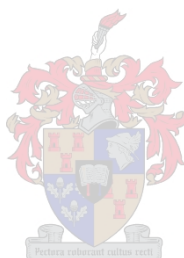

D S. S. J. D U T O I T
A S K E R K M A N E N K U L T U U R L E I E R

David Adelbert Scholtz

Proefskrif ingelewer vir die graad Doktor in die
Teologie aan die Universiteit van Stellenbosch

Promotor: Prof. dr. T.N. Hanekom

September 1975

INHOUDSOPGAWE

Inleiding	4
<u>I Jongelingsjare</u>	
Die Gesin D.P. du Toit van Dal Josafat	7
Onderweg na die Evangeliebediening	17
<u>II Pastorale Arbeid</u>	
'n Reis na Transvaal	23
Hulppredikerskappe	26
Woelinge in die Paarl	31
Arbeid te Noorder-Paarl	40
Nadelige Gerugte en Laster	46
"De Onvervulde Profetiën"	52
'n Reis na Europa en die Bybellande	54
"De Getuige"	59
<u>III Stryder vir die Afrikanersaak</u>	
Toenemende Verangelsing van die Afrikaner	62
Propaganda vir Afrikaans	68
"Die Genootskap van Regte Afrikaanders"	73
Arbeid van die Genootskap	82
Die Afrikaanse Taalbeweging in 'ie Kalklig	93
Arbeid in Belang van die Afrikaanse Kind	109
Planne vir 'n Afrikaanse Politieke Party	122
Die Afrikanerbond en die Eerste Vryheidsoorlog	129
Die Afrikanerbond slaan 'n ander Rigting in	134
<u>IV Superintendent van Onderwys in Transvaal</u>	
Afskeid van Noorder-Paarl	141
Onderwysbeleid	147
Die eerste Maande: 'n Belowende Begin	151
Lid van die Deputasie na Europa	157
Politiek. Terugslae	168
Verhouding met die Kerke in Transvaal	179
Die Transvaalse Goudmyne	184
<u>V Stryder vir die Britse Imperialisme</u>	
Linksomkeer	192
Die Adendorff-Trek	197
Deelname aan die Kaapse Politiek	205
In die Politieke Woestyn	209
Die Tweede Vryheidsoorlog	219
Terug op Kleinbosch	229

VI Teologiese Arbeid

'n Afrikaanse Teologie	233	✓
Bybelvertaling	236	✓
Bybelverklaring	240	✓
Yweraar vir die Gereformeerde Leer	246	
Prediking van die Woord	261	✓
Besinning oor die Erediens	268	✓
Die Kerkregering	277	
Herlewings en Spesiale Evangelieprediking	283	✓
Teenstander van die Afskaffingsbewegings	287	✓
Destryder van die Geloofsgenesing	292	
Disputasies met die Sekte	294	

VII Konsulent van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis

✓ Ds. S.J. du Toit se Verhouding tot die Ned. Geref. Kerk	299
Vorige Kerkskeurings: Die Mag van die Voorbeeld	308
Die Volgelinge van ds. S.J. du Toit	313
Propaganda vir Afskeiding	319
Die Afskeiding te Strydenburg en Omstreke	323
Die Afskeidingsbeweging Brei uit	333
Die Scoutskerke	341
Die Kruiskerke Tree in Verband	345
Verdere Lotgevalle van die Kruisgemeentes	354

VIII Ds. S.J. du Toit se Lewe in Perspektief

Dood en Begrafnis	359
Op die Weegskaal	363

Brontelers en Bibliografie	371
----------------------------	-----

AFKORTINGS

In die voetnote word gebruik gemaak van die volgende afkortings:

DAP	Di(e) Afrikaanse Patriot
DG	De Getuige
DV	De Volksstem
KB	De (Gereformeerde) Kerkbode
SdT	Stemmen des Tijds
ZA	De Zuid-Afrikaan
GKA	Argief van die Gereformeerde Kerk in S.A., Potchefstroom
KKA	Argief van die Ned. Geref. Kerk in S.A., Kaapstad
FKA	Argief van die Ned. Gerer. Kerk van Transvaal, Pretoria
PSA	Staatsargief, Pretoria
S.A. Bibl.	Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad
UOVS	Biblioteek van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat
US	Carnegie-Biblioteek, Universiteit van Stellenbosch
VU	Biblioteek van die Vrije Universiteit, Amsterdam

VOORWOORD

Verskeie persone en instansies het gewaardeerde hulp en advies verleen waarsonder hierdie studie nooit tot stand sou kon kom nie en daarvoor wil ek my dank uitspreek. Allereers moet ek my vader noem. Van hom het ek my liefde vir die geskiedenis ontvang. Hy het die onderwerp vir hierdie studie aan die hand gedoen en baie waardevolle raad verskaf. My promotor, prof. dr. T.N. Hanekom, het baie van sy tyd afgestaan vir die nasien van die manuskrip en werke uit sy unieke biblioteek tot my beskikking gestel. Die gasvryheid waarmee ek in sy woning ontvang is, sal ek ook nie vergeet nie. Van die volgende persone is ook wenke en inligting bekom: Dr. E. Brown van die Teologiese Kweekskool, Stellenbosch, prof. dr. P.B. van der Watt van die Teologiese Fakulteit (Afd. B), Universiteit van Pretoria, dr. F.C.L. Bosman van Pretoria, mnr. J.H. Euvrard van Vereeniging, mnr. C.H. du Plessis van Vereeniging, maj. M.J. Badenhorst van die Paarl en dr. V.E. d'Assonville van Potchefstroom. My eggenote en gesin verdien spesiale vermelding, want hulle moes lank tevrede wees om 'n eggenoot en vader te hê wat hom in sy studeerkamer afsonder en op sy tikmasjien kletter.

Aan die personeel van die volgende instansies my hartlike dank vir die fasiliteite wat tot my beskikking gestel is: Die Argief van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika, Kaapstad, die Argief van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, Potchefstroom, die Argief van die Ned. Geref. Kerk van Transvaal, Pretoria, die Argief van die Ned. Geref. Kerk van die O.V.S., Bloemfontein, die Staatsargief in Pretoria, die Carnegie-Biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch, die Biblioteek van die Teologiese Kweekskool, Stellenbosch, die Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad, die Merensky-Biblioteek van die Universiteit van Pretoria, die biblioteek van die Universiteit van Suid-Afrika, die biblioteek van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat en die biblioteek van die Vrije Universiteit, Amsterdam. Ig. vir fotokopië uit die Kuyper-versameling.

Ek is ook dank verskuldig aan die kopieer- en dupliseerafdeling van die Universiteit van Stellenbosch vir die hantering van die manuskrip, die Nasionale Letterkundemuseum in Bloemfontein vir die toekenning van 'n beurs en die Kerkrade van die gemeentes waarin ek gearbei het tydens my studie, t.w. Herman Steyn (Vereeniging) en Fraserburg.

Teenoor my hemelse Vader is ek bowenal dankbaar vir die genade en krag wat ek ontvang het. Om met ds. S.J. du Toit besig te wees, het meegebring dat die Heilige Skrif gedurig geraadpleeg moes word wat

welkome verdieping van insig in die Skrifgeworde Openbaring van God tot gevolg gehad het.

Met die navorsing oor ds. S.J. du Toit is aan die begin van 1973 'n aanvang gemaak en in Oktober 1974 was die manuskrip gereed. Nog 'n jaar was nodig vir hersiening en die invoeging van relevante materiaal wat sedertdien aan die lig gekom het.

D.A. Scholtz

Fraserburg

Oktober 1975

INLEIDING

Vir die student wat informasie oor ds. S.J. du Toit wil bekom, is daar genoeg literatuur om na te slaan. Oor hierdie unieke figuur in die geskiedenis van Suid-Afrika en die Ned. Geref. Kerk het verskeie skrywers iets gelewer, maar tot op hede is daar geen werk wat 'n geheelbeeld van sy lewe bied nie en in dié leemte wil hierdie studie voorsien. In die loop van die ondersoek is afgekóm op heelwat feite wat nie vantevore deur navorsers benut is nie en wat kan help om ons kennis en insig oor hierdie onderwerp vollediger te maak.

Die enigste werk wat trag om die hele lewe van S.J. du Toit te dek, is dié van sy seun, dr. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk (1917). Dit was dan ook tot dusver die standaardwerk op hierdie gebied. Daar kleef egter alle gebreke daaraan en baie gebeurtenisse word daarin verswyg of op onbevredigende wyse behandel. So word die leser grotendeels in die duister gehou oor die aard van ds. Du Toit se bediening te Noorloer-Paarl, die nadelige gerugte en laster wat oor sy sedelike lewe versprei is, vele aspekte van sy teologiese arbeid, sy politieke aktiwiteite in die negentigerjare, sy rol in die Tweede Vryheidsoorlog en sy aandeel aan die totstandkoming van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis. Dié werk is dan eerder 'n apologie as 'n poging tot objektiewe geskiedskrywing. Wat in hierdie geskrif veral waardevol is, is ds. Du Toit se persoonlike herinneringe wat aan die einde van sy lewe opgeteken is en daarin opgeneem is. Op sommige punte is dit ons enigste bron van informasie.

Die lewe van S.J. du Toit word ook vry breedvoerig behandel in S.J. du Toit, Verter vir sy Taal deur P.D. van der Walt (1963). Dié skrywer steun hoofsaaklik op die boek van dr. J.D. du Toit vir sy gegewens en hy gee weinig olyke van selfstandige navorsing. Hy laat die klem egter hoofsaaklik val op S.J. du Toit se taalkundige arbeid. In Wioné du Toit se werkie, Van op Nebo, die Verhaal van S.J. du Toit, kom ongelukkig baie onjuisthede en eensydige voorstellings voor. Dit maak egter nie daarop aanspraak om 'n ernstige werk te wees nie. Kort biografiese sketse word ook gevind in 'n Driekwart-Eeu van Gods Liefde, Noorder-Paarl 1875 - 1950 deur dr. J.A.S. Oberholster en Ds. S.J. du Toit en die Onderwys van prof. dr. J. Chr. Coetzee (1946). Veel nuwe inligting word nie daarin gevind nie. Prof. Coetzee se werk is veral van waarde, aangesien twee van ds. Du Toit se geskrifte oor die onderwys daarin herdruk is.

Oor S.J. du Toit se arbeid in belang van die Afrikaanse taal is heelwat geskryf. Die volledigste is dr. P.J. Nienaber se boek, Ds. S.J. du Toit, die Eensame Ismael (1940). Ook in dr. Lydia van Niekerk se dissertasie, Die Eerste Afrikaanse Taalbeweging en Letterkundige

Voortbrennens (1920), G.R. von Wielligh se Eerste Skrywers (1922), die Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners van die Afrikaanse Studentebond (1926), My Herinnerings van ons Taalstryd van J.H.H. de Waal (1932), P.J. Nienaber se boek oor Die Geskiedenis van die Afrikaanse Bybelvertaling (1934), Die Triomf van Afrikaans van prof. dr. E.C. Pienaar (1943) en ander werke word baie hieroor gevind. Al hierdie werke berus op die gegewens wat te vinde is in dr. J.D. du Toit se biografie oor sy vader en op ds. Du Toit se eie gepubliseerde geskrifte. Gedurende 1975 het daar 'n groot stroom artikels en boeke verskyn om die stigting van die Genootskap van Regte Afrikaners 'n eeu vantevore te herdenk. Daarvan het ons kennis geneem, maar oor die algemeen is daarin slegs te vinde wat voorheen al verskyn het en daarom word dit nie aangehaal nie. Deur dr. J.D. du Toit se bronne, naamlik sy vader se korrespondensie, die notule van die Genootskap van Regte Afrikaners en Die Afrikaanse Patriot, weer uer te werk, is afgekóm op heelwat onbekende feite wat aangevul is met gegewens afkomstig uit die korrespondensie van C.F. Hoogenhout, tans berustend in die Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad.

Dr. J.A.S. Oberholster se geskiedenis van Noorder-Paarl was tot dusver die volledigste bron van kennis oor ds. Du Toit se bediening aldaar. Met behulp van argivale bronne in die Knapse Kerkargief en ds. Du Toit se korrespondensie in die Potchefstroomse Kerkargief kon 'n vollediger beeld van dié tydperk in sy lewe verkry word.

Van sy aktiwiteite as Superintendent van Onderwys in Transvaal word 'n taamlike volledige beeld gegee in Charles van der Walt se verhandelinge, S.J. du Toit in Diens van die Suid-Afrikaanse Republiek (1944). Dit kon aangevul word met materiaal afkomstig uit die korrespondensie tussen ds. Du Toit en dr. A. Kuyper, die S.J. du Toit-versameling in Potchefstroom en bronne in die Argief van die Ned. Geref. Kerk in Pretoria. Ongelukkig verloor Van der Walt se studie baie van sy waarde deur sy onsinnatiese benadering van die persoon van S.J. du Toit. Hierdie aspek word ook behandel in die disse-tasies van A.H. Lugtenburg, Geskiedenis van die Onderwys in die S.-A. Republiek (1925) en van Jan Ploeger, Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek (1952). Prof. dr. J. Chr. Goetzee gee ook baie aandag daaraan in Ds. S.J. du Toit en die Onderwys.

Oor S.J. du Toit se politieke aktiwiteite tydens die negentiende eeu besit ons slegs Thos. Blok se monografie oor Die Adendorff-Trek (1927). Sover vasgestel kan word, maak hy slegs gebruik van gepubliseerde bronne. Oor ds. Du Toit se teologiese sienswyses en sy arbeid as konsulent van die Kruiskerke, word ons redelik goed ingelig deur dr. J.A. S. Oberholster in Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika (1956). Met gebruikmaking van ds. Du Toit se korrespondensie,

die D.F. du Toit-versameling in die biblioteek van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat, die notule van die Kerkrade van verskeie gemeentes en deur intensiewer benutting van Die Patriot, De Getuige en Stemmen des Tijds kon heelwat meer stof verkry word oor dié aanleenthede.

Die soektog na bronne vir hierdie studie was gelukkig gewoonlik suksesvol. Baie materiaal is te vinde in ds. Du Toit se talle publikasies, bovermelde tydskrifte waarmee hy gemeed was, die argivale bronne wat reeds genoem is, asook die J.H. Hofmeyr-versameling in die Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad, en die handeling van verskeie sinodes en Ringe in die Kaapse Kerkargief. Op dié wyse was dit moontlik om insig te verkry in kwessies wat voorheen haas nie aangeraak is nie, naamlik ds. Du Toit se politieke gesindheid tydens die negentigerjare en die Tweede Vryheidsoorlog, die laster waarmee hy sy lewe lank te kampe gehad het en sy verhouding tot die Ned. Geref. Kerk aan die einde van sy lewe.

Hierdie studie word wel by die Teologiese Fakulteit ingedien en 'n groot gedeelte daarvan is teologies van aard, maar dit was onmoontlik om siegs by die teologie te bly. Waar ds. Du Toit se gedagtes en aktiwiteite op verskeie terreine tot openbaring kom, moes daar ook aandag geskenk word aan sy werksaamhede op kulturele en politieke gebied. Sy letterkundige arbeid word nie intensief behandel nie, want dié val grotendeels buite die blikveld van hierdie studie. Dit word trouens genoegsaam behandel deur dr. P.J. Mienaber in Ds. S.J. du Toit: die Eensame Ismael.

Waar die stigting van die Genootskap van Regte Afrikaners in 1975 feestelik herdenk word, is dit sekerlik nie onvanpas dat die lewe van die leier van dié beweging, ds. S.J. du Toit, weer aan die orde gestel word nie. Mag die mooi ideale wat hy gehad het, vir ons ook tot inspirasie dien.

Hoofstuk 1JONGELINGSJAREDie Gesin D.P. du Toit van Dal Josafat

Die heer D.P. du Toit, eienaar van die plaas Kleinbosch in Dal Josafat, naby die Paarl, en sy vrou het op 9 Oktober 1847 'n seuntjie ryker geword - hul dertiende en laaste kind. Hy het die naam Stefanus Jacobus ontvang, maar hulle het hom kortweg Fanie genoem.¹ Alhoewel hy die jongste kind in die gesin was, het dit hom nie verhinder om bo sy broers en susters uit te styg en 'n blywende plek in die kerklike, kulturele en politieke geskiedenis van Suid-Afrika te verwerf nie.

Van sy ouer broers en susters, op twee uitsonderinge, weet ons bitter weinig. Hulle het vermoedelik die lewe deurgegaan as brawe burgers sonder dat daar veel van buitengewone aard met hulle gebeur het. Twee van sy broers het wel bekendheid verwerf. Die een was Charl Wynand wat vyf jaar ouer as sy jongste broer was² en as predikant bekend geword in verskeie dorpe in Suid-Afrika. Die ander was Daniel Francois, bekend as Daan, en anderhalfjaar ouer as sy broer Fanie.³ Vandag onthou die wêreld hom as "Oom Lokomotief", redakteur van die eerste Afrikaanse nuusblad, Die Afrikaanse Patriot. Albei hierdie broers sal nog meermale hul opwagting maak in hierdie geskiedenis.

Die Du Toit's het hulle daarop beroem dat hulle "geheel uit Frans-Hugenote bloed" is,⁴ wat in 'n groot mate waar is. Die stamvader van die familie was Francois du Toit wat voor 1690 uit Ryssel in Frans-Vlaandere na die Kaap verhuis het. Sy vrou was Susanna Senguet van Saintogne. Hul oudste seun, Andries, was getroud met Martha Rossoow en hy het heemraad te Drakenstein geword. Uit hul huwelik is onder andere die seun Guillaume gebore. Sy vrou was Maria van Billion. Hul vyfde seun, Ernst, en dié se vrou, Leonora Elizabeth Malan, was die grootouers van S.J. du Toit. Hulle het tien kinders gehad, waarvan die sewende, David Petrus, sy vader was.⁵

Fanie du Toit se moeder, Helena Elizabeth du Plessis, was eweneens uit 'n Hugenote-geslag, alhoewel daar onder haar voorouers 'n bietjie Hollandse bloed ingekom het. Die eerste Du Plessis was Jean Prieur uit Poitiers. Sy oudste seun, Carl Prieur, is in 1688 op die skip onderweg na die Kaap gebore. Hy is later getroud met Cecilia van Marcevene wat aan hom onder andere die seun Philippus geskenk het. Dié se bruid was Elizabeth du Toit en uit hul huwelik is Jan Abraham gebore wat Helena Elizabeth van der Merwe as eggenote gehad het. Hulle seun, Charl Wynand, was S.J. du Toit se grootvader aan moederskant en na hom is sy ouer broer, die latere predikant, vernoem. Uit sy huwelik met Martha Elizabeth Retief is Fanie se moeder gebore.⁶

Van die stamvader van die Du Toit's, Francois, word vertel dat hy

die eerste Kapenaar was wat anderkant die Bergrivier, en daarmee buite die toenmalige grense van die Kolonie, gaan woon het. Goewerneur Simon van der Stel het die grond nie sonder bedenkinge aan hom toegeken nie, vanweë die gevaar van Boesmans. Hy moes inderdaad sy eiendom teen die Boesmans verdeel en die bekende Du Toitskloof is na hom vernoem, aangesien hy hulle daardeur agtervolg het op een van hulle rooftogte.⁷ Die plaas Kleinbosch, aan die boonste punt van 'n vallei aan die voet van die Klein Drakensteinberge, is in 1692 aan hom toegesê.⁸

Hy het egter nie lank alleen in die omgewing gewoon nie, want spoedig is verskeie plase in dieselfde vallei aan ander Hugenote uitgegee, soos Roggeland (in 1692), Rust en Werk, Vlakkeland, Goede Rust, Non-Pareille, Schoongezicht, Languedoc - almal in 1694, met St. Omer in 1699. Die plaas Roggeland het aanvanklik Dal Josafat geheet, maar hierdie naam het mettertyd op die hele vallei oorgegaan.⁹ Daar het só aan die einde van die sewentiende eeu 'n gemeenskap in Dal Josafat ontstaan met 'n aantal opstalle wat nie te ver van mekaar af geleë was nie. Dergelyke boeregemeenskappe het ook bestaan by Simondium, in die vallei bokant Franschoek, in Bovlei naby Wellington, 'n vallei parallel aan Dal Josafat, en enkele ander plekke.¹⁰

Kleinbosch het telkens van vader na seun oorgegaan totdat dit in Ernst du Toit, Fanie se grootvader, se besit gekom het. In 1818 het hy die plaas in drie verdeel. Een deel, Naauwbepaald genoem, het hy aan sy seun Daniel Francois gegee. 'n Ander deel, wat die naam Druk-Mij-Niet gekry het, het sy skoonseun, Petrus Jacobus Malherbe, ontvang.¹¹ Die oorblywende gedeelte het die eiendom geword van Fanie se vader. Die huis op Kleinbosch, wat nog daar staan, is in 1792 opgerig deur Guillaume, die vader van Ernst. Dit het die tradisionele H-vorm van die ou Bolandse plaashuise, egter met dié eienaardigheid dat die "dwarsbalk" van die H na agter verleng is om 'n stal en buitekamers te huisves. Die voorgewel, 'n verteenwoordiger van die laaste fase van die holbol-styl, dra die jaartal 1792, die boujaar van die huis. Aan die einde van die vorige eeu is die rietdak met 'n sinkplaatdak vervang en die oorspronklike swaaivenstertjies aan die voorkant het plek gemaak vir skuiframe.¹² Dr. J.D. du Toit het as kind die huis nog in sy oorspronklike toestand geken en hy praat van "die oue familiewoning met sy strooidak, sy klein ruitjies en breë vensterbanke, sy ouderwetse glasekas en staan-horlosie, sy halwe lig, sy rustige ruimte...."¹³ Dit is die plek waar S.J. du Toit die wêreld binnegetree en sy jeug deurgebring het.

By die gesin het twee vrygestelde slawe gewerk, ou Ta en sy vrou ou Aja. As agterryer van sy vorige baas het ou Ta in 1806 die slag

van Bloubergstrand meegemaak toe die Engelse die Kaap van die Hollanders verower het. Ou Aja was 'n roedvrou en sy het die kinders gespeen, onder andere ook vir Fanie.¹⁴

Aangesien die Du Toits in die Boland gewoon het, het dit in menigerlei opsig aan die jonge Fanie 'n groot voorsprong verskaf bo baie ander Afrikanertjies. In die grootste gedeelte van Suid-Afrika het daar nog pioniersomstandighede geheers terwyl slegs die Boland 'n redelik digte bevolking gehad het wat in gunstige ekonomiese omstandighede gelewe het. Dit het die opbloeï van onderwys en kultuur gestimuleer sodat die Paarl en Stellenbosch tydens die sestigerjare van die vorige eeu opvoedkundige sentrums kon word.¹⁵ Sonder die nodige onderwys en kulturele agtergrond sou S.J. du Toit nouliks die rol kon vervul wat hy later wel vervul het en die omgewing waarin hy grootgeword het, het hom in staat gestel om mettertyd 'n deeglike opvoeding te geniet.

Sy eerste skoolopleiding het hy ontvang aan die derde klas staatskooltjie in Dal Josafat waar mnr. Bart Smith, 'n Engelsman, die onderwyser was. Hy het 'n foutiewe uitspraak van sy moedertaal gehad, vermoedelik dié van een of ander Engelse dialek, met die gevolg dat sy leerlinge se Engels ook snaaks geklink het. Later het 'n sekere eerw. Roth daar onderwyser geword. Fanie was 'n skrande leerling wat 'n goeie geheue geopenbaar het. Hy was byvoorbeeld in staat om 'n preek wat hy in die kerk gehoor het, agterna weer oor te skryf.¹⁶

Hy het in 'n baie godsdiensstige omgewing grootgeword en die invloede wat op hom ingewerk het, kan dwarsdeur sy lewe waargeneem word. Sy ouers was diepgelowige mense. Die enigste geskrewe stuk wat ons van sy vader het, 'n brief aan die Wellingtonse Yerkraad in 1849, verraaï sy geloofs-oortuiging baie duidelik. Alhoewel hy nie juis op hoogte was met alle spelreëls en die reëls van sinsbou nie, is hierdie brief tog 'n bewys van sy belesenheid in die Bybel.¹⁷ So was ook sy vrou. Dr. J.D. du Toit herinner hom hoe hy, toe hy 'n tyd lank by sy grootmoeder gewoon het, smôren vroeg saam met haar opgestaan het om in die Bybel te lees, te sing en te bid.¹⁸

Die godsdienssin van die egpaar D.P. du Toit kan aan verskeie faktore toegeskryf word, insoverre so iets aan eksterne faktore onderhewig is: hulle was mense wat trots was op die feit dat hulle afstammelinge was van die vrome Hugenote wat ter wille van hulle geloof moes vlug. S.J. du Toit het in sy latere lewe 'n groot belangstelling in die Hugenote geopenbaar, 'n belangstelling wat deur sy ouers by hom aangekweek is. In die Paarl was daar sedert 1831 'n buitengewone predikant, ds. G.W.A. van der Lingen. Fanie du Toit se grootvader, Ernst du Toit, was ouderling in sy gemeente.¹⁹ Alhoewel die inwoners van

Dal Josafat na die stigting van die gemeente Wellington in 1840 nie meer onder die Paarlse gemeente geval het nie, het daar van ds. Van der Lingen 'n baie kragtige invloed uitgegaan op sy hele omgewing en hieraan sou die gesin D.P. du Toit sekerlik nie kon ontkom nie. Hy was 'n predikant met sterk gereformeerde oortuigings en 'n innige vaderlandsliefde in 'n tyd toe daar sterk tendense in 'n teenoorgestelde rigting was.²⁰

Die eerste predikant van die nuut-gestigte gemeente Wellington was ds. A.F. du Toit, 'n broer van D.P. du Toit.²¹ Vier weke na sy geboorte, op 7 November 1847, is Fanie du Toit dan ook in die Wellingtonse kerk deur sy oom gedoop.²² Van ds. A.F. du Toit lesit ons nog 'n bundel preke wat na sy dood uitgegee is.²³ Daaruit leer mens hom ken as 'n regsinnige en ernstige prediker. Mens kry die indruk dat hy hom op die agtergrond gehou het, in teenstelling met ds. Van der Lingen wat 'n strydfiguur was, want in die sinodale notules kom sy naam maar betreklik min voor. Volgens meester M.J. Stucki wat onderwyser was in die omgewing van Wellington, het hy elke Sondag 'n deeglike preek gelewer "wat algemene voldoening gegee het."²⁴ Sy invloed op die huis van sy broer te Kleinbosch sou nie van geringe aard gewees het nie.

Tipierend van die godsdienstige klimaat wat in sekere kringe in die Paarl en omstreke geheers het, is 'n brief wat vier lidmate van die Paarlse gemeente tydens die sinodesitting van 1862 aan ds. Andrew Murray, moderator van die Sinode, gestuur het. Hulle skryf dat hulle "een klein reisje" van tien dae lank deur "het boven Land" gemaak het om godsdienstige toestande te ondersoek. Hulle het baie gevind wat hulle verbly het, maar ook 'n "smartelijke ziel grievende ge-
waarwording" ondervind by die ontdekking van geskrifte wat deur predikante en ouderlinge versprei word waardeur "arme zielen, bij aanneming van dien, ten verderven worden gevoerd." Hulle het byvoorbeeld 'n boek gevind waarin die leer van die Drie-eenheid bestry word. In 'n ander boekie, wat "ontzettende zielverdervende leuens" bevat, is 'n gebed opgeneem waarin die Here aldus aangespreek word: "Gij zijt getrouw, ik zal ook getrouw zijn!" Hulle vra dan of hierdie uitdrukking ooreenkom met die leer van die kerk "uitgedrukt in onze zoo dierbare 37 artikelen der Geloofsbelijdenis en Heidelbergsche Catechismus."²⁵ Uit hierdie brief blyk dit duidelik hoe belangrik hierdie mense se godsdiens vir hulle was en hoe verknog hulle aan die gereformeerde belydenis was. Uit die vraag wat hulle gestel het, kan mens sien dat hulle bedag was op 'n bedekte uiting van die Arminianisme, die leer wat die mens se vryheid om sy eie godsdienstige heil uit te werk, op die voorgrond stel, in teenstelling met die aanvaarde gereformeerde leer dat die mens geheel en al afhanklik is van die genade van God om

die saligheid te verwerf en daarin te volhard.

D.P. du Toit het persoonlik sy gehegtheid aan die leer van die kerk duidelik gemaak met die ondertekening van 'n petisie oftewel "memorie" uit Wellington aan die Sinode, gedateer 28 Junie 1862, waarin gevra word dat ds. S.P. Naudé van Queenstown tot verantwoording geroep moet word oor sekere uitlatings wat hy gemaak het en dat die "voorvaderlijk geloof" waarin die ondertekenaars "wensen te leven en te sterven", gehandhaaf sal word.²⁶ Op 'n derglike petisie, ook uit Wellington, gedateer 26 Junie 1862, kom sy broer, D.F. du Toit, se naam voor.²⁷ In Dal Josafat het hierdie petisie enkele weke later ook gesirkuleer, ryklik onderteken deur die nasate van die Hugonote wat daar gewoon het, maar daarop genoemde twee broers se name nie voorgekom nie, want hulle het dit vantevore al onderteken.²⁸

Hierdie memories moet gesien word in die lig van die beroeringe wat destyds in die Nederduitse Gereformeerde Kerk bestaan het. In die vyftigerjare van die vorige eeu is daar naamlik 'n aantal predikante tot die kerk toegelaat wie se sienswyses nie in alle opsigte met die kerk se belydenis ooreengestem het nie. Hulle het tydens hulle studie in Nederland onder die invloed van liberale hoogleraars gekom wat fundamentele leerstukke soos die onfeilbaarheid van die Bybel, die maagdelike geboorte van Christus, die Drie-eenheid en die algehele verdorwenheid van die sondaar bevraagteken het. Onder hulle was genoemde ds. Naudé van Queenstown, asook di. J.J. Kotzé van Darling, T.F. Burgers van Hanover, A.G.M. Kuys van George, C. Marais van Bredasdorp en andere.²⁹ Die petisies waarna ons verwys het, asook alle ander wat ingekom het,³⁰ se doel was om die Sinode aan te spoor om op te tree teen die liberale predikante. Ons kan die verloop van die stryd nie hier in besonderhede beskryf nie.³¹ Dit is genoeg om te meld dat die Sinode aanklagte van onreghsinnigheid in die leer teen di. Kotzé en Burgers in behandeling geneem het. Nadat hierdie leraars geskors is en hulle hul op die geregshof beroep het wat gelas het dat hulle in hul ampte herstel moes word vanweë sekere onreëlmatige in die procedure wat teen hulle gevolg is, het die Sinode hulle in 1870 onder protes weer sittingsreg verleen omdat daar gevoel is dat daar geen ander uitweg is nie. Skynbaar het die liberale party daarmee 'n oorwinning behaal, maar hulle invloed het daarna sterk gekwyn en mettertyd het hulle van die toneel verdwyn.³² Daar kan aangeneem word dat die verskillende fases van die stryd met belangstelling en bekommernis gevolg is deur die inwoners van Dal Josafat.

Alhoewel ds. Van der Lingen reeds in 1869 oorlede is, voordat die stryd in die sinodesaal afgesluit is, was sy standpunt ten opsigte van die liberale predikante sodanig dat hy teenoor hulle geen dwimbreedte wou toegee nie en die besluit van die Sinode, sy dit dan

onder protes, om aan hulle sittingsreg te verleen, sou seker nooit sy goedkeuring weggedra het nie.³³ Sommige inwoners van Dal Josafat, onder wie die gesin Du Toit van Kleinbosch, het bes moontlik ook hierdie houding ingeneem, gesien die feit dat hulle hul gevoelens vantevore duidelik deur middel van memories kenbaar gemaak het. S.J. du Toit het ewenwel later net soos ds. Van der Lingen oor die saak gevoel.³⁴

Sodanig was die godsdienstige en kerklike lewe van die mense tussen wie die jong Du Toit grootgeword het. Dit is dus nie verbasend dat godsdienstige lektuur in sy ouerhuis nie ontbreek het nie. In die boekery van ds. J.D. du Toit wat tans berus in die argief van die Gereformeerde Kerk te Potchefstroom, het ons 'n stukkend-gelese eksemplaar van die destydse gewilde preekbundel van die Kaapsladse predikant uit die agtiende eeu, ds. Helperus Ritzema van Lier, Verzameling van Eenvoudige Leerredenen, aangetref, met D.P. du Toit se handtekening en die datum 1840 voorin. Na alle waarskynlikheid het ander stigtelike boeke ook hul weg na sy huis gevind.

Op 'n vroeë leeftyd het ranie tot bekering gekom. Daarvan het hy 'n uitvoerige berig nagelaat in een van sy talle gepubliseerde preke uit sy latere lewe. Hy vertel dat toe hy tussen 5 en 7 jaar oud was, Satan hom wysgemaak het dat hy die sonde teen die Heilige Gees begaan het en dat God nie barmhartig kon wees nie, aangesien Hy toegelaat het dat die mens in sonde val. Sy moeder het gemerk dat daar fout met hom was, maar aangesien hy nie vrymoedigheid gehad het om met haar oor sy twyfel te gesels nie, het sy dit goedgevind om hom dokter toe te neem. Die worsteling in sy jong gemoed het egter voortgeduur en die besef het by hom posgevat dat hy die hel verdien. Een aand het hy by 'n boomstam agter die huis neergekniel en sy twyfels in 'n gebed uitgestort totdat hy later in onmag aan die slaap geraak het. Later het hy ontwaak. "Hoelang het duurde weet ik niet. Of Gods engel mij opwekte uit wat anders mijn doodslaap wezen zou, weet ik niet. Eenige tijd moest er voorbij gegaan zijn. Want toen ik weder tot bewustzijn kwam was het donker. - Donker daar buiten ja, maar licht in mijne ziele. (....) En ter eere van Gods verbondstouw durf ik verklaren: ik heb nooit weer getwijfeld aan mijn genadestaat."³⁵

As kind het hy baie tyd afgestaan aan die studie van die Bybel. Hy meld dat hy "menig stille oomblik" in die vrykamer gaan sit het om in die ou Statebybel "en voornamelijk in de Openbaring" te lees.

"Toen zijne ouders dat bemerkten waarschuwden zij hem om niet zooveel in de Openbaring te lezen, zeggende dat het een verborgen boek is en hem nog van zijn verstand zou brengen."³⁶

Die jong Du Toit het ook in 'n milieu grootgeword waar sy nasionale

gevoelens aangewakker is. Hy het sy vader meer as eenmaal sy vertroue in die moontlikhede van die Afrikaner hoor witspreek met die woorde: "t Afrikaansche staal is goed; 't moet nieuw geslepen worden."³⁷

Die mense van Dal Josafat sal ons nog in hierdie geskiedenis leer ken as 'n besondere groep met sterk oortuigings en buitengewone geestes-krag. Hulle invloed op die volkslewe van die Afrikaner is buite verhouding tot hulle getalle en in hierdie opsig kan hulle enigsins vergelyk word met die inwoners van die antieke Athene, wie se kultuur-goedere ver buite hulle grense aanklank gevind het. Later sou die Paarl en omstreke bekend staan as die bakermat van die Afrikaner-nasionalisme. Hierin het ds. G.W.A. van der Lingen geen geringe rol gespeel nie.³⁸

Dit was D.P. du Toit nooit beskore om 'n rol op enige kerklike vergadering te speel nie. In 1844 is hy wel gekies tot diaken in die gemeente Wellington.³⁹ Hy was egter genoodsaak om daarvoor te bedank omdat verskeie mense gekla het dat hy die broer van die leraar is en 'n twis in die gemeente wou hy verhoed.⁴⁰ Die saak het egter inderdaad tot onaangenaamhede gelei, want in Januarie 1845 is die broeder D.H. Rossouw voor die Kerkraad gedaag om hom te verantwoord teen die beskuldiging as sou hy aan George Euvrard, indertyd eienaar van die plaas St. Omar en Voorman van D.P. du Toit,⁴¹ gesê het dat diegene wat ontevrede was oor Du Toit se verkiesing daartoe aangehits is deur 'n sekere ouderling. Hy het die aanklag ontken en gesê dat hy die lede van die Kerkraad hoog ag. Daarby is die saak gelaat.⁴²

In 1848 is D.P. du Toit andermaal tot diaken gekies.⁴³ Twee weke later moes die Kerkraad vir 'n buitengewone vergadering byeenkom om 'n brief te behandel waarin 27 persone beswaar maak teen die verkiesing.⁴⁴ Die saak is nie daar afgehandel nie, want in Januarie 1849 verskyn Du Toit voor die Kerkraad en verklaar dat hy nie die vrymoedigheid het om te bedank nie. Die Kerkraad het daarop besluit om die saak voor die Ring en desnoods voor die Sinode te bring om helderheid te verkry, al sou Du Toit ook bedank. En indien hulle die reg aan hulle kan kry, raai hulle hom ten sterkste aan om wel die verkiesing te aanvaar.⁴⁵ 'n Paar dae later het hy die voormelde brief aan die Kerkraad geskryf waarin hy vertel van 'n gelofte wat hy vier jaar vantevore gemaak het, dat hy naamlik nie sal bedank indien hy weer tot die Kerkraad verkies word nie, aangesien die Here hom onder baie rampe gehelp het.⁴⁶ Die Kerkraad het andermaal in 'n buitengewone sitting vergader om die brief te oorweeg en sy aanvaarding van die verkiesing te bekragtig. 'n Kommissie is ook afgevaardig om die woordvoerders van die beswaarmakers te ontmoet en aan hulle die inhoud van die brief bekend te maak.⁴⁷

Die saak het ten slotte voor die Sinodale Kommissie geding en daar is besluit dat dit nie nodig is om 'n buitengewone vergadering van die Ring te belê nie en dat die verkiesing van Du Toit indruis teen die kerklike bepalinge tensy daar tot bevrediging van die Ring aangetoon kan word dat 'n ander keuse onmoontlik is. Die Kerkraad is al nooreenkomstig in kennis gestel.⁴⁸ Die onderhawige artikel in die kerklike bepalinge het neergelê dat sover moontlik geen vader en seun, skoonvader en skoonseun, broers of swaers terselfdertyd op die Kerkraad van 'n gemeente mag dien nie.⁴⁹

Dit is begryplik dat hierdie gebeurtenis vir D.P. du Toit pynlik moes wees. Bes moontlik kan sy jongste seun se latere wantroue in die meerdere kerklike vergaderinge en die kerklike bepalinge teruggevoer word na hierdie episode.⁵⁰

In 1860 het daar 'n groot herlewing op godsdienstige gebied in Suid-Afrika uitgebreek en die gesin Du Toit het ook nie aan die uitwerking daarvan ontsnap nie. 'n Dergelyke herlewing het 'n paar jaar vantevore al in Amerika en elders begin en verskeie kerkleiers het gehoop, gebid en hulle beywer dat so iets Suid-Afrika ook te beurt sou val. Onder hulle was di. Van der Lingen, A. Murray van Worcester en W. Robertson van Swellendam. Hulle het die kerk aangespoor om te bid vir 'n hernieuëde uitstorting van die Heilige Gees sodat 'n herlewing kon deurbreek.⁵¹ Die eerste gemeente waar die herlewing in Suid-Afrika opgemerk is, was Montagu wat indertyd vakant was. Spoedig het daar ook beroeringe gekom in gemeentes soos Worcester, Paarl, Wellington, Robertson, Tulbagh en mettertyd tot in die Transvaal. Mense uit alle groepe is daardeur geraak: blankes, Kleurlinge, bejaardes, jongmense, rykes en armes is aangegryp deur 'n sondebeseft en het om genade geroep. Almal het getuig dat die Heilige Gees kragdadig gewerk het. In Worcester het daar wanordelikhede uitgebreek in die kerk tydens 'n biduur toe die aanwesiges tegelyk begin bid en ween het. Selfs vir ds. A. Murray was dit te veel en sonder sukses het hy probeer om orde te sken. Op baie plekke is biduurgroepe gestig. In die Paarl het daar tussen Hemelvaartsdag en Pinksterdag 1861 spesiale byeenkomste plaasgevind in die kerkgebou. Die gedagte hiervan het uitgegaan van ds. Van der Lingen se skoonseun, Gideon Malherbe. Buitengewone dinge het plaasgevind, want ds. Van der Lingen het - na eie bewering - gesigte gesien en die gemeente het in verrukking gekom. Uit hierdie byeenkomste het die bekende jaarlikse Pinksterbidure in die Ned. Geref. Kerk ontstaan.⁵²

In die huis van D.P. du Toit is daar ook gereeld bidure gehou in die tyd van die herlewing. Daaraan het Fanie du Toit as veertienjarige seun ook deelgeneem, "maar daar nooit vrede mee gehad nie." In sy

herinneringe deel hy was: "Ik het ondervind dis 'n ongezonde vroomheid, wat op die duur g'n opwekkende maar neerdrukende invloed op die gees uitoefen. Bowendien het ik toen al die misbruike gesien wat daaruit voortvloei...."⁵³ In sy latere lewe het hy ook ernstige besware gehad teen bidure en opwekkings.⁵⁴

'n Maand voor sy sewentigste verjaarsdag, op 7 September 1864, het hy belydenis van geloof afgelê in Wellington se kerk.⁵⁵ Die boek wat destyds vir die kerkisasie-ouderrig gebruik is, was die vraeboekie van Abraham Hellenbroek, Voorbeeld der Goddelijke Waarheden voor Eenvoudigen, die zich Bereiden tot Belijdenis des Geloofs, wat in die vorige eeu op baie plekke in gebruik was.⁵⁶

Teen hierdie tyd het hy sy skoolopleiding reeds voltooi. Vir die beroep van wynboer is geen verdere onderwys nodig geag nie en daarom het hy sy vader op die plaas gaan help.⁵⁷

1. Doopregister, Wellington 1840 - 1868, KKA, G 25-3/2; J.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van die ou Kaapse Families III, p. 982; J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 438.
2. C.C. de Villiers en C. Pama: T.a.p.
3. C.C. de Villiers en C. Pama: T.a.p.
4. J.D. du Toit: A.w., p. 1.
5. C.C. de Villiers en C. Pama: A.w., pp. 980, 982.
6. C.C. de Villiers en C. Pama: A.w., II, pp. 701 - 704.
7. J.D. du Toit: A.w., p. 2.
8. Hans Fransen en dr. Mary Alexander Cook: The Old Houses of the Cape, p. 137.
9. Hans Fransen en dr. Mary Alexander Cook: A.w., pp. 133 - 136.
10. Hans Fransen en dr. Mary Alexander Cook: A.w., p. 114.
11. Hans Fransen en dr. Mary Alexander Cook: A.w., pp. 136, 137.
12. Hans Fransen en dr. Mary Alexander Cook: A.w., p. 137.
13. J.D. du Toit: A.w., p. 3. Dié huis word tans gerestaureer tot sy oorspronklike toestand.
14. J.D. du Toit: A.w., p. 4.
15. G.D. Scholtz: Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner III, pp. 85, 86.
16. J.D. du Toit: A.w., pp. 5, 6.
17. D.P. du Toit - Kerkraad, Wellington, 23.1.1842, GKA, CJT 9/1, pp. 182, 183.
18. J.D. du Toit: A.w., p. 3.
19. J.D. du Toit: A.w., p. 3.
20. A.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen - Kaapse Predikant uit die Negentiende Eeu, persim.
21. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, pp. 1 - 4; C.C. de Villiers en C. Pama: A.w. III, p. 982.
22. Doopregister, Wellington, 1840 - 1868, KKA, G 25-3/2.
23. Ds. Andries François du Toit: Zeventien Leerreden van wijlen, Kaapstad, 1878.
24. M.J. Stucki: Die Skool op Blaauvallei en my Werk aldaar, p. 108.
25. Acta Synodi, 1862/3, KKA, S 1/11, pp. 1225, 26.
26. Acta Synodi, 1862/3, KKA, S 1/11, pp. 1241 - 45.
27. Acta Synodi, 1862/3, KKA, S1/11, pp. 1197 - 1200.
28. Acta Synodi, 1862/3, KKA, S 1/11, pp. 1237 - 40.
29. T.N. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika I, pp. 278 e.v.

30. Acta Synodi, 1862/3, KKA, S 1/11, pp. 1197 - 1247.
31. Meer besonderhede hieroor by P.E. van der Watt: Die Loedolff-saak en die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1862 - 1962, pp. 25 e.v. asook: A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 881 e.v.
32. A. Dreyer: De Strijd onzer Vadersen tegen het Liberalisme, passim.
33. M.C. Kitshoff: A.w.pp. 213 - 227.
34. Vgl. Hoofstuk VI.
35. S.J. du Toit: De Huiskerk, pp. 232 - 34.
36. De Getuige 15.2.1896 (Hierna aangehaal as DG).
37. DG 15.4.1882, p. 54.
38. M.C. Kitshoff: A.w., pp. 138, 288, 289.
39. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 43.
40. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, pp. 44 - 46.
41. Hans Fransen en dr. Mary Alexander Cook: A.w., p. 136; Mededeling van mnr. J.H. Euvrard, vroeër van Wellington en tans van Vereniging.
42. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 47.
43. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 76.
44. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 77.
45. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, pp. 78, 79.
46. D.P. du Toit - Kerkraad van Wellington, 23.1.1849, GKA, SJT 9/1, pp. 182, 183.
47. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 80.
48. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 82.
49. Wetten en Bepalingen voor het Bestuur der Nederduitse Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, 1847, Art. 36 (13).
50. Vgl. Hoofstuk VI.
51. De Gereformeerde Kerkbode, 5.5.1860, p. 141; 8.12.1852, p. 334 (Hierna aangehaal as KB).
52. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 193 - 200; M.C. Kitshoff: A.w., pp. 145 - 164; A.C. Barrard: Die Pinksterfees in die Kerklike Jaer, pp. 139 - 43.
53. J.D. du Toit: A.w., pp. 8, 9.
54. Vgl. Hoofstuk VI.
55. Lidmaatsregister, Wellington, KKA, G 25-4/1, p. 45.
56. M.J. Stucki: A.w., p. 46. Van dié werkie van Hellenbroek het verskeie uitgawes verskyn. Waarskynlik het Du Toit die uitgawe gebruik wat in 1853 in Kaapstad uitgegee is.
57. J.D. du Toit: A.w., p. 9.

Onderweg na die Evangeliebediening

Tot sy negentiende lewensjaar in 1866 het Fanie du Toit sy vader met die boerdery gehelp "toen die inwendige roeping onwederstandelik werd" en hy besluit om predikant te word net soos sy ouer broer, Charl Wynand, wat in daardie stadium student aan die Stellenbosse Kweekskool was.¹ Dit het beteken dat hy weer moes gaan leer voordat hy die admissie-eksamen vir die Kweekskool kon aflê. In die Paarl was daar 'n inrigting wat ondermeer aan voornemende teologiese studente onderrig verskaf het in die vereiste vakke vir hierdie eksamen. Dit was die Paarlse Gimnasium wat as uitvloeisel van ds. G.W.A. van der Lingen se visie, ywer vir die Nederlandse taal en verset teen die angliserende invloed van die staatskole, aan die begin van 1858 geopen is. Die welbekende Gimnasiumgebou in die Paarlse hoofstraat, 'n romantiese nabootsing van 'n Egiptiese tempel en 'n ontwerp van ds. Van der Lingen, het toe nog nie die skool gehuisves nie en is eers in 1868 voltooi.²

Die jong Du Toit het hom hier as student ingeskryf, maar die meeste werk het hy tuis gedoen onder leiding van die onderwysers. Iemand wat hom veral baie gehelp het, alhoewel hy in daardie stadium nog nie aan die Gimnasium verbonde was nie, was dr. Arnoldus Pannevis.³

Pannevis was 'n Nederlandse immigrant wat kort vantevore, in Julie 1866, in die Kaap aangekom het. In Nederland het hy hom eers bekwaam as skeeparts, maar later het hy in die Lettere gaan studeer. Hy het 'n deeglike kennis van Duits, Engels, Frans en die Klassieke Tale gehad, terwyl hy van verskeie ander tale 'n leeskenis besit het. In die Paarl het hy in aanraking gekom met ds. Van der Lingen van wie hy 'n gesamenoot op godsdienstige gebied was en hulle het 'n hegte vriendskap gesluit. Ds. Van der Lingen het Pannevis as onderwyser vir S.J. du Toit aanbeveel en by hom het hy van die tale geleer wat vir sy teologiese studie noodsaaklik was.⁴ Deur middel van Pannevis het hy die voorreg gehad om taamlik intiem kennis te maak met die Europese kultuur. Pannevis moes ook 'n goeie leermeester gewees het, want Du Toit het later voldoende blyke gegee dat hy goed tuis was in Grieks, soos sy latere vertalings van sekere Bybelboeke in Afrikaans aantoon.⁵ Du Toit was ook in staat om mettertyd sy kennis oor te dra op sy broer Daan aan wie hy privaatklasse gegee het, wat voortgeduur het nadat hy Stellenbosch toe vertrek het.⁶

Hebreeus was een van die vakke wat vereis was vir die admissie-eksamen.⁷ Pannevis het daarvan geen kennis gehad nie; so ook nie die onderwysers van die Gimnasium nie.⁸ Vermoedelik het ds. Van der Lingen dié vak aan Du Toit geïoseer. Deur sy studie aan die Gimnasium het hy ewenwel direk onder die kragtige invloed van die Paarlse predikant

gekom wat 'n onuitwisbare stempel op hom afgedruk het. Tydens sy jare in die bediening is hy dan ook beskou as die opvolger van ds. Van der Lingen op kerklike en kulturele gebied.⁹

Ten spyte daarvan dat hy weer na 'n lang onderbreking agter die boeke moes gaan sit, het hy sy admissie-kursus binne een jaar en 9 maande voltooi.¹⁰ Op 6 en 7 Oktober 1868 is die eksamen afgeneem in die konsistoriekamer van De Nieuwe Kerk, Kaapstad. Benewens Du Toit het nog vyf kandidate hulle aangemeld, t.w. D.P. Ackermann, S.H. Kuhn, W. Bukes, H.S. Bosman en D.F. Bosman. Hulle is ondervra ten opsigte van hulle kennis van Grieks, Latyn, Hebreeus, Nederlands, Engels, Bybelse en Algemene Geskiedenis, Rekenkunde, Wiskunde, Natuurlike Wysbegeerte en Logika. Hulle moes onder andere ook aan hierdie eis voldoen: "De Examinandi zullen,.... wanneer zij door eenen Examinator in Latijn ondervraagd worden over Grammaticsche regelen, Rhetorische Bepalingen, of Aardrijks- en Geschiedkundige Bijzonderheden, ook in het Latyn moeten antwoorden."¹¹

Ds. Van der Lingen was een van die eksaminatore. Hy het Du Toit gevra om 'n Griekse herdersang van Theocritus in Afrikaans, in plaas van die gebruiklike Nederlandse te vertaal "om ons te toon hoeveel beter die sig in Afrikaans as in Hollans laat vertaal."¹² Die kommissie was nie baie tevrede met sommige kandidate se kennis van Latyn nie - wat verstaanbaar is, gesien die hoë eise wat gestel is! - maar hulle het al ses ewenwel deurgelaat.¹³ Daarmee is Du Toit dan toegelaat tot die Teologiese Wweekskool.

Hy het daar aan die voete gesit van proff. John Murray en N.J. Hofmeyr. Eersgenoemde was verantwoordelik vir die Ou Testament, Hebreeus, Etiek, Dogmatiek en Dogmageskiedenis. Prof. Hofmeyr het die Nuwe Testament, Kerkgeskiedenis, Ensiklopedie van die Teologie, Wysbegeerte, Homilitiek en Praktiese Teologie behartig.¹⁴ Du Toit het in sy herinneringe verklaar: "In harmonie met prof. Hofmeyr het ik gestudeer en wat ik te Stellenbosch opgedaan het aan kennis van die gereformeerde leer....., het ik aan prof. Hofmeyr te danke."¹⁵ Dit is opmerklik dat hy prof. Hofmeyr noem as die een wat hom met die Gereformeerde leer vertrouwd gemaak het, terwyl Dogmatiek prof. Murray se taak was. Prof. Hofmeyr was klaarblyklik sy gunsteling-professor.

Iets wat heelwat lig werp op hierdie tydperk van sy lewe, is 'n nota-boekie met preke en preeksketse wat bewaar gebly het. Sommige preke is voorsien van 'n datum en almal dateer uit die jaar 1869. Hy het nie almal self opgestel nie, want die name van proff. Hofmeyr en Murray verskyn by enkeles. Hierdie preke was nie slegs oefeninge nie, want blykens 'n register wat voorin aangehou is, is hierdie preke inderdaad op verskeie plekke gelewer soos Vishoek, Fauresmith, Hanover, Dal

Josafat, Blouvallei (in die omgewing van Wellington) en Montagu. Daar is ongelukkig nie aangeteken op welke datum en welke plek elke preek gelewer is nie.¹⁶ Mens kan aanneem dat die plekke nader aan Stellenbosch waar hy opgetree het, deur hom tydens naweke besoek is. Dit was nie setels van gemeentes nie en mens kan aanneem dat hy daar buitendienste waargeneem het. Te Fauresmith, Hanover en Montagu het hy skynbaar tydens vakansies gevrees toe die betrokke leraars afwesig was. Op Hanover was daar destyds twee gemeentes. Onder ds. T.F. Burgers, een van die aanvoerders onder die liberale predikante in die Ned. Geref. Kerk, het daar 'n skeuring in die gemeente ontstaan. Diegene wat met sy prediking nie genoeë geneem het nie, het 'n vrye gemeente gestig en hulle eerste predikant was ds. C.W. du Toit, ouer broer van S.J. du Toit. Hy het vanaf die begin van 1869 daar gearbei.¹⁷

Verskeie dinge val mens op by die deurlees van bogenoemde aantekeningboekie. Dit blyk eerstens dat die jonge student 'n merkwaardige kennis van die Bybel en teologiese insigte gehad het wat mens nie sou verwag by iemand wat pas met sy teologiese opleiding begin het nie. Hy handhaaf deurgaans 'n baie volwasse siening en die indelings en behandeling van die stof getuig van 'n natuurlike aanleg tot die prediking. Die eerste preek, wat hy op 18 Februarie 1869 geskryf het, het die tema: "Welken tijd beleven wij?" na aanleiding van Rom. 13: 12 - "De nacht is voorbijgegaan, en de dag is nabij gekomen; laat ons dan afleggen de werken der duisternis, en aandoen de wapenen des Lichts." Sy indelings sien soos volg daar uit: "I. De tijd waarin wij leven: 'De nacht is naast voorbijgegaan.' II. De tijd die genaakt. 'De dag is nabij gekomen.' III. Wat ons in dezen te doen staat: 'Laat ons dan afleggen de werken der duisternis, en aandoen de wapenen des lichts.'"¹⁸

In die tweede plek is dit opvallend dat ses van die 21 preke of preek-sketse wat hy self geskryf het, oor eskatologiese¹⁹ onderwerpe handel. Vier van hierdie ses preke het tekste uit Openbaring. Dit is geensins verbasend nie, gesien die feit dat hy reeds as kind 'n besondere liefde vir Openbaring gehad het en dat hy onder ds. Van der Lingen se invloed verkeer het. Ds. Van der Lingen was naamlik 'n ywerige student van die profesie wat op die eindtyd van betrekking is.²⁰ Van prof. Hofmeyr het hy ook heelwat geleer omtrent die profesie.²¹

Dit is verder opmerklik dat heelwat van Du Toit se geliefkoosde gedagtes wat hy later deur middel van sy geskryfte sou propageer, asook sy gehegtheid aan die gereformeerde belydenis alreeds in hierdie preke na vore kom. Ons sal op gepaste plekke hierop terugkom.²²

Omdat hy reeds sekere oortuigings gekoester het wat hom van sy mede-

studente onderskei het, het dit hom ietwat "soos 'n uil onder die voëls laat voel" en selfs hulle vyandskap op die hals gehaal. Dit het egter verdwyn en in die vierde en laaste jaar van sy studie is hy gekies tot president van die studentekorps.²³ |

Onder sy tydgenote op die Kweekskool was daar heelwat studente wat later 'n prominente plek in die kerklike lewe ingeneem het of wat nog een of ander rol in sy lewe sou speel. Onder sy seniors was daar manne soos J.R. Albertyn, predikant te Riversdal en Wellington, H.L. Neethling van Utrecht, Transvaal, J.I. Marais, professor aan die Kweekskool, W.A. Joubert van Uniondale en Noorder-Paarl en C.F.J. Muller, professor aan die Kweekskool. Onder sy juniors was daar A.A. van der Lingen en G.W.B. van der Lingen, seuns van ds. G.W.A. van der Lingen, later van Harrismith en Kroonstad onderskeidelik, J.A. Buchner van St. Stephens, G.A. Scholtz van Hopetown, R.H. van de Wall van Senekal en H.S. Bosman van Pretoria.²⁴ Nie almal wat saam met hom die admisie-eksamen afgelê het, het met hom in dieselfde klas gesit nie. Sy klasmaats was A. Faure, kleinseun van die bekende dr. Abraham Faure van Kaapstad, B.B. Keet en D.P. Ackermann.²⁵

Tydens sy Kweekskooltyd is die twee predikante wat die grootste invloed op hom uitgeoefen het, oorlede, naamlik di. G.W.A. van der Lingen en sy oom, ds. A.F. du Toit. Ds. Van der Lingen het op 7 November 1869 ontslaap,²⁶ en ter ere van sy nagedagtenis het Du Toit 'n lang gedig geskrywe wat aan die Paarlse gemeente opgedra is. Sy hoogagting vir sy mentor straal duidelik daaruit.²⁷ Die oorlede se boekery is op 13 Oktober 1870 in die Paarl aan die publiek te kope aangetied. Dit was 'n boekery met meer as 4 000 werke en 10 000 boekdele. Ongeveer 'n derde daarvan het oor die teologie gehandel terwyl daar ook baie boeke was oor die taal- en letterkunde, filosofie, geskiedenis, oudheidkunde en volkekunde.²⁸ Du Toit het ook daar gaan rondsnuifel, want onder die boeke van dr. J.D. du Toit in die Potchefstroomse Kerkargief het ons 'n boek gevind deur die Duitse teoloog, Rudolf Stier, oor Jesaja en op die eerste binneblad staan die naam S.J. du Toit en die opmerking: "Op de verkoping van Ds. v.d. Lingen." Of hy nog ander boeke daar gekoop het, kon nie vasgestel word nie. Dit is ewenwel duidelik dat ds. Van der Lingen se boeke oor die profesieë hom geïntresser het.

Ds. Gilles van de Wall, 'n Nederlander wat in Amerika sy teologiese opleiding geniet het en in die vroeë sestigerjare na Suid-Afrika gekom het, is na die Paarlse gemeente beroep en op 27 Mei 1870 aldaar bevestig.²⁹

Ds. A.F. du Toit is op 26 Februarie 1871 oorlede. Na twee onsuksesvolle beroepe is ds. Andrew Murray, voorheen van Worcester en in daardie stadium van Kaapstad, as sy opvolger beroep en in September van daardie

jaar is hy te Wellington bevestig waar hy die res van sy bediening gearbei het.³⁰ Ds. Murray en S.J. du Toit se weë sou in die toekoms nog meermale kruis.

Op 9 Februarie 1872 het Du Toit sy proefpreek in die kerk van Stellenbosch gelewer. Sy talent as prediker is alreeds deur prof. Hofmeyr opgemerk, want hy sou aan sy vrou gesê het: "Als je van avond iets degelijks wenst te horen, dan moet je naar kerk gaan: Du Toit gaat zijn proefpreek leveren." Die preek het gehandel oor Ps. 8: 5 met die tema: "Wat is de mensch?"³¹ Die legitimasie-ees, waarvolgens hy onder andere belowe het dat hy die leer van die kerk, soos saamgevat in die belydenisskrifte, onderskryf en sal verdedig, het hy op 30 Maart onderteken in teenwoordigheid van ds. A. Murray, destyds aktuaris van die Sinode.³²

Sy studie het tot 'n einde gekom in November van daardie jaar. Die kommissie vir die proponentseksamen het op 6 en 7 November in die konsistorie van De Nieuwe Kerk te Kaapstad die vier kandidate ondersoek. Hulle is oor allerlei vakke ondervra en moes bewys'lewer van hul "bekwaamheid om in de Hollandsche en Engelsche taal te prediken." Met algemene stemme is al vier toegelaat tot die "predikdienst".³³ Daarmee het hy dan proponent Du Toit geword en was hy beroepbaar.

Prof. Hofmeyr het so 'n groot dunk van sy vermoëns gehad, dat hy hom gevra het om in Nederland verder te gaan studeer. Voeraf het hy met ds. Murray die saak bespreek, aangesien ds. Murray die predikant van Du Toit se tuisgemeente was, en dié het by 'n paar van die vermoënde lidmate van die Wellingtonse gemeente, by wie Du Toit goed bekend sou gewees het, beloftes van geldelike ondersteuning gekry, aangesien hy self niks gehad het nie. Daar was egter 'n voorwaarde verbonde aan die beurs, dat hy maarlik "n toekomstige professorale benoeming in Stellenbosch moet aanneem." Daarmee was hy nie gediend nie, omdat hy andersienswyses toegedaan was as die heersende rigting in die kerk.³⁴ Soos dit uit sy latere geskrifte blyk, het Du Toit inderdaad heelwat punte van kritiek teen die Ned. Geref. Kerk gehad ten opsigte van die wyse waarop die gereformeerde belydenis nageleef is en sekere praktyke wat die kerk daarop nagehou het.³⁵

'n Ander rede wat Du Toit aangegee het waarom hy nie verder wou gaan studeer nie, is die feit dat hy verloof geraak het. Sy bruid was die sewentienjarige Elizabeth Jacoba (Bettie) Joubert, wie se moeder 'n losieshuis op Stellenbosch gehad het waar hy tydens sy latere studietyd gewoon het.³⁶ Sy was ook 'n kleinniggie van W.A. Joubert, een van Du Toit se seniors op die Kweekskool. Sy is op 28 Januarie 1855 gebore en haar vader was Jacob Daniel Joubert, een van die Jouberts van Stellenbosch-kloof, ten weste van Stellenbosch, en haar moeder was Elizabeth Rachel van Niekerk Rowan.³⁷

1. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 9; Dr. J.A.S. Oberholster: Alumni van die Kweekskool (Eeufeesuitgawe van die Kweekskool, Stellenbosch, 1859 - 1959), p. 82.
2. M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 124, 136; Ronald Lewcock: Early Nineteenth Century Architecture in South Africa, pp. 339, 419, 420.
3. J.D. du Toit: A.w., p. 2; P.J. Nienaber: Dr. Arnoldus Pannevis, p. 7.
4. P.J. Nienaber: A.w., pp. 5, 6; DG 15.9.1884, p. 141.
5. Vgl. Hoofstuk 7.
6. J.D. du Toit: A.w., p. 83.
7. De Gereformeerde Kerkbode 4.1.1868, p. 16 (Hierna aangehaal as KB).
8. M.C. Kitshoff: A.w., pp. 125 - 33.
9. Vgl. Hoofstukke 2 en 3.
10. J.D. du Toit: A.w., p. 9.
11. Notule, Kommissie vir die Admissie-eksamen, 1864 - 1883, KKA, S 10-1/1, 6 en 7.10.1868; KB 4.1.1868, p. 16.
12. S.J. du Toit: Afrikaans ons Volkstaal, p. 74.
13. Notule, Kommissie vir die Admissie-eksamen, 1864 - 1883, KKA, S 10-1/1, t.a.p.
14. KB 5.12.1868, p. 400; 19.11.1870, p. 358; 2.12.1871, p. 376.
15. J.D. du Toit: A.w., p. 9.
16. Aantekeningboekie met preke en preeksketse, GKA, SJT 6, pp. 204 - 356.
17. G.A. Maeder (red.): Ons Kerk Album, p. 103.
18. Preek, 18.2.1869, GKA, SJT 6, pp. 205 - 230.
19. Eskatologie: Die leer omtrent die laaste dinge en die eindtyd.
20. M.C. Kitshoff: A.w., pp. 236 - 257.
21. J.D. du Toit: A.w., p. 9.
22. Vgl. Hoofstuk 6.
23. J.D. du Toit: T.a.p.
24. KB 29.11.1873, p. 395; Dr. J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 67 e.v.
25. KB 2.12.1871, p. 375; 30.11.1872, p. 381. W. Bukes, wat die Admissie-eksamen afgelê het, het later oorgeskakel na 'n Regskursus en daarna advokaat in Bloemfontein geword. (De Express, 13.10.1896).
26. M.C. Kitshoff: A.w., p. 278.
27. Gedig oor wyle ds. G.W.A. van der Lingen, GKA, SJT 8, p. 40.
28. KB 24.9.1870, p. 325; M.C. Kitshoff: A.w., pp. 263, 64.
29. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, p. 191; KB 4.6.1870, p. 215.
30. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, pp. 188, 190, 192; J. du Plessis: A.w., pp. 261 e.v.
31. J.D. du Toit: A.w., p. 437; Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, p. 268.
32. Legitimasieboek, 1824 - 1966, KKA, S 9-2/1.
33. Notule, Kommissie vir die Proponentseksamen, 1860 - 1897, KKA, S 9-1/1, 6 en 7.11.1872.
34. J.D. du Toit: A.w., pp. 9, 10.
35. Vgl. Hoofstukke 2 en 6. Dr. P.D. van der Walt (in sy werk: S.J. du Toit, Vegter vir sy Taal, p. 22) meld ook dat S.J. du Toit gevra is om in Europa te gaan studeer om as "kerklike advokaat" opgelei te word om die kerk by te staan in moontlike verdere hofsake wat kon volg in die stryd teen die liberale predikante. Hy noem ongelukkig nie sy bron nie, en ons kon nêrens elders iets vind om hierdie bewering op wetenskaplike wyse te staaf nie. Volgens Mione du Toit (Man op Nebo, p. 17) was die enigste rede vir sy weiering om die beurs te aanvaar, sy sienswyse oor die profesieë wat soveel van die gangbare beskouings afgewyk het, dat hy nie kans gesien het "om te konformeer nie". In die lig van die kritiek wat hy later teen die kerk en sy hele program gehad het, is hierdie bewering baie oorvereenvoudig.
36. J.D. du Toit: A.w., p. 10; Huweliksregister, Stellenbosch, 1865 - 1886 KKA, G 2-7/4; Doopregister, Stellenbosch, 1835 - 1861, KKA, G 2-4/8; Mione du Toit: Man op Nebo, p. 16.
37. C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagregisters van die ou Kaapse Families I, p. 375; Doopregister, Stellenbosch, 1835 - 1861, KKA, G 2-4/8.

Hoofstuk 2   PASTORALE ARBEID

n Reis na Transvaal

Nadat prop. Du Toit die aanbod van die hand gewys het om in Europa te gaan studeer, het die professore hom en sy klasmaat, prop. D.P. Ackermann, gevra om 'n reis na Transvaal te onderneem. Die aanleiding daartoe was 'n brief van oudl. H. Pretorius van die gemeente Pretoria van die Nederduitse Hervormde Kerk. Hy was bevrees dat liberale predikante uit Nederland Transvaal toe sou kom. Ds. N.J. van Warmelo van Heidelberg was juis toe in Europa om predikante te soek en oudl. Pretorius wou eerder regsinnige leraars uit Stellenbosch in Transvaal kry.¹ Dr. J.J. Kotzé van Richmond - nie te verwar met sy liberale kollega met dieselfde naam nie - het Pretoria aan die einde van 1872 besoek en hy het die gemeente gewaarsku teen die soort predikante wat hulle uit Nederland te wagte kon wees, sodat 'n gedeelte van die gemeente hulle begin beywer het vir 'n regsinnige leraar. Dr. Kotzé het egter bedank vir die beroep wat Pretoria op hom uitgebring het waarop die Kerkraad ds. Van Warmelo tog maar versoek het om 'n predikant vir hulle in Nederland te vind. Daarmee was oudl. Pretorius nie gediend nie en met die oog op moontlike beroepe moes die twee proponente dan deur Transvaal reis en preek waar hulle gevra word.²

Hierdie besoek moet gesien word teen die agtergrond van die betrekkinge tussen die Kaapse Kerk en die Ned. Herv. Kerk destyds. Nadat die verhouding tussen dié twee kerke tydens die sestigerjare taamlik koel was, het daar 'n geringe mate van toenadering plaasgevind toe di. J.H. du Plessis en A.I. Steytler in opdrag van die Sinode in die eerste helfte van 1872 gesprekke met die Kommissie van die Algemene Vergadering van die Hervormde Kerk in Pretoria gevoer het.³ Die besoek het wel nie veel vrugte afgewerp nie, maar dit het die weg geopen vir verdere kontakte, soos die besoek van dr. Kotzé bewys. Die twee proponente se besoek moed dan ook gesien word as 'n verdere poging om die twee kerke in nouer aanraking met mekaar te bring.

Hulle het nie dadelik vertrek nie. Prop. Du Toit het eers 'n tyd lank in Caledon die alenste waargeneem "tot genoegen en stichting der gemeente" gedurende die afwesigheid van ds. P.J.G. de Vos, die plaaslike leraar, wat ter wille van sy gesondheid Strand toe is.⁴ In Junie 1873 is die reis aangepak. Die twee proponente het apart gereis en afgespreek om mekaar in Pretoria te ontmoet. Prop. Du Toit het twee familieleden saamgeneem: sy kleinneef D.F. du Toit, kleinseun van sy oom met dieselfde naam, en sy susterskind P.J. Malherbe.⁵ Op hierdie reis het D.F. du Toit die bynaam "Dokter" gekry omdat hy 'n medisyne-trommeltjie onder sy bagasie gehad het.⁶ Ongeveer dieselfde tyd is

S.J. du Toit as hulpprediker na Graaff-Reinet beroep.⁷ Ds. Charles Murray was indertyd die pastor loci en na alle waarskynlikheid het sy broer, Ds. A. Murray, die jong proponent by hom aanbeveel as hulpleraar. Hierdie beroep het hy nie aangeneem nie.

Die reis na die Noorde het oor die Diamantvelde gegaan. Op 30 Junie is daar te Du Toitspan 'n konferensie met die gemeente gehou waaraan die leraars uit die omgewing en ook prop. Du Toit deelgeneem het. Hy het gepraat oor die onderwerp: "Wat is de roeping der Ned. Ger. Kerk, voornamelijk op de Diamantvelden?"⁸ Daarvandaan is die geselskap na Wes-Transvaal en het aangedoen by Lichtenburg, Zeerust en Rustenburg waar Du Toit gepreek het.⁹ Prop. Ackermann het Oos-Transvaal besoek en agterna verklaar: "Schrijver dezes heeft dikwijls de oude vaders in dit land met tranen in de ogen hooren vertellen, hoe dankbaar zij waren dat er toch uiteindelijk rechtzinnige Afrikaansche leeraren voor de Transvaal gekomen waren."¹⁰ Dit sou sekerlik ook prop. Du Toit se ervaring gewees het.

Hy het in Augustus in Pretoria aangekom waar hy verskeie male in die buitewyke en in die Hervormde Kerk op Kerkplein gepreek het. Nagmaal sou op 24 Augustus gehou word en daarvoor moes die konsulent, ds. G.W. Smits van Rustenburg, oorkom. Onderweg na Pretoria het sy kar ongelukkig omgeslaan en is hy sodanig beseer dat hy nie verder kon reis nie. Toe hy nie opdaag nie, het daar onenigheid onder die gemeentelede uitgebreek waar hulle op die Kerkplein op sy koms gewag het. Sommige wou hê dat die twee proponente die diens moes lei, maar die Kerkraad was teësinning om hulle op die kansel toe te laat. Toe daar met geweld gedreig is, het die Kerkraad toegegee. Van Nagmaal was daar natuurlik geen sprake nie. Na afloop van die dienste het die gedeelte van die gemeente wat slegs met 'n regsinnige predikant tevrede sou wees, 'n memorie aan die Kerkraad onderteken waarin hulle gevra het dat ds. Van Warmelo in kennis gestel moes word dat hulle geen Nederlandse predikant verlang nie en dat prop. Du Toit beroep moes word.¹¹ Skynbaar het hy 'n baie goeie indruk op hierdie mense gemaak.

Na hierdie episode het hy weer huiswaarts vertrek en onderweg te Potchefstroom vir ds. D. van der Hoff in die Hervormde Kerk en vir ds. J.P. Jooste in die Ned. Geref. Kerk gepreek.¹² Deurdadig het hy op verskeie plekke in aanraking gekom met lede van die Ned. Herv. Kerk en die Ned. Geref. Kerk, het hy tot die slotsom gekom dat 'n hereniging tussen dié twee kerke nie onmoontlik is nie.¹³ Die tyd vir hereniging was egter nog nie ryp nie, want so iets sou eers meer as 'n dekade later, onder heel ander omstandighede, tot stand kon kom. Prop. Ackermann se reis het vrugte afgewerp, want hy is mettertyd beroep na die Hervormde

gemeente van Marthimus Wesselstroom (Wakkerstroom), waar hy in Januarie 1875 bevestig is.¹⁴

Vir Du Toit het daar 'n blye weersiens met sy bruid gewag toe hy weer in die Boland terug was. 'n Huwelik het spoedig daarna gevolg. Die band is op Dinsdag, 11 November 1873, deur prof. Hofmeyr in die Stellenbosse kerk gelê. Twee teologiese studente, S.H. Kuhn en R.H. van de Wall, het die huweliksregister mede-onderteken.¹⁵

-
1. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 10. Ongelukkig kon ons nêrens die brief van oudl. Pretorius opspoor nie.
  2. KB 28.12.1872, p. 421; Ds. F.G.M. du Toit: Eeufeesgedenboek van die Gemeente Pretoria, 1854 - 1954, p. 20.
  3. Acta Synodi 1873, KKA, S 1/13, pp. 421 - 436, 442 - 447.
  4. KB 8.3.1873, p. 75.
  5. J.D. du Toit: A.w., p. 84.
  6. Dr. P.J. Nienaber: Daniel Francois du Toit (W.J. de Kock en D.W. Krüger (redd.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II), p. 212.
  7. Notule, Kerkraad van Graaff-Reinet, KKA, G 6-1/3, 10.6.1873.
  8. KB 26.7.1873, p. 238.
  9. J.D. du Toit: A.w., p. 13.
  10. De Vereeniging, 27.4.1898, p. 153.
  11. KB 6.6.1873, p. 280; 20.9.1873, p. 296; J.D. du Toit: A.w., p. 11.
  12. KB 20.9.1873, p. 296.
  13. De Volksstem 31.10.1873 (Hierna aangehaal as DV).
  14. KB 26.12.1874, p. 418.
  15. Huweliksregister, Stellenbosch, 1865 - 1886, G 2-7/4.

Hulppredikerskappe

Die eerste gemeente waaraan prop. Du Toit as hulpprediker verbonde was, sy dit slegs vir enkele weke, was die moedergemeente Kaapstad. Een van die drie leraars, dr. S.P. Heyns, is op 27 September 1873 oorlede.¹ Die ander twee leraars, dr. W. Robertson en ds. G.W. Stegmann jr., het gevoel dat hulle hulp nodig het totdat die vakature weer gevul is en hulle het op 1 Desember van die Kerkraad toestemming gekry om prop. Du Toit te vra om hulle by te staan.²

Hy het die brief eers twee weke later ontvang met sy terugkeer na Stellenbosch, aangesien hy intussen Wellington toe was. Die aanbod het hy met dank aanvaar.³ Na alle waarskynlikheid het hy dadelik Kaap toe vertrek om sy pligte te aanvaar. Aan die einde van Januarie 1874 het hy die Kaapstadse Kerkraad verwittig dat hy vantevore aan ds. A. Murray van Wellington belowe het om sy plek vol te staan tydens dié se voorgenome afwesigheid. Ds. Murray het hom laat weet dat hy aan die einde van Februarie op reis gaan en daarom moes hy die hulppredikerskap beëindig.⁴ Vir Kaapstad het dit nie veel ongerief veroorsaak nie, omdat ds. G. van de Wall van die Paarl intussen die beroep daarheen aangeneem het.⁵

Terwyl hy te Kaapstad was, het die gemeente Simonstad 'n beroep op S.J. du Toit uitgebring. Dit was die eerste beroep na die vertrek van ds. G.A. Maeder.⁶ Tydens sy studietyd het hy meermale in Vishoek gepreek,⁷ wat binne Simonstad se grense geval het, waardeur hy daar bekendheid verwerf het. Vir hierdie beroep het hy bedank.⁸

Op 4 Februarie het die Wellingtonse Kerkraad besluit om hom op ds. Murray se versoek aan te stel as hulpprediker en by die voorsitter van die Ring aanbod te doen dat hy georden mag word.⁹ Toestemming daartoe is verkry en op 25 Februarie is hy plegtig georden in die Wellingtonse kerk, dieselfde kerk waarin hy gedoop is en belydenis van geloof afgelê het. Prof. Hofmeyr het die rede gehou na aanleiding van Luk. 22: 31, 32. Ds. Van de Wall, die konsulent wat toe nog nie Kaap toe vertrek het nie, het die ordeningsplegtigheid waargeneem terwyl di. J.N. Vlok van Philadelphia, J.H. Neethling van Stellenbosch, J.G.J. Krige van Franschoek en eerw. Bisseaux van Wellington deelgeneem het aan die handoplegging. Daarmee het hy dominee Du Toit geword. Sy intreepreek het daarna gehandel oor Matt. 17: 14 - 20.¹⁰ Terwyl hy te Wellington werksaam was, het hy beroepe ontvang na New Rush (Kimberley) en Sutherland.¹¹ Vir hierdie beroepe het hy ook bedank, omdat hy 'n beroep van Pretoria te wagte was en gretig was om dit aan te neem.¹²

Ds. Murray het op 22 Junie na sy gemeente teruggekeer. 'n Stoet van 102 rytuie het hom aan die voet van die Bainskloof-pas ingewag. Met sy

aankoms het ds. Du Toit 'n adres namens die gemeente aan hom voorgelees en daarná voorgedaan "in een hartelijk en hartroerend dankgebed voor zijne veilige aankomst." By die pastorie is ds. Murray begroet deur 'n erewag van die meisies van die pas-opgerigte Hugenoteskool. Hulle het 'n paar Engelse liedere gesing en twee vaandels gedra waarop gestaan het: "Hozanna" en "God bless our Pastor".¹³

Met ds. Murray se tuiskoms was ds. Du Toit se taak te Wellington afgehandel. Hy het wel op 9 Augustus weer voor die gemeente opgetree toe ds. Murray in die vakante Paarl gaan preek het. Uit erkentlikheid vir sy dienste het die gemeente aan hom 'n beurs van £100, 'n Pragbybel, 'n goue potloodhouer en 'n toga geskenk. Die berig in De Gereformeerde Kerkbode voeg hierby: "Hij preekte bij deze gelegenheid naar aanleiding van de gezegende opwekking in deze gemeente."¹⁴ Inuiens dié berig juis is, moet mens aflei dat hy opwekkings goedgekeur het.

Sy opgetekende herinneringe gee egter 'n ander siening. Hy verklaar dat hy aan die Wellingtonners die "ware Bijbel- en Kerkleer" omtrent die werking van die Heilige Gees met betrekking tot opwekkings meegedeel het, wat groot indruk op hulle sou gemaak het. Met sy sienswyse het ds. Murray nie saamgestem nie en gesê "dat ik nog 'n jonge man is, 'n onervare koetsier, wat vir 'n klip aan die eer kant wil pad gee, maar gevaar loop te ver uit te draai en in 'n sloot aan die ander kant tereg te kom." Te Wellington het hy in aanraking gekom met die vrugte van ds. Murray se opwekkingsprediking, onder andere by die Pinksterbidure wat hy moes lei, en daarom het hy daarteen gepreek.¹⁵

Nog iets waaroor hy en ds. Murray miskien verskil het, was sy predikasies oor Opebaring en die profesieë. Laasgenoemde het gereken dat hulle te diepsinnig is om deur die gewone mense verstaan te word sodat hulle op 'n dwaalspoor kan geraak. Toe ds. Du Toit later hierdie episode in herinnering roep, het hy nie gesê wie die predikant was wat met hom hieroor gepraat het nie. Hy noem hom slegs "een voornamen leeraar" maar na alle waarskynlikheid was dit wel ds. Murray.¹⁶

Nadat hy Wellington verlaat het, het hy en sy eggenote by haar ouers op Stellenbosch gaan woon waar hul eersteling op 25 Julie gebore is. Hy het die name van sy grootvader, David Petrus, ontvang. Op 6 September is hy in die Stellenbosse kerk gedoop. Onder die doopgetuies was die grootouers aan albei kante.¹⁷ Daar kan aanvaar word dat Du Toit hom in Stellenbosch besig gehou het met leeswerk. Daar was die biblioteek van die Kweekskool tot sy beskikking en daar het hy skynbaar genoeg tyd gehad vir so iets. Enkele maande later het hy stukke oor onderwyssake gepubliseer wat getuig van 'n wye belesenheid oor die onderwerp.¹⁸

Die gemeente Kruisvallei het hom op 30 September beroep.¹⁹ Kruisvallei

was 'n vrye gemeente wat in 1843 gestig is toe 'n aantal lidmate van die gemeente Tulbagh uit die kerk bedank het vanweë moeilikhede wat ontstaan het nadat ds. R. Shand geweier het om die doop te bedien aan die kindertjies van sekere mense teen wie hy besware gehad het, maar wat nie onder sensuur was nie. Diegene wat bedank het, het aanvanklik aanbid in 'n skuur op die plaas Kruisvallei en hulle gemeente na die plaas vernoem. In Januarie 1873 is hulle kerkgebou in die dorp ingewy. Die tweede leraar van die gemeente, ds. J.H.M. Kock, het in Januarie 1874 die herderstaf neergelê weens swak gesondheid waardeur die vakature ontstaan het.²⁰

Saam met die beroep van Kruisvallei het daar 'n beroep uit Pretoria gekom. Hierdie beroep het lank agterweë gebly as gevolg van die onenighede wat in die gemeente geheers het. Ds. Du Toit was hierdie beroep te wagte, want in Julie het hy al aan diegene in Pretoria wat hom wou hê, geskryf dat hy gewillig is om na hulle te kom. Drie weke nadat die beroep uitgebring is, ontvang hy egter berig van ds. Van der Hoff, die nuwe konsulent van die gemeente, dat daar besware teen die wettigheid van die beroep ingebring is. Drie gewese kerkraadslede, mense wat bevrees was vir Kaapse inmenging in hul kerk, het gekla dat ds. Van der Hoff hulle op 'n onwettige wyse sittingsreg geweien het op die kerkraadsvergadering waar die beroep uitgebring is. Die saak moes eers voor die Algemene Vergadering van die kerk gebring word vir 'n beslissing voordat ds. Du Toit op die beroep kon reageer. Om dié rede het hy van Kruisvallei uitstel gevra vir die oorweging van hul beroep.²¹

Om sake nog ingewikkelder te maak, is hy op 14 Desember ook na die Hervormde Gemeente Zeerust beroep, 'n gemeente waar hy tydens sy reis aangedoen het.²² Hierdie beroep het hy nie aangeneem nie.

Die Pretoriane wat hom wou hê, het mettertyd ongeduldig begin word toe die ondersoek oor die wettigheid van die beroep nie op dreef wou kom nie sodat hulle in Januarie 1875 'n memorie onderteken het om die Kerkraad tot aksie aan te spoor.²³ Eers in Maart het die Algemene Vergadering die saak behandel, die klagtes van die hand gewys en die beroep wettig verklaar.²⁴ Intussen het ds. Du Toit egter ingewillig om Kruisvallei tydelik te bedien omdat hy nie langer ledig wou sit nie. Sedert hy in Junie 1874 uit Wellington weg is, het hy nog nie weer in 'n werkkring gestaan nie. Wanneer hy in Kruisvallei begin werk het, is onbekend, maar waarskynlik was dit aan die begin van Februarie 1875. Op 9 Februarie het hy in elk geval alreeds 'n huwelik daar bevestig. Enkele weke later was hy behulpzaam met 'n basaar wat gehou is ter aanvulling van die gemeentekas.²⁵

Met die Kruisvalleiers het hy skynbaar goed oor die weg gekom. Op 1

Junie het hy byvoorbeeld die swaer geword van een van die ouderlinge, die heer B.J. de Vaal, toe hy hom te Stellenbosch in die eg verbind het met 'n ouer suster van sy vrou.²⁶ Die mense van Kruisvallei was nie gediend met sy bedanking van hul beroep nie, want op 10 Mei word daar onder sy voorsitterskap 'n vergadering van die Kerkraad en die manslidmate gehou waar hy vir 'n tweede maal beroep is. Daarvoor het hy terstond bedank, maar een van die broeders het hom gevra of hy hom nie sou neerlê by die uitslag van 'n loting nie. Daartoe het hy ingestem en nadat 'n gebed gedoen is, is die lot gewerp. Dit het egter sy bedanking bevestig en daarin het die vergadering berus.²⁷ 'n Maand later is sy ouer broer, ds. C.W. du Toit, beroep. Hy was in hierdie stadium predikant te Pearston. Die beroep het hy aanvaar en daarmee andermaal leraar van 'n vrye gemeente geword.²⁸

Die beroep na Pretoria moes ondertussen ook nog ds. Du Toit se aandag geniet. Eers aan die einde van Maart het hy amptelike kennis gekry dat die beroep wettig verklaar is, en na alle waarskynlikheid sou hy dit aangeneem het indien hy nie twee dae later 'n memorie van sekere lede van die Paarlse gemeente ontvang het nie. Oor hierdie memorie en alles wat daarmee saamhang, sal later breedvoerig gehandel word in hierdie hoofstuk. Dit is genoeg om hier te vermeld dat hy in genoemde memorie versoek is om sy beslissing oor die beroep na Pretoria uit te stel. As gevolg daarvan het hy ten slotte bedank vir die beroep na Pretoria, wat die opmerking by die redakteur van De Volksstem, 'n Pretoriase nuusblad, uitgelok het dat ds. Du Toit vantevore al feitlik die beroep aangeneem het, nog voordat dit op hom uitgebring is.²⁹

Prop. H.S. Bosman is daarna eenparig na Pretoria beroep. Hy het dit aanvaar en die res van sy bediening daar gebly.³⁰

1. KB 18.10.1873, pp. 352 - 56.
2. Notule, Kerkraad van Kaapstad, 1871 - 1874, KKA, G 1-1/31, p. 530.
3. Notule, Kerkraad van Kaapstad, 1874 - 1876, KKA, G 1-1/32, p. 11.
4. Notule, Kerkraad van Kaapstad, 1874 - 1876, KKA, G 1-1/32, pp. 11, 12.
5. Notule, Kerkraad van Kaapstad, 1874 - 1876, KKA, G 1-1/32, p. C.
6. Notule, Kerkraad van Simonstad, 1855 - 1875, KKA, G 60-1/1, 17.12.1873.
7. Vgl. Hoofstuk 1.
8. KB 7.2.1874, p. 45.
9. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 211.
10. KB 7.3.1874, p. 74.
11. Notule, Kerkraad van Kimberley, 1872 - 1874, KKA, G 44-1/1, pp. 38, 39.
12. F.G.M. du Toit: Eeufeasgedenboek van die Gemeente Pretoria, 1854 - 1954, p. 22.
13. KB 27.6.1874, p. 324.
14. KB 5.9.1874, p. 382.
15. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, pp. 14, 15.
16. DG 15.2.1896, p. 45.
17. Doopregister, Stellenbosch (Duplikaat), 1872 - 1875, KKA, RA 4/38, p. 132.

18. Vgl. Hoofstuk 3.
19. Notule. Kerkraad van Kruisvallei. KKA, G 43-1/2, pp. 155, 56.
20. F.S. Malan: Gedenkboek van die Ned. Geref. Gemeente Kruisvallei, pp. 4 - 11; G.A. Maeder (red.): Ons Kerk Album, p. 37.
21. F.G.M. du Toit: A.w., pp. 22, 23; KB 28.11.1874, p. 386; Notule, Algemene Kerklike Kommissievergadering, 1.12.1874 (G.B.A. Gerdener: Boustowwe vir die Geskiedenis van die Nederduits-Gereformeerde Kerk in die Transgariëp, p. 310).
22. Notule, Kerkraad van Zeerust, 1869 - 1888, PKA, 14.12.1874.
23. KB 23.1.1875, p. 30.
24. Notule, Agtiende Algemene (Buitengewone) Kerkvergadering (G.B.A. Gerdener: A.w., pp. 310, 311.)
25. Huweliksregister, Kruisvallei, 1843 - 1923, KKA, G 43-5/1; KB 20.2.1875, p. 55; 3.4.1875, p. 106.
26. Huweliksregister, Kruisvallei, 1843 - 1923, KKA, G 43-5/1.
27. Notule, Kerkraad van Kruisvallei, KKA, G 43-1/2, p. 164.
28. Notule, Kerkraad van Kruisvallei, KKA, G 43-1/2, pp. 166, 170.
29. F.G.M. du Toit: A.w., p. 22; Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 90 - 92.
30. KB 8.1.1876, p. 13.

Woelinge in die Paarl

Die eerste en enigste gemeente waaraan ds. Du Toit as voltydse predikant verbonde was, was die gemeente Noorder-Paarl. Hierdie gemeente het in ietwat buitengewone omstandighede tot stand gekom en aangesien hy in 'n groot mate daarby betrokke was, is dit nodig om daaraan aandag te skenk.

Daar was veral twee faktore wat tot die stigting van dié gemeente bygedra het, t.w. die uitgeoreidheid en grootte van die Paarlse gemeente wat dit onhanteerbaar vir een leraar gemaak het en die verskil in opvattinge en beginsels wat daar in die gemeente bestaan het en mettertyd op wrywing uitgeloop het.¹

Tydens ds. G.W.A. van der Lingen se bediening het hy 'n duidelike stempel op die gemeente afgedruk, en na sy dood in 1869 het sy gedagtes voortgeleef by 'n groot deel van die gemeente. Ds. G. van de Wall, sy opvolger in die Paarl, het egter nie sy sienswyses en simpatieë in alle opsigte onderskryf nie. Hy het geensins dieselfde entoesiasme vir die onderwys en die Gimnasium geopenbaar nie en sy steun toegesê aan Engelse erediene in die kerk. Daardeur is daar verdeeldheid in die gemeente bewerk.² Die geesgenote van ds. Van der Lingen kon hulle moeilik met sy gedagterigting versoen.

Op 16 September 1873 het 112 lede van die gemeente 'n memorie aan die Kerkraad gestuur waarin hulle gevra het vir 'n tweede kerkgebou in Noorder-Paarl aangesien die bearbeiding van die gemeente daaronder ly, terwyl daar nie 'n hulpprediker is nie. Die Kerkraad het 'n week later besluit om "onder bestaande omstandigheden niet in het verzoek van memorialisten te kunnen treden."³ Drie dekades vantevore het die Kerkraad wel getrag om 'n medeleraar vir ds. Van der Lingen te kry, maar die goewerneur wou nie sy toestemming daartoe gee nie.⁴

So het nie verder gevorder voordat ds. Van de Wall in Maart 1874 Kaapstad toe vertrek het nie. Nadat ds. Colin Fraser van Philippolis sonder welslae beroep is, is ds. A. Murray van Wellington beroep. Op die groslis was ook die naam van ds. Du Toit wat met 4 teen 12 stemme teen ds. Murray uitgeval het.⁵ Die feit dat ds. Du Toit een van die kandidate was, is grotendeels daaraan te danke dat die Kerkraad 'n memorie ontvang het van dieselfde mense wat die vorige memorie ingedien het en waarin hulle gevra is om hom te beroep.⁶ Sy sienswyses, wat dié van wyle ds. Van der Lingen ooreengestem het, het hom baie aanvaarbaar gemaak vir 'n deel van die gemeente.

Ds. Murray het bedank vir die beroep en in Junie is ds. A.D. Lückhoff, destyds van Colesberg, beroep. Ds. Du Toit se naam was weer op die groslis en hierdie keer het hy nege stemme gekry teen ds. Lückhoff.

se twaalf. Laasgenoemde het egter ook bedank en in September moes andermaal 'n beroep uitgebring word. Met die eerste stemming het ds. Du Toit die meeste stemme ontvang, naamlik nege, maar dit was nie 'n volstreekte meerderheid nie. Met 'n volgende stemming het prof. ^{Joh} Murray van die Kweekskool die meeste gekry.⁷

Toe hy ook bedank, het die Kerkraad weer 'n memorie ontvang, onderteken deur 51 lidmate. Daarin is hulle gevra dat 'n tweede predikant vir die gemeente beroep moes word. Op hierdie memorie het ds. A. Murray, konsulent van die gemeente, op 23 September geantwoord en meegedeel dat die Kerkraad voel dat 'n tweede predikant groter verdeeldheid in die gemeente kan veroorsaak en dat dit beter is dat 'n nuwe gemeente gestig word, omdat die Paarlse gemeente so groot geword het. Hy het ook aangebied om op te tree as voorsitter van 'n vergadering van belanghebbendes waar die saak bespreek kon word.⁸ Die Kerkraad was skynbaar ernstig van mening dat daar 'n verdeling van die gemeente moes plaasvind, want in die godsdiensoorslag aan die Ring in Oktober is hierdie gevoele ook uitgespreek. Op grond daarvan het die Ring 'n kommissie, bestaande uit di. J.H. Neethling van Stellenbosch, W.P. Rousseau van Simonstad, dr. W. Robertson van Kaapstad en ds. A. Murray aangestel om te help met 'n moontlike afstigting in die Paarl.⁹

Die vergadering wat ds. Murray voorgestel het, is op 7 Oktober gehou. Die kwessie van 'n grenslyn tussen die voorgestelde nuwe gemeente en die moedergemeente het dadelik ter sprake gekom, en ds. Murray het gesê dat die betrokkenes desnoods ses maande gegee kon word om te besluit tot welke gemeente hulle wou behoort indien hulle ontevrede voel oor die grenslyn. Op 'n vraag het hy erken dat hy nie so aangenaam gewerk het toe hy in Kaapstad was nie, aangesien daar drie predikante in die gemeente is. Gideon Malherbe, skoonseun van ds. Van der Lingen, het gesê dat die verdeling van die gemeente onprakties is, aangesien die twee partye deurmekaar woon en die enigste oplossing sou 'n tweede voltydse predikant wees. Nadat 'n stemming gehou is, het dit geblyk dat die meerderheid van die aanwesiges dieselfde sienswyse toegedaan was.¹⁰

Hierdie toestand, waar die Kerkraad en die memorialiste teenoorgestelde oplossings voorgestaan het, het invloed uitgeoefen op die beslissing van ds. J.H. Hofmeyr van Somerset-Oos wat in Oktober beroep is nadat hy elf stemme gekry het teen die sewe vir ds. Du Toit. In sy bedankingsbrief het hy onder andere geskryf: "Ware ik gekomen, ik wist niet of ik op eensgezindheid en eenparige samenwerking konde rekenen...."¹¹

Die Ring se kommissie ter vermeerdering van gemeentes het op 18 Desember 'n byeenkoms met die Paarlse Kerkraad gehad. Die Kerkraad het dit weer duidelik gestel dat hulle die stigting van 'n tweede gemeente as die enigste uitweg sien, maar daarvoor wou hulle nie te veel propaganda

maak nie, omdat dit "den schijn kon hebben als of hij een deel van de gemeente kwijt wilde wezen..." Die kommissie het aangebied om die stigting van 'n tweede gemeente te propageer, en daarmee het die Kerkraad genoeg geneem. Daarop het die kommissie 'n lang brief in De Gereformeerde Kerkbode gepubliseer om hulle argumente ten gunste van afstigting bekend te stel. Hulle was onder andere van opinie dat die Kerkgebou te klein vir die gemeente geword het en dat die stelsel van twee predikante in een gemeente, deur hulle die "Collegiaal stelsel" genoem, wrywing en partyskappe tot gevolg kon hê. Hulle stel dan voor dat die gemeente in twee verdeel word en dat diegene wat in 'n ander gemeente wou wees, binne 'n bepaalde tyd van hulle moes laat hoor. Hulle reken ook dat die bates en laste van die Paarlse gemeente gelykop verdeel moes word.¹²

Hierdie omsendbrief van die kommissie het 'n gunstige ontvangs gehad by diegene wat 'n tweede predikant vir die gemeente wou gehad het omdat die kommissie "zulke billijke voorstellen deed" met die gevolg dat hulle aan die einde van Januarie 1875 'n soveelste memorie met 250 handtekeninge aan die kommissie gestuur het en gevra het om op genoemde voorwaardes as 'n afsonderlike gemeente gestig te word.¹³

Die memorialiste het bes noontlik gevoel dat dit slegs 'n kwessie van tyd sou wees voordat so iets gebeur. In Februarie het J.S. de Villiers, skoonseun van ds. Van der Lingen en een van die aanvoerdere van die memorialiste, bedank uit sy pos as orrelis in die Paarlse gemeente, 'n pos wat hy 30 jaar lank beklee het, klaarblyklik met die voorneme om sy dienste aan die nuwe gemeente aan te bied.¹⁴ Dit sou egter nog etlike maande duur voordat die nuwe gemeente gestig is.

Iets wat die memorialiste miskien ook kon beïnvloed het om in te willig tot die stigting van 'n tweede gemeente, is die feit dat ds. Van de Wall 'n paar dae vantevore na die Paarl beroep is nadat daar op die beroepsvergadering elf stemme op hom uitgebring is teen die agt wat ds. Du Toit ontvang het.¹⁵ Met hom sou hulle nie so goed oor die weg kon kom nie, aangesien hy tydens sy vorige verblyf in die Paarl laat blyk het dat hy nie soos hulle oor verskeie sake dink nie. Ds. Van de Wall het inderdaad die beroep aanvaar en 'n maand later was hy weer terug in die Paarl,¹⁶ minder as 'n jaar nadat hy Kaapstad toe vertrek het.

Die Paarlse Kerkraad het na ontvangs van hierdie memorie die voorwaardes vir afstigting bespreek. Hulle het 'n sekere grenslyn voorgestel en toegestem dat diegene wat aan 'n ander gemeente wou behoort as dié waarin hulle geval het, 'n maand gegun kon word om daarvan kennis te gee. Sodra die nuwe gemeente 500 lidmate gehad het, moes daar £2 000 in die moedergemeente gevind word om die nuwe gemeente te help vestig.¹⁷

Toe hierdie voorwaardes bekend word, het 12 huisvaders aan ds. Du Toit

n memorie gestuur waarin hy dringend versiek is om sy antwoord op die beroep na Pretoria, waarvan hy pas kennis gekry het dat dit wettig verklaar is, uit te stel totdat hulle as "een wettig geconstitueerde gemeente" in staat is om hom te beroep. Die rede waarom hulle hom wou hê, was die feit dat daar haas niemand behalwe hy was wat vir dieselfde beginsels as hulle gestry het nie, naamlik die vryheid van godsdienst op die skole, "handhaving van de regten die Christus zijner duur gekochte kerk geschenken heeft",¹⁸ die verklaring van die profesieën en "de handhaving van voorouderlike taal, zeden en gewoonten".¹⁹ Dit is hierdie memorie waarna ons vantevore verwys het. Dit het ds. Du Toit in n taamlike moeilike posisie gestel. Terwyl hy nog op die wettigverklaring van die beroep gewag het, sou hy "zonder aarselen" na Pretoria wou gegaan het,²⁰ maar nou het hier n roepstem gekom wat hy nie kon ignoreer nie.

Reaksie op die voorgestelde voorwaardes van die Paarlse Kerkraad het nie uitgebly nie. In April het 80 huisvaders n verdere memorie aan die kommissie van die Ring gestuur waarin hulle sê dat die voorwaardes van die Kerkraad verskil van dié van die kommissie en onbillik is. Daarvolgens word slegs £2 000 aan die nuwe gemeente afgestaan, terwyl die voorgestelde grenslyn aan hulle die meeste Kleurlinglidmate en behoeftiges laat toekom. Om die mas op te kom, sou hulle ten minste £9 000 benodig. Aangesien hierdie voorstel onbillik en onuitvoerbaar is, verklaar hulle "dat wij eerder genegen zijn, hoeveel opoffering het ons ook kosten zal, ons van de kerk onzer vaderen af te scheiden, los te scheuren, en de lasten der stichting en instandhouding eener vrije gemeente op ons te nemen...." Hulle wys ook daarop dat dit nie hulle nie, maar die Kerkraad was wat met die plan van afstigting gekom het en vra dan dat die kommissie sal help om n billiker deling te verkry.²¹

Die gedagte aan n vrye gemeente, los van die kerkverband, het die memorialiste waarskynlik van wyle ds. Van der Lingen oorgeneem. Toe die stryd teen die liberale predikante op sy hewigste was, het hy aan die moontlikheid gedink om met sy gemeente af te skei, eerder as om voor die staatsgesag te buig en met hierdie party in dieselfde kerkverband te bly.²² Die voorbeeld van Kruisvallei, n vrye gemeente wat sonder ernstige probleme voortbestaan het en waar ds. Du Toit op daardie tydstip gearbei het, sou ook sekerlik aansteeklik gewerk het. In die Paarl het dit inderdaad ook uitgeloop op iets wat met n vrye gemeente vergelyk kon word. Op 13 Mei het 228 lidmate van die Paarl n memorie aan ds. Du Toit gestuur waarin hy £300 per jaar aangebied is om hulle in hul benarde posisie te kom help "met de prediking van het woord des levens" totdat hulle as gemeente gekonstitueer is.²³ Hierdie versoek - ds. Du Toit het dit n "beroep" genoem - het hy aanvaar en voortaan kerk gehou vir die groep memorialiste in die saal van die Gimnasium.

totdat die gemeente Noorder-Paarl enkele maande later in verband met die Ned. Geref. Kerk gestig is. Noorder-Paarl het hiermee vóór sy amptelike stigtingsdatum de facto as independente gemeente bestaan. Amptelik was dit wel nie 'n gemeente nie, want die lede van die groep was steeds nog lidmate van die gemeente Paarl. Benewens die bediening van die Woord aan die memorialiste het ds. Du Toit ook 'n pos aan die Gimnasium, teen die salaris van £100 per jaar, aanvaar.²⁴

Deurdadig ds. Du Toit die Paarlse memorialiste gaan help het, het hy bedank vir die beroep na Pretoria. Hy het hom getroos met die gedagte dat sy besoek destyds aan Pretoria tot gevolg gehad het "dat Ds. Van Warmelo na Holland geskryf het om g'n predikante te stuur nie"²⁵ waardeur die gevaar van liberale predikante vir Transvaal afgeweer is. Sy teenwoordigheid was dus nie meer so dringend noodsaaklik nie.

Uit sy antwoord aan die memorialiste kan mens sien wat vir hom die swaarste aan die kant van die Paarl geweeg het. Dit was hulle stryd ter wille van hulle beginsels, "beginselen welke ik met u voorsta", soos hy hulle verseker het, en omdat niemand anders hulle daarmee wou help nie. Hy voeg daaraan toe dat hy met die aanname van die "beroep" "(voor het tegenwoordige althans) geen verzet tegen de erkende kerkelijke autoriteiten, noch eenige breuke op de gemeenschap der Kerk" beplan nie. Sy handelswyse kan wel as buitengewoon beskou word, maar hy glo nie dat dit teen die kerklike bepalinge is nie.²⁶ Uit sy aangehaalde woorde is dit duidelik dat die moontlikheid van afskeiding sterk by hom opgekom het, maar dat hy "voor het tegenwoordige althans" daarvan afsien.

Ds. Du Toit het in sy herinneringe verklaar dat hy terselfdertyd 'n beroep na Ceres ontvang het. Hy moes hom vergis het, want in hierdie tyd was daar nie 'n vakature in Ceres nie. Die predikant aldaar was sedert 1859 ds. J.A. Stegmann.²⁷

Aangesien ds. Du Toit terselfdertyd 'n betrekking aan die Gimnasium aanvaar het, het hy en sy gesin hul intrek geneem in die linkervleuel van die Gimnasium-gebou wat as woning vir 'n onderwyser diens gedoen het.²⁸

Skygbaar was die lede van die kommissie ter vermeerdering van gemeentes nie gediend met die invloed wat ds. Du Toit oor die memorialiste gehad het nie, want volgens 'n brief wat hy min of meer hierdie tyd aan sy vriend, C.P. Hoogenhout, geskryf het, wou die kommissie die afstigting uitstel tot in Oktober in die hoop dat hy intussen die beroep na Pretoria sou aanneem. Hy voeg daaraan toe: "Ik heb lust om die Com. ronduit te schrijven: 'Te blijven is noodiger om uwentwil.' Mijn motto is dezer dagen: 'Wacht u van den zeurdesem der Far/izeën/ (zoogen. orthodoxen) en der Sadd/uceen/ (eigenlijke liberalen)'. En

die oortuiging word by my al sterker, dat het noodiger is om hier te getuigen...."²⁹ Die gedagte het dus skynbaar by hom bestaan dat die lede van die kommissie nie gretig was om die beginsels van die memorialiste te bevorder nie en dus die stigting van Noorder-Paarl vertraag het. Hy het ook hulle regsinnigheid in twyfel getrek deurdat hy hulle "zoogen. orthodoxen" en Fariseërs noem.

Hy het inderdaad kort nadat hy ingestem het om die memorialiste te help, aan ds. Murray 'n brief geskryf waarin hy ondermeer beweer: "Het is hun [die memorialiste] om beginselen te doen, ... beginselen welke ik met hen voorsta, en welke ik met al de kracht die de Heere mij geeft, steeds hoop te verdedigen, te bevorderen, voort te planten en uit te breiden...."³⁰ Aan C.P. Hoogenhout het hy hieroor geskryf: "Ds. A.M. [Murray] een lang brief gezonden daarover - De blanke waarheid verteld - kort en onbevredigend antwoord van hem - Hij is uit zijn stel daardoor."³¹

Dit is opmerklik dat hy nog kort vantevore 'n ander houding teenoor ds. Murray ingeneem het. 'n Maand voorheen het hy C.P. Hoogenhout gevra om sekere liederes uit die bundel van Sankey te vertaal. "Zij zijn mij allen door ds. A. Murray opgegeven, ... Zie wat gij daaraan doen kunt. Dan kan ik weer pronken met uwe veeren."³² Sedert Mei 1875 het hy hom egter in 'n ander lig beskou en waar daar eers 'n hartlike verhouding was, sou hy hom voortaan as 'n teenstander beskou.³³

In opdrag van die Kerkraad en die kommissie ter vermeerdering van gemeentes het ds. Murray en ds. Van der Wall tydens Mei op verskeie plekke in die Paarl byeenkomste belê om die gevoelens van die belanghebbendes oor die voorgestelde afsigtingsvoorwaardes van die Kerkraad te toets. Daarmee het hulle nie veel instemming raakgeloop nie. Op 7 Julie het die kommissie andermaal met die Kerkraad vergader en voorgestel dat 'n gemeente sonder bepaalde grense gestig moes word.³⁴ Daartoe het die Kerkraad ingestem omdat Noorder-Paarl feitlik al as vrye gemeente bestaan het "daar de Memorialisten, met voorbijzien der wet, stappen genomen hebben tot het kiezen van eene kerkplaats, ... tot het verkrijgen van een leeraar" en omdat "zij zekere gevoelens en denkwijze ten aanzien van school en kerk willen voorstaan, waardoor hun hoofddoel meer blijkt te zijn het ontwikkelen eener richting, dan wel het vermeerderen van genademiddelen...."³⁵

Drie dae later het 'n vergadering van die memorialiste die voorstel tot stigting van 'n gemeente sonder grense aanvaar en die kommissie van die Ring dienooreenkomstig verwittig.³⁶ Sommige lede van die Paarlse gemeente was hiermee nie gediend nie en hulle het 'n versoekskrif aan die Kerkraad gerig waarin hulle beswaar maak teen die voorgenome afstigting "daar het nu gebleken is dat eenige leden op onwettige wijze

de dienste van een vreemden Leeraar ingeroepen hebben...."³⁷ Die Ringskommissie van die Ring van Kaapstad het nogtans die voorgenome afstigting goedgekeur "alhoewel hare afkeuring uitsprekende over de stappen door Memorialisten genomen...."³⁸ 'n Vergadering van belanghebbendes is op 26 Julie in die saal van die Gimnasiumgebou byeengeroep en daar is die gemeente Noorder-Paarl formeel gestig. As konsulent is benoem ds. J.H. Neethling van Stellenbosch.³⁹ Die enigste voorwaarde by die stigting was die feit dat die gemeente geen grense sou hê nie. Geen bruidskat is geskenk nie en daarom kon iemand onder die skuilnaam "Memorialist" in Augustus in die pers skryf: "Wij hebben niets van u [nl. die Paarlse moedergemeente] meegenomen - geene gouden vaten en zilveren vaten. Gij behoudt onze kerk, onze pastorie, ons geld, ons alles, door onze (hoewel als uwe) voorvaderen ons nagelaten. Wij verkrijgen niets dan vrijheid van Godsdienst."⁴⁰

Die voorafgaande stryd en onenigheid het veroorsaak dat die twee gemeentes nie in 'n baie goeie gesindheid uitmekaar is nie. Daarvan getuig die korrespondensie in De Kerkbode in Julie en Augustus tussen voorstanders en teenstanders van die nuwe gemeente waarin wedersydse beskuldigings teen mekaar gemaak is.⁴¹

Na die stigting van die gemeente het ds. Neethling die eerste erediens in die saal van die Gimnasium gehou. Daar is die name bekend gemaak van die eerste kerkraadslede en afgekondig dat die kerkraad op 16 Augustus 'n vergadering sou hou om 'n predikant te beroep.⁴² Die gemeente was nie besonder groot nie. Drie maande na die stigting het dit geblyk dat 304 lede van die Paarlse gemeente hulle by Noorder-Paarl geberg het, terwyl 73 lidmate met attestaat uit ander gemeentes aangesluit het. By die deurgaang van die lys name van die eerste lidmate is dit opmerklik dat al wyle ds. Van der Lingen se familieleden, insluitende sy weduwee, hulle by dié gemeente aangesluit het.⁴³

Voordat 'n predikant beroep en bevestig kon word, moes iemand die gemeente op geestelike gebied versorg. Ds. Du Toit is deur ds. Neethling daartoe versoek.⁴⁴ Dit was maar slegs 'n erkenning van bestaande toestande, want hy was tog al sedert Mei daarmee besig. Dit is dus eensins verbasend dat die Kerkraad op sy eerste vergadering met algemene stemme 'n beroep op hom uitgebring het nie.⁴⁵

Een van die eerste dinge waaraan aandag gegee moes word, was 'n geskikte plek van aanbidding. Die Christelike Vereniging, wat alreeds tydens ds. Van der Lingen se lewe gestig is, was besig met die oprigting van 'n auditorium op 'n terrein oorkant die Gimnasium en die Kerkraad het besluit om hulle te vra om die half-voltooid gebou aan hulle te verkoop. Op 4 September het die direksie van die Christelike Vereniging 'n vergadering gehou en terselfdertyd het daar 'n gemeentevergadering

plaasgevind. Daar is besluit dat die gemeente die ouditorium kon oorneem en dat die Christelike Vereniging voortaan die saal van die Gimnasium vir hulle byeenkomste sou gebruik.⁴⁶

Die ouditorium is spoedig na die aankoop voltooi en op die oggend van 17 September feestelik ingewy. Ds. Neethling het die aanwesiges eers voor die Gimnasium-gebou toegesprek waarna almal al singende oorgestap het na die kerkgebou. 'n Aantal predikante, onder wie ds. Du Toit, het vooraan geloop. Nadat ds. Neethling die deure oopgesluit en die skare binnegestap het, het dr. W. Robertson die feesrede gelewer oor die verskyning van die Here aan Moses in die brandende doringbos. Die diens is opgeluister met koorsang onder leiding van J.S. de Villiers, die orrelis, wat sy eie komposisies uitgevoer het. 'n Middagdiens is waargeneem deur ds. Du Toit wat oor Openb. 21: 22 gepraat het: "En ik zag geen en tempel in haar; want de Heere, de almachtige God, is haar tempel, en het Lam."⁴⁷

Hierdie kerkgebou bestaan nie meer nie. In 1907 het die gemeente 'n nuwe kerkgebou betrek terwyl die ou kerk sedert dié tyd as kerksaal gebruik is. Die tweede kerkgebou staan nog as 'n landbaken in die Paarl en almal ken hom as die "Toringkerk". 'n Nuwe kerksaal op die plek van die oue is in 1927 opgerig.⁴⁸ Volgens ou foto's is die eerste kerkgebou in 'n neo-Klassieke styl opgerig, iets wat taamlik ongewoon was vir daardie dag toe kerkgeboue gewoonlik in 'n neo-Gotiese styl gebou is. Dit was 'n witgekalkte bouwerk wat met pilasters, frontons, 'n half-ronde bolig bekant die voordeur en boogvensters versier was.⁴⁹ Dit is onbekend wie dié gebou ontwerp het, maar dit is nie onwaarskynlik dat dit ds. Van der Lingen was nie. Die fundamente van die gebou is alreeds tydens sy lewe gelê. Hy was teweens die ontwerper van die Gimnasium-gebou.⁵⁰

Ds. du Toit het ook, soos verwag kon word, die oeroep na Noorder-Paarl aangeheem. Hy is op 28 September deur ds. Neethling bevestig. Verskeie leraars, ook van ander kerkgenootskappe, het die diens bygewoon, terwyl J.S. de Villiers en sy koor weer vir gepaste musiek gesorg het.⁵¹ Met hierdie bevestiging het daar 'n verbintenis tussen Noorder-Paarl en ds. Du Toit ontstaan wat tot aan die einde van 1881 geduur het.

1. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 2.

2. M.C. Kitchhoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 284 - 86.

3. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 2; Notule, Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, KKA, G.3-1/6, p. 95.

4. J.A.S. Oberholster: Die Geskiedenis van die Gemeente, 1795 - 1941 (Kwartmilleniumgedenboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Paarl), p. 122.

5. Notule Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, G.3-1/6, pp. 112 - 15.

6. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 90.

7. Notule, Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, KKA, G.3-1/6, pp. 119, 123.

8. Ontstaan van de Gemeente Noorder-Paarl, pp. 2 - 6.

9. Notule, Ring van Kaapstad, 1874, KKA, R 1/12, pp. 8, 37.
10. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 11.
11. A.w., p. 18; Notule, Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, KKA, G 3-1/6, p. 128.
12. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 13 - 34; KB 9.1.1875, pp. 1 - 10.
13. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 33 - 35.
14. Notule, Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, KKA, G 3-1/6, p. 134; M.C. Kitshoff: A.w., p. 260.
15. Notule, Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, KKA, G 3-1/6, p. 132.
16. Notule, Kerkraad van Paarl, 1870 - 1894, KKA, G 3-1/6, p. 135.
17. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 34.
18. Dit is blykbaar 'n verwysing na die reg van die kerk om van die liberale predikante ontslae te raak, waarvan die Ned. Geref. Kerk afstand sou gedoen het, volgens die memorialiste se sienswyse, toe di. J.J. Kotze en T.F. Burgers vier jaar vantevore sittingsreg op die sinode ggee is. Vgl. De Getuige 15.2.1881, pp. 23, 24 (Hierna aangehaal as DG).
19. Ontstaan van de Gemeente Noorder-Paarl, pp. 90 - 92.
20. A.w., p. 98.
21. A.w., pp. 41 - 46.
22. M.C. Kitshoff: A.w., p. 227.
23. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 90 - 94.
24. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 25.5.1875, GKA, SJT 1/1, p. 8.
25. J.P. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 16.
26. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 94 - 102.
27. Notule, Kerkraad van Ceres, 1855 - 1879, KKA, G 62-1/1, passim.
28. J.P. du Toit: A.w., p. 18; M.C. Kitshoff: A.w., p. 137.
29. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, ongedat., GKA, SJT 9/1, p. 192.
30. Ontstaan van de Gemeente Noorder-Paarl, n. 79.
31. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 25.5.1875, GKA, SJT 1/1, p. 8.
32. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 27.4.1875, GKA, SJT 1/1, p. 7.
33. Vgl. Hoofstuk 6 en 7.
34. Ds. J.H. Neethling - Ringskommissie van die Ring van Kaapstad, 14.7.1875, Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12, pp. 192 - 95.
35. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 50 - 54.
36. J.S. de Villiers - ds. J.H. Neethling, 13.7.1875, Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12, p. 201.
37. Enige lede van die Paarlse Gemeente - Kerkraad van Paarl, Julie 1875, Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12, p. 197.
38. Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12, p. 190.
39. Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12, p. 191.
40. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 89.
41. A.w., pp. 71 - 90; KB 21.8.1875, pp. 263, 64; 24.9.1875, pp. 239, 40.
42. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 56.
43. A.w., p. 69; Afskrif van die Lidmaatsregister, Noorder-Paarl, 1876, KKA, RA 4/51, pp. 770 e.v.
44. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, p. 56.
45. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 1.
46. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 57 - 59.
47. A.w., pp. 60 - 62.
48. J.A.S. Oberholster: 'n Driekwart-Eeu van Gods Genade, Noorder-Paarl, 1875 - 1950, pp. 60, 65.
49. 'n Foto van die kerk is te sien by J.A.S. Oberholster: A.w., p. 36.
50. A.w., p. 124; M.C. Kitshoff: A.w., p. 136.
51. Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, pp. 63, 64; Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 3.

Arbeid te Noorder-Paarl

Te Noorder-Paarl het ds. Du Toit vlytig gearbei en 'n innige verhouding met die gemeente onderhou. Hy moes 'n haas bo-menslike werkvermoë gehad het, want benewens sy vele gemeentelike pligte, wat hy pligsgetrou uitgevoer het, het hy hom bezig gehou met skryfwerk en alle kulturele bedrywighede, waaroor in die volgende hoofstuk meer meegedeel word. Twee jaar na sy bevestiging skryf hy byvoorbeeld aan sy vriend, C.P. Hoogenhout: "Ik lig nu begraven onder werk. Hoe ik doorkom, weet ik niet."¹

Aangesien daar nie 'n pastorie beskikbaar was nie, het hy en sy gesin voortgegaan om in die linkervleuel van die Gimnasium-gebou te woon. Aan die Gimnasium was hy verantwoordelik vir die dosering van Nederlands, Godsdiensonderwys en Hebreeus.² In hierdie woning is die tweede seun van die gesin, Jacob Daniel, vernoem na sy grootvader aan moederskant, op 21 Februarie 1877 gebore. Hy is vier weke later deur sy vader in die Noorder-Paarlse kerk gedoop.³ Hy word vandag onthou as die gevierde digter Totius en een van die vertalers van die Bybel in Afrikaans. Enkele jare na sy vader se dood het hy ook 'n lewensbeskrywing van hom die lig laat sien, waarvan ons in hierdie werk meermale gebruik maak.⁴

Een van die eerste take wat op ds. Du Toit in die nuwe gemeente gewag het, was om saam met oudl. A.M. de Villiers die sitting van die Ring van Kaapstad wat in Oktober 1875 te Philadelphia gehou is, by te woon. Blykens die notule het hy nooit iets gesê of 'n voorstel ingedien nie.⁵ Die verslag van die Staat van Godsdiens van Noorder-Paarl, wat hy self opgestel het met die oog op voorlegging aan die Ring,⁶ bied egter interessante gegewens oor die gemeentelike lewe tydens die eerste paar maande na die stigting. Daarvolgens het daar elke Sondag tussen 600 en 700 mense die eredienste bygewoon. Bidure is goed ondersteun. Ook word gesê: "Er is een Geest van herleving in de Gemeente zoowel onder de geloovigen als onder diegenen die tot heden toe nog zoekende waren. Zelfs zijn er vele verharde wereldlingen tot nadenken gebracht van welke er sommige nog zoekende zijn en anderen reeds in geloofs-overtuigingen juichen."⁷ Die geestelike opbloei van die jong gemeente moet sekerlik ten dele toegeskryf word aan sy gawes as redenaar.

Hierdie begaafdheid het spoedig bekend geword, want in Desember 1875 is hy gevra om die jaarlikse vergadering van die Suid-Afrikaanse Bybelvereniging toe te spreek. Hy het 'n rede gehou na aanleiding van Openb. 14: 6. Dit het soveel byval gevind dat dit in 'n brosjurevorm gepubliseer is.⁸ Hierdie publikasie het 'n goeie ontvangs geniet by die redakteur van De Maandbode, die orgaan van die Gereformeerde Kerk, wat dit by sy lesers aanbeveel het.⁹

Volgens ds. Du Toit se herinneringe was sy beleid ten opsigte van die geldsake van die gemeente sodanig dat alle inkomste slegs uit

bydraes by die kerkdeur verkry is. "Net 'n paar keer was dit nodig die gemeente te sê, dat die kas gedaal is."¹⁰ Dit was egter ook nodig om een en ander keer 'n basaar te hou. In September 1876 is 'n basaar gehou ten behoeve van die Paarlse Gimnasium wat van die gemeente ondersteuning ontvang het. Die opbrengs was £600. Enkele maande later is 'n kinder-basaar gehou ten voordele van die gemeente wat £102 opgelewer het.¹¹ Die basaar vir die Gimnasium het 'n jaarlikse instelling geword wat steeds aan die begin van September gehou is.¹² Afgesien van die basaars was die vrygewigheid van die gemeente sodanig dat daar binne die eerste jaar ruim £6 000 ingesamel is, uitgesonderd die kollektes vir besondere doeleinde.¹³

Die kategetiese onderrig in die gemeente het geskied aan die hand van die vraeboekie van Hellenbroek, die boek waarmee ds. Du Toit self gekatkeiseer is en wat hy "voorreffelijk" genoem het. Teen hierdie tyd het Hellenbroek se boek nie meer die populariteit van vroeër gehad nie, want in die hele Ring van Kaapstad het slegs die gemeentes Paarl en Noorder-Paarl nog daarvan gebruik gemaak.¹⁴

Ds. Du Toit het sy eerste sinodesitting in Oktober 1876 bygewoon saam met voormelde oudl. A.M. de Villiers.¹⁵ Hier het hy ook geswyg, ten spyte daarvan dat daar 'n lang bespreking gewy is aan die omstandighede waarin Noorder-Paarl gestig is. Dit het geskied na aanleiding van 'n besprekingspunt van ds. J.H. du Plessis van Cradock wat wou hê dat die Sinode ondersoek moes instel na die wyse waarop hierdie gemeente tot stand gekom het. 'n Kommissie bestaande uit vyf predikante is aangestel om daarvoor verslag te doen. Hulle het bevind dat die Ringskommissie van die Ring van Kaapstad buite sy bevoegdheid gehandel het deur 'n gemeente sonder grense te stig sonder om die Ring daarin te ken. Hulle beveel nogtans aar die oprigting van die gemeente goedgekeur word, aangesien dit met die beste bedoelinge geskied het. Ds. W.P. de Villiers van Carnarvon, een van die lede van die kommissie, het anders oor die saak gevoel. Hy het gereken dat die Ringskommissie sy bevoegdheid nie te buite gegaan het nie en in belang van die kerk gehandel het deur wel die gemeente tot stand te laat kom.¹⁶ Ds. De Villiers se effense partydigheid vir Noorder-Paarl is maklik om te verklaar. Hy was 'n oudstudent van die Paarlse Gimnasium en 'n broer van J.S. de Villiers, orrelis van Noorder-Paarl.¹⁷ Die Sinode het ten slotte 'n voorstel van die actarius, ds. A.D. Lückhoff van Kaapstad, aanvaar en besluit om die wyse waarop Noorder-Paarl gestig is, goed te keur, sonder om daarmee te kenne te gee dat daardeur 'n president geskep is sodat gemeentes sonder opdrag van die Ring gestig mag word. 'n Ander voorstel van ds. Lückhoff is ook aanvaar, naamlik dat die Sinode van oordeel is dat daar omstandighede bestaan wat die bepaling van grenslyne vir 'n nuwe gemeente

onmoontlik maak, en aangesien so iets nie pertinent deur die kerklike bepalinge vereis word nie, berus die Sinode in die handelswyse van die Ringskommissie.¹⁸

Alhoewel ds. Du Toit niks van hom laat hoor het op die Sinode nie, is hy wel gekies op twee kommissies. In die plek van ds. J.H. Neethling is hy gekies tot sekondêre-lid op die kommissie vir die Admissie-eksamen.¹⁹ Op voorstel van ds. F. Lion Cachet van Villiersdorp, 'n bekeerde Jood, is hy saam met ds. D.D. Rossouw van Uniondale, iemand wat ook op ander gebiede met hom saamgewerk het,²⁰ en twee ander predikante gekies tot lid van die Kommissie vir die Sending onder Israel.²¹ Dit was nouliks onverwags, want ds. Du Toit het deur sy bestudering van die profesieë 'n groot belangstelling vir die lotgevalle van die Jode geopenbaar.²² Dr. Cachet moes hiervan bewus gewees het, want hy en ds. Du Toit was goeie vriende. Wanneer hulle mekaar ontmoet het, is nie bekend nie, maar dit het heel waarskynlik gebeur toe ds. Du Toit hom in Desember 1875 uitgenooi het om in Noorder-Paarl te kom preek.²³ Moontlik het hulle gemeenskaplike bewondering van ds. G.W.A. van der Lingen hulle bymekaar gebring.²⁴

Met ander bekeerde Jode het hy ook vriendskapsbande aangeknoop. Dit is vermeldenswaardig dat die heer Saul Solomon van Kaanstad, 'n bekende politikus uit daardie dae, sy kinders deur ds. Du Toit laat doop het.²⁵

In 1877 het ds. Du Toit 'n geruime tyd lank die bykomende plig van konsulent van die Zionskerk in die Paarl op hom geneem. Die gemeente Zionskerk is oorspronklik aan die begin van die negentiende eeu deur die Londonse Sendinggenootskap gestig, maar met die onttrekking van die finansiële steun van die genootskap in 1856, het hierdie kleurling-gemeente voortbestaan as independente gemeente op gereformeerde grondslag. Sedert hierdie tyd het eerw. F.W. Kolbe, voorheen van die Rynse Sendinggenootskap, die pastorale pligte waargeneem. Na sy aftrede was die gemeente herderloos en totdat eerw. J.P.J. Dampers in Mei 1877 bevestig is as leraar, het ds. Du Toit die gemeente se bearbeiding ook behartig.²⁶

Op 30 Augustus 1877 skryf hy aan sy vriend, C.P. Hoogenhout: "Woensdag moet ik eene feestrede houden; ik heb tekst noch stof; en meer lust om den berg in te loopen dan een nieuwe Tribune te beklimmen."²⁷ Die "nuwe Tribune" waarvan hy hier praat, was die nuwe preekstoel van die Noorder-Paarlse kerk wat op 5 September saam met die orrel ingewy is. Al het ds. Du Toit min lus daarvoor gehad, was dit tog 'n luisterryke geleentheid en J.S. de Villiers en sy koor het gesorg dat daar musiek van hoogstaande gehalte gelewer is. Die preekstoel, versier met fyn houtsneewerk, het bokant die klankbord 'n duif met 'n olyftakkie in die bek gehad. Op die kanselkleed was 'n geborduurde engel met 'n oop rol in die hand en daarop die woorde: "Het Eeuwig Evangelie" - 'n sinspeling

op Openb. 14: 6. Die feesredenaars was dr. P.E. Faure van Wynberg en ds. Du Toit. Onder die gaste was daar onder andere prof. J. Murray, ds. G. van de Wall, ds. C.W. du Toit, eerw. J.P.J. Dampers en eerw. J.W. van der Rijst.²⁸ Laasgenoemde was 'n rondtrekkende prediker, sonder kerkverband en 'n goeie vriend van ds. Du Toit. In die volgende hoofstuk sal meer aandag aan hierdie sonderlinge figuur gewy word.

In Oktober 1877 het ds. Du Toit se tweede Ringsvergadering bygewoon. Hierdie vergadering was in sekere opsigte baie belangrik vir hom omdat sekere sake wat sy persoon ten nouste geraak het, daar ter sprake gekom het. Daarvoor word breedvoerig in die volgende afdeling van hierdie hoofstuk gehandel. Hy het nogtans, soos die notule laat blyk, nooit iets van hom laat hoor nie.²⁹ Die verslag van die Staat van Godsdienst van Noorder-Paarl deel ons heelwat mee van sy werksaamhede gedurende die afgelope jaar. Daarvolgens was die opkoms by die eredienste goed. Ook die buitendienste gehou in belang van diegene wat moeilik kerk toe kon gaan en van die gekleurde lidmate van die gemeente, is goed bygewoon. In die kerk is daar 'n maandelikse biduur gehou en op verskeie plekke in die gemeente was daar 'n weeklikse biduur.³⁰

Dit blyk uit hierdie verslag dat die aanvanklike entoesiasme in die gemeente direk na die stigting ietwat getemper is en dat die verloop van sake meer in geordende banen beweeg het. Die geestelike lewe van die gemeente het nogtans op 'n hoër vlak gebly. So was dit byvoorbeeld tydens ds. Du Toit se bediening slegs eenmaal nodig om 'n lidmaat onder sensuur te plaas vanweë ontug.³¹

By sy vele gemeentelike aktiwiteite het ds. Du Toit ook nog die tyd gevind vir intellektuele tydverdrywe. Ons besit 'n beskrywing van hoe hy op 'n sekere aand in sy studeerkamer besig was. Op 6 Julie 1877 het hy en sy vriend August Ahrbeck, student te Stellenbosch, gelees in die werke van Vondel, enige kommentare van Job met mekaar vergelyk, 'n gedeelte van een van ds. Van der Lingen se boeke bespreek en enige artikels in die Nederlandse koerant, De Standaard, nageslaan.³²

Uit sy pen het daar tydens sy verblyf in Noorder-Paarl 'n aantal teologiese werkies verskyn. Ons verwys hier slegs kortliks na hulle, aangesien hulle inhoud elders breedvoeriger bespreek sal word.³³ Die eerste, Het Eeuwig Evangelie, sy redevoering voor die Suid-Afrikaanse Bybelvereniging, het ons al genoem. Die tweede was De Christelike School wat anoniem verskyn het. Hy het al hieraan geskrywe toe hy te Tulbagh was,³⁴ maar wou dit nie publiseer voordat hy in 'n gemeente bevestig was nie.³⁵ Die materiaal vir hierdie werk het hy bes moontlik versamel toe hy 'n paar maande by sy skoonouers in Stellenbosch gewoon het.

Vervolgens het hy De Tekenen der Tijden en onze Roeping uitgegee. Dit

was 'n Duitse werkjie oor die eskatologie wat hy vertaal en van enige aantekeninge voorsien het. 'n Resensent in De Gereformeerde Kerkbode was nie baie ingenome met hierdie boek nie, want hy skrywe: "Ons bezwaar is niet dat ds. Du Toit eigenaardige meeningen koestert verschillend van de onzen. Wat ons bedenkelijk voorkomt is de hooge toon waarop hij die meeningen voordraagt, alsof zijn leus is: 'Ik ben verstandiger dan al mijne leeraars' (Ps. cxix: 99). (....) Zeer goedkoop is het op profetentoon uit de hoogte beschuldigingen van bondgenootschap met den Antichrist te slingeren naar het hoofd van degenen van wie men verschilt...."³⁶

Ook in 1876 het Oude of Nieuwe Pad? anoniem verskyn. Dit was 'n kritiese bespreking van 'n artikel deur prof. N.J. Hofmeyr oor die Amerikaanse opwekkingspredikers D.L. Moody en Pearsall Smith wat in die tydskrif Elpis verskyn het.³⁷ Daarin het hy prof. Hofmeyr betig van dwaalleringe, as sou hy onder andere die vermenging van die twee nature van Christus geleer en die leerstuk van die uitverkiesing geloën het.³⁸

Om te antwoord op al die punte van kritiek wat De Christelike School uitgelok het, het in 1877 uitgegee: Replik op Alle Recensiën van het Werkje De Christelike School in hare Verhouding tot Kerk en Staat. Sy bekendste werk oor die profetiese gedeeltes van die Bybel, De Onvervulde Profetiën, het ook in hierdie tyd verskyn. Iets in dieselfde trant was Een Sprekend Portret van de Laatste Dagen.

Die mees ambisieuse publikasie waaraan hy gewerk het tydens sy verblyf te Noorder-Paarl, was die Bijbelsch Dagboek. Hy en sy broer, ds. C.W. du Toit, het in 1877 'n nuwe geskryf in De Gereformeerde Kerkbode, De Fakkel en De Maanbode waarin hulle leraars van alle kerkgenootskappe se samewerking gevra het met die opstel daarvan.³⁹ Met prof. Murray het hulle ook die saak bespreek en hy was "opgenomen" met die plan.⁴⁰ Hulle het verskeie medewerkers gekry, egter slegs uit die Ned. Geref. Kerk, waaronder prof. Murray, ds. P.D. Rossouw, ds. W.P. de Villiers en ds. A. Murray. Elke medewerker het 'n aantal dagstukkies geskryf oor sekere boeke van die Nuwe Testament sodat die hele Nuwe Testament aan die hand van die boek in een jaar se tyd deurgewerk kon word. Ds. Du Toit het die inleiding tot die boek en die verklaring van II Korintiërs, Kolossense, Filemon, Judas en Openbaring behartig.⁴¹ Vanweë die baie werk daaraan verbonde het dit eers in 1880 die lig gesien.

Van wyle ds. G.W.A. van der Lingen het ds. Du Toit in 1880 'n aantal preke gepubliseer onder die titel Tijdpreeken en 'n voorwoord daarvoor geskryf. Hierdie daad getuig van sy hoogagting vir sy geestelike vader.

1. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 30.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 24.
2. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en werk, p. 18, DAP 14.3.1879.
3. Doopregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
4. J.D. du Toit: A.w.
5. Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12, pp. 81 - 92.
6. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 8.
7. Verslag van die Staat van Godsdienst, Noorder-Paarl, Notule, Ring van Kaapstad, 1875, KKA, R 1/12.
8. S.J. du Toit: Het Ewig Evangelie, passim.
9. De Maandbode, Nov. 1876.
10. J.D. du Toit: A.w., p. 16.
11. KB 16.9.1876, p. 319; 6.1. 1877, p. 15.
12. Afkondigingsboek, Noorder-Paarl, 1875 - 1880, KKA, G 42-10/1, 5.9.1875, 27.8.1876, 1.9.1878 ens.
13. KB 16.9.1876, p. 319.
14. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, pp. 178 - 197; DG 15.3.1886, p. 44.
15. Acta Synodi, 1876, KKA, S 1/14, p. 5.
16. Acta Synodi, 1876, KKA, S 1/14, pp. 167, 179, 180, 194 - 96.
17. M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 129, 286.
18. Acta Synodi, 1876, KKA, S 1/14, pp. 196, 97.
19. Acta Synodi, 1876, KKA, S 1/14, p. 204.
20. Vgl. Hoofstuk 3 en 4.
21. Acta Synodi, 1876, KKA, S 1/14, pp. 122, 23.
22. Vgl. Hoofstuk 6.
23. KB 22.1.1876, p. 22; Afkondigingsboek, Noorder-Paarl, 1875 - 1880, KKA, G 42 - 10/1, 25.12.1875.
24. M.C. Kitshoff: A.w., pp. 75, 260, 275.
25. Doopregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
26. Eerw. P.P. Joubert: Die Sending (Plaaslik) (Kwartmilleniumgedenkteek, Paarl), pp. 242, 246 - 48; Notule, Kerkraad van Zionskerk, 1877 - 1891, KKA, SK-G 5-1/1, 16.3.1877, 27.3.1877; Die Afrikaanse Patriot, 11.5.1877 (Hierna aangehaal as DAP).
27. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 30.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 24.
28. De Zuid-Afrikaan, 8.9.1877 (Hierna aangehaal as ZA).
29. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, passim.
30. Verslag van die Staat van Godsdienst, Noorder-Paarl, 1877, Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 241.
31. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 91.
32. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 107.
33. Vgl. Hoofstuk 3, 4 en 7.
34. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, ongedat., GKA, SJT 9/1, p. 191.
35. Ontstaan van die Gemeente Noorder-Paarl, p. 79.
36. KB 9.12.1876, pp. 412, 13.
37. N.J. Hofmeyr: Wat wij Evangeliepredikers uit den Arbeid van de Amerikanen Moody en Smith te Leeren Hebben (Elpis, Oktober 1875, pp. 193 e.v.)
38. (Ds. S.J. du Toit:) Oude of Nieuwe Paden? pp. 2, 9.
39. Ds. S.J. du Toit en ds. C.W. du Toit (red.): Bijbelsch Dagboek, Nieuwe Testament, pp. V - VII; De Maandbode, 1.11.1877.
40. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 29.6.1877, GKA, SJT 1/1, p. 16.
41. Ds. S.J. du Toit en ds. C.W. du Toit (red.) Bijbelsch Dagboek, Nieuwe Testament, pp. VII, VIII.

Nadelige Gerugte en Laster

In 1877 was ds. Du Toit gewikkel in 'n onaangename en onverkwiklike gebeurtenis wat sy lewe in 'n groot mate ontwrig het. Ongelukkig heers daar vandag nog by vele wanopvattinge omtrent hierdie aangeleentheid wat reggestel behoort te word.

Op Sondag, 8 Julie 1877, net na die middagdiens, het P.J. Malan, een van Noorder-Paarl se lidmate met wie ds. Du Toit besondere vriendskapsbande gehad het, hom meegedeel dat daar nadelige gerugte omtrent sy lewenswandel in die gemeente in omloop is waarvan hy gehoor het by Isaac J. de Villiers, A.B.-seun.¹ Die Dinsdag daarop is 'n kerkraadsvergadering gehou waar ds. Du Toit die Kerkraad versoek het om die "geruchten van ernstige aard aangaande hem" te ondersoek. Die vergadering het besluit om homself om te skep in 'n kommissie van ondersoek met uitsluiting van ds. Du Toit.² Onder voorsitterskap van oudl. A.M. de Villiers het die kommissie verskeie getuies voor hom gedaag van wie verklarings afgeneem is. Uit hierdie verklarings kan mens 'n beeld opbou van die gebeurtenisse wat aanleiding gegee het tot die gerugte.

Genoemde Isaac J. de Villiers, A.B.-seun, het op Vrydagaand, 6 Julie, saam met Isaac J. de Villiers, O.-seun, en Koos van Niekerk gesit en gesels op die stoep van Jan Page waar laasgenoemde en sy vrou aanwesig was. Hulle het iemand, wat soos ds. Du Toit gelyk het, verby sien loop en Isaac J. de Villiers, A.B.-seun, het hom gevolg. Hy sou toe gesien het dat dié persoon iets aan die diensmeisie van P.A.J. de Roubaix oorhandig. Daarvandaan het hy hom agtervolg tot by die poortjie wat toegang verleen tot die agterplaas van ds. Du Toit se woning by die Gimnasium en weer teruggekeer na die huis van Page. Kort daarna het dieselfde persoon weer voor die huis verbygeleef en albei De Villier's het hom gevolg na die pakkamer van De Roubaix. Daar kon hulle hoor dat De Roubaix met die diensmeisie raas. Nadat hy 'n kers opgesteek het, kon hulle deur die venster die persoon wat hulle vir ds. Du Toit aangesien, herken. Hy het 'n swart hoed en swart klere gedra.

Volgens die verklarings van De Roubaix en sy diensmeisie, Annie Mack, was dit nie ds. Du Toit wat deur De Roubaix by haar betrap is nie. De Roubaix het beweer dat hy die persoon herken het, ten spyte van sy vermomming met 'n pruik en 'n baard, maar nie gesê wie dit was nie. Nadat De Roubaix en die diensmeisie hul verklarings afgelê het, het albei De Villier's verklaar dat hulle hul kon vergis het met die identiteit van die persoon wat hulle agtervolg het.

Die kommissie van ondersoek het dit nie nodig gevind om van ds. Du Toit ook 'n verklaring af te neem nie, maar hy het in elk geval gesê dat hy bereid is om sy onskuld te bewys, indien nodig.³ Daarna het

die kommissie van ondersoek hom weer as die Noorder-Paarlse Kerkraad gekonstitueer om die verklarings van die getuies te oorweeg. Hulle het tot die gevolgtrekking gekom dat "de onschuld van den Leeraar uit de verklaringen duidelik blijkt" en besluit om die verklarings en 'n uittreksel uit die notule van die vergadering aan die voorbitter van die Ring te stuur, omdat hulle die saak nie self kon afhandel nie.⁴

Uit die gang van sake moet mens aflei dat daar een of ander sameswering teen ds. Du Toit gesmee is en dat iemand hom soos ds. Du Toit vermoed het met die doel om sy naam skade aan te doen. Wie hierdie persoon was, het nooit aan die lig gekom nie. Ds. Du Toit het self ook gereken dat hy in 'n komplot vasgevang is, want aan C.F. Hoogenhout het hy geskryf: "Daarin was 'n strik vir myn gespan." Ook sê hy: "Dis gemene mense waarmee ek te doen het. en hoofde glo Vrymesselaars." Hy erken teenoor Hoogenhout dat hy inderdaad op die betrokke aand op straat was en met iemand gepraat het, maar dat dit deel was van die samesweerders se planne waarin hy onwetend verstriek geraak het. Hy vind in elk geval sy troos in Jesus se woorde aan Pilatus in Joh. 19: 11 - "Gij zoudt geene macht hebben tegen Mij, indien het u niet van boven gegeven ware; daarom die Mij aan u heeft overgeleverd, heeft groter zonde."⁵

Na ontvangs van die betrokke stukke het die Ringskommissie van die Ring van Kaapstad, bestaande uit dr. P.F. Faure van Wynberg, oudl. J.P. de Wet en ds. A.D. Lückhoff van Kaapstad, op 19 Julie vergader in die konsistorie van die Groote Kerk in Kaapstad. Hulle het besluit dat die Kerkraad buite sy bevoegdheid gehandel het deur 'n ondersoek te hou en dat 'n eie ondersoek ter plaatse nodig is.⁶ Op 2 en 3 Augustus het hulle dan ook te Noorder-Paarl die verklarings van heelwat getuies aangehoor. Isaac de Villiers, A.B.-seun het teenoor hulle volgehou, ten spyte van sy aanvullende verklaring aan die Kerkraad se kommissie van ondersoek, dat dit wel ds. Du Toit was wat op die aand van 6 Julie "in eene donkere pakkamer alleen met een dienstmeisje van P.A.J. de Roubaix geweest was." De Roubaix en Isaac de Villiers, O.-seun, het daarenteen verklaar dat hulle geensins daarvan seker is nie.⁷ Ds. Du Toit het sy verweer gegrond op die teenstrydighede en onwaarskynlikhede in die getuienis van sekere getuies en omdat hy 'n alibi gehad het. Een van die onwaarskynlikhede waarop hy gewys het, is dat niemand wat agtervolg word, na sy eie woning sal vlug om tog tien minute later weer op straat te verskyn waar sy agtervolgers hom weer kan sien nie. Op die betrokke aand was sy vriende August Ahrbeck en P.J. Malan by hom in sy studeerkamer. Om agt-uur het hy na die drukkerij van die Firma D.F. du Toit & Co. gestap waar hy met die drukkers gepraat het. (Tydens hierdie kort wandelinkie het dit skynbaar gebeur dat die groepie op die stoep van Page hom gesien het.) Terugkerende van die drukkerij af het hy die

jonge heer Paul Dampers teengekom wat vir sy broer, eerw. Dampers, 'n boek by hom gaan leen het. Daarna het hy saam met sy vrou en August Ahrbeck gaan eet waarna hulle gaan slaap het. Sy bewerings is gestaaf deur almal met wie hy op daardie aand in aanraking was.⁸

Die Ringskommissie het tewens "occulaire inspectie" gehou van die pak-kamer van De Roubaix en bevind dat dit onmoontlik was om deur die venster iemand binne die vertrek te herken. Op 3 Augustus het hulle uitspraak gedoen en bekend gemaak dat daar geen grond vir 'n aanklag teen ds. Du Toit is nie.⁹

Voordat hulle hul uitspraak gelower het, het ds. Du Toit aan hulle gesê dat Isaac de Villiers, A.B.-seun, die gerug versprei het as sou hy die vorige aand by De Roubaix aan huis gewees het om met hom te konkel. Koos van Niekerk het dit gestaaf deur te vertel dat De Villiers hom gevra het om saam te stap sodat hulle ds. Du Toit daar kon betrap. Hy het egter nie saamgegaan nie, maar De Villiers het sy broer, Stephanus de Villiers, gekry om saam te gaan.¹⁰ Ses kerkraadslede het daarenteen voor die Ringskommissie getuig dat hulle op die tydstip toe ds. Du Toit na bewering by De Roubaix was, saam met hom in 'n biduur was.¹¹ Deur hierdie hernieuwe laster het die saak langer voortgeduur as wat nodig was.

Nadat die Ringskommissie hulle bevindings bekend gemaak het, het die Kerkraad op dieselfde dag 'n adres van simpatie aan ds. Du Toit oorhandig waarin hulle verklaar dat hulle volkome oortuig is van sy onskuld en dat hulle by hernuwing hulle gehegheid aan hom wil bevestig.¹²

Die lasterlike bewerings van Isaac de Villiers, A.B.-seun, is op 'n buitengewone vergadering van die Kerkraad op 13 Augustus behandel, nadat hulle advies omtrent die beste handelswyse van ds. A.D. Lückhoff, actarius van die Sinode en lid van die Ringskommissie, ingewin het. Daar is toe besluit om hom op te roep om voor 'n vergadering te verskyn wat onder leiding van ds. Neethling, die konsulent, gehou sou word. Ook is 'n kommissie aangestel om getuienis in te win.¹³ Die gerug oor ds. Du Toit se beweerde knoeiery met De Roubaix wat deur De Villiers versprei is, het, soos dit die gewoonte van gerugte is, mettertyd allerlei byvoegsels versamel. So het eerw. J.F. Stegmann van Pniël die Kerkraad in kennis gestel dat iemand aan sy vrou gesê het dat sy gehoor het dat De Roubaix vir £200 deur die Kerkraad omgekoop is om ten gunste van ds. Du Toit voor die Ringskommissie te getuig.¹⁴

Die kommissie van ondersoek van die Kerkraad moes Isaac de Villiers, A.B.-seun, tweemaal oproep voordat hy voor hulle verskyn het. Volgens hom sou hy by Koos van Niekerk en iemand anders gehoor het dat ds. Du Toit by De Roubaix sou wees en hy en sy broer het gegaan "om te sien of Ds. du Toit en Roubaix niet zamen knoeijen," maar daar het hy

niemand gesien nie.¹⁵ Ook die Kerkraad, onder voorsitterskap van ds. Neethling, kon De Villiers eers met 'n tweede aanklagting voor hom kry. Hy het sy berou uitgespreek oor die gerug wat hy versprei het. Die Kerkraad moes van oordeel gewees het dat hierdie berou nie eg is nie, want hy is ses maande lank onder sensuur geplaas.¹⁶ Dit is later duidelik gestel dat die sensuur nie op hom toegepas is omdat hy die gerug versprei het as sou ds. Du Toit by 'n diensmeisie betrap gewees het nie, aangesien daar twyfel bestaan oor sy bose opset in hierdie geval. Oor sy bose opset in verband met die latere gerugte het daar geen twyfel bestaan nie en daarvoor is hy gesensureer.¹⁷

Intussen was daar mense wat by ds. Du Toit aangedring het om diegene wat hom belaster het, voor die hof te daag. Voor die sitting van die Ringskommissie te Noorder-Paarl het hierdie mense alreeds die teenstanders van ds. Du Toit gedreig "dat hulle geregtelik sal vervolgt worde" as die Ringskommissie hom onskuldig verklaar. Vir so iets het hy egter niks gevoel nie.¹⁸

Die Ring van Kaapstad het op 9 Oktober en volgende dae te Noorder-Paarl sy jaarlikse vergadering gehou. Die verslag van die Ringskommissie oor hulle ondersoek ten opsigte van die nadelige gerugte teen ds. Du Toit is deur die Ring aanvaar waarmee sy onskuld herbevestig is. Ds. A. Murray was nie bevrede dat daar in die notule slegs genoem is dat die Ringskommissie se verslag aanvaar is nie en hy het gevra dat daar bygevoeg word dat die Ringskommissie die saak van die hand gewys het as synde ongegrond.¹⁹

De Villiers was nie gediend met die sensuur wat op hom toegepas is nie, want hy het by die Ring daarteen appél aangeteken en aangevoer dat die aanklag teen hom beuselagtig was "in vergelyking met die zeer ernstige beschuldiging teen Ds. du Toit van den avond van den 6 Julij 11..... en waar mijne getuigenis tegen zijn. Eerw. van den allerernstigsten aard was, en in welke zaak (vreemd genoeg) niemand werd gecensureerd...."²⁰ Op voorstel van ds. A. Murray het die Ring besluit om sy appél te verwerp.²¹

Na die afhandeling van die saak deur die Ring het 352 van die min of meer 400 lidmate van Noorder-Paarl 'n adres onderteken om hulle toegeneentheid aan hom te betuig en hulle dankbaarheid uit te spreek dat alles goed afgeloop het. Daar was diegene wat beswaar gehad om die adres te onderteken - nie omdat hulle aan sy onskuld getwyfel het nie, maar omdat hulle wou hê dat hy geregtshof toe moes gaan waarvoor hy op grond van sy beginsels nie kans gesien het nie.²²

Isaac de Villiers, A.B.-seun, wou maar nie berus in die optrede van die Kerkraad teen hom nie. Nadat hy in 1878 gevra het dat sy attestaat oorgeplaas moet word na die gemeente Paarl,²³ het hy by die Sinode

aansoek gedoen dat die hele saak weer van voor af ondersoek moes word, aangesien hy van gevoele was "dat de zaak niet behoorlijk onderzocht is geworden. Vientengevolge bestaat er nog groote haat en nijd omtrent de zaak en wordt de naam des Heeren daardoor gelasterd."²⁴ Die regs-kommissie van die Sinode het sy brief in ooreweging geneem en aanbeveel dat sy versoek van die hand gewys word, aangesien hy nie voldoen het aan die bepalinge in verband met die indiening van 'n appèl by die Sinode nie, en daarmee het die Sinode ingestem.²⁵

Ongelukkig was dit vir ds. Du Toit nie die einde van die saak nie. Later sou daar telkemale weer geïnsinueer word dat hy wel skuldig was,²⁶ ten spyte van die bevinding van die Ringskommissie wat deur die Ring bekragtig is. Mens kan hier byvoeg dat diegene wat sy saak moes beoordeel, nie in alle opsigte geesgenote van hom was nie en daarom nie van partydigheid vir hom beskuldig kon word nie. Teen hierdie tyd was ds. Du Toit by heelwat predikante in diskrediet vanweë sy beskouinge, soos verder ten oorvloede toe sal blyk.

Die indruk kan nie ontwyk word dat Isaac J. de Villiers, A.B.-seun, nie alleen opgetree het nie. So het ds. Du Toit dit self ook gesien, soos blyk uit sy aangehaalde brief aan C.P. Hoogenhout. Saam met sy vriende is 'n veldtog beplan om ds. Du Toit in diskrediet te bring en daarmee is aangehou nadat ds. Du Toit se onskuld bewys is. Aangesien De Villiers se medepligtiges altoos onbekend gebly het, is dit nie moontlik om te sê presies wat hulle motiewe in die saak was nie. Hulle het wel ten dele in hulle doel geslaag, want vandag is daar nog mense wat glo dat ds. Du Toit se sedelike lewe nie onbesproke was nie.

1. Notule, Kommissie van Onderzoek, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, KKA, G 42-2/1.
2. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 23.
3. Notule, Kommissie van Onderzoek, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, KKA, G 42-2/1.
4. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 23.
5. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 30.7.1877, S.A. Bibl., Hoogenhout-Pannevis-vers. 64.
6. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 37.
7. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 27.
8. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, pp. 103 - 108, 42.
9. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, pp. 29, 45.
10. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, pp. 43, 117.
11. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 118.
12. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 262.
13. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 27, 28.
14. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 25.
15. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 78.
16. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 33.
17. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 38.
18. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 30.7.1877, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 64; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 30.8.1877, KKA, SJT 1/1, p. 24.

19. Notule, Ring van Kaapstad. 1877, KKA, R 1/13, pp. 4, 7.
20. I.J. de Villiers, A.B.-seun - Voors. van die Ring van Kaapstad, 1.10.1877, Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, pp. 91, 92.
21. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 9.
22. J.D. du Toit: A.w., pp. 262, 63.
23. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875, 1912, KKA, G 42-1/1, p. 44.
24. I.J. de Villiers, A.B.-seun - Scriba Synodi, 21.9.1880, Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, p. 485.
25. Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, p. 66.
26. Vgl. Hoofstuk 4 en 5.

"De Onvervulde Profetiën"

Daar is alreeds gewys op die verskyning in 1878 van ds. Du Toit se boek De Onvervulde Profetiën. Rondom die verskyning daarvan is daar 'n stukkie vermeldenswaardige geskiedenis.

Met die skryf daar, an het ds. Du Toit in Augustus 1877 begin. Aan C.P. Hoogenhout het hy geskryf: "Te goed kan het stellig niet zijn. Welk titel zal ik er aan geven? Mogelijk weet gij iets. 'Het Profetisch Woord', - 'De Onvervulde Profetien', - 'Profetische Toespraken', - 'De Toekomst, naar de Schriften', - 'Het Boek ontzegeld' - of iets anders? Gij zijt zoo vindingrijk."¹ Dit is opmerklik dat hy hiermee begin juis in die tyd toe die Ringskommissie die laster-saak teen hom ondersoek en die Kerkraad tugstappe teen Isaac de Villiers oorweeg. Hieruit kan afgelei word dat die hele aangelegenheid vir hom dermate onaangenaam was dat hy behoefte gehad het aan afleiding van meer verhewe aard en daarom sy hand op papier gesit het om sy insigte en beskouinge oor die sg. onvervulde profesieë neer te pen.

Voordat hy tot publikasie oorgegaan het, het hy egter besluit om die inhoud van die boek eers deur middel van 'n aantal lesings aan die publiek bekend te stel. Moontlik het hy ook gereken om op hierdie manier aan die wêreld te toon dat hy niks het om weg te steek nie. Die voorbereiding vir die voorlesings het enige tyd geduur, want hy het al ses maande voor die tyd gepaste Bybeltekste aan J.S. de Villiers gegee om te toonset en deur sy koor te laat oefen.²

Die eerste voorlesing is op Vrydagmiddag, 2 Maart 1878, in die saal van die Gimnasium aangebied. Onder die aanwesiges was ds. A. Murray van Wellington wat met sy Kerkraad besluit het om elke aand teenwoordig wees. J.S. de Villiers en sy koor het gesorg vir sangstukke wat goed by die onderwerp aangesluit het.³ So het dit week na week voortgegaan. Die belangstelling het toegeneem en mense het selfs van Stellenbosch en Franschhoek oorgekom om dit by te woon. Die waarnemende magistraat van die Paarl is ook opgemerk in die voorste ry met sy Bybel in die hand om die tekste wat ds. Du Toit aangehaal het, na te slaan. Na ses lesings het hy die reeks voorlopig afgesluit.⁴ In Augustus en September het hy dit weer voortgesit. Dit het elders soveel belangstelling gewek dat hy gevra is om die reeks in Kaapstad, in die St. Stephens-kerk, te herhaal.⁵ Dat dit juis daar moes geskied, is verstaanbaar, want die predikant van St. Stephens was destyds ds. J.A. Büchner, 'n jonger tydgenoot van ds. Du Toit op die Paarlse Gimnasium en die Kweekskool.⁶ Op 6 September het hy daar sy eerste lesing voorgedra terwyl die koor van J.S. de Villiers ook opgetree het.⁷

Die bekendheid wat ds. Du Toit as prediker deur hierdie lesings opgedoen het, was seker die rede waarom hy gevra is om 'n rede te lewer by die inwyding van die vergrote kerkgebou van Riebeeck-Wes.⁸ In Oktober is hy ook gevra om tydens die Ringsitting te Wellington die gemeente toe te spreek oor die onderwerp: "De Belijdenis der Christenen."⁹

Aan die einde van 1878 het De Onvervulde Profetiën in druk verskyn. Dit is spoedig uitverkoop sodat 'n tweede druk 'n jaar later nodig was.¹⁰ Volgens die voorwoord was die doel van die geskrif om "een geregelde stelselmatige behandeling van de leer der laatste dingen te leveren" waar so iets tot duster toe ontbreek het.¹¹ Dit dien ook hier vermeld te word dat hy daarin die chiliisme voorgestaan het - die beskouing dat ons met die beeëindiging van die huidige wêreldbedeling en na die wederkoms van Christus 'n duisendjarige vrederyk op aarde kan verwag, waarin die saliges saam met Christus sal regeer. Elders sal sy gedagtes in hierdie verband breedvoeriger bespreek word.¹²

-
1. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hooganhout, 17.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 23.
  2. DAP 1.3.1878.
  3. DAP 15.3.1878; KB 13.4.1878, p. 121.
  4. DAP 29.3.1878; 12.4.1878; KB 27.4.1878, p. 135.
  5. KB 31.8.1878, p. 278.
  6. Dr. E. Greyling e.a.: Jubileum-Soewenier van die Ned.-Ger Kerkgebou, Tulbagh, p. 278.
  7. KB 14.9.1878, p. 291.
  8. T.a.p.
  9. Notule, Ring van Kaapstad, 1878, KKA, R 1/13, p. 250.
  10. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetiën, p. VII.
  11. A.w., p. X.
  12. Vgl. Hoofstuk 6.

'n Reis na Europa en die Bybellande

'n Drukke werkprogram, vele verpligtinge en die spanninge waaraan ds. Du Toit onderworpe was, het gaandeweg 'n nadelige uitwerking op sy gesondheid gehad. In Mei 1879 het dit vir hom onmoontlik geword om met sy werk voort te gaan vanweë 'n chroniese keelontsteking sodat die Kerkraad besluit het om hom ses maande verlof, met volle traktement, toe te staan. Ook is besluit om ds. W.P. de Villiers, wat op daardie tydstip lid van die Parlement was, te vra om tydens die parlement-sitting in Julie die eredienste waar te neem, om ds. C.M. du Toit te vra om in Augustus en September te help met die dienste en om prop. A. Moorrees, die latere professor aan die Kweekskool, te verspek om in Oktober en November die gemeente van hulp te wees.¹

Ten einde die nodige rus te kry, het ds. Du Toit besluit om 'n reis deur die binneland te maak. Hy het waarskynlik nie voor die einde van Junie vertrek nie, want 'n nuwe aankomeling in die gesin, die dogtertjie Elizabeth wat op 27 Mei 1879 gebore is, is op 29 Junie in die Noorder-Paarlse kerk gedoop en daarvoor sou hy nog tuis gewees het.² Op sy binnelandse reis het hy aangedoen by Philipstown, Petrusville en Hopetown waar hy vriende gehad het. Hy het heelwat uitnodigings ontvang om te preek, maar moes dit almal van die hand wys. Op Philipstown was hy tuis by 'n broer van ds. F. Lion Cachet van Villiersdorp, ds. Jan Lion Cachet, predikant van die Gereformeerde Kerk. Hulle het mekaar leer ken deur middel van briefwisseling toe ds. Du Toit hom die lot van die Dorslandtrekkers aangetrek het en daaroor met prof. D. Postma en ds. Cachet in korrespondensie getree het.³ Te Hopetown was daar 'n paar gesinne wat hy besoek het en met wie hy tot aan die einde van sy lewe besondere bande onderhou het.⁴

Terwyl hy ver weg op reis was, het hy opnuut tot die besef gekom hoe naby hy en sy gemeente aan mekaar is, want hy het aan hulle geskryf: "Meer dan ooit heb ik nu, bij mijne heengaan uit uwe midden voor eenen tijd, onderonden dat er eene geestelijke band is tusschen leeraar en gemeente die nauwer en teederder is dan de naaste banden des bloeds."⁵

Die Ring van Kaapstad het op 14 Oktober te Stellenbosch vergader. Daar was ds. Du Toit nog afwesig, maar toe prop. A. Moorrees op 22 Oktober te Noorder-Paarl georden is as hulpprediker, was hy weer terug en het hy deelgeneem aan die handopleggingsplegtigheid.⁶ Ds. Du Toit se verlof het aan die einde van November verstryk, maar aangesien hy nog nie voldoende herstel het nie, het hy gevra vir 'n ekstra maand, wat aan hom toegestaan is.⁷ In hierdie tyd is hy Vishoek toe "voor algeheele afzondering en stilte."⁸ Dit het hom skynbaar nie veel gebaat nie, want in Desember vra hy vir nog verlof met die oog op 'n reis na Europa en Palestina en bied aan dat sy salaris in hierdie tyd verminder moet

word. Die Kerkraad het hierdie versoek ingewillig en besluit om ds. Moorrees te vra om in dié tyd voort te gaan met sy werk in die gemeente.⁹

Die gedagte aan 'n reis na Palestina het moontlik by ds. Du Toit opgekóm as gevolg van 'n derglike reis wat in 1877 deur dr. J.J. Kotzé onderneem is en waarvan hy 'n gedetailleerde beskrywing in De Kerkbode gegee het.¹⁰ Deur sy lewe heen het ds. Du Toit ook 'n hunkering na die vreemde en die onbekende geopenbaar, soos nog aangetoon sal word. Hy het egter nie dadelik die reis aangepak nie. In Februarie 1880 het hy eers die warmbad by Goudini besoek en op 10 Maart het hy 'n buitengewone vergadering van die Ring te Drieankerbaai bygewoon waar die stigting van 'n nuwe gemeente oorweeg moes word.¹¹ Op Sondag, 10 Maart, het hy na die oggenddiens wat waargeneem is deur ds. Moorrees, 'n afskeidswoord tot die gemeente gerig en vertel van sy reisplanne. Hy was begerig om Palestina te sien, nie net vanweë die historiese belang van die land nie, maar ook met die oog op die toekoms van die Jode in die lig van die profesieë. In Europa wou hy geneeskundige advies oor sy ongesteldheid inwin en ook in Nederland kennis maak met die herontwaking van die gereformeerde beginsels wat al hoe duideliker voorendag getree het in die Hervormde Kerk. Dit was verder sy plan om in Frankryk navorsing te doen oor die Hugonote, van wie hy 'n direkte afstammeling was. Ds. F. Lion Cachet, wat saam met hom die reis tot in Europa sou meemaak, was ook daar teenwoordig en hy het 'n beurs van £50 van die gemeente ontvang, terwyl ds. Du Toit £200 ontvang het. Die rede waarom hy eers aan die einde van Maart vertrek het, was omdat hy op doktersadvies nie die Europese winterweer wou meemaak nie. Op 23 Maart het hy en ds. Cachet aan boord van die Warwick Castle vertrek.¹²

Die reis van ds. Du Toit en ds. Cachet het oor Engeland tot in Nederland gegaan waarvandaan ds. Du Toit alleen na Switzerland is. Daar het prop. H.J. Neethling, seun van ds. J.H. Neethling van Stellenbosch, by hom aangesluit en hulle is saam verder na Egipte en Palestina. Daarna het hulle Konstantinopel, Weenen en Genève aangedoen om ten slotte Frankryk, België en Nederland te besoek. Sy wedervaringe op reis het hy op 'n lewendige wyse weergegee in twee boeke wat enige jare later verskyn het, t.w. Op Reis door Duitschland, Zwitserland, Italië, Egypte, Palestina, Turkije, Hongarije, Oostenrijk, Frankrijk, België, Holland en Engeland en Bijbellanden Doorreisd. Veral belanghebbend was sy besoek aan dr. Abraham Kuyper in Amsterdam. Dit het ten nouste in verband gestaan met ds. Du Toit se belangstelling in die gereformeerde beginsels in Nederland, waarvan hy melding gemaak het aan sy gemeente voor sy vertrek. Hierdie ontwaking was grotendeels te danke aan dr. Kuyper. Hy het as student te Leiden liberale gedagtes gekoester, maar

sy navorsing vir sy dissertasie oor Calvin en à Lasco en daarop die invloed van eenvoudige, maar diepgelowige lidmate in sy eerste gemeente te Beesd het hom ten slotte laat verander van oortuiging en het hy 'n vurige verdediger van die gereformeerde belydenisskrifte in die Nederlandse Hervormde Kerk geword in 'n tyd toe so iets 'n rariteit was. Hy het ook onder die invloed gekom van figure soos Bilderdijk en Groen van Prinsterer wat hulle in die vorige dekades beywer het vir die toepassing van die gereformeerde beginsels op staatkundige gebied, mense vir wie ds. G.W.A. van der Lingen ook groot bewondering gehad het.¹³ Tydens ds. Du Toit se besoek was Kuyper predikant in Amsterdam. Ds. Du Toit was twee maal by hom op visite, maar ongelukkig is dit nie opgeteken waarom hulle gesels het nie.¹⁴

Presies wanneer ds. Du Toit begin kennis neem het van Kuyper, is onbekend. Waarskynlik was dit al in 1871 toe daar twee stukke van Kuyper oor die uitverkiezingsleer in De Gereformeerde Kerkbode oorgedruk is.¹⁵ In 1877 was hy al 'n intekenaar van De Standaard, die dagblad waardeur dr. Kuyper se staatkundige idees gepropageer is.¹⁶ Ook het hy De Heraut ontvang, 'n weekblad onder redaksie van Kuyper en met 'n godsdienstige strekking.¹⁷ Na hierdie besoek het ds. Du Toit en dr. Kuyper 'n paar jaar lank met mekaar gekorrespondeer.¹⁸

In Amsterdam het hy ook 'n keelarts geraadpleeg by wie hy verneem het dat daar 'n goeie kans was dat hy sy kwaal heeltemaal kon oorkom.¹⁹ Die terugreis is op 26 Augustus vanuit London aangepak en in September was hy weer tris. Hy was net betyds om die begrafnis waar te neem van die weduwee van ds. Van der Lingen wat op 25 September oorlede is en twee dae later in die familie-grafkelder by die Paarlse kerk te ruste gelê is.²⁰ In Oktober het hy weer met die uitvoering van sy amppligte voortgegaan nadat hy 'n jaar en vyf maande verlof gehad het. Ds. Moorrees het intussen die gemeente in Augustus verlaat nadat hy 'n beroep na elders aanvaar het.²¹ Omdat hy nog versigtig moes wees met sy gesondheid, het ds. Du Toit slegs een maal op 'n Sondag gepreek. Die middagdienste is waargeneem deur teologiese studente van Stellenbosch.²²

Die tweede sinodesitting wat hy bygewoon het, het op 12 Oktober in Kaapstad begin.²³ Vir hom was dit om meer as een rede 'n belangrike Sinode. Sy oortuigings en aktiwiteite op kulturele gebied het hier onder skoot gekom sodat hy van sy gewoonte afgewyk het en 'n lang toespraak gehou het. In die volgende hoofstuk sal hieroor breedvoeriger handel word.²⁴ Tydens die Sinode het hy ook andermaal vader geword van 'n dogtertjie, Maria Magdalena, wat op Vrydag, 22 Oktober, gebore is. Dit het veroorsaak dat hy die sitting van die volgende Maandag nie bygewoon het nie.²⁵

Die verslag van die kommissie vir die sending onder Israel, waarvan ds. Du Toit lid was, het gemeld dat daar slegs een vergadering gehou is waarna die kommissie se werksaamhede tot stilstand gekom het as gevolg van die voorsitter, ds. Cachet, se vertrek na Nederland.²⁶ Die Sinode het besluit dat die kommissie moes bly voortbestaan en steun verleen aan die werk van andere onder Israel, egter sonder om self projekte aan te pak.²⁷

Die Sinode het ook besluit om 'n herindeling van Ringe te maak. Noorder-Paarl is weggeëem van die Kaapstadse Ring en onder die nuwe Paarlse Ring geplaas.²⁸

1. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 11.8.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1; Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 58.
2. Doopregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
3. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 23.8.1879, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1; DAP 8.8.1879; 29.8.1879.
4. Vgl. Hoofstuk 3, 7 en 8.
5. Ds. S.J. du Toit - Gemeente Noorder-Paarl, 23.8.1879, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1.
6. Notule, Ring van Kaapstad, 1879, KKA, R 1/13, p. 324; DAP 31.10.1879.
7. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 66.
8. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 8.11.1879, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, KKA, G 42-2/1.
9. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 8.12.1879, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1; Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 68.
10. KB 5.1.1878, p. 1; 20.11.1878, p. 385.
11. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 6.1.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, KKA, G 42-2/1; Notule, Ring van Kaapstad, 1880, KKA, R 1/13, p. 434.
12. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 14.3.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1; DAP 26.3.1880; De Christen 2.4.1880, p. 127.
13. J.C. Rullman: Abraham Kuyper, Een Levensschets, pp. 10 - 51; M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Anton van der Lingen, pp. 149, 200, 204.
14. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 11.8.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1; S.J. du Toit: Op Reis, pp. 222 - 231.
15. KB 15.7.1871, pp. 209 e.v.; 29.7.1871, pp. 225 e.v.
16. Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 107.
17. S.J. du Toit: Op Reis, p. 224. De Heraut was aanvanklik 'n blad wat gerig was op die sending onder die Jode onder redaksie van dr. Carl Schwartz. In 1871 het dr. Kuyper die redakteur geword. In 1872 is De Heraut verenig met De Standaard, 'n politieke dagblad - ook onder redaksie van dr. Kuyper - waarvan dit die Sondagsgawegawe geword het. In 1877 het De Heraut weer 'n selfstandige weekblad geword, nog steeds onder Kuyper se redaksie en daarin het hy die stryd aangebind teen die liberalisme in die Nederlandse Hervormde Kerk. (Christelike Encyclopaedie III, pp. 433, 34; IV, pp. 251, 52.)
18. Kuyper-Versameling, Biblioteek van die Vrije Universiteit, Amsterdam (Hierna aangehaal as VU).
19. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 11.8.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1.
20. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 11.8.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1; De Christen 1.10.1880, p. 376.

21. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 81 - 85.
22. Verslag van die Staat van Godsdiens, Noorder-Paarl, 1881, Notule, Ring van Kaapstad, 1881, KKA, R 9/4.
23. Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, p. 4.
24. Vgl. Hoofstuk 3.
25. Doopregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl; Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, p. 55.
26. Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, pp. 754, 55.
27. Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, p. 121.
28. Acta Synodi, 1880, KKA, S 1/15, p. 105.

"De Getuige"

Gedurende 1879 het ds. Dr. Toit op die gedagte gekom om 'n godsdienstige tydskrif, De Getuige, uit te gee waarin hy besondere aandag wou gee aan sy beskouinge oor die profesieë en die gereformeerde leer meer op die voorgrond wou stel. Die gedagte aan so 'n tydskrif het moontlik ontstaan na aanleiding van dr. Kuyper se weekblad, De Heraut, waarin hy vanuit gereformeerde standpunt die stryd gevoer het vir 'n vrye kerk en 'n Christelike skool. Die plan was om die eerste nommer aan die begin van 1880 te laat verskyn, maar sy ongesteldheid het veroorsaak dat hy voorlopig daarvan moes afsien.¹

Intussen het hy al 'n prospektus laat druk en versprei. Daarmee was die redakteur van De Kerkbode blykbaar minder ingenome, soos blyk uit sy kommentaar daarop: "Wij kunnen het ons niet ontveinzen dat er iets is in den toon van het Prospectus dat ons niet aanstaat. In veel dat aan hetzelfde kantoor [van die drukkersfirma D.F. du Toit & Co. waar onder andere ds. Du Toit se geskifte gedruk is] verschiijnt, wordt er gevonden een geest van wantrouwen en veroordeeling tegen de leeraars onzer kerk, die ons in strijd schijnt te zijn met de Schrift en de waarheid."² Dit het al uit die verhaal tot dusver geblyk dat ds. Du Toit inderdaad sedert sy kweekskooldae, maar veral nadat hy Noord-Paarl toe gekom het, 'n taamlike kritiese houding teenoor sekere predikante van die Ned. Geref. Kerk aangeneem het. Op bogenoemde beskuldiging het hy geantwoord dat daar wel rede bestaan om sommige leraars te wantrou. Ds. A. Murray sou byvoorbeeld genraat het van 'n oorwinning oor die liberale rigting in die kerk, terwyl die liberales tog die oorhand behaal het in die geregshof. Prof. Hofmeyr sou hom weer as 'n bestryder van die Christelike skool betoon het.³

Hierdie twee aanklagte was wel ietwat oordrewe, maar dit was tekenend van ds. Du Toit se houding. Reeds is daarop gewys dat die oorwinning van die liberale predikante slegs 'n skynoorwinning was en dat hulle invloed na 1870 sterk afgeneem het.⁴ Prof. Hofmeyr het wel in 'n stuk in die tydskrif Elpis sommige van ds. Du Toit se idees oor die Christelike skool weerspreek en sy ingenomenheid met die openbare skool betuig, maar dit hom geensins tot 'n bestryder van die Christelike skool gemaak nie. Hy het inteendeel aangevoer dat kerkskole onder sekere omstandighede gebiedend noodsaaklik is.⁵

De Getuige het op 15 Januarie 1881 as maandblad met 16 bladsye verskyn. Die leuse op die voorblad is geneem uit Jes. 8: 20 - "Tot de Wet en tot de Getuigenis!" Die verklaarde doel van die tydskrif was om die lesers terug te voer na "het geloof eenmaal de heiligen overgeleverd" (Judas vs. 3) vooral zoosals op het laatst en duideljkst en zuiverst omschreven is in onze Formulieren van Eenigheid, vastge-

steld te Dordt 1618 en 1619.⁶ Die naam De Getuige het hy soos volg gemotiveer: Dit was altyd die roeping van die gemeente om te getuig vir Christus. "Een tijd echter is haar voorspeld (o.a. Openb. 11: 3 - 12) waarin zij vooral, bij uitnemendheid, geroepen wordt tot getuigen; af te zien van eene wereld beheerschende werkzaamheid, en zich te bepalen tot een wereld-veroordeelende getuigenis. Een tijd waarin de werkzaamheid der getrouwen bovenal (zoo niet uitsluitelijk) zich beperkt tot een moedig en lidzaam getuigen voor de waarheid. Die tijd is reeds aangebroken; ook in ons land; ook binnen onze Ned. Ger. Kerk."⁷

'n Gereelde rubriek, "Teekenen der Tijden", het in De Getuige verskyn. Daaroor het ds. Du Toit geskryf: "Aan deze rubriek hopen wij in elk nummer zooveel ruimte te wijden als mogelijk is, en daarin de groote hoofdtrekken der on vervulde profetien, byv. aangaande Israels nationaal herstel, den naderenden afval der Christenheid, enz. eenvoudig in het woord der Schrift bovenaan te stellen, en dan met aanhalingen uit nieuwsbladen en tijdschriften daaronder aan te toonen hoe deze voorspellingen in onze dagen allengs hare vervulling naderen."⁸ Om hom te help met die opstel van hierdie rubriek het hy ingeteken op verskeie oorsese tydskrifte.⁹ Deur die jare is daar in "Teekenen der Tijden" oorvloedige aandag gewy aan die lotgevalle van die Jode, aan politieke omwentelinge in die buiteland, aan tekens van ontkerntening en ongeloof oor die wêreld en aan natuurrampe. 'n Tydlank het De Getuige ook 'n buitelandse korrespondent gehad in die persoon van die heer Conrad Schick van Jerusalem, 'n sendingwerker onder die Jode wat weer na die Belofde Land teruggekeer het.¹⁰

Deur die jare is daar voortdurend stukke, hoofsaaklik preke, van dr. Kuyper uit De Herant oorgedruk.¹¹ Dit het voortgeduur ook nadat die vriendskap tussen ds. Du Toit en dr. Kuyper in die tagtigerjare tot 'n einde gekom het.¹² 1888

Nadat De Getuige 'n jaar lank bestaan het, het ds. Du Toit dankbaar geskryf: "Aan menschenlike ondersteuning heeft het ook niet ontbroken. Zijn aantal intekenaren is reeds geklommen tot circa 4,000, ongetwyfeld meer dan van eenig Hollandsch tijdschrift in Zuid-Afrika."¹³ Deur die jare het die blad van krag tot krag gegaan en dit was ds. Du Toit se vernaamste kanaal om sy godsdienstige beskouinge wêreldkundig te maak. Talle van sy latere boeke was eenvoudig herdrukke van artikelreekse daarin.

1. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 15.1.1880, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1.

2. KB 22.11.1879, p. 403.

3. DAP 28.11.1879.

4. Vgl. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 235, 36: A. Dreyer: De Strijd onzer Vadersen tegen het Liberalisme, pp. 47, 48.

5. Elms, Sept. 1879, pp. 193 - 208.
6. DG 15.1.1881, p. 2.
7. DG 15.2.1881, p. 23.
8. DG 15.1.1881, p. 11.
9. DG 15.1.1881, p. 7.
10. DG 15.6.1881, p. 85.
11. Vgl. DG 15.7.1881, p. 97 e.v.
12. Vgl. Hoofstuk 4.
13. DG 15.1.1882, p. 9.

Hoofstuk 3STRYDER VIR DIE AFRIKANERSAAKToenemende Verengelsing van die Afrikaner

In die vorige hoofstuk is daar meermale verwys na S.J. du Toit se rol as kultuurleier. Afgesien van sy werk as pastoor, het hy ook op hom die taak geneem om sy volksgenote te wys op hul identiteit, hul taal, hul geskiedenis en hul krag in 'n tyd toe hulle nouliks daarvan bewus was of min waarde daaraan geheg het. Dat hy in 'n groot mate daarin geslaag het en in die proses baanbrekerswerk verrig het, kan tot sy grootste enkele prestasie gereken word. Om die betekenis van sy werk in hierdie opsig beter na waarde te skat, moet daar kortliks ingegaan word op die omstandighede waarin die Afrikaner hom destyds bevind het ten opsigte van sy taal in kerk en skool.¹

Dit is 'n welbekende feit dat die afstammelinge van die Nederlandse en Duitse koloniste en van die Hugenote gedurende die agtiende eeu beskou is as Nederlandssprekendes, maar die omgangstaal wat hulle onder mekaar gebesig het, het al hoe meer afwykings begin toon en ten slotte oorgegaan in wat ons vandag Afrikaans noem. Teen die helfte van die negentiende eeu het die taal van die koloniste en van die Voortrekkers in hooftrekke ooreengekom met die Afrikaans wat vandag nog gepraat word. In 1856 skryf iemand: "Iedereen weet nu het onderscheid tusschen ons Kaapsch Hollandsch dat wij met onze dienstdoden spreken, en het deftige Hollandsch dat wij van den kansel verwachten en meestal ook hooren."² Amptelik het die taal steeds Nederlands, oftewel Hoog-Hollands, gebly. In baie gevalle was die mense egter nie meer in staat om dit suiwer te praat en te skryf nie, aangesien dit vir hulle 'n vreemde taal geword het, al het hulle dit nie so ingesien nie. Indien die Kaap in Nederlandse besit gebly het, sou Nederlands en Afrikaans sekerlik ongehinderd kon ontwikkel het. Daar het egter ander omstandighede bygekom wat hierdie ontwikkeling ten seerste beïnvloed het.

In 1806 het Engeland die Kaap vir 'n tweede keer verower as gevolg waarvan daar mettertyd 'n onuitwisbare Engelse stempel op die Suid-Afrikaanse samelewing afgedruk is. Een van die kapitulasievoorwaardes na die verowering was: "The Burguers and Inhabitants shall preserve their Rights and Privileges which they have enjoyed hitherto...."³ Dit het ingehou dat die Kapenaars ook hulle taalregte en -voorregte behou het. Die Britse bewindhebbers het desnietemin gaandeweg oorgegaan tot 'n beleid van verengelsing. Op die duur het dit 'n mate van sukses behaal, gesien die heelwat vooraanstaande Afrikaanse families wat in die vorige eeu totaal verengels het. Die grootste enkele rede waarom nie meer Afrikaners onder die ban van die Engelse taal en kultuur gekom het nie, was hul gebrek aan opvoeding en gevolglike onbekend-

heid met Engels.

'n Groot stoot aan die angliseringsproses is in 1822 gegee deur 'n proklamasie van die goewerneur, Lord Charles Somerset, waarin neergelê is: "Whereas it has been deemed expedient, with a view to the prosperity of this settlement, that the Language of the Parent Country should be more universally diffused, and that a period should be now fixed, at which the English Language shall be exclusively used in all Judicial and Official Acts, Proceedings, and Business, within the same.(....) It has pleased His Majesty most Graciously to approve that measure, and to enable me to act more extensively upon it, not only by having commanded Clergymen of the Established Church of Scotland (whose religious tenets are precisely similar to those of the Reformed Church of this Country), who have received instruction in the Dutch Language, in Holland, to be sent hither to be placed in the vacant Churches, but by having authorised competent and respectable Instructors being employed at public expense, at every principal place throughout the Colony, for the purpose of facilitating the acquirement of the English Language to all classes of Society."⁴

Die beleid om Skotse predikante en Engelse onderwysers in te voer het 'n verreikende invloed op die kerklike lewe en volkslewe aan die Kaap gehad. Tydens die derde dekade van die vorige eeu het verskeie Skotse predikante Kaap toe gekom. Die bekendste onder hulle was seker ds. A. Murray sr. van Graaff-Reinet, vader van die latere predikant van Wellington.⁵ Hierdie Skotte was vir die kerk 'n groot uitkoms in 'n tyd toe Nederlandse predikante vir die Kaap onverkrygbaar begin word het. Die meeste het hulle goed aangepas by hulle nuwe vaderland, alhoewel daar onder hulle diegene was wat nooit die Nederlandse taal volkome kon baasraak nie, soos byvoorbeeld ds. Henry Sutherland van Worcester.⁶ Hulle het ongetwyfeld daartoe bygedra dat daar Engelse trekke in die kerk ingedra is, alhoewel mens die verengelsingproses in die kerk nie aan hulle alleen mag toeskryf nie. Daar was wel meermale klagtes as sou nulle die kerk van sy Hollandse karakter beroof het, maar hierdie klagtes was oordrewe. Daar is geen bewyse dat hulle 'n doelbewuste veldtog gevoer het om die kerk te verengels nie. Aan die ander kant kan niemand hulle kwalik neem dat hulle, as Skotte, Engelssprekend was nie.⁷

In 1834 het die Kerkraad van Somerset-Wes, waar ds. James Edgar leraar was, 'n besprekingspunt na die Sinode opgestuur en gevra of daar in Engels gepreek mag word in die kerk. Hieroor is besluit "dat een ieder vrijheid hebbe, en aangemoedigd worde, waar zulks geschieden kan en noodig is, om dit te doen, mits zonder nadeel aan de Hollandsche gemeente, en met voorafgegane kennis aan den Kerkeraad omtrent het gebruik van het kerkgebouw."⁸ Dit het slegs ingehou dat daar vir Engelssprekendes

dienste gehou sou word in die geboue van die Ned. Geref. Kerk.

Mettertyd het daar van Afrikaners ook propaganda gekom vir die hou van Engelse dienste vir lidmate van die Ned. Geref. Kerk. 'n Onbekende skrywer in De Gereformeerde Kerkbode het in 1856 daarop gewys dat die onderwys in die skole in Engels geskied wat 'n nuwe geslag Engelssprekendes onder die Kaapse bevolking tot gevolg gehad het. "Langzamerhand zal men de godsdienst zoeken bij te wonen in die taal, waarin men het liefst en het zuiverst leest, en spreekt en denkt. (....) Gaarne zouden wij dan zien dat er middelen gevonden wierden om in de Kaapstad, en enkele der meer aanzienlijke dorpen, waar zulks geschieden kan. eens op elken dag des heeren eene Engelsche godsdienstoefening te doen plaats vinden."⁹

Hiervoor het die redakteur van De Zuid-Afrikaan nie veel gevoel nie en gesê dat dit "twijfelagtig is, of de nieuwe richting die de kerk daardoor verkrijgen zou eene verandering ten goede dan wel ten kwade zou wezen."¹⁰ Twee kerklidmate van Burgersdorp het ook hulle stem verhef teen hierdie gedagterigting en verklaar: "Onze vaders hebben de vrijheid van godsdienst in hunne eigene taal met hun bloed verzegeld; wij, hunne nakomelingen, hopen er in te volharden."¹¹ Die liberaal-getinte koerant, Het Volksblad, was weer ten gunste van Engels in die kerk: "Er kan geen twijfel aan zijn of de invloed der Ned. Hervormde Kerk in de Kaapstad zou zeer toenemen, en de vruchten van haren arbeid zouden veel zichtbaarder zijn als er behalve in het Hollandsch ook in het Engelsch gepredikt werd."¹²

Teen hierdie tyd het daar twee duidelike strominge na vore gekom: diegene wat ten gunste van die behoud van die Hollandse karakter van die kerk was en diegene wat graag wou sien dat die kerk al hoe meer Engels moes word. Onder laasgenoemde party kan mens geensins alle Skotse predikante tel nie, alhoewel sommige van hulle sekerlik nie daarvoor sou getreur het indien die Ned. Geref. Kerk 'n Engelse kerk geword het nie. Een van die Skotse predikante wat wel ten gunste van Nederlands was, was dr. William Robertson van Swellendam. In 1864 het hy te Riversdal 'n toespraak gehou oor kerk en skool. Die verslag daarvoor meld: "Hij is er sterk voor dat ook het Hollandsch - de taal der vaderen - in alle deze scholen grondig onderwezen worde, en spreekt van de pedanterie derzulken die, uit Hollandsche ouders geboren, soms voorgeven de Hollandsche taal niet te kunnen spreken of verstaan."¹³

Die gemoedere het soms hoog geloop in Kaapstad oor die kwessie van Engelse dienste. In November 1857 het die heer Christoffel Brand as lidmaat die kerkraadsvergadering bygewoon en hom sterk daarteen uitgelat met die gevolg dat die Kerkraad ook daarteen besluit het.¹⁴ In De Zuid-Afrikaan het hy ook geskryf: "De nieuwicheden in onze kerk be-

ginnen zoo menigvuldig te worden, dat zij die aan de Nederduitsche gemeente getrouw willen blijven, waakzaam moeten zijn, op dat wij ons in het einde niet hervormd vinden in een ander kerkgenootschap, dan dat het welk door de Synode van Dordrecht is vastgesteld, en dat wij van onze vaderen hebben ontvangen. (....) Bij al die nieuwigheden wordt nu weder door eenige lidmaten eene andere nieuwigheid voorgesteld over het Engelsch prediken."¹⁵

Die saak het twee jaar later weer ter sprake gekom met die gevolg dat "de geheele stad er in rep en roer over" was. Andermaal het die Kerkraad 'n voorstel oor Engelse preke verwerp.¹⁶ In 1862 is Engelse dienste tog in Kaapstad ingevoer nadat die Sinode besluit het dat so iets mag gebeur wanneer ten minste 50 lidmate van 'n gemeente daarom aansoek doen en dit nie inbreuk maak op die gewone godsdiensoefeninge nie.¹⁷ 'n week na hierdie besluit is die eerste Engelse erediens in die Groote Kerk gehou, alhoewel dit toe nog nie 'n gereelde instelling was nie. In 1865 het ds. A. Murray tydens sy bediening van die gemeente begin met weeklikse Engelse dienste.¹⁸

Hiermee het Engels 'n groot stoot in die Ned. Geref. Kerk gekry en mettertyd het ander gemeentes die voorbeeld nagevolg. In 1870 het ds. W.P. de Villiers van Beaufort-Wes byvoorbeeld begin om gereelde Engelse dienste te hou. Selfs in 'n klein Vrystaatse dorpie soos Heilbron het die Kerkraad in 1879 toegestem dat daar eenmaal in die maand 'n Engelse diens gehou kon word. Die buurdorp, Lindley, het in 1889 begin met Engelse dienste in die kerk.¹⁹

Die Skotse predikante was wel in staat om in Engels te preek, maar nie al die Nederlandse en Afrikaanse predikante nie. Selfs prof. Hofmeyr moes nog in 1876 toegee "dat het hem moeilijk valt zich in het Engelsch uit te drukken."²⁰ Met die oog hierop bepaal die Sinode in 1870 dat kandidate in die teologie ook blyke moes gee van hulle bekwaamheid om in Engels te kan preek alvorens nulle tot die bediening toegelaat kon word.²¹

Het Volksblad het die ontwikkelinge in die Ned. Kerk gesien as 'n gevolg van "de ferme houding door ons in die kwestie ingenomen," en hy spreek sy blydschap daaroor uit dat "het vooroordeel tegen Engelsche prediking in de Hollandsche kerken.... overwonnen is...."²² So eenvoudig was die saak egter nie, want vooroordeel daarteen het weldeeglik bly voortbestaan en proteste daarteen is steeds nog gehoor. Een van diegene wat op die Sinode van 1862 geprotesteer het teen die invoering van Engelse preke, was ds. G.W.A. van der Lingen.²³ Sy invloed het na sy dood voortgewerk in die Paarl en toe ds. G. van de Wall pogings aangewend het om in Engels te preek, het dit verdeeldheid in die gemeente veroorsaak.²⁴ In

1880 het daar ook 'n stryd in die Kaapstadse gemeente ontbrand toe die Kerkraad die sorg van die Engelse lidmate aan ds. G.W. Stegmann opgedra het. Onder leiding van J.C. Hofmeyr en J.H. Hofmeyr (Onse Jan) is daar protesvergaderings gehou waarna die Kerkraad sy besluit herroep het.²⁵ Ds. S.J. du Toit sou ook een van diegene wees wat hierdie tendens in die kerk sterk teengestaan het.

In die Ned. Geref. Kerk het die Engelse taal weliswaar sterk deurgewerk 'n paar dekades nadat Lord Charles Somerset begin het met die anglisering van die Kaapse bevolking. Daar moet egter ook gesê word dat die kerk hoegenaamd nie in alle opsigte Engels geword het nie. Ook op onderwysgebied het Engels orals deurgedring. Sedert 1822 het daar 'n stroom Engelse onderwysers na die Kaap gekom om die onderwys geheel in Engelse trant in te rig. Leerlinge is gedwing om Engels by die skool te praat en hulle is selfs gestraf indien hulle Nederlands of Afrikaans gepraat het.²⁶ Sedert 1865 is slegs Engels as medium van onderrig op die skole toegelaat, terwyl Nederlands vrywel nie as keusevak in die leerplanne voorgekom het nie.²⁷ So het ds. G.W. Stegmann in 1872 teenoor die Kaapstadse Ring verklaar: "Het Engelsch is de taal der scholen," terwyl Nederlands by wyse van uitsondering gedoseer word.²⁸ Oor die posisie van Nederlands op die skole sal daar in 'n volgende afdeling van hierdie hoofstuk breedvoeriger gehandel word.

Vir hierdie verengelsing van die kerk en die skool en die gepaardgaande verengelsing van die Afrikanerbevolking, het die Afrikaners self ook veel skuld gehad. By hulle was daar soms 'n gebrek aan nasietrots en waardering vir die eie. Selfs ds. Du Toit se ouer broer, ds. C.W. du Toit, het in 1873 sy briewe onderteken as "Charles du Toit".²⁹ In die Sinode van 1880 het ds. A.A. Louw dit nodig gevind om ds. G.W. Stegmann daarvan te beskuldig dat hy "anti-Afrikaansch" is.³⁰ Aan die einde van die negentiende eeu is die rede vir hierdie verskynsel gesoek by diegene wat gereken het dat daar soveel Engelssprekende vreemdelinge en Engelse geld die land ingekom het dat Nederlands in elk geval geen kans op oorlewing gehad het nie. "Anderen gaan verder en beweren met ernst, dat men er Gods hand in erkennen moet dat dit land onder de magt van Engeland gekomen is, en dat men daarom geen regt heeft voor de Hollandsche taal gelijke regten met de Engelsche te eischen."³¹

Sodanig was die toneel waarop ds. Du Toit in die sewentigerjare verskyn het. Sy optrede het 'n aansienlike invloed gehad op die ontwikkelinge daarna en in 'n groot mate daartoe bygedra dat Engels nie op die duur die enigste taal aan die Kaap geword het nie en dat sy mede-Afrikaners groter waardering en liefde vir hul volkseie getoon het.³² Voorheen het die stryd ook slegs tussen Engels en Nederlands gegaan. Afrikaans, die omgangstaal, het hoegenaamd nie ter sprake gekom nie. Die beweging, aan die hoof waarvan hy gestaan het, sou hierin ook 'n verandering bring.

1. Hieroor bestaan daar twee omvangryke werke - J. du P. Scholtz: Die Afrikaner en sy Taal asook D.H. Cilliers: Die Stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie Skool. Hierin word genoemde aspekte van die kultuurgeskiedenis van die Afrikaner grondig toegelig.
2. KB 16.2.1856, p. 57.
3. Voorwaardes van Kapitulasie, art. 8 (G.W. Eybers: Select Constitutional Documents Illustrating South African History, p. 15).
4. Proklamasie van Lord Charles Somerset van 5 Julie 1822 (G.W. Eybers: A.w., p. 23).
5. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 15 - 21.
6. J.A. Heese: Nederduitse Gereformeerde Kerk, Gedenkboek, Worcester, p. 21.
7. Dr. T.N. Hanekom: Skotse Leraars in die Kaapse Kerk (Die Voorligter, April 1952, pp. 12 - 14).
8. Acta Synodi, 1834, KKA, S 1/4, pp. 154, 157.
9. KB 16.2.1856, p. 57.
10. ZA 25.2.1856.
11. Het Volksblad, 2.10.1856.
12. Het Volksblad, 15.10.1857.
13. ZA 21.4.1864.
14. ZA 2.1.1857.
15. ZA 5.11.1857.
16. ZA 7.11.1859; 8.12.1859.
17. Acta Synodi, 1862, KKA, S 1/11, pp. 39, 40, 705(282).
18. H.C. Hopkins: Die Moeder van Ons Almal, pp. 261, 62.
19. Beaufort Courier, 25.2.1870; H.J.C. Flemming: Eeufeesgedenkboek, Heilbron, 1873 - 1973, p. 82; N.G. Kerk Lindley, 1876 - 1951, p. 36.
20. ZA 8.3.1876.
21. Acta Synodi 1867/70, KKA, S 1/12, p. 337.
22. Het Volksblad, 27.4.1871.
23. Acta Synodi 1862/3, KKA, S 1/11, p. 40.
24. Vgl. Hoofstuk 2.
25. H.C. Hopkins; A.w., pp. 258, 259.
26. D.H. Cilliers: A.w., pp. 34, 35, 65.
27. D.H. Cilliers: A.w., p. 71.
28. ZA 19.10.1872.
29. Ds. C.W. du Toit - Di. W. Robertson en A. Murray, 28.4.1873, Acta Synodi 1873, KKA, S 1/13, p. 413.
30. Het Oordeel der Synode over de "Patriot", p. 18.
31. Een Lid van het E-ordbestuur van den Taalbond: Zullen wij nog voor onze Moedertaal ijveren? p. 3.
32. Oor die kwessie of daar al voor die Eerste Vryheidsoorlog sprake kan wees van nasionalisme onder die Afrikaners al dan nie, bestaan daar meningsverskil onder historici. Skrywers soos F.A. van Jaarsveld en G.D. Scholtz is van mening dat 'n omvattende Afrikaner-nasionalisme eers posgevat het as gevolg van die anneksasie van Transvaal (1877) en die oorlog wat daarop gevolg het. Daarteenoor huldig C. Beyers en C.F.J. Müller die standpunt dat die optrede van die Kaapse Patriotte aan die einde van die agtiende eeu en die daad en woorde van die Voortrekkers getuig van nasionalistiese sentimente. Die verskil van gevoel spruit o.i. grotendeels daaruit voort dat die term "nasionalisme" nie by almal dieselfde konnotasie dra nie. Almal skyn daaroor eens te wees dat die Afrikaners in die eerste helfte van die negentiende eeu in 'n mindere of meerdere mate liefde vir hul vaderland gekoester het en dat hierdie gevoelens met die aanbreek van die negende dekade van die vorige eeu tot 'n hoogtepunt gevorder het. Gebrek aan eenstemmigheid heers slegs ten opsigte van die vraag wanneer die nasionalisme as sodanig in hierdie ontwikkelingsgang sy intrede gedoen het en die graad van intensiteit daarvan (C. Beyers: Die Kaapse Patriotte, pp. 291 - 95; C.F.J. Müller: Die Oorsprong van die Groot Trek, pp. 213, 14, 380 - 385; G.D. Scholtz: Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner III, pp. 599, 600; F.A. van Jaarsveld: Die Ontwikkeling van die Nasionale Bewussyn, passim).

Propaganda vir Afrikaans

Voordat ds. Du Toit met sy kulturele arbeid begin en as pleitbesorger vir Afrikaans opgetree het, het daar sporadies sedert die begin van die sestigjarige van die vorige eeu Afrikaanse stukke in die pers verskyn. Dit het min of meer slegs vir die eienaardigheid en soms met politieke bybedoclinge gaskied. Liefde vir die taal het hoegenaamd nie daarin vorendag getree nie.¹

In die Paarl was daar wel mense wat in die sestigjare met nuwe oë na Afrikaans begin kyk het. Een was ds. G.W.A. van der Lingen wat op die Admissie-eksamen die jong Du Toit gevra het om 'n deel van 'n Griekse gedig in Afrikaans te vertaal.² Dr. Arnoldus Pannevis het met sy goeie talekennis ook spoedig die moontlikhede van Afrikaans ingesien en besef dat dit 'n hopelose saak is om Nederlands kunsmatig aan die lewe te hou onder mense vir wie dit 'n vreemde taal geword het.³ Volgens ds. Du Toit was dit Pannevis en ds. Van der Lingen wat by hom die eerste liefde vir Afrikaans gewek het.⁴

Pannevis was die eerste om in 1872 voorbrand vir Afrikaans te maak toe hy onder die skuilnaam "Een Vriend van het Nuttige" in De Zuid-Afrikaan voorgestel het dat die Lybel in Afrikaans vertaal moes word ter wille van diegene wat die Nederlandse Statevertaling onverstaanbaar gevind het waarmee hy in die eerste plek aan die Kleurlinge gedink het.⁵ Dr. J. du P. Scholtz merk op: "Die brief van Pannevis op sigself kan moeilik 'n pleidooi vir Afrikaans genoem word."⁶ So is dit inderdaad. Hy was nie soseer daarop uit om Afrikaans te bevorder nie as wat hy die geestelike belange van die Kleurlinge wou dien. Dit was nogtans 'n rewolusionêre gedagte wat hy geopper het en heel waarskynlik het vele dit as 'n kranksinnige plan beskou wat nooit tot uitvoer gebring sou word nie.

Sy brief het heelwat reaksie uitgelok. Verskeie briewe is in De Zuid-Afrikaan opgeneem, van voorstanders sowel as teenstanders. Slegs een skrywer, C.P. Hoogenhout, het onder sy eie naam geskryf, terwyl die ander net soos Pannevis van skuilname gebruik gemaak het.⁷ Hoogenhout was soos Pannevis 'n Nederlandse immigrant. In die sestigjare, toe hy onderwyser was by Groenberg, 10 kilometer van Wellington af, het hy Pannevis ontmoet en onder sy invloed tot bekering gekom waardeur 'n lewenslange vriendskap gesluit is.⁸

Waar Pannevis slegs 'n Afrikaans Bybelvertaling gepropageer het, het Hoogenhout die daad by die woord gevoeg en Matt. 28 uit die Statevertaling in Afrikaans oorgesit met die plan om dit vir publikasie na De Gereformeerde Kerkbode te stuur. Dit is egter nooit geplaas nie.⁹ Van hom het ook die lig gesien. Die Geskiedenis van Josef voor Kinders

en Huijsouwens, in hulle eige Taal Geskrywe deur een Vrind in 1873, waarmee hy aan Afrikaanse kinders 'n verstaanbare Bybelverhaal wou lewer. Die publikasiekoste daarvan is betaal deur G.J. Malherbe van die Paarl, 'n skoonseun van ds. Van der Lingen.¹⁰ Dit was 'n meer geslaagde poging as die vertaling van Matt.28, gesien die feit dat hy onderwyser was en nie teoloog nie. Tien jaar later het 'n tweede uitgawe daarvan verskyn.

'n Paar weke na die verskyning van Pannevis se brief oor die Afrikaanse Bybel het ook die redakteur van De Gereformeerde Kerkbode die saak geopper en beweer dat die gebrekkige kennis van die Bybel nie te wyte is aan die onverstaanbaarheid van die Statevertaling nie, maar aan gebrek aan "het noodige onderwys", sodat 'n Afrikaanse vertaling nie nodig is nie.¹¹ Ook in die tydskrif Elpis is die saak bespreek deur 'n onbekende skrywer. Hy het beweer dat so iets as 'n Afrikaanse taal nie bestaan nie en dat die vertaling van die Bybel daarin 'n absurde gedagte is. Hy gee wel toe dat die Statevertaling ietwat onverstaanbaar is en doen aan die hand dat die professore van die Kweekskool 'n Nederlandse Bybeluitgawe met die nodige aantekeninge versorg.¹²

Voorspraak vir Afrikaans ter wille van die taal self is eers deur C.P. Hoogenhout gelewer wat sedert Julie 1873 verskeie stukke onder die skuilnaam "Klaas Waarzegger Jr."¹³ na De Zuid-Afrikaan gestuur het. Dit het die vorm aangeneem van "Gesprekke tussen oom Jan Vasvat en neef Daantje Loslaat" en daarin het hy op geestige wyse die meriete van Afrikaans as taal aangetoon.¹⁴ Hierop het onder andere 'n leser van The Beaufort Courier gereageer en geskryf: "Nee ik seh ver jou jong, die kerel wat seh dat daar mot Afrikanse boeke wees, laat maar ver hom staan, hy weet goed hoe veel boontjes maak vyf! Voor die ding het ek geld oer, as hulle de Bybel in ons taal wil skry, en Afrikaanse skool-boeke maak...."¹⁵

Die geskryf oor Afrikaans het hierna voortgeduur sonder dat daar juis veel gevorder is met die saak. In Julie 1874 het ds. Du Toit egter met drie artikels in De Zuid-Afrikaan tot die toneel toegetree en dit spoedig oorheers sodat hy 'n jaar later as die leier van die Afrikaanse Taalbeweging voorgedag tree. Hierdie artikels, wat hy onder die skuilnaam "Een Ware Afrikaander" geskryf het, kan as 'n mylpaal in die kultuurgeskiedenis van die Afrikaner beskou word, want daarin het hy vir die eerste keer op sistematiese wyse sy gedagtes oor Afrikaans en die Afrikaners uiteengesit. In 'n sekere sin kan hierin 'n program van aksie bespeur word, want die sake waaroor hy geskryf het, sou sake wees waarvoor hy hom in die toekoms baie sou beywer. Daar sal nog meermale na hierdie artikels verwys word.

In die eerste artikel het hy dit veral oor die taal in die algemeen

gehad: "De taal van een volk vertolkt het karakter des volks. Men kan geen nationaliteit vormen sonder een eigen taal. Ontneemt een volk zijne taal en gij ontnemt dat volk het voertuig zijner gedachten; gij ontnemt dat volk de wijsheid zijner voorvaders, nagelaten in al de zinspreuken, uitdrukkingen, enz. (....) En wat heeft men tot nog toe gedaan, wat is men thans doende met de Afrikaansche taal en het Afrikaansche volk? Stelselmatig alle nationaliteit uitroeiende en daartoe onze taal verdringen in ons Parlement, in onze Gerechtshoven, in onze Scholen, ja men begint reeds in onze kerken."¹⁶ In sy tweede artikel het hy enige argumente aangevoer ten bewyse van sy standpunt dat Afrikaans wel 'n taal is: "En dan vertelt men u, het Afrikaans is geene taal, want het is zamengesteld uit Hollandsch, Fransch, Hottentotsch, enz. Maar hoe de Engelsche taal zamengelaet is, houen zij wijzelyk verborgen." Hy wys daarop dat die Engelse woordeskat versamel is uit 'n dosyntal vreemde tale. Indien Engels dan 'n taal is, moet Afrikaans dit ook wees. Daar is ook 'n grammatika van die Afrikaans taal, al word die teendeel beweer.¹⁷ Die derde artikel is gewy aan die angliseringsproses onder die Afrikaners waaroor hy nie gelukkig voel nie. Nadat hy aangevoer het dat slegs Engels toegelaet word in die Parlement, geregshoue en skole, sê hy: "Eindelyk in onze kerken begint men ook reeds met Engelsche preeken, aannemen, avondmaal viere, enz. in te voeren; hoewel gij die de kerk gebouwd hebt er geen woord van verstaat. Vreemdelingen nemen uwe plaats in, en - gij zwijgt. (....) En het ongelukkigst van al, onze predikanten - predikanten van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk - helpen zulks bevorderen. (....) Getuige hiervan niet slechts het nodeloos Engelsch preken in vele gemeenten; maar ook inrichtingen als de Hugenoten School en het Good Hope Seminary. Afrikaanders! Merkt gij het nog niet waar het henen wil? 't Is tijd dat gij ontwaakt! Weldra is het te laat!"¹⁸

Dit is sekerlik nie toevallig dat hierdie artikels juis in Julie 1874 geskryf is nie. Ds. Du Toit het tot aan die einde van Junie in Wellington gearbei en daar moes hy genoeg gesien en gehoor het om hom daartoe te beweeg om genoemde stukke na De Zuid-Afrikaan te stuur. In Januarie 1874 is byvoorbeeld die "Huguenot Seminary" in Wellington geopen na aanvoerwerk deur ds. A. Murray met die doel om Christelike onderwys aan Afrikaanse meisies te verskaf. Onderwyseresse is in Amerika gewerf en die inrigting het 'n Engelse atmosfeer geadem.¹⁹ In 1886 het 'n ongenoemde predikant oor hierdie inrigting geklaar gesê dat "men aan de Hugenotenschool er in geslaagd was om binnen een jaar zijn eigen dochter een haat tegen het Hollandsch in te boezemen."²⁰ Die ontvangs wat ds. Murray met sy tuiskoms op 22 Junie te beurt geval het, het ook van 'n Engelse ingesteldheid aan die Hugenoteskool getuig.²¹ Tydens

sy verblyf in die gemeente Kaapstad sou ds. Du Toit ook kennis maak met die weeklikse Engelse dienste in die Groote Kerk. Dit alles moes seker vir hom stof tot nadenke verskaf het en aanleiding gegee het tot die weersin teen Engels wat uit sy artikels na vore kom.

Hy was egter nie net gekant teen Engels nie, maar ook vuriglik ten gunste van Afrikaans, sy miskende moedertaal. Tot in hierdie stadium was die vermaamste voorstanders van Afrikaans, vreemd genoeg, die here Pannevis en Hoogenhout, albei gebore Nederlanders. Ds. Du Toit was die eerste Afrikaner wat hom so duidelik uitgespreek het ten gunste van sy eie taal. Dr. J. du P. Scholtz sê van hom: "Met hom is 'n nuwe soort Afrikaner gebore: hy was die eerste Afrikaanse nasionalis in die eintlike betekenis van die woord...."²²

Op die verskyning van ds. Du Toit se stukke in De Zuid-Afrikaan het "Klaas Waarzegger Jr." gereageer met 'n brief in Oktober.²³ Na alle waarskynlikheid sou Hoogenhout en ds. Du Toit mekaar al geken het: Hoogenhout was bevriend met Pannevis, ds. Du Toit se ou leermeester en hy het skoolgehou in die omgewing van Wellington waar ds. Du Toit enkele maande gewerk het. Op "Klaas Waarzegger Jr." se brief het "Een Ware Afrikaander" geantwoord en dit het 'n skryfery afgegee wat tot in 1875 aangehou het. In teenstelling met ds. Du Toit se eerste drie stukke in De Zuid-Afrikaan wat in Nederlands was, was hierdie briewe in Afrikaans. Hulle het veral geskryf oor sake soos moontlike spelreëls vir Afrikaans en die opstel van 'n Geskiedenis van Suid-Afrika.²⁴

In 1875 het verskeie ander briefskrywers ook begin deelneem aan die skryfery. Onder hulle was Pannevis, G.J. Malherbe van die Paarl, sy broer Willem Malherbe en ds. Du Toit se broer, Daan.²⁵ Uit hierdie groepie is die Eerste Afrikaanse Taalbeweging gebore. By hulle het daar alreeds aan die begin van 1875 die gedagte opgekom om self 'n drukpers te koop ten einde Afrikaanse geskrifte uit te gee. Ds. Du Toit het byvoorbeeld aan Hoogenhout geskryf: "De pers moet gekocht worden. De dag komt dat de publieke pers voor ons sal gesloten zijn. Geen tijd heden avond aan G. Malherbe te schrijven. Mogelijk morgen ochtend als ik vroeg genoeg op ben. Ik zal mijn aandeel nemen in 't koopen en betalen van de pers."²⁶ Onderhandelinge is ook gevoer met mnr. Alfred Schmitz vir die aankoop van 'n drukpers. Hy het dit aangebied teen die prys van £66.10.0.²⁷ Die koop het blykbaar tog nie deurgegaan nie, want van die saak is verder niks verneem nie.

1. J. du P. Scholtz: Die Afrikaner en sy Taal, pp. 207, 08.

2. Vgl. Hoofstuk 1.

3. J. du P. Scholtz: A.w., p. 225.

4. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 9.

5. ZA 7.9.1872; P.J. Nienaber: Dr. Arnoldus Pannevis, p. 30.

6. J. du P. Scholtz: A.w., p. 226.

7. ZA 14.9.1872; 20.9.1872; 5.10.1872; 16.10.1872; 12.4.1873; 5.7.1873; 23.7.1873; 20.8.1873.
8. P. Imker Hoogenhout: C.P. Hoogenhout, Persoonlike Herinneringe uit sy Lewe en Werk (Afrikaanse Studentebond: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 98).
9. Vertaling van Matt. 28, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 74; G.R. von Wielligh: Eerste Skrywers of Laaste Stem en Naklank uit die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 20.
10. C.P. Hoogenhout - dr. J.D. du Toit, 24.8.1916, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 69.
11. KB 2.11.1872, p. 349.
12. Elpis, Jan. 1874, pp. 37 - 40.
13. 'n Sinspeling op die Zamenspraak tussen Klaas Waarzegger en Jan Twijfelaar" van Louis Henri Meurant in die vroeë sestigerjare (J. du P. Scholtz: A.w., pp. 210 - 14.)
14. ZA 26.7.1873; 6.8.1873.
15. The Beaufort Courier, 22.8.1873.
16. ZA 8.7.1874.
17. ZA 11.7.1874.
18. ZA 22.7.1874.
19. J du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 276 - 280.
20. ZA 21.10.1886.
21. Vgl. Hoofstuk 2.
22. J. du P. Scholtz; A.w., p. 239.
23. ZA 24.10.1874.
24. ZA 24.10.1874; 25.11.1874; 19.12.1874.
25. G.R. von Wielligh: A.w., pp. 43, 129.
26. Dr. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, ongedat., GKA, SJT 9/1, p. 191.
27. Alfred Schmitz - C.P. Hoogenhout, 16.2.1875, GKA, SJT 1/1, p. 6.

"Die Genootskap van Regte Afrikaanders"

Dit is te begrype dat die groepie voorstanders van Afrikaans mettertyd daaraan sou dink om hulle kragte saam te bundel in een of ander organisasie ten einde hulle saak te bevorder. Op 14 Augustus 1875 is die Genootskap van Regte Afrikaners dan ook gestig "om te staan ver ons Taal, ons Nasie en ons Land."¹ Arnoldus Pannevis het alreeds in November van die vorige jaar die stigting van "Un Genootskap voor die befordering fan die Afferkaanse taal" voorgestel.² "Klaas Waarzegger Jr." het die gedagte verder gevoer en in Januarie gevra dat diegene wat in De Zuid-Afrikaan onder skuilname ten gunste van Afrikaans geskryf het, moet saamkom ten einde te help met die skryf van 'n Geskiedenis van Suid-Afrika en met die Bybelvertaling: "Stuur an Neef koerantdrukker julle namen soodan ons met meka'er kan kennis maak."³ Skynbaar het nie al hierdie briëfskrywers daarvoor gevoel om nader kennis te maak met die ander nie, want êrens vroeg in 1875 skryf ds. Du Toit aan Hoogenhout: "Ik had reeds aan Hugenoot geschreven en een afwijkend antwoord gehad."⁴

Sonder medewete van die ander yweraars vir Afrikaans het die impulsiewe Pannevis in November 1874 'n brief geskryf aan die Britse en Buitelandse Bybelgenootskap om hulle hulp te vra met die vertaling van die Bybel in Afrikaans, aangesien die Statevertaling vir vele 'n geslote boek is. As geskikte vertaler het hy ds. Du Toit aanbeveel.⁵ Die personeel van die Bybelgenootskap in London het min kennis van die toestande aan die Kaap gehad met die gevolg dat eerw. M. Girdlestone aan ds. G. Morgan, die verteenwoordiger van die Bybelgenootskap in Suid-Afrika, geskrywe om inligting te vra. Hy merk daarby op: "We are by no means inclined to perpetuate jargons by printing Scriptures in them...." en vra dan of ds. Du Toit wel 'n geskikte vertaler is.⁶ Op 'n predikantekonferensie wat in Mei of Junie te Wellington gehou is,⁷ het ds. Morgan die kwessie ter sprake gebring. Verol ds. A. McGregor van Robertson was sterk teen so 'n gedagte gekant. Prof. J. Murray en eerw. J.P.J. Dampers het weer iets goeds in die gedagte gesien, maar hulle was in die minderheid. Ds. Du Toit het nie die konferensie bygewoon nie, alhoewel hy tweemaal uitgenooi is.⁸ Indien hy teenwoordig was, sou hy ook sekerlik hierdie plan ondersteun het, gesien die houding wat hy later ingeneem het.

Wat presies hierna gebeur het, is nie duidelik nie. Die volgende wat ons verneem, is dat Daan du Toit 'n vergadering van voorstanders van die Afrikaanse Bybelvertaling vir 5 Julie byeengeroep het.⁹ Moontlik het eerw. Dampers aan hom en ds. Du Toit meegedeel wat op die konferensie ter sprake gekom het en dat ds. Morgan voornemens was om in aanraking te kom met voorstanders van Afrikaans. Die gemelde vergadering sou

gehou word aan huis van Gideon Malherbe en die plan was om daar drie persone af te vaardig om met ds. Morgan te gaan gesels. Wie almal hierdie vergadering bygewoon het en wat daar bespreek is, is ongelukkig onbekend. Geen notule of verslag kon gevind word nie, en ons is grotendeels op gissings aangewese. Die enigste verwysings na hierdie vergadering is te vinde in briewe van Daan du Toit en ds. Du Toit aan C.P. Hoogenhout. Daan du Toit het aan hom geskryf om seker bedenkings wat hy teen die wenslikheid van so 'n vergadering gehad het, uit die weg te ruim en die doel daarvan aan hom te verduidelik. Ds. Du Toit het hom meegedeel dat hy nie seker was dat hy daarheen sou kon kom nie, aangesien hy die betrokke middag 'n huwelik te Kruisvallei moes bevestig.¹⁰ Skynbaar het ds. Du Toit dit reggekry om na die vergadering te gaan, want blykend die huweliksregister van Kruisvallei het hy nie op 5 Julie 'n huwelik voltrek nie, maar wel op 6 Julie.¹¹ Hy kon dit dus 'n dag verskuif. Benewens ds. Du Toit, Daan du Toit en C.P. Hoogenhout moes Gideon Malherbe ook daar gewees het, want die vergadering is immers in sy huis gehou.

Waarskynlik is al agt die persone wat op 14 Augustus die stigtingsvergadering van die Genootskap van Regte Afrikaners bygewoon het, byeen in Gideon Malherbe se huis. Die jaarverslag van 24 Augustus 1878 van die Genootskap maak melding van 12 persone wat by die stigting teenwoordig sou gewees het,¹² terwyl daar op 14 Augustus slegs agt was. Dit laat mens vermoed dat die vergadering van 5 Julie en dié van 14 Augustus drie jaar later met mekaar verwar is en dat hierdie twaalf persone wel op 5 Julie teenwoordig was. Miskien was eerw. J.P.J. Dampers en eerw. J.W. van der Rijst onder die aanwesiges, want op 14 Augustus is hulle in hulle afwesigheid gekies as lede van die Kommissie wat die reëls van die Genootskap moes opstel.¹³ Heel moontlik is daar op dié vergadering ook besluit dat dit wenslik is om tot die stigting van een of ander genootskap oor te gaan.

Dit blyk dus dat die Genootskap van Regte Afrikaners ten minste een vergadering gehou het voordat hy werklik gestig is. Daar kan dus beweer word dat die Genootskap op 14 Augustus amptelik gekonstitueer het, maar dat hy op 5 Julie met sy werksaamhede begin het.

Na hierdie vergadering het ds. Du Toit en Gideon Malherbe 'n ontmoeting met ds. Morgan gehad. Wanneer dit plaasgevind het, is onseker. Volgens ds. Du Toit was dit op 17 Augustus, maar dit is onmoontlik, want dié ontmoeting het plaasgevind nog voor die amptelike stigting van

die Genootskap op 14 Augustus.¹⁴ Hy moes hom dus met die datum vergis het. Hier het ds. Du Toit ewenwel aan ds. Morgan belowe om die saak van die Afrikaanse Bybelvertaling te bespreek met 'n paar voorstanders daarvan met wie hy bekend was - bedoelende die groepie manne wat vantevore in Gideon Malherbe se huis oor die kwessie gekonfereer het. Die volgende dag het ds. Morgan ook aan ds. Du Toit 'n brief geskryf waarin die aangeleentheid skriftelik uiteengesit is met die oog op 'n moontlike vergadering van hierdie persone. Om hierdie brief te oorweeg, het ds. Du Toit 'n vergadering belê vir 14 Augustus.¹⁵

Later het hy oor hierdie dag geskryf: "Mogelik sal 'n latere geskiedskrywer, - as teenwoordige vooroordeele al uitgestorwe is en die tyd elke gebeurtenis na waarde sal gerangskik hê, - DIE VEERTIENDE AUGUS 1875 opteken as 'n gedenkwaardige dag in die Geskiedenis van Suid Afrika."¹⁶ 'n Gedenkwaardige dag was dit inderdaad! Allerweë word vandag erken dat die Afrikanervolk veel te danke het aan die groepie manne wat op daardie dag bymekaargekom het om die Genootskap van Regte Afrikaners op te rig.

14 Augustus was 'n Saterdag waarop die Suidcoaster deur die strate van die Paarl gemaai het. Een vir een het sewe jong manne aangestap na die witgekalkte dubbelverdiepinghuis van Gideon Malherbe in Pastorie-laan, waar dit skuins agter die Noorder-Paarlse kerkgebou staan. By die voordeur het hy met sy wit baadjie en wit kurkhoed elke aankomeling ingewag en hom na die eetkamer geneem.¹⁷ Om die eetkamertafel het vergader ds. Du Toit, sy broer Daan, hul kleinneef D.F. du Toit (Dokter), Gideon Malherbe, sy broerskind P.J. Malherbe - hy was ook ds. Du Toit se susterskind¹⁸ - S.G. du Toit, C.P. Hoogenhout en August Ahrbeck. Eerw. Dampers is skynbaar ook verwag, want in die notule kom sy naam voor, maar dit is weer deurgehaal. Tot voorsitter is verkies C.P. Hoogenhout terwyl Ahrbeck voorlopig sekretaris geword het. Op laasgenoemde se voorstel is 'n kommissie bestaande uit ds. Du Toit, Gideon Malherbe, Daan du Toit, eerw. Dampers en eerw. Van der Rijst gekies om die naam en die reëls van die Genootskap op te stel. Verder is besluit dat ds. Du Toit, Gideon Malherbe en August Ahrbeck weer met ds. Morgan in aanraking moes kom oor die Bybelvertaling en dat hulle met eerw. Van der Rijst moes onderhandel oor 'n Afrikaanse spraakkuns. Ds. Du Toit het almal versoek om te help met die opstel van 'n woordeboek deur 'n lys te maak van suiwer Afrikaanse woorde.¹⁹

Dit is opmerklik dat Arnoldus Pannevis by hierdie vergadering afwesig was. Dr. P.J. Nienaber beweer dat ds. Du Toit nie lojaal teenoor hom was nie en hom doelbewus nie van die vergadering in kennis gestel het nie vanweë sy onbestendige karakter en fanatieke oorywerigheid. Hy het wel later lid van die Genootskap geword.²⁰

Op 25 September is weer 'n vergadering gehou. Hier is ds. Du Toit gekies tot "President", August Ahrbeck tot sekretaris, S.G. du Toit tot hulpsektaris en Daan du Toit tot "Thesaurier". Die kommissie wat die reëls moes opstel, het hulle voorstelle ter tafel gelê en dit is goedgekeur. 'n Konsep-antwoord aan ds. Morgan is ook aanvaar. Die aanwesiges was nog nie bereid om hulle identiteit wêreldkundig te maak nie, en hulle het besluit dat ds. Du Toit die brief in sy persoonlike hoedanigheid moes afstuur.²¹ Die brief het gemeld dat die vergadering van vriende van die Afrikaanse Bybel van gevoele is dat Pannevis "een weinig haastig is geweest met zijn schrijven." Hulle vind dat die tyd nog nie daar is om so iets aan te pak nie, want die Afrikaanse saak is nog nie ryp daarvoor nie. Hulle hoop in elk geval dat die tyd daarvoor spoedig sou aanbreek. Ten slotte is enige argumente genoem waarom 'n Afrikaanse vertaling van die Bybel nodig is.²²

Omdat daar gevoel is dat die tyd nie ryp was vir die Bybelvertaling nie, is dit ook nie genoem in die reëls van die Genootskap nie. Enkele van die reëls moet hier vermeld word. Die naam van die organisasie sou wees: "Genootskap van Regte Afrikaanders", en hulle doel was "om te staan ver ons Taal, ons Nasie en ons Land" - wat 'n onverbloemde patriotiese strewe was. Van elke lid is verwag om te "geloue in die Verlossing dood van ons Heer Jesus Christus", en elke vergadering moes met gebed geopen en gesluit word. Deur sy handtekening was elke lid gebonde om die geheime van die Genootskap tot aan sy dood toe te bewaar, al sou hy ook as lid bedank.²³

Na dese is nog 22 vergaderings van die Genootskap in die Paarl gehou in die tydperk wat deur die notuleboek gedek word. Aanvanklik het hulle in Gideon Malherbe se huis vergader, maar later verskuif na ds. Du Toit se woning in die Gimnasium-gebou, oorkant die straat.²⁴ Die groepie in die Paarl het mettertyd slegs die Paarlse tak van die Genootskap geword, want elders is ook takke gestig. Daar is egter 'n aantal jaarvergaderings gehou om elke verjaarsdag van die Genootskap te vier en daarheen is die lede van al die takke uitgenooi. Sommige vergaderings in die Paarl was slegs bestuursvergaderings, maar gewone lede het dit ook bygewoon.²⁵

Die Genootskap van Regte Afrikaners het bestendig gegroei, maar dit was nooit 'n groot beweging nie. 'n Onderzoek van die bywoningslyste van die vergaderings bring aan die lig dat daar ongeveer 80 lede was. In die Paarlse tak was daar 46, in Dal Josafat 21 en te Montagu 12 lede. In Rustenburg, Transvaal, was daar ook 'n tak, maar hoeveel lede daartoe behoort het, is nie bekend nie. Die eerste stigterslede was ook nie almal mense wat die vergaderings baie getrou bygewoon het nie. August Ahrbeck het ses vergaderings uit die 24 bygewoon. Gideon

Malherbe en P.J. Malherbe was elkeen 9 keer teenwoordig en C.P. Hoogenhout was slegs by sewe byeenkomste.²⁶

Dit word soms so voorgestel asof die Genootskap slegs uit die agt stigterslede bestaan het.²⁷ Daar was wel heelwat ander lede wat 'n belangrike aandeel geneem het aan die werksaamhede. Laat ons die ver naamstes van hulle van nader bekyk: Met ds. Du Toit, sy broer Daan, C.P. Hoogenhout en A. Pannevis is alreeds kennis gemaak. Daniel Francois du Toit (Dokter), kleinneef van ds. Du Toit, was ten tye van die stigting van die Genootskap 21 jaar oud. Hy het vyftien jaar later burgemeester van die Paarl geword en het byvoorbeeld in hierdie hoedanigheid pres. Jan Brand van die Vrystaat in die Paarl ontvang.²⁸ Hy en ds. Du Toit het lewenslang vriende gebly.

Gideon Jozua Malherbe was die oudste stigterslid van die Genootskap, want op daardie tydstip was hy 42 jaar oud. Hy was getroud met die derde dogter van ds. Van der Lingen, Justina Wilhelmina Nancy. Na haar dood is hy in 1872 weer met Dorothea Christina Jaspers getroud. 'n Broer van hom was getroud met 'n ouer suster van ds. Du Toit en hulle seun was P.J. Malherbe, ook een van die stigterslede en saam met D.F. du Toit (Dokter) het hy ds. Du Toit se Transvaalse reis in 1873 meegemaak.²⁹ Daar is alreeds gewys op Gideon Malherbe se rol in die totstandkoming van die Pinksterbidure in die Ned. Geref. Kerk en in die stigting van die gemeente Noorder-Paarl.³⁰ In 1876 het hy diaken in Noorder-Paarl geword. Aangesien hy ds. Van der Lingen se skoonseun was, sou hy vroeg al met Pannevis kennis gemaak het en deur hom met ander voorstanders van Afrikaans. In 1874 het hy C.P. Hoogenhout ewenwel al geken. Met ds. Du Toit het hy baie goeie vriendskapsbande opgebou wat dateer uit die tyd voor ds. Du Toit se oorkoms na die Paarl. Ds. Du Toit en sy vrou het later byvoorbeeld ingewillig om die doopgetuies te wees van een van sy seuns, 'n guns wat niemand anders in Noorder-Paarl te beurt geval het nie.³¹

August Ahrbeck se ouers was Duitse immigrante en hy was eers lidmaat van die Lutherse kerk.³² Die dag nadat die Genootskap gestig is, het hy 24 jaar oud geword en in daardie stadium was hy student te Stellenbosch. Hy is aan die einde van 1879 toegelaat tot die Kweekskool op Stellenbosch en in 1883 gelegitimeer.³³ Wanneer hy en ds. Du Toit mekaar ontmoet het, is onseker. Hy was in elk geval een van die twee getuies wat die huweliksregister mede-onderteken het toe ds. Du Toit sy skoonsuster in Junie 1875 te Stellenbosch in die huwelik bevestig het.³⁴

'n Kleurryke figuur was eerw. J.W. van der Rijst. Hy is in 1828 in Nederland gebore waar hy onderwyser en lidmaat was van die Christelike Afgescheidene Gereformeerde Kerk wat in 1834 van die Hervormde Kerk afgeskei het. In 1856 het hy na Suid-Afrika verhuis om godsdiensonder-

wyser in Calvinia te word. Hy was ook indirek daarvoor verantwoordelik dat ds. D. Postma uit Nederland gestuur is om te voorsien in die gebrek aan predikante in Transvaal. Met ds. Postma se aankoms in die Kaap in 1858 het hy hom ook daar gaan ontmoet. In 1861 is hy gelegitimeer as sendeling van die Ned. Geref. Kerk waarna hy 'n beroep na Wynberg aanvaar het. Twee jaar later het hy uit die kerk bedank saam met eerw. W.A. Groenewoud van Elandskloof en onder invloed van die Plymouth-Broeders wederdoper geword. Hulle het 'n aantal lidmate van die Ned. Geref. Kerk, onder andere uit die gemeente Tulbagh, oorgedaal om by hulle aan te sluit. Die Groenewoud-groep het hulle te Wellington gevestig wat hulle volgens 'n besondere openbaring beskou het as die Nuwe Jerusalem en daar het hulle ondermeer gemeenskaplike besit van vroue voorgestaan. Een van die lede van die groep het op 'n goeie dag getrag om vanaf 'n brandstapel op te vaar hemel toe en hy is ternouernood deur die omstanders van 'n vuurdood gered. Waarskynlik het Van der Rijst hom van Groenewoud losgemaak as gevolg van dié se uitspattighede en op sy eie sendingwerk gedoen en gepreek in die omgewing van die Paarl. Daar het hy in aanraking gekom met Daan du Toit wat hom vir die Afrikaanse saak gewin het.³⁵

Oor eerw. Johan Pieter Joseph Dampers is minder bekend. Hy is ongeveer dertig jaar voor die stigting van die Genootskap in Stellenbosch gebore. In 1875 was hy godsdienstonderwyser te Wellington maar in 1877 het hy sendeling geword en die gemeente Zionskerk bedien waar hy tot in 1898 gebly het. Sy lidmaatskap van die Genootskap het hom probleme verskaf, want kwaadgesindes sou aan sy gemeentelede vertel het dat hy voortaan in die "Hottentotstaal" vir hulle sou preek en dit het aanleiding gegee tot verdeeldheid in die gemeente. Heelwat van sy gemeentelede het inderdaad later by die Independent Kerk aangesluit, alhoewel dit groten-deels weens ander redes was.³⁶

Dr. Josias Mathias Hoffman was onderwyser in die Paarl toe hy lid van die Genootskap geword het. Nadat hy in Edinburgh in die medisyne gestudeer het, het hy in 1881 teruggekeer Paarl toe waar hy getroud is met 'n suster van ds. D. van Velden van Philipstown. In 1898 het hy parlamentslid vir die Paarl geword.³⁷

Ander lede van die Genootskap wat gereeld vergaderings bygewoon het, was dr. Arnoldus Pannevis, E.J. du Toit wat later skoonseun geword het van Gideon Malherbe en 'n jonger broer van D.F. du Toit (Dokter) was,³⁸ F.S. Cillie, S.P. Malherbe, ouderling te Noorder-Paarl,³⁹ en die broers P.J. en D.J. Malan wat later ds. Du Toit se swaers sou word. Een van ds. Van der Lingen se seuns, G.W.B. van der Lingen, die latere predikant van Kroonstad, het een vergadering bygewoon.⁴⁰ Pannevis het egter nie lank lid gebly nie. In September 1877 het hy bedank "om die stilte weer op te soek" alhoewel hy belowe het om steeds 'n ondersteuner van die Genootskap se saak te bly. Die Genootskap het daarop besluit om aan hom ere-lidmaatskap toe te ken.⁴¹

Op hul tweede vergadering het die Genootskap besluit om hul reëls na De Zuid-Afrikaan vir publikasie op te stuur.⁴² As gevolg daarvan het mnr. W.A. Joubert van Montagu gevra om ook lid te mag word. In Julie 1876 het hy in sy tuisdorp 'n publieke vergadering gereël met Daan du Toit as spreker. Hy het die gehoor oorgehaal om voorstanders van Afrikaans te word waarna daar 'n tak van die Genootskap gestig is met 12 lede. 'n Jaar later is die tak weer ontbind maar die lede het onderneem om nog op informele wyse te vergader en die saak te ondersteun.⁴³

'n Verdere tak is in Dal Josafat gestig. In Julie 1876 het Daan du Toit toestemming by die Genootskap in die Paarl gekry om so 'n tak te stig en op 14 Augustus 1876 het dit tot stand gekom. Daaraan het 21 lede behoort, van wie verskeie ook deelgeneem het aan die aktiwiteite van die Paarlse Genootskap. Aktiewe lede hier was Daan du Toit, D.F. du Toit (Dokter), J.F. Perold en J.S. Perold.⁴⁴

Ook in Transvaal het 'n tak tot stand gekom. Op 15 Julie 1876 is erelidmaatskap toegeken aan mnr. B.A. Kloppers uit die wyk Hoogevelde, Rustenburg en die Genootskap het hom aangemoedig om ook daar 'n tak te stig, wat hy gedoen het.⁴⁵ Verdere besonderhede oor hierdie tak ontbreek ongelukkig geheel en al.

Die Paarlse tak het die meeste lede gehad. Hulle was egter nie almal Paarliete nie, want daar was lede wat van so ver as Stellenbosch, Durbanville, Malmesbury en Hermon gekom het. Die lede wat inwoners van die Paarl was, was hoofsaaklik lidmate van Noorder-Paarl.⁴⁶ Alhoewel ds. Du Toit se arbeid in die Genootskap van Regte Afrikaners enigszins los gestaan het van sy pastorale arbeid, was daar tog 'n dieperliggende verband deurdat sommige van sy aktiefste lidmate ook lede van die Genootskap was. Uit die reëls van die Genootskap het dit geblyk dat hierdie mense se godsdiens vir hulle 'n belangrike saak was en dit kan grotendeels teruggevoer word na die hoë geestelike peil wat in Noorder-Paarl geheers het en die invloed van wyle ds. Van der Lingen wat nog voortgewerk het.

Die Genootskap van Regte Afrikaners was nie in alle opsigte die skepping van ds. Du Toit nie, alhoewel sy aandeel in die totstandkoming daarvan van die grootste belang was. Hy het voor die stigting alreeds leier geword van die beweging en sedert die tweede vergadering was hy ook president. Vandag is dit byna ondenkbaar dat daar 'n Genootskap van Regte Afrikaners kon wees sonder S.J. du Toit.

Die ontstaan van hierdie beweging het vir hom saamgeval met 'n baie bedrywige tyd op kerklike gebied. Noorder-Paarl is op 26 Julie 1875 gestig en die kerkgebou is op 17 September ingewy terwyl hy op 28 September daar bevestig is. Op 14 Augustus is die Genootskap gestig.

Die betekenis van die Genootskap van Regte Afrikaners kan nouliks oorskat word. Daarin sien ons 'n mooi voorbeeld van christelike nasionalisme in 'n tyd toe so 'n gedaeterigting nog taamlik vreemd in Suid-Afrika was.⁴⁷

1. P.J. Nienaber (red.): Notules van die Genootskap van Regte Afrikaners, 1875 - 1878, pp. 1, 53. (Hierna aangehaal as Notule GRA).
2. ZA 4.11.1874; J. du P. Scholtz: Die Afrikaner en sy Taal, p. 241.
3. ZA 16.1.1875.
4. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, ongedat., GKA, SJT 9/1, p. 197.
5. A. Pannevis - Britse en Buitelandse Bybelgenootskap, 7.11.1874 (Ds. S.J. du Toit: Di Bybel in Afrikaans, pp. 4, 5.)
6. Eerw. M. Girdlestone - ds. G. Morgan, Jan. 1875, Notule GRA, p. 47.
7. Dis onseker wanneer dit plaasgevind het. Ds. Du Toit sê dat dit in Julie plaasgevind het (Di Bybel in Afrikaans, p. 6) maar 'n verslag daarvan het alreeds in De Gereformeerde Kerkbode van 12.6.1875 voorgekom sonder dat gesê is wanneer dit gehou is.
8. Ds. S.J. du Toit: Di Bybel in Afrikaans, p. 6; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 25.5.1875, GKA, SJT 1/1, p. 8.
9. D.F. du Toit D.P.-seun - C.P. Hoogenhout, 3.7.1875, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 69.
10. D.F. du Toit D.P.-seun - C.P. Hoogenhout, 3.7.1875, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 69; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 3.7.1875, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 69.
11. Huweliksregister, Kruisvallei 1843 - 1923, KKA, G 43-5/1.
12. 'n Lid van die Genootskap van Regte Afrikaners (Ds. S.J. du Toit): Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging, p. 50.
13. Notule GRA, p. 1.
14. Ds. S.J. du Toit: Di Bybel in Afrikaans, p. 6.
15. A.w., pp. 6, 7.
16. Ds. S.J. du Toit: Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging, p. 50.
17. G.R. von Wueligh: Persoonlike Herinneringe aan die Patriotmanne (A.S.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners) p. 57.
18. Vgl. Hoofstuk 2.
19. Notule GRA, pp. 1, 2.
20. P.J. Nienaber: Dr. Arnoldus Pannevis, pp. 7, 9.
21. Notule GRA, pp. 2, 3.
22. Ds. S.J. du Toit - ds. G.S. Morgan, 25.9.1875, Notule GRA, pp. 48, 49.
23. Notule GRA, pp. 53, 54.
24. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 68.
25. Notule GRA, passim.
26. Notule GRA, passim.
27. J.A.S. Oberholster: 'n Driekwart-Eeu van Gods Liefde, Noorder-Paarl, pp. 30, 31.
28. DAF 23.1.1890; P.J. Nienaber: Daniel Francois du Toit (W.J. de Kock en D.W. Krüger (red.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 212.)
29. Vgl. Hoofstuk 2.
30. Vgl. Hoofstuk 2.
31. C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II, p. 525; III, p. 982; M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, p. 260; Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 15; G.J. Malherbe - C.P. Hoogenhout, 19.6.1874, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 64; Doopregister, Noorder-Paarl, Gementelike Argief, Noorder-Paarl.
32. G.R. von Wielligh (Persoonlike Herinneringe aan die Patriotmanne, p. 63) beweer dat hy alreeds Kweekskoolstudent was, maar dit is nie juis nie.
33. J.A.S. Oberholster ('n Driekwart-Eeu van Gods Liefde, Noorder-Paarl, pp. 30, 31) beweer dat hy lidmaat van Noorder-Paarl was, maar dit is nie so nie.

34. G.R. von Wielligh: Persoonlike Herinneringe aan die Patriotmanne (A.S.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 63); Notule, Ring van Kaapstad, 1877, KKA, R 1/13, p. 110; J.A.S. Oberholster: Alumni van die Kweekskool (Eenfeesuitgawe van die Kweekskool, p. 67); KB 8.7.1879, p. 381; De Christen 30.11.1883, p. 551; Huweliksregister, Kruisvallei, 1843 - 1923, KKA, G 43-5/1.
35. A.P. Smit: Een van die Ou "Genootskappers" (KB 6.12.1950, pp. 1209 - 1211); J. du Plessis: De Gereformeerde Kerk in Wording en Werking, pp. 51, 52; J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, p. 278; B.J. Odendaal: Die Kerklike Betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland, p. 126; KB 27.8.1859, p. 228; 7.2.1863, p. 40; 24.1.1863, p. 21; 12.12.1863, p. 404; DAP 15.8.1879; P.J. Nienaber (red.): Evangelie in di Volkstaal, Afrikaanse Preke deur ds. P.D. Rossouw en eerw. J.W. van der Rijst, pp. X - XXI.
36. Doopregister, Stellenbosch, 1835 - 1861, KKA, G 2-4/8; DAP 23.3.1877, 11.5.1877; Die Afrikaanse Almanak 1877, p. 31; Eerw. P.P. Joubert: Die Sending (Plaaslik) (Kwartmilleniumgedenkboek, Paarl, p. 248); G.R. von Wielligh: Eerste Skrywers, p. 135.
37. DAP 27.10.1904.
38. P.J. Nienaber: Ernst Johannes du Toit (W.J. de Kock en D.W. Kruger (red.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 214).
39. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 5.
40. Notule GRA, passim.
41. A. Pannevis - Genootskap van Regte Afrikaners, 15.9.1877, GKA, SJT 1/1, pp. 25, 26; Notule GRA, p. 22.
42. Notule GRA, p. 2.
43. Notule GRA, pp. 41 - 43.
44. Notule GRA, pp. 35 - 38.
45. Notule GRA, p. 13; Ds. S.J. du Toit: Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging, p. 77; De Volkstem 29.3.1882.
46. Notule GRA, passim; Lidmaatsregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
47. G.D. Scholtz: Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner III, pp. 71, 275, 599, 600.

Arbeid van die Genootskap

Die Genootskap van Regte Afrikaners het nie slegs vergaderings gehou nie. Hulle het ook heelwat aktiwiteite onderneem wat mens soms verstom laat staan vir die durf en deursettingsvermoë wat hulle aan die dag gelê het. Die eerste taak wat hulle aangepak het, was om 'n tydskrif uit te gee waarin propaganda vir Afrikaans gemaak kon word.

In die reël van die Genootskap lees ons: "Ons eerste werk sal wees om alle maande een Blad uit te gee wat die naam sal dra van 'Die Afrikaanse Patriot' in die vorm van een boekie van sestien (16) bladsy'e." By die tweede vergadering is C.P. Hoogenhout en Daan du Toit gekies tot redakteurs, ds. Du Toit tot "Correcteur" en eerw. Van der Rijst tot "Editeur". In November is besluit om die blad te laat druk by De Zuid-Afrikaan. Van die eerste nommer, wat op 15 Januarie 1876 moes verskyn, sou 1000 eksemplare gedruk en verniet versprei word.¹

Op die bestemde tyd het die eerste nommer van die blad dan ook verskyn en elke maand daarna het hy uitgekom. Dit was die heel eerste Afrikaanse blad en in hierdie opsig 'n baanbreker. Dit sou tot in die derde dekade van die twintigste eeu duur voordat ander koerante Nederlands laat waar het en slegs in Afrikaans verskyn het. Op voorstel van dr. Pannevis het die Genootskap aan die einde van die eerste jaar ook besluit dat "geen Engelse stuk of advertensie in die Patriot geplaas worre of in eenig ander vreemde taal" nie.² Die normale oplaag tydens die eerste jaar was 200 en dit het die Genootskap £3-5-0 gekos.³

In die eerste twee jaar van sy bestaan het Die Patriot nogal probleme gehad om 'n vaste redakteur te verkry. Op 25 September is C.P. Hoogenhout saam met Daan du Toit tot redakteur gekies. Teen Julie 1876 het dit duidelik geword dat dinge nie bevredigend werk nie sodat die Montaguise tak aanbeveel het dat 'n vaste redakteur aangestel moes word en hierdie wenk is aanvaar deur die Paarlse tak.⁴ Die pos is namens die Genootskap deur ds. Du Toit aan Hoogenhout aangebied teen £200 per jaar, maar hy het nie kare gesien nie, om, soos hy dit gestel het, "familiehaat op myn te haal, en as Red. van die blad, wat die vyand so verag, bekend te staan."⁵ Van sy vrou of sy skoonfamilie het hy dus blykbaar teenstand ondervind in sy aktiwiteite ten behoeve van Afrikaans. Miskien is dit ook die rede waarom hy die vergaderings van die Genootskap selde bygewoon het. 'n Maand later het hy tog kans gesien om die pos te aanvaar, maar dan op voorwaarde dat sy salaris gewaarborg word, dat hy ses maande se salaris vooruit ontvang ten einde sy verhuising te finansier en dat hy nie as redakteur bekend staan nie, maar as bestuurder van die onderneming.⁶ 'n Maand later vra hy egter of M.L. Rossouw nie die betrekking kan aanneem nie, maar daarvoor het die Genootskap vir eers

nie kans gesien nie. In Desember is egter besluit om M.L. Rossouw tog as bestuurder van die onderneming aan te stel totdat Hoogenhout die pos kon oorneem.⁷

In Maart 1877 het die saangeleentheid weer ter sprake gekom toe Hoogenhout andermaal bedank. 'n Deputasie is afgevaardig om met hom daaroor te praat en ds. Du Toit het 'n brief geskryf en by hom aangedring om die pos te aanvaar, aangesien Die Patriot nie mag doodloop nie, veral omdat "zij eene zaak des Heeren is - gelijk ik vast geloof...."⁸ In Julie moes die Genootskap andermaal hoor "dat Meneer Hoogenhout finaal bedank het."⁹ Nog was dit die einde nie, want hy is maar weer gevra om hom beskikbaar te stel te stel totdat Daan du Toit eindelijk in Februarie 1878 aangestel is as redakteur. "Dit geskied by die lig wat onse lieve Heer gegee het," voeg die notule daaraan toe.¹⁰ Hy het tot in 1891 redakteur gebly.¹¹ In die tyd waarin Hoogenhout vergeefs versoek is om redakteur te word, het ds. Du Toit maar hierdie werk verrig met die hulp van sy broer en sy kleinneef. "Dokter", terwyl Hoogenhout slegs gesorg het vir 'n kinderrubriek en die gedigte wat verskyn het.¹² Hoogenhout se gedrag maak 'n minder goeie indruk. Indien hy egter "familiehaat", of nog erger, huweliksprobleme ondervind het verweë sy verbintenis met die Genootskap, is dit egter baie verstaanbaar waarom hy so opgetree het.

Sedert die begin het die redakteur van Die Patriot bekend gestaan as "Oom Lokomotief". Dit was 'n naam wat deur Pannevis voorgestel is en dit het aanvanklik slegs as adresnaam diens gedoen. Die lesers van Die Patriot het egter met die gewoonte volgehou om hul briewe aan "Oom Lokomotief" te rig en so het dit die vaste skuilnaam van die redakteur geword en C.P. Hoogenhout en M.L. Rossouw het 'n tyd lank bekend gestaan onder hierdie naam. Toe Daan du Toit oplaas redakteur geword het, het hy die naam geërf en dit vir die res van sy lewe behou.¹³ Waar daar voortaan in hierdie werk van Oom Lokomotief sprake is, word slegs Daan du Toit bedoel.

Ten spyte van die interne personeelprobleme het Die Patriot tog bestendig gegroei. Aan die begin van 1877 het dit 'n weekblad geword en sedert die begin van 1878 die grootte van 'n normale koerant aangeneem. Die leuse op die voorblad was: "'Eert uwen vader en uwe moeder, opdat uwen dagen verlengd worden in het land dat u de Heere uw God geeft.'" - Het vijfde Gebod." In 1876 was daar skaars 50 intekenare maar in Augustus 1878 was daar alreeds 950.¹⁴

In die eerste uitgawe van Die Patriot is 'n manifest gepubliseer wat hoofsaaklik die werk van ds. Du Toit was¹⁵ en waarin die Genootskap se strewe uiteengesit word. Omdathy sy kulturele arbeid steeds as 'n goddelike roeping beskou het, is dit nie vreemd dat die bestaansreg

en waarde van Afrikaans Skriftuurlik gefundeer word nie. Daar word betoog dat God dit so gewil het dat daar verskillende tale moes wees (Gen. 11) en dat die mense in hul eie tale, waaronder Afrikaans, van God moet hoor (Hand. 2: 5 - 12, Openb. 5:9, 7:9, 14: 6). "Uit die tekste kan ons duidelik sien dat die verskillende volke en tale selfs in die hemel, voor die troon van God, erkend wort." Die slot-paragraaf van die manifest lui só: "Regte Afrikaanders, ons roep julle op om same met ons te erken dat die Afrikaanse taal ons moedertaal is wat onse Liewe Heere ver ons gegee het; en om same met ons te staan ver ons taal deur dik en dun; en nie te rus nie vóór dat ons taal in alle opsigte algemeen erkend is as die volkstaal van ons land."¹⁶

Gedurende die eerste jaar van sy bestaan het Die Patriot hoofsaaklik die posisie van Afrikaans verdedig. Na 1877, maar veral nadat Daan du Toit "Oom Lokomotief" geword het, het dit ook 'n politieke blad geword. Hierdie oorgang was haas onvermydelik, aangesien die nasionale strewe van die Genootskap op die duur nie van die politiek geskeie kon bly nie. Bydraes van lesers is ook verwoekom en van hulle is heelwat gediggies en dies meer geplaas. Ook van die hand van ds. Du Toit het daar 'n paar gedigte verskyn. Hierdie letterkundige voortbrengsels was nie juis van 'n hoë gehalte nie, want daar was tot in daardie stadium hoegenaamd geen Afrikaanse letterkundige tradisie waarop gesteun kon word nie. Baie van hierdie "digters" was ook ongeleerde mense sodat mens bly kan wees dat hulle hoegenaamd nog gedig het.

Die tweede saak wat deur die Genootskap aangepak is, was die uitgee van 'n Grammatika-boekie in Afrikaans. Op die stigtingsvergadering is alreeds 'n kommissie gekies om met eerw. Van der Rijst te onderhandel oor die opstel van 'n Afrikaanse spraakkuns. Daar het ds. Du Toit ook die aanwesiges gevra om woordelyste van suiwer Afrikaanse woorde op te stel met die oog op 'n moontlike Afrikaanse woordeboek. In Januarie 1876 het eerw. Van der Rijst 'n spel- en leesboekie aan die Genootskap voorgelê en gevra dat dit nagesien moet word deur 'n kommissie. Hierdie boekie het in April van die pers af gekom as 'n gesamentlike poging van eerw. Van der Rijst en ds. Du Toit. Daarvan is 'n oplaag van 1000 gedruk. In 1882 het dit 'n tweede druk belewe toe 6000 gedruk is.¹⁷ Die oogmerk van hierdie boekie blyk uit die voorrede: "Di eerste boeki wat 'Di Genootskap van Regte Afrikaanders' uitgee is Di Eerste Beginsels van di Afrikaanse Taal. En dit kan ook nie anders ni, want di Genootskap is mos opgerig 'om te staan ver ons Taal, ons Nasi en ons Land'." Wat aangebied word, is nie 'n volledige grammatika nie, want daarvoor is die taal nog te jonk. "Mar dit durf ons tog gerus sê: Ons het hierin getoon, dat Afrikaners net so goed 'n taal is as enige taal

van di wêreld. Hy het net so goed syn woorde, syn vorme, syn wette, ens. En ons daag enige vyand uit om te bewys' dat dit ni so is ni. (....) 'n Afrikaner kan nou uit di Eerste Beginsels in 'n paar dage of weke net so goed leer om syn eie taal te skrywe as 'n Engelsman Engels, en 'n Hollander Hollans."¹⁸ Dit is maar 'n dunnerige boekie bestaande uit slegs 18 bladsye. Daarin word eenen ander behandel omtrent die spelreëls, verbuiging en vervoeging van woorde en die sinsleer van Afrikaans.

Alhoewel hierdie boekie getrag het om sekere spelreëls neer te lê, het dit baie lank geduur voordat 'n algemeen-anvaarde spelling vir Afrikaanse woorde moontlik was. Die spelwyse wat deur ds. Du Toit gebruik is, het self taamlik gewissel. Aanvanklik was sy spelling min of meer dié van Nederlands, soos gesien kan word uit die enkele Afrikaanse briewe en stukke van hom waaruit ons al aangehaal het. Mettertyd het hy oorgeslaan na 'n rigoreuse fonetiese spelling wat vir ons vandag baie vreemd voorkom. So het hy byvoorbeeld "feer^{ti}n", "ferborgenhyd", en "weggê" geskryf. Dat hy Bolander was, is ook duidelik uit sy spelling van "oek" en "o'er" in plaas van "ook" en "oor".

Die Genootskap het vervolgens in 1876 besluit om jaarliks 'n almanak uit te gee.¹⁹ Dit het dan ook sedert die begin van 1877 jaarliks verskyn en daarin is allerlei wetenswaardighede opgeneem. Artikels oor boerderysake soos bottermakery, veesiektes ens., die geskiedenis, nuus omtrent die werksaamhede van die Genootskap asook opgawes op kerklike en staatkundige gebied is daarin opgeneem. Van die eerste jaargang is 1000 gedruk, van die tweede 2 000 en van die derde 3 000.²⁰

Alreeds in 1874 het ds. Du Toit as "Een Ware Afrikaander" die noodsaaklikheid van 'n Geskiedenis van Suid-Afrika bepleit. Hy het geskryf: "Di's een skande dat daar nog nie eens in Hollans een Geskiedenis van ons land geskrywe is nie. In Engels is daar wel. Mar elkeen kan self begryp hoe een Engelsman die Geskiedenis van ons land sal beskrywe. Die Engelse het altyd reg, en die arme boer wort mar altyd sleg gemaak."²¹ In 1877 het dan ook verskyn Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk. Dit was 'n spanpoging. Ds. Du Toit, G.P. Hoogerhout en Cideon Malherbe het saam daaraan gewerk, alhoewel ds. Du Toit die meeste gedoen het. Van hom was daar onder andere 'n hoofstuk oor die Hugenote van wie hy 'n afstammeling was.²²

Van hierdie boek is 500 eksemplare gedruk. In 1895 is dit herdruk met 'n gewysigde spelling en met toevoegings en uitbreidings om dit weer op datum te kry. Die samestellers kon uiteraard nie baie wetenskaplik te werk gaan nie, aangesien hulle hoofsaaklik aangewese was op bestaande werke en vertellings van ooggetuies.²³ Die doel met hierdie

werk was om nasietjots by die Afrikaners aan te kweek. Ds. Du Toit het die só gestel: "Vollens Art. II is die doel van die Genootskap nie alleen om te staan ver hulle Taal nie, mar ook ver hulle Nasie en hulle land. En om nasionaliteits-gevoel op te wek by 'n volk moet jy hulle bekend maak met hulle Geskiedenis. Daartoe het die Geskiedenis gewig veel bygedra, soos ook blyk uit 'n menigte van getuigenisse."²⁴

Dit is dan ook geen wonder dat hierdie boek helde geskep het onder die Afrikaners waar daar nie was nie. Die deelnemers aan die Slagtersnekopstand word voorgestel as martelare, terwyl daar van hulle vandag 'n heel ander beeld geteken word. Hierdie insident word ook meegedeel "om te laat sien hoe wreedaardig di Engelse met di arme Boere gewerk het."²⁵

Engeland moes dit telkens ontgeld in hierdie boek. Op een plek heet dit: "Dus sien ons dat di Engelse van die vroegste tye al skelm was." Oor die manier waarop die Kaap in 1792 deur Engeland ingepalm is, word gesê: "Dit was niks anders, as om op 'n slinkse manier di Koloni in bande te kry. Want di Engelse Regëring werk mos mar graag met 'n slag om die ellendoek, soos ons nog meer keer sal sien." In verband met die Basoetoe-oorlog van 1852 lees ons: "In di Engelse geskiedenis word so gemaak: as di Engelse o'erwel, o ja, dan word daar 'n grote boeshaai van gemaak; mar as hulle verloor, dan blij hulle mar mooi stil daarvan. So ook hier." Elders word gesê van die Engelse geskiedskrywing: "Wat is nou waar? Wat moet 'n mens nou glo?"²⁶

Van die Afrikaners word daarenteen 'n heroïese beeld geskets. Hulle moet steeds onderdrukking ly onder die Kompanjie en die Engelse bewind, maar desondanks het hulle hul altyd op heldhaftige wyse gedra, die belange van die Vaderland probeer bevorder en as vrome Christene deugdelike lewens gevoer. 'n Bekende historikus merk in dié verband op: "Die lewe van die voorvaders word as toonbeeld aan tydgenote voorgestel en die nasionale verlede verheerlik."²⁷ Hierdie geskiedenisboek was skynbaar op dié rede baie populêr, want dit "het gevlieg deur die land", soos die tweede jaarverslag van die Genootskap in 1877 dit stel.²⁸

Omdat die Genootskap se aktiwiteite hoofsaaklik saamhang met die uitgee van allerlei geskrifte, is dit begryplik dat hulle daaraan sou dink om hulle uitgewery op die been te bring. Daar is al aangetoon dat daar al aan die begin van 1875 in hierdie rigting gedink is. In Julie 1876 het die Genootskap besluit om 'n drukpers te koop en in Desember is goedkeuring verleen aan die plan om 'n stuk grond te koop vir die oprigting van 'n gebou vir die drukery. Ten minste twee drukmasjiene is oorweeg maar ongeskik bevind, totdat die apparaat van die

heer Schunke van Wellington in 1877 aangekoop is.²⁹

Hierdie pers is aanvanklik gehuisves in 'n stoepkamer van Gideon Malherbe se woning. Sy negentienjarige seun Petrus was die drukkerybestuurder en aan die lettersetters het hy gratis losies verskaf terwyl hy die drukkoste van verskeie stukke self gedra het.³⁰ Die vroegste publikasies van die Genootskap dra dan ook die naam van P.J. Malherbe as drukker. "Daarna verhuisde men naar het huis, thans bewoond door den heer Noome van de rijtuig fabriek. Kort daarop gingen men naar een gebouw van den heer Stroombergen op de Roode hooge om vervolgens weer te verhuizen naar den hoek van Molen en Gymnasiumstraat, waar de put is, die wijlen Ds. van der Lingen liet graven om water (sommige zeggen goud) te zoeken. Toen kreeg men een eigen gebouw op den hoek van Lady Grey en Hoofdstraat...."³¹ Hierdie gebou is opgerig deur P.B. de Ville, vermoënde lid van die Genootskap en later diaken te Noorder-Paarl.³² In 1909 het dit afgebrand, maar teen hierdie tyd het die onderneming lankal verhuis na 'n groter gebou langs die Paarlse trank in die Hoofdstraat.³³ Hierdie gebou staan vandag nog daar. Die systraatjie aan die regterkant heet heel gepas Patriotstraat. Waarskynlik is 'n veel ouer huis op die perseel vir dié doel vergroot en gemoderniseer, want in die agterplaas is nog 'n fraai poortjie te sien wat, te oordeel na die styl, uit die agtiende eeu dateer en toegang moes verskaf het tot die huis se tuin.

Aanvanklik het dit soms maar wurg-wurg gegaan met die drukkery. In die notule van die Genootskap is daar meermale sprake van die finansiële nood waarvoor insamelings onder die lede gehou is. Ds. Du Toit moes ook sy hand diep in sy sak steek en het selfs boeke uit sy biblioteek verkoop om die drukkery aan die gang te hou.³⁴

Sedert die begin van 1878 het die Genootskap ook die naam aanvaar van "Deelhebbers van die Patriot", en in die notuleboek is daar aantekeninge van twee vergaderinge wat deur die "Deelhebbers" gehou is, alhoewel daarna ook nog een jaarvergadering onder die naam van die Genootskap gehou is. Die "Deelhebbers" was diegene wat bereid was om die drukkery finansiëel te steun. Hulle het dan ook in Julie 1878 oorgegaan tot die stigting van die firma D.F. du Toit & Co., vernoem na ds. Du Toit se kleinneef, "Dokter", wat bestuurder van die drukkery geword het.³⁵ Hierdie firma het voortaan al die publikasies van ds. Du Toit, waaronder De Getuige sedert 1881, gedruk, asook van ander skrywers uit die kring van die Genootskap.

Die finansiële nood waarin die drukkery telkens verkeer het, het amper daartoe gelei dat die Genootskap van Regte Afrikaners geamalgmeer het met 'n voorgestelde "Genootschap ter Bevordering van de Beoefening der Hollandsche Taal." Die stigting van so 'n genootskap is in 1877 bepleit

deur J.H. Hofmeyr (Onse Jan), redakteur van De Zuid-Afrikaan. Hy het gevoel "dat de Hollandsche taal in deze kolonie door de Engelsche op den achtergrond gedrongen word." ³⁶ Die Patriot het hierdie voorstel toegejuig en belowe dat die Genootskap van Regte Afrikaners met so 'n genootskap sou saamwerk "deur te help om 'n dam op te rig dat alles nie deur Engels o'erstroom wort." Daar is bygevoeg dat die Afrikaanse Taalbeweging nie teen Nederlands is nie en nog voorlopig moet saamwerk met die voorstanders van hierdie taal, want sy eie krag is nog te min. ³⁷

Ds. Du Toit het hom ook daadwerklik beywer vir die totstandkoming van die Hollandse Genootskap en die steun van di. W.P. Rousseau, A.A. Louw en F. Lion Cachet daarvoor gewerf. ³⁸ 'n Voorlopige bestuur is gevorm wat besluit het om by die Genootskap van Regte Afrikaners te verneem of hulle nie Die Patriot kon oorneem nie. Aangesien die finansiële toestand van die drukkerij maar sleg d aaraan toe was, het die bestuur van die Genootskap hierdie moontlikheid ernstig oorweeg. Op die volgende algemene vergadering is egter daarenteen besluit om te kyk of hulle nie tog maar self die mas kon opkom nie en om daarvoor geld onder die lede te kollekteer. ³⁹ Oom Lokomotief het niks gevoel vir vereniging nie en mettertyd het ds. Du Toit tot dié gevolgtrekking gekom: "Van het Holl.-Gen. komt waarschijnlijk niet veel terecht." ⁴⁰ Onse Jan het egter aangehou om sy gedagtes te propageer en aan ds. Du Toit 100 intekeningslyste gestuur. In September het die Genootskap 'n lening by die bank aangegaan om Die Patriot te red en ds. Du Toit het tot die oortuiging gekom: "Maar onze zaak moet en zal voortgaan." ⁴¹ Die Genootskap van Regte Afrikaners het hierna selfstandig bly voortbestaan en van 'n Hollandse Genootskap het vir eers niks tereg gekom nie. ⁴² Onder redaksie van Onse Jan het Het Zuid Afrikaansche Tijdschrift sedert 1 Februarie 1878 weer begin verskyn om die belange van Nederlands op die voorgrond te stel. Eers in 1890 is De Zuid-Afrikaansche Taalbond gestig om dieselfde doel na te streef. ⁴³

Sedert hulle tweede vergadering, toe die brief aan ds. Morgan van die Bybelgenootskap goedgekeur is, het die Genootskap nie weer oor die vertaling van die Bybel in Afrikaans gepraat nie. Dit het eers in Augustus 1877 weer ter sprake gekom in die tak van Dal Josafat en hulle het besluit dat die tyd wel daarvoor ryp geword het. ⁴⁴ Andere het derglike gedagtes gehad, want in dieselfde tyd het ds. D. Ross van Lady Grey, 'n geboore Skot en een van die weinige predikante wat simpatie met die Afrikaanse saak gehad het, ⁴⁴ begin om 'n paar Psalms in Afrikaans te berym. Sy poging met Ps. 23 het só begin:

"Myn Herder is die Heer,
Dus sal my niks ontbeer,
Hy bring my na die groene wei,
Die stille waters by." ⁴⁵

C.P. Hoogenhout het andermaal getrag om 'n deel van die Statevertaling in Afrikaans oor te sit en dié keer het hy "Die Evangelie volgens die beskrywing van Markus" vertaal met die plan om dit te laat druk. Die manuskrip daarvan bestaan nog en dit is die oudste vertaling van 'n hele Bybelboek in Afrikaans.⁴⁶ Die Genootskap in die Paarl het weer geoordeel "dat dit nog geen tyd daartoe is nie, en versoek die vrinde, vrindelik maar ernstig om sulle onderneming op te gee."⁴⁷ Hoogenhout was taamlik verontwaardig oor hierdie besluit en dit het net mooipraat van Oom Tokomotief gekos om hom te laat bedaar.⁴⁸

Gevoelens oor die aangeleentheid het egter verander, want in Augustus skryf ds. Du Toit aan Hoogenhout: "En dan zal op onze volgende Jaarlijksche Vergadering de groote vraag voorgelegd worden: De Bijbel in het Afrikaansch, of niet? Daarmee zal het genootschap herleven of naar het graf gaan. De Toekomst onzer geheele beweging hangt grotendeels daarvan af."⁴⁹ Op hierdie vergadering is daar slegs met een teenstem besluit om die Bybel in Afrikaans "na die Bron en Oorsprong", en nie uit die Statevertaling nie, oor te sit.⁵⁰ Dieselfde beginsel is twee weke later in Die Patriot aldus uiteengesit: "Die Afrikaanse vertaling moet nie uit Hollans maar uit Grieks en Hebreeuws gemaak worde. Nou is seker 'n goeie besluit, want die Apostels het nie in Hollans maar in Grieks geskrywe. En als jy wil weet wat 'n man sijnlik meen, dan moet jy hom in syn eie taal hoor. Maak jy 'n vertaling van 'n vertaling, dan gaat jy al verder van die oorsprong, en eers is dit melk en water, maar naderrhand is dit water en melk."⁵¹

Na die vergadering van 24 Augustus 1878 het die Genootskap tog maar na die graf gegaan, soos ds. Du Toit gevrees het. Van sy aktiwiteite is verder niks weer gehoor nie, en van die plan om die Bybel te vertaal het voorlopig niks tereg gekom nie. 'n Kortstondige herlewing het in 1884 plaasgevind toe 'n paar van die ou vriende in Januarie en Februarie drie vergaderings gehou het om weer oor die Bybelvertaling te praat. In Augustus 1885, tien jaar na die stigting van die Genootskap, is weer 'n jaarvergadering gehou en daar is besluit om ds. Du Toit te vra om die vertaalwerk op hom te neem.⁵² Dit was egter net 'n tydelike opflikkering. Ds. Du Toit het eers in die negentigerjare met alle erns die werk van Bybelvertaling begin, alhoewel hy voor dié tyd wel propaganda daarvoor gemaak het.

Die Genootskap van Regte Afrikaners is nooit amptelik ontbind nie, maar na 1878 is sy werksaamhede ten dele voortgesit deur die drukkersmaatskappye D.F. du Toit & Co. wat voortgegaan het om Die Patriot uit te gee.⁵³ Alhoewel die Genootskap dus werklik slegs drie jaar lank aktief bestaan het, is die invloed wat van die lede op die Afrikanerdom uitgegaan het, onberekenbaar groot. Die ganse Afrikaanse letterkunde tot op vandag

rus op die fundamente wat in daardie tyd gelê is. Die nasionale strewe van die Genootskap het ook geensins na 1878 doodgeloop nie. Die vlam is voortgedra deur die drukkery en na 1880 het die Afrikanerbond bygekome om dwarsdeur Suid-Afrika die vuur van nasionalisme aan te blaas. Daaroor weldra meer.

Meer as een rede kan aangevoer word waarom die Genootskap na 1878 gekwyn het. Aanvanklik was die hele Afrikaanse Taalbeweging gekonsentreer in die groepie vriende in en rondom die Paarl. Met die toename van die leserstal van Die Patriot het die beweging wyer uitgekring en ten slotte heelwat meer mense ingesluit as die ongeveer 80 lede van die Genootskap. Daarmee het hy sy funksie in 'n sekere mate vervul en oorbodig geword. Die Genootskap was ook nie 'n baie effektiewe organisasie nie. Die lede is in hul optrede deur 'n eed van geheimhouding aan bande gelê. Heelwat arbeid is wel in naam van die Genootskap verrig, maar daaraan het die oorgrote meerderheid van die lede geen aandeel gehad nie. Die uitgawe van Die Patriot en die ander publikasies was die werk van enkeles. So groot was die laste wat op ds. Du Toit gerus het, dat hy selfs in April 1876 gedreig het om as lid te bedank.⁵⁴ Die meeste lede het dus bitter weinig vir die beweging beteken. Ds. Du Toit het ook in Augustus 1878 aan C.F. Hooenhout geskryf dat hy "van het Genootschap niet veel heil verwacht, dat zonder gewetensbezwaar een schuld van honderden ponden op de schouders van een paar leden geworpen heeft."⁵⁵ Sy entoesiasme vir die groep het dus mettertyd afgeneem en dit het meegewerk aan die ontbinding. Die Genootskap is oorspronklik opgerig met die oog op die vertaling van die Bybel. Tot in 1878 is niks konkreets in hierdie rigting bereik nie, ten spyte van die besluite wat geneem is, waarna die stamnasie ingetree het.

Die vernaamste rede vir die vroeë dood van die Genootskap moet egter gesoek word in sy revolusionêre opset. Vir die Afrikaner was daar tot in die sewentigerjare van die vorige eeu feitlik geen kanale waarlangs hy kultureel kon ontwikkel nie. Oor die algemeen was die onderwyspeil van die Afrikaners laag. Taalregte het die Kaapse Afrikaners nie besit nie en deelname aan die politiek was vir hulle vreemd. Dit was slegs in die kerk waar daar van 'n georganiseerde aksie sprake was, maar van die kerk het daar in die jare voor die Eerste Vryheidsoorlog nie veel aanmoediging tot die aankweek van 'n Afrikanernasionalisme uitgegaan nie.⁵⁶ Met sy nasionalistiese strewe was die Genootskap dus vir sommige lede 'n nuwigheid waarvoor hulle nie in alle opsigte die nodigheid kon insien nie. Aan die begin was die geheime vergaderinge moontlik 'n aardigheid, maar baie van die lede was nie ten volle geestelik voorbereid op die taak wat op hulle gewag het nie, en daarom het hulle belangstelling begin kwyn.

Die naam van die Genootskap van Regte Afrikaners tref mens nog tydens die negentigerjare en die eerste dekade van die twintigste eeu aan. In 1896 is 'n Taalkongres in die Paarl gehou as uitvloeisel van 'n besluit wat die Genootskap sou geneem het.⁵⁷ Toe ds. Du Toit sedert die negentigerjare begin het met die vertaling van die Bybel, het hy gereeld sy pogings aan 'n groepie vriende voorgelê met die oog op kritiek en verbeteringe. In 1907 het hulle hul weer die Genootskap van Regte Afrikaners genoem.⁵⁸ Dit was egter geensins die Genootskap wat in 1875 gestig is nie, al was daar wel 'n paar ou lede oor in die groepie wat die Taalkongres gereël het en met die Bybelvertaling gemoeid was. Die gevoel van samehörigheid en die gemeenskaplike strewe by die lede van die ou Genootskap het in 1891 verdwyn toe daar onenigheid onder hulle uitgebreek het vanweë die politieke rigting wat ds. Du Toit in hierdie tyd begin inslaan het.⁵⁹

1. Notule GRA, pp. 3, 4, 54.
2. Notule GRA, p. 17.
3. G.R. von Wielligh: *Eerste Skrywers*, p. 61.
4. Notule GRA, pp. 12, 41.
5. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 17.7.1876, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 64; C.P. Hoogenhout - ds. S.J. du Toit, 16.8.1876. (Notule GRA, p. 73).
6. Notule GRA, p. 15.
7. Notule GRA, pp. 16, 18.
8. Notule GRA, p. 12; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 3.3.1877, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 64.
9. Notule GRA, p. 20.
10. Notule GRA, pp. 23, 93.
11. Vgl. Hoofstuk 5.
12. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in *Weg en Werk*, pp. 67, 88.
13. A.w., p. 87.
14. Ds. S.J. du Toit: *Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging*, p. 59.
15. Notule GRA, p. 3.
16. DAP 15.1.1876.
17. Notule GRA, pp. 2, 8, 10; Ds. S.J. du Toit: *Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging*, p. 174.
18. *Die Genootskap van Regte Afrikaners: Eerste Beginsels van die Afrikaanse Taal*, p. ii.
19. Notule GRA, p. 13.
20. Ds. S.J. du Toit: *Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging*, p. 87.
21. ZA 25.1.1874.
22. P.J. Nienaber: Ds. S.J. du Toit, die Eensame Ismael, pp. 40, 41.
23. (Ds. S.J. du Toit en andere:) *Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk*, pp. iii - vi; Ds. S.J. du Toit: *Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging*, p. 67.
24. Ds. S.J. du Toit: *Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging*, pp. 67, 68.
25. (Ds. S.J. du Toit en andere:) *Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk*, pp. 59 - 62. G.D. Scholtz sê dat daar in die optrede van die opstandelinge by Slagtersnek "n element van beginselloosheid, roekeloosheid en onverantwoordelikheid" te bespeur is. (*Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner II*, p. 238.)
26. (Ds. S.J. du Toit en andere:) *Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk*, pp. 32, 36, 73, 74.
27. F.A. van Jaarsveld: *Die Afrikaner en sy Geskiedenis*, p. 98.

28. Ds. S.J. du Toit. Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging, r. 67.
29. Notule GRA, pp. 13, 16, 18, 19; DAP 22.11.1894.
30. DAP 22.11.1894; G.R. von Wielligh: Eerste Skrywers, p. 131.
31. DAP 22.11.1894.
32. G.R. von Wielligh: Persoonlike Herinneringe aan die Patriotmanne (A.S.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 64); Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1877 - 1912, KKA, G 42-1/1 p. 97.
33. G.R. von Wielligh: T.a.p.; D.F. du Toit, -D.P.sn. - Sy seuns Bieter en Johannes, 15.4.1909, UGVS, D.F. du Toit-vers. 2/862, 63.
34. Notule GRA, passim: J.D. du Toit: A.w., p. 66.
35. Notule GRA, p. 93; P.J. Nienaber: Daniel Francois du Toit (W.J. de Kock en D.W. Krüger: Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 212).
36. DAP 11.5.1877; ZA 18.8.1877, 25.8.1877.
37. DAP 14.9.1877.
38. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 29.6.1877, GKA, SJT 1/1, p. 16; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 17.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 22.
39. Notule GRA, pp. 20, 21.
40. D.F. du Toit, D.P.sn. - C.P. Hoogenhout, 15.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 19; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 17.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 22.
41. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 30.8.1877, GKA, SJT 1/1, p. 24; Notule GRA, p. 22.
42. Anon. de Villiers: Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika, p. 98.
43. D.H. Cilliers: Die Stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie Skool, pp. 97, 98.
44. Notule GRA, p. 38.
45. DAP 6.8.1881.
46. Proewe van Psalmberymings deur ds. D. Ross, Sept. 1877, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 69.
47. Die Evangelie volgens die beskrywing van Markus, na die Hollandse Vertaling van die State Bybel, uitgegewe door eenige Voorstanders van Bybelverspreiding (manuskrip), S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 74.
48. D.F. du Toit, D.P.sn. - C.P. Hoogenhout, 2.2.1878, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 69.
49. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 7.8.1878, GKA, SJT 1/1, p. 30.
50. Notule GRA, p. 25.
51. DAP 6.9.1878.
52. Ds. S.J. du Toit: Di Bybel in Afrikaans, pp. 17, 21, 22.
53. G.R. von Wielligh: Eerste Skrywers, p. 57.
54. Notule GRA, p. 11.
55. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 7.8.1878, GKA, SJT 1/1, p. 30.
56. G.D. Scholtz: Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner III, pp. 244, 283.
57. Vgl. Hoofstuk 5.
58. Stemmen des Tijds, Maart 1907, p. 11 (Hierna aangehaal as SdT).
59. Vgl. Hoofstuk 5.

Die Afrikaanse Taalbeweging in die Kalklig

Aangesien die Afrikaanse Taalbeweging, wat om die kernpunte van die Genootskap van Regte Afrikaners en Die Patriot gekonsentreer was, 'n baie beskeie begin gehad het, het dit aanvanklik min aandag getrek. Toe Die Patriot se leserstal in 1878 tot kort onderkant die duisendtal gestyg het,¹ het dit duidelik geword dat hy 'n mag geword het om mee rekening te hou. Die groei van Die Patriot kan egter nie alleen toegeskryf word aan sy propaganda vir Afrikaans nie. Wat 'n baie belangrike rol gespeel het, was die nasionale karakter en anti-Briese gees wat daarin tot uiting gekom het.²

In die eerste jaargang van Die Patriot het daar amper niks oor die politiek verskyn nie, maar in Februarie 1877 is die eerste duidelike politieke geluide gehoor toe daar reklame gemaak is vir Paul Kruger se kandidatuur in die komende presidentsverkiezing in die Suid-Afrikaanse Republiek.³ Met die daaropvolgende anneksasie van Transvaal deur Sneydstone het Die Patriot op 'n ondubbelsinnige wyse die kant van die Transvalers gekies en daarmee baie aan populariteit gewin, in weerwil van die ongewone taal waarin hy geskryf is.⁴ Die steun wat ontvang is, was hoofsaaklik van die boerebevolking. Die stedelinge en dorpenaars het dit skynbaar benede hulle waardigheid geag om veel aandag aan hom te skenk. J.H.H. de Waal herinner hom: "Afrikaans is deur die gros van die sogenaamd opgevoede klasse beskou as 'n uiters armsalige dialek, 'n treurige ontaarde Nederlands, nee, juister uitgedruk, 'n deurmekaar taalgehaspel sonder enige mooiheid in enige opsig, sonder enige vorm, sonder enige bepaalde reëls, sonder, ja, enige vergoedende eienskap om dit aan te beveel. Baie het dit 'Hotnotstaal' genoem. Dit was 'n ding sonder toekoms, en het g'n toekoms verdien nie!"⁵ Steun vir die saak van Die Patriot was daar dus wel, maar ook teenstand, selfs in die Paarl. Ds. Du Toit het laat aanteken: "So moes ik een van mijn beste vrinde en kerkeraadslede hoor sê: 'als ik weet wie die Lokomotief is, skiet ik hom met mijn hand dood.'"⁶ Aan die einde van 1878, toe Die Patriot begin aandag trek het, het Oom Lokomotief geskryf: "Ons sou in die laaste tyd net die hele Patriot wekeliks kan vul, met wat daar direk of indirek teen ons geskrywe wort."⁷

Die meeste teenstand is ondervind van ander koerante wat Die Patriot sy sukses nie gegun het nie en van sekere predikante.⁸ Twee voorbeelde van sulke predikante is aangehaal: "a) Ds. N.⁹ wou syn susters kind nie by hom an huis loseer nie, as hy die Patriot lees. Kan jy jou bekrompener teenstand denk! b) Ds. J.¹⁰ het 'n lid van sy gemeente anageset om ver die Patriot te bedank, omdat dit onder die wederdopers uit kom.... Het jy ooit oneerliker en gemener middels sien gebruik!"¹¹ Die beskuldiging as sou Die Patriot van die Wederdopers afkomstig wees, was natuurlik

gemik teen eerw. Van der Rijst se lidmaatskap van die Genootskap wat teen hierdie tyd by sommige mense bekend moes gewees het. Volgens Oom Lokomotief was die sondes van Die Patriot: "Ons is te Afrikaans.(....) Ons is te Godsdienstig. (....) Ons is te rondborstig. (....) Ons is te voorspoedig."¹²

Die enigste koerant wat 'n onpartydige houding ingeslaan het, was De Zuid-Afrikaan. Sonder hierdie blad se stilswyende medewerking sou die Genootskap van Regte Afrikaners sekerlik ook nie so spoedig tot stand kon gekom het nie, want daarin is al die geskryf oor Afrikaans sedert 1872 opgeneem. Vroeg in 1879 het J.H. Hofmeyr, redakteur van De Zuid-Afrikaan, die situasie aldus opgesom: "De Afrikaansche Taalbeweging, die een steeds wijderen omvang schijnt te erlangen, geeft aanleiding tot vele en soms heftige uitingen van gevoel en gevoelen." Deur sommige mense word dit veroordeel "als verderfelijk, als de verstandontwikkeling des volks in den weg staande en onkunde in de hand werkende." Andere staan dit voor "als een gezond nationaal gevoel aanwakkerende, als de verstandontwikkeling des volks bevorderende, door duizenden te brengen in communicatie met de drukpers, die daaraan anders geheel vreemd zouden blijven als alzoo de verspreiding van kennis in de hand werkende en steeds meer en meer een krachtige hefboom ter opklimming des volks wordende." Dit is ook sy eie bevinding, want hie-aan voeg hy toe: "De Patriot heeft velen doen lezen, die nooit te voren er aan dachten voor een krant in te teekenen en is gebleken niet een tegenstander, maar een medewerker der Hollandsche bladen in Zuid-Afrika te zijn. De Afrikaansche Taalbeweging, hoewel niet berekend of bestemd om den westlust te verzadigen onzer professoren, doet nog al wat voor minder ontwikkelden, voor wie voorheen volstrekt niets werd gedaan."¹³

Dat Die Patriot baie mense aan die lees gesit het, is inderdaad so. Voorheen het die plattelanders slegs "the Bible and a few books of devotion" oopgeslaan, met as enigste bron van nuus vir hulle "the passing traveller, and especially the smous or hawker", aldus prof. John Murray.¹⁴ Een van die redes vir hierdie gebrek aan leeslus was volgens Het Volksblad te wyte aan die Engelse owerheid wat bittermin gedoen het aan die onderwys in die platteland en dit ten doel gestel het om "het gebruik der Hollandsche taal te dwarsbomen en hen die ze spreken, het voorrecht van zulk een onderwijs te onthouden waarbij zij wat leer kunnen." Hierdie gebrek aan ontwikkeling het dan tot gevolg gehad dat Die Patriot met sy taal en sentimente soveel inslag gevind het.¹⁵

De Express van Bloemfontein wou ook aanvanklik niks van Afrikaans weet nie en het gewaarsku: "Passen we .... op dat onze eigene taal [naamlik Nederlands] door verwaarlozing niet ontaarde, en alzoo slechts diene

om door De Patriot bespottelijk te worden gemaakt en der geheele wereld als een voorwerp tot lachlust te dienen. Want zonder de verwaarlozing waarover het Hollandsch terecht zich kan beklagen, kan een dergelyk misgeboorte als De Patriot niet plaats hebben."¹⁶

Die antipatie wat daar tussen Die Patriot en predikante van die Ned. Geref. Kerk bestaan het, het mettertyd op 'n openlike botsing uitgeloop. Ds. Du Toit het hieraan ook veel skuld gehad met sy "half moedswillige tergergery van ons predikante."¹⁷ Daar was veel in die kerk waarmee hy nie saamgestem het nie en daaroor het hy nie geswyg nie. Die Huguenot Seminary te Wellington en ander inrigtings wat op dieselfde lees geskoei was, moes heelwat daurloop. Oor hulle het hy gesê: "Die opvoeding is ongelukkig eensydig Engels. Ons is nie daarteen dat Engels geleer wort, mar dat die skole gebruik wort om ons taal uit te roei, daar is ons teen."¹⁸ Elders het hy dit genad oor die "menigte Engelsgesinde predikante" wat van die Ned. Geref. Kerk 'n "Dutch Reformed Church" wou maak.¹⁹ Iets wat veral die gemoedere gaande gemaak het, was 'n reeks artikels wat sedert 25 Julie 1877 in Die Patriot onder ds. Du Toit se naam verskyn het met die titel Een Sarekend Portret van de Laatste Dagen en wat later in 'n boekie afgedruk is. Daar'in het hy sekere aanklagte teen die Ned. Geref. Kerk gemaak.

Sy betoog was dat die wêreld die bose tye belewe wat in II Tim. 3: 1 - 9 voorspel word. Die ondeugde wat Paulus daar noem, vind hy net so in sy eie tydsgewrig en hy meen daarby dat dinge besig is om te versleg in plaas van om te verbeter. Die kritiek op die Ned. Geref. Kerk daarin was nie altyd openlik nie. Hy het dit byvoorbeeld op een plek gehou oor twee soorte godsdienstigheid wat in sy dae sou geheers het - 'n egte en 'n valse. Bersgenoemde soort word vervolg terwyl laasgenoemde "bij de wereld gericht, geëerd, gevierd" is en die heersende soort is.²⁰ 'n Teenstander van ds. Du Toit sou daarin 'n aanklag teen die kerk kon gesien het. Elders is die Ned. Geref. Kerk openlik beskuldig van Arminianisme, die ontkenning van die wedergeboorte as 'n werk van die Heilige Gees en die beklemtoning van die bekering en geestelike opwekkings "als het eene noodige ter zaligheid."²¹ Van die soort godsdienstige boekies wat in die huise van Afrikaners aangetref is, het hy ook niks gehou nie, omdat hy gemeen het dat dit die Huisbybel verdring het en die oorsaak was "van het godsdienstig en zedelijk verval van ons volk."²² In heelwat huise sou daar boeke van predikante van die Ned. Geref. Kerk gelê het, en die implikasie was dus dat ook hulle pennevrugte verdag is. In die voorrede tot die boek het hy egter verklaar dat sy doel nie "opzettelijke verdachtmakerij" was nie, maar slegs "getuigenis voor de waarheid" waartoe hy geroep is.²³ So het sy teenstanders dit egter nie gesien nie.

Daar moet egter gekonstateer word dat bogenoemde kritiek teen die kerk

baie gematigder was as die aanvalle wat hy later op die kerk gemaak het.²⁴ Dit was ook hoegenaamd nie so fel as die kritiek wat byvoorbeeld deur ds. J. Beijer in 1861 uitgespreek is nie.²⁵

'n Openlike botsing het op die Sinode van 1880 plaasgevind. Ds. J.H. Hofmeyr van Somerset-Oos, scriba van die Sinode, het die volgende beskrywingspunt opgestuur: "Met het oog op Art. 10 onzer Kerkelijke Wetten, benoeme de Synode eene Commissie om te onderzoeken of en in hoeverre zij een oordeel zal uitspreken over den geest en de strekking, in het godsdienstige zoowel als in het politieke, van het weekblad, genoemd Die Afrikaanse Patriot."²⁶ Ds. Du Toit het gemerk dat sy reeks Een Sprekend Portret heelwat te doen gehad het met hierdie beskrywingspunt. Op die dag van die opening van die Sinode het hy nog die voorwoord geskryf van die boekie wat 'n herdruk van die reeks stukke was en daarin het hy gesê: "Nu aangezocht zijnde om deze opstellen te samen in een boekdeel uit te geven, heb ik geandwoord: 'Wat ik geschreven heb, dat heb ik geschreven'; het geschreven blijft dus voor mijn rekening.... En temeer meende ik aan dit verzoek gevolg te moeten geven, nu ik, bij mijn terugkeer van een langdurige reis.... verneem dat door een kerke-raad onzer Ned. Geref. Kerk zelfs de aandacht der HoogEerw. Synodale Vergadering, die op dezen dag geopend wordt, er bij bepaald is."²⁷

Die bespreking van Die Patriot het oor drie dae gestrek²⁸ en dit was seker een van die merkwaardigste debatte wat nog in die sinodesaal gehou is. Ds. Hofmeyr was eerste op die been om sy besprekingspunt toe te lig: "Voor mich zelven had hij de heilige overtuiging, dat het weekblad Die Afrikaanse Patriot een verderflijken invloed uitoefende...." Hy het dit nie souseer teen die taal nie as teen die inhoud. "Wanneer deszelfs kolommen een geest van oproer verkondigden tegen het Gouverneur, wanneer derg. stellingen verkondigden die de leeraren bij de leden der kerk verdacht maakten, of hen geheel van de laatstgenoemde verwijderen, dan was het plicht om te spreken. (....) Wat het gevaar van den slechten invloed van genoemde courant nog vermeerderde, was de ondersteuning, die sommige predikanten [waarmee hy kennelik ds. Du Toit bedoel het] haar verleenden." Om dit te staaf, het hy voorgeloes uit Een Sprekend Portret. Hy het egter ook erken dat hy nog slegs tien uitgawes van die blad onder oë gehad het.²⁹ Na hom het verskeie sprekers ook hulle sienswyses gelug. Ds. E. de Beer het ontken dat die Arminianisme in die Ned. Geref Kerk ingang gevind het en het dit onbegryplik gevind hoe ds. Du Toit so 'n beskuldiging kon maak. Dr. J.J. Kotzé wou hê dat ds. Hofmeyr sy besprekingspunt moet terugtrek. Die gees en die strekking van Die Patriot het onder die aandag van die Sinode gekom en dit was voldoende. Ook ds. A.A. Louw kon die blad nie goedkeur nie, maar hy het daarop gewys dat die blad 'n positiewe invloed ook het. Dit het die mense leer lees en het "paal en perk gesteld aan het verengelschen van alle be-

staande zaken." Die anti-Engelse houding van Die Patriot was iets wat dr. C. Hofmeyr nie aangestaan het nie. Volgens hom was die twee ver- naamste klagtes teen die blad "de aankweking van een geest van verzet tegen de wettige overheid, en het in verdenking brengen van kerkelijke instellingen en kerkelijke ambtenaren." Hy het ook gemeld dat hy ge- hoor het dat die redakteur van Die Patriot nie lid van die Ned. Geref. Kerk is nie, maar 'n volgeling van eerw. Van der Rijst.³⁰

Toe dit gelyk het of die Sinode uitgepraat was oor die onderwerp, het ds. Du Toit opgestaan en die vergadering verras met die aankondiging dat hy ook sou stem vir die voorstel van ds. Hofmeyr. "Indien de Patriot waard was, daarover zoo veel en zoo lang te spreken, dan was het blad ook een grondig onderzoek waard." was sy motivering daarvoor. Hy was be- reid om oortuig te word indien hy gedwaal het met sy stukke. Daar kon nie gesê word dat Die Patriot opstand teen die regering bepleit het nie. Slegs sekere verkeerde aksies van die regering is gekritiseer, maar dit doen ander koerante ook. Hy sou ook graag wou weet wat die blad werklik oor die Kweekskool en ander kerklike inrigtings gesê het, en daarom moes 'n kommissie dit ondersoek.³¹

Die praatlus van die Sinode het teruggekeer na ds. Du Toit se toespraak. Ds. P.J.G. de Vos het dadelik geantwoord met 'n lang rede. Hy was onte- vrede daaroor dat Die Patriot oor die regering en die Sinode "nooit iets goeds wist te zeggen." Ds. D. Ross het gesê dat hy self 'n leser van die blad is en dus weet van die "verderfelijken invloed daardoor uit- geoefend." Hy het net soos ds. P.D. Rossouw van Steynsburg aanvanklik goeie verwagtinge daarvan gekoester en bydraes gelewer. "Toen hij even- wel bespeurd had, op welke onchristelijke wijze het blad gedreven werd, had hij in 't privaat tweemaal zijn waarschuwendende stem laten horen."³² Di. Ross en Rossouw was inderdaad voorstanders van Afrikaans. Ons het alreeds gewys op ds. Ross se Afrikaanse Psalmberymings. Onder die skuilnaam Cefas het ds. Rossouw tydens 1879 en 1880 'n aantal Afrikaanse prekie in Die Patriot gepubliseer wat later saam met twee preke van ds. Du Toit afgedruk is in 'n boekie met die titel Godsdienstige Stukke. Ds. Du Toit en hy het mekaar persoonlik geken want hy het byvoorbeeld al in 1876 in Noorder-Paarl kom preek.³³

Ds. C.F.J. Muller van George het Die Patriot baie verkwalik omdat ds. A. Murray onder verdenking gebring is as sou die Huguenot Seminary te Wellington "alleen ter wille van het verspreiden van Engelsch" op- gerig gewees het.³⁴ 'n Amendement van hom op die voorstel van ds. Hof- meyr het só gelui: "De Synode spreke hare afkeuring en veroordeling uit van de pogingen die er in een weekblad, genaamd Die Afrikaanse Patriot, aangewend worden om achterdocht tegen en minachting voor de leeraren onzer Kerk en hun werk, zoowel als voor kerkelijke inrichtingen

.... die door haar tot stand zijn gebracht, bij de gemeenteleden te verwekken. Zij beschouwt die pogingen als tegen den Bijbel en de Christelijke Leer aandruisende en zoodanig dat die niet anders dan met de noodlottigste gevolgen voor het heil en de welvaart onzer Kerk aangevend kunnen worden."³⁵ In sy reëliek het ds. Hofmeyr gesê dat hy nie sy besprekingspunt sou terugtrek nie, maar dat hy sou stem vir die voorstel van ds. Muller. Daarna is tot stemming oorgegaan in die amendement het 114 stemme gekry teenoor twee vir die oorspronklike voorstel. Laasgenoemde twee stemme was dié van ds. Du Toit en sy mede-afgevaardigde uit Noorder-Paarl, ondl. J.P. Malherbe.³⁶

Die Patriot het natuurlik nie geswyg oor die besluit wat die Sinode oor hom geneem het nie. In 'n hoofartikel is gesê dat daar nie geantwoord sal word op alles wat op die Sinode gesê is nie "omdat die hele debat werklik ver benede die waardigheid van die Hoog-Eerwaarde Vergadering was. (....) Verbeel jou! verskeie sprekers had hulle mond daarvan vol dat die Patriot benede die notisie en waardigheid van die Sinode was, en tog bly hulle dage lang daarmee besig!!!" Die enigste sonde van Die Patriot was: "Heilige persone en hulle onfeilbare werke getrots an Gods Woord en die gesonde rede." Elders word gewag gemaak van "die behandeling - byna skryf ons mishandeling - van ons saak deur die Sinode ...."³⁷ Dr. Pannevis se kommentaar op die sprekers in die debat was nie al te vleiend nie. In sy rubriek Opgeraapte Krummeltjes het hy geskryf: "Ek hoor Jannie Hofmeyr, met zyn stywe nekkie, het eintlik zo gepraat dat die spuug so waai (of hy nie die notule zo nat gespat het dat hy dit moes o'erskrywe nie, het ek nie gehoor nie); hulle seg hy was pers en blou en groen om die beurte. Ds. de Vos die het gewiege soos 'n skip op die water...."³⁸

Ook van De Zuid-Afrikaan en Het Volksblad het die Sinode teregwydings ontvang. Eersgenoemde koerant het aan die hand gedoen dat die Ned. Geref. Kerk moet sorg dat sy onderwysinstellings 'n meer patriotiese gees adem, "dat er liefde worde gekweekt voor de taal en de geschiedenis des volks" wat tot gevolg sou hê dat Die Patriot nie een daarvan meer in verdenking durf bring nie.³⁹ In Het Volksblad is dieselfde raai aan die Sinode segee: "Zoolang.... de mannen der Kerk zich buiten die groote worsteling ten gunste der Z.A. nationaliteit believen te houden waar de pogingen ten behoeve der Hollandsche taal een der meest kenschetsende trekken van uitmaken, zoolang zullen zij met de Patriot te strijden hebben, en daarbij zal het terrein niet in hun voordeel zijn." Die rede waarom Die Patriot "een macht in het land" geword het, is "omdat het blad in een taal geschreven is en denkbeelden in omloop brengt die de bevolking verstaat."⁴⁰

Uit die aangehaalde woorde van verskeie sprekers op die Sinode en uit

die besluit wat geneem is, is dit baie duidelik dat die leidsliede in die kerk weinig simpatie met die nasionale strewe en patriotiese gevoelens van Die Patriot gehad het. Drie weke later het dieselfde Sinode egter sy stem verhef teen die verwaarloosing van Nederlands op die skole.⁴¹ Dit lyk aanneemlik dat die teregwysings van De Zuid-Afrikaan en Het Volksblad die Sinode van houding laat verander het.

Die besluit van die Sinode was sekerlik vir die Patriot-manne onaangenaam, maar dit het hulle geensins ontmoedig nie. Ds. Du Toit se houding ten opsigte van die teenstand wat hy ondervind het, kan die beste saamgevat word in dié woorde wat hy 'n paar jaar later geskryf het: "Elke goede zaak heeft tegenstand. Vooral bij het begin. Dit is het kenmerk van de echtheid daarvan."⁴²

'n Jaar na die sinodesitting het Oom Lokomotief geskryf: "Teen die end van die vorige jaar het die Grote Raad, in 'n ywer sonderverstand, die Patriot onverhoord, en sonder enige regmatige gronde veroordeel, en die veroordeling word in duisende boekies afgedruk en deur die predikante en ouderlinge versprei in die gemeentes. Met hulle invloed sou hulle, teen reg en waarheid an, die Patriot nou uitroei." Dit het egter nie geslaag nie, want in dié jaar het die aantal intekenare van 2 000 tot 3 700 gestyg.⁴³ Hierdie toename kan egter nie net aan die publisiteit van die Sinode alleen toegeskryf word nie. Enkele weke nadat die Sinode Die Patriot veroordeel het, het die Eerste Vryheidsoorlog in Transvaal uitgebreek en dit het by vele Afrikaners ongekeerde patriotiese gevoelens laat ontwaak waar Die Patriot baie voordeel uit geput het. Minder as 'n jaar na die Sinode is al. Ross en Rossouw, ten spyte van eersgenoemde se repudiering van Die Patriot op die Sinode, ewenwel weer beskou as ondersteuners van die blad.⁴⁴ By die meeste Afrikaanse predikante het daar ook 'n kentering plaasgevind en nasietrots het eweneens by hulle sigbaar geword. Daaroor word later meer meegedeel.

Iets wat op die Sinode nie ter sprake gekom het nie, maar wat baie agterdog by sommige predikante teen Die Patriot kon laat ontstaan het, was die plan van die Genootskap om die Bybel in Afrikaans te vertaal. Die Afrikaanse Taalbeweging is wel gebore uit die begeerte om die Bybel in Afrikaans te hê, maar so 'n gewigtige aangeleentheid is per slot van sake iets wat die hele kerk raak en wat dus slegs deur die Sinode afgehandel kon word. Waar die Patriotmanne die saak op eie houtjie wou aanpak, is dit te verstane dat die predikante minder gelukkig daaroor sou wees. Volgens J.H.H. de Waal sou dit beter taktiek gewees het om eers te sorg dat Afrikaans algemene inslag vind voordat die Bybelvertaling geopper is.⁴⁵ Toe die Genootskap in 1884 en 1885 vir 'n wyle herleef het om die Bybelvertaling weer te bespreek, het dit groot teen-

kanting by die kerk uitgelok.

In Januarie en Februarie 1884 het 12 lede van die Genootskap in die Paarl vergader. Ds. Du Toit was nie onder hulle nie, want hy het die Paarl aan die begin van 1882 verlaat om die pos van superintendent van onderwys in Transvaal te aanvaar en op hierdie tydstip was hy in diens van die Republiek in Europa.⁴⁶ Daar is besluit om daadwerklike pogings aan te wend om die Bybel te vertaal. As gevolg van die propagering van die saak is 2726 ingesamei, waarop die Genootskap op 15 Augustus 1885 besluit om die werk aan ds. Du Toit op te dra.⁴⁷ Waarskynlik was hy self op laasgenoemde byeenkoms teenwoordig, alhoewel dit nêrens pertinent vermeld word nie. Dit is in elk geval bekend dat hy tydens Julie en Augustus in die Paarl was.⁴⁸

Aangesien baie publisiteit aan die saak gegee is, het die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in die Vrystaat alreeds in Mei 1885 daaroor gepraat. Ds. C.P. Theron van Bethlehem het die volgende besprekingspunt ingedien: "De Synode neme kennis van de beweging om den Bijbel in de Afrikaansche taal te laten drukken." Toe dit tot bespreking kom, is vier voorstelle ter tafel gelê, maar ten slotte het die Sinode besluit om tog nie die betrouke besprekingspunt in behandeling te neem nie.⁴⁹ Ook die Sinode in die Kaap het in 1886 oor die saak gepraat na aanleiding van 'n besprekingspunt van ds. E. de Beer van Groenpunt: "De Synode spreke haar oordeel uit over de wenschelijkheid, al of niet, van een uitgave des Bijbels in het Kaapsch Hollandsch."⁵⁰ 'n Paar dae voordat hierdie besprekingspunt behandel is, het ds. C. Morgan van Bloemfontein, afgevaardigde van die Vrystaatse Sinode, in sy rede die saak aangeroer: "Het had hem gehinderd te zien dat men het plan had geopperd om den Bijbel in het Kaapsch-Hollandsch te vertalen. Ook in de Vrijstaatsche Kerk was de zaak ter spraak gebracht en spreker had buiten den Vrijstaat een jong predikant in een taal hooren preeken die op hem een pijnlijken indruk maakte, als hoorde hij een Londenschen straatprediker Hollandsch spreken. De kansel was heilig en men behoorde hem niet te ontheiligen door in plaats van de schoone Nederduitsche taal er het Kaapsch-Hollandsch te bezigen."⁵¹ Mens sou graag wou weet wie hierdie jong predikant was van wie ds. Morgan gepraat het.

Met die bespreking van sy beskrywingspunt het ds. De Beer dit duidelik gemaak dat hy die vertaling van die Bybel "noch wenschelijk noch noodzakelijk" vind. Ds. F.S. du Toit van Nieu-Bethesda, 'n jonger broer van D.F. du Toit (Dokter),⁵² het 'n vurige toespraak afgesteek om die vertaling te verdedig. Ds. J.P. Jooste van Maclean het hom ondersteun, terwyl ds. A.I. Steytler van Kaapstad met sekere voorbehoude ook ten gunste van die gedagte was. Verskeie ouderlinge asook dr. J.J. Kotzé van Kaapstad was teen so 'n heiligskenis. Toe die saak ter stemming

gebring is, was slegs di. F.S. du Toit, J.P. Jooste, A.I. Steytler en G.A. Maeder en ouderlinge P.J. van den Heever (Venterstad), H.J. Steyn (Kimberley) en P.J. Badenhorst (Britstown) ten gunste van Afrikaans as Bybeltaal.⁵³

In die Vrystaatse Sinode is die saak in 1887 weer te berde gebring. Drie jong predikante, di. S.J.M. van Niekerk, J.A. Joubert en W.A. du Toit, onderskeidelik van Smithfield, Ladybrand en Dewetsdorp, het die stoute skoene aangetrek en die volgende besprekingspunt voorgelê: "De Synode hechte hare goedkeuring aan het plan, dat er bestaat om den Bijbel in het Afrikaansch-Hollandsch te vertalen."⁵⁴ Van hierdie drietal was ds. Van Niekerk die leier. Hy was 'n gebore Paarliet en oud-leerling van die Gimnasium, en het bekend gestaan as 'n warme patriot.⁵⁵ Toe hierdie besprekingspunt aan die beurt gekom het, het die voorsitter aan die hand gedoen dat die insenders dit terugtrek. Ds. Van Niekerk het geradeliik gedoen en verlof gevra om sy redes daarvoor aan die Sinode bekend te maak. Verlof is gegee en sy redes was soos volg: "1. Dat men denkt, dat de tijd nog niet daar is voor zulk een voorstel; 2. uit vrees, dat in de vergadering eene verwijdering kan komen te ontstaan; 3. dat het dan zeer jammer zou wezen, als, wanneer toch tot de Bijbelvertaling zou worden overgegaan, onze kerk niets in de zaak zal te zeggen hebben."⁵⁶

Ook uit die Ned. Herv. Kerk het 'n veroordelende stem gekom. In 1890 het ds. M.J. Goddefroy verklaar dat hy "teleurgesteld, geschokt, beërroefd, verontwaardigd" is oor die plan om die Bybel te vertaal. Hy vind dit 'n "aanranding des Bijbels."⁵⁷

Aangesien die kerk niks met die Bybelvertaling te doen wou hê nie, het ds. Du Toit in die negentigerjare sonder enige kerklike ondersteuning begin met die publikasie van sy vertalings en daarmee voortgegaan tot aan sy dood.⁵⁸ Sedert die besluit van die Kaapse Sinode van 1880 oor Die Patriot het daar 'n verwydering tussen ds. Du Toit en die kerk ingetree wat nooit weer oorbrug is nie.⁵⁹

In hulle ywer vir Afrikaans het die Patriotmanne min ondersteuning van die kerk en ander instansies ontvang. Samewerking is wel verkry met betrekking tot die bevordering van Nederlands. 'n Groot oorwinning in hierdie opsig is in 1882 behaal toe die Wetgewende Vergadering van die Kaapkolonie besluit het dat Nederlands toegelaat kon word as parlementêre taal. Die gedagte aan so iets is alreeds in 1857 geopper toe dr. A.J. Tancred 'n versoekskrif van 99 inwoners van Burgersdorp aan die parlement voorgelê het. Na 'n kort bespreking, waarin dit geblyk het dat dit geen kans op sukses gehad het nie, het hy sy voorstel teruggetrek.⁶⁰ In Junie 1880 het De Zuid-Afrikaan 'n versoekskrif met dieselfde strekking gedruk met die doel dat die lesers dit moes onderteken. Daarin is gewys op die feit dat 'n groot deel van die Kaapse bevolking

slegs Nederlands ken, dat ander Britse besittings soos Kanada en Mauritius tweetalig is en dat die toelating van Nederlands in die Parlement "een rijke bron van ontevredenheid en verbittering" sou laat verdwyn.⁶¹ Nadat die Sinode in 1880 sy stem verhef het teen die verwaarloosende van Nederlands op die skole, het 'n paar predikante saamgekom en 'n kommissie benoem om die saak verder te voer. Die kommissie het bestaan uit dr. J.J. Kotzé (voorsitter), ds. S.J. du Toit (sekretaris), ds. A.I. Steytler en ds. J.D. Krige, en hulle het besluit om petisies te laat sirkuleer waarin gevra word vir gelyke regte vir Nederlands met Engels in die Parlement en die skole.⁶² Binne 'n kort tydjie het die petisies teruggekom met meer as 5 000 handtekeninge. Die gevolg was ds. W.P. de Villiers, wat Beaufort-Wes in die Wetgewende vergadering verteenwoordig het, in Junie 1881 'n voorstel ingedien het dat Nederlands ook in die Parlement gepraat mag word.⁶³

In die debat wat daarop gevolg het, het ds. De Villiers gewys op ander lande wat tweetaligheid besit. Dit het heelwat bespreking uitgelok en verskeie sprekers wat nie ten volle op hoogte was van die feite nie, het gesuggereer dat die beweging slegs van Die Patriot uitgegaan het. Andere het gereken dat die soort Nederlands wat in die Parlement gehoor sou word, onsuiker sou wees en die waardigheid van die vergadering sou aantas. Hulle was dus waarskynlik bevrees dat daar Afrikaans in plaas van Nederlands gepraat sou word. Deur die saak gedurig uit te stel, het die Parlement met sy verdaging op 25 Junie nog nie daaroor gestem nie.⁶⁴

Die aangeleentheid was egter nie daarmee van die baan nie. In Desember is weer petisies rondgestuur en in April 1882 het J.H. Hofmeyr (Onse Jan) dit sover gebring dat die Parlement besluit het om Nederlands toe te laat in die debatte. Cor hierdie deurbraak was Oom Lokomotief baie bly en hy het sy lesers aangespoor om voort te gaan om petisies te onderteken sodat Nederlands ook gelyke regte in die skole kon verkry.⁶⁵

Hierdie oorwinning het die kampvegters vir Nederlands aangespoor tot verdere dade en dit het uiteindelik gelei tot die stigting van die Taalbond in 1890. Die tagtigerjare het verskeie skermutselinge ten behoeve van Nederlands belewe. Ds. C. Morgan van Bloemfontein het byvoorbeeld in Junie 1882 aangekondig dat hy sekere aanddienste in Engels sou hou, en daarteen het beswaar ingekom by die Vrystaatse Sinode van 1883.⁶⁶ In dieselfde jaar het De Zuid-Afrikaan te velde getrek teen sekere Engelsgesinde predikante wat "er geen kwaad in zouden zien als het Hollandsch hier geheel verdween," en bygevoeg dat dit baie kerklidmate "met wantrouwen en wrewel" vervul.⁶⁷

Op die vergadering van die Kaapstadse Ring in 1885 het dit ook geblyk dat die Engelse dienste in die kerk swak bygewoon word en ds. A.I.

Steytler het gemeen "dat de eenige weg om de kerk in stand te houden, was het verbannen der Engelsche taal uit de kerk."⁶⁸

Toe die Kaapstadse Kerkraad in 1887 besluit om die Engelse dienste uit te brei, is daar op sterk teenstand gestuit.⁶⁹ Prof. Hofmeyr het ook sy stem verhef teen die Engelse dienste in die kerk en gekla: "Kon men de leden der Ned. Geref. Kerk en Geref. Kerken als door een toverroede, in een oogenblik, in Engelschen omscheppen, dan komt het niet zooveel er op aan wat van 't Hollandsch op de publieke scholen wordt. Dan beantwoorden de Scholen, de Examina, de Universiteit van de Kaap uitmuntend aan hun doel!"⁷⁰

Teen 1890 was die tyd ryp vir die saambundeling van kragte en die totstandkoming van die Hollandse Genootskap wat Onse Jan al in 1877 bepleit het. Die gedagte is in April 1890 deur prof. N. Mansveldt van die Victoria-Kollege te Stellenbosch weer na vore gebring toe hy voorgestel het dat 'n taalkongres tydens die sinodesitting, later in die jaar, gehou moes word.⁷¹ Daarin is hy deur ds. A. Moorrees gesteun. Ds. A.A. Louw, die opvolger van ds. Du Toit in Noorder-Paarl, het die inisiatief geneem en 'n aantal predikante uitgenooi na 'n vergadering in die Paarl in Junie waar hulle besluit het om die voorstel vir 'n taalkongres tydens die sitting van die Sinode ten uitvoer te bring. Die reëlings vir die kongres is op 1 Oktober te Kaapstad getref en daaraan het onder andere deelgeneem dr. A.A. Louw, F.S. du Toit, A.I. Steytler, dr. J.J. Kotzé, prof. J.I. Marais van die Kweekskool, Oom Lokomotief en D.F. du Toit (Dokter).⁷²

Die kongres het op 31 Oktober en 1 November plaasgevind en baie van die predikante wat die Sinode bygewoon het, het ook daaraan deelgeneem. Prof. P.J.G. de Vos van die Kweekskool is tot voorsitter gekies en ds. W.P. de Villiers was vise-voorsitter.⁷³ Omtrent ewe veel voorstanders van Afrikaans as van Nederlands was teenwoordig. Die vraag welke taal as die volkstaal beskou moes word, het spoedig ter sprake gekom. Ten gunste van Afrikaans het D.F. du Toit (Dokter) 'n stelling van ds. Du Toit voorgelê omdat hy nie teenwoordig kon wees nie. Geen beslissing is geneem nie en die vraag is aan die toekoms oorgelaat ten einde die nodige eensgesindheid op die kongres te bewaar. Aan die einde van die kongres is die Zuid-Afrikaanse Taalbond in die lewe geroep met die doel om die werk van die kongres voort te sit.⁷⁴

Na aanleiding van die 71 stelling van ds. Du Toit het De Zuid-Afrikaan geskryf dat dit die lesende publiek is wat sal moet uitmaak wat die taal van die volk is. Die uitslag skyn alreeds bepaald te wees, want "er is weinig dat ons doet gelooven aan een zoo besliste voorliefde van het Afrikaner publiek, zooals het thans bestaat, voor een Afrikaansche

taal zoo als Ds. Du Toit er een wil...." 'n Oorwinning vir Afrikaans sou egter op die lange duur nie onmoontlik wees nie.⁷⁵ Die Patriot het die taalkongres weer aangemerkt as 'n oorwinning vir Afrikaans, aangesien dit daar ingesien is dat die Nederlands van Suid-Afrika nie dieselfde as dié van Nederland is nie en omdat daar in die besluite melding gemaak is van die "volkstaal" sonder om pertinent te sê dat dit Nederlands is.⁷⁶

Oom Lokomotief se gevolgtrekking was 'n bietjie oorhaastig. Die Taalbond het in 'n Nederlandse rigting opgegaan en weinig vir Afrikaans gevoel. Drie maande later word dit in Die Patriot betreur dat ds. Du Toit se 71 stelling "doodgeswyg" is en "dat ons ni goed behandel is ni." Ten spyte daarvan sou Die Patriot tog voortgaan om die Taalbond te ondersteun, aangesien hulle vir 'n gemeenskaplike doel werk.⁷⁷ Volgens "Een Lia van het Hoofdbestuur van der Taalbond" was dit daarenteen die doel van die organisasie om te verhinder dat "het Hollandsch zal worden verdrongen" deur Engels en om hom te beywer vir "grammatikaal Hollandsch" deur te sorg dat die letterkunde van Nederland altyd vir die Afrikaners toeganklik sal bly. Die Taalbond is ook nie ter bevordering van "het Kaapsch Hollandsch van de Patriot" gestig nie, alhoewel die vriende van Die Patriot ook aan die taalkongres deelgeneem het "overtuigd zijnde dat wat in 't belang van het Hollandsch gedaan wordt ook hunne zaak helpt bevorderen."⁷⁸

Ds. Du Toit het hom in 1891 in die Paarl gevestig nadat hy bedank het as superintendent van onderwys in Transvaal.⁷⁹ Daar het hy sekretaris geword van die Paarlse tak van die Taalbond, terwyl dr. Josias Hoffman voorsitter was. In Junie 1892 het hierdie tak op voorstel van ds. Du Toit besluit om 'n eksamen in Nederlands en Suid-Afrikaanse Geskiedenis in te stel vir belangstellendes. Dit was die geboorte van die Taalbond-eksamens wat hierna algemeen geword het.⁸⁰

Die 71 stelling van ds. Du Toit wat op die taalkongres namens hom voorgedra is deur D.F. du Toit (Dokter), verdien nadere aandag omdat dit sy duidelikste en omvattendste pleiddooi vir Afrikaans is. Kort na die kongres is hulle in Die Patriot gepubliseer;⁸¹ later het hy elke stelling van uitvoerige kommentaar voorsien⁸² en dit is daarna in brosjurevorm uitgegee onder die titel Afrikaans ons Volkstaal. Sy stelling het hy in agt onderwerpe ingedeel wat handel oor Afrikaans as taal, as moedertaal, as landstaal, as volkstaal, as skryftaal, as Bybeltaal, as skooltaal en as kerktaal. Onder die hoof "Afrikaans as Taal" het hy die afkoms van Afrikaans probeer aantoon deur middel van 'n stamboom van die tale wat hy terugvoer tot op die drie seuns van Noag. "So lei di teenwoordige taalstudi ons terug na di eenheid van di menselike geslag", verklaar hy. Afrikaans is die suiwerste afstammeling

van die Germaanse tak terwyl Engels 'n vermenging van die Germaanse en Romaanse takke is. "Mar eintlik is Engels 'n mengelmoes, wat jy glad ni onder een of ander klas kan bring ni."⁸³

In hierdie boekie is daar ook elders 'n anti-Engelse toon te bespeur. Stelling 2 het neergelê: "Di taal is 'n portret van di gees en lewe van 'n volk, di afspiegeling van di karakter en verstandsonwikkeling van 'n nasi." In sy kommentaar hierop sê hy dat dit opvallend is dat die Engelse "I" met 'n hoofletter skryf en "you" met 'n kleinlettertjie in teenstelling met Nederlands wat die omgekeerde doen, nl. "ik" en "U". Dit is 'n voorbeeld van die aanmatigende en selfsugtige volkskarakter van die Engelse, van hulle "gebrek aan goeie smaak" en van die "onvertroubaarheid van di nasi."⁸⁴ Teen die Engelse gees in meisieskole wat deur predikante van die Ned. Geref. Kerk gestig is, ontbreek hy nogmaals in toorn. Diegene wat op hierdie wyse die huisgesin "vergiftig", noem hy "taalverraaiers" en plaas hulle op dieselfde vlak as landsverraaiers.⁸⁵ Met hierdie uitsprake was hy skynbaar nog op dieselfde standpunt as in 1874 toe hy as "Een Ware Afrikaander" teen die verengelsingproses onder die Afrikaners te velde getrek het. Spoedig hierna het dit agter duidelik geword dat daar 'n belangrike aksentverskuiwing in sy gedagtes plaasgevind het en mettertyd het hy ontpop as 'n verdediger van die belange van Engeland, hoe onverklaarbaar dit ook mag voorkom.⁸⁶

Die bestaansreg van Afrikaans as moedertaal het hy gekoppel aan die vyfde gebod waarvolgens ons aangespoor word om ons vaders en moeders te eer. Volgens hom moet ons ons vaders eer deur ook die vaderland lief te hê en ons moeders eer "deur di Moedertaal te bewaar, te beoefen, te verdedig as 'n heilige erfskat."⁸⁷ Vir hom was die beoefening van Afrikaans dus nie slegs 'n kulturele aangeleentheid nie, maar ook 'n godsdienstige plig.

Oor "Afrikaans as Bybeltaal" het hy die volgende te sê gehad: "Di Bybel is by uitnemendheid 'n volksboek, oorspronklik geskrywe in di volkstale. - Di Bybelvertaling is by di meeste volke di middel om di volkstaal tot meerdere ontwikkeling en eenvormigheid te bring. - Di Bybel is di beste volksbeskawer, en het veral ver ons volk besondere waarde as volksboek. - Di Geskiedenis leer dat byna elke nasi, wat di Bybel in syn taal gekry het, 'n sekere mate van geestelike opwekking en sedelike veredeling plaas gevind het - 'n seker bewys van Goddelike goedkeuring van Bybelvertaling in alle tale. - Ons land het veul o'ereenkoms met Palestina, daarom sal di Bybel in Afrikaans ver ons veul verstaanbaarder en kragtiger wees."⁸⁸ Dit was kortliks die redes waarom hy in hierdie tyd self 'n aanvang gemaak het met Bybelvertaling.

Volgens J.H.H. de Waal het hierdie 71 stellings in die Kaap "nie die minste effek" gehad nie en hy twyfel of dit elders ook die geval was.

Gedurende die res van die negentiende eeu het Afrikaans as skryftaal 'n seldsaamheid gebly.⁸⁹ Dit kan grotendeels toegeskryf word aan die weerstand van die kerk en die politiek wat ds. Du Toit in hierdie tyd voorgestaan het. Die redakteur van De Express het in 1892 die posisie van Afrikaans aldus opgeleem: "Het getal Afrikaners in ons land die waarlijk liefde en eerbied hebben voor 't Afrikaansch is grooter dan men gewoonlijk denkt. Maar het getal Afrikaners die beslist afkeerig zijn tegen 't Patriotsch is ook grooter dan de Patriotmannen denken; en, wat nog meer zegt, zij nemen toe in plaats van af."⁹⁰

Hiermee eindig 'n tydperk in S.J. du Toit se lewe as kultuurleier. Na 1891 was die Afrikaanse Taalbeweging nie meer dieselfde as voorheen nie vanweë die kwaai-vriendskap wat daar onder die ou lede van die Genootskap van Regte Afrikaners ontstaan het sodat die beweging feitlik alle betekenis verloor het en uit die kalklig beweeg het. Ds. Du Toit het ewenwel nog voortgegaan om hom vir Afrikaans te beywer, maar daaroor sal in 'n latere hoofstuk meer vertel word.⁹¹ Na die stigting van die Taalbond het Afrikaans 'n terugslag ondervind, maar dit was slegs tydelik en in die twintigste eeu het dit weer al hoe meer veld gewin. Aan ds. Du Toit en sy vriende se direkte invloed kan dit nie toegeskryf word nie as gevolg van die wantroue wat hy al hoe meer geniet het, maar dit was tog indirek die vrugte van die saad wat hy en sy medestanders uitgestrooi het.

1. DAP 6.9.1878.
2. J.H.H. de Waal: My herinnerings van ons Taalstryd, pp. 37, 38.
3. DAP 2.2.1877.
4. DAP 16.3.1877; 4.5.1877; 11.5.1877; 1.6.1877; 2.2.1878.
5. J.H.H. de Waal: A.w., n. 21.
6. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 65.
7. DAP 6.12.1878.
8. Ds. S.J. du Toit: Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging, p. 100.
9. Ds. J.H. Neethling van Stellenbosch?
10. Ds. W.A. Joubert van Uniondale?
11. DAP 13.12.1878.
12. DAP 13.12.1878.
13. ZA 22.3.1879.
14. The Cape Monthly Magazine, Des. 1877, p. 372.
15. Het Volksblad, 27.12.1879.
16. De Express 27.5.1880.
17. J.H.H. de Waal: A.w., p. 13.
18. DAP 5.10.1877.
19. DAP 11.5.1877.
20. Ds. S.J. du Toit: Een Sprekend Portret van de Laatste Dagen, p. 160.
21. A.w., p. 24.
22. A.w., p. 162.
23. A.w., pp. iii, iv.
24. Vgl. Hoofstuk 6.
25. J. Beijer: Joernaal Gehouden van Port Elizabeth (Algoabaai) naar Reddersburg (Oranje Vrijstaat), in het Jaar 1861, alsmede de Redenen der Afscheiding van de Nederd.-Gereformeerde Kerk, pp. 68 - 103.
26. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 890.
27. Ds. S.J. du Toit: Een Sprekend Portret van de Laatste Dagen, p. iii.

28. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 58 - 64.
29. Het Oordeel der Synode over De "Patriot", pp. 3 - 5.
30. A.w., pp. 11 - 15.
31. A.w., pp. 19 - 23.
32. A.w., pp. 25 - 32.
33. Afkondigingsboek, Noorder-Paarl, 1875 - 1880, KKA, G 42-10/1, 5.11.1876.
34. Het Oordeel der Synode over De "Patriot", p. 30.
35. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 126 - 8.
36. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 4, 64; Het Oordeel der Synode over de "Patriot", p. 35.
37. DAP 5.11.1880.
38. DAP 17.12.1880.
39. ZA 6.11.1880.
40. Het Volksblad 28.10.1880.
41. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 126 - 28.
42. Ds. S.J. du Toit: Nehemia als Volkshervormer ook ons ten Voorbeeld, p. 19.
43. DAP 30.12.1881. Die "duisende boekies" waarvan melding gemaak word, is 'n verwysing na Het Oordeel der Synode over De "Patriot".
44. DAP 6.8.1881.
45. J.H.H. de Waal: A.w., pp. 14, 15.
46. Vgl. Hoofstuk 4.
47. Ds. S.J. du Toit: Di Bybel in Afrikaans, pp. 17 - 22.
48. DG 15.7.1885, p. 97; Ds. W.P. de Villiers en ds. M.P.A. Coetzee: De Bezwaren tegen de Toepassing van het Vrijwillig Beginsel op Scholen Gewogen en te Licht Bevonden, p. 27.
49. Notulen van de Veertiende Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van der Oranjevrijstaat, 1886, pp. 770, 771, 781.
50. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, p. 153(a)(16).
51. ZA 16.10.1886.
52. Doopregister, Wellington, 1840 - 1868, KKA, G 25-3/2.
53. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 64, 65; DAP 29.10.1886.
54. Notulen van de Vijftiende Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van de Oranje Vrijstaat, 1888, p. 887.
55. KB 26.8.1887, p. 270.
56. Notulen van de Vijftiende Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van de Oranje Vrijstaat, 1888, pp. 863, 870.
57. M.J. Goddefroy: De Kerkkwesie niet een Leer- maar en Levenskwesie, p. 115.
58. Vgl. Hoofstuk 6.
59. Vgl. Hoofstuk 7.
60. ZA 18.5.1857, 21.5.1857.
61. ZA 5.6.1860.
62. DAP 11.3.1881.
63. DAP 27.5.1881; Het Volksblad 18.5.1881.
64. DAP 1.7. 1881; ZA 16.8.1881.
65. DAP 16.12.1881, 7.4.1882.
66. De Express, 1.6.1882; Notulen van de Twaalfde en Dertiende Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van der Oranjevrijstaat, 1884, p. 631.
67. ZA 16.8.1883.
68. ZA 17.10.1885.
69. ZA 23.6.1887.
70. ZA 29.3.1890.
71. ZA 24.4.1890.
72. DAP 9.10.1890; Anna J.D. de Villiers: Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika, pp. 130 - 34.
73. Anna J.D. de Villiers: A.w., p. 139; Acta Synodi 1890, KKA, S 1/18, p. 68; ZA 4.11.1890.
74. Anna J.D. de Villiers: A.w., pp. 139 - 141; S.J. du Toit: Afrikaans ons Volkstaal, p. v.
75. ZA 1.11.1890.
76. DAP 13.11.1890.
77. DAP 5.2.1891.

78. Een Lid van het Hoofdbestuur van den Taalbond: Zullen wij nog voor Onze Moedertaal Ijveren? pp. 4 - 6.
79. Vgl. Hoofstuk 4.
80. J.D. du Toit: A.w., pp. 138, 39; De Express 12.8.1892.
81. DAP 13.11.1890.
82. DAP 26.3.1891 e.v.
83. S.J. du Toit: Afrikaans ons Volkstaal, pp. 3, 4.
84. A.w., pp. 5, 6.
85. A.w., pp. 54, 55.
86. Vgl. Hoofstuk 5.
87. S.J. du Toit: Afrikaans ons Volkstaal, pp. 53, 54.
88. A.w., pp. 109 - 113 (Stelling 55 - 59).
89. J.H.H. de Waal: A.w., pp. 22, 23.
90. De Express, 15.3.1892.
91. Vgl. Hoofstuk 5.

Arbeid in Belang van die Afrikaanse Kind

Daar is taanlik lank stilgestaan by ds. S.J. du Toit se aandeel aan die Afrikaanse Taalbeweging omdat hy veral onthou word in hierdie verband en omdat hy daarmee die meeste baanbrekerswerk verrig het. Sy aktiwiteite as kultuurleier het egter ook op ander terreine tot openbaring gekom. So was hy iemand wat hom besonder beywer het vir die christelike onderwys en op hierdie gebied was hy baie duidelik die opvolger van ds. G. W.A. van der Lingen. "Die Bybel en die Nederlandse taal was die twee suile waarop ds. Van der Lingen die onderwysstelsel wou sien rus...."¹ Vir ds. Du Toit was dit eweneens die geval en dit was een van die vernameste redes waarom ds. Van der Lingen se volgelingen te Noorder-Paarl hom as predikant wou hê. Ondervinding op onderwysgebied het hy ook opgedoen sedert sy aankoms in die Paarl toe hy 'n pos aan die Gimnasium bekleed het.²

Iets omtrent die onderwystoestande aan die Kaap moet hier meegedeel word ten einde ds. Du Toit se arbeid reg te begryp. Sedert die publikasie van Kommissaris-Generaal J.A. de Mist se Skoolorde in 1804 toe die Kaap onder beheer van die Bataafse Republiek was, is die onderwys al hoe meer op 'n liberale lees geskoei. De Mist se Skoolorde het voorsiening gemaak vir 'n neutrale volksskool "waarin die onderwys in die gereïormeerde geloof moes plek maak vir 'n godsdiens bokant geloofsverdeeldheid."³ In 1839 het 'n nuwe skoolwet in werking getree wat slegs voorsiening gemaak het vir 'n "daily perusal of the Holy Scriptures" sodat godsdiensonderwys nie dogmaties van aard mog wees nie. Hierdie wet is in 1865 vervang met 'n wet waardeur "alle godsdiensonderwys buite die gewone skool-ure gesluit" is en waarmee "ook die laagwatermerk bereik is in die liberalistiese wetgewing op die gebied van die onderwys." Hierdie wet het ondermeer bepaal: "The managers of the school may provide for the religious instruction of the scholars at an hour set apart by them for that purpose, in addition to the ordinary school hours; but no scholars shall be compelled to attend at that hour for religious instruction without the consent of their parents or guardians." Hiermee "word ook die Bybel uit die dagprogram van die skool verban!" aangesien godsdiensonderrig oorgelaat is aan die willekeur van die verskillende skoolbesture.⁴

In 1858 is die Paarlse Gimnasium deur ds. Van der Lingen gestig as reaksie op die liberale trant van die onderwys aan die openbare skole. Hierdie skool het onder toesig van die kerk gestaan en veel klem is gelê op die lees van die Bybel en godsdiensonderrig op leerstellige grondslag. Ds. Van der Lingen het groot beginselbesware teen die staatskool gehad. Hy het daarop gewys dat die onderwys in die Ou Testament opgedra was aan die Leviete en dat Christus voor sy hemelvaart die on-

derwysopdrag aan sy dissipels gegee het. Onderwys was dus die taak van die kerk en nie van die staat nie. Die gedagte van 'n staatskool was vir hom 'n uitvloei uit die beginsels van die Franse Rewolusie.⁵ Met hierdie gedagtes het ds. Du Toit kennis gemaak toe hy student aan die Gimnasium was en saam met ds. W.P. de Villiers, nog 'n oud-student van die Gimnasium, het hy bekendheid verwerf as 'n voorstander van die vrye christelike skool.

Nog iemand wat die beginsel van christelike skole goedgevind was, was dr. P.E. Faure van Wynberg. In 1874 het hy saam met enige persone van die Paarl in De Zuid-Afrikaan 'n oproep om geldelike steun vir die Paarlse Gimnasium laat verskyn en daarin is gesê dat hulle uitgaan "van het beginsel dat de Godsdienst de grootste en edelste Wetenschap is."⁶

Natuurlik was hulle nie die enigste wat ontevrede was oor die verwydering van die Bybel uit die skool nie. Voor die wet van 1865 aanvaar is, het die Sinode van 1863 besluit om die goewerneur te versoek "geen gevolg te geven aan het verzoek waartoe in het 'House of Assembly' in dit jaar besloten is, met betrekking tot het Godsdienstonderwijs in de scholen, die van Gouvernements wege onderstand ontvangen; welke verzoek, in toepassing gebracht, leiden kan tot wering van den Bijbel uit de scholen, en tot schade voor het Christendom en het Christelijk onderwijs in dit land."⁷

Dit het egter nie noodwendig beteken dat die Sinode ten gunste van skole onder beheer van die kerk was nie. In 1870 het die Sinode in beginsel besluit dat dit wenslik is dat die kerk oorgaan tot die stigting van "een Normaalschool.... ter opleiding van jongelingen tot onderwijzers voor de Buitendistricten" en so te voorsien in christelike onderwysers vir die openbare skole.⁸ Voorlopig het niks van die plan gekom nie, maar nadat die Sinode in 1876 sy vorige besluit herbevestig het, is die Normaalskool in Januarie 1878 te Kaapstad geopen.⁹ Dit was slegs 'n poging "om die publieke skool te kersten" en nie 'n alternatief vir die staatskool nie.¹⁰

Weliswaar het daar op verskeie plekke in die Kaapkolonie kerkskole tydens die sewentigerjare tot stand gekom met die doel om christelike onderwys, veral aan meisies, te verskaf. In 1874 het die Huguenot Seminary te Wellington sy deure geopen.¹¹ Hierdie voorbeeld is onder andere te Stellenbosch en Graaff-Reinet nagevolg waar daar in 1875 meisieskole opgerig is. Hierdie inrigtings se personeel het hoofsaaklik bestaan uit onderwyseresse wat te Mount Holyoke in Amerika gestudeer het.¹² Die rektor van die Normaalskool was weer 'n Skot, die heer James R. Whitton.¹³ Dit het veroorsaak dat die onderwys aan hierdie inrigtings 'n Engelse gees geadem het. Dit kan sekerlik nie alleen toegeskryf word aan 'n anti-Hollandse gees by die predikante van die Ned. Geref. Kerk nie,

maar eerder aan vrees vir die liberalisme wat moontlik deur onderwysers uit Nederland ingevoer kon word. Prof. A.N.E. Changuion, een van die bekendste onderwysers in die Kaap van daardie dae, was 'n Nederlander wat liberale beginsels genuldig het.¹⁴ Die Sinode van 1873 het juis sy kommer uitgespreek oor die feit dat die onderwys in Nederlands op die openbare skole verwaarloos is.¹⁵

Daar was egter diegene wat die Engelse gees aan die dameseminaries met wantroue bejeën het. Enkele maande na die stigting van die Huguenot Seminary kla 'n briefskrywer in De Zuid-Afrikaan dat "het Hollandsch aan de Hugenotenschool geen regt wedervaart." Hy vra teweens: "Kan men verwachten dat deze Engelsch sprekende Hugenootjes veel nut zullen stichten? (....) Is het niet juist onder de Hollandschsprekende bevolking (die onzen Ger. Kerk uitmaakt) en door welke de inrichting tot stand gekomen is, dat meeste gebrek aan onderwijs bestaat, en moet die verholpen worden door een aantal onzer dochteren op een Amerikaansch-Engelsche leest te schoeijen tot onderwijzeressen?"¹⁶ 'n Maand later skryf iemand anders: "Wellington moet geangliseerd worden. Ziedaar het ontstaan van een Hugenotenschool zonder Hugenotentaal of Hugenotengeest. Bestuurd door Amerikanen!! De gemeente moet geld geven om hare eigene taal te vertrappen."¹⁷ Toe ds. A. Murray in 1877 na Afrika vertrek om nog leerkragte te werf, het 'n briefskrywer in De Zuid-Afrikaan hom soos volg daaroor uitgelaat: "Hij wil zes of acht onderwijzers hebben - wij hopen van ganscher harte dat hij ze niet krijgen kan. Hij wil ze hebben, wij niet."¹⁸ Dit is nie bekend wat ds. Murray gedink het van al hierdie ongunstige kommentaar nie.

Die redakteur van De Zuid-Afrikaan het in 1876 die plan van die Sinode om 'n Normaalskool op te rig, toegejuig en die hoop uitgespreek dat die manne wat daar hul opleiding sou geniet, "blakende van nationale geestdrift" sou wees.¹⁹ In hierdie verwagting is hy teleurgestel, want in 1880 moes hy konstateer dat die Normaalskool onderwysers die wêreld instuur "wien alle nationaliteit niet even lief maar even onverschillig zijn" en dit is ten dele daaraan toe te skryf dat "het onderwijs in de taal der vaderen" niet tot sy reg kom nie.²⁰ J.H.H. de Waal se herinneringe aan die Normaalskool bevestig hierdie sienswyse: "Al die onderwysers en onderwyseresse.... was uitlanders, amper almal roue Skotte. Ook in die onderrig van Nederlands as vak, waarvoor slegs 'n halfuur per week afgestaan was, moes 'n uitlander - in hierdie geval 'n Hollander - gebruik word, en dan was die les gewoonlik 'n klugspelletjie."²¹

Op hierdie toneel het ds. Du Toit onder die skuilnaam "Een Ware Afrikaander" in Julie 1874 sy intrede gedoen met sy drie artikels in De Zuid-Afrikaan, waarin hy gewys het op die verengelsingsproses wat aan die gang was. Daarin het hy ook aandag geskenk aan die onderwys in die

staatskole. Hy wys daarop dat alles Engels-georiënteer is: "Daar ligt een boekje over Aardrijkskunde, en wel 'Standard Geography'. Ruim twee-derden van het boekje is gewijd aan de beschrijving van 'een klein Eilandje in de Noordzee'.... en geheel de overige groote aarde moet met weinige bladzijden tevreden zijn!" Volgens die amptelike leerplan word die taal van die Afrikaanse kind gelykgestel met "het Kaffersch".²²

Sy eerste ernstige werk op die gebied van die onderwys was De Christelike School wat in 1876 anoniem verskyn het. Die wyse waarop dit tot stand gekom het, is alreeds vermeld.²³ Dit was volgens hom 'n werk wat hom "maanden van biddend nadenken" gekos het.²⁴ Daarin stel hy as beginselvraag aan die orde: "Aan wien heeft Christus het onderwijs der Jeugd opgedragen? - Aan de Kerk, of aan de Staat?" Vir die christen behoort die antwoord dadelik te wees: "Ongetwijfeld aan de kerk, en wel in de eerste plaats aan de leeraren der kerk."²⁵ Hiermee het hy getoon dat hy voortgebou het op die gedagtegoed van wyle ds. Van der Lingen. By die Dordtse Kerke van 1619 het hy ook aangesluit, want daarin word bepaal dat dit die plig van die plaaslike Kerkraad is om voorsiening te maak vir skole waar die kinders moet leer lees en skryf, maar ook "inder Godsaligheyt ende inden Catechismo" onderrig moes ontvang.²⁶

Die neutrale onderwys sonder die Bybel is daarenteen gebore "uit de ongoddelijke Revolutie". Die staat het geen reg op die onderwys nie, maar hy matig hom hierdie reg aan omdat hy uit sy aard anti-Christelik is en sy ontstaan te danke het aan die opstand teen God wat by die toring van Babel begin het.²⁷ Die houding van die Ned. Geref. Kerk ten opsigte van die christelike skool word ook gekritiseer. Volgens Openb. 17 kan 'n samewerking tussen die wêreldmag en die verwêreldlike kerk in die vooruitsig gestel word en by die Ned. Geref. Kerk vind dit alreeds plaas. "Getuige het Amen! dat onse kerk heeft uitgesproken op den Anti-Christelijken eisch van het Beest: 'De Bijbel uit de scholen!' Getuige haar gedrag in zake Burgers en Kotze! (....) DE KERK VERWERPT CHRISTUS ALS HAAR PROFEET wanneer zij, in vereenging met den Staat, scholen zonder godsdienst sticht."²⁸

Op die onderwyswet van 1865 het hy ook skerp kritiek uitgespreek, aangesien godsdiensonderrig slegs buite die gewone skooltyd toegelaat is en dan slegs vir 'n uur lank terwyl so iets soos byvoorbeeld danslesse buite die skooltyd sonder beperking kon voortduur. Alhoewel die staatskole nie-sektaries genoem word, is hulle inderdaad nie-Christelik, netsomin as wat hulle nie-Mohammedaanse skole is.²⁹

Om sy standpunt te staaf, haal hy aan uit talle Europese en Suid-Afrikaanse skrywers, voorop Luther en 'n aantal Nederlandse teoloë, wat 'n behoudende rigting ingeslaan het.³⁰ Daaruit blyk dit dat hy inderdaad

'n diepgaande studie van sy onderwerp moes gemaak het.³¹

Sy raad ten opsigte van die onchristelike openbare skool was dat die kerk self skole moes stig en 'n Normalskool moes oprig vir die opleiding van christelike onderwysers. Om die nodige geld te bekom, kon daar onder andere "een kerkelike belasting" in die gemeentes gehef word.³²

Daar het baie reaksie gekom na die verskyning van De Christelike School. Ds. J.D. du Toit beweer dat die uitwerking van die boekie "dié van 'n knopkierie onder 'n trop ganse" was.³³ Aangesien dit anoniem verskyn het, het verreweg die meeste kritici ook naamlose stukke na die tydskrif Elpis en De Zuid-Afrikaan opgestuur. Dit het hom genoop om 'n paar maande later sy identiteit bekend te maak.³⁴ Die kritiek wat uitgespreek is, het hom ook genoodsaak om 'n uitvoerige antwoord te skrywe wat eers in Elpis gedruk is en later afsonderlik verskyn het onder die titel Replik op alle Recensien van het werkje: 'De Christelike School in hare verhouding tot Kerk en Staat'.³⁵

Deur sommige is sy werkjie goed ontvang, onder andere deur ds. D. Postma van die Gereformeerde Kerk en redakteur van De Maandbode, maar die meeste het hulle skerp daarteen uitgelaat. Veral sy bewering dat die staat anti-Christelik van aard is, het baie teenstand uitgelok. Nuwe gedagtes het ds. Du Toit nie juis in hierdie werkjie na vore gebring nie en hy het hom slegs daarop toegespits om sy kritici se argumente te weerlê. Dit het feitlik geen reaksie uitgelok nie en sover vasgestel kon word, het slegs prof. Hofmeyr met 'n terloopse uitlating ds. Du Toit se gedagtes wedsprek, efter sonder om sy naam te noem. Hy het naamlik twee jaar later geskryf: "Maar heboen wij niet achtenswaardige mannen hooren beweren, dat de Kerk hare kinderen niet aan onze Openbare School kan toevertrouwen, omdat zij, krachtens de bestaande Schoolwet, een godsdienstlooze school is? Deze klacht is ten eenemale ongegrond. Wij kunnen u wijzen op een tal van Openbare Scholen, waar het Onderwijs in de Heilige Schrift een belangrijke plaats inneemt."³⁶

Oor die taal van die onderwys het ds. Du Toit hom meermale uitgelaat in Die Patriot. Die beleid van verengelsing op die staatskole het hom dwars in die krop gestee en volgens hom was Engelse onderwys "nadelig .... ver die verstandelike ontwikkeling van ons kinders" en "'n onreg .... wat ons aangedaan word."³⁷ Dit, en sy ywer vir die Afrikaners op ander gebiede, het tot gevolg gehad dat hy in 1879 versoek is om hom verkiesbaar te stel vir die Parlement in die kiesafdeling Beaufort-Wes. Oor hierdie kwessie het hy 'n gemeentevergadering belê en die meerderheid van die aanwesiges het daarteen gestem dat hy voldoen aan die versoek en daarom het hy ds. W.P. de Villiers van Carnarvon en vroeër van Beaufort-Wes aanbeveel.³⁸ Ds. De Villiers was ook 'n groot voorstander van die christelike skool en nadat hy die paal gehaal het in die ver-

kiesing, het hy in die Parlement voorgestel "dat ondersteuning van staatswege gegee zal word ook aan vrijwillige skole, die voldoen aan die vereistes van akte 13, 1865 wat betref gewoon school-onderwys, sonder eenige beperking van godsdienstig onderwys." Hierdie mosie is egter "koelweg afgestem".³⁹ Sy poging het egter nie onopgemerk verbygegaan nie, want die Boeren Bescherms Vereniging van die distrik Albert (Burgersdorp) onder aanvoering van D.P. van den Heever, het hom hieroor gehuldig. Volgens Van den Heever was dit verblydend om te sien dat "er Afrikaanders zijn niet alleen geboren, maar van harte, die strijden voor het recht van de Afrikaanders in Zuid Afrika."⁴⁰

Die Sinode van 1880 het ook heelwat oor onderwyssake gepraat. Op voorstel van ds. A.A. Louw van Murraysburg het die vergadering besluit om die Parlement te versoek om Nederlands meer tot sy reg te laat kom op die skole en dat Nederlands as vak verpligtend moet wees in die eksamens van voornemende onderwysers.⁴¹ 'n Sterk minderheid in die Sinode, 37 van die uitgebragte stemme, het egter teen hierdie voorstel gestem waarvoor Oom Lokomotief in Die Patriot sy verontwaardiging uitgespreek het en gemeld het dat sy lesers nie lig sal vergeet nie dat predikante soos di. C. Murray van Graaff-Reinet, ds. G. Murray van Swellendam, G.W. Stegmann van Oudtshoorn en J.M. Neethling van Stellenbosch "hulle self gebrandmerk het met te lat anteken dat hulle in die minderheid gestem het."⁴²

Daar is al gewys op die klompie predikante, waaronder ds. Du Toit, wat na die Sinode van 1880 petisies oor gelyke regte vir Nederlands met Engels op die skole en in die Parlement van stapel gestuur het en die vordering wat Nederlands as parlementêre taal as gevolg daarvan gemaak het. In dergelyke petisies is ook gevra vir meer godsdiensvryheid op die skole en ds. W.P. de Villiers het in Mei 1881 op grond daarvan weer in die Parlement voorgestel dat geen beperkings met betrekking tot godsdiensonderwys op staatsondersteunde skole geplaas word nie. In hierdie saak is hy deur J.H. Hofmeyr (Onse Jan) gesteun, maar vanweë die gebrek aan ondersteuning wat hy ontvang het, het hy weer sy voorstel teruggetrek.⁴³ Hierdie teleurstellings het hom kort daarna as parlamentslid laat bedank.⁴⁴

Ds. Du Toit het skynbaar min hoop gekoester dat die wetgewende mag gehoor sou gee aan die versoeke wat gerig is oor godsdiensonderwys en moedertaalonderrig in die skole, want aan die einde van 1880 het hy in ooreenstemming met sy beginsels oorgegaan tot aksie met die stigting van 'n vrye skool. Dié gedagte het hy alreeds in Die Afrikaanse Almanak van 1877 na vore gebring en voorgestel dat so 'n skool as gedenkteken vir die Hugenote opgerig moes word ten einde te voorsien in christelik-nasionale onderwys.⁴⁵ Op 17 Desember 1880 is 'n vergadering van

belangstellendes gehou waar 'n komitee benoem is om geld in te samel, die reëls vir die skool op te stel en 'n geskikte plek te soek vir die oprigting daarvan.⁴⁶ Om moontlike teenstand en kritiek te ontseun, het ds. Du Toit verduidelik dat hierdie skool nie beoog word as opposisieskool vir die Huguenot Seminary, die Gimnasium of enige ander inrigting nie, maar as aanvulling daarvan.⁴⁷

Die Gedenkskool der Hugenoten is in Februarie 1882 geopen met Oom Lokomotief as voorlopige onderwyser terwyl die ou familieplaas van die Du Toit's, Kleinbosch, vir die skool aangekoop is.⁴⁸ Die eerste vaste onderwyser was dr. Arnoldus Pannevis. Hy is opgevolg deur eerw. S. du Plessis en sedert 1886 was J.A. Liebenberg aan die skool verbond.⁴⁹

Intussen het ds. Du Toit 'n aanstelling gekry as superintendent van onderwys in die Suid-Afrikaanse Republiek en aan die begin van 1882 het hy na Pretoria verhuis. Sy bemoeïinge in verband met die onderwys in die Kaapkolonie het ongetwyfeld baie bygedra tot die benoeming en daar het hy die geleentheid te baat geneem om sy beginsels in die praktyk toe te pas.⁵⁰

Al was ds. Du Toit self nie meer 'n aktiewe medewerker nie, het die Gedenkskool tot groot bloei gekom. Aan Bybelonderrig, die sing van Psalms en Gesange en Nederlands is besondere aandag gegee.⁵¹ Aan die einde van die tagtigerjare het daar ongelukkig 'n insinking gekom, sodat die skool tydelik moes sluit, maar dit is weer op 1 Oktober 1889 geopen met ds. F.S. du Toit, jonger broer van D.F. du Toit (Dokter), as nuwe hoofonderwyser.⁵² Hoewel hy te jonk was om lid te word van die Genootskap van Regte Afrikaners toe dit nog aan die lewe was, was hy later die Afrikaanse Taalbeweging baie goedgesind, waarvan sy toespraak ten gunste van die Bybel in Afrikaans voor die Sinode van 1893 duidelik getuig.⁵³ Hy het sy kweekskoolopleiding aan die einde van 1884 voltooi en in Junie 1886 is hy bevestig as leraar van Nieuw Bethesda.⁵⁴ Sy koms het 'n nuwe bloeytjperk vir die Gedenkskool ingelui. Spoedig is 'n tweede onderwyser aangestel in die persoon van J. Snibbe, wat voorheen te Roodepan (die latere Strydenburg) in die distrik Hopetown skoolgehou het. Aan die begin van 1890 was daar 80 kosleerlinge aan die skool verbonde, van wie 10 uit Hopetown, 5 uit Britstown en 2 uit Ermelo afkomstig was. Die meeste geldelike ondersteuning is ook ontvang uit Hopetown en Britstown,⁵⁵ 'n deel van die land waar ds. Du Toit persoonlike vriende gehad het en wat hy alreeds tydens sy siekteverlof in 1879 opgesoek het.⁵⁶ Baie dagskoliere uit Dal Josafat en omgewing het die skool besoek en talle van die oud-leerlinge het tydens die eerste helfte van die twintigste eeu 'n uiters verneme rol gespeel op kulturele, godsdienstige en opvoedkundige gebied.⁵⁷

Alhoewel hy ver weg was in Transvaal, het ds. Du Toit voortgegaan om

deur sy geskrifte op te tree as pleitbesorger van die Christelike skool waar 'n gees van nasionalisme aangekweek kon word. In 1885 het van hom 'n geskrif verskyn wat 'n aantal oordenkings na aanleiding van die boek Nehemia bevat het: Nehemia als Volkshervormer ook ons ten Voorbeeld. Dit was 'n herdruk van stukke wat in Die Patriot en De Getuige verskyn het en daarin het hy hom ook uitgelaat oor die onderwys. Net soos Nehemia van ouds (Neh. 13: 23 - 28) was hy bekommerd oor die invloed wat vreemde vroue op die volk kon hê. "Verleiding en afval sloop gewoonlik binnen door middel van de vrouw. (....) Haast elke ketterij tellen de vrouwen onder hare eerste aanhangers en vurigste verbreiders. (....) Toen men onze nationaliteit niet openlijk in Kerk en Staat kon uitroeien, richtte men zijn aanval op de huisgezinnen, nam onze dochters, bracht ze op Amerikaansche en andere scholen, om zoodoende de toekomstige moeders van ons geslacht en later hare kinderen te ontnationaliseren." Daarin het inrigtings soos die Huguenot Seminary voorgegaan deur die Engelse taal, sedes en gewoontes by Afrikaanse meisies te laat posvat. "Waar is de Nehemia om met de zoodanigen te twisten - hen het haar uit te plukken?"⁵⁸

Min of meer dieselfde tyd het hy 'n kort maar kragtige pleidooi laat opgaan vir die vrye Christelike skool in sy werk: Program van Beginselen van de Nationale Partij. Daarin het hy sy stelling herhaal dat dit nie die taak van die staat is om te sorg vir die onderwys nie, maar waar hy voorheen op voetspoor van ds. Van der Lingen die standpunt gehuldig het dat dit die taak van die kerk is, sê hy hier dat dit die taak van die ouers onder toesig van die kerk is. Hierdie sienswyse het hy al vantevore as superintendent van onderwys in Transvaal in die praktyk gebring.⁵⁹ Daarmee wou hy sorg vir godsdiensvryheid en gelyke regte vir elke godsdiensige groep waarborg. Hierdie beginsel noem hy "het Vrijwillig Beginsel op Schoolgebied."⁶⁰

Hierdie aksentverskuiwing is toe te skryf aan die feit dat hy sedert 1880 al hoe meer onder die invloed van dr. Abraham Kuyper gekom het. Sy Program van Beginselen is byvoorbeeld grotendeels ontleen aan Kuyper se Ons Program waarin die se staatkundige beginsels uiteengesit is en waarin hy dit as die ouer se plig beskou het om te sorg vir die onderwys van sy kind.⁶¹

In die loop van 1885 het di. M.P.A. Coetzee van die Gereformeerde Gemeente Burgersdorp en W.P. de Villiers 'n aantal briewe in Die Patriot geskryf om hierdie vrywillige beginsel op skole te verdedig teen dr. S. Hofmeyr van Montagu en ds. D. Ross van Lady Grey wat in De Zuid-Afrikaan die teenoorgestelde standpunt gehuldig het. Later is hierdie stukke herdruk in 'n brosjure De Bezwaren tegen de Toepassing van het Vrijwillig Beginsel op Scholen Gewogen en te Licht Bevonden. Daarin

is onder andere 'n verskil gemaak tussen godsdiensonderwys wat ook op 'n neutrale staatskool aangetref kan word en waarmee 'n christen geen vrede kan hê nie, en godsdienstige onderwys wat slegs op 'n ohristelike skool gevind kon word.⁶² Volgens ds. De Villiers sou die christelike skool op twee maniere onderhou kon word. Daar kon 'n staatsubsisie gegee word sonder dat die staat inmeng in die godsdienstige gehalte van die onderwys of die vrywillige beginsel kon toegepas word: "Laat een ieder zijn eigen onderwijs bekostigen."⁶³

Tydens 'n besoek van ds. Du Toit aan die Paarl in 1885 het hy 'n openbare disputasie gevoer met die heer Louw, hoofonderwyser van die publieke skool te Klein Drakenstein, waarin die vraag behandel is of die openbare skool christelik is al dan nie. Ds. Du Toit het sy standpunt verdedig deur onder andere aan te haal uit 'n brief wat hy van die Kaapse Onderwysdepartement ontvang het en waarin dit duidelik gestel is dat die onderwyswet van 1865 slegs voorsiening maak vir godsdiensonderwys buite die gewone skooltyd en dit het volgens ds. Du Toit neerkom op 'n onsalige scheidung van godsdien en wetenskap.⁶⁴

Die Kaapse Parlement het in 1885 'n memorie uit Burgersdorp behandel waarin gevra is vir die invoering van die vrywillige beginsel op die skole. Die here M.M. Venter, A.B. de Villiers en J. Joubert het die versoek "op bekwame wijze voorgedragen", maar die Parlement het dit afgestem.⁶⁵ Om hierdie saak te ondersteun, het ds. Du Toit weer 'n boekie die lig laat sien: De Vrije School. Vantevore het hy die plan gehad om 'n tweede en vermeerderde druk van De Christelike School te versorg,⁶⁶ maar skynbaar het hy daarvan afgesien en 'n nuwe geskied gepubliseer. Daarin het hy die argumente wat in bogenoemde memorie aangevoer is, verdedig en die redenasies van die teenstanders van die vrye skool in die Parlement ontleed en verwerp. Met gegewens ontleen aan die natuur en die Heilige Skrif het hy sy standpunt verdedig "dat het, volgens Natuur en Openbaring, niet de roeping is van den Staat, te zorgen voor het onderwijs der jeugd, maar wel van de ouders, onder toezicht der Kerk."⁶⁷

Die aksie wat deur di. Du Toit en De Villiers ten behoeve van die vrye christelike skool op tou gesit is, het in Mei 1886 daarop uitge-loop dat Onse Jan in die Kaapse Parlement die volgende voorstel ingedien het: "Het Schoolkomité zal mogen zorg dragen voor het onderwijs der leerlingen in de godsdienst gedurende de gewone schooluren; maar geen leerlingen zullen gedwongen worden zodanig onderwijs bij te wonen zonder konsent hunner ouders of voogden."⁶⁸ Die aanname van hierdie mosie het Oom Lokomotief nie baie tevrede gestel nie: "Di grote verandering sal ni wees ten gevolge van 'n wesenlike verandering in di saak ni, mar veroorsaak worde deur 'n skyn verandering, wat eenvoudige, vrome

goedgelowige gristene di oge sal verblinde."⁶⁹ Godsdiensoonderrig is hiermee wel op die skole toegelaat, maar die vrywillige beginsel het geen veld gewin nie. Ook ds. De Villiers was nie baie ingenome met die verandering nie en hy het nie kans gesien om saam te werk "om hier een' godsdienstige onkerklike school op te richten of in stand te houden."⁷⁰

De Vrije School het te laat verskyn om enige invloed uit te oefen op die voorstel van Onse Jan en die besprekings wat daarop gevolg het, maar dit sou seker maar min uitwerking gehad het, want dit "het feitlik geen beroering in die Kaapse skoolwaters gebring nie."⁷¹

Aan die einde van 1886 het ook die Kaapse Sinode hom uitgespreek teen die vrywillige beginsel op skole. Ds. W.P. de Villiers het voorgestel dat die Sinode besluit "dat de Vrije Christelijke School voor Christenouders de regte School is....", maar 'n amendement van ds. D. Ross is byna eenparig aanvaar waarmee die Sinode besluit het "dat, met het oog op verbeterde schoolregulaties, onze Kerk zich meer beijveren moet ondersteuning van Regeringswege te bekomen, vooral ook voor de Buitenscholen...."⁷² Die houding van die Sinode is gedeeltelik daaruit te verklaar dat daar 'n lang stryd gevoer is teen die invoering van die vrywillige beginsel op kerklike gebied, aangesien daar gevoel is dat dit 'n uiting van die liberale gees is. Sedert 1854 het Saul Solomon voortdurend in die Wetgewende Vergadering pogings aangewend om die staats-toelaes wat die kerk vir die salarisse van sy predikante ontvang het, af te skaf. Omdat hy hierin deur die liberales ondersteun is, het die Ned. Geref. Kerk gedurig wal gegooi teen sy pogings en aangevoer dat dit 'n christelike regering se plig is om die kerk te ondersteun tensy hy as 'n heidense regering beskou wil word. In 1875 het die Parlement tog die gedagte van Solomon aanvaar sodat "die liberale rigting hierin 'n positiewe bydrae gelewer [het] en die kerk verplig [het] om terug te val op sy eie bronne en om sy Skriftuurlike plig te aanvaar ten opsigte van die onderhoud van sy leraars."⁷³ Toe die vrywillige beginsel op skoolgebied dan voor die Sinode gekom het, is dit nie verbasend dat dit verwerp is nie. Die feit dat juis Die Patriot die saak voorgestaan het, het bes moontlik ook tot die Sinode se houding bygedra.

Die Sinode het aan die ander kant hom meermale ten gunste van verbeterde Nederlandse onderwys uitgespreek. Die feit dat daar so herhaaldelik oor die aangeleentheid gepraat is, dui daarop dat daar nie juis verbetering ingetree het nie, selfs nie eers aan die Normalskool wat onder die kerk se direkte beheer was nie.⁷⁴

Op die duur kon die een vrye skool waarin ds. Du Toit se gedagtes beliggaam is, die Gedenkskool, nie voortgaan op sy ingeslane weg nie. Aangesien daar sedert 1886 voorsiening gemaak is vir godsdiensoonderrig

in staatsondersteunde skole se leerplanne en die Gedenkskool al hoe meer geldelike probleme ondervind het, is daar in 1895 besluit om aansoek te doen om 'n staatstoelae sodat dit 'n openbare skool geword het.⁷⁵ Teen hierdie tyd het ds. Du Toit se ywer vir die vrye christelike skool skynbaar heelwat afgemaat, want na 1886, sedert die verskyning van De Vrije School, het hy hom bittermin uitgelaat oor skoolsake. Moontlik het die ongelukkige ervarings wat hy as superintendent van onderwys in Transvaal sedert 1884 beleef het,⁷⁶ heelwat daartoe bygeera. In 1899 het hy dit selfs so voorgestel asof sy stryd op onderwysgebied slegs die terugplasing van die Bybel in die openbare skool ten doel gehad het,⁷⁷ en nie die aanvaarding van die vrywillige beginsel nie.

Veel tasbare resultate was daar nie op ds. Du Toit se arbeid ten behoeve van die Afrikaanse kind in die Kaapkolonie nie. Sy sienswyses het min weerklank by die Parlement en die Kerk gevind. Aan die toelating van die Bybel in die openbare skool het hy weliswaar indirek 'n groot aandeel gehad, maar in die praktyk het dit min verandering gebring. Hy het wel neelwat medestryders gehad ten opsigte van sy ywer vir verbeterde Nederlandse onderwys, maar veel vrugte het dit ook nie afgewerp nie.

Die Ned. Geref. Kerk het ds. Du Toit na die Tweede Vryheidsoorlog onwetend gelyk gegee toe daar tot die besef gekom is dat herhaalde vertoë tot die regering in verband met die onderwys van Nederlands geen tasbare uitslag tot gevolg gehad het nie en dat godsdiensonderrig afgeskeep is. Daarom het verskeie kerklike vergaderinge dit gerade reageer om self vrye christelike skole te stig.⁷⁸

1. M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Linde, p. 142.

2. Vgl. Hoofstuk 2.

3. T.N. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, p. 196.

4. A.w., pp. 200 - 202.

5. M.C. Kitshoff: A.w., pp. 126, 143, 144.

6. ZA 21.2.1874.

7. Acta Synodi 1862/3, KKA, S 1/11, p. 614.

8. Acta Synodi 1867/70, KKA, S 1/12, pp. 306-307, 207, 208.

9. Acta Synodi 1876, KKA, S 1/14, p. 124; Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 761.

10. T.N. Hanekom: A.w., p. 212.

11. Sien hierbo.

12. ZA 30.1.1875, 1.12.1875.

13. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 761.

14. T.N. Hanekom: A.w., pp. 205, 206.

15. Acta Synodi 1873, KKA, S 1/13, pp. 123, 313(4).

16. ZA 30.5.1874.

17. ZA 27.6.1874.

18. ZA 18.8.1877.

19. ZA 8.11.1876.

20. ZA 28.1.1880.

21. J.H.H. de Waal: My Herinnerings van ons Taalstryd, p. 19.

22. ZA 22.7.1874.

23. Vgl. Hoofstuk 2.

24. Een Leeraar der Nedjords Gerefomeerde Kerk (Ds. S.J. du Toit): De Christelike School in haar Verhouding tot Kerk en Staat (J. Chris Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys), p. 53.
25. T.a.p.
26. Dordtse Kerkorde, art. XXI.
27. Ds. S.J. du Toit: De Christelike School in haar Verhouding tot Kerk en Staat (J. Chris Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys), pp. 56, 57.
28. A.w., p. 63.
29. A.w., pp. 69 - 75.
30. A.w., pp. 106 - 124.
31. Dit is interessant om daarop te let dat ds. A. Murray 'n dekade later ook 'n boekie "on the education of our children" geskryf het, nl. The Children for Christ. Daarvoor het hy gaan kers opsteek by die Engelse filosoof, Herbert Spencer, 'n agnostikus. (J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, p. 410.)
32. Ds. S.J. du Toit: De Christelike School in haar Verhouding tot Kerk en Staat (J. Chris Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys) pp. 126 - 28.
33. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 37.
34. Elpis, Julie 1876, p. 190.
35. Elpis, Oktober 1876, pp. 234 - 258, Januarie 1877, pp. 17 - 63.
36. Elpis, September 1879, n. 201.
37. DAP 11.10.1878.
38. DAP 28.2.1879.
39. DAP 1.8.1879.
40. ZA 15.11.1879.
41. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 126, 27.
42. T.a.p.; DAP 26.11.1880.
43. DAP 13.5.1881, 20.5.1881; Het Volksblad 14.5.1881.
44. J.D. du Toit: A.w., p. 41.
45. Die Afrikaanse Almanak, 1877, p. 41.
46. DAP 24.12, 1880.
47. T.a.p.
48. DAP 10.2.1882.
49. P.J. Nienaber: Dr. Arnoldus Pannevis, p. 7; DAP 19.11.1886.
50. Vgl. Hoofstuk 4.
51. DAP 17.3.1882.
52. DAP 3.10.1884.
53. Sien hierbo.
54. KB 7.11.1884, p. 539; 21.5.1886, p. 167.
55. DAP 20.2.1890.
56. Vgl. Hoofstuk 2.
57. J.D. du Toit: A.w., p. 59.
58. Ds. S.J. du Toit: Nehemia als Volkshervormer ook ons ten Voorbeeld. p. 83.
59. Vgl. Hoofstuk 4.
60. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginselen van de Nationale Partij, pp. 66 - 74.
61. Dr. A. Kuyper: Ons Program, art 12.
62. Ds. W.P. de Villiers en ds. M.P.A. Coetzee: De Bezwaren tegen de Toepassing van het Vrijwillig Beginselen op Scholen Gewogen en te Licht Bevonden, pp. 7 - 9, 15 - 18.
63. A.w., p. 47.
64. A.w., pp. 27 - 33.
65. S.J. du Toit: De Vrije School voor 't Kaapsche Parlement Onrechtvaardig Veroordeeld, pp. 4 - 7.
66. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginselen van de Nationale Partij, p. 67.
67. Ds. S.J. du Toit: De Vrije School voor 't Kaapsche Parlement Onrechtvaardig Veroordeeld, p. 8.
68. DAP 7.5.1886.
69. T.a.p.
70. DAP 20.8.1886.

71. J. Chris Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys, p. 41.
72. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 98 - 100.
73. T.N. Hanekom: A.w., pp. 319 - 324.
74. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, pp. 139, 145; Acta Synodi 1890, KKA, S 1/18, pp. 27, 135, 136; Acta Synodi 1894, KKA, S 1/19, pp. 195 - 97, 200, 204.
75. J.D. du Toit: A.w., p. 57.
76. Vgl. Hoofstuk 4.
77. SdT Julie 1906, p. 2.
- 78 D.H. Cilliers: Die Stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie Skool, pp. 143 - 45.

Planne vir 'n Afrikaanse Politieke Party

Die Genootskap van Regte Afrikaners wat in 1875 gestig is, se doel was "om te staan ver ons Taal, ons Nasie en ons Land". Dit was 'n wye en onverbloemde nasionalistiese strewe en het allerlei politieke implikasies ingehou, alhoewel die Genootskap nooit aktief aan die politiek deelgeneem het nie. Uit die werk van die Genootskap het egter mettertyd die Afrikanerbond tevoorskyn getree, die eerste volwaardige politieke party in die Kaapkolonie. Die arbeid wat ds. Du Toit met betrekking tot die Genootskap en Die Patriot onderneem het, het dus as 't ware vanself na die politiek gelei en as politieke leier het hy veel daartoe bygedra om die Afrikaners in die Kaapkolonie in die politiek te laat belangstel en 'n gevoel van nasionalisme by hulle aan te wakker.

Voor die sewentigerjare van die vorige eeu het die Afrikaners van die Kaap weinig ondervinding van die politiek gehad omdat hulle tot in daardie stadium op outokratiese wyse deur goewerneurs uit die vreemde regeer is. Daar was wel meermale uitinge van politieke bewustheid, soos die optrede van die Patriotte-beweging aan die einde van die agtiende eeu¹ en die agitatie teen die vestiging van Britse bandiete in die Kaap in die vyftigerjare van die vorige eeu² bewys, maar oor die algemeen het die Afrikaners afsydig gestaan teenoor landsake. Na die sewentigerjare het daar egter 'n verandering ingetree.

In 1872 verkry die Kaapkolonie verantwoordelike bestuur deur middel van 'n uitvoerende mag wat aan die wetgewende mag verantwoordelik was. Hierdie parlementêre stelsel het die bestaan van politieke partye veronderstel wat in daardie stadium nog nie bestaan het nie. Dit het egter 'n gulde geleentheid aan die Afrikaners gebied om tot die politiek toe te tree.³ Die Parlement en die landsbestuur was egter op 'n Engelse patroon ingerig en dit het die Afrikaners aanvanklik afgeskrik wat die aanleiding was tot die eerste politieke geluide wat van ds. Du Toit verneem is. Dit, was in die voormelde drie artikels wat hy in 1874 in De Zuid-Afrikaan onder die skuilnaam "Een Waar Afrikaander" geskryf het en waarmee sy kulturele aktiwiteite ten behoeve van sy volksgenote 'n aanvang geneem het. Hy het daarin geskryf: "Ons Parlement moest in het Engelsch gehouden worden, hoewel ruim twee derden der bevolking evenveel Engelsch als Russisch verstonden, toen het Parlement werd opgericht." Die gevolg is dat die regering gelaat is in die hande van vreemdelinge en "fortuinzoekers" wat allerlei dwaashede begaan.⁴

In die eerste jaargang van Die Patriot het daar geen noemenswaardige politieke stukke verskyn nie, maar na 1877 het dit al hoe meer 'n politieke orgaan geword. In April 1876 het ds. Du Toit hom ewenwel al uitgespreek teen 'n voorgestelde konferensie met die doel om 'n kon-

federasie van Suid-Afrikaanse state en kolonies teweeg te bring, alhoewel hy die saak geensins breedvoerig bespreek het nie.⁵ Hierdie gedagte aan 'n konfederasie, wat afkomstig was van Lord Carnarvon, Britse minister van kolonies, het 'n groot uitwerking op Suid-Afrika en op ds. Du Toit se politieke loopbaan gehad. Na 'n stembuswinning deur die Konserwatiewe Party in 1874, het Carnarvon begin om hom te beywer om die onafhanklike Boere-republieke in Suid-Afrika onder Britse invloed te bring ten einde die Britse Ryk uit te brei. Hy het gehoop om dit deur middel van 'n konferensie te bewerkstellig soos hy in 1867 'n federasie in Kanada tot stand laat kom het. Nog 'n rede waarom hy hierdie gedagte gekoester het, was die feit dat die aandag van Engeland al hoe meer op die minerale rykdomme in die binneland van Suid-Afrika gevestig is na die ontdekking van diamante in 1867 en die oopstelling van die Lydenburgse goudvelde in 1873. Met die doel om inligting te bekom vir die verwesenliking van sy ideale, het Carnarvon die geskiedkundige Froude na Suid-Afrika gestuur waar hy in September 1874 aangekom het. Froude het Carnarvon laat verstaan dat die meeste inwoners van Suid-Afrika ten gunste van 'n federasie was en daarom het Carnarvon in Mei 1875 'n konferensie van Suid-Afrikaanse state en kolonies voorgestel. Dit was teen hierdie konferensie wat ds. Du Toit hom uitgespreek het. Reaksie van die staatshoofde op die konferensie was nie baie bemoedigend nie, maar dit is ewenwel in Augustus 1876 in London onder voorsitterskap van Carnarvon gehou. 'n Paar niksseggende besluite is geneem en Carnarvon het besef dat hy op 'n ander wyse Suid-Afrika tot 'n konfederasie moes beweeg.⁶

Die metode wat hy gevolg het, was om die Suid Afrikaanse Republiek te laat annekseer. Toe hierdie republiek in 1876 in 'n oorlog met die opperhoof Sekoekoeni gewikkel geraak het, het hy dit aangegryp om die openbare mening teen Transvaal op te sweep. In opdrag van Carnarvon het sir Theophilus Shepstone in Januarie 1877 sy verskyning in Pretoria gemaak waar hy deur die Engelse inwoners van die stad geesdriftig begroet is. Omstandighede was vir hom gunstig. Die land se geldsake was in 'n warboel en die Volksraad het min vertroue in Staatspresident T.F. Burgers gehad.⁷ Die Republiek was op die vooraand van 'n presidentsverkiesing en Burgers het te staan gekom teen Paul Kruger, 'n kandidaat wat deur Die Patriot gesteun is.⁸ Shepstone het nie dadelik tot anneksasie oorgegaan nie, maar dit was aan almal duidelik wat sy bedoelinge was.

In hierdie omstandighede het ds. Du Toit hierdie raad aan die Transvalers, onder wie daar heelwat lesers van Die Patriot was, gegee: "Hou styf; en neem Sir T. Shepstone dan die land met geweld in besit, lat hom geweld gebruik. Julle het nie nodig om te veg nie. Nê! sit stil,

en gaat voort met julle regering. Lat die Engelse dan kom en julle Landdroste enz., met geweld uit die saal neem; en Volksraad met geweld uit makkaar ja. Teken dan protes an, en doet 'n beroep op die wêreld, en - op God! Mar ons geloof dit nog nie dat hulle die land met geweld sal neem nie."⁹

Hierdie geloof is beskaam, want op 12 April het Shepstone die Transvaal geannekseer, alhoewel hy slegs 'n mag van 25 man by hom gehad het. Daar was wel burgers wat hulle met die wapen hieteen wou verset, maar die Uitvoerende Raad het gereken dat dit beter sou wees om nie met geweld te reageer nie, aangesien dit die toestand kon vererger. Die hoop is gekoester dat Engeland die anneksasie ongedaan sou maak, indien dit bekend word dat dit teen die wil van die bevolking geskied het.¹⁰

Die imperialistiese inpai-ning van Transvaal deur Engeland het 'n koor van proteste uit die Kaapkolonie uitgelok. Dit het daartoe bygedra om die Afrikaners in die Kaap wakker te skud. Later het die redakteur van De Zuid-Afrikaan dit só gestel: "Zij heeft het anders wel eens al te zeer aan het materiële slijk verkleefde Afrikaanderdom vervult met een nationalen gloed van sympathie voor de broeders over de Vaal dien wij beschouwen als een der hoopvolste tekenen voor de toekomst."¹¹ Van hierdie uitinge van nasionale sentimente het Die Patriot natuurlik voordeel getrek en sy leserstal het baie toegeneem.

In protes teen die anneksasie het De Zuid-Afrikaan 'n konsep-memorie gepubliseer wat deur Die Patriot oorgeneem is met dié kommentaar: "Dit sal stellig na elken Afrikaner syn in wees, met uitsondering van enkele Engelse-voet-lekkers."¹² Op 2 Junie is 'n groot protesvergadering in die Paarl gehou. Ds. Du Toit het 'n groot aandeel aan die vergadering geneem en verskeie mosies is aanvaar waarin die anneksasie veroordeel is en simpatie met die Transvalers betuig is.¹³ Na hierdie vergadering is 'n reeks stukke onder die titel "Misdadig Engeland" in Die Patriot gedruk waarin 'n rits werklike en vermeende sondes van Engeland deur die eeue heen in die allerswartste kleure geteken is. Agterna is dit in 'n boekie herdruk wat die Genootskap van Regte Afrikaners as uitgewer vermeld het. Die opsteller daarvan was dr. Punnevis, wat daarvoor gebruik gemaak het van 'n Nederlandse vertaling van 'n werk van die Fransman Elias Regnault, 't Misdadig Engeland. 'n Hoofstuk oor die anneksasie is bygevoeg en dit is opgedra aan die Transvaalse burgers.¹⁴

Die Transvalers het self nie stilgesit nie en in Mei het Paul Kruger en dr. E.J.P. Jorissen na London vertrek om protes aan te teken, maar hulle kon Carnarvon nie oortuig dat die meerderheid van die Transvaalse inwoners teen die anneksasie gekant was nie. Na hulle terugkoms is some-komste en petisies gereël en gewapen met meer as 6 500 handtekeninge is 'n tweede deputasie na Engeland. Weer eens is geen sukses behaal nie,

sodat verskeie volksvergaderinge op verskillende plekke in Transvaal genou is en die onrus onder die burgers toegeneem het.¹⁵ Te midde van hierdie omstandighede het ds. Du Toit in Die Patriot aan die Transvalers geskryf: "Julle weet hoe die Patriot gestaan het ver julle onafhankelikeid op gevaar selfs van syn eie bestaan daardeur in die weegskaal te stel. Mar nou veral - nou dit tot die uiterste kom - nou is dit tyd dat julle onder mekaar eensgesind is, en dat julle weet dat die hart van alle ware Afrikaners deur die hele land met julle is."¹⁶

Met die toenemende simpatie vir Transvaal het daar 'n politieke ontwaking onder die Kaapse Afrikaners merkbaar geword. Die eerste persoon wat dit te baat geneem het, was J.H. Hofmeyr (Onse Jan) wat in 1878 die Boeren Bescherms Vereeniging gestig het. Met hom is voorheen al vlugtig kennis gemaak in hierdie werk, maar aangesien hy en ds. Du Toit op politieke gebied baie met mekaar te doen gehad het, is 'n nadere kennis-making nodig. Hy was 'n neef van prof. N.J. Hofmeyr wat hom in 1863 op sewentienjarige ouderdom aangestel het as redakteur van De Volksvriend, 'n blad wat uitgegee is om die liberalisme in die kerk te beveg. Die predikante op die direksie het vir die hoofartikels gesorg, maar die jonge Hofmeyr het op bekwame wyse die res behartig. In 1870 het hy eienaar van die blad geword, die volgende jaar De Zuid-Afrikaan oorgeneem en die twee blaaië verenig.¹⁷ As redakteur van die nuwe Zuid-Afrikaan het Hofmeyr steeds 'n nasionale politiek voorgestaan, maar met die rigting van Die Patriot het hy nie ten volle saamgestem nie, aangesien dit te fel anti-Engels vir hom was. Sonder sy stilswyende medewerking sou die Afrikaanse Taalbeweging egter nie so maklik op dreef gekom het nie.¹⁸

Sy toetrede tot die aktiewe politiek het in 1878 gekom. In Februarie van daardie jaar het 'n nuwe kabinet onder die aanvoering van Gordon Sprigg aan bewind gekom. Die kabinetslede was almal afkomstig uit die Oos-Kaap wat in daardie dae nie veel vir die Wes-Kaap oorgehad het nie. Vanweë tekorte in die Staatskas het hulle dit goedgevind om 'n aksynsheffing te plaas op brandewyn, een van die produkte van die Wes-Kaap. Hieroor was die wynboere nie baie gelukkig nie en op 30 Julie 1878 het 'n aantal parlamentslede en ander belangstellendes uit die Wes-Kaap byeengekom en daaruit is die Boeren Bescherms Vereeniging onder die voorsitterskap van Hofmeyr gebore.¹⁹

Die Patriot het die Boeren Bescherms Vereeniging gesteun en op 19 Augustus is een van die eerste takke in die Paarl gestig.²⁰ In Oktober is 'n kongres gehou van al die takke wat gestig is en op die bestuur is Oom Lokomotief saam met Onse Jan gekies. Omdat die beweging baie steun geniet het onder die boere wat teen die aksynswetgewing gekant was, is Onse Jan in Maart 1879 tot lid van die Wetgewende Vergadering gekies in die kiesafdeling Stellenbosch.²¹

In die helfte van 1879 is 'n dergelyke vereniging in die omgewing van Burgersdorp gestig, naamlik die Albertse Boeren Bescherms Vereniging. D.P. van den Heever (Oom Daantjie) was die wakker voorsieter en hy het in die volgende dekades 'n belangrike rol gespeel in die Kaapse politiek. In die Oos-Kaap het daar na dese verskeie sulke Boereverenigings ontstaan los van die organisasie van Hofmeyr.²²

Ds. Du Toit en Oom Lokomotief is in 1878 versoek om hulle verkiesbaar te stel in Beaufort-Wes. Bestyds het elke kiesafdeling twee verteenwoordigers na die Parlement gestuur en daarom is albei broers gevra. Ds. Du Toit het in sy plek ds. W.P. de Villiers aanbeveel en hy is verkies.²³ Oom Lokomotief het slegs met 'n paar stemme uitgeval.²⁴ Een van die redes waarom ds. Du Toit nie kans gesien het om hom verkiesbaar te stel nie, afgesien van die feit dat sy gemeente nie daarvoor te vinde was nie, was die feit dat die verkiesingsveldtog syns insiens op 'n wyse gevoer is wat 'n Christen nie kon goedkeur nie. Hy het nogtans gevoel dat dit die Christen se plig is om hom as kieser te laat registreer en deur sy invloed die politiek op 'n hoër vlak te help bring.²⁵

Omdat die Boeren Bescherms Vereniging van Hofmeyr en die soortgelyke verenigings in die Oos-Kaap 'n beperkte opset gehad het, naamlik om te veg vir die belange van die boere, kon dit in daardie dae nie as 'n volwaardige politieke party beskou word nie. Ds. Du Toit het hierdie beswaar aangevoel en sedert 1879 begin om die stigting van 'n Afrikanerbond te propageer "waarin al wat Afrikaner is sig kan thuis voel en samewerk tot heil van 'n Verenigde Suid Afrika .... waarin almal wat Afrika erken as hulle Vaderland, [*kan*] same woon en werk as broeders van één huis, al is hulle van Engelse, Hollanse, Franse, of Duitse afkoms, met uitsluiting alleen van die wat van Engeland praat as hulle 'home' of van Holland en Duitsland as hulle 'Vaderland' en wat hier net hulle beurs wil vul met Afrikaanse welvaart om dit dan in Europa te gaan verteer...." Die man wat so 'n Bond op die been bring, "sal deur die nageslag geseggen worde, en hulle sal hom 'n kosbaarder standbeeld oprig as van Sir George Grey voor die Museum."²⁶

Dit is opmerklik dat ds. Du Toit in hierdie stuk praat van 'n Verenigde Suid-Afrika. Vir hom was dit steeds die verneamste doelstelling wat die Bond moes nastrewe. Hy het egter iets anders daarmee in gedagte gehad as Lord Carnarvon met sy konfederasie-planne, want 'n paar maande later het hy dit sō verduidelik: "Nou ons is oek ver konfederasie, soos ons dikwels geseg het en nou weer seg. (....) Ons ken dan oek mar net een hinder wat so 'n Konfederasie in die weg staat, dis - die Engelse vlag. As die Engelse Regering morge hulle vlag hier wil wegneem, dan is Afrika gekonfedereerd eer die jaar om is."²⁷

Ds. Du Toit het gedurig oor die stigting van die Afrikanerbond geskryf. Twee weke nadat hy die eerste stuk daaroor in Die Patriot geplaas het, het hy enige doelstellings en beginsels daarvoor aan die hand gedoen.

Daarvolgens moes die Bond Suid-Afrika en die Afrikaners se belange voorop stel, almal wat die land as hulle vaderland beskou, toelaat om lede te word en die Volkstaal in beskerming neem.²⁸ Die rede waarom hy so 'n Bond opgerig wou sien, was waarskynlik omdat die Genootskap van Regte Afrikaners die vorige jaar doodgeloop het en hy 'n effektiewer en groter organisasie wou hê waarin sy beginsels en ideale beliggaam kon word. Vir hom was die Bond 'n voortsetting van die Genootskap: "Ja, ons is vas overtuig dat die Genootskap 'n voorbereiding was ver so 'n algemene Afrikaner Bond, en die eerste stoot daartoe gegee het."²⁹ Wyslik het hy besluit om nie die bevordering van Afrikaans te verhef tot een van die doelstellings van die Bond nie, want vanweë die teenstand teen Afrikaans kon dit die Bond ook verongeluk. Moontlik het hy gehoop dat die taal waarin Die Patriot geskryf is, genoeg aanbeveling daarvoor sou wees onder die toekomstige lede van die Bond.

Hy het ook tot die slotsom gekom dat die Bond slegs sukses kon behaal indien dit op spontane wyse tot stand kom, en daarom het hy nie die inisiatief geneem om takke te stig nie. "Wel, soos ons die saak voorgelê het, is dit beste dat die volk begin. Enige buurt of wyk kan 'n begin maak. Waar twee of drie same die saak goedkeur kan hulle 'n klein vergadering belê," en só 'n tak in die lewe roep.³⁰ Bec moontlik het sy slegte gesondheid in hierdie tyd hom ook verhinder om op ander maniere as slegs deur die geskrewe woord sy saak te bevorder. Hy het verskeie stukke geskryf en dit laat herdruk in 'n brochure wat kosteloos onder die lesers van Die Patriot versprei is.³¹ Van hierdie handleiding is later gebruik gemaak toe takke op verskeie plekke gestig is. Dit het egter geruime tyd geduur voordat dit sover gekom het.

J.H. Hofmeyr was nie oorentoesiasties oor ds. Du Toit se planne nie. Teenoor ds. Du Toit het hy laat verstaan dat hy dit 'n goeie plan ag, maar as onuitvoerbaar beskou, aangesien die Afrikaners nog nie gereed daarvoor was nie.³² In De Zuid-Afrikaan het hy geskryf: "Het plan van ons tijdgenoot is groots. Ook ons grijpt het aan." Maar daarby het hy gereken dat daar nog te veel botsende belange tussen die Afrikaners onderling was wat nie bevorderlik vir die eenheid van die Bond kon wees nie. Dat daar behoefte aan so iets bestaan, is nie weg te redeneer nie, want "elke Afrikaander, die een weinig nadenkt, zal erkennen, dat zijn stamverwanten niet een positie innemen in onze politieke wereld die in de rechte verhouding staat tot hun getalsterkte."³³

Onse Jan het egter ook ander bedenkinge gehad. Hy was nie ingenome met die anti-Engelse houding van ds. Du Toit nie en vir hom was die terugtrekking van die Engelse vlag oor Suid-Afrika op daardie tydstip ondenkbaar. Daarbenewens was hy van plan om sy Boeren Bescherms Vereniging mettertyd om te skep in 'n nasionale liggaam, maar ds. Du Toit het hom voorgespring voordat hy die tyd daarvoor ryp geag het.³⁴

Met sy planne vir 'n Verenigde Suid-Afrika wat vry sou wees van Britse oorheersing, het ds. Du Toit naewe vergesigte geopen. Dit is egter ook duidelik dat hy ook onder die invloed verkeer het van wat elders in die wêreld gebeur het. Na die Napoleontiese oorloë het 'n gees van nasionalisme merkbaar geword by verskeie Europese volke. Die Grieke, die Belge, die Hongare, die Tsjegge, die Italiane en die Iere het in die eerste helfte van die vorige eeu getrag om die juk van vreemde oorheersing af te werp, sy dit nie altyd met sukses nie. As gevolg van die Frans-Pruisiese oorlog van 1870 kon die unifikasie van Duitsland en Italië bewerkstellig word.³⁵ Ds. Du Toit moes deur hierdie verwikkelinge aangegryp gewees het sodat die algemene onafhanklikheid en vereniging van sy vaderland ook sy ideaal geword het.

1. Vgl. hieroor dr. Coenraad Beyers: Die Kaapse Patriotte.
2. Vgl. hieroor G.D. Scholtz: Die Ontwikkeling van die Politiek. Denke van die Afrikaner II. pp. 177 - 182.
3. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, pp. 327 - 30.
4. ZA 22.7.1874.
5. DAP 15.4.1876.
6. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., pp. 280 - 293.
7. A.w., pp. 291 - 295.
8. DAP 2.2.1877. Hierdie steun is begryplik, want pres. Burgers was voorheen die liberale predikant van Hanover wat die Ned. Geref. Kerk in die Kaap seveel hoofbrekens besorg het.
9. DAP 16.3.1877.
10. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., pp. 297 - 301.
11. ZA 31.12.1879.
12. DAP 4.5.1877.
13. ZA 6.6.1877; 8.6.1877.
14. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 229; P.J. Nienaber: Dr. Arnoldus Pannevis, pp. 18, 19.
15. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., pp. 301 - 06.
16. DAP 22.2.1878.
17. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, pp. 62, 78.
18. A.w., p. 161.
19. A.w., pp. 163 - 66.
20. DAP 16.8.1878; Het Volksblad 20.8.1878.
21. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., pp. 166 - 69.
22. T.R.H. Daverbort: The Afrikaner Bond, the History of a South African Political Party, pp. 19, 20, 24, 25.
23. Sien hierbo.
24. Ds. S.J. du Toit: Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging, pp. 117 - 124.
25. DG 1.8.1898, p. 228.
26. DAP 20.6.1879.
27. DAP 27.2.1880.
28. DAP 4.7.1879.
29. DAP 24.10.1879.
30. DAP 12.12.1879.
31. (Ds. S.J. du Toit:) Die Afrikaner Bond, O'ergedrukt uit "Di Patriot" en "Afrikaanse Almanak" ver 1882, passim.
32. J.D. du Toit: A.w., p. 141.
33. ZA 25.6.1879.
34. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., pp. 220, 21.
35. H.A. Davies: An Outline History of the World, pp. 483 - 495.

Die Afrikanerbond en Die Eerste Vryheidsoorlog

Die Patriot het voortgegaan om die Transvalers te steun in hulle strewe na onafhanklikheid. Nadat 6 000 burgers in Desember 1879 te Wonderfontein naby Potchefstroom vergader en 'n reeks drastiese besluite geneem het waarin hulle die moontlikheid van geweld nie uitgesluit het nie,¹ het Die Patriot geskryf: "As ons dus ons Transvaalse landgenote toeroep: 'Moe nie skiet nie; blyf by lydelik verset, dan is dit niet omdat ons dink dat God nie magtig is om hulle - teen alle menslike berekenings an - te verlos uit die hand van hulle oorheersers nie, o ne; an Gods mag twyfel ons ver gen enkel oenblik nie; mar of God dit wil dat hulle na die wapens sal gryp is 'n ander vraag, wat ons volstrek nie duidelik is nie. Inteendeel meen ons Gods leiding te moet erken op die ingeslane weg, en dit is veral daarom dat ons raai om van die weg nie af te wyk nie.'"²

Paul Kruger en genl. Piet Joubert het in Maart 1880 Kaap toe vertrek om die Kaapse leidsliede te spreek. Hulle sending het sukses behaal toe die Kaapse Parlement hom teen die konfederasie-planne uitgespreek het.³ Onderweg Kaapstad toe het 'n geesdriftige ontvangs in die Paarl hulle te beurt geval. Ds. Du Toit was alreeds weg op sy Europese reis, maar ds. A. Moorrees en 'n aantal Paarliete het die Transvalers 'n adres in Afrikaans aangebied waarin hulle die hoop uitgespreek het dat die Kaapse Parlement nie sou saamwerk aan die konfederasie nie.⁴

Toe dit oplaas blyk dat die Transvalers nie hulle onafhanklikheid deur middel van onderhandelinge sou kon terugkry nie, het Die Patriot me. hierdie raad vorendag gekom: "Ons het nog altoos geseg lydelik verset. Mar nou nie langer nie. Lydelik verset word nou ydelik verset. Uit die laaste behandeling van die Transvaalse sake voor die Ryksparlement in Engeland is dit duidelik te sien, dat daar gen kans of hoop is om die onafhanklikheid te kry nie, tensy daar iets gebeur wat 'n verandering in die politieke toestand van Transvaal en Suid Afrika veroorsaak."⁵ Hiermee is op bedekte wyse gewapende verset voorgestaan.

So het die Transvalers ook die saak aangevoel. Op 8 Desember 1880 het tussen 4 000 en 5 000 burgers te Paardekraal byeengekom. Op 13 Desember het die ou Volksraad weer vergader en die Republiek herstel. Drie dae later, op Geloftedag, het die eerste skote begin klap by Potchefstroom. Gevegte het op ander plekke uitgebreek en die Britse magte is agtereenvolgers in veldslae te Bronkhorstspuit, Laingsnek, Ingogo en Amajuba verslaan. Op 27 Februarie 1881, tien weke na die uitbreek van vyandelikhede, was die gevegte verby. 'n Wapenstilstand is op 6 Maart gesluit en op 3 Augustus het die Republiek sy onafhanklikheid teruggekry met die ondertekening van die Konvensie van Pretoria.⁶

Die verloop van die stryd is met groot belangstelling in die Kaap ge-

volg en dit het nog meer die nasionale gevoelens van die Kolonialers aangewakker as die anneksasie van 1877. Nog voor die stryd ontbrand het, is daar op 7 Desember 'n groot openbare vergadering in die Paarl gehou onder voorsitterskap van mnr. J.S. Marais L.W.V. Op voorstel van J.S. de Villiers is 'n mosie aangeneem waarin steun vir die Transvalers uitgespreek is. Ds. Du Toit het dit gesekondeer. Daar is ook besluit om 'n afvaardiging na die goewerneur te stuur om hom te versoek om die Ryksregering te telegrafeer dat hulle 'n oorlog in Transvaal moes vermy en tot 'n vreedsame skikking met die burgers moes kom. Die afvaardiging het bestaan uit mnr. J.S. Marais, ds. Du Toit, J.S. de Villiers en nog twee ander persone. In die Kaap het hulle met moeite die eerste minister, sir Gordon Sprigg, oorreed om 'n audiënsie met sir Bartle Frere, die goewerneur, gereël te kry. Sir Bartle het nie juis veel simpatie met hulle versoek getoon nie en hy wou hulle nie belowe dat hy die gevraagde telegram sou stuur nie.⁷

Verdere vergaderings om die Transvalers te steun is te Worcester, Franschhoek en Stellenbosch gehou waarmee Die Patriot baie ingeneem was.⁸ Op 10 Januarie 1881 is te Heidelberg (Kaap) 'n byeenkoms gehou, waar D.P. Marais die woord gevoer het en uitgevaar het teen prof. John Murray, ds. G.W. Stegmann van Kaapstad en ds. J.P. Jooste van Potchefstroom wat hy "gewetenlooze fortuinzoekers" genoem het omdat hulle teen Transvaal standpunt ingeneem het waardeur hulle "de zaak van hunnen Heer en Meester ontzaggelijk veel kwaad gedaan hebben...."⁹ Hierdie predikante was uitsonderings, want 'n week later meld De Zuid-Afrikaan: "Ook onze predikanten toonen in deze dat er een dikkere vloeistof dan water door hunne aderen vloeit. Ook zij leggen in deze echt nationaliteitsgevoel aan den dag."¹⁰ Die predikante kon dus ook nie ontkom aan die algemene opswelling van patriotisme nie. By hulle moes daar 'n taamlike groot geestelike verandering plaasgevind het, want pas voor die uitbreek van die oorlog het 'n sterk minderheid in die Sinode nog niks wou weet van verbeterde Nederlandse onderwys nie. Soos vantevore aangetoon is, was nasionalisme 'n sentiment wat voor 1881 taamlik vreemd aan die kerk was. Ds. Du Toit se kommentaar op die verandering van houding by die meeste predikante was minder vleierend. Hy het hulle verwytdat hulle met die anneksasie stilgesit het. "Mar nou di oorlog al uitgebreek het, word onse wagter eers wakker." Die Patriot berig ook dat ds. A. Murray niks van die vergaderings ten gunste van Transvaal sou gehou het nie en aan sy Kerkraad sou gesê het: "Die eer van die Britsche vlag is geschonde; dit moet gehandhaaf worde...."¹¹

Op 7 Februarie is 'n tweede vergadering in die Paarl gehou waar 'n komitee benoem is om geld in te samel vir die weduwees en wese van gesneuwelde burgers en vir die gewondes. Daarvan was ds. Du Toit die voorsitter en saam met hom was o.a. J.S. de Villiers, Gideon Malherbe en Onse Jan lede van die komitee.¹² Aan die Boerekant was daar maar min gesneuweldes sodat die komitee se werk in 'n sekere sin oortollig was.¹³

Na die sluiting van die wapenstilstand het ds. Du Toit nie sy gevoelens onder stoele en banke verberg nie. In 'n preek in De Getuige na aanleiding van II Kon. 10: 15 het hy die imperialisme van die Britse Ryk voorgehou as iets wat vergelykbaar is met die bou van die toring van Babel en met die ryk van die Antichris.¹⁴ In Die Patriot het hy hom verheug oor wat die hele stryd ingehou het: "Die Afrikaners, veral die jeug, het nou 'n afkeer gekrij teen vreemde tale en sede, veral teen Engels, en daar is 'n ambisie opgewek ver ons eie volk en ons eie taal."¹⁵ Volgens hom was die oorwinning oor "het trotsche Albion" slegs toe te skryf aan die wonderbaarlike hulp wat die Transvalers van God ontvang het. "Behalve in Israël, als Gods bijzonder uitverkoren volk, was de hand Gods in de geschiedenis van geen enkel volk der aarde zichtbaarder, dan onder ons in verband met de gebeurtenissen in Transvaal. Sedert de dagen der bijzondere goddelijke machtsopenbaring in oude tijden werd de arm des Heeren nooit duidelijker ontbloot tot krachtiger daden, dan in den laatst gevoerden Transvaalschen vrijheidskrijg."¹⁶

Net soos vele ander predikante van die Ned. Geref. Kerk. kon ook prof. N.J. Hofmeyr nie ontkom aan die algemene oorwinningsvreugde nie. Na die ondertekening van die Pretoriase Konvensie het hy 'n dankdiens in die Stellenbosse kerk gehou en onder andere verklaar: "'t Was tijdens den Transvaalschen vrijheidsoorlog alsof al'e Hollandsch-Afrikaansche harten in geheel Zuid-Afrika tot één hart waren samengesmolten en één levenspolser in trilde. Ik zie hierin Gods vinger."¹⁷

Ds. Du Toit het Transvaal aan die einde van 1881 besoek om te onderhandel oor die pos van superintendent van onderwys wat hom aangebied is.¹⁸

Daar het hy op twee plekke gepreek en by die Transvalers aangedring om op staatkundige en kerklike gebied tot eenheid te kom. "En oefenden uwe kerkelijke verbeeldheden van later niet een nadeeligen invloed uit op uwe staatkunde; hebt gij uwen tegenspoed niet grootendeels daaraan te wijten? (....) De godsdienst zij de zenuw uwer staatkunde; en uwe staatkundige eenheid werke gezegend terug tot wering van kerkelijke geschillen en onenigheden."¹⁹

In die lig van die onervulde profesieë het hy min hoop gehad vir die toekoms van die Britse Ryk. Hy het op grond van Dan. 2 en 7 en Openb. 13 en 17 die beskouing gehuldig dat die Romeinse Ryk in die tyd van die Antichris herstel sou word tot sy vorige grense. "Maar volgens deze zelfde verklaringswijze wacht Engeland een donkere toekomst, want 't moet dan ook weder verliezen al de deelen die niet tot Brittanje behoorden toen het een deel uitmaakte van 't oud Romeinsche rijk, bij name Ierland, Indië en Zuid Afrika. En werkelijk schijnt de loop van zaken in de laatste jaren hierop henen te wijzen."²⁰

Die golf van nasionale geesdrif wat oor die Kaapse Afrikaners gestroom

het, het die Afrikanerbond ten goede gekom sodat ds. Du Toit agterna verklaar het: "Die Bond het wortel gevat op Amajuba."²¹ In Februarie 1880 het hy nog geskryf: "Ons plan tot oprigting van so 'n Bond het nie soveel byval gevonde as ons wel gewens het nie, en tog ook nie minder as ons verwag het nie. Alles gaat in ons land mar lanksaam, soral publieke sake vat ons boerebevolking nie gou aan nie."²² Voor die Vryheidsoorlog is slegs drie takke van die Bond gestig, en wel te Hopetown, Petrusville en Calvinia.²³ Hierdie traagheid is sekerlik grotendeels te verklare uit die houding wat die kerk teenoor Die Patriot ingeslaan het. Ds. Du Toit se planne wat hy in dié blad aangekondig het, sou dus ook onder verdenking gekom het.

Dit is opmerklik dat die eerste tak te Hopetown gestig is. Tydens sy sikkteverlof in 1872 het ds. Du Toit op sy binnelandse reis ook daar aangedoen²⁴ en sy persoonlike invloed onder sy geesgenote aldaar sou bygedra het tot die stigting van hierdie tak. Wat verder daartoe kon bygedra het, is die onenighede wat in 1880 tussen ds. W.P. Rousseau en 'n groot deel van sy gemeente te Hopetown uitgebreek het, sodat hy ten slotte die gemeente moes verlaat. Baie Hopetowners was ontevrede oor die wyse waarop die saak deur die Ring behartig is en dit was mettertyd een van die redes waarom hulle ontuis in die Ned. Geref. Kerk begin voel het.²⁵ Die sinode van 1880 se veroordeling van Die Patriot sou dus op hulle weinig indruk gemaak het en hulle eerder gunstig gestem het teenoor die gedagte van 'n Afrikanerbond. Die tak van Petrusville is ook gestig nadat ds. Du Toit die vorige jaar by dié dorp aangedoen het en daar in 1880 'n botsing tussen die voorstanders van 'n nuwe gemeente op die dorp en die Ring plaasgevind het.²⁶

Tydens die oorlog en kort daarna het die stigting van takke vinniger op mekaar gevolg, onder andere te Colesberg, Aberdeen, Kroonstad en Bloemfontein.²⁷ Selfs in Transvaal is takke gestig, onder meer te Pretoria en Rustenburg.²⁸ Die Afrikanerbond het só 'n samebindende faktor tussen Afrikaners dwarsdeur Suid-Afrika geword. Die Albertse Boerevereniging het daarby in April 1881 by die Afrikanerbond aangesluit.²⁹

By die lede van die Bond het daar spoedig 'n begeerte ontstaan om hulle krag op die politieke arena te toets. Dit is stellig die rede waarom Oom Lokomotief alreeds aan die begin van 1882 gevra is om hom verkiesbaar te stel in 'n tussenverkiesing in Prins Albert. Daarvoor het hy egter nie sy weg oopgesien nie, omdat hy die leiding van die Gedenkskool op hom geneem het en "omdat het mij bij overdenking niet duidelijk is of ik als Christen eenen zetel in het parlement mag en kan aanvaarden."³⁰

Die Bond het bestendig gegroei sodat daar in 1885 in die Kaapkolonie 116 takke met 5 800 lede was. In die Vrystaat was daar 23 takke en in Transvaal 13 takke.³¹

1. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, pp. 308, 09.
2. DAP 16.1.1880.
3. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., p. 310.
4. ZA 20.5.1880.
5. DAP 8.10.1880.
6. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., pp. 311 - 17.
7. DAP 10.12.1880, 17.12.1880.
8. DAP 7.1.1881.
9. ZA 15.1.1881.
10. ZA 22.10.1881.
11. DAP 4.2.1881, 11.2.1881.
12. DAP 11.3.1881.
13. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., pp. 311 - 17.
14. DG 15.3.1881, p. 33.
15. DAP 15.4.1881.
16. DG 15.4.1881, p. 49.
17. De Christen 24.8.1881, p. 397.
18. Vgl. Hoofstuk 4.
19. DG 15.12.1881, p. 130.
20. DG 15.12.1881, p. 131.
21. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 222.
22. DAP 6.2.1880.
23. T.R.H. Davenport: The Afrikaner Bond, p. 39; DAP 4.3.1881.
24. Vgl. Hoofstuk 2.
25. Vgl. Hoofstuk 7.
26. T.R.H. Davenport: A.w., pp. 39, 40.
27. DAP 4.3.1881, 18.3.1881, 16.5.1881, 20.5.1881.
28. DV 3.8.1881, 2.11.1881.
29. T.R.H. Davenport: A.w., p. 54.
30. D.F. du Toit, D.F.-sn. - G.D. Rossouw, 12.1.1882, UOVS, D.F. du Toit-
vers. 1/1.
31. Ds. S.J. du Toit: History of the Bond, p. 2.

Die Afrikanerbond Slaan 'n Ander Rigting in

Die snelle groei van die Afrikanerbond was 'n bedreiging vir die Boeren Beschermings Vereeniging van J.H. Hofmeyr. Aan die einde van 1881 was daar alreeds twee maal soveel takke van die Bond as van die Boeren Beschermings Vereeniging, waarskynlik te wyte aan die feit dat die publiek laasgenoemde beskou het as 'n liggaam wat hom slegs beywer het vir die afskaffing van die aksynswette. Toe Onse Jan te Ceres 'n tak van sy vereniging gestig het, het hierdie tak na sy vertrek by die Bond aangesluit. Om die mededinging uit te skakel, het hy planne beraam om die twee organisasies te laat saamsmelt.¹ Sy taak is vergemaklik deur ds. Du Toit se vertrek na Transvaal aan die begin van 1882 en die feit dat die Afrikanerbond toe nog slegs uit los takke sonder 'n sentrale bestuur bestaan het.

Sy planne is grootliks aangehelp toe verteenwoordigers van Bondtakke en Boereverenigings uit 12 distrikte in die Oos-Kaap in Maart 1882 te Graaff-Reinet vergader het waar hulle hul steun aan Hofmeyr toegesê en besluit het om in September 'n kongres te Cradock te hou wat toeganklik sou wees vir verteenwoordigers van albei organisasies.² Op 'n kongres van die Boeren Beschermings Vereeniging van Hofmeyr is op samewerking met die Bond besluit en te Cradock, waar 96 afgevaardigdes opgedaag het, is besluit om saam te smelt, ten spyte van die teenstand van Oom Lokomotief en 'n paar van sy vriende. Daar is 'n komitee bestaande uit J.H. Hofmeyr, Oom Lokomotief en dr. Josias Hofmann benoem om 'n konstitusie vir die nuwe liggaam op te stel. Dit het Hofmeyr die kans gebied om die Bond in 'n ander rigting te laat beweeg, want hy was nie tevrede met die doelstellinge wat ds. Du Toit wou nastreef nie. Hy wou eerder hê dat daar 'n versoening tussen die Afrikaners en Engelse in Suid-Afrika moes plaasvind.³

Ds. Du Toit het seker nie gelukkig gevoel oor die planne van Hofmeyr nie, maar hy kon dit ook nie waag om hom openlik daarteen uit te spreek nie uit vrees dat hy gebrandmerk sou word as iemand wat verdeeldheid in die Afrikanergeleedere begeer. Al wat hy kon doen, was om te sê dat die voorgestelde naam van "Afrikaner Bond en Boerenbeschermingsvereniging" vir die nuwe organisasie "onpraktisch en onhandig" is. Hy wou hê dat dit alleen as die Afrikanerbond bekend sou staan.⁴

Uit ander oorde was daar egter teenstand teen Hofmeyr se planne. N.P. van der Meulen, sekretaris van die Afrikanerbond te Bedford, het 'n kongres slegs vir die Bond gereël wat in November 1882 te Richmond gehou sou word met die doel om 'n provinsiale bestuur vir die takke in die Kaapkolonie te vorm. Aangesien slegs Bondslede uitgenooi is, het Hofmeyr haastig te Kaapstad 'n tak van die Bond gestig en dié het hom na Richmond afgevaardig. Daar het hy die kongres aan sy kant gekry en

hulle het besluit om 'n gesamentlike kongres met die Boeren Bescherminse Vereniging in Mei 1883 te Richmond te hou. By die tweede Richmondse kongres het die samesmelting plaasgevind en die "Afrikaner Bond en Boeren Vereniging" het daaruit ontstaan.⁵ Die krag agter die nuwe Afrikanerbond was ongetwyfeld J.H. Hofmeyr, maar hy het hom gewoonlik op die agtergrond gehou en die belangrikste bestuursposte in die hande van andere gelaat. Te Richmond is hy gekies tot tesourier, terwyl Oom Lokomotief vise-voorsitter geword het.⁶

Op hierdie kongres het Oom Lokomotief 'n poging aangewend om die nuwe Afrikanerbond te hou op die koers wat sy broer beoog het. Tydens die bespreking van die konsep-konstitusie het hy voorgestel dat die doel van die Bond sou wees om hom te beywer vir 'n Verenigde Suid-Afrika onder eie vlag in ooreenstemming met die Program van Beginselen wat ds. Du Toit met sy vertrek na Transvaal vir die Afrikanerbond opgestel het. Hofmeyr het Oom Lokomotief teengestaan. Hy was ook ten gunste van 'n Verenigde Suid-Afrika, maar hy het die tyd vir onafhanklikheid nog nie ryp geag nie. Oom Lokomotief se voorstel is dan ook met 55 stemme teen 5 afgestem.⁷

Ds. Du Toit het sy Program van Beginselen opgestel "zoodat vriend en vijand wete wat zij wil, en er geen rede tot misverstand overblijve" en dit in Die Patriot laat druk.⁸ Twee maande later is dit in De Volksstem gepubliseer, en in Mei 1882 op 'n kongres van die Bondstakke in Transvaal aanvaar as beleidsbasis.⁹ Hofmeyr het egter gesorg dat die Kaapse Bond dit ten slotte verwerp het.

Hierdie program is gebaseer op dié van die Anti-Revolutionêre Party in Nederland waarvan dr. A. Kuyper die leier was.¹⁰ Aan Kuyper het ds. Du Toit geskryf: "'Ons Program' heb ik gewyzigd ook voor Z.Afr het 'onze' gemaakt, althans: ik twijfel geenszins of het zal in hoofdzaak alhier overgenomen worden."¹¹

Om sy program inslag te laat vind, het ds. Du Toit tydens 1883 en 1884 'n reeks artikels in Die Patriot geskryf om elke punt daarvan toe te lig. Later is dit in 'n aparte boek herdruk. Dit is 'n belangrike dokument as die eerste uitvoerige politieke geloofsbelydenis wat deur 'n Afrikaner opgestel is. Ds. Du Toit het homself reeds as Calvinis en nasionalis betoon, en dit spreek ook duidelik uit hierdie werk. Dat hy aansluiting gesoek het by die gedagtes van Kuyper hoef geensins verbasing te wek nie, aangesien hy en Kuyper by dieselfde bronne hulle gedagtegoed gevind het. Kuyper het sterk onder die invloed van die Nederlandse Reveil-figure Bilderdijk, Groen van Prinsterer en Isaac da Costa gestaan.¹² Dit was eweneens die geval met ds. G.W.A. van der Lingen. Hy het tydens sy studietyd in Nederland onder die invloed van hierdie mense gekom en hulle geskrifte was later van sy geliefkoosde lektuur. Hy het tewens

gehoop om Groen van Prinsterer as medewerker vir De Volksvriend te werf. Aan die Gimnasium is van die letterkundige werke van Bilderdijk voorgeskryf.¹³ En waar ds. Du Toit se idees in vele opsigte 'n voortsetting van dié van ds. Van der Lingen was, sou dié van Kuyper, wat hy in 1880 persoonlik ontmoet het, hom op 'n besondere wyse aanspreek het.

'n Vergelyking tussen die programme van ds. Du Toit en Kuyper toon aan dat slegs drie artikels van mekaar verskil.¹⁴ Origiens stem die twee programme woordeliks ooreen. In ds. Du Toit se toeligting van die verskillende punte van die program, vind mens meer van sy eie gedagtes. Vir hom was dit 'n allesoorheersende beginsel dat die bron van soewereine gesag in God alleen setel. "Voor een volk dat nog steeds zijn Bijbel eert als het woord Gods, gelijk het onze, vereischt deze stellig geen verder betoog." Art. 2 van die program het dan ook gelui: "Noch in den Volkswil noch in de wet, maar alleen in God vindt zij [naamlik die Bond] de bron van het soeverein gezag, en verwerpt mitsdien eenerzijds het beginsel van een wettelooze volkssouvereiniteit en anderszijds alle wederrechtelijke vreemde overheersing...."¹⁵

In die sesde artikel het hy beweer dat geen besonder staatsvorm die enigste bruikbare vorm is nie, maar 'n republiek sou die geskikste wees vir 'n Verenigde Suid-Afrika. Die land het trouens geen eie vorstehuis om 'n monargie mee te vestig nie en daarby was 'n monargie vir die Afrikaners steeds sinoniem met onderdrukking.¹⁶ So 'n Verenigde Suid-Afrika onder eie vlag behoort langs konstitusionele weg bereik te word. Die burgers van die Kaapkolonie kon byvoorbeeld 'n eenparige petisie aan die Britse koningin rig om onafhanklikheid te vra met die doel om met die ander Suid-Afrikaanse state in 'n konfederasie saamgevoeg te word.¹⁷

Daarenteen is enige poging om die Britse vlag deur middel van geweld uit die Kaapkolonie of Natal te verwyder 'n daad van rebellie. Indien die Transvaalse Vryheidsorlog daarenteen oor die hele land versprei het en die Kaapkolonie deur die Transvalers ingeneem is, sou dit "krachtens de wet van verovering" wel gewettigd gewees het.¹⁸

Late. het hy in 'n onbesonne oomblik hom anders hieroor uitgelaat. Tydens 'n besoek aan Europa aan die begin van 1887 saam met Paul Kruger sou hy die volgende gedagte in Amsterdam kwytgeraak het: "Hij hoopte dat eenmaal de Zuid Afrikaansche vlag zal waaien van Tafelbaai tot de Zambesi, hetzij men daartoe met bloed of met inkt moet geraken, maar als 't met bloed moet zijn, dan zullen de mannen niet ontbreken...."¹⁹

Oor die vereistes vir stemreg het hy hom ook uitgespreek. Dit was sy gedagte dat hierdie reg slegs aan die hoofde van huisgesinne verleen moes word, aangesien die huisgesin, en nie die individu nie, die kleinste onderdeel in die staat is. Dit sal verseker dat die landsbestuur

in die hande van verantwoordelike mense is en "vreemde fortuinzoekers" en die "belangloos gepeupel" nie kans gee om hulle wil op die gevestigde bevolking af te dwing nie.²⁰

Ander belangrike sake ten gunste waarvan hy hom uitgelaat het, was godsdiensvryheid, desentralisasie van die staatsmasjienerie en streng Sabbatswette.²¹ Dit wil lyk asof sy beskouings sedert 1876 met die verskyning van De Christelike School 'n belangrike aksentverskuiwing ondergaan het. In sy Program van Beginselen lees mens nêrens die stelling dat die staat wesenlik anti-christelik is nie. Trouens, die hele program se doel was om aan die Afrikanerbond die riglyne te verskaf hoe om die staat te kersten. Sy gevoelens oor Engeland word ook nie in hierdie dokument verberg nie. So het hy gewys op die "onderdrukking onzer nationaliteit" en die "mishandeling van den door God over ons gestelden voogd." Die behandeling van die Kaapkolonie deur Engeland het hy as "erg stiefvaderlijk" beskou.²²

Hierdie Program van Beginselen het voor die kongres te Richmond gadien, waar die vereniging tussen die Bond en die Boeren Bescherms Vereeniging plaasgevind het. Vir Onse Jan was dit onaanvaarbaar vanweë die feit dat dit 'n onafhanklike Suid-Afrika bepleit het. Die invloed van Die Patriot onder die kongresgangers was egter te sterk sodat hy dit nie geheel en al verwerp kon kry nie. Wel is besluit om dit aan die verskillende takke voor te lê vir oorweging, en daarmee het hy tog 'n voorlopige oorwinning behaal.²³

Die volgende kongres is in Maart 1884 te Graaff-Reinet gehou waar dié voorstel na 'n lang bespreking aangeneem is: "Dat de vergadering gelet hebbende op het feit dat verreweg de groote meerderheid der Takken het Programma nog niet in overweging heeft genomen. .... welk verzuim de vergadering bij dezen betreurt, zoo besluit zij hetzelfde weder uit te stellen tot een volgende Provinciale Veradering, verwijzende hetzelfde weder naar de verschillende Takken, om daarover alsdan rapport uit te brengen."²⁴

In De Zuid-Afrikaan het Hofmeyr sy standpunt aldus verduidelik: "De zaak is dat het doel van den Bond, zooals hij thans bestaat, en dat van Ds. Du Toit, al is zijn aandeel in de oprichting ervan niet gering, niet hetzelfde is. De Bond als zoodanig wil geen afscheiding van Engeland en geen afstooting der kolonisten van Engelsche bloede, maar veel eer vereeniging van hen tot heil der Europeische volksplanting en van Zuid Afrika. Ds. Du Toit door zijn toespraken in Holland, de Patriot door zijn artikelen, toonen zich anti-Engelsch. De Bond wil, de kwestie der vlag daarlatende, samenwerking der verschillende hier gevestigde volksplantingen tot bevordering van gemeenschappelijke belangen en vol-

komen vryheid om die belangen naar eisch zonder inmenging van buiten te behartigen. Ds. Du Toit wil meer nog dan nationale vryheid en vereniging, /nl./ het organiseren van staat en maatschappij .... naar de beginselen van het Calvinisme...."²⁵ Dit is 'n bondige samevatting van die verskille tussen Du Toit en Hofmeyr en die keuse van rigtings wat vir die Bond oopgestaan het.

Ds. Du Toit het voortgegaan om die nodigheid van 'n program vir die Bond te propageer en daarin is hy ter syde gestaan deur Oom Lokomotief.²⁶ In sy boekie Nehemia als Volkshervormer het hy byvoorbeeld geskryf: "Schrijver dezes herhaalt hier, en zal immer blijven herhalen, uit innige zielsovertuiging: onze nationale partij heeft behoefte aan een Program van Beginselen, zal zij niet voortdurend door alle winden op maatschappelijk en staatkundig gebied rondgeslingerd worden. (....) Laat ons, gelijk Nehemia, hechte grondslagen leggen, waarop wij overeenkomen vóór wij bouwen."²⁷

Die ontvangs wat die Program van Beginselen by sommige Bondstakke gehad het, waar dit wel tot bespreking gebring is, was nie sodanig gunstig nie. Die Kaapstadse afdeling van die Bond het geoordeel dat die aanname van die program "vele mannen van zich zou afstooten en zich grootliks verzwakken in plaats van te versterken."²⁸ Willowmore se Bond was van gevoele dat "de bepaling omtrent een eigen vlag er in vervat aanleiding zou geven tot de verdenking dat de Bond tot doel zou hebben de Engelsche vlag die ons thans beschermt, te verwerpen."²⁹

Die Bondskongres wat in 1885 te Beaufort-Wes gehou is, het besluit dat 'n program wel nodig is, en om eer op te stel, is 'n kommissie bestaande uit Onse Jan, Oom Lokomotief en dr. Josias Hofmann aangestel. Dit het op 'n verwerping van ds. Du Toit se program neergekom.³⁰ Oom Lokomotief het sy broer hieroor getroos met die gelagte dat daar bitter min teenstanders van die Program van Beginselen op die kongres was, maar dat "draadtrekkers" en swak leiding alles verongeluk het. Die taktiek wat gevolg is, stel hy in duidelike taal: "Jou Program word in hande van 'n kommissie gestel; en mijn naam is daarby gevoeg vir misleiding om bitji vertrouwe te ge by ons mense."³¹

Met Oom Lokomotief op die kommissie kon daar nie tot eenstemmigheid gekom word nie. Onse Jan het toe sy eie program opgestel wat vry was van die "dogmatiese uitingen" van ds. Du Toit se program en dit is uiteindelik in 1889 deur die Bond aanvaar.³²

Onder aanvoering van Hofmeyr het die Bond tot 'n magtige politieke organisasie ontwikkel. Na die verkiesing van 1884 kon geen regering aan bewind bly sonder die steun van die Bond nie, alhoewel Hofmeyr nooit daarvoor gevoel het om 'n kabinetspos te beklee nie.³³ In Transvaal en

die Vrystaat het die Bond gekwyn. Daarvoor het ds. Du Toit twee redes aangevoer: Daar het min behoefte aan so iets bestaan en pres. Kruger en pres. Brand het dit teengewerk.³⁴ Nog 'n stellige rede was die toenemende ongewildheid wat ds. Du Toit na 1884 onder die Transvalers geniet het.³⁵

As politikus het ds. Du Toit aanvanklik meer sukses behaal as stryder vir die Afrikaner taal of as onderwysman, gesien die feit dat die Afrikanerbond so 'n fenomenale groei getoon het. Hierdie sukses het egter, wat ds. Du Toit betref, vervaag toe Onse Jan daarin geslaag het om die Bond oor te neem en in 'n ander rigting te lei as wat hy graag wou hê. Die stryd oor wie die geestelike leier oftewel ideoloog van die party sou wees, het verskeie jare geduur. Ds. Du Toit is erg aan bande gesels deur die feit dat hy in Transvaal gesit het, terwyl die swaartenunt van die Bond in die Kaap geleë was. Oom Lokomotief was ook nie opgewasse teen Hofmeyr nie, ten spyte van al sy pogings om sy broer se posisie te bestendig.

Die arbeid van ds. Du Toit ten behoeve van die Afrikanerbond was niemal nie tevergeefs nie. Deur sy geniale visie en onvermoeide ywer het die Kaapse Afrikaner op 'n kritieke tydstip van die geskiedenis sy politieke mag leer ken en gebruik. In die twintigste eeu het dit daartoe bygedra dat die Afrikaners die politieke beheer oor Suid-Afrika oorgeneem het en ook dat Afrikaans uiteindelik sy regmatige plek verkry het in die volkslewe.

Dit is opvallend dat ds. Du Toit sy kulturele aroei, sy dit op die gebied van die taal, die onderwys of die politiek, altyd as Christen verrig het. Vir hom was die Bybel inderdaad die rigtsnoer op alle lewensterreine. Was hy nie 'n besielde Christen wat die eer van God voorop gestel het nie, sou hy seker ook nooit kans gesien het om soveel ideale na te strewen en 'n oorvol werkprogram ten uitvoer te bring nie. Vir hom was Nehemia, "de vrome patriot", die prototipe van 'n gelowige staatsman en politikus. Hy het dit as "schromelijke dwalingen" beskou om godsdienst en vaderlandsliefde te skei en regverdiging vir hierdie standpunt het hy gevind in die lewe van Nehemia, sook by Moses, Jonadab en Paulus. Dit was sy ideaal om te volg in die voetspore van dié "edele volkshervormer" in wie se lewe "patriotisme en godsvrucht, vrijheidszin en geloofsmoed, vaderlandsliefde en godsdienstijver zoo liefelijk en leerrijk vereenigd zijn."³⁶

1. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, pp. 224 - 26.
2. T.R.H. Davenport: The Afrikaner Bond, pp. 55, 56.
3. A.w., pp. 59, 60; J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., pp. 226, 27.
4. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginselen van de Nationale Partij, p. 7.
5. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., p. 229; T.R.H. Davenport: A.w., pp. 61 - 69.

6. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., r. 231.
7. T.a.p.
8. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginnselen van de Nasionale Partij, p. I.
9. DV 12.4.1882, 25.5.1882.
10. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginnselen van de Nasionale Partij, p. I.
11. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 6.6.1882, Kuyper-vers., VU.
12. J.C. Rullmann: Abraham Kuyper, pp. 33, 45, 67.
13. M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 130, 149, 200, 204, 213.
14. Dr. A. Kuyper: Ons Program, passim.
15. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginnselen van de Nasionale Partij, pp. 10, 11.
16. A.w., pp. 35 - 38.
17. A.w., pp. 36 - 40.
18. A.w., p. 13.
19. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis (Aanhangsel, p. 27).
20. Ds. S.J. du Toit: Program van Beginnselen van de Nasionale Partij, pp. 55 - 64.
21. A.w., pp. 19, 25, 51.
22. A.w., pp. 37, 39, 40.
23. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., p. 232.
24. DAP 1.5.1885.
25. ZA 19.4.1884.
26. DAP 1.5.1885.
27. Ds. S.J. du Toit: Nehemia als Volkshervormer, p. 19.
28. DAP 16.1.1885.
29. DAP 23.1.1885.
30. DAP 1.5.1885.
31. D.F. du Toit, D.P.-sn. - ds. S.J. du Toit, 8.5.1885, GKA, SJT 2/1, p. 26.
32. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: Op. cit., p. 232.
33. A.w., p. 234.
34. Ds. S.J. du Toit: History of the Bond, p. 4.
35. Vgl. Hoofstuk 4.
36. Ds. S.J. du Toit: Nehemia als Volkshervormer, pp. 1, 2.

Hoofstuk 4   SUPERINTENDENT VAN ONDERWYS IN TRANSVAAL

Afskeid van Noorder-Paarl

Na die Eerste Vryheidsoorlog het die Suid-Afrikaanse Republiek behoefte gehad aan 'n superintendent van onderwys. Vir die grootste gedeelte van die anneksasie-tydperk het ds. H.S. Bosman van Pretoria hierdie pos op 'n tydelike basis gevul,¹ maar toe sake weer normaal begin word, moes 'n permanente aanstelling gedoen word. Die Driemanskap, bestaande uit vise-pres. Paul Kruger, genl. Piet Joubert en oud-pres. M.W. Pretorius, aan wie die herestelde Volksraad die bestuur van die land opgedra het kort voordat die vyandelikhede uitgebreek het,² het besluit om hierdie pos aan ds. S.J. du Toit aan te bied.

Dit was feitlik 'n vanselfsprekende keuse. Ds. Du Toit se gevoelens omtrent Transvaal tydens die oorlog was welbekend. Sy ywer vir die onderwys in die Kaapkolonie het ook nie in Transvaal onopgemerk verbygegaan nie. Aan heelwat Transvalers sou hy ook nog bekend gemaak het na sy besoek van 1875.

Waarskynlik het Kruger die meeste aangetrokke gevoel tot ds. Du Toit, aangesien hy lid was van die Gereformeerde Kerk en ds. Du Toit se simpatie met Kuyper by hom aanklank sou gevind het. Hulle sienings oor die onderwys het ook ooreengestem. Waarskynlik het genl. Joubert in ds. Du Toit 'n moontlike politieke bondgenoot gesien.³ Wat M.W. Pretorius se gevoelens oor ds. Du Toit was, kon nie vasgestel word nie.

Op 1 Augustus 1881 is die volgende boodskap aan ds. Du Toit getelegrafeer: "Will you come to Transvaal as Superintendent of Education. This is indirectly official. Do come, if possible. Wire reply."⁴ Met hierdie telegram was mev. Du Toit nie baie ingenome nie. Sy het haarself beskou as iemand wat huislik van aard is en wat nie by so 'n lewe sou inpas nie. Die keuse het sy egter aan haar man oorgelaat.⁵ Drie dae later het ds. Du Toit laat weet dat hy onmoontlik dadelik kon besluit en dat hy oor die saak nadink. Op 15 Augustus het die regering die aanbod amptelik herhaal, waarop ds. Du Toit laat weet het dat hy in September Transvaal toe wou kom om die sitting van die Volksraad by te woon.⁶

Blykbaar het hierdie aanbod ds. Du Toit taamlik onverhoeds betrap. Twee dae nadat hy die telegram ontvang het, skrywe hy aan Kuyper: "Hoe belangrik ik dit werk ook acht toch ben ik mij gants onzeker of ik het op mij nemen zal."⁷ Eers nadat hy die amptelike aanbod ontvang het, het hy dit aan sy gemeente bekend gemaak. Die aankondiging het hy op Sondag, 21 Augustus, van die kansel af gedoen. Die Donderdag daarop het die gemeente hom 'n aantal adresse aangebied waarin hulle hom vra om dit nie aan te neem nie. Daar was onder andere adresse namens die gemeente-

lede, die katkisante, die kinders van die Platteklipskool en van die Gimnasium se studente.⁸

In die adres wat deur die gemeentelede onderteken is, is by hom aangedring om na te dink oor die buitengewone wyse waarop hy leraar van die gemeente geword het, oor die gesamentlike lyding wat hulle nouer aan mekaar gebind het, oor die feit dat hy hulle gevoelens oor die onderwys onderskryf, dat iemand anders ook gevind kon word vir die Transvaalse pos en dat hulle weens sy ongesteldheid "zeer dikwijls van uwe prediking zijn verstoken geweest, en dus te sterker begeeren dat uw arbeid onder ons nog niet mogt ten einde komen." Hierdie versoekskrif is onderteken deur 234 persone.⁹

Op Sondag 28 Augustus het ds. Du Toit op hierdie adresse geantwoord. Hy het eerstens gewys op die faktore wat by hom ten gunste en teen die aanname van die aanbod sou tel. Daarby wou hy ook 2 of 3 maande verlof neem om Transvaal te besoek. Of hierdie verlof aan hom toegestaan sou word, wou hy aan 'n gemeentevergadering voorlê wat vir die volgende Dinsdagoggend bepaal is. Toe hierdie vergadering gehou is, het 42 marslidmate teen 22 besluit om hom die gevraagde verlof te gee.¹⁰

Direk na die gemeentevergadering is 'n buitengewone kerkraadsvergadering gehou om die besluit te bekragtig. Drie kerkraadslede, t.w. A.A. Sparenburg, A.M. de Villiers en J.P. Malherbe, het daarteen gestem.¹¹ Veral ouderling Sparenburg het sterk oor die saak gevoel en 'n paar weke later in 'n brief aan die Kerkraad sy redes verstrekkend waarom hy teen die verlening van verlof was. Sy hoofbeswaar was eers teen die feit dat ds. Du Toit alreeds soveel verlof gehad het dat dit nie minder as reg sou wees dat hy sy herwonne gesondheid ten bate van die gemeente aanwend nie.¹²

Sparenburg het moontlik die gedagte gehad dat ds. Du Toit sy beginsels versaaak deurdagte hy as superintendent van onderwys die openbare skool onder sy beskerming sou neem. Dit sou 'n afwyking van die sienswyses van wyle ds. Van der Lingen inhou. Tussen die gesinne Van der Lingen en Sparenburg was daar juis 'n lang verbinde. Die vader van ouderling Sparenburg het as skeepstimmerman in Nederland gewerk waar hy ds. Van der Lingen as student ontmoet het. Met laasgenoemde se terugkeer na Suid-Afrika in 1831 het hy hom gevolg, aangesien hy sendingwerk onder die heidene in Afrika wou doen. In die Paarl het hy 20 jaar lank in die Zionskerk katekisasie gehou, bidure gelei en siekes vertroos. Die toegeneentheid tot ds. Van der Lingen het daarin tot uiting gekom dat seuns uit albei gesinne die naam Aart Anthony ontvang het.¹³ Ouderling A.A. Sparenburg het mettertyd 'n openlike teenstander van ds. Du Toit geword en dit is deels aan hom te danke dat die verhouding tussen ds. Du Toit en Noorder-Paarl afgekoel het.

Met die verlof van die gemeente en die Kerkraad het ds. Du Toit Transvaal toe vertrek in geselskap van sy vriende D.J. en P.J. Malan, albei lede van die Genootskap van Regte Afrikaners. Daar het hulle 'n gulle ontvangs geniet en ds. Du Toit is uitgenooi om in Pretoria en Middelburg te preek.¹⁴ Op 23 en 27 September het hy met die Uitvoerende Raad samesprekinge gehou waar ooreengekom is dat hy sy status as predikant kon behou en die vryheid sou hê om te preek en die sakramente te bedien, waar hy gevra word, solank dit nie sy werk as superintendent benadeel nie.¹⁵ Toe ds. Du Toit hierdie voorwaarde gestel het, het Paul Kruger gesê: "Als jij jou amb wil weggebi, dan wil ik jou nie hê nie."¹⁶

Ds. Du Toit het ook sy beginsels oor die onderwys in sewe punte saamgevat en versoek dat dit die basis vir 'n nuwe onderwyswet moes vorm. Die Volksraad het later hierdie beginsels bekragtig en dit het die eerste sewe artikels van 'n nuwe onderwyswet gevorm.¹⁷

Aan Kuyper het hy meegedeel dat hy deelgeneem het aan die geheime beraad van die Volksraad wat die Konvensie van Pretoria, waarvolgens Transvaal weer beperkte soewereiniteit verkry het na die oorlog, moes goedkeur.¹⁸ Dit toon welke vertroue die Transvaalse wetgewers in hom gestel het.

Op 28 Oktober was hy weer terug in die Paarl en twee dae later het hy tydens die erediens die gemeente meegedeel dat hy besluit het om die benoeming te aanvaar.¹⁹ Op die volgende dag is 'n buitengewone kerkraadsvergadering gehou waar hy bekend gemaak het dat hy tot aan die einde van die jaar sy ampwerk sou verrig.²⁰ Die redes vir die aanvaarding van die amp het hy ook bekend gemaak. Hy het onder andere verklaar: "Wie heeft het in de harten der leidslieden gelegd om zoo dadelijk te zorgen voor hun krocst? Is hierin dan niet een hogere Hand, die de harten neigt als waterbeken?" Hy het verder ook gewys op die belangrikheid van die roeping, aangesien dit die toekoms van Transvaal in sy hande geplaas het.²¹ Nog iets wat by hom swaar geweeë het, was die keelkwaal waaraan hy gely het.²²

Aan dr. Kuyper het hy 'n verdere rede verstreë, naamlik "omdat Jorissen klaar stond om een modern daarin te stoppen."²³ Dié Jorissen wat ds. Du Toit hier noem, was iemand met wie hy nooit oor die weg kon kom nie. Daarvoor was daar redes genoeg. Dr. E.J.P. Jorissen is in Utrecht, Nederland, gebore waar sy vader predikant was. Hy het self predikant geword en o.a. te Groningen 'n gemeente bedien. Ook het hy "uitgesproke vrysinnige sienswyses" gehuldig. In 1868 het hy sy amp neergelê om joernalis te word, maar toe pres. Burgers in 1875 'n besoek aan Europa gebring het, het hy hom 'n pos aan die beplande Gimnasium in Pretoria aangebied. Voor sy vertrek na Transvaal het hy eers in die teologie gepromoveer met 'n dissertasie oor die verhouding tussen kerk en staat.

Toe die Gimnasium nie dadelik gestig is nie, het hy hom as prokureur bekwaam en in Mei 1876 staatsprokureur geword. In Mei 1877 is hy saam met Paul Kruger na Engeland om te protesteer teen die anneksasie. Onder die bewind van Shepstone het hy staatsprokureur gebly totdat regter Kotzé sy ontslag in Oktober 1877 bewerk het. Na die oorlog is hy weer in hierdie pos aangestel.²⁴

Ds. Du Toit sou nooit met 'n liberale teoloog soos Jorissen kon saamwerk nie, want daarvoor was hy te behoudend in sy opvattinge. Geen wonder dan ook dat hy Jorissen ook daarvan beskuldig het dat hy sake so verknoei het dat die Pretoriase Konvensie nie vir Transvaal alte gunstig was nie.²⁵ En waar Jorissen volgens ds. Du Toit een van sy geesgenote in die pos van superintendent van onderwys wou inwerk, was dit te veel vir hom. Later het daar - byna vanselfsprekend - openlike botsings tussen Du Toit en Jorissen plaasgevind.

Nadat die gemeente verneem het dat hulle predikant hulle sou verlaat, het hulle hom andermaal 'n adres aangebied. Daarin is onder andere verklaar: "Met innig Smartgevoel was het dat wij op Zondag 30 Oct. 11. de aankondiging vernomen hebben dat wij Ueerw. niet lang meer in ons midden zouden zien daar u om gewigtige redenen de betrekking, u van elders aangeboden, gedrongen voelt aan te nemen.

"Het is ons eene behoefte des harten bij dezen te verklaren dat wij uwe diensten in, en voor de gemeente steeds op hoogen prijs stelden, en dat, hetgeen gij zegt in zwakheid soms in strijd en lijden te hebben verrigt, ons groote voldoening heeft gegeven, en nog lang na dezen voor ons zal geacht en gewaardeerd worden."²⁶ Hierdie adres is deur 325 lidmate onderteken, heelwat meer as die vorige adres. Dit is opmerklik dat die handtekening van onderling Sparenburg op geeneen van hierdie adresse voorkom nie.

Daarby is daar ook nog 'n kollektelys rondgestuur om geld in te samel vir 'n afskeidsgeskenk aan ds. Du Toit. Die opbrengs daarvan was £122.²⁷ Dit is dus duidelik dat die gemeente moeilik sou afskeid neem van hul leraar. Die belofte dat sy dienste nog lank onthou en waardeer sou word, is deur omstandighede nie bewaarheid nie. Mettertyd het daar 'n vreemding tussen hom en Noorder-Paarl ontstaan, soos later sal blyk.

Deur verskeie lidmate is daar ewenwel 'n laaste poging aangewend om ds. Du Toit te behou. Op 15 November het 'n versoekskrif, onderteken deur 96 lidmate, die Kerkraad bereik waarin gevra word om 'n gemeentevergadering waar twee jaar verlof aan ds. Du Toit toegestaan kon word om in dié tyd sy werk as superintendent te verrig en dan weer terug te keer. Sy gemeentewerk moes dan intussen deur 'n hulpprediker waargeneem word.²⁸ Sodanige gemeentevergadering is op 21 November gehou, maar die meerderheid van die aanwesiges het geoordeel dat dit beter is om te

berus in ds. Du Toit se besluit.²⁹

Twee dae later is aan hom demissie verleen op 'n buitengewone kerkraadsvergadering wat saam met die lede van die Ringskommissie gehou is.³⁰

Die akte van demissie is onderteken deur die lede van die Ringskommissie, naamlik di. J.S. Hauman, C. Rabie en oudl. E.G. Malherbe, en daarin is verklaar dat "de gedemitteerde zijn status van predikant behoudt en geregtigd is tot het uitdeelen der genademiddelen en beroepbaar blijft in de Ned. Geref. Kerk van Zuid-Afrika."³¹ En so is die band tussen leraar en gemeente losgemaak.

Eers twee maande later, op 22 Januarie 1882, het ds. Du Toit afskeid geneem van die gemeente en die volgende dag na Transvaal vertrek.³² Voor sy vertrek het die gekombineerde Kerkraad egter alreeds daartoe oorgegaan om 'n opvolger vir hom te beroep. Op 12 Desember is 'n beroep uitgebring op ds. A.A. Louw van Murraysburg. Elf lede van die vergadering het vir hom gestem terwyl nege lede hulle stemme op ander predikante uitgebring het.³³ Die keuse het waarskynlik op hom geval, aangesien hy 'n gebore Paarliet was³⁴ en tydens die Sinode van 1880 getoon het dat hy moedertaal-onderwys op die hart gedra het.³⁵

In Februarie 1882 moes aniermaal 'n beroep uitgebring word omdat ds. Louw bedank het. Hierdie keer is ds. G.W.B. van der Lingen, seun van wyle ds. G.W.A. van der Lingen en destyds predikant te Kroonstad, beroep. Hierdie beroep was ook nie geslaagd nie, en nadat ds. J.H. van Wyk van Boshoff ook sonder welslae beroep is, is ds. A.A. Louw andermaal beroep, hierdie keer met sukses. Toe ds. Louw op 10 November 1882 bevestig is, was die gemeente bykans 'n jaar lank vakant.³⁶ Indien Noorder-Paarl gereken het dat ds. Louw 'n navolger van ds. Du Toit en ds. Van der Lingen sou wees, het hulle hul vergis. Deur die jare heen het die gemeente wel baie gehag geraak aan hom,³⁷ maar spoedig na sy aankoms het hy aanduidinge daarvan gegee dat hy 'n ander rigting sou inslaan. Op die eerste kerkraadsvergadering wat hy bygewoon het, het hy dit byvoorbeeld reggekry dat die Kerkraad in die toekoms nie meer die Vraeboekie van Hellenbroek vir die kerkisante sou voorskryf nie, maar wel die Kortbegrip.³⁸

1. A.H. Lugtenburg: Geskiedenis van die Onderwys in die S.-A. Republiek, p. 124.
2. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, p. 312.
3. J. Ploeger: Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek, p. 4.
4. Ewald Esselen - ds. S.J. du Toit, 1.8.1881, PSA, R 3381/81 by R 5296/86.
5. (Ds. S.J. du Toit:) Lijden en vertroosting bij het afsterven mijner Geliefde Echtgenoot, p. 11.
6. Ds. S.J. du Toit - Regering Z.A.R., 26.8.1881, PSA R 3578/81 by R 5286/86.
7. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 3.8.1881, Kuyper-vers. V.U.
8. DAP 26.8.1881.
9. Adres nms. die gemeente Noorder-Paarl - ds. S.J. du Toit, 22.8.1881, GKA, SJT 1/1, pp. 33 - 47.
10. DAP 2.9.1881.
11. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 95.

12. A.A. Sparenburg - Kerkraad van Noorder-Paarl, 21.9.1881, KKA, Ink. Briewe, Noorder-Paarl, G 42-2/1.
13. KB 13.5.1876; M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, p. 281; Lidmaatsregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
14. DG 15.12.1881, p. 177; J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 30.
15. Ds. S.J. du Toit - Vise-pres. en Regering Z.A.R., 29.9.1881, PSA, R 3994/81 by R 5296/36.
16. J.D. du Toit: A.w., p. 239.
17. J. Ploeger: A.w., p. 6.
18. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 28.11.1881, Kuyper-vers. V.U.
19. DAP 4.11.1881.
20. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 100.
21. Toesprake in ds. Du Toit se handskrif, ongedat., GKA, SJT 9/2, p. 385.
22. J.D. du Toit: A.w., p. 239.
23. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 28.11.1881, Kuyper-vers. V.U.
24. E.J.P. Jorissen: Transvaalse Herinneringen, pp. 4 - 10; Charles van der Walt: S.J. du Toit in Diens van die Suid-Afrikaanse Republiek, pp. 29 - 31.
25. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 28.11.1881, Kuyper-vers. V.U.
26. Adres nms. die gemeente Noorder-Paarl - ds. S.J. du Toit, 8.11.1881, GKA, SJT 1/1, pp. 59 - 71.
27. Kollektelys ten behoeve van ds. S.J. du Toit, GKA, SJT 1/1, p. 74.
28. Versoekskrif 15.11.1881, KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl, G 42-2/1.
29. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 102.
30. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 104.
31. Akte van Demissie aan ds. S.J. du Toit, 23.11.1881, GKA, SJT 1/1, p. 73.
32. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 7-1.1882, KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl, G 42-2/1.
33. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 105.
34. J.A.S. Oberholster: 'n Driekwart-Jeu van Gods Liefde, Noorder-Paarl 1875 - 1950, p. 82.
35. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 126, 27.
36. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 109 - 115.
37. J.A.S. Oberholster: A.w., p. 85.
38. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 119.

Onderwysbeleid

Met sy aanstelling as superintendent van onderwys in die Suid-Afrikaanse Republiek het ds. Du Toit 'n gunstige geleentheid gekry om sy beskouinge oor die onderwys in die praktyk toe te pas. Dit het 'n nuwe era in die onderwysgeskiedenis van Transvaal ingelui wat radikaal verskil van voorgaande tye.

Onder die bewind van pres. T.F. Burgers was daar nouliks sprake van Christelike onderwys in die sin wat ds. Du Toit daaronder verstaan het. Pres. Burgers se houding oor die onderwys het alreeds geblyk uit die keuse van mense wat hy wou kry as superintendent van onderwys. Nadat hy tevergeefs getrag het om sy liberale geesgenote, di. J.J. Kotzé van Darling en A.G.M. Kuys van George, in hierdie baan te laat belangstel, het hy tydens sy Europese reis van 1875 die dienste bekom van die Nederlander, W.J. van Gorkum, 'n uitgesproke liberalis.¹

Burgers se eie opvattinge het ook duidelik na vore gekom in 'n konsepsie-onderwyswet wat hy in Februarie 1874 gepubliseer het. Sekere artikels daarin het nogal opspraak verwek. Daar is onder andere bepaal: "Geen godsdienst onderwys word gedurende die Schooluren gegee." Daar sou ook geen vereistes met betrekking tot die kerklidmaatskap van onderwysers gestel word nie en onderwysers is verbied om hulle in skooltyd met godsdienstige kwessies te bemoei. Vanweë die teenstand teen hierdie bepalinge is hulle nooit in die goedgekeurde wet opgeneem nie.²

Hierdie wet is eers tydens pres. Burgers se Europese reis van 1875 aangeneem, met weglating van bogenoemde bepalinge. Met sy terugkeer het hy sy ontevredenheid hiermee te kenne gegee en verklaar: "De Volksraad heeft in mijne afwesigheid goedgevonden om het lezen van den Bijbel en het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis op de scholen in te voeren. Ware ik tegenwoordig geweest, ik zou dat voorstel bestreden hebben. Het Heilige Boek behoort daar niet te huis waar wetenschap moet worden geleerd. Het behoort niet in de school of in den tempel der wetenschap...."³

Tydens die Britse besetting van Transvaal het die heer Van Gorkum bedank. Hy is opgevolg deur die huisarts van Shepstone, dr. J. Vacy Lyle, maar hy is 'n paar maande later oorlede en ds. H.S. Bosman is aangestel as tydelike superintendent.⁴ Dit is te verstaan dat Lyle die onderwys in Engelse trant ingerig het. Ds. Bosman het daarmee voortgegaan. Hy was sterk onder die invloed van ds. A. Murray⁵ wat nie geskroom het om Amerikaanse en Engelse onderwyseresse na Suid-Afrika in te voer nie. Onder die toesig van ds. Bosman se Kerkraad is die Prospect Ladies' Seminary in Pretoria gestig en die Hervormde Kerk sou later op 'n Algemene Vergadering lank debatteer voordat hierdie inrig-

ting 'n Nederlandse karakter kon verkry.⁶

In skerp kontras met die beginsels van sy voorgangers het die beleid van ds. Du Toit gestaan. Tydens sy besoek aan die einde van 1881 aan Pretoria het hy sy grondbeginsels aan die Uitvoerende Raad voorgelê wat dit goedgekeur het. 'n Week later het die Volksraad dit ook goedgekeur en dit sou later die basis vorm van 'n nuwe onderwyswet. Die res van hierdie wet het bestaan uit administratiewe bepalinge wat grotendeels ontleen was aan die onderwyswet van Burgers.⁷

Hierdie wet is op 28 Maart in die Staatskoerant gepubliseer, waarna dit op 4 Mei deur die Volksraad bekragtig is.⁸ Die eerste artikel het bepaal: "De Regeering der Z.A. Republiek, uitgaande van het beginsel dat het de taak is der ouders te zorgen voor het onderwijs hunner kinderen, beperkt hare bemoeijingen met het Schoolwezen:

- (a) Tot het aanmoedigen van particulier initiatief (onderneming) bij de burgerij door geldelijke bijdragen ter ondersteuning der Scholen;
- (b) Tot het Schoolopzicht, voor soo ver zij zich geroepen acht, toe te zien, dat hare toekomstige burgers de vereischte Christelijke opvoeding ontvangen;
- (c) ...."

Hierdeur het ds. Du Toit een van sy grondbeginsels, naamlik dat dit nie die taak van die staat is om te sorg vir die onderwys nie, maar dié van die ouer, in uitvoering kon bring. In Transvaal het die vrywillige beginsel op skoolgebied in 'n groot mate in werking getree. Hy sou dus as staatsampenaar so min as moontlik met die opvoeding van ander mense se kinders inmeng.

Artikel 2 het oor godsdienstonderwys gehandel: "Erkennende dat het Godsdienstonderwijs als zoodanig tehuis behoort bij de Kerk en niet bij den Staat, zoo eischt de Regeering slechts dat, in alle van Regeeringswege ondersteunde scholen, het burgerlijk onderwijs behoorlijk gegee word:

- (a) In Christelijken geest;
- (b) Waarbij ingegrepen is het openen en sluiten der School met gebed, en lezen van Gods Woord en de behandeling der Bijbelgeschiedenis binnen de School uren;
- (c) Terwijl het bepaald confessioneel (leerstellig) onderwijs aan de respectieve Kerkbesturen wordt overgelaten;
- (d).....
- (e) Waarbij de Regeering de wenschelijkheid uitspreekt, dat de verschillende Gemeenten en Kerkeraden zelf, zooveel mogelijk is, het initiatief nemen in stichten van Scholen en het kiezen van School commissien."

Met hierdie artikel het ds. Du Toit die neutrale skool sonder die Bybel, wat in sy oë 'n onding was, in die ban gedoen. Die kerk moes seggenskap

in onderwys sake hê.

In artikel 3 is die wyse van geldelike ondersteuning van die skole vasgelê. Elke skool sou 'n subsidie ontvang wat in verhouding staan met die aantal leerlinge.

Die sewende artikel het vasgestel: "Het onderwijs zal gegeven worden in de Nederduitsche taal," waarmee die onderrigmedium bepaal is. Streng gesproke sou daar dus nie vir Engelse skole plek wees in die onderwysstelsel van die Republiek nie. Hierdie artikel moet gesien word as reaksie op die onderwys in die Kaapkolonie, waar Nederlands in daardie dae hoegenaamd nie tot sy reg gekom het nie en waarvan ds. Du Toit 'n geswore teenstander was. Hierdie artikel het sekere bedenkinge wat by sommige mense bestaan het, uit die weg gerym. Die Pretoriase nuusblad, De Volksstem, was genoodsaak om te verklaar dat sommige mense verniet bang was dat ds. Du Toit die "Patriots-taal" op die skole sou laat onderrig. Uit die gepubliseerde wetsontwerp was dit ook duidelik dat die kinders heelwat meer as net godsdiensonderrig sou ontvang.⁹

Na sy ampsaanvaarding het ds. Du Toit baie pogings in die werk gestel om sy onderwysbeleid onder die land se bevolking bekend te stel. In antwoord op 'n adres wat die inwoners van die wyk Hexrivier in die distrik Rustenburg aan hom gerig het, het hy geantwoord: "Het onderwijs moet gegee worden in christelijken (hoewel niet juist confessionneelen) geest; de Bijbel moet de eereplaats hebben in de school. De ondersteuning der H.E. Regeering moet gelijkelijk toegekend worden aan dorping en buitenman, eenvoudig berekend naar de verdienste, geëvenreedigd aan het aantal leerlingen en den graad van onderwijs. Het onderwijs moet ingericht zijn overeenkomstig de behoeften van ons land en volk."¹⁰

In 1882 het daar twee preke van hom in De Getuige verskyn, waarin hy een en ander meegedeel het van sy gedagtes oor die onderwys in Transvaal. In April was daar 'n preek na aanleiding van 1 Sam. 13: 19 - 22 - "Geen Smid in Israel; of bij ons 't Onderwijs in Vreemde Handen." Hierin het hy die volgende gedagtegang ontwikkel. Net soos Saul van ouds nie gesorg het vir smede in Israel nie en sy volk gevolglik afhanklik was van die Filistyne vir wapens, so was die Transvalers op daardie tydstip afhanklik van vreemdelinge vir hulle onderwys met die gevolg dat die onderwys ook in vreemde gees gegee is. "Wij moeten naar de wortel der kwaal. Wij moeten eigen smeden hebben. 't Onderwijs moet teruggeëischt worden uit de vreemde handen; 't moet wortelen in ons volksleven, in ons volkskarakter, in onze volkshistorie."¹¹ Hier was Du Toit, die nasionalis en volksmens aan die woord.

In die tweede preek, na aanleiding van Ps. 144: 12, het hy hom uitgelaat oor die verskillende doelstellings wat nagestreef moet word met die

onderwys van seuns en dogters. Hy wys daarop dat daar in die vorige eeue haas niks gedoen is aan die opvoeding van die vrou nie. Dit is verkeerd. Die volledige emansipasie van die vrou aan die ander kant is ook nie reg nie. Die opvoeding wat seuns moet geniet, moet 'n aktiewe opvoeding wees wat die nuttige nastreef en by die geaardheid van 'n seun pas, terwyl die opvoeding van die dogter eerder 'n passiewe opvoeding moet wees waarin die sierlike tot doel gestel word.

In hierdie preek het hy ook enige gedagtes uitgespreek oor die wyse waarop hy sy taak as superintendent sien: "Ja, ik dank Gode, en naast Hem de Regeering der Z.A. Republiek, dat zulk een grootsche taak mij in de handen werd gelegd - in deze zoo zwakke handen! Maar ik gevoel het, de roeping is te groot voor mijne zwakke krachten. Waarom ik geduriglijk Gode smeeken blijf om, volgens zijn regel, zijne genade en kracht aan ons te vermenigvuldigen naar den eisch der roeping waarmee Hij zelf ons geroepen heeft."¹² Hier was Du Toit, die gelowige en kerkmens, aan die woord.

1. A.H. Lugtenburg: Geskiedenis van die Onderwys in die S.-A. Republiek, p. 104; KB 23.1.1875, p. 23.
2. A.H. Lugtenburg: A.w., pp. 95, 96.
3. ZA 13.5.1876.
4. A.H. Lugtenburg: A.w., pp. 119, 124.
5. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 204, 251.
6. Een-en-twintigste Algemene Kerkvergadering van die Ned. herv. kerk, 1881 (G.B.A. Gerdeyer: Boustowwe vir die Geskiedenis van die Ned. Geref. Kerk in die Transvaar, pp. 319, 20).
7. J. Floeger: Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek, pp. 6, 7.
8. F. Jeppe en J.G. Kotzé (red.): De Locale wetten der Zuid-Afrikaansche Republiek, pp. 1069 -1071.
9. DV 5.4.1882.
10. Ds. S.J. du Toit - Inwoners van die wyk Hexrivier, Rustenburg, ongedat., GK, SJT 1/1, p. 109.
11. DG 15.4.1882, pp. 49 - 53.
12. DG 15.8.1882, pp. 113 - 19.

Die Eerste Maande: 'n Belowende Begin

Die reis van die gesin Du Toit na die Transvaal was in 'n groot mate 'n segetog. Uit Oudtshoorn en Phillipstown is adresse van waardering aange-stuur. In Venterstad is 'n hartlike ontvangs met toesprake en adresse deur die Afrikanerbond van die distrik Albert gereël, terwyl ds. Du Toit en sy gesin tuisgegaan het by Oom Daantjie van den Heever.¹

Nog voordat hulle in Transvaal aangekom het, is 'n welkomsadres vanuit Rustenburg se wêreld ontvang waarin hy onder andere sô aangespreek word: "Wij, de ondergetekenden, burgers van de wijk Hoogeveld, district Rustenburg, heeten u WelEerw. hartelijk welkom in ons midden. (....) Wij kennen u daarvoor dat gij altijd een warm hart voor ons hadt, ja zelfs voor meer dan vijf jaren, toe gij " als Afrikaander geschaard hebt in de rij van het 'Genootschap van Regte Afrikaanders,' om te werken voor onze natie." Die tweede naam wat op die lys van ondertekenaars voorkom, is dié van D.A. Kloppers, oprigter van die Rustenburgse tak van die Genootskap van Regte Afrikaners.²

Na sy aankoms in die Transvaalse hoofstad het ds. Du Toit op 13 Maart 1882 sy ampseed en ook die burgerlike eed voor vise-pres. Kruger en oud-pres. Pretorius afgelê, en dadelik met sy werk begin. Daar was veel vir hom om te doen. Hy het dadelik pogings aangewend om sy onderwyswet in werking te stel.³ Daar was heelwat opgehoopte korrespondensie wat afgehandel moes word en daarna het hy op uitnodiging 'n besoek gebring aan die distrikte Heidelberg, Potchefstroom en Rustenburg waar hy die onderwyswet aan die burgers verduidelik het, die toestand van die skole ondersoek het en nuwe skole gestig het.⁴ As gevolg van hierdie reis kon hy in Mei aan die Volksraad 'n voorlopige verslag voorleë waaruit geblyk het dat die onderwys toe nog in 'n naglike toestand was.⁵

In Pretoria het die gesin Du Toit "'n tamelike ruime huis" betrek. Dit was ten weste van Kerkplein en vise-pres. Kruger, wat 'n jaar later tot president van die Republiek verkies is, het in dieselfde omgewing gewoon. Besoeke van die Du Toits by die Krugers het meermale voorgekom.⁶

Met die nuwe superintendent van onderwys was die Transvaalse bevolking ingenome. Tydens sy besoek aan Rustenburg het die inwoners van die wyk Hexrivier in 'n adres aan hom verklaar: "U kennende als een Afrikaner; een man die in den worstelstrijd welken wij te strijden hadden tegen overheersching en geweld altijd onze regten hebt voorgestaan en behartigd, een man die door woord en geschrift het heil en de welvaart van Afrika hebt gezocht, als een man die den Heere vreest, en die lust heeft te werken tot nut van onze jeugd, was het ons tot eene groote vreugde toen onze geëerde Regering het oog op u geslagen had...."⁷ Hierdie houding sou wel verteenw. ordigend van 'n groot deel van die land se bewoners gewees het.

Ook die kerke het instemming betuig met sy onderwysbeleid. Die Hervormde Kerk het tydens sy Algemene Verandering in November 1881 die Prospect Ladies' Seminary wat onder beheer van die Pretoriase Kerkraad gestaan het, gesuiwer van Engelse invloede deur die Nederlandse taal op die voorgrond te plaas.⁸ Die Gereformeerde Kerk was ds. Du Toit se beleid goedgesind, aangesien dié kerk ook 'n voorstander van die vrywillige stelsel op skoolgebied was. Die Ned. Geref. Kerk het die geleentheid aangegryp wat die wet gebied het en heelwat nuwe skole tot stand laat kom. Die Engelse kerke was egter nie so ingenome met die onderwyswet nie, want dit het geen plek aan Engelse skole toegeken nie.⁹ Dit was dus geen oordrywing nie toe ds. Du Toit in Junie 1882 aan Kuyper geskryf het: "Regering, Wetgeving en Bevolking steunen mij, en mijn werk gaat snel vooruit. Ik moet alles van den voet af beginnen."¹⁰

Die nuwe onderwyswet het die pligte van die superintendent duidelik omskrywe in art. 13. Daar is voorgeskryf dat hy blyke moes gee van sy bekwaamheid, suiwerheid in die leer en onbesprokenheid van wandel terwyl hy lidmaat van 'n Protestantse kerk moes wees. Sy aanstelling sou gela vir sewe jaar, maar die regering kon hom enige tyd ontslaan weens wangedrag of onbekwaamheid. Aan hom is opgedra om minstens een keer per jaar al die skole te besoek, die administrasie van die skoolwese te behartig en elke jaar aan die regering verslag te doen. In art 14 is voorsiening gemaak vir 'n sekretaris vir die superintendent indien die hoeveelheid werk dit regverdig; ook sou hy die reg hê om bevoegde persone te vra om namens hom die skole te inspekteer.¹¹

Oor die diensjaar 1882 kon ds. Du Toit 'n baie gunstige verslag aan die regering voorlê. Daaruit het dit geblyk dat daar in Januarie 1882 slegs 9 skole met 206 leerlinge bestaan het. In Desember was daar 43 skole met 872 leerlinge. Die superintendent het slegs 31 skole besoek. Die uitgawe per leerling in 1882 was £3-4-8 in vergelyking met £11-8-9 in 1877 en £7-8-9 vir 1882 in die Oranje Vrystaat. In hierdie verslag is ook met waardering gewag gemaak van die besendings skoolboeke wat uit Nederland ontvang is. Ongelukkig het al die boeke nie voldoen aan die verwagtinge nie, aangesien hulle opgestel is met die oog op Nederlandse toestande.¹² Hierdie boeke is op aanvraag van ds. Du Toit voorsien deur die Nederlandsch-Zuid Afrikaansche Vereniging waarvan dr. Kuyper destyds voorsitter was.¹³ Nadat ds. Du Toit enkele maande lank in sy amp werkzaam was, moes ook De Volksstem toegee dat die onderwys onder hom groot vordering gemaak het.¹⁴

Op 1 November van dié jaar het 'n swaar slag ds. Du Toit getref. Sy eggenote het hom skielik ontval na 'n kortstondige siekbed. Volgens die simptome wat hy agterna beskrywe het in 'n boekie wat hy uitgegee het ter ere van haar nagedagtenis en wat hy aan intieme vriende uitge-

deel het, Lijden en vertroosting bij het Afsterven mijner Geliefde Echtgenootes. Elisabeth Jacoba du Toit-Joubert, is sy waarskynlik aan harsingvliesontsteking oorlede. Sy is die volgende dag ter ruste gelê. Aangesien die gesamentlike kommissies van die Ned. Geref. Kerk en die Ned. Herv. Kerk juis in hierdie tyd in Pretoria besig was om 'n hereniging tussen dié twee kerke te bespreek, kon die aanwesige predikante deelneem aan die plegtige begrafnis. Hulle was ds. H.S. Bosman, D.P. Ackermann - ds. Du Toit se metgesel na Transvaal in 1873 - N.J. van Warmelo, H.J. Neethling en H.L. Neethling. Ook ds. P. Postma van die Gereformeerde Kerk was aanwesig.¹⁵

Sy arbeid moes egter voortgaan, al was sy rou intens. Dit het nie lank geduur voordat hy druk besig was met allerlei werksaamhede nie, dinge wat soms min verband gehou het met sy onderwyspligte.

Aangesien hy spoedig bewys gelewer het van sy vele talente en die Republiek 'n gebrek gehad het aan opgeleide amptenare, het die regering hom ingespan vir allerlei addisionele take. Hy het geweet om hom so onmisbaar te maak dat hy in Desember aan dr. Kuyper kon skryf dat hy Kruger se regterhand is waar Jorissen en derglikes dit vantevore was. "Die moderne heereien sien mij dan ook met nijdige oogen aan, doch onderwerpen zich geveinsdelijk."¹⁶ Aan C.P. Hoogenhout het hy meegedeel: "Met hem [Kruger] kan ik zoo wat alles doorkrijgen."¹⁷

So is ds. Du Toit in Junie 1882 aangestel as voorsitter van die immigrasiekommissie wat moes skakel met die Nederlandse emigrasiekommissie, waarvan dr. Kuyper die voorsitter was. Veel vrugte het die pogings van hierdie kommissie egter nie opgelewer nie.¹⁸ In Mei 1883 is hy gekies tot sekretaris van die finansiële kommissie wat die land se geldsake moes ondersoek. Die voorsitter daarvan was hoofregter J.C. Kotzé, die latere sir John Gilbert Kotzé en broer van die vrysinnige ds. J.J. Kotzé. Ten spyte daarvan dat hy 'n liberale broer gehad het, het Kotzé en Du Toit goed met mekaar oor die weg gekom.¹⁹ Waarskynlik het die feit dat albei Kapenaars was, iets daarmee te doen.

Sy lidmaatskap van hierdie kommissie het aan ds. Du Toit 'n kans gebied om dr. Jorissen se ontslag as staatsprokureur te bewerk. Nog voordat hy superintendent geword het, het hy 'n hekel aan Jorissen gehad. In Desember 1882, nog voordat die finansiële kommissie aangestel is, skryf hy aan dr. Kuyper: "Ziet gij geen kans ons een degelijken rechtsgeleerde van Geref. beginselen, uit Holland te leveren, tot Staatsprocureur, voor een salaris van £700 per jaar? Zoo ja, dan zal ik trachten den Volksraad, aanstaande Meizitting, er toe te brengen onzen modernen predikant, die nu hier rechtsgeleerde speelt, op pensioen te laten ontslagen. Ook Kruger wenscht dit met mij."²⁰

Jorissen het aan die begin van 1883 met verlof na Europa vertrek. In

sy afwesigheid het ds. Du Toit sy ontslag bewerkstellig. Op 4 Julie het die Volksraad die verslag en die aanbevelinge van die finansiële kommissie behandel. Een van die aanbevelinge was dat die salaris van die staatsprokureur verhoog moes word, maar dan moes die pos beklee word deur 'n gepromoveerde regsgeleerde. Die Volksraad het hierdie aanbeveling goedgekeur, moontlik onder die indruk dat dit hoofregter Kotzé se wens was. Daardeur het Jorissen sy pos verloor omdat hy nie 'n gepromoveerde regsgeleerde was nie.²¹ Dit was nie Kotzé nie, maar Du Toit wat Jorissen uit die weg geruim het. 'n Paar weke later het in 'n brief aan Kuyper daarop geroem dat dit hy is wat dit bereik het.²² Die feit dat hy selfs die president kon omhaal om met sy planne mee te gaan, het aangetoon dat hy op jaardie tydstip een van die invloedrykste manne in Transvaal was.²³

Die ontslag van Jorissen het taamlike opslae gemaak. Het Volksblad het verklaar: "De denkbeelden omtrent de belangeloosheid van den heer Jorissen mogen verschillen en verschillen werkelijk, maar er kan geen verschil van gevoelen bestaan omtrent de verbazende on dankbaarheid van de vertegenwoordigers van het Transvaalsche volk. De heer Jorissen is de ziel en het brein geweest van den Transvaalschen Vrijheidsoorlog, en zulk een loon te ontvangen voor de diensten door hem bewezen, is een bijna tragisch lot."²⁴

De Volksstem wou petisies ten gunste van dr. Jorissen laat onderteken en daarvoor is selfs die hulp van die Afrikanerbond ingeroep.²⁵ Die Patriot skryf oor hierdie gebeure: "Die Hollanders is woedend hiero'er. Hulle vloek, en raas, en dreig, en wil hemel en aarde bewege."²⁶

In dieselfde uitgawe van Die Patriot het daar 'n stuk verskyn onderteken deur "Dramaticus", getiteld Een Transvaalsch Toneelstuk. Daarin word die verdedigers van Jorissen gehekkel en onder die derde bedryf, derde toneel, kom hierdie opmerking voor: "Nu raast men. De Volksstem (jammer toch!), zich niet durvende uitspreken, geeft slechts een zeer eenzijdig rapport van het voorgevallene, en laat dan aan anderen, aldus eenzijdig ingelicht, het woord."²⁷

Kort daarna het ds. Du Toit 'n brief ontvang van die redakteur van De Volksstem, die heer J.F. Celliers, waarin hy vra of ds. Du Toit enigszins verantwoordelik was vir bogenoemde stuk in Die Patriot "waarin sekere reflecties worden gemaakt op degenen die zich verzet hebben tegen het besluit van eene meerderheid van den H.Ed.Achtbaren Volksraad tegenover dr. Jorissen, en waarin zekere ernstige beschuldigingen worden ingebracht tegen het blad waarvan ik de eer heb, eigenaar en redakteur te zijn."²⁸

Dit het 'n uitgebreide korrespondensie tussen ds. Du Toit en mnr. Celliers

tot gevolg gehad. Eer genoemde het nooit toegegee dat hy verantwoordelik was vir gemelde stuk nie. Hierdie korrespondensie het tot 'n einde gekom toe ds. Du Toit kort daarna, as lid van 'n deputasie van die Republiek, Europa toe vertrek het, maar eers nadat daar allerlei dreigemente en onvriendelike diinge kwytgeraak is.²⁹ Tussen ds. Du Toit en De Volksstem was daar na dese weinig vrienenskaplike gevoelens.

Ds. Du Toit het dit nodig gevind om hom in die openbaar te verdedig teen al die beskuldigings wat teen hom ingekom het oor sy aandeel in die ontslag van dr. Jorissen. In 'n drietal artikels in Die Patriot het hy uitgewei oor dr. Jorissen se gebreke.³⁰ In die eerste artikel beweer hy dat Jorissen uiters onbekwaam was, dat hy staatsgeld verduister het, leuens versprei het en ontrou was aan die Republiek. Tydens sy besoek saam met Kruger aan Europa was hy vir Kruger eerder 'n verleentheid as 'n hulp. Toe die Engelse hom tydens die anneksasie ontslaan het, het niemand gekla nie. Sy heraanstelling het meer uit jammerhartigheid as iets anders gespruit. Deur hom te ontslaan op grond van onvoldoende kwalifikasies, het die Volksraad hom eerder 'n guns bewys, want so kon hy nog eervol ontslag verkry. In die tweede artikel is De Volksstem gekritiseer vir sy verdraaide berisping en daarby word gevoeg dat dit "eenvoudig nonsens" is dat dr. Jorissen sonder aanklag en sonder dat hy hom kon verdedig van sy pos onthef is. Daar was niks waaroor hy hom moes verdedig nie, want daar is slegs besluit om 'n beter gekwalifiseerde amptenaar in sy plek aan te stel.

Dr. Jorissen het later in sy herinneringe beweer dat hierdie "walgelijke beschuldigings" teen hom heeltemaal onwaar was.³¹ Hierdie artikels in Die Patriot is later saam uitgegee in 'n brosjuur met die titel Di Ontslag van Dr. Jorissen. Jorissen beweer hieromtrent: "Zij [d.w.s. die artikels] werden in eene afzonderlijke brochure gedrukt, uit de Paarl naar de Transvaal gezonden, en bij honderden over het geheele land verspreid, met het bepaalde doel de publieke opinie tegen mij te vergiftigen."³² Dit is duidelik dat dr. Jorissen nie juis baie goedgesind teenoor ds. Du Toit was nie.

Nadat hy uit Europa teruggekeer het, het Jorissen hom sonder 'n baan gevind. Hy het toe die politiek toegetree en Volksraadslid geword. In 1888 is hy as regter te Johannesburg aangestel en in 1890 is hy benoem tot regter van die Hooggeregshof.³³

1. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 32; Ds. S.J. du Toit: Program van Beginselen van de Nationale Partij, p. i.
2. Welkomsadres aan ds. S.J. du Toit, 2.2.1882, GKA, SJT 8, p. 21.
3. Charles van der Walt: S.J. du Toit in Diens van die S.A. Republiek, p. 15.
4. J. Ploeger: Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek, p. 13; J. Chris Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys, p. 14.

5. J. Chris Coetzee: T.a.p.
6. J.D. du Toit: A.w., p. 248; Mione du Toit: Man op Nelo, p. 41; J.J. Oberholster: Die Historiese Monumente van Suid-Afrika, p. 300.
7. Welkomsadres aan ds. S.J. du Toit, 11.4.1882, GKA, SJT 1/1, pp. 107, 08.
8. Een-en-twintigste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk, 1881 (G.B.A. Gerdener: Boustowwe, pp. 319, 20).
9. J. Ploeger: A.w., pp. 12, 1^b; J. Chris Coetzee: Die Gereformeerde Beginsel en die Onderwys in Transvaal, p. 21.
10. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 6.6.1882, Kuyper-vers., V.U.
11. F. Jeppe en J.G. Kotzé (red.): De Locale Wetten der Z.A.R., p. 1073.
12. Charles van der Walt: A.w., pp. 19, 20.
13. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 11.4.1882 (B) en 6.6.1882, Kuyper-vers., V.U.
14. DV 11.6.1883.
15. Ds. S.J. du Toit: Lijden en vertroosting, pp. 10 - 20; Notulen van de Zitting der Vereenigde Commissien, pp. 10, 17. Laasgenoemde werk is die enigste bron waarin ons die sterfdatum van mev. Du Toit kon vind; selfs nie eers dr. J.D. du Toit noem is sy aangehaalde werk die sterfdatum van sy moeder nie.
16. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 4.12.1882, Kuyper-vers., V.U.
17. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 4.12.1882, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 64.
18. Jhr. dr. P.J. van Winter: Onder Krugers Hollanders I, pp. 50 - 55.
19. DAP 13.7.1883; Charles van der Walt: A.w., pp. 25, 26; Sir John Gilbert Kotzé: Memoirs and Reminiscences II, p. 109.
20. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 4.12.1882, Kuyper-vers., V.U.
21. E.J.P. Jorissen: Transvaalsche Herinneringen, p. 129; Charles van der Walt: A.w., pp. 26, 27.
22. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 6.8.1883, Kuyper-vers., V.U.
23. J. Ploeger: A.w., p. 22.
24. Het Volksblad 10.7.1883.
25. DV 15.8.1883.
26. DAP 27.7.1883.
27. T.a.p.
28. J.F. Celliers - ds. S.J. du Toit, 11.8.1883, GKA, SJT 1/1, pp. 180 - 82.
29. Ds. S.J. du Toit - J.F. Celliers, 13.8.1883 en 30.8.1883; J.F. Celliers - ds. S.J. du Toit, twee ongedat. briewe, GKA, SJT 1/1, pp. 183 - 190.
30. DAP 18.8.1883, 24.8.1883, 31.8.1883.
31. E.J.P. Jorissen: A.w., p. 128.
32. T.a.p.
33. J. Ploeger: A.w., p. 23.

Lid van die Deputasie na Europa

Daar kan met stelligheid beweer word dat die glorierykste tydperk in ds. Du Toit se lewe die jare 1883 en 1884 was. In hierdie tyd is hy oorlaai met eerbewyse en het hy soveel invloed besit soos nog nooit vantevore nie en ook nie weer daarna nie. Dit het saamgehang met die feit dat hy lid was van 'n deputasie van die Republiek na Engeland en Europa saam met pres. Kruger en genl. Nicolaas Smit.

Die aanleiding tot die stuur van die deputasie moet in die Konvensie van Pretoria gesoek word, aangesien daarin sekere bepalinge vervat was wat op die duur onhoudbare toestande vir die Republiek sou skep. Volgens die eerste artikel van die Konvensie is die westelike grens van die land só getrek dat dit aanleiding kon gee tot allerlei onluste en opstootjies in daardie geweste, wat inderdaad ook voorgekom het. Die tweede artikel het bepaal dat die Britse suweriniteit wat oor die Transvaal gehandhaaf is en wat slegs beperkte onafhanklikheid toegestaan het, ingehou het dat die Britse regering 'n resident in Pretoria kon aanstel met die reg van veto ten opsigte van naturelle-uitgewing, dat Britse troepe sonder verandering deur die land kon trek en dat Brittanje die staat se buitelandse betrekkinge behartig het. Wat vir die Transvalers veral gilewend moes wees, was die feit dat hulle nie as republiek erken word nie, maar "the Transvaal State" genoem is.¹

By verskeie persone het daar moontlik mettertyd die gedagte ontstaan dat hierdie sake deur middel van 'n deputasie na Engeland reggestel moes word. Ds. Du Toit het alreeds in Junie 1882 so 'n gedagte gekoester, soos blyk uit 'n brief van hom aan dr. Kuyper.²

Die idee van 'n deputasie na Engeland was egter nie 'n nuwe gedagte nie. Voor die uitbreek van die eerste Vryheidsoorlog het twee deputasies Engeland besoek om te protesteer teen die anneksasie.³ Dit is opvallend dat ds. Du Toit, soos blyk uit voormelde brief aan dr. Kuyper, gereken het dat hy en genl. Joubert die lede van 'n volgende deputasie moes wees.⁴ Hy het dit inderdaad ook reggekry om gekies te word toe die tyd ryp geag is vir nog 'n deputasie.

Onluste op die Westergrens van die Republiek het dit in 1883 nodig gemaak dat 'n deputasie wel gestuur sou word. In die suide van dié streek was daar vyandskap tussen die Koranna-hoofman Massouw en Mankoroane, hoofman van die Batlaping-stam. Verder noord was daar onenigheid tussen Mosnette en Montsioa wat geveg het om heerskappy oor die Barolong. Die Engelse het die kant van Mankoroane en Montsioa gekies en in hulle oorloë het hulle hulp ontvang van 'n aantal vrywilligers van die Diamantvelde. Met die hulp van vrywilligers uit die Transvaal het Massouw

en Moshette egter daarin geslaag om die oorhand te behaal.

Hierdie Boere-vrywilligers het as beloning vir hulle hulp groot stukke grond ontvang waarop hulle twee republiekies gestig het. In Desember 1882 is die Republiek Gosen in die noorde gestig; in Augustus 1883 het die Republiek Stellaland in die suide tot stand gekom. Die ontstaan van hierdie staatjies kon egter nie vrede bewerkstellig nie, met die gevolg dat daar voortdurend nog insidente voorgekom het, en aangesien dit 'n bedreiging vir die veiligheid van Transvaal ingehou het, het dit nodig geword dat daar met Engeland 'n bevredigende grensreëling getref word ten einde die strydende partye, wat ten dele op Transvaalse grond gewoon het, desnoods heeltemaal onder Transvaalse gesag te plaas.⁵

Skynbaar was dit ds. Du Toit wat eerste handelend opgetree het om 'n verbetering in die netelige posisie van die Republiek te bewerkstellig. In Mei 1883, tydens die sitting van die Volksraad, het hy en genl. Nicolaas Smit by hoofregter J.G. Kotzé opgedaag om advies in te win oor die wetlike aspekte van 'n nuwe konvensie. Hierdie manne het ooreengekom om 'n vergadering van volksraadslede en staatsamptenare in die huis van die hoofregter te belê. Op die bestemde aand was daar ongeveer 10 persone teenwoordig en ds. Du Toit het opgetree as voorsitter. By 'n volgende vergadering was pres. Kruger en nog 'n paar volksraadslede teenwoordig. Op hierdie vergadering is besluit dat die Konvensie van Pretoria gewysig moes word.⁶

Die Volksraad het ook nie lank op hom laat wag nie, en op 1 Junie is ds. Du Toit saam met hoofregter Kotzé en die waarnemende staatsprokureur benoem om 'n studie te maak van die Pretoriase Konvensie met die oog op moontlike veranderinge.⁷ Na aanleiding van 'n aanbeveling van hierdie kommissie het die Volksraad op 13 Junie besluit dat daar met die Britse regering onderhandel moes word oor die hersiening van die Konvensie.⁸

Dr. Jorissen, die staatsprokureur, wat aan die begin van 1883 met verlof na Europa vertrek het en in hierdie stadium nog nie uit sy pos onthef was nie, het 'n half-amptelike opdrag ontvang om Lord Derby, Britse minister van Kolonies, te pols omtrent die ontvangs van 'n moontlike deputasie.⁹

Voordat daar egter nog antwoord van Jorissen ontvang is, het die Volksraad op 23 Junie alreeds besluit om wel 'n deputasie te stuur. By hierdie sitting was ds. Du Toit en hoofregter Kotzé, in hulle hoedanigheid as lede van die finansiële kommissie, ook teenwoordig. As lede van die deputasie is gekies ds. Du Toit en genl. Nicolaas Smit. Laasgenoemde was 'n veteraan van die Vryheidsoorlog wat baie agting geniet het.¹⁰ Ds. Du Toit het sy verkiesing verseker op die informele vergaderinge waarvan hy voorsitter was.¹¹ Daarbenewens het hy deur sy goeie ampswerk gegeld

as 'n bekwame en patriotiese amptenaar, sodat sy keuse voor die hand liggend was.

Aan die begin van Julie kon Jorissen vanuit Londen telegrafeer dat die Britse regering bereid was om 'n afvaardiging uit Transvaal te ontvang. Op dieselfde dag het hy egter die berig ontvang dat hy uit sy pos ontslaan is. Hy het sy ontslag verwar met die werk van die deputasie, alhoewel daar min verband tussen die twee was. Agterna het hy geskrywe: "Het ontslag, mij gegeven, is uitgelokt door de zucht van eenige mannen te Pretoria [waarmee hy natuurlik ds. Du Toit bedoel het] om eene reis naar Europa te doen.... Mijn persoon stond hun in den weg."¹² Hy het dus skynbaar gehoop om self lid te wees van die deputasie.

Op 17 Julie het die Britse regering amptelik laat weet dat hulle 'n deputasie sou ontvang, maar dan moes die president of vise-president lid daarvan wees. As gevolg daarvan is Paul Kruger - intussen tot president verkies - by die deputasie gevoeg.¹³ 'n Kommissie is ook aangestel om die instruksies van die afvaardiging op te stel. Hiervan was ds. Du Toit die sekretaris en hy het die vernaamste aandeel gehad in die opstel van die instruksies.¹⁴ Om die lede van die deputasie met deskundige regsadvies by te staan, is jhr. mr. J.G. Th. Beelaerts van Blokland en prof. J. de Louter, albei van Nederland, se hulp gevra. Ds. Du Toit het verder aan dr. Kuiper geskryf: "Ook uwe tegenwoordigheid (als 't eenigzins kan, 't zal maar eene week duren) zal ons zeer aangenaam en tot grooten steun zijn."¹⁵ Prof. de Louter het egter nie kans gesien om te help nie, waarskynlik omdat hy ontevrede was oor die wyse waarop Jorissen in die pad gestee is.¹⁶

Op 18 Augustus het die deputasie Pretoria op feestelike wyse verlaat. Ten einde geld te bespaar, is geen sekretaris saamgeneem nie. Die heer Ewald Esselen, student te Edinburgh, is gevra om hom in Engeland by die afvaardiging te voeg. Pres. Kruger se privaatsekretaris, die heer I. Eloff, het hulle egter vergees.¹⁷ In Kaapstad het die groep, net soos in die Paarl, 'n heldeontvangs geniet voordat hulle aan boord van die Roslin Castle vertrek het. Daar het ds. D.P. Foure, predikant van die liberale Free Protestant Church in die Moederstad, by hulle aangesluit as tolk in opdrag van die Britse regering. Met die aankoms van die skip te Plymouth aan die einde van Oktober het 'n aantal Afrikaanse studente wat in Skotland gestudeer het, vir 'n ontvangs gesorg.¹⁸ Gelukkig was dit nie nodig om koningin Victoria te gaan opsoek nie, aangesien sy op daardie oomblik in Skotland was. Met Lord Derby het hulle egter spoedig kennis gemaak.¹⁹

Die verblyf in Londen, wat enkele maande geduur het, is onaangenaam gemaak deur die betogings van 'n aantal negrofiliste onder aanvoering van die stad se burgemeester. Die onrustige toestand aan die Transvaalse

wesgrens het dit moontlik gemaak dat hierdie groep die Britse regering teen die deputasie kon aanhits. Veral eerw. John Mackenzie, 'n sendeling uit daardie geweste, het hom beywer vir die verslane Mankoroane en geprotesteer teen enige toegewing wat aan Transvaal gemaak sou word. Sir Hercules Robinson, Britse Hoë Kommissaris in Kaapstad, het hom ook in Londen bevind en hy dit soms benoud gemaak vir die deputasie. Op die protesvergaderings wat deur die negrofiliste gehou is, is Transvaal selfs van slawerny beskuldig.²⁰

Op 27 November skryf ds. Du Toit aan dr. Kuyper in hierdie verband: "Nu woelen de Negrophilisten nog steeds voort; ja zij zullen weldra een stuk de wereld inzenden." Daarby vra hy dat dr. Kuyper moet oorkom om te help met die opstel van 'n antwoord op gemelde stuk.²¹ Op 1 Desember herhaal hy sy versoek en kla terselfdertyd dat die agitasies van 'n negrofiliste 'n nadelige uitwerking op hulle werk het.²²

Dr. Kuyper het inderdaan na Londen vertrek en die deputasie met waardevolle raad bygestaan in hulle onderhandelinge wat in daardie stadium ver gevorder was.²³ Die antwoord aan die negrofiliste, waaraan hy saamgewerk het en wat ook in De Volksstem verskyn het, het die aantygings van slawerny in Transvaal weerlê en aangetoon dat die inboorlingbeleid van die Republiek humaan is en met die omstandighede rekening hou.²⁴

Die invloed van die negrofiliste moes inderdaad nadelig gewees het, want die deputasie kon op die duur nie voldoening kry oor al hulle versoeke met betrekking tot die wesgrens nie. Op 4 Desember het Lord Derby skriftelik konkrete voorstelle gedoen. Daarvolgens sou sy regering bereid wees om 'n baie beperkte gebiedsuitbreiding van die Republiek toe te staan. Die betwiste gebied wat dan buite Transvaal val, moes onder gesamentlike protektoraat van Brittanje, die Kaapkolonie en Transvaal geplaas word en 'n resident, wat deur al drie regerings aangestel sou word, moes met behulp van 'n polisiemag sorg vir rus en vrede.²⁵

Vir die deputasie was hierdie voorstelle onaanneemlik, aangesien hulle van mening was dat 'n resident wat aan drie regerings verantwoordelik moes wees, geen werklike gesag kon uitoefen nie.²⁶ Die houding van Lord Derby het veroorsaak dat pres. Kruger nie kans gesien het vir verdere samesprekings nie en wou terugkeer.²⁷

Die onderhandelinge het egter voortgegaan. Op 13 Desember het die deputasie by Lord Derby gaan eet. Ewald Esselen het dit só aan dr. Kuyper beskryf: "During dinner his Lordship told Mr. Du Toit .... that he was not going to talk politics at dinner, but that he wanted to assure him that there will be no difficulty in giving the Transvaal Govt. perfect satisfaction on alle the points which the Deputation had brought before him, if the Deputation could only yield on the western Boundary question. His Lordship repeated to the President after dinner, saying at the same time that he did not want an answer and that they

could speak about business on Friday."²⁸

Die volgende dag het die deputasie weer by Lord Derby opgedaag, waar hulle ook sir Hercules Robinson en ds. Faure aangetref het. Die onderhoud was somtyds stormagtig, veral as gevolg van sir Hercules se vyandige houding, aangesien hy ook geen toegewinge wou maak oor die wesgrenskwessie nie. Hy het gemeen dat Lord Derby nog te toegeeflik was, aangesien hy die handelsroete na die Noorde verby Transvaal se wesgrens wou oophou. Die deputasie het weer gemeen dat Transvaal beheer oor daardie gebied moes hê ten einde enige onwettige wapenhandel stop te sit.

Vanweë sir Hercules se houding het die onderhandelinge weer amper op 'n dooiepoint uitgeloop. Ds. Du Toit het later alleen na Lord Derby gegaan en aan hom die probleme van Transvaal verduidelik en so die samesprekings weer op dreef laat kom. Op sir Hercules se uitnodiging het ds. Du Toit en pres. Kruger hom gaan besoek, en hoewel hy vriendeliker opgetree het, wou hy niks toegee nie.²⁹

Deurdadig dr. Kuyper op hooft van sake gehou is, het hy aan ds. Du Toit laat weet dat dit "hoogst bedenkelijk" sou wees om die onderhandelinge te staak en hom aangemoedig om deur te druk, aangesien 'n volgende Britse regering minder insiklik kon wees.³⁰ Met die betroubare inligting waaroor hy beskik het, het dr. Kuyper 'n berig in De Standaard geplaas. Daarvoor was ds. Du Toit nie danige ingenome nie omdat dit die stand van sake "als zeer uiterst kritiek" sou voorgestel het en waar sekere Londense koerante die berig oorgeneem het, het dit nie 'n gunstige indruk geskep nie.³¹ Daarop het Kuyper geantwoord dat hy dit betreur en bygevoeg:

"Maar om voortaan alle misverstand te voorkomen, verzoek ik u mij desnoods woordelijks te willen mededeelen, wat gij gepubliceerd wenscht."³² Tot in hierdie stadium was die verhouding tussen Kuyper en Du Toit hartlik, maar hierdie voorvalletjie en sekere verdere gebeurtenisse het mettertyd verwydering tussen hulle gebring.

Aan die einde van Januarie het die deputasie min of meer eenstemmigheid met Lord Derby bereik. Die Transvalers moes tevrede wees met 'n grensreëling wat nie alte gunstig was nie, maar hulle het Lord Derby laat verstaan dat Transvaal dan ook geen verantwoordelikheid kon aanvaar vir enige verdere probleme wat sou ontstaan nie.³³

Ds. Du Toit en pres. Kruger het sir Hercules Robinson op 15 Februarie gaan besoek en hy het aan hulle die konsep van 'n nuwe konvensie voorgelees.³⁴ Hierdie konvensie, wat bekend staan as die Konvensie van Londen, het die naam Zuid-Afrikaanse Republiek weer in ere herstel. Die eerste artikel het 'n omsywing van die grense van die Republiek gegee. Aan die westekant is die grens so gewysig dat 'n strook grond, 210 km. lank en 32 km. breed, wat die grootste gedeelte van Massouw

en Moshette se gebied ingesluit het, by die Republiek gevoeg is.³⁵

Die tweede artikel het bepaal dat die Transvaalse regering dit op hom sou neem om te verhinder dat enigeen van sy onderdane grond buite bogenoemde grense annekseer. Om dit tot uitvoering te bring, moes 'n kommissaris vir die grensgebied aangestel word. Die Britse regering sou ook 'n kommissaris aan die ander kant van die grens aanstel.

Artikel 4 het 'n belangrike bepaling bevat, en daarom word die grootste gedeelte daarvan aangehaal: "The South African Republic will conclude no treaty or engagement with any state or nation other than the Orange Free State, nor with any native tribe to the eastward or westward of the Republic until the same has been approved by Her Majesty the Queen.

"Such approval shall be considered to have been granted if Her Majesty's Government shall not, within six months after receiving a copy of such treaty (which shall be delivered to them immediately upon completion), have notified that the conclusion of such treaty is in conflict with the interest of Great Britain...."

Wat ander sake betref, was die Britse regering baie tegemoetkomend. 'n Groot gedeelte van die skuld van Transvaal aan Engeland is byvoorbeeld kwytgeskeld. Ten slotte is neergelê dat die Konvensie binne ses maande deur die Transvaalse Volksraad bekragtig moes word, anders sou dit verval. Op 27 Februarie is die Konvensie van Londen op plechtige wyse onderteken deur die lede van die deputasie en sir Hercules Robinson. Die Volksraad het dit binne ses maande bekragtig, en wel op 8 Augustus 1884, nadat die deputasie weer na Pretoria teruggekeer het.³⁸

Daar het by vele egter bedenkinge bestaan teen sekere bepalinge in die Konvensie, veral teen die vierde artikel. Daarop het ds. Du Toit in Julie in Die Patriot ingegaan en aangevoer dat die susreiniteit heeltemaal afgeskaf is, behalwe vir hierdie artikel waarin daar 'n swaempie van so iets oorgeeul is, maar dit was net "om di onnadenkende trotsheid van Jan Bull tevrede te stel." Daar sou egter nie veel van teregkom nie, want sou Engeland weier om 'n verdrag met 'n buitelandse moondheid goed te keur, sou dit 'n klap in die gesig van die Republiek en van die betrokke moondheid wees. "Dus, as daar 'n sweem van susreiniteit o'ergebly het, beteken dit heel weining."³⁷ Van die krag van art. 4 het ds. Du Toit 'n lae dunk gehad.

Tydens die besoek van die deputasie aan Londen het die spook van die Jorissen-saak hulle meer as eenmaal gepla. Uit Pretoria het hoofregter Kotzé gereeld aan ds. Du Toit mededeling gestuur oor die doen en late van die verdedigers van Jorissen. Aan die einde van Oktober het hy geskryf: "Zonder g dat de Volksstem nog voort met alles te verzamelen

dat maar eenigzins ten voordele van Jorissen beschouwd kan worden.... Ik vrees dus dat Celliers zichzelf hierdoor veel kwaad zal doen...."³⁸ In Desember waarsku hy ds. Du Toit om op te pas vir Jorissen wat nog in Europa vertoef. "Waak dus zoodat de goede President niet weer door Jorissen wordt omgeloopen. Geeft men Jorissen de vinger dan zal hij spoedig de geheele hand hebben."³⁹

Dr. Jorissen het inderdaad sy verskyning by die deputasie gemaak. Op 4 Desember 1883 is die lede van die deputasie ondervra deur die korrespondente van twee Nederlandse dagblaaie oor die Jorissen-saak. Jorissen, wat byderhand was, in self ingeroep. Hieroor het ds. Du Toit aan dr. Kuyper geskryf: "Erg stormagtig tussen hem & President. Uitslag ziet gij in beide bladen."⁴⁰ Hierdie koerantvervalae het skynbaar reperkussies in Nederland veroorsaak en so die voorgename besoek van die Transvalers aldaar bemoeilik. Om sy kant van die saak te stel en die besoek te red, het ds. Du Toit 'n stuk geskryf oor "De Volksopinie in Transvaal aangaande de Jorissen-kwestie", en dit aan dr. Kuyper gestuur vir publikasie in De Standaard.⁴¹

Met die ondertekening van die Londense Konvensie het die deputasie sy werk in Engeland afgehandel. Op die Europese vasteland het daar nog heelwat werk gewag, want hulle moes daar vriendskapsverdrae sluit, lenings aangaan, spoorwegsake reël en 'n geskikte staatsprokureur vind. Van Lord Derby is ooreenkomstig art. 4 van die Konvensie magtiging verkry om sodanige verdrae te sluit.⁴² Voordat hulle na Nederland vertrek het, het hulle eers na Edinburgh gereis om die Afrikaanse studente daar te besoek. Aangesien die besoek oor 'n naweek geval het, het ds. Du Toit die Sondag 'n diens gelei.⁴³

Op die laaste dag van Februarie 1884 het die afvaardiging voet aan wal gesit by Rotterdam na 'n reis op 'n boot wat die Nederlandse Stoombootmaatschappij tot hulle beskikking gestel het.⁴⁴ Dit was maar die eerste van die talle eerbewyse wat aan die here uit die Transvaal in Nederland bewys is. Hoe dol dit werklik gegaan het, blyk uit ds. Du Toit se eie woorde: "Nauweliks was ons 'n paar dae in die pragtige hofstad [Den Haag], onder hartlike welkomsgroete en drukke feesvierings, of al ström van uitnodiginge kom so dik, dat ons dae geteld en onse ure gewoge was ver amper 'n maand vooruit, sodat ons verplig was om meteen te stop, en alle verdere uitnodiginge tot nadere beskikking te laat o'erlê, om eers tot werk te kom.

"En dit was mar net 'n goeie plan oek, ni alleen ver onse werk ni, mar oek ver onse persone. Want ek kan julle verseker, ons was op laas al kapot. Of, soos di Generaal seg, 'di oue nasi het ons laaste murg uitgehaal.' Ja, ek het dit dikwels baing druk gehad in myn lewe, mar nix het myn nog ooit so uitgeput ni as dag na dag en uur na uur fees te

vier, in di grootste drukte en ongewondenheid, ver omtrent 'n maand agtereen."⁴⁵

Onder ds. Du Toit se nagelate stukke is daar nog dosyne adresse, programme en gedigte te vinde waaruit dit blyk met welke entoesiasme die Nederlanders hulle Transvaalse stamgenote begroet het. Die lede van die deputasie moes op laas seker gevoel het asof hulle drie alleen vir die oorwinning in die oorlog verantwoordelik was!

Slegs enkele grepe uit al hierdie ontvangste dien hier vermeld te word. Alhoewel ds. Du Toit tydig en ontydig toesprake moes hou, is hy slegs een maal uitgenooi om te preek, en wel in die kerk van die afgesaie Christelike Gereformeerde Kerk te Rotterdam.⁴⁶ Op die elfde Maart is die deputasie onthaal in Amsterdam, waar dr. Kuyper sy welbekende Plancius-rede gelewer het en ondermeer wys op die simpatie wat in Nederland vir Transvaal bestaan en op die feit dat die Calvinisme in Nederland en Transvaal 'n besondere band tussen dié twee lande skep. By hierdie geleentheid was onder andere ds. Frans Lion Cachet, ds. Du Toit se metgesel na Europa in 1880, teenwoordig.⁴⁷

In teenstelling met die Nederlandse volk het dié land se vorstehuis die deputasie ietwat koel ontvang. Slegs pres. Kruger is uitgenooi om die koningspaar te ontmoet, en dit eers nadat die deputasie geruime tyd in Nederland was. Daarenteen was die houding van kroonprins Alexander, wat kort daarna oorlede is, baie hartliker en hulle het 'n hele aand by hom gesit en gesels.⁴⁸ Die houding van die Nederlandse koning moet blykbaar gesoek word in die feit dat die deputasie in noue verband met dr. Kuyper gestaan het wat destyds geensins 'n persona grata in die paleis was nie.⁴⁹

Op staatkundige en finansiële gebied het die deputasie sukses behaal in Nederland. Daarin is hulle veral bygestaan deur jhr. mr. G.J. Th. Beelaerts van Blokland en prof. mr. N.G. Pierson.⁵⁰ Na die afhandeling van hulle sake in Nederland, het hulle nul skrede suidwaarts gewend om uiteindelik in Lissabon te lande te kom. Op 21 April het hulle die Belgiese koning in Brussel opgesoek. Jhr. Beelaerts van Blokland het as tolk opgetree, want sy majesteit se Nederlands was nie te goed nie. Hy het egter baie hartliker opgetree as sy Nederlandse kollega.⁵¹

In Parys is hulle deur die president en die eerste minister van Frankryk ontvang.⁵² In Madrid het hulle 'n audiënsie met die Spaanse koning genad.⁵³ Die behandeling wat hulle van die Portugese koning ontvang het, het die kroon gespan. Hy het sy koninklike rytuig tot hulle beskikking gestel. Hulle het hom drie keer in sy paleis gaan besoek en hy het selfs sy bes gedoen om Nederlands met hulle te praat. Daarbenewens het hulle saam met hom en sy gade die opening van 'n landboukou bygewoon en saam met hulle deelgeneem aan 'n kermis.⁵⁴ Die besprekings met die

Portugese monarg was uiteraard vry uitvoerig, aangesien Fransvaal in die Ooste aan 'n Portugese besitting gegrens net.

Daarvandaan het die groep weer teruggekeer na Nederland. Daar het dit hulle geluk om dr. W.J. Leyds te werf as staatsprokureur en die dienste van jhr. Beelaerts van Blokland is verkry as diplomatieke verteenwoordiger van die Republiek in al die Europese lande.⁵⁵

Hierna het hulle weer ooswaarts gereis, egter slegs tot in Berlyn. By 'n dinee wat deur die Duitse keiser vir hulle gegee is, het ds. Du Toit en pres. Kruger weerskante van rykskanselier Bismarck gesit. Aanvanklik moes ds. Du Toit tolk tussen die kanselier en die president, maar mettertyd het Bismarck agtergekom dat hy met sy kennis van Platduits sonder 'n tolk oor die weg kon kom.⁵⁶ Waaroer ds. Du Toit veral bly was, was die resepsie wat vir hulle deur die Berlynse sendinggenootskap gereël is. Een van die gashere was eerw. Merensky wat vroeër sendeling in Transvaal was. Ds. Du Toit het dr. Kuyper gevra om hieraan baie publisiteit te verleen, aangesien hy so aan die negrofiliste van Londen wou toon dat die Duitsers die Transvalers nie as sendingvryande beskou het nie.⁵⁷

Vir die Engelse regering sou die vriendskapsgebare van Frankryk en Duitsland teenoor Transvaal minder aangenaam gewees het, aangesien die betrekkinge tussen hulle in daardie stadium nie van die beste was nie.⁵⁸ Toe die deputasie vir oulaas in Londen 'n draai by Lord Derby gaan maak, het hy dan ook verwys na die ontvangste in Parys en Berlyn. Ds. Du Toit het ewe diplomaties geantwoord: "Ons is oeral goed ontvang, Milord!"⁵⁹

Op 18 Junie is die geselskap uit Londen weg en op 11 Julie 1884 het hulle Kaapstad bereik.⁶⁰ Op die skip het ds. Du Toit op die gedagte gekom om 'n aantal uitgesoekte gedigte van dié wat tydens hulle besoek in Nederland aan hulle opgedra is, in druk te laat verskyn. Allestesame 47 gedigte het hulle weg gevind na die bundeltjie Loverkransen, voor Transvaal Gevlochten.⁶¹

Ds. Du Toit se tweede Europese reis was vir hom 'n groot persoonlike triomf. Dit was grotendeels aan hom te danke dat die deputasie na Engeland en Europa gestuur is en soveel welslae behaal het. Bitter weinig Afrikaners is al in soveel paleise en ampswonings ontvang as hy. By al die glorie was daar egter 'n wanklankie: Sy vriendskap met dr. Kuyper het doodgeloop. Ons het alreeds gewys op ds. Du Toit se misnoë toe dr. Kuyper onwetend vertroulike inligting in De Standvaard gepubliseer het. Verdere insidente van hierdie aard het die betrekkinge tussen hulle stelselmatig laat versleg. Dr. Kuyper het in Maart 1884 sekere uitlatinge van ds. Du Toit sodanig geïnterpreteer asof hy neerhalend van die Vrije Universiteit sou gepraat het.⁶² Kort daarna het ds. Du Toit dr. Kuyper weer daarvan beskuldig dat hy konfidentiële inligting in die

koerant wat kom het.⁶³ 'n Dag daarna moes ds. Du Toit per brief verduidelik dat hy nie doeltbewus dr. Kuyper verny het by 'n geleentheid waar hulle albei teenwoordig was nie.⁶⁴ Anderhalwe week daarna het dr. Kuyper gegrief gevoel oor sekere uitlatinge van ds. Du Toit aan die pers. Ds. Du Toit het daarop geantwoord dat die verslaggewer met wie hy gesels het, hom verkeerd aangehaal het.⁶⁵ Ten slotte het dr. Kuyper net voor die vertrek van die deputasie uit Europa gekla oor sekere uitlatings van ds. Du Toit oor die Vrije Universiteit. Daarop het ds. Du Toit vanuit Londen geantwoord: "Dat ik u 'met eene wonde in de ziele achterliet' spijt mij ten zeerste; mij, die het ten levensdoel heb nederig en zachtmoedig te wandelen voor God en menschen, overeenkomstig mijn geweten."⁶⁶ Sover vasgestel kan word, het Kuyper nooit hierop geantwoord nie.

Deur die jare het daar ewenwel nog gedurig godsdienstige stukke van dr. Kuyper in De Getuige verskyn en ds. Du Toit het heelwat van sy gedagtes aangehaal in sy teologiese werke.

Nadat die deputasie in Kaapstad aangekom het, het daar 'n geesdriftige ontvangs vir hulle in die Paarl gewag. Op Saterdag, 17 Julie, is hulle getrakteer op 'n erewag, 'n blaasorkes, vlae, ereboë, 'n triomftog deur die dorp en toesprake voor die Patriotgebou. Die volgende dag het ds. Du Toit die dienste in die Noorder-Paarlse kerk waargeneem. Na 'n onthaal in Wellington het hulle teruggekeer Transvaal toe. Dit is opmerklik dat ds. A. Murray se naam nêrens voorkom onder die lys notabeles wat deelgeneem het aan die ontvangste nie.⁶⁷

Tydens die afwesigheid van ds. Du Toit uit Suid-Afrika het die uitgawe van De Getuige voortgegaan. Waarskynlik het C.P. Hoogenhout toesig gehou oor die verskynning van die blad, want in Desember 1882 het ds. hom al gevra om die rubriek "Teekenen der Tijden" te behartig.⁶⁸

1. G.W. Eybers: Select Constitutional Documents, p. 458.
2. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 6.6.1882, Kuyper-vers., V.U.
3. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, pp. 301 - 04.
4. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 6.6.1882, Kuyper-vers., V.U.
5. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., pp. 359, 60.
6. Sir. J.G. Kotzé: Memoirs and Reminiscences II, pp. 27 - 29; J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 267.
7. Staatssekr. Z.A.R. - ds. S.J. du Toit, 1.6.1883, PSA, BB 1239/83.
8. Charles van der Walt: S.J. du Toit in Diens van die Z.A.R., p. 25.
9. E.J.P. Jorissen: Transvaalsche Herinneringen, pp. 124 - 26.
10. Charles van der Walt: A.w., pp. 25, 26.
11. J.D. du Toit: A.w., p. 267.
12. E.J.P. Jorissen: A.w., p. 126.
13. Charles van der Walt: A.w., p. 27.
14. A.w., p. 36.
15. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 6.3.1883, Kuyper-vers., V.U.
16. Ongedat. koerantknipsel, GKA, SJT 9/2, p. 252.
17. Charles van der Walt: A.w. p. 43; J.D. du Toit: A.w., pp. 267, 68; J.F. van Oordt: Paul Kruger en de Opkomst der Zuid-Afrikaansche Republiek, p. 404.

18. D.P. Faure: My Life and Times, p. 105; J.F. van Oordt: A.w., p. 407.
19. J.D. du Toit: A.w., p. 269; Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, p. 85.
20. Charles van der Walt: A.w., p. 44; D.W. Kruger: Die Republiek Stellaland, p. 94.
21. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 27.11.1883, Kuyper-vers., V.U.
22. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 1.12.1883, Kuyper-vers., V.U.
23. Charles van der Walt: A.w., p. 44.
24. DV 25.12.1883.
25. Lord Derby - Transvaalse Deputasie, 4.12.1883 (kopie), Kuyper-vers., V.U.
26. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 5.12.1883, Kuyper-vers., V.U.
27. J.D. du Toit: A.w., p. 270.
28. Ewald Esselen - dr. A. Kuyper, 19.12.1883, Kuyper-vers., V.U.
29. T.a.p.
30. Dr. A. Kuyper - ds. S.J. du Toit, 21.12.1883, Kuyper-vers., V.U.
31. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 28.12.1883, Kuyper-vers., V.U.
32. Dr. A. Kuyper - ds. S.J. du Toit, 31.12.1883, Kuyper-vers., V.U.
33. Charles van der Walt: A.w., p. 33; Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 29.1.1884, Kuyper-vers., V.U.
34. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 15.2.1884, Kuyper-vers., V.U.
35. G.W. Eybers: A.w., p. 469; Charles van der Walt: A.w., p. 48.
36. G.W. Eybers: W.a., pp. 470 - 74.
37. DAP 13.7.1884.
38. J.G. Kotzé - ds. S.J. du Toit, 29.10.1883, GKA, SJT 1/1, p. 198.
39. J.G. Kotzé - ds. S.J. du Toit, 11.12.1883, GKA, SJT 1/1, pp. 236, 37.
40. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 5.12.1884, Kuyper-vers., V.U.
41. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 3.1.1884, Kuyper-vers., V.U.
42. Charles van der Walt: A.w., p. 50.
43. J.F. van Oordt: A.w., p. 411.
44. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis (Aanhangsel), p. 3.
45. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, p. 36.
46. Jhr. dr. P.J. van Winter: Onder Krugers Hollanders I, p. 77.
47. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis (Aanhangsel), p. 42.
48. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, p. 85.
49. J.C. Rullman: Abraham Kuyper, p. 105.
50. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, p. 43.
51. A.w., p. 84.
52. T.a.p.
53. J.F. van Oordt: A.w., p. 420.
54. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, pp. 67, 87.
55. Charles van der Walt: A.w., pp. 50, 54.
56. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, p. 84.
57. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 9.6.1884, Kuyper-vers., V.U.
58. Charles van der Walt: A.w., pp. 57, 58.
59. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis, p. 84.
60. A.w. (Aanhangsel), p. 118; Charles van der Walt: A.w., p. 58.
61. Ds. S.J. du Toit (red.): Loverkransen, voor Transvaal Gevlochten, p. i.
62. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 27.3.1884, Kuyper-vers., V.U.
63. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 28.3.1884, Kuyper-vers., V.U.
64. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 29.3.1884, Kuyper-vers., V.U.
65. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 9.4.1884, Kuyper-vers., V.U.
66. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 18.6.1884, Kuyper-vers., V.U.
67. Paarl District Advertiser, 16.7.1884.
68. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 4.12.1882, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 64.

Politieske Terugslae

Aangesien ds. Du Toit alreeds voor die vertrek van die deputasie na Europa een van die invloedrykste manne in Transvaal was en hy beslis die geleerdste en welsprekendste lid van die deputasie was, is dit nie onwaarskynlik dat hy aan homself as 'n toekomstige president van die Suid-Afrikaanse Republiek begin dink het nie. Dit sou hom in staat stel om sy ideaal van 'n Verenigde Suid-Afrika onder eie vlag des te makliker te bereik. Sy verdere politieke bemoeienisse in Transvaal kan in die lig hiervan makliker begryp word.

Die glorie en eerbewyse wat hom in Europa te beurt geval het, moes egter vir hom te veel gewees het. Dit het hom van 'n goeie oordeelsvermoë oor politieke sake beroof, soos sy verdere dade getuig. Hy het sy eie vermoëns ongelukkig oorskakel en kon nie meer onderskei tussen wat bereikbaar en wat onbereikbaar is nie. Daarom sou hy mettertyd tot 'n tragiese val kom. Telkens het hy deur een politieke maneuver na die ander probeer om sy invloed te bestendig, maar op die ou end het daar niks van tereggekom nie.

Die eerste saak waarmee ds. Du Toit getrag het om vir Transvaal meer glorie te verwerf en sy posisie te versterk, was die abortiewe annekstrasie van die Land Gosen, een van die twee republiekies op Transvaalse wesgrens. Tydens die besoek van die deputasie aan Europa het daar weer onluste in hierdie gebied uitgebreek. Dit moet grotendeels toegeskryf word aan die feit dat die Britse regering die sendeling Mackenzie, een van die voorbomme onder die negrosiliste, ooreenkomstig art. 2 van die Londense Konvensie aangestel het as kommissaris vir die Betsjoeanalandse grensgebied. Tussen hom en die inwoners van die twee republiekies was daar geen wedersydse vertroue nie. Hy het intendeel openlik die kant van Montsioa gekies, met die gevolg dat hy weer aangesien het vir 'n aanval op Moshette.¹

Die Transvaalse regering het alreeds op 16 Junie 1884 aan die Britse resident in Pretoria gevra volgens welke konvensie Mackenzie aangestel is: dié van Pretoria of dié van Londen? Volgens die Konvensie van Pretoria moes sy taak deur die resident uitgevoer word. Volgens die Londense Konvensie kon hy nie aangestel word nie, want dit was nog nie deur die Volksraad bekragtig nie. Direk na die bekragtiging van die konvensie het die regering op 9 Augustus protes aangeteken teen sy aanstelling, aangesien dit strydig was met die konvensie en hy bowendien verantwoordelik vir die jongste onluste was. Dit het sy ontslag tot gevolg gehad en as sy opvolger is Cecil John Rhodes aangestel.²

Rhodes was ten gunste daarvan dat Betsjoeanaland onder Kaapse beheer moes kom ten einde die handelsroete na die Noorde oop te hou en in

teenstelling met Makenzie het hy dit reggekry om die vertroue van die Goseniete te wen.³ Van Transvaalse kant is genl. Piet Joubert as spesiale kommissaris gestuur en dit het hom geluk om 'n wapenstilstand tussen die strydende partye te bewerkstellig. Op 30 Augustus het die oproermaker Montsioa selfs aan Joubert 'n brief geskryf waarin hy vra om onder Transvaalse beskerming geplaas te word.⁴

Op 6 September het die regering van die Republiek aan Lord Derby laat weet dat vrede bewerkstellig is en dat die strydende partye onder Transvaalse beskerming geplaas is. Derby het nie daarop gereageer nie, met die gevolg dat 'n tweede telegram op 17 September aan hom gestuur is. Hierop sou hy eers baie later antwoord nadat die gebeurtenisse 'n gevaarlike wending geneem het.⁵ Intussen het die Transvaalse regering sy stilswye moontlik as goedkeuring beskou.

Genl. Joubert is op 15 September teruggeroep van die grens af onder voorwendsel dat hy die ampseid vir 'n nuwe termyn moes kom aflê en omdat daar moeilikhede op die oosgrens gedreig het. Twee dae later is die superintendent van onderwys in sy plek as spesiale kommissaris vir die wesgrens aangestel.⁶ As mens in aanmerking neem dat pres. Kruger sterk onder die invloed van ds. Du Toit gestaan het, is dit nie onaanneemlik nie dat dit sy eie plan was om in Joubert se plek aangestel te word. Ander skrywers oor die saak het dit ook so ingesien.⁷ Ds. Du Toit se belangstelling in die betwiste grensgebied het in elk geval al teruggegaan tot Augustus 1883, soos 'n brief van Landdros Gey van Pittius, die leier van die Goseniete, aan hom getuig.⁸

Ds. Du Toit het dieselfde instruksies as genl. Joubert ontvang. Dit het ingehou dat hy verdrae met die hoofmanne en met Stellaland en Gosen kon sluit en selfs die gebiede kon annekseer, wel met inagneming van art. 4 van die Londense Konvensie wat bepaal het dat alle ooreenkomste tussen die Republiek en buitelandse moondhede eers deur die Britse regering goedgekeur moes word.⁹ Ongelukkig is dit nie bekend wie verantwoordelik was vir die opstel van die instruksies nie.

Die dag voor ds. Du Toit se vertrek het pres. Kruger "met advies en toestemming van den Uitvoerenden Raad" en "in het belang van humaniteit en tot handhaving van de publieke orde en veiligheid" 'n proklamasie uitgevaardig, waarvolgens die gebied van Montsioa en Moshette - wat die republiek Gosen ingesluit het - onder die beskerming van die Republiek geplaas is.¹⁰ Aangesien daar nie onrus in Stellaland was nie, kon hierdie proklamasie nie ook op daardie republiek van toepassing gemaak word nie. Of ds. Du Toit enige aandeel gehad het in die opstel van hierdie proklamasie, kon nie vasgestel word nie.

Op Maandag, 22 September, het die nuwe kommissaris by Rooigrond, die hoofstad van Gosen, aangekom. Die Goseniete het hom 'n welkomsadres

aangebied, waarin hulle hul dankbaarheid oor die beskerming van Transvaal uitgespreek het. Op 25 September het hy die onderhandelinge wat genl. Joubert met Montsioa gevoer het, voortgesit en 'n traktaat met hom gesluit waarvolgens laasgenoemde hom onder Transvaalse gesag geplaas het. Met landdros Gey van Pittius het hy op 29 September 'n ooreenkoms aangegaan vir die anneksasie van Gosen en die volgende dag is 'n traktaat met Moshette geteken.¹¹

In hierdie stadium het ds. Du Toit 'n verslag van sy werksaamhede na Pretoria gestuur en daarin aan die hand gedoen dat Rooigrond voortaan Heliopolis moes heet in navolging van die stad Heliopolis in Egipte. Ook het hy voorgestel dat Gosen se wapen moes bestaan uit 'n opgaande son.¹² Dit was nie die eerste keer dat hy sekere dorpe wou omdoop nie. Toe die deputasie in Nederland op besoek aan die stadjie Brielle was, waar die Nederlanders tydens die Tagtigjarige Oorlog 'n belangrike oorwinning oor die Spanjaarde behaal het, het hy verklaar dat hy graag wou sien dat Bronkhorstspruit in Transvaal Nieuw-Brielle moes word, aangesien die Engelse troepe in die Vryheidsoorlog daar 'n neerlaag gely het.¹³

Volgens Charles van der Walt moes ds. Du Toit sy bedrywighede hier gestaak het, aangesien dit eers deur die Britse regering op grond van art. 4 van die konvensie goedgekeur moes word.¹⁴ Hy het skynbaar daarenteen gereken dat Engeland voor 'n voldonge feit geplaas moes word en daarom het hy voortgegaan. Daar moet ook onthou word dat hy nie veel gedink het van die krag van art. 4 nie. Hy het alle betrokke partye en belangstellendes uitgenooi na 'n groot saamtrek op 3 Oktober op die grens tussen die Land Gosen en Montsioa se gebied. Na 'n toespraak waarin hy die geskiedenis van die streek behandel het, het hy onder 'n salvo van 21 saluutskote die Transvaalse Vierkleur gehys.¹⁵

Agterna het hy hom hieroor só uitgelat: "Die hijsing van die Transvaalse vlag op Rooigrond deur mij als spesiale kommissaris was.... g'n anneksasie van grondgebied nie, maar enkel om beide partije onder beskerming van die vlag te plaas."¹⁶ Dr. J.D. du Toit suggereer ook dat sy vader die vlag gehys het in uitvoering van sy instruksies,¹⁷ maar dit is duidelik dat hy 'n bietjie verder gegaan het as wat sy instruksies toegelaat het.

Die wêreld het die vlaghijsing te Rooigrond in elk geval gesien as 'n daad van anneksasie en dit het groot verontwaardiging veroorsaak, veral onder die Jingo's in die Kaap, en orals het daar stemme opgegaan vir militêre aksie, sodat die gevaar van oorlog groot geword het. In die loop van Oktober is inderdaad 'n leërmag van 4 000 man onder aanvoering van sir Charles Warren deur die Britse regering op die been gebring. Hiervan was ds. Du Toit onbewus. Toe hy op 15 Oktober by Christiana

aankom, het hy tot sy verbasing daar 'n opdrag gevind, waarin hy beveel is om onverwylde na Pretoria terug te keer. Voor sy vertrek het hy egter weer teruggekeer na Gosen om sy werk ongedaan te maak, die vlag neer te haal en aan almal te laat verstaan dat die verdrae wat gesluit is, slegs voorlopig was.¹⁸

Met al sy doenighede op die wesgrens het hy blykbaar slegs rekening gehou met art. 4 van die konvensie wat hy van weinig waarde beskou het. Die tweede artikel van die konvensie het hy om een of ander rede nie in ag geneem nie. Dié artikel het immers gestipuleer dat die regering van die Suid-Afrikaanse Republiek sou onderneem om te verhinder dat enigeen van sy onderdane grond buite die grense van die land annekseer en dat 'n kommissaris vir die grensgebied aangestel moes word om juis so iets te verhinder.¹⁹

Dit sal seker altyd 'n ope vraag bly wie die grootste skuld dra vir die netelige posisie waarin die Republiek te staan gekom het. Aangesien dit onbekend is wie die instruksies vir die kommissaris vir die wesgrens opgestel het, sal die skuldige seker nie opgespoor kan word nie. Ds. Du Toit het egter self 'n groot aandeel aan die debakel gehad deur sy oorwyerigheid.

Met die annekseisie van Gosen het die Britse regering 'n goeie verskoning gehad om in te gryp en Warren met sy soldate na die omstrede gebied te stuur. Na dese was daar vir Transvaal geen hoop op uitbreiding na die weste nie. Op 23 Maart 1885 het die Britse Hoë Kommissaris die deel van Betsjoeanaland ten weste van Transvaal en tot aan die twee-en-twintigste graad suiderbreedte tot Britse protektoraat geproklameer. Die deel ten suide van die Maloporivier het op 30 September 'n Britse kroonkolonie geword.²⁰

Vir ds. Du Toit was dit moeilik om te aanvaar dat hy in 'n groot mate verantwoordelik vir die debakel was. Hy het daarop in 1885 in Die Patriot 'n reeks artikels gepubliseer waarin hy deur middel van offisiële stukke wou aantoon dat Engeland strydig met die Londense Konvensie gehandel het en Transvaal so onreg laat ly het. Sy eie optrede in die hele saak het hy sorgvuldig verswyg. Hierdie artikels het hy agterna in boekvorm uitgegee onder die titel De Bechuanalandsche Kwestie, 'n werkjie waaruit ons heelwat inligting oor die onderhawige episode kon put. Elders het hy Engeland van leuenagtigheid in die aangeleentheid beskuldig.²¹

Reaksie teen ds. Du Toit se werk en sy persoon het nie uitgebly nie. Die redakteur van De Volksstem het sy gevoelens oor hom nie verberg nie en aan die einde van 1884 geskryf: "t Wordt tijd dat deze ambtenaar zich meer met zijn vak dan met de politiek bemoeit. 't Is nu bijkans twee jaren lang dat hij persoonlijk geene scholen heeft bezocht, en wij

kunnen nem verzekeren dat het publiek daar hard over begint te klagen."²² n Jaar later skryf dieselfde blad: "Wij zeggen dat de Eerw. heer S.J. du Toit.... de werkelijke oorzaak is geweest van de vernedering aan welke zoowel de Regeering als de Wetgeving zich verleden jaar heeft moeten onderwerpen in verband met den aanhechting van Gosenland."²³ Ook dr. Jorissen, wat intussen uit Europa teruggekeer het, het nie op hom laat wag nie en ds. Du Toit beskuldig van aandaadigheid aan die gevaarlike toestand waarin die land gedompel is.²⁴ Een van ds. Du Toit se vriende het na sy dood verklaar: "Syn politieke fal dagteken fan toen af,"²⁵ n stelling waarin baie waarheid sit.

Ds. Du Toit was egter nie klaar met die Transvaalse politiek nie. Direk na afloop van die wesgrenskwessie het hy weer betrokke geraak in n oosgrenskwessie. Toe die deputasie in Berlyn was, het die amptenaar Bucher van die Departement van Buitelandse Sake n onderhoud met hom gevoer oor n moontlike vestiging van Duitse belange op die ooskus. Ds. Du Toit het sy aandag gevestig op St. Luciabaai, n gebied wat sedert 1840 deur Transvaal as sy gebied beskou is. Toe die Duitsers aan die einde van 1884 in besit van St. Luciabaai wou kom, het ds. Du Toit met hulle in voeling gebly en gereken dat hy hulle daarmee moes help tot einde te verhinder dat Engeland dit inpalm. Op eie houtjie het hy aan jhr. Beelaerts van Blokland, die transvaalse gesant in Europa, n geheime kode met die oog op onderhandelinge gestuur. Dit het groot verwarring afgegee en toe dit aan die lig kom, moes ds. Du Toit sy bemoeiinge staak. In hierdie aangeleentheid het hy n betreklik geringe rol gespeel en min mense was daar van bewus. Dit het egter daartoe bygedra om pres. Kruger te oortuig dat die superintendent van onderwys nie oor veel praktiese staatsmanskap beskik nie en dat dit beter is om ander raadgewers te hê. St. Luciabaai het ewenwel later in Britse besit gekom.²⁶

Oom Lokomotief het vanuit die Paarl met bekommernis sy jongste broer se doen en late gadeslaan en besluit dat hy op een of ander manier uit Transvaal weggelok moes word om hom verdere vernederinge te bespaar. Aan die agente van Die Patriot het hy aan die begin van 1885 gedrukte petisies gestuur wat hulle moes laat onderteken deur lesers van die blad en waarin ds. Du Toit versoek is om hom voltyds aan die bevordering van die Afrikanersaak in die Kaapkolonie te kom wy en daardeur die hele Suid-Afrika te dien. Uit elf distrikte het daar petisies teruggekom met 214 handtekeninge.²⁷ In n begeleidende brief het Oom Lokomotief geskryf: "Hoe eerder jy hier jou plek kan inneem, en ek hier uit is, hoe eer sal dit regkom."²⁸ Ds. Du Toit se antwoord hierop is onbekend. Hy het in elk geval nie sy pos van superintendent prysgegee nie.

Aan die begin van 1885 het hy betrokke geraak in n romanse wat op n

tweede huwelik uitgeloop het. Sy bruid was mej. Anna Malan, dogter van die patriarg C.W. Malan wat een van die stigters van die gemeente Noorder-Paarl was. Sy was ook die suster van D.J. en P.J. Malan, lede van die Genootskap van Regte Afrikaners.²⁹ Ds. Du Toit het haar alreeds in 1876 van naby leer ken toe sy deur hom gekatkiiseer is met die oog op die aflegging van oelydenis van geloof. In Januarie 1885 het sy haar broer D.J. Malan, wat sedert 1885 in Transvaal woonagtig was, gaan besoek en daar het ds. Du Toit haar die hof gemaak.³⁰ Hy het vantevore 'n verhouding gehad met Lettie Pretorius, die suster van genl. Nicolaas Smit en een van die weinige oorlogsweduwees wat die oorlog opgelewer het, maar daar het niks van gekom nie.³¹

Die huwelik tussen Stephanus Jacobus du Toit en Anna Francina Malan, wat kort vantevore mondig geword het, is op 8 Julie 1885 in die Noorder-Paarlse kerk deur ds. A.A. Louw voltrek.³² Na die troue was daar 'n gesellige onthaal waar gedigte van C.P. Hoogenhout en Oom Lokomotief en musiek van J.S. de Villiers die feestelikhede opgewrolik het.³³ Daarmee het ds. Du Toit se kinders uit sy eerste huwelik weer 'n moeder gekry. Hulle het sedert die dood van hulle eie moeder in Dal Josafat by hulle grootmoeder Du Toit gewoon.³⁴

Ds. Du Toit het sy verblyf in die Boland te baat geneem om sy ou politieke vriende weer op te soek. Uit 'n brief van hom aan 'n onbekende vriend te Christiana is dit duidelik dat hy by hulle heelwat inligting bekom het oor die planne van die Kaapse regering ten opsigte van 'n moontlike annexasie van Botsjoeanaland. Daaroor was hy baie bly, soos blyk uit dié brief: "Wij moeten het ijzer nu smeden.... En er is groote kans, dat wij dit verkrijgen van het zwakke en kortstondige Rijksministerie dat nu in Engeland aan het roer is."³⁵

Hierdie brief wys duidelik aan dat daar 'n verandering oor ds. Du Toit gekom het. Hy identifiseer hom hierin met die Kapenaars en hulle belange, waar hy enkele maande vantevore nog alles wou doen om die Transvaal se invloed ten koste van Engeland te laat toeneem. Dit was die begin van 'n geleidelike ommeswaai in sy politieke simpatie waardeur hy oplaas vervreem geraak het van sy volk. Dit kan alegs daaraan toegeskryf word dat hy teleurgesteld geraak het in die Transvaalse politiek en die feit dat hy nie meer soveel invloed oor pres. Kruger uitgeoefen het nie.

Die verandering in ds. Du Toit se politieke rigting kan ook daarin gesien word dat hy mettertyd alles wat uit Nederland gekom het, verdoem en as liberaal afgemaak het.³⁶ Hy kon veral dr. Leyds, die nuwe staatsprokureur en latere staatsekretaris, nie veel nie, bes moontlik omdat hy in sy plek die vertroueling van die president geword het. In Mei 1885 skryf dr. Leyds aan 'n vriend in Nederland: "Reeds maanden geleden werd ik gewaarschuwd.... dat ik geen persona grata was in sommiger

oogen, veral die der Kaapsche partij, terwyl Du Toit het felst tegen mij zou zijn.... Gij kunt er u geen voorstelling van maken, welke middelen er niet worden gebruikt om mij verdacht te maken, om het vertrouwen in mij te ondermijnen." Twee maande later deel hy dieselfde vriend mee: "Hij [naamlik Du Toit] is een booze geest; inderdaad steeds er op uit om twist te zaaien, om haat tegen de Hollanders op te wekken."³⁷ Of hy en Leyds ooit openlik met mekaar gebots het, is onbekend. Die gespanne verhouding tussen hulle was in elk geval nie bekend aan die publiek nie. In Bykomende rede hiervoor moet gesoek word in die feit dat Leyds nog vrysinziger as Jorissen was en sy kinders nie eers laat doop het nie. Ten opsigte van die godsdiens sou Du Toit en Leyds mekaar dus nooit kon vind nie.³⁸

Vir ds. Du Toit was die aanwesigheid van Leyds en ander Hollandse amptenare 'n lastigheid, aangesien hulle pres. Kruger bygestaan het in sy beleid om so min as moontlik met die Kaapkolonie en Natal te doen te hê. Ds. Du Toit het daarenteen die ideaal van 'n Verenigde Suid-Afrika nagestreef waarin die Kaapkolonie die botoon moes voer. Aanvanklik het hy self die politiek van Kruger gesteun toe hy aan die begin van 1884 'n voorstander was van 'n spoorlyn van Pretoria na Delagoabaai en 'n skeepsverbinding vandaar via die Suez-kanaal na 'n Europese hawe soos Marseilles, sodat die greep van Engeland op die handel van Transvaal verbreek kon word.³⁹

Na 1886 kom daar 'n kentering in sy gevoelens. Op 17 en 18 Februarie is daar te Bloemfontein die eerste en enigste sentrale bestuursvergadering van die Afrikanerbond gehou. Uit Transvaal was ds. Du Toit saam met genl. Joubert afgevaardig. Die Vrystaat is verteenwoordig deur die here J.G. Grêbe en C.J. Visser, terwyl Oom Lokomotief en mr. T.P. Theorn namens die Kaapse Afrikanerbond die vergadering bygewoon het. Ds. Du Toit is tot voorsitter verkies, die enigste keer dat hy op 'n vergadering van die Bond so 'n posisie bereik het, al was hy die stigter daarvan.

Hier het hy 'n genootskaplike spoorwegbeleid vir die hele Suid-Afrika bepleit, waarna die vergadering besluit het dat dit wenslik is dat 'n konferensie van afgevaardigdes uit al die state en kolonies van Suid-Afrika besê moes word "om zoowel de zaak van binnenlandsche verkeer als die van buitenlandsche handel te regelen op een rechtvaardigen, staatkundigen en vriendchappelijken grondslag, voorziening makende in de rechtmatige vorderingen en werkelijke behoeften van alle staten en koloniën, meer bijzonderlijk wat betreft de zaak van spoorwegtarieven, telegraven, posten, bruggen en w derzijdschen binnelandschen vrijhandel...."⁴⁰ Hieruit kan gesien word dat ds. Du Toit Suid-Afrika tot een ekonomiese blok wou saamvoeg as voorbereiding tot 'n politieke vereniging. Op hierdie beraad het hy ook weer die gedagte van 'n Verenigde Suid-Afrika onder eie vlag opgehaal, maar toe dit tot stemming gebring is, het die stemme gestaak en daarmee het hy die saak laat vaar.⁴¹

Na hierdie vergadering het hy voortgegaan om hom daarvoor te beywer dat hierdie beleid ook in Transvaal aanvaar sou word. Medestryders vir 'n spoorwegaansluiting met die Kaapkolonie was Sammy Marks, Nellmapius, hoofregter Kotzé en genl. Joubert.⁴² Onder druk van 'n paar Volksraadslede wat onder ds. Du Toit se invloed gestaan het, het die Volksraad tydens sy sitting van 1886 besluit om 'n kommissie aan te stel om die land se spoorwegbeleid opnuut te ondersoek. Die kommissie het ds. Du Toit as sekretaris gekoöpteer. Pres. Kruger het egter aangevoel dat die onafhanklikheid van Transvaal in gevaar kon kom, indien die Republiek ekonomies vaster aan die Kaapkolonie gebind word, met die gevolg dat hy die kommissie na sy woning ontbied het waar hy drie van die lede tot sy standpunt oorgehaal het, naamlik dat 'n spoorwegverbinding met Delagoabaai wensliker is. Daarmee het hierdie plan van ds. Du Toit in duie gestort. Die uiteinde van die saak was dat die Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappijk (NZASM) opgerig is om die spoorverbinding met Delagoabaai tot stand te bring.⁴³

In sy herinnerings het ds. Du Toit verklaar: "Die enigste punt van verskil tussen die Kruger-regering en mij was die konsessie-politiek."⁴⁴ Daarvoor was daar inderdaad verskil, maar soos dit uit die voorgaande blyk, was dit geensins die enigste verskilpunt nie. Wat die konsessiebeleid betref, kan gemeld word dat pres. Kruger geglo het dat die verlening van konsessies plaaslike nywerhede sou aanhelp. Hoofregter Kotzé verklaar in sy outobiografie hieromtrent: "He could not be persuaded that the granting of monopolies was injurious to the trade and the commerce of the country."⁴⁵ Ds. Du Toit se beswaar was dat dit aanleiding sou gee tot korrupsie.⁴⁶

As gevolg van sy vele bemoeienisse met die politiek en sy lidmaatskap van vele kommissies, het ds. Du Toit se onderwystaak nie tot sy reg gekom nie. Die sleurwerk en roetine van kantoorarbeid het nie by sy rustelose gees gepas nie. Sy kommissiewerk het hy eweneens nie na behore uitgevoer nie. Hy was byvoorbeeld die voorsitter van die Kommissie vir Nederlanuse Studiebeurse, maar was dit nie vir die ywer van di. N.J. van Warmelo en P. Postma, twee ander lede nie, sou daar van hierdie kommissie se werk weinig tereggekome het.⁴⁷

Die haas waarmee die superintendent sy onderwyspligte uitgevoer het, het veroorsaak dat sommige skole dit kon regkry om 'n regeringsubsidie te ontvang, al was die onderrigmedium Engels, wat teen die bepalinge van die onderwyswet was. Daar was byvoorbeeld in 1886 'n sekere skool wat drie jaar lank geen inspeksie ontvang het nie.⁴⁸ Volgens die onderwysverslag van 1885 was daar 92 skole met 2 110 leerlinge. 'n Jaar later was daar slegs drie skole meer met 2 308 leerlinge. Die Volksraad was aanvanklik onwillig om die onderwysverslag van 1886 goed te keur, maar

op aandrang van die president is dit ten slotte gedoen.⁴⁹

In hierdie tyd was daar ook 'n agteruitgang in De Getuige te bespeur. In die laaste helfte van 1885 is dit opmerklik dat daar slegs oorge-
nome stukke verskyn het, behalwe vir een preek deur ds. Du Toit.
"Teekenen der Tijden" het nog gereeld verskyn, maar moontlik was C.P.
Hoogenhout nog steeds daarvoor verantwoordelik.

Die toestand het ook nie verbeter nie. In 1886 is 61% van die skole
geïnspekteer, en baie daarvan deur plaasvervangers. Die volgende jaar
het slegs 42% van die skole inspeksie ontvang.⁵⁰ Ds. Du Toit se vele
werkzaamhede en bedrywighede het vir hom te veel geword. Daar kan egter
billikheidshalwe vermeld word dat daar in 1888, nadat ds. Du Toit be-
dank het as superintendent, 'n afsonderlike inspekteur aangestel is en
dat daar in 1891 nog drie inspekteurs aangestel is.⁵¹ Teen daardie tyd
het die Volksraad dus self geoordeel dat die werk te veel vir een man
was.

Dat ds. Du Toit sy pligte nie na behore uitgevoer het nie, kan egter
ook nie ontken word nie. Geen wonder dat pres. Kruger teen die einde
van 1887 begin voel het dat ds. Du Toit nie langer superintendent moes
bly nie.⁵² Sy invloed in Transvaalse sake het 'n laagtepunt bereik en
hy het mettertyd self tot die slotsom gekom dat hy op ander maniere
moes werk om sy ideaal van 'n Verenigde Suid-Afrika te bewerkstellig.

Sy verminderde politieke invloed kan egter nie net aan sy politieke
mistastings gewyt word nie. Sedert die einde van 1884 is sy lewe ver-
suur deur 'n erg verdraaide weergawe van die saak wat in Augustus 1877
voor die Kaapstadse Ring gedien het.⁵³ Die Kaapse koerant, Cape Argus,
het naamlik die storie versprei dat ds. Du Toit inderdaad goed bevriend
was met die diensmeisie wat in die saak genoem is en dat hy daaroor
voor die Kerkraad gedaag is. "Mr. Du Toit was, of course, acquitted by
the Kerkraad; but so large were the numbers of those in his congregation
who believed him guilty, that his position became untenable. Through
the influence of the Patriot, he was appointed Superintendent-General
of Education in Transvaal.

"I have only to add that some time afterwards there was an addition to
the population of the Paarl...."⁵⁴ Dit is nie onwaarskynlik dat die
samesweerders wat in 1877 getrag het om ds. Du Toit in die moeilikheid
te bring, nie ook vir hierdie verhaal verantwoordelik was nie.

In die lig van wat inderdaad gebeur het, is dit duidelik dat die Cape
Argus growwe laster gepleeg het. Die verhaal is nogtans gretiglik oor-
geneem deur De Volksstem,⁵⁵ sodat die Uitvoerende Raad genoodsaak was
om van hom 'n verduideliking te vra. Hy het aan hulle afskrifte gestuur
van al die amptelike stukke wat op die saak betrekking gehad het en dit

is so aanvaar. Die skinderstories het egter volgehou en daar is selfs gefluister dat hy hom in Londen tydens die besoek van die deputasie aldaar aan dergelyke dinge skuldig gemaak het.⁵⁶ Dit kan lig begryp word dat so iets nie bevorderlik vir sy aansien was nie.

Hierdie skinderstories het nou dwarsdeur sy lewe agtervolg. Aan die begin van 1899 meld hy dat dit nog steeds "een oorzaak van smaad en lastering" vir hom is.⁵⁷ In 1909 het ds. T.C. Dönges van Hoopstad beweer dat hy maar van ds. Du Toit se persoon sal swyg toe hy in botsing gekom het met 'n paar van sy volgelinge, en daarmee het ook hy op dieselfde saak gesinspeel.⁵⁸

1. S.J. du Toit: De Bechuanalandsche Kwestie, p. 61; A.J.H. van der Walt: Geskiedenis van Suid-Afrika, p. 363.
2. S.J. du Toit: De Bechuanalandsche Kwestie, pp. 55 - 61.
3. D.W. Krüger: Die Republiek Stellaland, p. 110.
4. S.J. du Toit: De Bechuanalandsche Kwestie, p. 62.
5. A.w., pp. 62- 65.
6. D.W. Krüger: A.w., p. 114; Charles van der Walt: S.J. du Toit in Diens van die Z.A.R., pp. 63 - 65.
7. D.W. Krüger: T.a.p.; Charles van der Walt: A.w., p. 61.
8. Landdroes Gey van Pittius - ds. S.J. du Toit, 17.8.1889, GKA, SJT 1/1, pp. 178, 79.
9. D.W. Krüger: A.w., p. 116; Charles van der Walt: A.w., p. 66.
10. S.J. du Toit: De Bechuanalandsche Kwestie, p. 66.
11. Charles van der Walt: A.w., pp. 67, 58.
12. A.w., p. 68.
13. Ds. S.J. du Toit: Alweer op Reis (Aanhangsel), p. 104.
14. Charles van der Walt: A.w., p. 69.
15. A.w., pp. 70- 71.
16. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 240.
17. A.w., pp. 256 - 58.
18. D.W. Krüger: A.w., p. 118.
19. G.W. Eybers: Select Constitutional Documents, p. 471.
20. A.J.H. van der Walt e.a.: A.w., p. 364.
21. DG 15.11.1884, p. 177.
22. DV 25.11.1884.
23. DV 5.11.1885.
24. DV 5.3.1885.
25. GKA, SJT 2/1, p. 187.
26. Charles van der Walt: A.w., pp. 82, 83.
27. Petisies aan ds. S.J. du Toit, GKA, SJT 9/1, pp. 161 e.v.
28. D.F. du Toit, D.P.-sn. - Ds. S.J. du Toit, 8.5.1885, GKA, SJT 2/1, p. 26.
29. Doopregister Paarl, 1856 - 1868, KKA, G 3-3/14.
30. Mione du Toit. Man op Nebo, p. 48; C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II, p. 113; Lidmaatsregister, Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
31. Lydia van Niekerk: De Eerste Afrikaanse Taalbeweging, p. 87; C.P. Hoogenhout - dr. J.D. du Toit, 4.2.1914, GKA, JTV-1/A.
32. Huweliksregister, Noorder-Paarl, 1875 - 1891, KKA, G 42-6/1.
33. Program van Huweliksfees, 8.7.1885, GKA, SJT 2/1, pp. 35 - 35.
34. D.F. du Toit, D.P.-sn. - ds. S.J. du Toit, 8.5.1885, GKA, SJT 2/1, p. 42.
35. Ds. S.J. du Toit - 'n onbekende vriend, 28.7.1885, GKA, SJT 2/1, p. 42. (Die kursivering is van ons.)
36. J.W. Pont: Het Studiefonds voor Zuid-Afrikaansche Studenten, pp. 10, 18.
37. Aangehaal deur Charles van der Walt: A.w., pp. 94, 95.
38. J. Ploeger: Onderwys en Onderwysbeleid, p. 25; D.W. Krüger: Paul Kruger II, p. 49.

39. Ds. S. J. du Toit: *Alweer op Reis*, p. 58.
40. DAP 25.2.1886.
41. T.a.p.
42. Jhr. dr. P.J. van Winter: *Onder Krugers Hollanders I*, p. 115.
43. Charles van der Walt: A.w., pp. 92, 93.
44. J.D. du Toit: A.w., p. 240.
45. Sir J.G. Kotzé: *Memoirs and Reminiscences II*, p. 25.
46. J.D. du Toit: T.a.p.
47. Charles van der Walt: A.w., p. 80; J.W. Pont: A.w., p. 10.
48. J. Ploeger: A.w., pp. 16 - 18.
49. A.w., pp. 19, 24.
50. A.w., p. 47.
51. T.a.p.
52. Charles van der Walt: A.w., p. 96.
53. Vgl. Hoofstuk 2.
54. Cape Argus 22.11.1884.
55. DV 26.3.1885.
56. Charles van der Walt: A.w., pp. 85 - 87.
57. DG 1.1.1899, p. 3.
58. SdT, Jan. 1909, p. 6.

Verhouding met die Kerke in Transvaal

Dit sal nodig wees om kortliks aandag te skenk aan die verhouding waarin ds. Du Toit tot die kerke in Transvaal gestaan het en hoe sy band met Noorder-Paarl ontwikkel het tydens sy superintendentskap voordat sy verdere lotgevalle aldaar nagegaan kan word. Ds. Du Toit het ten spyte van sy sekulêre amp nooit vergeet dat hy ook predikant was nie en met kerklike sake het hy hom dus ook steeds bemoei, alhoewel hy min invloed gehad het op die gang van kerklike aangeleenthede in Transvaal. Die belangrikste kerklike gebeurtenis tydens sy verblyf in Transvaal was die vereniging tussen die Ned. Geref. Kerk en die Ned. Herv. Kerk. Daarin het ds. Du Toit geen rol gespeel nie, behalwe dat hy dr. Kuyper in 1882 belowe het om berigte omtrent die vordering van die vereniging aan De Heraut te stuur.¹

Aangesien die gesin Du Toit hulle in Pretoria gevestig het, moes hulle noodgedwonge by die Ned. Herv. Kerk inskakel, omdat daar nie 'n gemeente van die Ned. Geref. Kerk op die dorp was nie. Dit was hierdie gemeente wat ds. Du Toit in 1874 beroep het en wat later ds. H.S. Bosman as predikant gekry het. Die Kerkraad het ingestem om hulle onder hulle opsig te neem en toe te laat dat hulle hul kerklike voorregte daar gebruik.²

Die Kerkraad van Pretoria het daarna op ds. Du Toit se versoek by die kommissie van die Algemene Vergadering gevra of sy status as predikant erken kon word en dié het op 8 Mei 1882 geantwoord dat hy wel die reg het om te preek waar hy uitgenooi word.³ Hierdie antwoord het hom nie tevrede gestel nie, want hy het dadelik gevra of hy nie ook toegelaat kon word om die sakramente in die Hervormde Kerk te bedien nie.⁴

Daarop het die kommissie besluit dat dit nie toegestaan kon word nie, aangesien "geen kerkelike rechtbank der Ned. Herv. Kerk enig gezag over hem zal kunnen uitoefenen" in onverhoopte gevalle nie, terwyl hy nie lidmaat van dié kerk was nie.⁵ Hierdie saak is deur die Algemene Kerkvergadering in Desember 1882 afgemaak deur bogenoemde besluite te bekragtig.⁶

Die Moderatuur van die Algemene Vergadering van die Ned. Geref. Kerk het in Desember 1882 'n derglike aansoek van ds. Du Toit in oorweging geneem en besluit dat hy wel alle genademiddele in dié kerk mag bedien, waar hy op behoorlike wyse uitgenooi word.⁷

Volgens ds. Du Toit se herinneringe het hy ook by die Gereformeerde Kerk aansoek gedoen om deur hulle as predikant erken te word.⁸ Sodanige aansoek is egter deur geen vergadering van hierdie kerk behandel nie. Die Gereformeerde gemeente van Pretoria het slegs so ver gegaan as om hom saam met die Driemanskap en enkele ander hoogwaardigheidsbekleërs uit te nooi na die bevestiging van ds. P. Postma in Julie 1882.⁹

Of ds. Du Toit ooit gebruik gemaak het van sy reg om te preek, kon nie vasgestel word nie, maar dit het na alle waarskynlikheid gebeur. Miskien was dit die aanleiding daartoe dat ten minste een poging aangewend is om hom na 'n Transvaalse gemeente te beroep. In April 1885 het ouderling C.B. Otto van Zeerust hom gevra of hy gewillig sou wees om 'n beroep na die verenigde gemeente op dié dorp te aanvaar en hom verseker dat die beroep eenparig sou wees. Verder wys hy daarop dat die onderwys in Transvaal goed georganiseer is sodat hy sonder skade kon bedank as superintendent en dat hy te kampe het met die onaangename berigte oor hom in De Volksstem.¹⁰

Wat ds. Du Toit geantwoord het, is nie bekend nie. Waarskynlik het hy prop. S.J. van der Spuy wat kort vantevore aan die Vrije Universiteit te Amsterdam afgestudeer het, in sy plek aanbeveel. Laasgenoemde was 'n gebore Paarliet wat deur ds. Du Toit aangeraai is om na Amsterdam te gaan vir sy teologiese opleiding. Hy was dan ook die eerste Afrikaanse student wat hom ingeskryf het by dié universiteit wat onder leiding van dr. A. Kuyper en sy geesverwante tot stand gekom het. Zeerust het hom beroep en hy is in Augustus 1886 aldaar bevestig.¹¹

In 1881 het ds. Du Toit en Noorder-Paarl moeilik van mekaar afskeid geneem. Na sy terugkeer uit Europa met die deputasie het die Paarliet vir 'n geesdriftige verwelkoming gesorg. Na datsy het daar egter 'n verwydering tussen hom en sommige van sy vorige gemeentelede ontstaan. Aan die einde van Junie 1885 het ds. A.A. Louw die Kerkraad vir 'n buitengewone vergadering byeengeroep. aangesien dit bekend geword het dat ds. Du Toit enkele dae later in die Paarl sou aankom vir sy tweede huwelik. Sommige van die gemeentelede het besware gehad dat hy gevra sou word om te preek en hieroor moes die Kerkraad uitsluitel gee. Nadat al die lede van die Kerkraad aan die bespreking deelgeneem het, is daar tog besluit om hom desgewens op die kansel toe te laat.¹²

By twee geleenthede het ds. Du Toit voor die gemeente opgetree. Sy preke het gehandel oor die verdorde vyeboom van Matt. 21 en oor die drie beginselvaste jongelinge van Dan. 3.¹³ Sy optrede voor die gemeente het tog beroeringe veroorsaak. Kort daarna het A.B. Page aan ds. Louw 'n brief geskryf waarin hy dit duidelik maak dat hy beswaard voel, veral aangesien die Cape Argus sekere opmerkinge oor ds. Du Toit se sedelike lewe gepubliseer het.¹⁴ Ds. Louw se antwoord het hom skynbaar nie bevredig nie, want in September wend hy hom tot die Ring.¹⁵ Die Ring het die saak meer as 'n jaar later eers in behandeling geneem en dit ook nie op meriete oorweeg nie, maar besluit dat dit as afgehandel beskou moet word, aangesien Page deur sy verdere handelwyse laat blyk het dat hy tog in die besluit van die Kerkraad berus het.¹⁶

Op Sondagoggend, 3 Augustus 1885, het D.F. du Toit (Dokter) 'n brief op

op die konsistorietafel gelaat waarin hy kla dat oud-puderling A.A. Sparenburg vir die tweede maal uit die kerk weggebly het toe ds. Du Toit die vorige keer daar gepreek het "waardoor hij ongetwijfeld met de daad zijne onverzoenlijke haat en vijandschap tegen zijn gewezen Herder en Leeraar doet blijken." Die Kerkraad het hierdie brief op sy vergadering aan die einde van September bespreek. Die skrywer daarvan is voor die vergadering gedaag, waar hy oor sy optrede berispe is omdat sy handelswyse teen 'n oud-puderling en 'n ouer persoon as verkeerd beskou is.¹⁷ Alhoewel ds. Du Toit in 1891 weer in die Paarl kom woon het, het die kloof tussen hom en Noorder-Paarl slegs breër en dieper geword.¹⁸

Nadat daar 'n vereniging tussen die Ned. Geref. Kerk en die Ned. Herv. Kerk tot stand gekom het, het ds. Du Toit dit nodig geag dat sy verhouding tot die Verenigde Kerk opnuut bepaal moes word. Daarbenewens het hy aansoek gedoen dat hy en sy gesin by hierdie kerk opgeneem kon word, aangesien hulle tot in daardie stadium aan geen gemeente behoort het nie en slegs hulle kerklike voorregte te Pretoria geniet het. In Mei 1886 het die Algemene Vergadering besluit dat hulle wel as lede van die kerk aanvaar word, maar dat hy nie toegelaat kon word om te preek op grond van art. 46 van die kerklike bepalinge nie.¹⁹ Hierdie artikel het bepaal: "Een bedienaar van het Evangelie zonder een bepaalde herderlijken werkkring en een ambt bekleedende buiten het beheer van een erkend Kerkgenootschap, zal niet toegelaten worden tot den kansel of het bedienen der sacramenten."²⁰

Ds. Du Toit het skynbaar hierdie artikel intussen te siene gekry en daarom het hy later ook gevra dat sy amp as skoolopsiener "voor zoover het godsdienstig en leerstellig onderwijs betreft" onder opsig van die kerk geplaas word sodat hy wel toegang tot die kansel kon behou.²¹ Hiervoor het die Algemene Vergadering nie kans gesien nie omdat "hij door de Regeering bezoldigd wordt."²²

Mens kan die indruk nie ontwyk dat die aangehaalde artikel in die kerklike bepalinge juis met die oog op ds. Du Toit daar geplaas is nie, want dit het nie voorheen voorgekom in die Wetten en Bepalingen van die Ned. Geref. Kerk of die Ned. Herv. Kerk nie. Hy was immers destyds die enigste persoon in Transvaal op wie dit van toepassing kon wees. Vir die Ned. Herv. of Geref. Kerk het daar wel aanleiding daartoe bestaan om tot so 'n stap oor te gaan, aangesien die Algemene Vergadering ook besluit het om by die regering te kla dat ds. Du Toit sonder goedkeuring sekere kerklike handelinge in die wyk Komati verrig het.²³ Dat daar 'n verband bestaan het tussen hierdie klagte en die weiering om hom op die kansel toe te laat, blyk uit die mededeling van ds. A.P. Burger van Middelburg in 1906 aan twee volgelinge van ds. Du Toit, dat hy naamlik

weens wangedrag as predikant geskors sou gewees het.²⁴

Die Gereformeerde Kerk het terselfdertyd derglike besware teen hom gehad. Op die Algemene Vergadering van dié kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is in Oktober 1886 besluit om 'n petisie aan die regering te stuur oor sy gedrag. Hy het naamlik in die omgewing van Wakkerstroom die posisie van die Gereformeerde Kerk benadeel deur op te tree as agent en briefskrywer van 'n aantal voornemende volgelinge van ds. S.D. Venter wat 'n paar jaar vantevore uit dié kerk afgeskeur en sy eie kerk gestig het. Die regering is daarbenewens daarop attent gemaak dat daar klagtes bestaan dat hy sy ampswerk verwaarloos.²⁵

Toe ds. Du Toit in 1882 superintendent van onderwys geword het, het hy op goeie voet verkeer met die kerke in Transvaal. Ongelukkig het hierdie verhouding algaande versleg en in die jare daarop ook nie verbeter nie. Iets wat moontlik kon bygedra het tot die houding van die Verenigde Kerk, was die besluit wat die Kaapse Sinode in 1880 oor Die Patriot geneem het²⁶ en die kritiese houding wat ds. Du Toit al hoe meer teenoor die kerk aangeneem het.²⁷

1. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 11.4.1882(A), Kuyper-vers., V.U.
2. Ds. S.J. du Toit - Voors. Alg. Verg., N.H. of G. Kerk, 17.12.1885, PKA, S-1/2.
3. T.a.p.
4. Ds. S.J. du Toit - Scriba Alg. Verg., Ned. Herv. Kerk, 9.5.1882, PKA, NHK I.
5. Ds. S.J. du Toit - Voors. Alg. Verg., N.H. of G. Kerk, 17.12.1885, PKA, S-1/2.
6. T.a.p.
7. T.a.p.
8. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 239.
9. Notule, Kerkraad van die Geref. Gemeente Pretoria, 21.7.1882, art. 19, GKA, PTA 1/1.
10. C.B. Otto - ds. S.J. du Toit, 18.4.1885, GKA, SJT 2/1, p. 22.
11. Ds. S.J. du Toit - dr. A. Kuyper, 3.1.1881, 3.8.1881, Kuyper-vers., V.U.; G.A. Maeder (red.): Ons Kerk Album, p. 221; KB 13.8.1886, p. 257; KB 17.2.1926, p. 58.
12. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 150, 51.
13. Ds. S.J. du Toit: De Verdorde Vijgeboom en Godsdienstige Beginneel-vastheid, passim.
14. A.B. Page - ds. A.A. Louw, 14.7.1885, KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl, G 42-2/1.
15. A.B. Page - Voors. Ring van die Paarl, 8.9.1885, KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl, G 42-2/1.
16. Notule, Ring van die Paarl, 1887, KKA, R 9/8, pp. 220, 270.
17. D.F. du Toit, D.F.-sn. - Kerkraad, Noorder-Paarl, ongedat., KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl, G 42-2/1; Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, KKA, G 42-1/1, pp. 142, 43.
18. Vgl. Hoofstuk 7.
19. Ds. N.J. van Warmelo - ds. S.J. du Toit, 28.5.1886, GKA, SJT 2/1, p. 68.
20. Wetten en Bepalingen voor de Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek, 1886, art. 46.
21. Ds. S.J. du Toit - Voors. Alg. Verg., N.H. of G. Kerk, 12.5.1886, PKA, S-1/2.

22. Ds. N.J. van Warmelo - ds. S.J. du Toit, 28.5.1886, GKA, .SJT 2/1, pp. 68, 69.
23. Handeling, Alg. Verg. N.H. of G. Kerk, 1886, p. 75.
24. SdT Okt. 1906, p. 5; SdT Des. 1906, p. 12.
25. Handeling, Alg. Verg. Geref. Kerk Z.A.R., 1886, GKA, A.V.Tvl. 1/1, art. 182; J. Ploeger: Onderwys en Onderwysbeleid, p. 18.
26. Vgl. Hoofstuk 3.
27. Vgl. Hoofstuk 6.

Die Transvaalse Goudmyne

Die ontdekking van goud aan die Witwatersrand in 1886 het dwarsdeur Suid-Afrika opslae gemaak. Goudsoekers het na Transvaal gestroom en almal het van rykdom gedroom. Ook ds. Du Toit het hierin betrokke geraak.

In Augustus 1886 skryf hy in Die Patriot: "Ons ag dit bejald wenselik dat deur di hele land Afrikaanse Maatskappye gevormd worde om vertroubare persone af te stuur na di Goudvelde om te sien wat ons Afrikaners in hande kan kry van die skatte in ons eie land. Waarom moet vreemde-linge dan altyd mar heengaan met di voordeel wat hier vir ons te kry is?"¹ Spoedig is daar 'n maatskappy gestig, die Paarl-Pretoria Goudmijn en Exploratie Maatschappij, met 'n kapitaal van £60 000, waarvan ds. Du Toit een van die direkteure was. Ander direkteure was Oom Lokomotief, dr. Josias Hoffman, J.F.P. Perold en genl. Nicolaas Smit.²

Vir ds. Du Toit was dit 'n vraag "in hoever de Christen zich mag beijveren om zijn wettig aandeel aan de schatten van eigen bodem zich te verzekeren." Daarop het hy getrag om 'n antwoord te verskaf: "Christus is eerstgeborene en erfgenaam van alles (Ef. 1 en Col. 1) en gij zijt medeërfgenenamen met hem (Tom. 8). (....) Gij moogt dus uw erfrecht laten gelden, doch vergeet niet zulks te doen op den rechten grond: 'Gij zijt van Christus, en Christus is Gods'. Daarop alleen is uw erfrecht gegrond."³

Met sy goudmynbelange het ds. Du Toit die voorbeeld gevolg van sy geestelike vader, ds. G.W.A. van der Lingen. Hy het groot finansiële belange gehad in die oprigting van 'n bank in die Paarl en 'n kopermyn-onderneming in Namakwaland. Ongelukkig was die kopermyn 'n mislukking en hy het groot verliese gely.⁴

Vir ds. Du Toit was sy goudspekulasies die middel tot 'n doel. Hy wou nie daardeur rykdom vir eie gelief vergader nie, maar godsdienstige en politieke doelstellings bevorder. Hy het gereken "dat onder 'n wys bestuur di Goudvelde deur di Voorsienigheid bereken lyk om Suid Afrika te verenig met 'n goue keten." In plaas van vreemdelinge en buitelanders moes die inwoners van Suid-Afrika saamspan met die ontginning van die goud. "As geheel Suid Afrika egter verenig is in belange op di Goudvelde, dan was di grondslag vir di toekomstige Verenigde State van Suid Afrika geleg en ons was sterk genoeg teen di stroom van vreemdelinge."⁵ Waar ds. Du Toit se politieke aksies in Transvaal om sy eie posisie te versterk en die ideaal van 'n Verenigde Suid-Afrika te bereik, skipbreuk gely het, het hy hom nou tot die goudmyne gewend en gehoop om sy ideaal deur midde van finansiële krag te verwerklik. Dit was egter nie sy enigste doelstelling nie.

Nadat die herleefde Genootskap van Regte Afrikaners in 1885 hom gevra het om die vertaling van die Bybel in Afrikaans op hom te neem, het hy 'n gelofte gedoen dat as die Here hom binne 'n sekere tyd £10 000 skenk, hy hom sou terugtrek van alle openbare ampte om hom aan die Bybelvertaling te wy.⁶ Hierop het hy gesinspeel in sy stuk oor die Christen se voorregte in verband met die goud van die aarde: "Wat bedoelt gij nu met uw jagen naar goud? (....) Hier is stof tot selfonderzoek - opwekking tot geloften. Doet geloften, en betaalt ze den Heer!"⁷

Dit het nie by die Paarl-Pretoria Maatskappy gebly nie. Mettertyd verskyn ds. S.J. du Toit se naam ook op die direksielyste van die Langlaagte Mainrif Maatschappij⁸ en Di Patriotse Goudmyn Maatskappy.⁹ Sekere mededirekteure was van sy Paarlse vriende. Onder die aandeelhouders in sy maatskappye was sy broer, ds. C.W. du Toit, wat sedert 1883 predikant te Potchefstroom was,¹⁰ en die gemeente Noorder-Paarl.¹¹ Ds. Du Toit het so diep in die goudmynbelange verwickel geraak dat De Volksstem al in Oktober 1886 daarop gewys het dat die superintendent van onderwys voortdurend op die goudvelde vertoef en sy pligte verwaarloos.¹² In 1888 het hy dan ook bedank as superintendent vanweë sy betrokkenheid by die goudmyne. Sy plan was om in elk geval die volgende jaar te bedank met die verstrijking van sy dienstermyn om hom aan die Bybelvertaling te wy,¹³ maar omstandighede het hom gedwing om ietwat vroeër te bedank. Op 11 Januarie 1888 het daar in die Staatskoerant 'n kennisgewing verskyn, met terugwerkende krag, wat hoofamptenare van die Republiek verbied om direkteure van mynmaatskappye te wees. Drie dae later het ds. Du Toit sy bedanking ingedien en as waarnemende superintendent is aangestel die heer H. Stiemens wat sedert Augustus 1882 sekretaris van onderwys was.¹⁴ Deurdat hy vry geword het van sy onderwyspligte, het hy meer tyd tot sy beskikking gehad om sy sakebelange te bevorder. Al sy tyd het hy dan ook daaraan gegee.

So het hy in Maart 1888 die Uitvoerende Raad uitgenooi om die ingebruikneming van die masjinerie van die Paarl-Pretoria Maatskappy by te woon.¹⁵ S. besig was hy hiermee dat hy nie kans gekry het om sy moeder wat op haar sterfbed gele het, te gaan besoek nie, sodat Oom Lokomotief hom per brief oor haar toestand moes inlig.¹⁶ Sy preokkupasie met die goudmyne het onder andere daartoe bygedra dat die Afrikanerbond in Transvaal in 1888 doodgeloop het. Verdere oorsake daarvan was die feit dat pres. Kruger die Bond geensins gesteun het nie en dat ds. Du Toit se reputasie baie ondersteuners afgeskrik het.¹⁷

Nadat ds. Du Toit as superintendent bedank het, het Oom Lokomotief andermaal 'n petisie georganiseer om hom te beweeg om hom weer in die Paarl te kom vestig en hom aan die Afrikanersaak te wy. Uit 12 distrikte het daar tydens Augustus en September 1888 petisies ingekom

met 236 handtekeninge, 'n bietjie meer as die vorige petisie.¹⁸ Hieraan het ds. Du Toit nie gehoor gegee nie en voortgegaan op sy ingeslane weg. In die jaar 1889 het sy beerywighede as sakeman 'n klimaks bereik. Afgesien van sy mynbelange was hy onder andere ook betrokke in die oprigting van 'n nasionale bank vir die Republiek, in 'n erdewerk-fabriek, in die prospektering na petroleum en in 'n sigarefabriek. Hy was van tien maatskappye hoof-direkteur en van nog 14 direksielid. Van baie van hierdie ondernemings het daar ten slotte niks gekom nie,¹⁹ maar dit het tog sy verbasende ondernemingsgees, wat vantevore al geblyk het, duidelik weerspieël.

Hy het egter te veel hooi op sy vurk geneem, sodat daar onder meer klagtes was dat hy as direkteur van die Paarl-Pretoria Maatskappy sy plig versuim het met "een algemeen gevoel van verontwaardiging en wantrouwen.... onder de aandeelhouders" tot gevolg.²⁰ Vir De Getuige was daar ook min tyd, sodat die jaargange van 1888 en 1889 feitlik niks uit sy eie pen bevat het nie. Aan die begin van 1889 het hy wel die wens uitgespreek dat De Getuige twee maal per maand kon verskyn,²¹ maar daar het voorlopig nog niks van gekom nie.

In hierdie tyd het ds. Du Toit finansiële bystand verleen aan twee Jode, Pension Aaron en Leon Steinweiss, wat nie andersins geholpe kon raak met die oprigting van 'n sigarefabriek nie, waardeur hy hulle blywende vriendskap gewen het. Steeds het hy 'n groot belangstelling in die lotgevalle van die Jode gekoester, en hierdie hulp moet in daardie lig gesien word.²²

In Mei 1889 het ds. Du Toit andermaal na Europa vertrek om verdere kapitaal vir sy sakebelange te verkry. Hy het selfs aan die moontlikheid gedink om 'n paar jaar daar te bly om ook aan die Bybelvertaling te werk en sy kinders "te laat opvoede of leer."²³ Voor sy vertrek het hy sy bates gekonsolideer in die mynmaatskappy, De Eendracht, en dit het die bedrag van £140 000 beloop, 'n fortuin vir daardie dae.²⁴ Op hierdie reis is hy vergesel van sy broer, ds. C.W. du Toit, wat enkele maande lank saam met hom die besienswaardighede van Europa wou gaan bekyk.²⁵ Met ds. W.P. de Villiers en ds. P.D. Rossouw, wat in hierdie tyd twee buurgemeentes bedien het, naamlik Carnarvon en Fraserburg, het hy reëligns geref dat hulle die uitgawes van De Getuige in sy afwesigheid sou versorg en van hulle het daar 'n hele aantal stukke in dié blad verskyn in die tydperk Desember 1889 tot Junie 1890.

Nadat hy alreeds 'n dagreis ver van Pretoria af was, het daar 'n onverwagte ding gebeur: Staatssekretaris Leyds het in opdrag van pres. Kruger die pos van superintendent van onderwys aan ds. Du Toit aangebied.²⁶ Daarvoor was daar verskeie redes: Die heer Stiemens se werk was uitermate teleurstellend en pres. Kruger was bevrees dat hy ge-

1887 dwing sou word om hom te ontslaan en te vervang met 'n lidmaat van die Ned. Herv. of Geref. Kerk.²⁷ Ds. Du Toit het laat weet dat hy bereid is om die pos weer te aanvaar, maar hy sou eers met sy pligte na sy Europese reis kon begin.²⁸

Omdat ds. Du Toit in sy private hoedanigheid gereis het, het hy natuurlik nie die eerbewyse ontvang wat hom in 1884 te beurt geval het nie, alhoewel sy besoek tog nie onopgemerk verbygegaan het nie. In Antwerpen het die geselskap tuis gegaan in die woning van die heer Markelbach, een van die stad se vernaamste inwoners.²⁹ Op 20 Augustus is daar in dieselfde stad 'n groot dinee gehou ter ere van "Minister Du Toit", soos hy aldaar bekend gestaan het.³⁰

In Oktober het ds. Du Toit Amsterdam aangedoen en die burgemeester het hom met 'n besoek vereer.³¹ De Volksstem was gereed met die kommentaar "dat de heer Du Toit zich een min of meer plechtstatige en in het oog vallende ontvangst niet ongaarne liet welgevallen...."³² Dr. Kuyper het ook kennis geneem van sy eertydse vriend se besoek aan hierdie stad en in De Standaard geskryf dat dit opmerklik is dat ds. Du Toit eers maande lank in Frankryk en België vertoef het voordat hy na Nederland gekom het en toe het hy sy ou vriende daar verm³³.

Terwyl hy in België was, het ds. Du Toit te Kortrijk 'n toespraak gehou wat wye reaksies in Suid-Afrika uitgelok het. Hy het naamlik beweer dat Belgiese immigrante en kapitaal baie welkom is in die Transvaal ten einde die stroom Engelse fortuinsoekers te neutraliseer.³⁴ Hieroor het De Zuid-Afrikaan hom soos volg uitgelaat: "Al verschillen wij dikwijls van zijn zienswijze, hebben wij hem steeds als een medestrijder voor de goede zaak, als oprecht protestant, zoowel als oprechte Afrikaner beschouwd; en liever zien wij in hem een man die, in weerwil van zijne groote gaven, toch uit een zwakheid die den mensch eigen is, tijdelijk op den verkeerden weg raakt, dan iemand die het belang van land en volk prijs geeft om de zege van beginselen te bevorderen die in dat land en bij dat volk niet thuis behooren."³⁵ Hiermee is kapsie gemaak teen die invoer van Roomse immigrante uit België.

Teen bogenoemde toespraak het daar ook proteste by die Transvaalse regering ingekom. Ds. H.L. Neethling van Utrecht was van gevoele dat ds. Du Toit onder hierdie omstandighede nie superintendent van onderwys mag wees nie. Uit verskeie distrikte is petisies teen hom onderteken en na die regering gestuur. Dié uit Utrecht het ds. H.L. Neethling se naam eerste op die lys van ondertekenaars gehad en dié uit Lydenburg die naam van sy neef, ds. H.J. Neethling.³⁶

Ds. Du Toit en sy geselskap het die tyd in Europa te baat geneem om vakansie te hou. In Italië het hulle byvoorbeeld baie tyd bestee aan

die besigtiging van besienswaardighede,³⁷ maar ds. Du Toit se sakebelange het ook aandag gekry. Hy het op verskeie plekke nywerhede besoek om iets daaromtrent te leer. Die resultate van sy ondersoeke het hy saamgevat in 'n boekie Jong Afrika bij Oud Europa ter School. Daarin het hy voorgestel dat jong Afrikaners na Europa gestuur word om allerlei bedrywe te bestudeer en hulle kennis dan in Suid-Afrika te kom toepas ter bevordering van die ekonomie.³⁸ Vir Europese sakelui het hy weer 'n boekie, Afrika: Het Land der Toekomst, uitgegee waarin die voordele van beleggings in Suid-Afrika uiteengesit word.³⁹ Daarby het dit hom geluk om daadwerlik kapitaal vir sy eie ondernemings in die hande te kry.⁴⁰

In opdrag van pres. Kruger het hy onderhandelinge met akademiëci gevoer met die oog op die vestiging van 'n universiteit in Transvaal. In Maart 1890 berig hy dat hy 'n sekere prof. Kocks van Bonn gevind het vir die mediese fakulteit van so 'n universiteit - waar vroedvroue opgelei moes word. 'n Maand later stuur hy 'n memorandum waarin sy planne vir die inrigting van die universiteit uiteengesit word. Daar moes drie fakulteite wees, nl. vir regsgeleerdheid, medisyne en wis- en natuurkunde. Die superintendent van onderwys moes ex officio rektor van die inrigting wees. Van hierdie planne het niks gekom nie, aangesien die regering intussen anders besluit het.⁴¹

Te midde van al hierdie werksaamhede was daar nie vir ds. Du Toit tyd om hom aan die Bybelvertaling te wy nie. Twee rampe het hom daarenteen getref. Op 13 Oktober is Stefaan, sy jongste kindjie uit die tweede huwelik, wat in die sorg van familie agtergelaat is, oorlede aan kinkhoes en 'n paar maande later het hy berig ontvang dat sy ondernemings in Transvaal bankrot gespeel het.⁴²

Een rede vir hierdie bankrotskap was waarskynlik ds. Du Toit se gebrek aan sakekennis. Hy het byvoorbeeld met behulp van dr. Clark, die Transvaalse konsul in Londen, kapitaal gewerf vir die Transvalia Goudmynmaatskappy. In die prospektus is gewag gemaak van tolregte as bron van inkomste terwyl die pad waarop dit gehef moes word, nie eers bestaan het nie. Daar is gepraat van sekere besittings, terwyl dit slegs opsies was. Na die bankrotskap van Transvalia het daar 'n "lijdensgeschiedenis" gevolg wat tot 1920 geduur het voordat alles opgeklaar is.⁴³

Op 14 Augustus 1890 het ds. Du Toit en sy vrou - die res van die groep het vroeër teruggekeer - in die Kaap aangekom. Daarvandaan is hulle na die woning van sy skoonmoeder waar die kinders was. Na 'n verblyf van 'n paar dae is hy alleen verder na Pretoria om sy sake daar in orde te bring.⁴⁴ Sy vrou kon nie saamreis nie, aangesien sy verwagting was. Op 30 September is Charl Wynand Markelbach gebore,⁴⁵ vernoem na sy grootvader aan moederskant en die heer Markelbach van Antwerpen by wie die

Du Toit's gasvryheid geniet het. Omdat hy bankrot gespeel het, is ds. Du Toit se sakebelange onder likwidasie geplaas. In sy herinneringe vermeld hy: "Die likwidadeurs het toen egter besluit om mij mijn persoonlike besittings te laat behou met vrijheid op mijn eie naam te blij handel drijwe (hul wou mij nie bankroet maak nie). Om alle latere verwijte te voorkom het ik egter geen draad geneem nie en tot die huisraad en boeke laat verkoop."⁴⁶ Met skuldeisers het hy nog lank daarna moeite ondervind, soos 'n brief van hom aan iemand in België in 1896 getuig.⁴⁷

Die kwessie van die aangebode superintendentskap moes ook gereël word. Op 1 September skryf hy aan die president om uitstel te vra vir sy beslissing. Hy vra ook om insae te kry in die memories wat teen hom aan die regering gestuur is. Dit het bykans twee maande geduur voordat hy antwoord van die regering ontvang het en kopieë van die memories te sien gekry het.⁴⁸ In die lig van die memories kon hy nie anders as om maar te bedank nie. Dit was seker nie 'n maklike besluit nie, want in 'n tyd van bankrotskap sou die superintendentskap weer vastigheid bied. In sy nagelate korrespondensie berus daar twee konsep-brieue waarin hy sy bedanking aanbied, maar wat hy nie gepos het nie.⁴⁹ Hy het op laas op 1 Nov. sy bedanking ingedien en verklaar dat hy van plan was om hom in die Paarl te gaan vestig.⁵⁰

Vanweë die bankrotskap was huisvesting in die Paarl vir hom en sy gesin 'n probleem. Sy skoonmoeder Joubert het egter nog geld gehad en sy het 'n eiendom in die Paarl vir £800 gekoop.⁵¹ Ds. Du Toit en sy gesin het hulle intrek by haar geneem en sy het tot haar dood in 1904 "als eigen moeder" saam met die gesin Du Toit gewoon.⁵²

In Pretoria het ds. Du Toit 'n ontmoeting gehad met iemand wat vir die volgende dekade 'n groot invloed op sy lewe sou uitoefen, naamlik Cecil John Rhodes, wat toe op pad Kaap toe was na 'n reis deur die streke benoorde die Limpopo. Die gesprek het onder andere gehandel oor Rhodes se planne om dié gebied te koloniseer.⁵³

In 'n nuwejaarspreek in De Getuige van Januarie 1890 het ds. Du Toit sy gevoelens oor sy verliese uiteengesit. Dit het gehandel oor die rampe wat Job getref het, en alhoewel hy nooit na homself verwys nie, is dit duidelik dat hy homself met Job identifiseer. Hy vertel van Job wat agter sy voorspoed en sy teenspoed steeds die hand van die Here gesien het en, ten spyte van die verlies van sy kinders en sy besittings, nog kans gesien het om die Naam van die Here te prys en te berus in wat gebeur het.⁵⁴ Bes moontlik sou ds. Du Toit kon dink dat die Here sy besittings en 'n kindjie van hom weggeneem het omdat hy die vertaling van die Bybel so lank uitgestel het terwyl hy 'n gelofte gemaak het om daarmee te begin sodra hy finansieel onafhanklik geword het. Dit is moontlik

die rede waarom hy tydens die Tweede Vryheidsoorlog soveel klem gelê het op die heilighede van 'n eed.⁵⁵ Nadat hy hom in die Paarl gaan vestig het, het hy hom dan ook daadwerklik op die Bybelvertaling toegespits, ten spyte van groot finansiële sake.⁵⁶

As superintendent van onderwys in ds. Du Toit se plek is prof. Nicolaas Mansvelt van die Victoria-Kollege te Stellenbosch en stigter van die Taalbond aangestel. Hy het in Oktober 1891 sy pos daar aanvaar.⁵⁷

Ds. Du Toit se verblyf in Transvaal was 'n veelbewoë tydperk in sy lewe. In 1882 is hy as hield ontvang. In 1890 is hy daar weg in minder aangename omstandighede. In hierdie tyd het hy die eer gehad om met gekroonde hoofde te verkeer, maar ook die vernedering en mislukking van bankrotskap gesmaak. Met sy aankoms in Transvaal was hy 'n vuurvreter-nasionalis. Na sy vertrek het hy al hoe meer oorgehel na pro-Britse sentimente. Mens wonder onvermydelik hoe dit met hom sou gegaan het indien hy nie die benoeming van superintendent van onderwys aanvaar het nie. Sy houding teenoor Transvaal en pres. Kruger sou dan bes moontlik nie so fel gewees het as wat dit tydens die Tweede Vryheidsoorlog was nie.⁵⁸

1. DAP 6.8.1886.
2. DAP 29.10.1886.
3. DG 15.11.1886, p. 157.
4. M.C. Ritschoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 269, 272.
5. Ds. S.J. du Toit: Di Bybel in Afrikaans, pp. 26, 27. → 1889
6. A.w., p. 27; Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoogenhout, 24.9.1887, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. A.
7. DG 15.11.1886, p. 157.
8. DAP 4.3.1887.
9. DAP 16.12.1887.
10. Ds. G.W. du Toit - ds. S.J. du Toit, 5.12.1887, GKA, SJT 2/1, pp. 148, 49.
11. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 181.
12. DV 25.10.1886.
13. D.F. du Toit, D.P.-sn. - C.P. Hoogenhout, 5.1.1888, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. 71.
14. J. Ploeger: Onderwys en Onderwysbeleid, pp. 19, 20; Ds. S.J. du Toit - Regering Z.A.R., 14.1.1888, PSA, R 493/88.
15. Charles van der Walt: S.J. du Toit in Diers van die Z.A.R., p. 99.
16. D.F. du Toit, D.P.-sn. - ds. S.J. du Toit, 5.1.1888, GKA, SJT 2/1, p. 158; D.F. du Toit, D.P.-sn. - ds. S.J. du Toit, 16.3.1888, GKA, SJT 2/1, p. 166.
17. Charles van der Walt: A.w., p. 90.
18. Petisies uit twaalf distrikte - ds. S.J. du Toit, GKA, SJT 2/1, pp. 180 - 208; A.J.P. Snyman - ds. S.J. du Toit, 22.3.1888, GKA, SJT 2/1, p. 199.
19. Charles van der Walt: A.w., p. 99.
20. ZA 9.5.1889.
21. DG 15.1.1889, p. 1.
22. Mione du Toit: Man op Nebo, p. 58; Omsendbrief van ds. S.J. du Toit aan sy volgelinge, 25.1.1909 (in besit van die skrywer).
23. Charles van der Walt: A.w., p. 101; D.F. du Toit, D.P.-sn. - C.P. Hoogenhout, 22.11.1888, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers., 64.
24. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 241.
25. DAP 20.2.1890.
26. DAP 23.1.1890.

27. J. Ploeger: A.w., p. 26.
28. DAP 23.1.1890.
29. DAP 19.12.1889.
30. Uitnodiging vir 'n dinee op 20.8.1889, GKA, SJT 2/2, p. 222.
31. DAP 14.11.1889.
32. DV 11.11.1889.
33. J. Ploeger: A.w., p. 61.
34. ZA 21.9.1889.
35. ZA 11.1.1890.
36. Charles van der Walt: A.w., pp. 103, 04; J. Ploeger: A.w., p. 26.
37. DAP 20.2.1890.
38. Ds S.J. du Toit: Jong Afrika bij Oud Europa ter School, pp. 1, 2.
39. S.J. du Toit: Afrika: Het Land der Toekomst, passim.
40. Jhr. dr. P.J. Van Wier: Onder Krugers Hollanders II, p. 18.
41. J. Ploeger: A.w., pp. 58, 62.
42. DAP 17.11.1889; J.D. du Toit: A.w., p. 241. Hierdie kindjie is te ruste gelê in die familiekerkhof op Kleinbosch waar ds. Du Toit en sy tweede eggenote ook rus.
43. Jhr. dr. P.J. van Winter: A.w. II, p. 18.
44. DAP 21.8.1890.
45. Ken Donaldson (red.): South African Who's Who, 1944, p. 153. Hierdie geboortedatum is in geen doopregister te vinde nie.
46. J.D. du Toit: A.w., p. 241.
47. Ds. S.J. du Toit - J. Dohman, 30.9.1896, GKA, SJT 9/2, p. 389.
48. Ds. S.J. du Toit - Staatspres. Z.A.R., ongedat. (konsep), GKA, SJT 2/2, p. 246.
49. Ds. S.J. du Toit - Staatspres. Z.A.R., ongedat. (konsep), GKA, SJT 2/1, pp. 152, 53; Ds. S.J. du Toit - Staatspres. Z.A.R., ongedat. (konsep), GKA, SJT 2/2, p. 246.
50. Ds. S.J. du Toit - Staatssekretaris Z.A.R., 1.11.1890, PSA, R 15101/ 90 by R 5265/99.
51. Transportakte, 3.10.1890, GKA, SJT 2/2, p. 255.
52. Sdt Jan. 1905, p. 4.
53. DAP 16.4.1891.
54. DG 15.1.1891, pp. 2 - 5.
55. DG Okt. 1903, p. 303.
56. Vgl. Hoofstuk 6.
57. J. Ploeger: A.w., p. 68.
58. Vgl. Hoofstuk 5.

Hoofstuk 5STRYDER VIR DIE BRITSE IMPERIALISMELinksomkeer

Met sy terugkeer Paarl toe aan die einde van 1890 het ds. Du Toit by die redaksie van Di Patriot¹ aangesluit. So kon hy weer tot die politieke lewe van die Kaapkolonie terugkeer. Sy redaksionele standpunt in Di Patriot het egter aarmerklik verskil van dié van vroeër jare. Sedert 1885 kon daar alreeds 'n aksentverskuiwing in sy gevoelens bemerk word,² maar dit was eers ná 1890 dat die publiek daarvan bewus geword het dat hy nie meer so anti-Engels was as voorheen nie.

Tydens sy Europese reis van 1889 - 1890 het hy sekere uitlatinge gemaak wat aantoon dat hy van politiek verander het. In 'n onderhoud met 'n verslaggewer van die Pall Mall Gazette in London het hy vroeg in 1890 'n Verenigde Suid-Afrika onder Britse kusbeskerming bepleit. Dit sou inhou dat die konstituerende state binnelandse selfbestuur behou en dat die president of goewerneur van die Verenigde State van Suid-Afrika deur die mense self gekies word.³ Enkele maande later het hy in sy werk Afrika: Het Land der Toekomst die verwagting uitgespreek dat die bevolking van Suid-Afrika mettertyd sou verengels. Dit sou ten gevolge hê dat "ruim twee derden der blanke bevolking over heel Zuid-Afrika [zullen] stemmen voor wat wij zouden noemen: Een Vereenigd Zuid-Afrika met Britsche Kustbescherming! En of deze staatsvorm slechts een overgang moet vormen tot de geheel vrije Vereenigde Staten van Zuid-Afrika, dat zal de tijd moeten leeren."⁴

In Januarie 1891 het hy ook begin om in Di Patriot die konsep van 'n Verenigde Suid-Afrika met Britse kusbeskerming te propageer,⁵ en later ontken dat dit 'n afwyking sou wees van sy vroeëre standpunt, nl. 'n Verenigde Suid-Afrika onder eie vlag.⁶ Op die oog af is daar inderdaad nie so 'n groot verskil tussen die twee standpunte nie, maar dit is tog simptome van die geestelike verandering wat hy ondergaan het. Sedert 1874 het hy 'n onversoenlike anti-Engelse houding ingeneem soos dit vantevore ten oorvloede toe geblyk het. 'n Laaste naklankie van hierdie houding het nog deurgeklink in sy 71 stellinge oor Afrikaans wat in sy afwesigheid op die Taalkongres van 1890 voorgedra is. 'n Verenigde Suid-Afrika met Brittanje as beskermde voog sou eenvoudig nie by sy ou standpunt ingepas het nie. Daar kan wel nie beweer word dat hy met sy geherformuleerde siening in 1891 juis pro-Brits geword het nie, maar dit was tog die begin van 'n ontwikkeling wat hom mettertyd een van Cecil John Rhodes se "most devoted adherents"⁷ laat word het en tydens die Tweede Vryheidsoorlog openlik die kant van Engeland laat kies het.

Aangesien die ommeswaai in sy denkwys eers na 1890 algemeen merkbaar

geword het, net meer as een skrywer dit 'n onverklaarbare verskynsel gevind.⁸ So onverklaarbaar is dit egter nie en verskillende stadiums in die proses kan bemerk word.

Aanvanklik was ds. Du Toit 'n entoesiastiese ondersteuner van Transvaalse belange in die dae voor die Eerste Vryheidsoorlog en tot en met die vlaghysingsepisode by Rooigrond. Sy teleurstellings in die Transvaalse politiek, sy verminderde invloed en die kritiek wat hy moes verduur, het hom tot die herontdekking laat kom dat hy bowenal Kapenaar en nie Transvaler is nie. Sedert 1885 het hy dan ook getrag om die Kaapkolonie se belange te bestendig ten koste van dié van Transvaal.⁹ Daarom het hy hom beywer vir 'n Transvaalse spoorweëaansluiting met die Kaapkolonie in plaas van met Delagoabaai en het hy Paarliete gekry op die direksies van die maatskappye waarmee hy gemoeid was. Sy teenstand teen die Nederlandse amptenare in Transvaal is ook daaruit te verklare dat hy hulle gesien het as mense wat pres. Kruger bygestaan het om die Republiek op 'n selfstandige koers ten opsigte van die Kaapkolonie te hou.¹⁰ Die volgende stap was om bewens pro-Kaaps anti-Transvaals te word. In 1888 het hy alreeds in sterk taal sy hekel aan pres. Kruger teencor J.H. Hofmeyr bekend gemaak.¹¹ Na sy terugkeer Paarl toe het hy meermale die Suid-Afrikaanse Republiek in Di Patriot aangeval. Aan die einde van 1891 vaar hy uit teen "di ellendige knoeriery van di Hollander klik op Pretoria."¹² In 1894 skryf hy: "Mar waarlik as 'n mens die toestand in Transvaal di laaste jare nagaan, dan moet jy honderd maal liwer verkiis om onder di Engelse Regering te lewe as onder so'n Republiek."¹³ Hiervandaan was dit nie 'n groot stap om tydens die Tweede Vryheidsoorlog pro-Brits te word nie.

Ander faktore wat kon bygedra het tot hierdie linksomkeer, is die memories wat teen hom na die Transvaalse regering gestuur is, die weiering van die Ned. Herv. of Geref. Kerk om hom op die kansel toe te laat en sy bankrotskap.¹⁴

Dit is nogal opmerklik dat 'n gepaardgaande teologiese verwerking van sy veranderde politiek aanvanklik ontbreek het. Voorheen het hy steeds getrag om sy kulturele en politieke aktiwiteite deur middel van Bybel tekste te rugsteun, maar in De Getuige en sy ander geskrifte van die eerste paar jaar van die negentigerjare soek mens tevergeefs na iets van hierdie aard. Dit was eers tydens die Tweede Vryheidsoorlog dat hy sy politieke houding weer aan sy teologiese insigte gekoppel het.

Met Rhodes het ds. Du Toit 'n ontmoeting op 'n baie kritieke tydstip in sy lewe gehad. In Pretoria het Rhodes 'n vriendelike en vertroulike gesprek gevoer met 'n gedemoraliseerde, geldlose, eensame en invloedlose Du Toit en hom ingelig oor sy planne vir die toekoms.¹⁵ Wie kan ds. Du Toit verkwalik dat hy na dese in Rhodes 'n weldoener gesien het en sy beleid gesteun het?

Daar was gedurig insinuasies as sou hy deur Rhodes omgekoop gewees het om van sienswyse te verander. Veel bewyskrag het hierdie insinuasies egter nie. Niemand minder nie as Oom Lokomotief het alreeds in Oktober 1891 op 'n openbare vergadering met skimpe in hierdie rigting gekom.¹⁶ In later jare het hy weer verklaar "dat hy volkome oortuig is dat dit 'n versinsel is."¹⁷ Later in dieselfde jaar was daar beskuldiging dat Rhodes aan hom 6 000 aandele geskenk het in sy Geoktrooieerde Maatskappy, deur middel waarvan hy die streke benoorde die Limpopo wou oopstel en koloniseer. Daaroor wou hy selfs hof toe gaan omdat hy dit as laster beskou het.¹⁸ Dit is bekend dat Rhodes wel aan die einde van 1890 'n groot aantal aandele in hierdie maatskappy aan lede van die Afrikanerbond verkoop het,¹⁹ maar of ds. Du Toit onder hulle was, kan nie meer vasgestel word nie.

Vroeg in 1892 het De Graaff-Reinette beweer dat Rhodes Di Patriot gekoop het nadat ds. Du Toit bankrot gespeel het, maar ds. Du Toit het geantwoord "dat ons nog geen penni van mnr. Rhodes direk of indirek ontvang het, en dat ons nog net so onafhanklik van hom is as ons altyd was. En verder dat ons hoop daarvoor bewaard te bly om ons ooit deur Rhodes of enig iemand met 'n oulap te laat omkoop...."²⁰

Direk voor die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog het hy weer beklemtoon "dat de heer Rhodes nog nooit getracht heeft, direct of indirect, enige invloed uit te oefenen op mijn opinie of op wat ik schrijf."²¹ Hierdie versekerings moet seker so aanvaar word, by gebrek aan enige konkrete getuienis wat die teendeel bewys. Dr. J.D. du Toit ontken ook ten sterkste dat sy vader ooit geld van Rhodes gekry het en voer as bewys aan dat hy na sy terugkeer Paarl toe altyd armoedig geleef het.²²

Alhoewel ds. Du Toit seker nie deur Rhodes omgekoop is nie, beteken dit nog nie dat Rhodes hom nie op een of ander wyse finansiële gehelp het nie. Rhodes was somtyds baie vrygewig met die doel om daardeur sy beeld op te knap. So het die Kaapse Sinode in Oktober 1890 met groot waardering kennis geneem van £200 wat hy geskenk het vir die bearbeiding van die kerk se lidmate in Masjionaland.²³ Aan hierdie vrygewigheid was ds. Du Toit en sy vriende sekerlik bewus, want in Augustus 1891 skryf D.F. du Toit (Dokter) aan Hofmeyr dat hy hoop dat Rhodes £5 000 aan die Gedenkskool sou skenk. Of Rhodes ooit sy beurs vir die Gedenkskool geopen het, is onseker, want Hofmeyr het geantwoord dat hy nie kans sien om sy invloed by Rhodes vir hierdie doel te gebruik nie.²⁴

Dat Rhodes ten minste een maal geld aan Du Toit geleen het, staan vas. Dit het ons geluk om 'n skuldbewys ten bedrae van £339/7/2, gedateer 20 Februarie 1894, onderteken deur S.J. du Toit en uitgemaak aan "Honble. C.J. Rhodes" ter insae te kry.²⁵ Dit is geen bewys van omkoperie nie, maar ds. Du Toit is nietemin onder 'n verpligting teenoor Rhodes geplaas.

Hoe lojar! hy teenoor Rhodes gebly het, sal gaandeweg duidelik word. Wat heelwat meer sou getel het as die geld van Rhodes, was die politieke affiniteit wat daar tussen ds. Du Toit en Rhodes geheers het. Rhodes se politieke sienswyses kom duidelik na vore in twee toesprake wat hy onderskeidelik in 1890 en 1891 in Kimberley gehou het. In die eerste toespraak het hy gesê dat hy glo dat die verskillende state van Suid-Afrika uiteindelik sal verenig. "If we mean a complete Union with the same flag, I see very serious difficulties. I know myself that I am not prepared at any time to forfeit my flag. (....) If you take away my flag, you take away everything."²⁶ Die tweede toespraak, wat hy voor die Bondskongres wat in Maart 1891 te Kimberley gehou is, gelewer het, is 'n pleidooi vir selfbestuur vir die Kaapkolonie wat interne sake betref, terwyl die bande met die Britse Ryk behou moet word. Die onafhanklike Republieke ten noorde van die Kaapkolonie moet ook onder die Britse Ryk gebring word in 'n Verenigde Suid-Afrika, aangesien hulle selfstandigheid al gelei het tot "very great friction" met "enormous and terrible difficulties" tot gevolg.²⁷ Dit was gedagtes wat vir ds. Du Toit groot aantrekkingskrag besit het.

Uit die voorafgaande blyk dit dat daar nie oordrewe waarde geheg moet word aan Rhodes se finansiële hulp aan Du Toit nie. Hy het alreeds van koers verander voordat hy Rhodes ontmoet het, maar sy voortgesette kontak met Rhodes het hom op die ingeslane weg laat volhard. Sy liefde vir sy volk het hy aan die ander kant nooit verloor nie, soos aangetoon sal word, en die verwydering wat tussen hom en sy mede-Afrikaners ingetree het, was vir hom uiters pynlik. Hy was egter vas oortuig dat hy die regte koers ingeslaan het en dat die meeste Afrikaners op 'n dwaalspoor geraak het.

Ds. Du Toit se linksomkeer is in die lig van bogenoemde dus geensins so 'n groot raaisel as wat beweer word nie. 'n Swakker persoon sou stellig nog heftiger gereageer het as hy.

1. Tydens ds. Du Toit se afwesigheid het Die Patriot verander in Di Patriot.

2. Vgl. Hoofstuk 4.

3. DAP 20.3.1890, 19.6.1890.

4. S.J. du Toit: Afrika: Het Land der Toekomst, pp. 21, 23.

5. DAP 8.1.1891.

6. DAP 7.5.1891.

7. Basil Williams: Cecil Rhodes, p. 67.

8. Thomas Blok noem dit "n raaisel wat die geskiedenis nog nie opgelos het nie" (Thomas Blok: Die Adendorff-Trek, p. 27) en P.J. Nienaber beweer: "Die tyd het nog nie aangebreek om die geheim op te los waarom ds. Du Toit na 1891 van politieke sienswyse verander het nie" (P.J. Nienaber: Ds. S.J. du Toit, die Eensame Ismael, p. 7).

9. Vgl. Hoofstuk 4.

10. Ds. S.J. du Toit - J.H. Hofmeyr, 21.8.1888, S.A. Bibl., Hofmeyr-vers. A-I/B.

11. T.a.p.

12. DAP 17.12.1891.

13. DAP 28.8.1894.

14. Vgl. Hoofstuk 4.

15. Vgl. Hoofstuk 4.
16. (Ds. S.J. du Toit:) Trekkers Gids, p. 16.
17. Thomas Blok: A.w., p. 28.
18. Ds. S.J. du Toit - J.H. Hofmeyr, 8.12.1891, S.A. Bibl., Hofmeyr-vers. A-I/B.
19. T.R.H. Davenport: The Afrikaner Bond, pp. 132, 33.
20. DAP 14.1.1892.
21. S.J. du Toit: Een Afgeperste Getuigenis over de Tegenwoordige Crisis, SdT Julie 1906, p. 1.
22. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 335.
23. Acta Synodi 1890, KKA. S 1/18, pp. 48, 49.
24. D.F. du Toit, D.F.-sn. - J.H. Hofmeyr, 12.3.1891 en J.H. Hofmeyr - D.F. du Toit, D.F.-sn., 14.8.1891, S.A. Bibl., Hofmeyr-vers. A-I/B.
25. Dit is in besit van dr. F.C.J. Bosman van Pretoria. My deel ons mee dat daar glo nog meer sulke skuldbewyse in die Kaapse Staatsargief berus het, maar dat dit intussen verdwyn het.
26. Vindex: Cecil Rhodes, His Political Life and Speeches, p. 243.
27. A.w., pp. 265 - 68.

Die Adendorff-Trek

Die eerste aangeleentheid waarmee ds. Du Toit openlik aan die kant van Rhodes gaan staan het en in die proses vervreemding tussen hom en sommige van sy vriende veroorsaak het, was in verband met die Adendorff-Trek wat tydens 1891 gemoedere taamlik gaande gehad het in Suid-Afrika.

Om Rhodes op daardie oomblik te ondersteun, was op sigself nie 'n uitermate vreemde saak nie, aangesien hy met behulp van die Afrikanerbond in 1890 eerste minister van die Kaapkolonie geword het. Hy en Onse Jan het mekaar al sedert die Eerste Vryheidsoorlog geken, alhoewel daar aanvanklik geen politieke samewerking tussen hulle was nie.¹ Vanaf 1886 het Rhodes egter getrag om die vertroue van die Bond te win en daarom het hy sy steun toegesê aan 'n versoekskrif aan die Parlement teen Sondagtreine en Onse Jan se geslaagde poging om godsdiensonderrig in skooltyd te wettig.² Oom Lokomotief het steeds wantrouig teenoor Rhodes gestaan en in Junie 1890 in Di Patriot geskryf dat hy hom beny - nie om sy baie geld nie, maar om sy invloed, want daardeur "bestuur Rhodes nou, en deur syn geld, en deur syn bekwaanhede, en deur dat hy eierdlik di verteenwoordiger is van di weselike Engelsman, di sake van Suid Afrika's binne lande, en heers as koning.

"By di alles het hy nog die geluk dat 'n groot gedeelte van Afrikaners hom nog altyd beskou as 'n soort van Afrikaner vriend, halwe bondsman en algemene weldoener." Hy is egter nie te vertrou nie, want daar is niemand "wat di Afrikaner soveel skade gedaen het, en di uitbreiding van di republikeke vireers so volkome belet het" soos Rhodes nie.³

Hierdie waarskuwing het weinig gebaat. Op 10 Julie het die regering van sir Gordon Sprigg tot 'n val gekom en nadat J.W. Sauer vir die premier-skap bedank het, is Rhodes gevra om 'n kabinet saam te stel.⁴ Hy het besef dat hy nie sonder die Bond aan bewind kon bly nie en met die parlementêre koulis van die Bond - insluitende Oom Lokomotief - het hy 'n ontmoeting gehad om sy politiek aan hulle te verduidelik waarop hulle besluit het om hom 'n kans te gee om 'n regering te vorm.⁵

Rhodes het selfs baie gewild geword by die lede van die Afrikanerbond. Op 'n dinnee wat tydens die Bondskongres in 1893 te Queenstown gehou is, het ds. Du Toit 'n heildronk op hom ingestel en beweer dat hy eerlik is en oop kaarte met die Bond speel. "Met daverend en aanhoudend toejuiching en geroep van Rhodes! Rhodes! werd de heildronk gedronken met het zingen van 'For he's a jolly good fellow'."⁶

Toe ds. Du Toit aan die begin van 1891 weer op die Kaapse politieke toneel verskyn het en Rhodes ondersteun, was hy dus nie uit pas met die Bond nie. Een van sy eerste artikels in Di Patriot was juis 'n

lofsang op Rhodes waarin onder meer gesê is: "Di Patriot en Bond in algemeen het sig niet verbind tot blinde navolgers van Meneer Rhodes nie. Mar ons standpunt is om hom 'n eerlike kans te gé. Ons het altyd geseg: Meneer Rhodes het kans om meer goed, mar oek om meer kwaad te doen ver di Koloni, en ver heel Suid Afrika, as enige vorige minister. En ons het rede om te meen, dat as syn oordeel gevolg word (en syn invloed in Engeland is ni gering ni), dan sal di Afrikaners sig ni hoef te beklag o'er di uitslag ni."⁷

Die Adendorff-Trek het 'n strydpunt geword vanweë botsendse aansprake op die gebied wat vandag as Rhodesië bekend staan. Lobengula, opperhoof van die Matabele, het in 1888 met Rudd, Maguire en Thompson 'n traktaat gesluit waarvolgens hy die minerale regte in sy gebied aan hulle afstaan en onderneem om hulle mededingers uit die land te weer. Die volgende jaar het die konsessie oorgegaan op die British South Africa Company wat deur Rhodes gestig is.⁸ Deur die Engelse regering is aan hierdie maatskappy 'n oktrooi toegestaan - vandaar die gangbare benaming van Geoktrooieerde Maatskappy of "Gecharterde Kompanjie" - waarvolgens vasgelê is dat die streke benoorde en ten weste van die Suid-Afrikaanse Republiek vir dié maatskappy gereserveer is en dat die bestuur en verdediging daarvan deur die maatskappy onderneem kon word. Dit het onder andere ingehou dat die Britse regering hom nie sou inlaat met Rhodes se doen en late noord van die Limpopo nie en dat hy beskerm sou word teen mededingers.⁹

Daarenteen het Selasha en Mozoba, opperhoofde van die Banjai wat deur Rhodes beskou is as onderdane van Lobengula, in Augustus 1890 met L.D. Adendorff, J.L.H. du Preez, F.P.J. de Meyer en C.J.F. Brummer 'n ooreenkoms aangegaan waarvolgens hierdie mense 'n stuk grond ontvang in ruil vir 50 beeste en die beskerming wat hulle die Banjai teen Lobengula moes verleen. Dit was 'n herbevestiging van 'n mondelinge ooreenkoms wat alreeds in 1881 aangegaan is. Tussen die jare 1881 en 1890 was daar meermale pogings om Banjailand toe te trek, maar dis telkens van een winter na 'n ander uitgestel.¹⁰

Alreeds in 1889 het De Express van Bloemfontein kant gekies teen Rhodes se aansprake en 'n voorgenome trek gesteun na die gebied noord van Transvaal, "want het ligt in Zuid-Afrika en dat behoort aan de Zuid-Afrikaners."¹¹ In April 1891 het een van die konsessiehouers, L.D. Adendorff, in verskeie nuusblaaië 'n oproep aan voornemende trekkers geplaas om deel te neem aan die inbesitname van die stuk grond wat aan hulle toegestaan is "door de eeuwenoude oorspronkelijke wettige eigenaren en bewoners...."¹² Die plan was om die land tussen die Portugese gebied en Matabeleland op 3 Junie uit te roep tot republiek waar die Transvaalse grondwet van 1856 tot model geneem sou word en Afrikaans die

amptelike taal sou wees. As voorlopige leiers van die voorhoede is onder andere aangewys twee ou lede van die Genootskap van Regte Afrikaners, Gideon Malherbe van die Paarl en D.J. Malan van Langlaagte, ds. Du Toit se swaer. Voornemende trekkers moes in Mei by die Limpopo byeenkom vir 'n gesamentlike oortog.¹³

Omstreeks dieselfde tyd as wat die uitnodiging in die koerante verskyn het, het die Afrikanerbond te Kimberley 'n kongres gehou waar die planne van Adendorff met argwaan bejeën is. Daar is besluit dat dit op openbare vergaderinge onder beskerming van die Bond gesprek moes word.¹⁴ Die houding van die Bond is verstaanbaar indien onthou word dat verskeie prominente lede aandeelhouders in Rhodes se Geoktrooieerde Maatskappy was.

Oom Lokomotief het nie die gevoelens van die kongres onderkryf nie en op 2 April 1891 in Di Patriot geskryf: "Waarom mag 'n klomp Afrikaners ni 'n stuk grond ver hulle self hê ni waar hulle as vrye burgers onder eie wette kan lewe en waar 'n egte afrikaner nasionaliteit kan ontwikkel verde?"¹⁵ Skynbaar was dit sy laaste hoofartikel in Di Patriot, want voortaan is slegs Rhodes se belange verdedig. Slegs 'n week later is Rhodes aldus aangeprys: "Tot nog toe het Meneer Rhodes met woord en daad sig beslis by di Afrikaner Party aangesluit en doet hy wat hy kan voor ons."¹⁵ Hierdie stuk moes uit ds. Du Toit se pen gevloei het.

Wat in hierdie tyd in die Patriotgebou tussen die twee broers afgespeel is, is onbekend. Dit het wel mettertyd duidelik geword dat Oom Lokomotief en sy jonger broer kwaai-vriende geword het. Die breuk het waarskynlik aan die begin van April plaasgevind. Na dese het ds. Du Toit alleen opgetree as redakteur. In Junie het Oom Lokomotief openlik verklaar dat hy van ds. Du Toit verskil.¹⁷ Skynbaar het C.P. Hoogenhout hom aan die kant van Oom Lokomotief geskaar, want na dese het hy en ds. Du Toit, sover vasgestel kan word, nooit weer met mekaar gekorrespondeer nie. Deur hierdie kwaai-vriendskap het daar 'n skeuring in die geledere van die ou Genootskap van Regte Afrikaners ontstaan sodat die Afrikaanse Taalbeweging feitlik alle lewenskrag verloor het.

So erg was die verwydering dat D.F. du Toit (Dokter), wat aan die kant van ds. Du Toit bly staan het, in Augustus teenoor J.H. Hofmeyr gekla het: "Daan is beslote, as hy kan (?) di Patriot.... di nek te breek, omdat ons, soos hy skryf, naar syn beskouinge 'n hemeltergende onreg steun, reg en geregtigheid verkrag, en afbreek wat jare lange opoffering gekos het,' ens. (....) Domini du Toit kryg dit swaar onder al di moeslikhede, tegenwerking en verdenking, veral onder syn naaste bloedverwante en vertrouwbaartse vrinde."¹⁸ In Oktober skryf Oom Lokomotief aan sy broer: "Wanneer toch zult gij ophouden de rol van misleider in de Mashonaland kwestie te vervullen?"¹⁹ In die Paarl kon hy dit metter-

tyd nie uithou nie en aan die begin van 1892 het hy onderwyser in Ladybrana geword.²⁰

In opvolging van die Bondskongres te Kimberley se besluit, het ds. Du Toit op 13 April 1891 'n openbare vergadering in die Paarl gereël. Dit is bygewoon deur sowat 100 persone van so ver as Malmesbury af. Daar is besluit dat dit wenslik is dat Afrikaners gevind moet word om onder beskerming van Rhodes se maatskappy Masjonaland te koloniseer. Om dit ten uitvoer te bring, is 'n kommissie gekies waarvan ds. Du Toit die voorsitter was.²¹ Rhodes was die gedagte goedgesind dat Afrikaanse koloniste die gebied moes bevolk waarop sy maatskappy aanspraak gemaak het. Soos te verwagte is, het hy die planne van die Adendorff-trekkers teengestaan omdat hy alreeds £500 000 belê het in die projek.²²

Nadat Rhodes die Paarl op 22 en 23 April besoek het²³ en daar 'n telegram ontvang het dat die Britse regering bereid was om met geweld die Adendorff-trek te verhinder,²⁴ het die Masjonaland-kommissie van ds. Du Toit besluit om 'n deputasie van 3 of 4 man na die noorde te stuur ten einde met die Adendorff-trekkers te onderhandel en die betrokke gebied te verken.²⁵ Terselfdertyd het die Britse Hoë Kommissaris aan pres. Kruger 'n telegram gestuur om te sê dat enige steun wat Transvaal aan die Adendorff-trek verleen, beskou sou word as 'n vyandige daad teenoor Engeland. Twee dae later het Kruger noodgedwonge 'n proklamasie uitgereik waarin alle Transvalers verbied is om aan die trek deel te neem. Dit is te begryp dat dit 'n demoraliserende uitwerking op die voornemende trekkers sou hê.²⁶

In 'n lang open brief "aan myne Transvaalsche Vrienden welke den Trek naar Banjailand voorstaan" het ds. Du Toit die trekkers aigeraai om voort te gaan. aangesien "wij bezwaar, ja zelfs gevaar zien in uw pogen om eene nieuwe Republiek te gaan stichten over de Limpopo, - gevaar in de eerste plaats voor u zelven, gevaar voor Transvaal, gevaar voor onze niet-ontwikkeling door heel Zuid-Afrika. (....) Gij gaat uit van de veronderstelling dat uwe onderneming in het belang is van onze Afrikaander nationaliteit in het algemeen, met het oog op de taak van Zuid Afrika; wij daarentegen zijn overtuigd dat eene noodwendige botsing bijaldien gij doorgaat ten gevolge hebben zal inmenging van de Britsche Rijksregeering en dientengevolge uitbreiding en bevestiging van Imperialisme, terwijl wij hopen met den heer Rhodes eene schikking te kunnen treffen waarbij ons Afrikaander element zich vrij kan ontwikkelen in die noordelijke streken." Ter ondersteuning van sy standpunt het hy verskeie geldige argumente gehad. Volgens die traktaat tussen die Geoktrooieerde Maatskappy en Lobengula sou hy alle mededingers van die maatskappy verdryf en dit kon op 'n oorlog teen die trekkers uitloop. Daarby het hy oor die vertroulike inligting beskik, wat hy nie in hierdie stuk geopenbaar het nie, dat Engeland reg gesit het om

'n gewapende mag deur die Portugese gebied te stuur indien die trekkers die Limpopo sou oorsteek. Hierdie inligting was toe sy beskikking, want bovermelde telegram aan Rhodes is onder sy dokumente te vinde. Hy kon dus tereg wys op die gevaar van die imperialisme. Hy het teweens daarop gewys dat hy die Adendorff-traktaat as waardeloos beskou.²⁷

Alhoewel ds. Du Toit goeie argumente gehad het, het sy houding nie orals inslag gevind nie. Baie mense het sy linksomkeer onverstaanbaar gevind. In sy nagelate korrespondensie is daar nog 'n kaartjie met in Mei in Bloemfontein gepos is en waarop met groot letters geskryf is: "Judas!" en 'n tekeninkie van 'n sak "silver penningen".²⁸ D.F. du Toit (Dokter) het teenoor Onse Jan die versugting geslaak dat dit blyk dat daar "nog 'n sterke verdenking bestaan te 'en Mnr. Rhodes, en di politiek van Di Patriot."²⁹

Die deputasie wat in opdrag van die Paarlse Masjonaland-kommissie die noorde moes gaan verken, het in Mei 1891 uit die Paarl vertrek. In Pretoria en Pietersburg het hulle met die leiers van die Adendorff-trekkers samesprekings gevoer en hulle probeer oorrede om onder beskerming van die Geoktrooieerde Maatskappy grond te verkry in Masjonaland. Sommige trekkers was daarvoor te vande, maar andere wou nie Rhodes se aanprake erken nie. Vandaar is die deputasie oor die Limpopo, en nadat hulle die land van hoek tot kant deurreis het, het hulle via Beira per skip teruggekeer Kaap toe. Volgens hulle verslag het hulle baie moontlikhede vir toekomstige setlaars gesien.³⁰

Na die vertrek van die deputasie het die trekkers ook noordwaarts beweeg. Aan die einde van Junie, heelwat later as wat hulle verwag het, het hulle die Limpopo bereik, maar 'n gewapende mag wat die Geoktrooieerde Maatskappy intussen daarheen gestuur het, het hulle die oorgang belet. Onderhandelinge tussen D.J. Malan wat namens die trekkers gepraat het en dr. L.S. Jameson het ook niks gebaat nie.³¹ Dit was die naaste wat hulle aan hulle bestemming gekom het, ten spyte van verdere pogings om die trek te laat slaag.

Die deputasie na die noorde het aan die begin van Oktober saam met ds. Du Toit se Masjonaland-kommissie en J.H. Hofmeyr vergader om verslag te doen van hulle reis.³² Anderhalwe week later is 'n openbare vergadering in die Paarl gehou waar die publiek ingelig is oor die werksaamhede van die kommissie. Oom Lokomotief was ook aanwesig en hy het in 'n warm woordewisseling met ds. Du Toit en Onse Jan betrokke geraak. Dit was ook hier waar hy geskimp het dat sy broer deur Rhodes omgekoop sou gewees het.³³ Daar is egter enigsins vrede gemaak op die kongres van die Afrikanerbond wat 'n paar weke later in Burgersdorp gehou is. Op voorstel van ds. M.P.A. Coetzee het die kongres besluit om 'n afvaardiging, bestaande uit J.H. Hofmeyr, ds. Du Toit, J. van Soelen en Oom

Lokomotief na die Hoë Kommissaris te stuur om hom te versoek om 'n regterlike ondersoek ten opsigte van die botsende konsessies in te stel. Op 16 Desember het die afvaardiging by hom opgedaag en hy het verklaar dat hy niks teen sodanige ondersoek het nie, maar dat die administratiewe regte van die Geëktrooiseerde Maatskappy oor die betwiste gebied nie vatbaar vir 'n ondersoek is nie, aangesien dit deur 'n oktrooi van die Britse regering toegestaan is. Van die beplande arbitrasie het so niks te ag gekom nie.³⁴

Hierin wou die trekkers nie berus nie en in Maart 1892 het 'n aantal van hulle te Lindley vergader om te kyk wat nog vir hulle saak gedoen kon word, maar tot die slotsom gekom dat die gang van sake nie meer gekeer kon word nie. 'n Dergelyke vergadering te Philippolis in Junie het eweneens tot niks gelei nie.³⁵

Die maatskappy van Rhodes het voortgegaan om Rhodesië in besit te neem en 200 voornemende koloniste het deur middel van die Paarlse Masjonaal-kommissie plase aldaar ontvang.³⁶ Hierdie ontwikkeling was vir ds. Du Toit rede tot vreugde, want in Di Patriot het hy geskryf: "En 'nderdaad di Koloni en di hele Suid Afrika is Meneer Rhodes dank verskuldig ver wat hy gedraan het tot behoud en opening van di binnelande ver ons Afrikaners. (....) Lank lewe Rhodes, di Engelsman met 'n Afrikaner hart!"³⁷

Daarenteen het iemand soos ds. W.P. de Villiers gevoel dat die neerlaag van die trekkers 'n terugslag vir die Afrikaner-nasionalisme in al sy fasette was.³⁸ Dit is betekenisvol dat hy en ds. Du Toit na dese nie meer vriende was nie, sover vasgestel kan word. Skynbaar het die kloof tussen hulle ds. De Villiers ten goede gekom, want by die deurlees van die notule van die Sinodes van 1894 en 1897 kry mens die indruk dat sy woorde meer gewig gedra het en sy voorstelle gunstiger bejeën is as in die tyd toe hy en ds. Du Toit as geesgenote beskou is.³⁹

As gevolg van sy bemoeiinge met die landstreek bemoorde die Limpopo, het ds. Du Toit ook die wens gekoester om self daarheen te reis. In die winter van 1894 is hy daarheen in geselskap van Gideon Malherbe,⁴⁰ wat klaarblyklik nie van ds. Du Toit vervreem geraak het oor die trekkwessie nie. Hoe die reis gefinansier is, is onseker, gesien die moeilike finansiële posisie waarin ds. Du Toit steeds verkeer het. Moontlik het die £339 wat hy in Februarie van Rhodes geleen het, en waarna hierbo verwys is, vir die reis gegaan.

Ds. Du Toit was 'n onvermoeide reisiger sedert sy jeug en tot aan sy dood. Sy reise was gewoonlik ook studiereise. So was dit ook die geval met hierdie tog. Vooraf het hy die biblioteek van Rhodes deurgewerk

om soveel as moontlik oor Rhodesië te wete te kom⁴¹ en na sy reis het hy sy wedervaringe meegedeel in 'n dik boek, Sambesia, of Salomo's Goudmijnen Bezocht in 1894. 'n Belangrike gedeelte daarvan is gewy aan oudheidkundige bespiegelings. Hy het tot die slotsom gekom dat Simbabwe en dergelyke bouvalle tot die ryk van die Koningin van Skeba behoort het.⁴²

Enkele jare later het hierdie reis die stof gelewer vir die eerste Afrikaanse roman, Di Koningin fan Skeba: of Salomo syn Oue Goudfelde in Sambesia, 'n werk wat vandag nog na meerdere herdrukke steeds lees-genot aan vele verskaf.

Alhoewel ds. Du Toit die Adendorff-trek geopponeer het uit vrees vir direkte Britse inmenging in Rhodesië, het hy tog die Britse imperialisme gesteun met sy hulp aan Rhodes. Die kans dat die trek geslaagd kon wees, was maar gering in die lig van die omstandighede. Indien dit wel geslaagd was en 'n derde Boere-Republiek kon benoed die Limpopo gestig word, sou dit ongetwyfeld baie bygedra het tot die versterking van die posisie van die Afrikaner in Suid-Afrika. Ds. Du Toit se rol in die hele saak was sekerlik nie van deurslaggewende belang nie, maar hy dit oteenseglik vir Rhodes makliker gemaak om Transvaal te omsingel en Rhodesië so Brits te maak dat die groepie Afrikaners wat vandag nog daar woon, met die grootste inspanning hulie identiteit moet probeer bewaar. 'n Diens aan sy volk het hy in hierdie opsig nie bewys nie!

1. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr. p. 419.
2. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, p. 339.
3. DAP 5.6.1890.
4. DAP 17.7.1890.
5. DAP 24.7.1890; J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., pp. 429, 30.
6. Ons Land, 11.3.1893.
7. DAP 22.1.1891.
8. DAP 7.5.1891.
9. Oktrooi van die British South Africa Company, 29.10.1889 (G.W. Eybers: Select Constitutional Documents, pp. 560, 61).
10. DAP 2.4.1891; De Express 12.4.1892; Thomas Blok: Die Adendorff-Trek, pp. 9 - 11.
11. De Express, 3.9.1889.
12. DAP 2.4.1891.
13. DAP 2.4.1891, 9.4.1891.
14. DAP 9.4.1891.
15. DAP 2.4.1891.
16. DAP 9.4.1891.
17. DAP 11.6.1891.
18. D.F. du Toit. D.F.-sn., - J.H. Hofmeyr, 5.8.1891; S.A. Bibl., Hofmeyr-vers. A-I/B.
19. D.F. du Toit, D.P.-sn. - ds. S.J. du Toit, 14.10.1891, UOVS, D.F. du Toit-vers. 1/183.
20. Thomas Blok: A.w., p. 94.
21. DAP 16.4.1891; Notule, Masjonaland-kommissie, 13.4.1891, GKA, SJT 2/2, p. 310.
22. (S.J. du Toit:) Trekkers Gids, p. 2.
23. DAP 23.4.1891.

24. Sir Donald Currey - C.J. Rhodes, 23.4.1891 (telegram), GKA, SJT 2/2, p. 302.
25. Notule, Masjonaland-kommissie, 23.4.1891, GKA, SJT 2/2, pp. 307 - 09.
26. Thomas Blok: A.w., pp. 53 - 56, 105.
27. DAP 7.5.1891.
28. Naamloos - ds. S.J. du Toit, ongedat (posstempel 11.5.1891), GKA, SJT 9/1. p. 211.
29. D.F. du Toit, D.F.-sn. - J.H. Hofmeyr, 5.8.1891, S.A. Bibl., Hofmeyr-vers. A-I/B.
30. Verslag van die deputasie na Masjonaland, 2.10.1891, GKA, SJT 2/2, pp. 275 - 287.
31. Thomas Blok: A.w., pp. 61, 62, 68, 70.
32. Notule, Masjonaland-kommissie, 3.10.1891, GKA, SJT 2/3, p. 463.
33. DAP 15.10.1891.
34. Thomas Blok: A.w., pp. 85 - 93; Ons Land, 5.5.1892; De Express 12.1.1892, 26.1.1892.
35. De Express 12.4.1892, 12.7.1892.
36. DAP 11.5.1893.
37. DAP 7.7.1892.
38. T.R.H. Davenport: The Afrikaner Bond, p. 136.
39. Acta Synodi 1894, KKA, S 1/19, passim; Acta Synodi 1897, KKA, S 1/20, passim.
40. S.J. du Toit: Sambesia, p. 2.
41. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 312.
42. S.J. du Toit: Sambesia, p. 141 e.v.

Deelname aan die Kaapse Politiek

Skynbaar het ds. Du Toit nooit vergeet dat Onse Jan die Afrikanerbond oorgeneem het en in 'n ander rigting gelei het as wat hy graag wou hê nie. Sedert sy aankoms in die Paarl in 1890 het hy verskeie pogings aangewend om sy posisie in die Bond te verstewig en, indien moontlik, die leierskap oor te neem. Hierdie ambisies is gou deur sy teenstanders raakgesien.¹ Aanvanklik het hy getrag om sy invloed te versterk deur middel van sy posisie as redakteur van Di Patriot en deur deel te neem aan verkiesings vir die Wetgewende Vergadering. Daarmee het hy weinig sukses behaal sodat hy ten slotte getrag het om 'n skeuring in die Bond te bewerk in die hoop dat die meerderheid van die lede hom sou volg. Oor laasgenoemde aangeleentheid word in die volgende afdeling van hierdie hoofstuk breedvoeriger uitgewei.

Spoedig was ds. Du Toit voorsitter van die Paarlse distriksbestuur van die Bond. Die verste wat hy in die hiërargie van die Bond gevorder het, was om lid te word van die "Commissie van Toezicht op Electies".² Dit is hoogs waarskynlik daaraan toe te skrywe dat hy nie uit populêr onder die Kaapse Afrikaners was nie en nie almal se vertroue geniet het nie.

Hierdie ongewildheid het op verskeie maniere tot uiting gekom. Met die steun van die Taalbond het M.J. Stucki van Wellington vanaf die begin van 1893 'n Nederlandse jeugtydskrif, Jong Zuid-Afrika, geredigeer. "n Groot grief in die oog van vele was dat ds. S.J. du Toit, van die Paarl, ook 'n medewerker was, en dat die blad deur die drukkersfirma D.F. du Toit & Co., Paarl, gedruk is."³ Met die Hugenoteskool in Dal Josafat het dit afdraai begin gaan nadat ds. Du Toit hom weer daarmee begin bemoei het. In 1894 het ds. F.S. du Toit die versueting geslaak: "Niet alleen gaat het niet vlot met de geldelijke zaken, maar zelfs is het getal kinderen sedert Januari 1894 eenigszins afgenomen."⁴ Die struweling met Oom Lokomotief het ds. Du Toit ook nie goed gedoen nie, want nadat Oom Lokomotief in 1894 redakteur van De Express in Bloemfontein geword het,⁵ het hy spoedig begin met aanvalle op die rigting wat ds. Du Toit en die Bond ingeslaar het.⁶ Daar sou ook diegene gewees het wat gebelgd gevoel het oor finansiële verliese wat hulle gely het as gevolg van die bankrotskap van ds. Du Toit se goudmynmaatskappye waarin hulle geld belê het.⁷

Aan die ander kant het dit tog redelik goed gegaan met die drukkery in die Paarl. In November 1894 was dit byvoorbeeld 'n heuglike gebeurtenis vir die Patriottense toe die gebou van die onderneming die eerste in die Paarl was om toegerus te word met elektriese ligte.⁸ De Getuige het in weerwil van "smaad en miskenning" ook gegroei. Aan die begin van 1892 het dit tweemaal in die maand begin verskyn en sy leserstal opgeskuif.⁹

Ten spyte van sy relatief geringe invloed en populariteit was ds. Du Toit ewenwel nog nie 'n uitgeworpene uit die gelede van die Bond nie. Daar was selfs diegene wat hoogagting vir hom gekoester het. Hier kan die naam van ds. D.H. Cilliers van Aberdeen genoem word. Hy het sedert 1890 'n groot belangstelling in Bondsake geopenbaar¹⁰ en in Maart 1895, na afloop van die Bondskongres te Port Elizabeth, het hy ds. Du Toit genooi om op Aberdeen te kom Nagmaal hou en die eregas te wies op 'n byeenkoms van die plaaslike Bond. Daar is 'n welkomsadres aan hom oorhandig waarin onder meer gesê is: "Als vader van den Bond en bij uitnemendheid weldoener van ons volk, roepen wij u toe:- Wees welkom in ons midder!"¹¹ Ds. Cilliers se houding was egter nie verteenwoordigend van dié van die meeste Kaapse Afrikaners nie.

By twee geleenthede het ds. Du Toit tevergeefs getrag om verkies te word tot lid van die Wetgewende Vergadering. Die eerste was met die algemene verkiesing in Januarie 1894. Aanvanklik was hy Bondskandidaat in Barkly-Wes, maar dit was nie met die oog daarop om aldaar verkies te word nie. Die setel was oopgehou word vir een van Rhodes se bondgenote, M.P. Schreiner, maar ene Stiglingh, 'n teenstander van Rhodes, het daarna geaspireer om lid van die Wetgewende Vergadering te word. As lid van die Kommissie van Toezicht het ds. Du Toit na Barkley-Wes gegaan om die Bondsmanne te oorreed om hom as kandidaat te aanvaar, "and promptly withdrew to the constituency that was being kept warm for him in his native Paarl, leaving Schreiner in possession."¹² In die Paarl was P.H. Faure saam met ds. Du Toit die kandidate van die Bond. As onafhanklike het J.S. Marais, 'n vorige parlamentslid vir die Paarl en lid van die Bond, teen hulle gestaan.¹³ Van die drie kandidate het ds. Du Toit die slegste daarvan afgekom, alhoewel hy slegs 36 stemme minder as Marais gekry het.¹⁴ Daaroor was hy en sy ondersteuners ongetwyfeld baie teleurgesteld. D.F. du Toit (Dokter) het die neerlaag gewyt aan die "lage middele" wat teen hom aangewend is, die "ontrou" en verraad van being van ons party" wat vir die onafhanklike kandidaat gestem het en "di vreselike woede van di Kerkpartye."¹⁵

'n Tweede geleentheid om tot die Wetgewende Vergadering verkies te word, het hom in 1895 voorgedoen. In hierdie jaar het die Kaapse Parlement 'n wet goedgekeur vir die anneksasie van Brits Betsjoeanaland deur die Kaapkolonie.¹⁶ As gevolg daarvan sou hierdie gebied ook verteenwoordigers na die Kaapse Parlement kon stuur. Voor hierdie tyd was daar al talle van die Afrikanerbond in hierdie gebied en voordat die wet van krag geword het, het hulle al voorbereidings begin tref vir 'n verkiesing. Terugkerende van die Bondskongres wat aan die begin van 1895 te Port Elizabeth gehou is, het J.M. Dippenaar, voorsitter van die distriksbestuur te Vrburg, in die trein met ds. Du Toit gesels oor 'n

moontlike kandidatuur vir hom.¹⁷ So 'n kandidatuur sou sekerlik vir hom aantreklik gewees het. Moontlik net hy ook gereken dat die inwoners van hierdie geweste hom nog sou onthou as weldoener uit die jaar 1884 toe hy hulle by Transvaal wou inlyf. Daarby het hy ook gereken op sterk steun uit Gordonia¹⁸ en op die hulp van Rhodes.¹⁹

Hy wou nie te veel van 'n indringer in Vryburg voorkom nie, en daarom het hy J.M. Dippenaar gevra om uitgenooi te word om 'n vergadering van die Bond toe te spreek.²⁰ Aan verskeie invloedryke persone het hy briewe geskryf, o.a. aan W.P. Schreiner en ds. D.H. Cilliers, om vir hom voorspraak te doen by die mense van Vryburg.²¹ 'n Uitnodiging is egter nie aan hom gerig nie en prokureur Wessels en C. Sonnenberg is benoem tot Bondsandidate. As lid van die Commissie van Toezicht het ds. Du Toit 'n stokkie voor hulle benoeming gesteek vanweë onreëlmatighede in die benoemingsprosedure. Om sake reg te stel, het hy 'n vergadering vir 19 September te Vryburg belê waar hy gehoop het om self as kandidaat benoem te word.²²

Hierdie maneuer het hom egter niks gebaat nie, want 'n aanval van griep het hom verhinder om Vryburg toe te gaan.²³ Dit is egter twyfelagtig of sy teenwoordigheid veel sou help. Sonnenberg en Dippenaar het ewelwel met die tweede benoeming die kandidaat geword.²⁴ Daarmee het nog 'n kars verlore gegaan om 'n noemenswaardige rol in die Kaapse politiek te speel. Verdere gebeurtenisse in Suid-Afrika het veroorsaak dat S.J. du Toit se politieke aansien en invloed 'n laagwatermerk bereik het.

---

1. De Express 26.4.1891.

2. Elfde Prov. Bestuursvergadering van den Afr. Bond en B. Vereeniging, 1893, pp. 19, 20, 41.

3. M.J. Stucki: Die Skool op Blauwvallei, p. 125.

4. DAP 7.6.1894.

5. De Express 6.8.1894.

6. De Express 9.11.1894.

7. Vgl. Hoofstuk 4.

8. DAP 29.11.1894.

9. DG 1.1.1892, p. 1.

10. DAP 11.9.1890.

11. Ds. S.J. du Toit: Herdenking der Avondmaalsviering te Aberdeen, p. 13; DAP 28.3.1895.

12. Eric A. Walker: W.P. Schreiner, pp. 55, 56; J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, p. 500.

13. DAP 20.1.1894.

14. DAP 1.2.1894.

15. DAP 1.2.1894.

16. G.W. Eybers: Select Constitutional Documents, p. 76.

17. Ds. S.J. du Toit - J.H. Hofmeyr, 6.8.1895, GKA, SJT 4, p. 78.

18. Ds. S.J. du Toit - A.J.P. van der Poel, 25.7.1895, GKA, SJT 4, p. 65.

19. Ds. S.J. du Toit - J.M. Dippenaar, 22.6.1895, GKA, SJT 4, p. 56.

20. T.a.p.

21. Ds. S.J. du Toit - W.P. Schreiner, 25.7.1895, GKA, SJT 4, p. 62;

Ds. S.J. du Toit - ds. D.H. Cilliers, 25.7.1875, GKA, SJT 4, p. 67.

22. Ds. S.J. du Toit - J.M. Dippenaar, 5.9.1895, GKA, SJT 4, p. 84.
23. Ds. S.J. du Toit - J.A. Pentz, 11.9.1895, GKA, SJT 4, p. 87.
24. Notulen van de Provinciale Vergadering van den Afrikaner Bond, 1896, p. 16.

In die Politieke Woestyn

Vir ds. Du Toit moes dit 'n bron van frustrasie gewees het dat hy nie verder kon vorder as lid van die Kommissie van Toezicht op Electies nie. Gaandeweg het daar dan ook 'n toenemende verwydering plaasgevind tussen hom en die party waarvan hy die stigter was. Ver al drie gebeurtenisse in 1896 het hierdie vervreemding aangehelp: Die Jameson-inval, die stigting van Het Dagblad en die eerste Afrikaanse Taalkongres.

Die Jameson-inval het op 29 Desember 1895 'n aanvang geneem toe dr. L.S. Jameson met 'n gewapende mag wat deur die Geoktrooieerde Maatskappy van Rhodes toegerus is, na die Witwatersrand opgeruk het met die plan om die Transvaalse regering omver te werp. Sy planne het klaaglik misluk, onder andere omdat 'n verwagte opstand van uitlanders aan die Witwatersrand nooit plaasgevind het nie en Transvaal hoegenaamd nie in dieselfde chaotiese toestand verkeer het as in 1877 toe Shepstone sonder slag of stoot die land kon annekseer nie.¹ Aangesien Rhodes betrokke was by die inval, het hy dit goedgevind om te bedank as eerste minister en minner as 'n maand na die inval het hy die Kaapkolonie verlaat om eers 'n paar maande later terug te keer.² Oor alles wat bygedra het tot die inval en hoe dit plaasgevind het, hoef hier nie breedvoerig uitgewy te word nie. Wat belangrik is, is dat dit 'n groot uitwerking op die Afrikaners dardeur Suid-Afrika en ook op die politieke loopbaan van ds. Du Toit gehad het.

Sedert die Eerste Vryheidsoorlog het daar 'n ongekende gevoel van samehorigheid onder die Afrikaners in al die dele van Suid-Afrika geheers. Hierdie gevoel het mettertyd enigsins afgeneem vanweë uiteenlopende belange. Die inval het hierdie verskille weer oorbrug en 'n vloedgolf van simpatie met Transvaal het orals merkbaar geword. Dit het ook die uitwerking gehad om anti-Engelse gevoelens by vele Afrikaners wakker te roep wat selfs in die kerklike lewe neerslag gevind het. Enkele voorbeelde daarvan kan genoem word.

Enkele maande na die inval het 'n groot aantal Kaapse predikante, onder wie proff. N.J. Hofmeyr, J.I. Marais en P.J.G. de Vos van die Kweekskool, di. A. Murray, A. Moorrees, J.H. Neethling, A.I. Steytler en W.P. de Villiers, dit nodig gevind om teenoor die Hoë Kommissaris, sir Hercules Robinson, te betuig dat hulle die inval afkeur en Rhodes se aandeel daarin veroordeel, terwyl hulle van opinie is dat Suid-Afrika toegelaat moet word om sonder inmenging sy eie lot uit te werk.³

Te Wellington het 14de lidmate in Julie 1892, dus nog voor die inval, by die Kerkraad aansoek gedoen dat 'n Engelse middagsdiens een maal in die maand gehou word. Aanvanklik was daar teenstand by sekere gemeentelede, maar ds. A. Murray en sy medeleraar, ds. J.R. Albertyn, het daarin geslaag om die teenstand te laat verdwyn. In 1897 is hierdie

Engelse middagdienste weer gestaak weens gebrek aan belangstelling.⁴ Van prof. P.J.G. de Vos is in dieselfde tyd verneem dat dit "een laffe naëprij en modezucht [is] als onze predikanten Engelsche diensten houden" waar daar nie werklik behoefte daaraan bestaan nie.⁵ Aan die einde van die negentigerjare het daar ook 'n veel sterker drang na eenwording tussen die verskillende Ned. Geref. Kerke in die verskeie state van Suid-Afrika en ook tussen genoemde kerke en die Gereformeerde Kerk en die Ned. Herv. Kerk merkbaar geword.⁶ Hierdie veranderde houdings kan slegs toegeskryf word aan die gevolge van die Jameson-inval.

In teenstelling met die meeste Afrikaners het ds. Du Toit 'n dubbelslagtige houding ingeneem wat hom op die ou end suur bekom het. Aan die een kant het hy luidkeels kritiek uitgespreek op die Jameson-inval, maar aan die ander kant het hy tog voortgegaan om Rhodes se politiek te steun. Op 2 Januarie 1896, pas nadat die nuus van die inval in die Kaap bekend geword het, het hy 'n openbare vergadering in die Paarlse stadsaal belê waar die aanwesiges op sy voorstel besluit het om die daad van Jameson af te keur, van Rhodes 'n verduideliking van sy aandeel daarin te eis, die Transvalers te steun in die handhawing van hulle onafhanklikheid en te vra dat daar ondersoek ingestel moet word na die griewe van die uitlanders aan die Witwatersrand.⁷

'n Maand later het hy in Di Patriot geskryf: "Ons weet dit, di vyande van Mnr. Rhodes [waaronder hy hom klaarblyklik nie skaar nie] sal nou sê: 'A, siin julle nou! Ons het mos ver julle gesê, Mnr. Rhodes sal eendag ver ons verrai.' Ons antwoord hiirop is nog wat dit altyd was: Ons is gen profete ni; ons kan ni 'n man veroordeel om wat hy nog sal doen ni; ons moet 'n man beoordeel na syn dade. En sover as Mnr. Rhodes goed werk ver ons Afrikaners sal ons hom steun; mar ons sal ons oge ope hou, en net soos hy iits doen wat teen di belange van ons land en volk is, dan sal hy net sulke harde teenstanders an ons hê as ons nou syn getroue ondersteuners is."⁸ Oënskynlik was dit 'n repudiëring van Rhodes, maar dit het tog nie daarop neergekom nie. Rhodes het deur sy bedanking as eerste minister met die daad sy aandadigheid erken en so het die meeste mense dit ingesien, en tog het ds. Du Toit voortgegaan om die kwessie van sy skuld as 'n ope vraag te behandel.

Op die Bondskongres wat in Maart te Burgersdorp gehou is, het ds. Du Toit hom ietwat sterker teen Rhodes ui gelaat toe hy 'n voorstel van adv. F.S. Malan, redakteur van Ons Land, gesecondeer het waarin die volgende voorkom: "De Vergadering wenscht met den meesten nadruk haar gevoelens te uiten, dat, tenzij de heer Rhodes er in slaagt zich te zuiveren van deze beschuldigingen en van alle deelneming aan, voorkeenis en begunstiging van het komplot en van de daaropvolgende bescherming der hoofdaanleggers en uitvoerders, het voor de nationale Afrikaander Partij

onmogelijk zal zijn met hem op staatkundig gebied samen te werken." In sy toespraak ter ondersteuning van die voorstel het ds. Du Toit ook gesê dat hy wou hê dat die Engelse en Afrikaners in Suid-Afrika moet "ineensmelten tot ééne nationaliteit", maar indien Rhodes sou reken dat slegs die Engelse bestaansreg in die land het, dan moet die Afrikaners veg vir selfbehoud.⁹

Verder as bogenoemde uittellings omtrent Rhodes het hy nie gegaan nie. Inteendeel, veral na Julie het hy al hoe meer as pleitbesorger opgetree vir Rhodes en diegene aangeval wat anti-Engels was. Dit was hoofsaaklik in Het Dagblad, 'n nuwe koerant wat op 15 Julie 1896 sy verskyning gemaak het. Daarin het hy byvoorbeeld in Augustus geskryf: "Een van de treurige gevolgen van het Jameson complot is echter dat aan de eene zijde de ultra-Anglofoben weer een nieuwen veldtocht begonnen. terwijl het Jingoïsme als een natuurlijke reactie weer het hoofd omhoog heft, en het gevolg is: hernieuwde rassenhaat."¹⁰ Dit is duidelik dat hy homself nie onder die "ultra-Anglofoben" geskaar het nie, alhoewel hy ook nie onder die Jingoïste getel wou word nie.

Die plan om 'n Nederlandse dagblad uit te gee het al in 1891 by ds. Du Toit opgekom. Hy was toe van gevoele dat Di Patriot en De Zuid-Afrikaan verenig moes word vir die bereiking van so 'n ideaal,¹¹ maar skynbaar was Hofmeyr nie daarvoor te vinde nie. In 1896 is Het Dagblad oplaas gebore, die eerste Nederlandse koerant in Suid-Afrika wat daaglik verskyn het, maar daarmee kon hy slegs drie jaar lank volhou.¹² Dit is opmerklik dat hierdie koerant in Nederlands verskyn het en nie in Afrikaans nie. Dit is ook nie in die Paarl nie, maar in Kaapstad gedruk en daarvoor moes ds. Du Toit hom op armoedige wyse tuismaak in 'n kamertjie in Breestraat wat met 'n afskorting in die middel tegelykertyd as kantoor en slaapkamer diens gedoen het.¹³

Dokumentêre bewyse ontbreek, maar dit is hoogs waarskynlik dat Rhodes die koerant gefinansier het. Alle skrywers van iets van Het Dagblad meld, is van mening dat dit wel die geval was.¹⁴ Mens kan nietemin vra: Wie behalwe Rhodes sou kapitaal voorsien het vir die stigting van die blad? Ds. Du Toit het in elk geval nie geld daarvoor gehad nie. Die steun wat Rhodes in Het Dagblad ontvar, het, het iemand aan die begin van 1897 in De Express soos volg laat reageer: "Het Paarlische Dagblad staat nog zoo's 'n schulpad wat eiers vastrap voor zijn lezers fratsen te maken over zijn baas Rhodes." 'n Jaar later staan weer in De Express te lees: "In de Getuige is Ds. du Toit de kampvechter van het Calvinisme, in het Dagblad van het Rhodesisme. Verbeeld u.... Rhodes en Calvin op een platvorm? Kan het wel doller?"¹⁵ Die biograaf van Onse Jan het geskryf: "Het publiek werd vergast op het schouwspel, dat de man, die met luider stem een 'Zuid-Afrika onder eigen vlag' gevegd had, nu geleidelik als de sterkste kampvechter voor de hogepriester

van het Imperialisme optrad." ¹⁶

Moontlik het ds. Du Toit gevoel dat sy redaksionele houding ten opsigte van Rhodes weinig indruk gemaak het. Om sy saak nie te laat skipbreuk ly nie, het hy aan die begin van 1897 'n propagandapamflet, Onze Politieke Aardbeving, gratis onder die lesers van Di Patriot versprei. ¹⁷ Daarin het hy onder andere geskryf: "We gingen en gaan niet mee met diegenen die hun ganse politiek veranderden ten gevolge van de Jameson-inval. Vroeger zager en erkenden zij Jamen met ons allen dat de Transvaal ons [nl. die Kaapkolonie] niet goed behandeltd, doch na de inval is alles goed en mag men niet op de fouten van Transvaal wijzen of men is een Jingo, een Rhodesman, en wat niet al. (....) Welnu, met zulke mantel-draaierij gaan we niet mee." ¹⁸

Met hierdie houding het daar onvermydelik 'n kloof tussen hom en die Afrikanerbond ontwikkel. Dit het duidelik tot uiting gekom op die Bondskongres wat in Maart 1897 te Malmesbury gehou is. Spoedig na die opening van die kongres is op voorstel van dr. Josias Hoffman besluit dat Het Dagblad nie beskou kan word as 'n Bondsorgaan nie. ¹⁹ Daarop het ds. Du Toit geantwoord dat niemand nog bewys het dat Het Dagblad die belange van die Bond geskaad of sy beginsels ondermyn het nie. ²⁰ Hierdie protes het egter weinig gehelp. Ook sy gevoelens oor Rhodes het 'n neerlaag gely toe die kongres besluit het dat "alle overwegingen van nationaal zelfrespekt, politieke eerlijkheid en goede trouw de Nationaal Afrikaner Partij gebieden den heer Rhodes verder geen de minste politieke ondersteuning te verleen en hetzij op publieke vergaderingen, in de drukpers, bij de stembus, in het parlement of waar ook." Hierdie besluit is eenparig geneem en ds. Du Toit moes dus ook daarvoor gestem het, al het dit nie met sy gevoelens ooreengestem nie. ²¹

Daar was nogtans diegene wat vas bly glo het dat hy 'n Rhodes-aanhanger gebly het en selfs in die kolomme van De Getuige het dit weerklank gevind. Nog voor die kongres te Malmesbury wou D.G. Malan van die Parl by ds. Du Toit weet of Rhodes nie dalk van Jordse afkoms en die Anti-chris is nie. ²² In Mei het iemand uit Natal hom dit uiters kwalik geneem dat hy 'n Rhodes-vereerder sou wees. ²³ 'n Maand later skryf W.D.M. klaarblyklik 'n predikant: "De heer S.J. du Toit, de schrijver van de 'Onvervulde Profetien' en andere boeken, de man die ons zoo precies kon zeggen wat de Anti-christ doen zal en waaraan hij kenbaar zal wezen, zou die nog nooit verstaan hebben dat hij op een kaartje zijn grooten vriend Cecil Rhodes geteekend heeft, en dat Rhodes een type van den Anti-christ is? Wat zou toch de reden zijn, dat onze Zuid-Afrikaansche profetie-verklaarder ons volk niet tegen Rhodes waarschuwt? Mag hij misschien niet, omdat hy het merkteeken van het beest (Rhodes) aan zijn Voorhoofd en aan zijne rechterhand draagt?" ²⁴ Die volgende

jaar moes ds. Du Toit hom weer verdedig teen 'n soveelsie aantygning as sou hy 'n Rhodes-ondersteuner wees: "Het is onwaar dat de drukkerij aan den heer Rhodes behoort; hij is zelfs geen aandeelhouder in de Maatschappij. Eveneens is het onwaar dat ik een Rhodesman ben.... Nog nooit heeft de heer Rhodes, vóór of na den Jameson inval, direk of indirekt getracht eenigen invloed uit te oefenen op wat ik schrijf als editeur. Ik schrijf naar mijne overtuiging volgens mijn geweten ...."²⁵ Dit is duidelik dat hy deur vele gewantrou is.

Teenoor 'n paar van sy ondersteuners het hy hom ewenwel ietwat anders uitgelaat oor Rhodes. Hy het daarop gewys dat hy Rhodes se aandeel aan die Jameson-inval afkeur, maar hy "heeft zijne overtreding erkend, heeft openlijk verklaard die daad niet te kunnen verdedigen" en alhoewel hy hom neerlê by die besluit van die Bond om hom nie verder te steun nie, kan hy nie saamstem met diegene wat op 'n onchristelike manier wil wraak neem nie.²⁶

Afgesien van sy houding teenoor Rhodes in Het Dagblad, het die Eerste Afrikaanse Taalkongres in 1896 ook daartoe bygedra om hom van die Afrikaners in die Kaapkolonie te laat wegbeweeg, alhoewel dit sekerlik nie sy bedoeling was nie. Hierdie kongres is op 15 en 16 Januarie in die Paarlse stadsaal onder voorsitterskap van ds. Du Toit gehou om die twintigjarige bestaan van Di Patriot te vier. Die byeenkoms het plaasgevind onder beskerming van die oerlede Genootskap van Regte Afrikaners.²⁷ Hoe paradoksaal dit ook mag klink, het ds. Du Toit ten spyte van sy voorspraak vir Rhodes nog steeds 'n weraar vir Afrikaans gebly. Sedert 1891 het die Afrikaanse Taalbeweging aan verlamming gely, maar met die deurlees van die verslag van die kongres, wil dit amper lyk asof die ou Genootskap weer herleef het. Verskeie lede van die Genootskap was teenwoordig. Die houding wat ds. Du Toit ingeslaan het, laat mens amper vermoed dat hy teruggekeer het na die standpunt want hy in die sewentigerjare en vroeë tagtigerjare gehuldig het.

Van oor die hele Suid-Afrika het daar meer as 100 kongresgangers opgedaag.²⁸ Dit is opvallend dat nie minder nie as 19 persone uit Strydenburg die kongres bygewoon het - die meeste van hulle met die van Badenhorst.²⁹ Uit Griekwaland-Wes was daar 'n hulle paar Scholtze en uit Burgersdorp het proff. Jan Lion Cachet en S. Postma met twee studente van die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk opgedaag. Uit Middelburg het ook ds. M. Postma gekom. Waarskynlik sou daar meer mense gekom het, maar die onsekere toestand direk na die Jameson-inval het heelwat Transvalers en Vrystaters verhinder.³⁰

Twee dae lank is gepraat oor die posisie van Afrikaans, spelreëls, die Bybelvertaling, die opstel van 'n vergelykende grammatika tussen Engels en Afrikaans en die uitgee van 'n letterkundige tydskrif.³¹ Van prof. Postma het die voorstel gekom dat die naam vir so 'n tydskrif "Ons Kleintjies"

moes wees³² In die aande was daar gesellige byeenkomste waar die wyn verskaf is deur die "Paarl Berg Wyn en Brandewyn Maatskappy". Op die eerste aand het 'n seun van die Voortrekkerleier Charl Cilliers grepe uit die geskiedenis van die Groot Trek vertel. Verder het verskeie kunstenaars gesorg vir musiekstukke en voordragte.³³

By hierdie kongres het ds. Du Toit 'n gulde geleentheid gehad om hom in die oë van sy volksgenote te rehabiliteer deur hom ten volle van Rhodes te distansieer en te verklaar dat sy vroeëre steun aan Rhodes 'n fout was. Dit sou teweens die saak van Afrikaans baie aangehelp het. Hierdie kans het hy egter nie benut nie.

Indirek het die kongres tog veel vir Afrikaans beteken deurdat Ons Klyntji daaruit gebore is. Aangesien dit aanvanklik geen politieke sake aangeroei het nie en eenvoudig genoeg geskryf is vir die plattelandse bevolking, het dit spoedig meer as 3 000 intekenare gehad. Heelwat voorstanders van Afrikaans in die Tweede Taalbeweging het deur middel van Ons Klyntji 'n waardering vir hulle moedertaal ontwikkel. Na die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog het die blad, wat al hoe meer slegs die verantwoordelikheid van ds. Du Toit geword het, moeilike dae beleef sodat die uitgawe daarvan in 1906 gestaak is.³⁴

Die rede waarom die Taalkongres van 1896 daartoe bygedra het om ds. Du Toit en die Afrikanerbond van mekaar te laat wegdrywe, is daarin geleë dat daaruit 'n beweging ontstaan het - nie soseer 'n beweging wat Afrikaans wou bevorder nie, maar 'n beweging wat bestaan het uit aanhangers van die persoon van ds. Du Toit, mense wat hom tot aan sy dood toe op politieke en kerklike gebied sou volg. 'n Belangrike gedeelte van die kongresgangers se name sal nog meermale in hierdie werk voorkom. Met hierdie mense agter hom het ds. Du Toit dit makliker gevind om 'n selfstandige koers teenoor die Afrikanerbond in te slaan.

In opvolging van die gedagte aan 'n tweetalige grammatikaboek wat op die kongres geopper is,³⁵ het ds. Du Toit gedurende 1896 gewerk aan 'n Verghelykende Taalkunde fan Afrikaans en Engels / Comparative Grammar of English and Cape Dutch. Uit die voorwoord blyk dit dat hy ook 'n politieke doel daarmee nagestreef het: "Ons hoop dus 'n dubbele doel te beryk: fereers om di Afrikaner en Engelsman nader na makkaar toe te bring in di dagelikse lewe op maatskaplike gebied; mar dan ook te beforder dat hulle makkar beter leer ferstaan in di staatkundige lewe; want baing misferstand het ontstaan deur di ferskil in tale, omdat ons makkaar ni ferstaan ni. (....) Mog di geskrif syn doel beryk, en 'n steentji wees in di grote gebou fan 'n Ferenigde Suid Afrika!"³⁶

Gesien die sukses van die eerste Taalkongres, is 'n tweede kongres vir Januarie 1897 gereël. Baie van die onderwerpe van die vorige jaar was weer op die agenda.³⁷ 'n Besluit is geneem waarin aangedring word op

die erkenning van Afrikaans as amptelike taal.³⁸ Op die aand van die eerste dag is die kongresgangers en die publiek van die Paarl getrekteer op 'n Afrikaanse drama, Margrita Prinloo, of Liifde Getrou tot in di Dood. Dit was die werk van ds. Du Toit en het oor die Groot Trek gehandel. "Dit was 'n heerlike land," het ds. J.D. du Toit agterna verklaar: "Die stadsaal was propvol en g'n een het onbewoog vandaar gegaan nie."³⁹

Hierdie kongres is beter bygewoon as die eerste; ongeveer 200 persone het hulle opwagting gemaak. Verskeie kongresgangers van 1896 het egter weggebly waaronder die kontingent van die Gereformeerde Kerk en die Scholtze van Griekwaland-Wes. Die Strydenburgers was weer in groot getalle daar.⁴⁰ Moontlik was dit te wyte aan sy reputasie as Rhodes-aanhanger wat ds. Du Toit in dié tyd opgedoen het. Die beweging van volgelinge van ds. Du Toit het op hierdie kongres nog duideliker uitgekristalliseer. In Januarie 1898 sou 'n derde kongres in die Paarl gehou word, maar weens die runderpes en die droogte is dit afgestel.⁴¹

'n Openlike botsing met die Bond het aan die einde van 1897 plaasgevind. Vir die verkiesing van 1898 het die Paarlse distriksbestuur, waarvan ds. Du Toit nog steeds die voorsitter was, J.A. Faure genomineer as kandidaat. J.H. Hofmeyr wou egter M.L. Nethling, 'n vorige parlamentslid, daar gehad het omdat Faure te veel onder die invloed van Rhodes en ds. Du Toit was. Deur 'n enigszins diktatoriale optrede is Faure se kandidatuur nietig verklaar ten spyte van volgehoue steun vir hom deur die Paarlse distriksbestuur. Daaroor was ds. Du Toit weinig tevrede, sodat hy begin het om Hofmeyr daarvan te beskuldig dat hy die diktator van die Bond geword het.⁴²

Hy is ook uit die Kommissie van Toezicht op Electies uitgewerk met die Bondskongres van 1898 wat te Worcester gehou is. Die ander twee lede van die kommissie het in hulle verslag aanbeveel dat takke wat onder verkeerde invloed gekom het, deur die kongres ontbind kon word en dat ongewenste kanidate se benoeming deur die Kommissie van Toezicht nietig verklaar kon word. Dit was 'n maatregel wat duidelik met die oog op toestande in die Paarl geformuleer is. Die kongres het dit ook so aanvaar. In die verkiesing vir die lede van die Kommissie van Toezicht het ds. Du Toit ook sy plek, en daarmee sy enigste posisie van invloed, verloor.⁴⁴

Haas geen ander weg het vir hom oorgebly om maar 'n nuwe politieke party te stig nie. Daartoe het hy oorgegaan 'n maand na die Worcesterse kongres en sy party het die naam van "De Koloniale Unie" ontvang. Die program van beginsels wat hy daarvoor geformuleer het, het hemelsbreed verskil van die beginsels wat hy in 1879 vir die Bond voorgestel het. Daarvolgens sou die Unie "Engelands oppergezag in Zuid-Afrika" erken,

goeie verhoudinge tussen Afrikaners en Engelse nastreef, werk vir "een inwendig Vereenigd Zuid-Afrika" en erkenning van Nederlands saam met Engels as amptelike tale voorstaan. Op die stigtingsvergadering in die Paarl het ds. Du Toit verduidelik dat niemand verbied kan word om lid van die Bond te bly en ook lid van die Unie te word nie.⁴⁴ De Express meld dat slegs dertien persone die stigtingsvergadering bygewoon het. Spottenderwys word na De Koloniale Unie verwys as 'n "misgewas" en "het jongste doodgebore politieke kindje van Ds. Du Toit."⁴⁵

Van hierdie party is nie veel bekend nie. Het Dagblad het kort na die stigting daarvan verdwyn en in Di Patriot het min daaroor verskyn. Skynbaar is daar slegs te Calvinia en Strydomburg takke gestig wat enigsins lewensvatbaar was.⁴⁶ Die indruk kan nie ontwyk word dat maar min mense daarby aangesluit het nie en indien ds. Du Toit gehoop het om 'n grootskaalse skeuring in die Afrikanerbond te bewerk, het hy nie in sy doel geslaag nie. Aan die verkiesing van 1898 het hy deelgeneem in die kiesafdeling Richmond, maar sy neerlaag aldaar het hom in die politieke woestyn laat beland.⁴⁷

By die stigtingsvergadering is 'n kongres vir Junie aangekondig,⁴⁸ maar dit het nooit plaasgevind nie. Wel is die "Derde Jaarlikse Folkskongres aan di Paarl" in Januarie 1899 gehou. Dit was veronderstel om 'n soortgelyke byeenkoms te wees as die eerste twee Taalkongresse wat in 1896 en 1897 gehou is en dit het ook diens gedoen as 'n kongres van De Koloniale Unie. Van die onderwerpe wat bespreek is, was die volgende: "Wat kan nog meer gedoen worde tot behoud, ontwikkeling en febriding van ons landstaal?" "Waar sit di fout dat ons Afrikaanders so verdeeld is onder mekaar, sedert di Jameson infal?"⁴⁹ Die deelnemers aan die kongres was 'n groepie van minder as vyftig.⁵⁰ Hulle was die kerngroepie van diegene in die Kaapkolonie wat tot aan ds. Du Toit se dood aan hom getrou gebly het.

In 'n lang toespraak, waarin hy J.H. Hofmeyr heftig gekritiseer het, het ds. Du Toit beweer dat daar twee partye onder die Afrikaners is waarvan hy en Hofmeyr die leiers is. Hofmeyr beskou hy as 'n opportunist, terwyl hy 'n man van beginsels is. Hierdie tweespalt het teruggegaan na die tyd toe De Christelike School verskyn het en De Zuid-Afrikaan sy kolomme oopgestel het vir kritiek op die werkie. Sedert die Worcesterse kongres van die Bond het die ou gees van die Boeren Bescherms Vereeniging weer kop uitgesteek met die gevolg dat Hofmeyr as BondsdiKTator optree.⁵¹

Hofmeyr het nie geswyg oor die aanval op hom nie en geskryf: "De heele speech is een treurig bewijs dat de nederige, zelfopofferende man sedert jaren is vervuld met een gevoel van wrevel, ergernis, verbittering en miskende eigenwaarde. (....) Hij heeft heelwat eer in zijn tijd ge-gaard. Maar nooit genoeg om zijn onleschbaren dorst te verwijderen. Hij

moest telkenmale van teleurstelling blijk geven deur andere, zijns insziens, onnodig of ten zijne kosten geprezen, met slijk te merken of in verdenking te brengen. Nu was het Jan Brand, dan Paul Kruger, dan Piet Joubert, dan weer Andrew Murray, en dan weer Jan Hofmeijr. En het einde van alles is dat het "Lompje zijner aanbidders al kleiner en kleiner wordt...."⁵² De Express se kommentaar was: "Ds. zelf maakte van de gelegenheid gebruik om zich zelf voor de zooveelste maal te verheerliken ten kosten van Jan Hofmeijr. Ofschoon dit kongres hem wel zal geleerd hebben dat zijn rijk op politiek gebied uit is, zal Ds. S.J. denkelijk te veel van zich zelf houden om voor goed uit het politieke strijdperk te verdwijnen. Hij beschouwt zich nu eenmaal als DE groote man en dult geen ander naast zich. Verbeelding is toch maar erger dan de derdedaagsche koorts, d.w.z. absoluut ongeneeslik."⁵³ Heel waarskynlik was Oom Lokomotief, sedert 1894 redakteur van De Express, vir dié kommentaar verantwoordelik.

Om die seël te plaas op die verhouding waarin ds. Du Toit tot die Bond gestaan het, het Di Patriot sedert Maart 1899 op sy titelblad vermeld dat hy die "Wiskende Orgaan van die Afrikaner Bond" is waar dit voorheen "Ertende Orgaan van die Afrikaner Bond" was. Met hierdie jetwat kleinlike gebruik is tot in Februarie 1902 volgehou.

Die stryd om die Ziel van die Afrikanerbond tussen ds. Du Toit en Onse Jan het in 1899 uitgeloop op 'n volledige oorwinning vir laasgenoemde. Daarbenewens moes ds. Du Toit die vernedering smaak dat die leuenagtige verhale oor sy sedelike lewe weer in omloop gebring is.⁵⁴ Die vele neerlae wat hy moes ly, het van hom 'n verbitterde man gemaak. Tot er met die anneksasie van Gosen kon hy nog seëvier oor die teenstand wat hy ondervind het en steeds opping maak. Aan die vooraand van die Tweede Vryheidsoorlog kon hy slegs nog op 'n negatiewe wyse daarop reageer en dit is dus geen wonder dat hy tydens die oorlog 'n bittere teenstander van die Boererepublieke was nie.

1. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, pp. 348, 375.
2. T.R.H. Davenport: The Afrikaner Bond, p. 170.
3. Ons Land 16.5.1896.
4. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, pp. 326, 327, 334 - 36, 338, 380.
5. Ons Land 11.3.1897.
6. G.D. Scholtz: Die Geskiedenis van die Ned. Herv. of Geref. Kerk van Suid-Afrika II, pp. 88, 89; DG 1.2.1899, pp. 44 - 51.
7. DAP 9.1.1896; (S.J. du Toit:) Onze Politieke Aardbeving, p. 2.
8. DAP 6.2.1896.
9. Notulen van die Provinciale Vergadering van den Afrikaner Bond, 1896, pp. 9 - 11.
10. Het Dagblad 7.8.1896.
11. Ds. S.J. du Toit - J.H. Hofmeyr, 19.9.1891, S.A. Bibl., Hofmeyr-vers. A-1/B.
12. Het Dagblad 30.9.1898.
13. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, pp. 326, 27.
14. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr, p. 564;

- J.H.H. de Waal: My herinnerings van ons Taalstryd, p. 42; F.C.L. Bosman en Eerw. A. Dreyer: Hollandse Joernalistiek in Suid-Afrika gedurende die Negentiende Eeu, p. 15; Eric Walker: W.P. Schreiner, pp. 84, 102; Die Burger 31.7.1940 (brief van C.J. van Rhijn).
15. De Express 15.1.1897, 4.2.1898.
  16. J.H. Hofmeyr en F.W. Reitz: A.w., pp. 563, 64.
  17. DAP 14.1.1897.
  18. (S.J. du Toit:) Onze Politieke Aardbeving, p. 8.
  19. Vijftiende Provinciale Vergadering van den Afrikaander Bond en Boeran Vereeniging, 1897, p. 14.
  20. DAP 18.3.1897.
  21. Vijftiende Provinciale Vergadering van den Afrikaander Bond en Boeran Vereeniging, 1897, p. 23.
  22. DG 15.1.1897, p. 30.
  23. DG 1.5.1897, p. 142.
  24. DG 1.6.1897, p. 175.
  25. DG 15.4.1898, p. 126.
  26. Ds. S.J. du Toit - sy ondersteuners, ongedat., Carnegie-Biblioteek, Universiteit van Stellenbosch, Africana-afdeling, E Pam. 9, Kas b.
  27. Di Eerste Afrikaanse Taalkongres, gehou an di Paarl, 15 en 16 Jannewari 1896, p. 3.
  28. 'n Foto wat van die kongresgangers geneem is, toon dat daar 134 persone aanwesig was. 'n Afruk van die foto is te vinde in die Suid-Afrikaanse Panorama van November 1973, p. 15.
  29. Strydenburg is 'n dorpie in die omgewing van Hopetown waar die eerste tak van die Afrikanerbond gestig is. Van hierdie Strydenburgers sal in volgende hoofstukke nog heelwat verneem word.
  30. Di Eerste Afrikaanse Taalkongres, gehou an di Paarl, 15 en 16 Jannewari 1896, p. 3.
  31. A.w., passim.
  32. A.w., p. 12.
  33. A.w., pp. 9 - 11, 15, 16.
  34. G.B. von Wielligh: Eerste Skrywers, pp. 86 - 88; Lydia van Niekirk: De Eerste Afrikaanse Taalbeweging en Letterkundige Voortbrengselen, pp. 31-33.
  35. Di Eerste Afrikaanse Taalkongres, gehou an di Paarl, 15 en 16 Jannewari 1896, p. 7.
  36. S.J. du Toit: Vergelykende Taalkunde fan Afrikaans en Engels /Comparative Grammar of English and Cape Dutch, p. v.
  37. DAP 7.1.1897.
  38. DAP 28.1.1897.
  39. J.D. du Toit: A.w., p. 327; DAP 7.1.1897.
  40. DAP 28.1.1897.
  41. DAP 16.12.1897.
  42. S.J. du Toit: History of the Bond, p. 4; T.R.H. Davenport: A.w., pp. 173, 74.
  43. S.J. du Toit: History of the Bond, p. 5; T.R.H. Davenport: A.w., p. 174.
  44. DAP 28.4.1898.
  45. De Express 6.5.1898.
  46. DAP 22.12.1898, 19.1.1899.
  47. T.R.H. Davenport: A.w., p. 176.
  48. DAP 20.4.1898.
  49. DAP 15.12.1898.
  50. DAP 19.1.1899.
  51. DAP 26.1.1899.
  52. Ons Land 17.1.1899.
  53. De Express 20.1.1899.
  54. DG 1.1.1899, p. 1.

Die Tweede Vryheidsoorlog

Die tragiese verhaal van S.J. du Toit se doen en late tydens die Tweede Vryheidsoorlog kan alleen met moeite vertel word. Dit is dan ook geen wonder nie dat dr. J.D. du Toit daarvan weinig melding maak in sy biografie oor sy vader. Om hierdie werk oor ds. Du Toit volledig te maak, mag daarvoor egter nie gewag word nie.

Sy daad tydens die oorlog moet gesien word in die lig van sy houding teenoor Transvaal en die Transvaalse regering. Alreeds in 1893 skryf hy: "Teeno'er Transvaal help nix as 'n sterke koloniale politiek. Ons het nog nooit voor Transvaal op ons knie gekniel met geskenke of mooipraat ni, of ons het met skande daar afgekom. Mar Meneer Rhodes is di man ver hulle. Wag mar, di dag van afrekening sal kom."¹ Aan die begin van 1898 het hy Engeland openlik aangespoor om oorlog te verklaar teen Transvaal.² Ene "dr. Xersak van Bethulie" het in De Express sy houding in Di Patriot aldus opgesom: "Gretig wordt ieder telegram of bericht dat Oom Paul in een slecht daglicht stelt, door hem opgenomen, gewoonlik om er een saus van zijn uitgebrakte gal over te strooien."³

'n Goeie samevatting van die redes waarom hy Transvaal nie kon steun in die dreigende oorlog nie, het hy weergegee in 'n stuk, Eene Afgeperste Getuigenis over de Tegenwoordige Crisis, wat as bylae van Di Patriot enkele dae voor die uitbreek van die vyandelikhede uitgegee is.⁴ Hy kon Transvaal nie steun nie weens dié staat se "ongeregthede die hersteld moeten worden." Daar moes dus toegegee word "aan Englands rechtvaardige eischen", anders sou daar geveg word "niet voor recht, maar voor onrecht."⁵

Hy het dit veral teen drie sake in Transvaal gehad. Die eerste was die konsessiebeleid van pres. Kruger. "Onze heilige overtuiging is dat het vasthouden aan deze misdadige concessie-politiek.... de ondergang zal zijn van de regeerklik van Transvaal...."⁶ In 'n vorige hoofstuk is alreeds aangetoon dat ds. Du Toit in hierdie opsig met Kruger in botsing gekom het.

Die tweede punt van kritiek was "de dienstbaarmaking van de Rechtsprekende aan de Uitvoerende en Wetgevende Macht" wat in sy oë 'n "gruvel" was. Die gevolg was dat mens kon verklaar "dat in Transvaal nu geen zelfstandige rechtspraak meer bestaat...."⁷ Hierdie beswaar het 'n ingewikkelde geskiedenis agter hom. In 1897 het daar 'n konstitusionele krisis in Transvaal ontstaan deurdat ds. Du Toit se ou vriend, hoofregter J.G. Kotzé, as gevolg van 'n sekere Rofsak tot die slotsom gekom het dat die geregshof die bevoegdheid behoort te besit om Volksraadsbesluite te toets in die lig van die grondwet, en in hierdie standpunt is hy gesteun deur sekere regsgeleerdes in Transvaal. Pres. Kruger het daarenteen verklaar: "The testing right is a principle of

the Devil." Dit het op 'n botsing uitgeloop en Kotzé is ten gevolge van sy houding ontslaan.⁸ Kotzé het op 'n baie ongeleë tyd met sy siening gekom, want dit het die vyande van die Republiek 'n bykomende verskoning vir gewapende ingrype gegee, dié van regsonsekerheid in die land.⁹

Die derde en vernaamste beswaar van ds. Du Toit teen Transvaal was die onthouding van die stemreg aan die uitlanders op die Witwatersrandse goudvelde. Hulle het belastinge betaal sonder om seggerskap in die landsbestuur te hê. "Herhaaldelik wezen we er op tegenover de beweerung dat het gevaarlijk was den uitlanders stemrecht te geven: 1) dat de groote meerderheid der delvers toch het stemrecht niet zouden gebruiken, 2) dat een delvers bevolking uit vreemdssoortige elementen bestaat en dus nooit eensgezind zou zijn, 3) dat een delversbevolking bovendien gewoonlijk republikeinsch is en dus niet trachten zal de Republiek omver te werpen...."¹⁰ Hierdie woorde toon duidelik hoe hy onder die invloed van Rhodes gestaan het, want die vermeende onreg van onthouding van die stemreg aan die uitlanders is deur Rhodes c.s. aangegryp as voorwendsel vir die Jameson-inval. In sy Program van Beginselen van 1884 het ds. Du Toit 'saarenteen die standpunt gehuldig dat stemreg nie aan alle individue nie, maar slegs aan gesinshoofde verleen moes word "om vreemde fortuinzoekers uit het regeeringskasteel te weeren...."¹¹

Op hierdie punt het dr. Kuyper nie ds. Du Toit se beswaar gedeel nie. Volgens hom was Transvaal 'n soewereine staat wat die volste reg het om beslinge oor stemreg in te stel, net soos verskeie Europese lande waar daar nog strenger vereistes vir naturalisasie as in Transvaal gegeld het. Engeland se besorguheid oor die uitlanders in Transvaal was daarenboven nie danig eerlik nie, gesien die feit dat nog meer Britse onderdane in Frankryk as in Transvaal gewoon het sonder om daar politieke regte te geniet - en daaroor het Brittanje nooit gekla nie.¹²

Ds. Du Toit was sekerlik ten volle oortuig van die gewig van sy besware teen Transvaal. Mens kan jouself afvra of hy hierdie besware sou gehad het indien hy nie soveel teleurstellings in die Transvaalse politiek moes verduur het nie. Dit was ewenwel nie besware wat by ander Afrikaners in die Kaankolonie veel gewig gedra het nie.

Die belofte hulp van die Vrystaat aan Transvaal het ds. Du Toit ook nie aangestaan nie. "En waarvoor gaat de Vrijstaat vechten? Er bestaat hoegenaamd geen reden tot vijandelijkheid tusschen den Vrijstaat en Engeland. En toch mengt de Vrijstaat zich in den strijd...."¹³ Dr. Kuyper het andersyds weer geskryf: "Men waardeere vooral de zedelijke kracht van de broedertrouw der Vrijstaters.... Zij hebben het hun Christenplicht geacht hun belaagde broeders te helpen...."¹⁴

Ds. Du Toit het besef dat sy standpunt nie algemene byval onder sy volksgenote sou vind nie en dat hy feitlik alleen staan. Hy het hom

dan ook voorgestel as "een Micha onder de 400 Achabs profeten (I Kon. 22), of als een Elia onder de 450 Baäls-priesters (I Kon. 18)." Hy laat hom egter nie deur die menigte lei nie, maar deur die waarheid, soos hy dit sien, en deur sy gewete.¹⁵ Alhoewel hy, net soos die meeste inwoners van Suid-Afrika, ingesien het dat gebeurtenisse op 'n oorlog afstuur, het hy skynbaar tog gehoop dat dit nie so ver sou kom nie. In Julie 1899 het hy planne aangekondig vir 'n reis deur Europa en die Nabye Ooste waaraan die lesers van De Getuige en Di Patriot kon deelneem.¹⁶ Die reislus het hom weer beetgepak, maar weens politieke omstandighede het daar niks van gekom nie. Op 11 Oktober het die Tweede Vryheidsoorlog uitgebreek.

Ds. Du Toit het alleen gestaan. Sy ou strydmaats en selfs sy tweede seun het hom verlaat. Sy seun Jacob Daniel (Japie) wat in Junie sy teologiese opleiding aan die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk in Burgersdorp voltooi het, het by die Transvaalse kommando's by Volksrust aangesluit en geruime tyd saam met hulle getrek as veldprediker in weerwil van 'n telegram van sy vader waarin hy beveel is om terug te keer Paarl toe. Toe hy 'n jaar later in Amsterdam verhoor gaan studeer het aan die Vrije Universiteit, het hy teenoor dr. Kuyper erken dat hy in konflik gekom het met die standpunt van sy vader.¹⁷ Oom Lokomotief was te oud om te gaan veg, maar hy het die kommando's in die omgewing van Bloemfontein meermale opgesoek om hulle moed in te praat. Na die besetting van Bloemfontein het hy voortgegaan om die inwoners te "beïnvloed deur sy geloofsvertroue". Van sy bure het hom by die Engelse militêre owerheid aangegee met die gevolg dat hy na Indië gedeporteer is.¹⁸ Ook ds. W.P. de Villiers is deur die owerheid as 'n gevaarlike man beskou sodat hy van Carnarvon af na Beaufort-Wes vertrek is. "Hij trok zich dit zoo ernstig aan, dat hij kort na den vrede aan de Paarl lang tusschen leven en dood lag."¹⁹

Selfs ds. A. Murray, van wie gesê is "dat selfs die geringste tweem van 'n Afrikaanse nasionalisme aan.... [hom] volkome vreemd was",²⁰ het getoon dat hy die kant van die Republiek gekies het. 'n Paar dae voor die uitbreek van die oorlog het hy a "Appeal to the British People" gepubliseer waarin hy om vrede gevra het. Teen die einde van die oorlog het hy nog geweier om sy invloed te gebruik sodat die Boere hulle wapens moes neerlê tensy die Republiek se onafhanklikheid gewaarborg word.²¹ Trouens, feitlik alle predikante van die Ned. Geref. Kerk het deur woord en daad getoon dat hulle hul die lot van die oorloggeteisterde Boere ten seerste aangetrek het. Verskeie predikante het as kommandopredikers werk van blywende waarde gedoen,²² terwyl andere weer onder die krygsgevangenes in die vreemde of onder die vroue en kinders in die konsentrasiekampe gaan arbeid het.²³ Daar was sekerlik geen ander tydperk in die geskiedenis van Suid-Afrika waarin die lotgevalle van kerk en volk

so nou met mekaar verweef was nie. Selfs ook van die kant van sommige Engelse kerkmanne was daar ernstige bedenkinge teen die regverdigheid van die Britse saak tydens die oorlog. Veral die behandeling wat vroue en kinders moes verduur, het hulle aangegryp.²⁴

In skerpe kontras hiermee het die houding van ds. Du Toit gestaan. Tydens die oorlog het hy hom stil gedra, uitgesonderd 'n enkele geleentheid waarna nog verwys sal word. Sy gevoelens het hy hoofsaaklik deur middel van die pers wêreldkundig gemaak. In De Getuige het hy begin met 'n reeks oordenkinge, hoofsaaklik na aanleiding van Jeremia, Gedachten des Vredes te Midden van Oorlog.²⁵ 'n Aantal uittreksels daaruit en uit ander stukke illustreer sy gevoelens duidelik:

Volgens hom het die oorlog nie vanself begin nie; "hij is ook niet door Engeland begonnen; maar door Transvaal met afbreking van alle vriendschappelijke onderhandelingen en door den Vrijstaat zonder eenige reden...."²⁶ Die Boereleiers het op 'n laakbare wyse die oorlog ingegaan, want "is het niet door talloos vele getuigen bewezen dat Kruger en Steyn hun arme volk met moedwillige leugens en valsche toezeggingen van hulp in den oorlog hebben gesleept en nog daarin doen volharden? (....) Hoe schandelijk werden de Engelschen belogen en belastend, dat zij krijgsgevangenen mishandelden, vrouwen onteerden en wat niet al dat telkens bleek onwaar te zijn?"²⁷

Die feit dat duisende Engelse onderdane uit die Kaapkolonie by die strydmagte van die Republieke gaan aansluit het om die vyande van hulle overheid te gaan help, is 'n openbaring van "de geest van revolutie" waarteen wyle ds. Van der Lingen in 1849 al gewaarsku het toe daar betogings gehou is teen die plan van die Britse regering om bandiete na die Kaap te stuur.²⁸ Met sy afkeer aan die gees van die revolusie het hy ook aangesluit by die anti-revolusionêre gedagterigting van dr. Kuyper,²⁹ alhoewel dit seker is dat Kuyper nie dieselfde toepassing daarvan as hy sou maak nie. Die optrede van die Kaapse rebelle vind hy ook strydig met Rom. 13, art. 36 van die Nederlandse Geloofsbelydenis en die Nagmaalsformulier "en nog zagen wij niet dat eenig kerkbestuur zich er over oekommerde hoe de kerketucht in zulke gevallen toegepast moest worden: Integendeel bepleit en verdoelt met indirekt de zaak der rebellen." Tensy die rebelle berou kry oor nulle sonde, kan hy nie sien hoe "het oordeel Gods" sal uitbly nie.³⁰ Daarenteen word die lojale Kapenaars op liefdelose en onverdraagsame wyse deur die ondersteuners van die Republieke behandel³¹ en weer hulle om te koop by lojale handelaars: "Ja, predikanten, predikantsvrouwen, ouderlingen en diakenen gaan daarin voorop, zij prijzen dit aan en geven daarin het voorbeeld."³²

Toe 'n paar Boerekommando's die Kaapkolonie binnegeval het, het hy verklaar: "Nu wordt zelfverdediging heilige plicht.... want wat er nu voortgaat is geen oorlog meer van overheid tegen overheid, maar rovers-

benden en moordenaars die net land verwoesten en ons volk ten ondergang voeren."³³ Skynbaar het hy mettertyd gehoop dat daar 'n kentering sou kom in die houding van die Transvalers en daarom het hy aan die begin van 1902 geskryf na bekendes in die konsentrasiekampe - deur hom "Refugee Kampen" genoem - en krygsgevangekampe om te verneem of daar berou merkbaar geword het. In hierdie hoop is hy egter beskaam.³⁴ Hy was ewenwel oortuig dat "de Heere door ons gesproken heeft" met sy waarskuwinge wat hy al voor die oorlog geuit het. Die bewys daarvoor het hy gevind in die vele nederlae wat Transvaal aan die einde van die oorlog gely het en wat hy sou voorsien het.³⁵

Waar hy nog in die tagtigerjare beweer het dat die behandeling van die Kaapkolonie deur E. geland "erg stiefvaderlijk" is,³⁶ het hy in 1900 die volgende te sê gehad: "En welk een zegen genieten wij onder de Britsche regeering die aan alle onderdanen niet slechts hun burgerrechten maar ook volkomen vrijheid van Godsdienst en geweten waarborgt. Wat zouden onze vaders die goed en bloed daarvoor opofferden en huis en haard verlieten niet Gode gedankt hebben zoo zij zulk een overheid hadden!"³⁷ Van sy vroeëre republikeinse sieninge is hy ook genees, sodat hy 'n monargis in murg en been geword het.³⁸ Daarom kon hy ook die volgende woorde skryf toe koningin Victoria oorlede is: "De Heere heeft onze Koningin van ons genomen nadat zij 63 jaren met wijsheid en zachtmoedigheid over ons heeft geregeerd. Bedenk welke zegeningen wij onder haar weldadig bestuur al die jaren hebben genoten." Dit grief hom dan ook dat daar Afrikaners is wat nie vervul is met "boetvaardigheid en smartgevoel" vanweë haar dood nie, en dat een ou dame selfs durf verklaar het dat sy oortuig is: "di ou vrou is dan tog seker regelryg na di Hell!"³⁹

Soms het hy hom dit ook nie ontsien om persone wie se houding hom nie aangestaan het nie, by name te noem nie. So was hy daarvan oortuig dat die Here se straf nie sou uitbly nie oor die feit dat ds. A. Moorrees, indertyd van die Faarlse gemeente, niks gedoen het toe daar in sy bidre gebid is dat Engeland verslaan moet word nie, dat ds. A. Murray se seun en dié se neef op die Wellingtonse stasie in 'n bakleiery betrokke was omdat hulle die Transvaalse kleure gedra het en dat een van prof. De Vos van die Kweekskool se seuns gaan veg het.⁴⁰

In Di Patriot het hy verhaale opgeneem van lojales wat hulle lot beklag het oor die behandeling wat hulle ontvang het van hulle rebelse volksenote. Later is dit oorgedruk in 'n propagandapamflet, De Rebelle en Hare Gevolgen, voor het Nageslacht Bewaard. Die doel daarmee was om aan te toon welke groot sonde enige opstand teen die Godgegewe owerhede is. In hierdie opsig het Paulus se voorskrifte in Rom. 13 ten opsigte van die Christen se houding teenoor die owerheid vir hom veel gewig gedra.

Die dood van Rhodes in 1902 het hy in 'n lang getuig, wat hy ook in Engels vertaal het, betreur. Die laaste strofe lui só:

"Hier van zijn verheven rustplaats
Ziet hij hoe uw macht bezwijkt,
't Britsche Zuid Afrika Vereenigd:
't Doel zijns levens is bereikt."⁴¹

Van Rhodes het hy ook verklaar: "Wie het meer fer Suid Afrika gedoen as hy?"⁴² Met reg het ene Alexander Peart in die voorwoord van sy ongepubliseerde vertaling van Di Koningin fan Sikeba oor ds. Du Toit geskryf: "He is one of the stoutest Imperialists and friends the British Government has amongst its Dutch subjects."⁴³

Kommentaar op al die aangehaalde woorde is seker oorbodig. Dit is ewenwel nie 'n raaisel waarom talle intekenaars van Di Patriot en De Getuige na die uitbreek van die oorlog bedank het nie.⁴⁴ En tog het ds. Du Toit sy volk liefgehad, al het hy hom aan die kant van Engeland geskaar. Mens kry die indruk dat die volgende woorde uit die diepte van sy hart gekom het: "Mijn arm volk! Mag ik u met Paulus in ernst en liefde toeroepen: o Gij uitzinnige Afrikaners! Wie heeft u betoovert....?"⁴⁵ Vir hom was dit 'n bron van smart dat sy volk nie sy insigte met hom gedeel het nie. Dit was ook sy standpunt dat hy geen vriend van sy volk sou wees indien hy oor die sondes van sy volk geswyg het nie.⁴⁶ Daar kan ook geensins beweer word dat hy in hierdie tyd verengels het nie. Hy het wel groot bewondering vir Engeland gehad, maar 'n nagmaakte Engelsman het hy nooit geword nie en alles dui daarop dat sy huistaal steeds Afrikaans gebly het.

Die meeste Afrikaners het hom egter nie as vriend beskou nie, want tydens die oorlog is hy "overstroomd met de laagste schandbrieven en vreeselijkste verwenschingen" waarin selfs sy lewe bedreig is.⁴⁷ Die Afrikaner besit die vermoë om diegene wat in sy oë 'n volksverrader geword het, weldeeglik te laat besef dat hy 'n uitgeworpene is. Veral na die Tweede Vryheidsoorlog is die "hensoppers" en "joiners" uit die gemeenskap gestraaer en ook ds. Du Toit het dit ondervind.

Hy het egter nie altoos in afsondering tydens die oorlog gelewe nie. In April 1900 het hy opgetree by 'n vergadering in die Paarlse sportpawiljoen wat bygewoon is deur ongeveer 1 500 persone "waaronder eenige honderden gekleurden." Onder "dreunend gejuich" het hy 'n voorstel ingedien om die vergadering se gehegtheid en lojaliteit aan die Britse regering te betuig. In sy toespraak ter ondersteuning van die voorstel het hy gesê: "Deze ontvangst der resolutie maakte een einde aan de beschuldiging dat de Paarl disloyaal was."⁴⁸

Sy woorde is egter kort daarna geloënstraf toe beide die Kerkrade van

Paarl en Noorder-Paarl eenparig geweer het om enigiets te doen te hê met die feesvieringe in verband met die ontset van die beleg van Mafeking.⁴⁹ In Junie het die Afrikanerbond ook sy jaarlikse kongres in die Paarl gehou. Die verslag van die Cape Times meld die volgende: "Nothing ruffled their tempers more than the mention of Rev. S.J. du Toit's name. It provoked a perfect howl of disapproval and derision."⁵⁰

As gevolg van ds. Du Toit se houding het Di Patriot en De Getuige baie agteruitgegaan. Somtyds het Di Patriot slegs uit een vel bestaan en lang stukke uit De Getuige oorgeneem. In 1902 het Di Patriot 'n paar maande lank slegs al om die twee weke verskyn. Die joernalistieke peil van De Getuige het baie gedaal. So het feitlik die hele uitgawe van 1 Januarie 1901 bestaan uit die beantwoording van 'n vraag van 'n leser oor die Nagmaal, terwyl hierdie blad in sy bloeitydperk in die negentigerjare propvol artikels en rubrieke was. Haas onvermydelik het die Paarlse drukkerij ernstige finansiële probleme begin ondervind.⁵¹

Na die sluiting van die vrede in 1902 het ds. Du Toit voorgestel dat 'n Vredesbond gestig word om die nood en armoede na die oorlog te lenig en by te dra tot die versoening van die mense in Suid-Afrika.⁵² Daarvan het niks gekom nie, want haas niemand het hom nog aan hom gesteur nie. J.H.H. de Waal beweer dat hy "in die openbare oog in 'n totale nul verander" het.⁵³

Hy het wel nog sy groepie aanhangers gehad. De Koloniale Unie het tydens die oorlog geruisloos verdwyn, maar die lede daarvan het aan hom getrou gebly. In Augustus 1902 is 'n "Conferentie van Loyalisten" onder voorsitterskap van ds. Du Toit in die Paarl gehou en die name van verskeie deelnemers aan die Taalkongresse en die ondersteuners van De Koloniale Unie verskyn op die lys van deelnemers. Op kerblike gebied was baie van hierdie mense ook ds. Du Toit se volgelingen waar hulle by die Gereformeerde Kerke onder die Kruis aangesluit het, 'n kerk wat deur ds. Du Toit bedien is.⁵⁴ Die meeste van die aanwesiges by die konferensie het toesprake gehou waarin hulle gekla het dat die regering koud staan teenoor hulle probleme. Veral die Ned. Geref. Kerk het deurgeloop onder hulle aanvalle. D.F. du Toit (Dokter) het byvoorbeeld gesê "dat de bloedschuld voornamelijk rust op de Hollandsche predikanten, die niet als mannen hunne gemeenten waarschuwdten tegen oproer en rebellie, maar ze eer aanhitsten."⁵⁵ Aan die einde van die konferensie is 'n "Loyalisten Beschermings Vereeniging" gestig om hulle belange te behartig.⁵⁶

'n Paar dae later het 'n afvaardiging van dié vereniging, waaronder ds. Du Toit, sy opwagting gemaak by die Kaapse goewerneur, sir Walter Hely Hutchinson, "met het doel om een petitie in te dienen vragende om bescherming tegen boycotting en vervolging, en om genoegzame vergoeding

voor verlies gelede gedurende die rebellie."⁵⁷ Na 'n toespraak van ds. Du Toit het die goewerneur belowe om hulle saak aan die kabinet voor te lê. Sir Gordon Sprigg, die eerste minister, was ook aanwesig en hy het hulle aangeraai om hulle klagtes by die plaaslike magistrate in te dien. Hy het dit verder ietwat van voorbarig van hulle gevind dat hulle so spog met hulle lojaliteit.⁵⁸

Aangesien die Lojaliste weinig met die Kaapse regering kon uitrig, het die afvaardiging Joseph Chamberlain, die Britse eerste minister, tydens sy reis deur Suid-Afrika op 14 Januarie 1903 in Johannesburg gaan spreek. Hulle was ontevrede daaroor dat die burgers van die voormalige Republieke kompensasie vir hulle verliese sou kry, terwyl hulle oor die hoof gesien is. Chamberlain het belowe dat hulle dit sou kry.⁵⁹ 'n Tweede ontmoeting met Chamberlain het 'n maand later in Kaapstad plaasgevind toe ds. Du Toit 'n dankadres aan hom oorhandig het.⁶⁰

Voor die oorlog kon ds. Du Toit in sy Eene Afgeperste Getuigenis profeteer dat daar 'n katastrofe op die Afrikaners wag, 'n katastrofe waaraan hy geen skuld sou hê nie, aangesien hy vroegtydig begin waarsku het teen die sondes van Transvaal. Van Oom Lokomotief is in dieselfde tyd Ook een Afgeperste Getuigenis gepubliseer waarin hy presies die teenoorgestelde beweer: "Ds. S.J. du Toit heeft tijd, kracht en talent gebruikt om verdeeldheid onder Afrikaanders te bewerken. In een zogenoemde 'afgeperste getuigenis' tracht hij nu blijkbaar zijn geweten te stillen door zijn standpunt met dien van Micha en Elia te vergelijken en zijn tegenstanders op dien van Achab profeten en Baals priesters te plaatsen."

"Ik heb lang gezwegen doch zou mijn geweten verkrachten, indien ik nu niet getuigenis geef dat, indien het tot een oorlog komt - hetgeen ik nog hoop en bid dat de Heere in zijn genadige ontferming moge afweren - naar mijn innige overtuiging, naast Rhodes, niemand in Zuid-Afrika groter verantwoordelijkheid zal hebben voor het bloed dat zal vergoten worden dan ds. S.J. du Toit. Dit schrijf ik onder het levende bewustzijn dat ik persoonlijk kan geroepen worden ook mijn bloed onder dat bloed te laten vloeien, en voor God rekenschap verschuldigd ben van wat ik heden schrijf."⁶¹

Die doen en late van ds. Du Toit voor en tydens die oorlog laat mens soms in stomme verbasing. Sy afkeer aan Transvaal het sodanige afmetings aangeneem, dat daarvoor feitlik geen verklaring meer gegee kan word nie. Dit is dus begryplik dat Oom Lokomotief so hewig sou reageer.

1. DAP 17.8.1893.

2. Het Dagblad 18.2.1898.

3. De Express 16.11.1897.

4. Dit is later "op menigvuldige aanvraag en aandrang" in Stemmen des Tijds van Julie 1906 herdruk.

5. SdT Julie 1906, p. 1.
6. SdT Julie 1906, p. 3.
7. T.a.p.
8. Sir John Gilbert Kotzé: *Memoirs and Reminiscences II*, pp. xi - xxxvi.
9. A.J.H. van der Walt e.a.: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, pp. 387, 88.
10. SdT Julie 1906, p. 4.
11. Ds. S.J. du Toit: *Program van Beginnselen*, p. 55.
12. Dr. A. Kuyper: *De Crisis in Zuid-Afrika*, pp. 32 - 34.
13. SdT Julie 1906, p. 3.
14. Dr. A. Kuyper: *A.w.*, p. 57.
15. SdT Julie 1906, p. 1.
16. DG 1.7.1899, p. 208; 15.7.1899, p. 224.
17. V.E. d'Assonville: *Dr. J.D. du Toit (Totius) se Opleiding en Vorming as Predikant*, pp. 41 - 46, 79.
18. Thomas Blok: *Oom Lokomotief (A.S.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners*, p. 85.)
19. KB 16.4.1908, p. 202.
20. G.D. Scholtz: *Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner III*, p. 121.
21. J. du Flessis: *The Life of Andrew Murray*, pp. 424 - 27.
22. G.D. Scholtz: *Die Geskiedenis van die Ned. Herv. of Geref. Kerk van S.A. II*, pp. 115, 16; Albert Kuit: *Die Kommandoprediker*, pp. 1 - 5.
23. Ds. Johan Louw (red.): *Ds. A.F. Louw op St. Helena*, passim; G.B.A. Gerdener: *Die Boodschap van 'n Man*, pp. 34 - 40.
24. Charles F. Aked: *"Who was Right?"* passim; Alfred Marks: *The Churches and the South African War*, passim.
25. In 1915 is 'n aantal daarvan deur twee van sy volgelinge uitgegee onder die titel: *Gedachten des Vredes te Midden van Oorlog*.
26. DG 1.3.1901, p. 76.
27. DG 1.5.1901, p. 132.
28. DG 15.10.1899, p. 315. Vgl. oor ds. Van der Lingen se houding in dié tyd M.C. Kitshoff: *Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen*, pp. 205 - 207.
29. Vgl. dr. A. Kuyper: *Het Calvinisme, Oorsprong en Waarborg onzer Constitutionele Vrijheden*.
30. DG 1.10.1899, pp. 289 - 93.
31. DG 1.5.1900, p. 137.
32. DG 15.6.1900, p. 184.
33. DG 15.7.1901, pp. 219, 20.
34. DG Maart 1902, p. 72.
35. DG 1.12.1901, p. 366.
36. Ds. S.J. du Toit: *Program van Beginnselen*, p. 40.
37. DG 1.10.1900. Frederic MacKarness leweer daarenteen dat die militêre owerhede hulle telkens skuldig gemaak het aan arbitrêre arrestasies en deportasies van verdagtes wat groot ontwrigting veroorsaak het. (*Lifting the Veil in Cape Colony*, passim).
38. DG 15.8.1900, p. 248.
39. DG 1.2.1901, p. 44.
40. (S.J. du Toit:) *Antwoord op het Manifest Getiteld "De Ned. Ger. kerk en de Boeren"*, door een Tiental Afrikaners, pp. 12 - 14.
41. DAP 27.3.1902.
42. T.a.p.
43. *Beplande voorwoord, Di Koningin fan Sileba*, ongedat., GKA, SJT 9/2, p. 339.
44. DG 15.12.1899, p. 377.
45. DG 15.3.1900, p. 95 (eie kursivering).
46. DG Julie 1902, p. 135.
47. T.a.p.
48. DAP 2.4.1900.
49. *Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912*, KKA, G 42-1/1, p. 321; J.A.S. Oberholster: *Die Geskiedenis van die Gemeente (Kwartmillenium-Gedenkboek van die Ned. Geref. Gemeente Paarl*, pp. 165, 66).
50. *The Cape Times* 16.6.1900.
51. DG 15.1.1901, p. 18.
52. DG Julie 1902, p. 137.

53. J.H.H. de Waal: My Herinneringe van ons Taalstryd, p. 83.
54. Vgl. Hoofstuk 7.
55. Conferentie van Loyalisten, Gehouden aan de Paarl, op 29 en 30 Augustus 1902, p. 40.
56. A.w., p. 41.
57. A.w., p. 47.
58. A.w., pp. 51, 52.
59. The Cape Times 2.2.1903.
60. The Star 24.2.1903.
61. D.F. du Toit, D.P.zn.: Ook een Afgeperste Getuigenis, 7.10.1899 (fotokopie van dié biljet in besit van die skrywer).

Terug op Kleinbosch

Di Patriot en De Getuige het na die oorlog 'n sukkelbestaan gevoer en in Oktober 1904 van die toneel verdwyn omdat die firma D.F. du Toit & Co. bankrot gespeel het. Ds Du Toit het dit diep gevoel: "Ons werk van een leeftijd wordt hiermee nu afgebroken."¹ Sy pen kon hy egter nie laat stillê nie sodat hy aan die begin van 1905 'n aanvang gemaak het met die uitgawe van Stemmen des Tijds, 'n "Maandblad ter Vervanging van 'Patriot' en 'Getuige'", soos dit op die titelblad gestel is. In die laaste uitgawe van Di Patriot en De Getuige het hy gevra dat voornemende intekenaars hulle name aan hom stuur² en "een Gideons legerke" van 300 belangstellendes het gereageer. Die eerste hoofartikel, waarvan die opskrif was: "Gij moet wederom profeteren - Op. 10: 11", het die redaksionele beleid aangekondig. Daarvolgens sou Stemmen des Tijds trag om die moedertaal te bevorder deur Bybelvertalings in Afrikaans te publiseer. Aan die politiek sou daar nie aktief deelgeneem word nie "omdat we [ons] voor het tegenwoordige met geen der beide politieke partijen in de Kaapkolonie kunnen vereenigen. (...). Maar op groote staatkundige beginselen en gebeurtenissen hopen we wel degelijk het oog te houden...."³ In die praktyk het dit daarop neergekom dat hierdie tydskrif eerder 'n voortsetting van De Getuige as van Di Patriot was, want dit was hoofsaaklik godsdienstig van aard.

Vir Afrikaans het Stemmen des Tijds weinig beteken. Weliswaar het ds. Du Toit voortaan sy vertalings van sekere Bybelboeke daarin laat druk, maar die res is steeds in Nederlands geskryf. Aan die einde van 1906 het hy sy lesers gevra om te laat weet of hulle die blad in Afrikaans verkies.⁴ Skynbaar was daar weinig realisie, want dit het aangehou om in Nederlands te verskyn.

Dit was nie slegs Di Patriot en De Getuige wat na die Tweede Vryheidsoorlog verdwyn het nie. Ook die Gedenkskool in Dal Josafat is deur dieselfde lot in 1905 getref. Baie van die skool se ondersteuners is deur die oorlog verarm⁵ en die direksie het nie kans gesien dat die regering die skool geheel en al oorneem nie. Daarom is die plaas Kleinbosch, waarop die skool gestaan het, vir £2 000 aan ds. Du Toit verkoop. Hy kon 'n gedeelte van die koopsoe bymekaar kry deur die plaas Schoongezicht, wat hy sedert die einde van die oorlog besit het, te verkoop. Schoongezicht het in sy besit gekom toe Bension Aaron en Leon Steinweiss, die twee Johannesburgse Jode wat hy in 1889 op finansiële gebied gehelp het, hom £1 500 aangebied het om hulle dankbaarheid te betoon. Ten spyte van hierdie hulp het hy nog met veel skuld gesit vanweë die verliese wat hy gely het met die bankrotskap van die drukkerij. Om uit die skuld te kom, het hy twee omsendbriewe aan sy ondersteuners gestuur om sy finansiële posisie aan hulle te verduidelik.⁶

So het hy weer eienaar geword van die plaas wat aan sy voorouers behoort het. Daar het hy hom veral besig gehou met wynmakery en vrugteboerdery. Hy het onder andere ook waattlemoene uitgevoer na Engeland.⁷ Aangesien hy in hierdie tyd gedurig op reis was as konsulent van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis,⁸ het sy oudste seun David sedert 1908 opgetree as plaasbest urder.⁹

Op Kleinbosch het hy nog af en toe politieke geluide van hom laat hoor, voortgegaan met die Bybelvertaling en hom vir Afrikaans beywer. In 1907 het hy 'n brosjure uitgegee, History of the Bond, waarin hy een en ander meedeel in verband met sy wedervaringe in die Afrikanerbond. Hy het die werklike geskryf om homself te verdedig teen beskuldiginge as sou hy eers anti-Engels gewees het en die Afrikaners tydens die Eerste Vryheidsoorlog aangespoor het tot rebellie. Hy het dan ook heftig ontken dat hy ooit anti-Engels kon gewees het.¹⁰

Toe daar in 1909 voorbereidings getref is vir die Unifikasie van die kolonies in Suid-Afrika, was hy nie danig ingenome met die plan nie. Volgens hom was 'n konvensie oor die saak nie bevoeg om daarvoor te besluis nie en moes 'n volksstemming gehou word. Ook moes daar 'n federasie in plaas van 'n unie kom en sou Pretoria, synde 'n stad van korrupsie, nie as hoofstad deug nie. Dit moes Kaapstad wees. Daarenteen sou die Kaapkolonie ook nie sy regmatige verteenwoordiging in die Uniale parlement kry nie.¹¹ 'n Paar maande later skryf hy: "n Vereenigd Zuid Afrika is nu zo goed als 'n voldongen feit. Haast zonder slag of stoot is deze politieke moord volbracht. (...). En onze bevolking is onder chloroform; komt zij bij, dan is de operatie voorbij - welke ook de gevolgen mogen zijn! Enfin, onze bezwaren staan geboekstaafd tegen deze Unie, hoewel wij de eerste waren, die van een Vereenigd Zuid Afrika droomden en schreven...."¹²

Dit wil inderdaad lyk asof ds. Du Toit teen alles moes wees. Toe die Springbokrugbyspan in 1906 na Engeland vertrek het, het hy daarteen 'n brosjure uitgegee: Van den Profetischen Wachttoeren, de "Sporting" Geest van onzen Tijd. Vir hom was hierdie toe 'n bewys van die ydelheid en "wulpse speelgeest" wat die mense beetgepak het. Dit was ook sy oorwoë mening dat die kerklike outoriteite moes kennis neem van die span se kaptein, Paul Roos. As voorsitter van die Strewersvereniging te Stellenbosch was dit baie onvanpas dat hy deelneem aan so 'n afkeurenswaardige tydverdryf soos rugby!¹³

Na die ondergang van Ons Klyntji in 1906,¹⁴ het ds. Du Toit met 'n ander letterkundige tydskrif, Ons Taal, vorendag gekom. Daarin het heelwat nuus verskyn van die Afrikaanse Taalvereniging, waarin die strydiers vir Afrikaans van die Tweede Taalbeweging hulle kragte verenig het. Die A.T.V. is in November 1906 gestig nadat adv. J.H.H. de Waal en 'n paar

helpers, waaronder drie seuns van Dal Josafat, t.w. dr. A.I. Ferold, dr. D.F. du Toit Malherbe en dr. D.F. Malherbe, voorbrand daarvoor gemaak het. Verskeie vooraanstaande Afrikaners het die vereniging gesteun.¹⁵ Met hierdie liggaam het ds. Du Toit egter nie saamgewerk nie; waarskynlik het hy ontuis gevoel in hulle geledere. Heelwat anekdotes, gedigte en artikeltjies oor allerhande onderwerpe in Afrikaans is in Ons Taal opgeneem. Van ds. Du Toit het "Ons Taalskat" daarin verskyn en daarin het hy allerlei Afrikaanse uitdrukkings ontleed. Hy het ook Di Geskiedenis van di Afrikaanse Taalbeweging daarin laat herdruk en waarskynlik was sy doel daarmee om die Jong Turke van die Tweede Taalbeweging daarop te wys dat hulle voortbou op die fondament wat deur hom gelê is. Dr. E.C. Picnaar meen om hierin "n sekere mate van selfverheerliking" te sien.¹⁶ 'n Lang lewe het Ons Taal nie gehad nie. Die eerste nommer het in Januarie 1907 verskyn en die laaste nommer, wat vier maande gedek het, het aan die einde van 1909 van die pers gekom.¹⁷

Skygbaar het ds. Du Toit nie meer so tuis onder sy mede-Afrikaners gevoel nie, want in 1908 het hy planne beraam om saam met 'n groepie Strydenburgers na Rhodesië te trek. Hy het gehoop om 'n gratis plaas te bekom indien hy sou sorg vir 'n aantal setlaars, maar hierdie planne het op niks uitge-loop nie.¹⁸

Tussen hom en Oom Lokomotief het daar in 1909 versoening plaasgevind nadat hulle agtien jaar lank van mekaar vervreem was. Oom Lokomotief se vrou het in hierdie tyd ernstig siek geword sodat sy Paarl toe is om behandeling te ontvang en aan te sterk op die plaas van D.F. du Toit (Dokter) wat getroud was met haar suster. Langs haar sterfbed het ds. Du Toit en sy broer mekaar die broederhand gereik.¹⁹

Alhoewel ds. Du Toit in die tweede helfte van die eerste dekade van die eeu hom min of meer van die politiek teruggetrek het, kry mens tog die indruk dat die felheid waarmee hy tydens die Tweede Vryheidsoorlog uitgevaar het teen diegene wat met hom verskil het, heelwat getemper is met die verloop van tyd. Dit het egter nie beteken dat hy teruggekeer het na die standpunt wat hy aanvanklik gehuldig het nie. Sedert die Tweede Vryheidsoorlog het hy geen noemenswaardige rol in die Suid-Afrikaanse politiek gespeel nie. Hy moes ook tot die slotsom gekom het dat die politiek hom op die ou end niks in die sak gebring het nie, want hy het steeds op wanbegrip, ondankbaarheid en teenwerking gestuit. Sy dood in 1911 het geen uitwerking op die strominge in die politiek in Suid-Afrika gehad nie, alhoewel hy op sy dag 'n belangrike bydrae gelewer het tot die vorming van daardie strominge.

1. DAF 23.10.1904; DG Okt. 1904, p. 193.

2. T.a.p.

3. SdT Jan. 1905, pp. 1 - 3. Dit is 'n ope vraag of die naam Stemmen des Tijds met opset so gekies is om dieselfde aanvangletters as die naam Stephanus du Toit te hê.

4. SdT Des. 1906, p. 6.

5. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 60.

6. Ds. S.J. du Toit - sy ondersteuners, 9.10.1905, Carnegie-Biblioteek,

- Universiteit van Stellenbosch, Africana-afdeling., E Pam 9 Kas b;
Ds. S.J. du Toit - sy ondersteuners, 25.1.1909 (in besit van die skrywer).
7. Ds. S.J. du Toit - Hare-owerheid, K apstad, ongedat, GKA, SJT 4, pp. 154, 160.
  8. Vgl. Hoofstuk 7.
  9. SdT Sept. 1910, p. 16.
  10. S.J. du Toit: History of the Bond, p. 7.
  11. SdT Feb. 1909, p. 5.
  12. SdT Mei-Junie 1909, p. 17.
  13. S.J. du Toit: Van den Profetischen Wachttore, de "Sporting" Geest van onzen Tijd, pp. 2 - 4.
  14. G.R. von Wielligh: Eerste Skrywers, p. 68.
  15. E.C. Pienaar: Die Triomf van Afrikaans, pp. 278 - 286.
  16. A.w., p. 171.
  17. Ons Taal, Jan. 1907 - Sept.-Des. 1909.
  18. Ds. S.J. du Toit - The Director of Land Settlement, Salisbury, 21.2.1908, GKA, SJT 4, pp. 165- 67; SdT Junie 1908, pp. 2 - 5.
  19. Mev. Maria du Toit - D.F. du Toit, D.P.-sn., 27.1.1909; D.F. du Toit, D.P.-sn. - sy seuns, 28.6.1909; D.F. du Toit, D.P.-sn. - sy seuns, 4.11.1909, UOVS, D.F. du Toit-vers., 2/445, 446, 2/912, 913, 2/982.

Hoofstuk 6TEOLOGIESE ARBEIDin Afrikaanse Teologie

Ds. S.J. du Toit was een van die vrugbaarste teoloë in die geskiedenis van die Ned. Geref. Kerk. Afgesien van sy letterkundige, opvoedkundige en politieke geskrifte, het hy die Afrikaanse teologiese literatuur verryk met meer as 50 werke van groter of kleiner omvang wat geheel of gedeeltelik deur hom geskryf is. Daarby het hy ook verskeie reekse artikels in De Getuige en Stemmen des Tijds geskryf wat nie apart afgedruk is nie. Die enigste predikant van die Ned. Geref. Kerk wat meer oor godsdienstige sake geskryf het, was ds. A. Murray. Die meerderheid van sy werke was egter hoofsaaklik stigtelik van aard.

Net soos sy arbeid op die breë kulturele terrein 'n Afrikaanse karakter gehad het, was sy teologie 'n Afrikaanse teologie. Dit is ondenkbaar dat sy arbeid op hierdie terrein elders in die wêreld kon ontstaan het, ten spyte daarvan dat hy veel oorgeneem het van Europese godgeleerdes. Daarteenoor was die werk van ds. A. Murray internasionaal. Baie van sy boeke is in verskeie tale vertaal en dit het op baie plekke in die vreemde inslag gevind.¹ Sy gedagtegoed kon ewe goed in Skotland of Amerika ontstaan het. Dit is ook waar van vele ander predikante in die Ned. Geref. Kerk in die vorige eeu.

Met sy teologie het ds. Du Toit die Afrikaners met hulle unieke agtergrond, omstandighede en tradisies in die oog gehad. Dit is dus ook geen wonder dat dit by vele soveel aanklank gevind het nie.² Hy het steeds daarna gestreef om die Calvinistiese erfenis van die kerk verder uit te bou soos dit uit die sewentiende en agtiende eeu oorgelewer is. Hiermee het hy voldoen aan die ideaal van prof. John Murray wat in 1859 by die opening van die Teologiese Kweekskool gesê het dat dié inrigting sy onderwys op Nederlandse trant moet inrig, maar dat die oog ook gehou moet word op die "bijzondere omstandigheden en betrekkingen van ons land."³

Uit die bespreking wat volg, blyk dit dat ds. Du Toit se teologiese arbeid in 'n besondere sin om die Bybel gesentreer is. Net soos vir die Afrikaners van sy tyd was 'n beroep op 'n Bybelteks in enige kwessie 'n afdoende argument. Sy Bybel het hy baie letterlik vertolk - soms té letterlik sodat sy verklaringswyse as fundamentalisties aangemerkt kan word. Hy het veel gedoen om die Heilige Skrif in 'n groter mate beskikbaar te stel aan sy volksgenote en daarom het hy soveel arbeid op die terrein van Bybelvertaling en Bybelverklaring gedoen.

Hy was geen sistematikus wat 'n teologiese stelsel die wêreld ingestuur het nie. Daar is baie onderwerpe waaroor hy hom haas nie uitgelaat het nie. Daarenteen het hy sekere lieflingstemas: die uitverkiesingsleer,

die wederkoms van Christus, die Duisendjarige Ryk, die kerklied en die waarde van die kerk se belydenisskrifte. Cor ander sake het hy hom ook uitgespreek, maar sy gedagtes daaroor is meer kursories van aard.

✓ Sy teologiese gedagtegang kan as ortodoks en streng konserwatief getipeer word. Benewens die Heilige Skrif, beskou hy die uitsprake van die drie Formaliere van Erigheid, die Dordste Sinode van 1618 - 19, Calvyn en dr. A. Kuyper as gesaghebbend. Op die gebied van die eskatologie is hy 'n oortuigde chiliast en die idees van ds. G.W.A. van der Lingen dra by hom groot gewig. Opvallend is sy kritiese ingesteldheid teenoor die Ned. Geref. Kerk en baie van sy teologiese gedagtes formuleer hy alleen om die heersende denkrigting en sommige gebruike in dié kerk mee te besty. Mens kan in 'n sekere mate van 'n reaksie-teologie by hom praat, want as individualis het hy dit onmoontlik gevind om met die stroom mee te gaan. Daar kan nie juis gesê word dat sy teologiese besinning verskillende stadiums deurgemaak het nie, want die meeste van sy sienswyses wat hy as student en jong predikant gehad het, het hy in sy latere lewe nog steeds gehuldig. Die paar gevalle waar hy van insig verander het, word hieronder aangetoon.

Met die bespreking van sy teologiese arbeid, word daar nie alleen getel op die beginsels wat hy verkondig nie, maar ook op sy dade wat daarmee saamhang. Dit dek 'n verskeidenheid van terreine wat elkeen apart aan die orde gestel moet word, veral aangesien daar soms weinig verband tussen die onderskeie gebiede bestaan. Daar word wel getrag om sy arbeid wat in direkte verband met die Heilige Skrif staan, eerste te behandel. Daarna volg sy gedagtes en aktiwiteite wat te doen het met die uitdra van die Woord van God, nl. deur middel van die kerkleer, deur die prediking en in die erediens, en vervolgens word aandag geskenk aan spesifieke sake wat hy vanuit die Skrif gekritiseer het by die Ned. Geref. Kerk en op die breër godsdienstige terrein in Suid-Afrika.

Alhoewel hy met sy kritiese ingesteldheid teenoor die kerk baie negatiewe gedagtes uitspreek, is daar ook baie positiewe aspekte waarmee hy die godgeleerde tradisie van die kerk blywend bly. Sy kritiek is egter nie waardeloos nie, want waardeur het hy aan die kerk sekere vrae gestel wat vandag nog van belang is.

✓ Sy teologiese gedagtes betrek hy steeds op die behoeftes en strominge van sy eie tyd. Hy wil dus ook aktueel wees, net soos sy geestelike vader, ds. G.W.A. van der Lingen. In 1880 gee hy dié se Tijdpreeken uit "waarin zijne getuigenissen bewaard zijn, aangaande de gebeurtenissen van zijn tijd, die invloed uitoefenen op Staat, Kerk en Maatschappij."⁴

Ds. Du Toit se teologiese gedagtegoed word dus nie in 'n intellektuele lugleegte getermuleer nie, maar in die alledaagse werklikheid, want daar is vir hom immers 'n onlosmaaklike band tussen "taal, nasionaliteit en godsdienst." By die tweede "Samenkomst van Geloovigen" in 1897 vra hy juis: "Wat helpt ons .... een predikant, die met politiek niets te maken wil hebben? Hij kan zoo godsdienstig wezen als hij wil, en zoo mooi preken als geen ander leeraar, maar toch, in dagen van politieken druk is hij zijn volk van geene waarde."⁵ Net soos Nehemia wil hy sy volk nie net op godsdienslike gebied bystaan nie, maar op alle lewensterreine,⁶ al is dit dan ook om tydens die Tweede Vryheidsoorlog daarop te wys dat hy verset teen die wettige owerheid in die lig van Rom. 13 as sonde sien.⁷

---

1. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, p. 472.

2. Vgl. Hoofstuk 7.

3. Gedenkschrift van de Inwijding van het Theologisch Seminarium der Ned. Geref. Kerk in Zuid-Afrika te Stellenbosch, p. 85.

4. S.J. du Toit: Voorrede by G.W.A. van der Lingen: Tijdpreeken.

5. DG 1.2.1897, p. 36.

6. Ds., S.J. du Toit: Nehemia als Volkshervormer, passim.

7. DG 13.10.1899, p. 314; 1.11.1899, p. 236; 1.12.1899, p. 265.

Bybelvertaling

Die stigting van die Genootskap van Regte Afrikaners het voortgevloei uit die begeerte om die Heilige Skrif in die volkstaal beskikbaar te stel, en met sy liefde vir die Woord van God en vir sy volk, het ds. Du Toit hierdie doelstelling van die Genootskap tot aan sy dood toe nagestreef. Oor die pogings van die Genootskap om die Bybelvertaling te bevorder, is in 'n vorige hoofstuk genoegsaam uitgewy. Hier moet nou nagegaan word wat ds. Du Toit op eie houtjie bereik het.

Nadat die Genootskap in 1885 die vertaalwerk aan ds. Du Toit opgedra het en hy in die volgende jaar 'n gelofte gedoen het om hom daaraan te wy indien die Here hom op finansiële gebied seën, het hy eers in 1889 'n voorlopige aanvang met die werk gemaak deur enkele hoofstukke uit die Ou Testament te vertaal en uit te gee as 'n eksperiment. Van Gen. 1 - 3 het hy 'n letterlike vertaling gegee en van 'n gedeelte van Dawid se lewe 'n "bewerking in historise samenhang" gemaak, waarin gedeeltes uit II Sam., I Kron. en enkele Psalms wat op dieselfde gebeurtenisse betrekking het, voorkom.¹ Vir die interessantheid het hy ook die Onse Vader in Oud-Nederlands, Fries en Afrikaans langs mekaar aangedruk. Aan "belangstellende vrinde" het hy die versoek gerig om te laat weet aan welke metode van Bybelvertaling hulle die voorkeur gee.² Klaarblyklik het die "bewerking in historise samenhang" nie inslag gevind nie, want op die ou end is slegs Bybelboeke in hulle geheel vertaal.

Die eerste volledige Bybelboek wat hy vertaal het, was Di Eerste Boek van Moses, Genoem Génesis waaraan hy gewerk het sedert hy hom aan die einde van 1890 in die Paarl gevestig het. In 1893 het dit in druk verskyn en in die voorwoord is die werkmetode meegedeel. 'n "Broederkring" het elke Donderdagaand bymekaargekom om die gedeelte wat ds. Du Toit vooraf vertaal het, krities te bespreek aan die hand van die grondteks en vertalings in verskeie tale. Onder diegene wat die byeenkoms bygewoon het, was daar twee predikante, 'n sendeling, drie onderwysers, 'n dokter en 'n Jood.³ Alhoewel die name van hierdie helpers nie genoem word nie, kan mens tog raai wie dit was. Die twee predikante was di. S.J. du Toit en F.S. du Toit. Die sendeling moes eerw. Dampers gewees het en die drie onderwysers was waarskynlik C.P. Hoogenhout en Oom Lokomotief - totdat hulle met ds. Du Toit oor die Adendorff-trek gebots het - en J. Snibbe van die Gedenkskool. Die dokter was seker dr. Josias Hoffman, maar wie die Jood kon wees, is onbekend. Die ander medewerkers sou ook seker lede van die Genootskap van Regte Afrikaners gewees het.

Die tweede Bybelboek wat vertaal is, was Di Evangelii Vollens Matteus

wat in 1895 van die pers gekom het. Die werkwysse het ietwat verskil van dié met Genesis. "Om ni teveul invloed op di ander broeders uit te oefen ni, maak ds. du Toit nou ni meer vooruit 'n geskrewe vertaling ni. Ons vergelyk eenvoudig di oorspronklike teks met al di beste vertalings, ook wel met raadpleging van woordeboeke en verklarings waar dit nodig is."⁴ Al was die werk in 'n sekere sin dié van 'n groepie persone, was dit in die eerste plek tog ds. Du Toit se arbeid. Hy was die stukrag daarop en sonder hom sou die vertalings nie tot stand gekom het nie.

Daarna het Di Openbaring van Jesus Christus in 1898 gevolg. Gelukkig weet ons wie met dié vertaling gehelp het, want 'n register met handtekeninge met vermelding van die vertaalde gedeelte, het bewaer gebly. Die vertaalwerk aan dié boek het aan die einde van 1894 'n aanvang geneem, en in teenstelling met die vorige boeke is daar nie elke week vergader nie, waarskynlik as gevolg van ds. Du Toit se bedrywige program. Sy getrouste helpers was D.F. du Toit (Dokter), dié se broer E.J. du Toit, J.B. Joubert en E. Jaspers, 'n swaer van Gideon Malherbe. Ds. F.S. du Toit het af en toe ook kom help en die name van prof. Jan Lion Cachet en ds. Du Toit se seun, Jacob Daniel, kom elkeen een keer voor.⁵

Volgende aan die beurt was Di Hooglied fan Salomo. Dit het nie as aparte publikasie die lig gesien nie, maar het in die eerste twee Nummers van Stemmen des Tijds verskyn. Di Psalme het egter weer in 'n afsonderlike boek die wêreld ingegaan nadat dit sedert Maart 1905 eers as vervolgstukke in Stemmen des Tijds opgeneem is. Dit was die laaste Bybelboek wat só uitgegee is, want die vertalings is maar sleg van die hand gesit.⁶ Vanaf Maart 1907 kon die lesers van Stemmen des Tijds lees aan Di Handeling van di Apostels. In 1908 is Di Evangelie volgens Markus gedruk nadat besluit is om voortaan die boeke van die Nuwe Testament in volgorde uit te gee.⁷ Dit was egter die laaste Bybelboek wat in druk verskyn het. Ds. Du Toit se herderlike reise as konsulent van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis⁸ het soveel van sy tyd in beslag geneem dat tussen 1908 en sy dood in 1911 slegs 'n gedeelte van Lukas vertaal is, waarvan dr. J.D. du Toit nog die manuskrip gesien het.⁹

Ds. Du Toit het daarop nadruk gelê dat sy vertalings letterlike vertalings is.¹⁰ Dit is inderdaad in so 'n mate letterlik dat dit soms selfs hinderlik is. 'n Paar voorbeelde behoort dit te illustreer: "En di aarde was woest en leeg geworde; en duisternis was op di afgrond; en di Gees van God broei op die waters" (Gen. 1: 2). "En God roep tot di lig: 'Dag!' en tot die duisternis roep Hy: 'Nag!'" (Gen. 1: 5). "Salig di eenvoudige, want di Koninkryk van die Hemele is hulle synel Salig di treurende, want hulle sal vertroos worde!" (Matt. 5: 3, 4).

"En Petrus sê fer hulle: 'Word feranderd fan gesindhyd en word gedoor elkeen fan julle op di naam fan Jesus Gristus...." (Hand 2: 38). Dit is ook interessant om daarop te let dat waar ons huidige Afrikaanse vertaling by sekere Psalms die opskrif "n Bedevaartslid" gee, hy dit vertaal met "n Optogslid".

Somtyds kom die vertalings ietwat plat voor. 'n Paar voorbeelde kan ook daarvan gegee word: "En an my word 'n maatstok gegê, nec 'n kiri...." (Openb. 11: 1). "As imand andere in di tronk goi word hy self in di tronk gegoi...." (Openb. 13: 10). "Uw knopkiri en wandelstok fertroos my" (Ps. 23: 4). "Myn frinde en myn maters staan fêr fan myn plaas af...." (Ps. 38: 12).

Die ontvangs van die vertalings was nie baie bemoedigend vir ds. Du Toit nie. Op die teenstand van die Kaapse en Vrystaatse Sinodes in die tagtigerjare is alreeds gewys.¹¹ Die toenemende persoonlike ongewildheid van ds. Du Toit sou ook seker heelwat daarmee te make gehad het. J.H.H. de Waal deel nog die volgende mee: "'Begryp jou,' het ek meer as een kerkman ergerlik hoor sê, 'om "de geest des Heeren" swaefde op de wateren" te verander tot "die gees van die Heer broei op die water"!'"¹² Ietwat ontmoedig deur die teenstand, het ds. Du Toit na sy 71 stellinge oor Afrikaans in 1890¹³ nie weer propaganda gemaak vir die noodzaak om die Bybel te vertaal nie. Na dese was dit vir hom meer 'n heilige tydverdryf as 'n volksaak.

Op die twee Taalkongresse van 1896 en 1897 is die Afrikaanse Bybelvertaling ewenwel deur sekere kongresgangers toegejuig en omdat daar genoem is dat "di Afrikaanse kinders di Hollandse Bybel ni ferstaan ni, mar anhou di ouers moet tog maar Genesis en Mattens in Afrikaans lees, want die hulle taal en di kan hulle ferstaan," het ds. Du Toit besluit om 'n boekie, Bijbelse Vrage en Antwoorde in Afrikaans, te skryf waarin die Bybelgeskiedenis sistematies deur middel van vrae en antwoorde uiteengesit is.¹⁴ 'n Interessante besonderheid is dat hy die Rigters van Israel daarin "Kommandante" noem.¹⁵

Alhoewel die vertalings nie deur die kerk en die bevolking aanvaar is nie, het dit tog besondere kultuurhistoriese waarde. Soos in haas geen ander opsig nie, het hy hiermee baanbrekerswerk verrig.

1. Ds. S.J. du Toit: *Di Bybel in Afrikaans*, passim.

2. A.w., p. 29.

3. (Ds. S.J. du Toit:) *Di Eerste Boek van Moses*, genoem *Genesis*, pp. v - viii.

4. A.w., p. vi.

5. Dit is in die besit van ds. H.C. Hopkins, Kaapstad.

6. *SdT* Maart 1907, p. 11.

7. *SdT* Sept. 1908, p. 4.

8. Vgl. Hoofstuk 7.

9. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 298.
10. Ds. S.J. du Toit: Di Eerste Boek van Moses, p. vii.
11. Vgl. Hoofstuk 3.
12. J.H.H. de Waal: My herinnerings van ons Taalstryd, p. 15.
13. Ds. S.J. du Toit: Afrikaans ons Volkstaal, pp. 109 - 115.
14. (Ds. S.J. du Toit:) Bijbelse Vrage en Antwoorde in Afrikaans, p. i.
15. A.w., Aanhangsel, p. iv.

Bybelverklaring

Afgesien van Bybelvertaler, was ds. Du Toit ook Bybelverklaarder by uitstek. Van geen Afrikaanse teoloog het ons soveel kommentare op Bybelboeke as van hom nie. Daarby het hy ook verskeie eksegetiese studies gelewer oor allerlei onderwerpe, hoofsaaklik eskatologies van aard.

Hy het betreklik laat eers met die sistematiese uitleg van Bybelboeke begin. In 1885 verskyn Nehemia als Volkshervormer. 'n Werklike kommentaar is dit egter nie, want sy doel daarmee was om Nehemia "voor te stellen als den vromen patriot, in wien patriotisme en godsvrucht, vrijheidszin en geloofsmoed, vaderlandsliefde en godsdienstijver zoo lieflijk en leerrijk vereenigd zijn."¹ Hy het dus 'n politieke bymootief daarmee gehad.

Die eerste werklike kommentaar wat hy geskryf het, slegs ter wille van die inhoud van die boek onder behandeling, was De Brief van Judas wat in 1891 en weer in 1897 in De Getuige verskyn het en daarna as afsonderlike boekie gedruk is. Hieraan het hy dus begin werk in dieselfde tyd toe hy die Bybelvertaling in alle erns aangepak het. Bybelvertaling en Bybelverklaring was trouens vir hom onlosmaaklik aan mekaar verbonde. Die sewe boeke wat hy in Afrikaans vertaal het, het ook verklarende aantekeninge bevat. Veral dié op Psalms is redelik breedvoerig.

Die verklaringe wat nie in samehang met vertalings uitgegee is nie, het almal in De Getuige verskyn. Benewens De Brief van Judas, het hy kommentare geskryf op Openbaring (1892 - 1896), Galasiërs (1898 en 1899), Jesaja (1899 - 1901) en Jakobus (1901 - 1904). Van hulle is dié op Openbaring en Jesaja ook apart gepubliseer.

Gesien sy groot belangstelling vir die eskatologie en die sogenaamde onvervulde profesieë, is dit nie vreemd dat sy kommentaar op Openbaring die dikste boek is wat hy geskryf het nie. Hy het dit wel nie aangedien as wetenskaplike werk nie,² maar dit getuig nietemin van sy wye belesenheid en volkome beheersing van sy onderwerp. Hy het die boek so geskrywe dat dit by die huisgodsdiens gelees kon word, want by elk perikoop wat hy behandel, gee hy ook gepaste Psalms en Gesange aan wat gesing kon word. Sy standpunt was dat ons in Openbaring twee chronologiese beskrywings vind van die eindgebeure. In Hoofstuk 6 tot 9 word die inhoud van die buitekant van die boekrol wat van binne en buite beskrewe is (Openb. 5: 1), geopenbaar. Dit teken "de toekomst van Christus.... van hemelsche zijde". Hoofstuk 10 tot 20 deel die inhoud van die binnekant van die boekrol mee en daarin word "de aardsche zijde.... van Christus toekomst" bekend gestel.³ Die kommentaar wat by die Afrikaanse vertaling van Openbaring gevoeg is, stem in hoofsaak ooreen met dié in De Openbaring van Jesus Christus, alhoewel dit

baie bondiger en saakliker is.

Al die ander kommentare van ds. Du Toit is nie baie breedvoerig nie en gee meer homiletiese stof as wetenskaplike redenasies. Nogtans het hy blyke gegee van tekskritiese arbeid waar hy wys op variasies in die lesings van die oudste manuskripte en somtyds alternatiewe vertalings aan die hand doen. Sy werk was ook nie baie oorspronklik nie, want in elke kommentaar noem hy die name van die skrywers op wie hy steun en van wie hy soms lang stukke aanhaal waar hy dit gepas vind. Al is hierdie kommentare nie juis wetenskaplik nie, kan die prediker van vandag nog met vrug daarvan gebruik maak, alhoewel sommige insigte daarin sedertdien agterhaal is.

In De Getuige van 1901 het hy begin met 'n reeks oor die Ou Testament, De Schrifverklaarder, en daarmee voortgegaan in Stemmen des Tijds tot 1907. Daarna het dit as aparte publikasie die lig gesien. Dit was 'n werk van dieselfde aard as die Bybelsch Dagboek van 1880 waarin die Nuwe Testament behandel is, eger met die verskil dat laasgenoemde die werk van verskeie predikante was en hy alleen vir De Schrifverklaarder verantwoordelik was. Daarin kom ook dagstukke voor wat verskeie boeke van die Ou Testament dek en in die volgorde wat hy kies, probeer hy om die chronologie van die Bybelse geskiedenis te bewaar. So is Job direk na Genesis geneem en die boeke van Samuel, Konings en Kronieke as geheel behandel. Na die verskyning van De Schrifverklaarder het hy voortgegaan om die orige boeke van die Ou Testament in Stemmen des Tijds op dieselfde wys te behandel, maar sy dood in 1911 het hom verhinder om dit te voltooi.

Oor 1 Kon. 13 het hy in De Getuige van 1887 'n reeks, De Men Gods uit Juda of Gods Woord en 's Menschen Woord, geskryf. In Stemmen des Tijds van 1901 en 1912 is dit herhaal.

'n Werkie wat hy in 1892 uitgegee het, Handboek ver Godsdiens-Onderwijs, lê ook op die terrein van die Bybelverklaring. Dit is 'n goudmyn van informasie. By wyse van tabelle word 'n oorsig van die Bybelgeskiedenis en talle ander wetenswaardighede oor die Bybel en die Christelike godsdiens gegee. Iemand wat dié boek deurwerk en alles onthou, se Bybelkennis sal beslis voortreflik wees.

Ds. Du Toit se werke oor die eskatologie en die profesieë neem 'n besondere plek in by sy arbeid as Skrifuitlegger. In die twee hoofstuk is al vlugtig gewys op De Onvervulde Profetiën en ander boeke met dieselfde strekking. Hy het steeds voortgegaan om oor hierdie onderwerpe te skrywe en in hierdie verband kan die volgende werke, wat almal eers in De Getuige of in Stemmen des Tijds verskyn het, vermeld word: De Verdorde Vijgeboom (1885), De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt (1899) en De Drie Onreine Geesten (ongedateer). Daarby

kom nog ook nog sy kommentare oor Jesaja, Judas en Opentoring. In De Getuige het hy drie artikelreekse geskryf wat nie afsonderlik herdruk is nie, naamlik De Tijd en Teekenen van het Einde (1884 en 1885), Profetien thans onder Vervulling (1887) en De Groote Profetie van den Grooten Profeet (1896 - 1898). Laasgenoemde is 'n uiteensetting van Christus se Profetiese Rede in Matt. 23 - 25. Die rubriek in De Getuige, "Teekenen der Tijden", is ook al genoem. Daarin het hy ook heelwat van sy beskouinge oor die profesieë weergegee.

Met al hierdie werke en artikelreekse op die gebied van die eskatologie het hy hom 'n waardige opvolger van ds. G.W.A. van der Lingen as profesieverklaarder getoon. Van dié se gedagtes het hy aan ook meermale aangehaal. Dit is egter lig te begrype, in die lig van die ontsaglike hoeveelheid wat hy op hierdie terrein geskryf het, dat 'n volledige uiteensetting van sy gedagtes nie binne die bestek van hierdie werk weergegee kan word nie. Slegs enkele hoofpunte kan aangestip word. Daarvoor maak ons veral gebruik van De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt wat 'n verkorte verwerking van De Onvervulde Profetiën van 1878 is. Aangesien hy soveel Skriftuurplase aangee om sy standpunte te staaf, is dit 'n onbegonne taak om dit hier te herhaal.

Met sy verklaring van die profesieë het hy van die veronderstelling uitgegaan dat "iedere profetie die niet zichtbaar eene symbolische betekenis heeft, lettertlijk genomen [behoort] te worden." Daarenteen wys hy die rigting "dat de Bijbel in een ultra-geestelijken zin verklaart, en het Woord van God eene reeks van raadselen maakt," beslis van die hand. So letterlik het hy die profetiese gedeeltes van die Bybel opgeneem dat hy selfs gemeen het om daarin voorspellings van treine, fietse, vuurwapens, hipnotisme en grammofoon te vind.⁵

In navolging van ds. Van der Lingen,⁶ was hy van opinie dat die sewe gemeentes van Openb. 2 en 3 sewe opeenvolgende toestande of tydperke in die kerkgeskiedenis uitbeeld. Aanvanklik het die kerk as geheel die toestande geken van Efese, die moedergemeente van die ander Klein-Asiatiese gemeentes, waarin daar eweveel goed en kwaad was. Daarna was daar aan die een kant 'n ontwikkeling na die verwêreldlike kerk wat in Laodicea sy hoogtepunt vind en aan die ander kant 'n ontwikkeling na die aktiewe maar vervolgte kerk wat deur die gemeente van Filadelfia voorgestel word.⁷

Die een besondere teken wat die naderende wederkoms van Christus sal aandui, is "de nationale herleving der Joden". Die Jode sal al hoe meer onderdruk word, sodat hulle in groot getalle na Palestina verhuis waar hulle egter nog steeds volhard in hulle verwerping van Christus.⁸ Om hierdie rede was ds. Du Toit so intens geïnteresseerd in die lotgevalle van die kinders van Abraham. Ons het al daarop gewys

dat hy met verskeie Jode, bekeerd en onbekeerd, vriendskapsbande aangeknoop het.⁹ In 1882 het hy selfs aan die hand gedoen dat 'n fonds in die lewe geroep word om die vervolgte Jode in Rusland te help om na Palestina te emigreer.¹⁰ In 1897 is een hele uitgawe van De Getuige gewy aan 'n verslag van 'n Jionistiese kongres wat in Switserland gehou is.¹¹

Van die gebeurtenisse rondom Christus se wederkoms gee hy 'n gedetailleerde beskrywing, waaruit blyk hoe letterlik hy die profesieë vertolk. In Jerusalem, so hoor ons, sal die Jode hulle besig hou met die herbou van die tempel.¹² Aangesien Salomo die goud vir sy tempel uit Ofir, waarskynlik geleë naby aan die Transvaalse goudvelde wat in 1865 ontdek is, laat haal het, is dit waarskynlik dat die Jode wat soveel belange aan die Witwaterbranda verkry het, ook van hierdie goud sal gebruik vir die herbou van die tempel.¹³ Uit die geledere van die Jode sal die Antichris tevoorkyn tree en spoedig 'n staatkundige en godsdienstige leier word wat 'n groot deel van die wêreld agter hom sal skaar terwyl hy die getroue gelowiges sal vervolg.¹⁴

Sedert sy studentedae het ds. Du Toit al gevoel dat die eindtyd nie meer ver weg kon wees nie.¹⁵ en daarom het hy hom oor die Antichris aldus uitgelaat: "Mogelyk liet die toekomstige geweldhebber reeds in de wieg; mogelyk speelt hij reeds langs de straat; mogelyk zit hij reeds aan de schooltafels van een der Antichristelijke scholen waar Bijbel en Christendom zwijgen moeten voor de vrijheid dzer eeuw!"¹⁶ Deur die Antichris sal die ou heidense Romeinse Ryk herstel word wat moontlik gemaak word deur die ondergang van die Turkse Ryk.¹⁷ Teen hierdie ryk sal Rusland oorlog verklaar en as die nood in Jerusalem op sy hoogste is, sal Christus as redder verskyn terwyl die Jode met boete en berou Hom as sodanig sal erken. Sy koms gaan gepaard met aardbewings en onweer sodat al sy vyande in verwarring vlug.¹⁸

Na sy oorwinning sal Christus die alvallige en verwêreldlikte Kerk wat aan die kant van die Anticaris gaan staan het, veroordeel en die regverdiges uit die dood laat opstaan. Die kragtige natuurverskynsels en omwentelinge sal veroorsaak dat daar 'n gedeeltelike hernuwing van die aarde plaasvind ter voorbereiding van die Duisendjarige Ryk.¹⁹

Dit is te verstane dat ds. Du Toit wou bereken wanneer die wederkoms van Christus sou plaasvind. Aanvanklik was hy van opinie dat dit in 1996 verwag kon word. Hy het gereken dat daar 6 000 jaar van stryd en werksaamheid tussen die skepping en die wederkoms van Christus moes verloop, aangesien die Duisendjarige Ryk, wat na die wederkoms sou aanbreek en presies duisend jaar lank sou duur, 'n sabbatsrus vir die aarde inhou. Die datum van die skepping plaas hy in die jaar 4 004 v.C. op grond van die getekens in die geslagsregisters van die He-

breeuse teks van die Ou Testament - moontlik ook op grond van die Statevertaling se kantaantekeninge by Gen. 1: 1. Sesduisend jaar vanaf 4 004 v.C. bring mens dan by 1996 n.C.²⁰ Later het hy van ander berekenings gebruik gemaak en die wederkoms van Christus in 1917 geplaas.²¹

Met die aanbreek van die Duisendjarige Ryk sal Satan en sy helpers gebind word, terwyl die saliges deelneem aan die Bruilof van die Lam op die berg Sion.²² Veral in sekere hoofstukke van Jesaja het hy 'n beskrywing van die vreugdes van hierdie vrederyk gesien. Daar sou Israel 'n ereplek inneem en al die gelowiges sou saam met Christus heers.²³ Uit alle windstreke sal die afteergeblewenes van die ou Verbondsvolk terugkeer na die Beloofde Land en Christus as Koning te aanvaar. Die tempel te Jerusalem sal ook gesuiwer word van die gruwels van die Antichris sodat God weer daar gedien kan word. Offerhandes sal oorbodig wees, maar allerlei feeste sal daar gevier word. Tydens hierdie duisend jaar sal die hemel geopend bly sodat Christus daarteen kan terugkeer en later weer verskyn sonder dat daar van 'n tweede wederkoms sprake hoef te wees.²⁴

Na afloop van die Duisendjarige Ryk sal Satan weer losgelaat word om 'n kort tydjie sy krag te laat geld. Hy sal 'n groot opstand teen Christus op 'ou sit en Jerusalem aanval, maar hy sal deur vuur vanuit die hemel vernietig word. Daarna volg die oordeelsdag wanneer al die goddeloses van vorige eeue opstaan om voor God te verskyn. Nadat hulle die ewige straf ontvang het, sal die aarde deur vuur gelouter word om plek te maak vir 'n nuwe aarde en 'n nuwe hemel waar die toestande van die paradys weer sal heers.²⁵

Met sy chiliasme was ds. Du Toit nie uit pas met sy tyd nie. Verskeie leraars van die Ned. Geref. Kerk het dit ook geuldig, onder wie di. G.W.A. van der Lingen, P.D. Rossouw,²⁶ J. Addey Malherbe²⁷ en andere.²⁸

Ds. Du Toit se Skrifverklarings het besondere byval gevind by die lesers van De Getuige en Stemmen des Tijds. Veral in die negentigerjare, die produktiefste tydperk in sy loopbaan as teoloog, het daar gedurig briewe verskyn van mense wat hulle waardering daarvoor te kenne gegee het. Al is daar heelwat in sy beskouinge wat omstrede is, is dit tog duidelik dat hy 'n baie intensiewe studie van die Bybel gemaak het. Teologie was vir hom inderdaad in die eerste plek Bybelstudie.

1. Ds. S.J. du Toit: Nehemia als Volkshervormer, p. 1.

2. S.J. du Toit: De Openbaring van Jezus Christus, p. iv.

3. A.w., p. 75.

4. Hiervan het in 1913 'n Nederlandse herdruk verskyn:- Handboek voor Godsdienst Onderwijs, op de School, in de Katechisatie, bij het Huis.

5. DG 15.11.1884, p. 170; 15.11.1896, pp. 331 - 33.
6. Ds. G.W.A. van der Lingen: Apokalyptische Fragmenten (KB 18.5.1850, p. 157; 18.12.1850, p. 411).
7. S.J. du Toit: De Openbaring van Jezus Christus, pp. 21- 23.
8. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetiën, naar Tijdsorde Gerangschikt, pp. 2 - 5.
9. Vgl. Hoofstuk 2, 3 en 4.
10. DG 15.11.1882, pp. 161 - 167.
11. DG 15.9.1897.
12. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt, p. 5.
13. DG 15.11.1886, p. 156.
14. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt, pp. 5 - 7.
15. Preek oor Rom. 13: 12, GKA, SJT 6, p. 213.
16. DG 15.8.1887, p. 120.
17. DG 15.8.1887, pp. 114 - 18.
18. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt, pp. 9, 10.
19. A.w., pp. 11 - 16.
20. Ds. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetiën, Stelselmatig Behandeld, pp. X, XI, 217, 218; DG 15.11.1884, p. 171.
21. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt, pp. 14, 15.
22. A.w., pp. 16, 17.
23. Ds. S.J. du Toit: De Godspraken van Jezaja, pp. 26, 102 - 111, 118.
24. S.J. du Toit: De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt, pp. 19 - 22.
25. A.w., pp. 23 - 33.
26. Ds. P.D. Rossouw (Cearas): Godsdienstige Stukke (P.J. Nienaber (red.): Evangelii in di Volkstaal, p. 8).
27. Ds. J. Addey Malnerbe: De Wederkomst van Christus, passim.
28. KB 18.3.1854, pp. 83 - 86; 13.1.1872, p. 1.

Wraaar vir die Gereformeerde Leer

✓ Net soos sy geestelike vader, ds. G.W.A. van der Lingen,¹ het ds. Du Toit besonder veel klem laat val op die suiwere Gereformeerde leer en hy het dit as sy lewensroeping beskou om as verdediger daarvan op te tree.

Veral in vier publikasies het hy getrag om die leer van die kerk op die voorgrond te stel, soos dit geformuleer staan in die Drie Formuliere van Eenigheid: Die Nederlandse Geloofsbelydenis, die Heidelbergse Kategismus en die Dordtse Leerreëls. Daar is alreeds melding gemaak van die brosjure Oude of Nieuwe Paden? wat in 1876 verskyn het en waarin hy die standpunt van die belydenisskrifte verdedig het.² De Predestinatie volgens Bijbelleer en Kerkleer het hy in 1895 uitgegee nadat dit sedert 1892 in De Getuige as vervolgstukke opgeneem is. Van Het Kerkblad het dit 'n baie gunstige ontvangs geniet³ en prof. Gachet van die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk het dit by sy studente aanbeveel "als die beste wat oor die onderwerp kan gelees word."⁴ Soos vele ander geskrifte van ds. Du Toit was De Predestinatie nie 'n baie oorspronklike werk nie. Slegs die eerste ses hoofstukke het hy self geskryf en dan was dit slegs preke oor die onderwerp. Die res bestaan uit 'n gededite van dr. A. Kuyper se boek Dat de Genade Particulier is, 'n gedeelte van Calvyn se Institusie en die eerste hoofstuk van die Dordtse Leerreëls met die oordele van die verskillende groepe teoloë op die Dordtse Sinode oor die onderhawige punt. Die boek is dus eerder 'n kompilasie of bloemlesing oor die onderwerp van die uitverkiesing.

Om die kerk se belydenisskrifte beter bekend te stel, het in De Drie Formulieren van Eenigheid in 1896 en weer in 1899 uitgegee. Van die Nederlandse Geloofsbelydenis het hy 'n kommentaar versorg wat sedert 1899 as vervolgstukke in De Getuige opgeneem is en agterna afsonderlik gepubliseer is.

Oor die inhoud van hierdie werke val weinig aan te merk, aangesien hulle slegs 'n bekendstelling met die gereformeerde leer beoog het. Wat wel van belang is, is die talle aanklagte wat ds. Du Toit aan die adres van die Ned. Geref. Kerk rig as sou dié kerk sy gereformeerde belydenis versaak het. Hierdie besware verdien nadere aandag.

Alreeds as student het hy sy bedenkinge teen die dogmatiese rigting van die Ned. Geref. Kerk gehad en daarom was hy onwillig om 'n beurs vir verdere studie te aanvaar.⁵ Hierdie bedenkinge straal ook uit sekere preke wat hy as student geskryf het. In sy vroegste preek wat bewaar gebly het, na aanleiding van Rom. 13: 12, was hy van opinie dat slegs 'n klein deeltjie van die wêreld se Christene "'t zuiver zaligmakend geloof in Christus" bely, maar vir 'n groot deel is hulle

belydenis ook maar net 'n "ydele klank" en "vruchteloos".⁶ Dat hy ook die Ned. Geref. Kerk Kerk hierby insluit, is duidelik, anders sou hy die teendeel wel genoem het. In 'n klaspreek het hy beweer dat die kerk se "Bijbelstudie, Zondagsviering, kerkgaan, Bijbelgenootschappen, Zendinggenootschappen, Zondagscholen [en] Weeshuizen" niks meer as sierlike blare is nie, sonder egte vrugte daaronder.⁷

Sy kritiese houding teenoor die Ned. Geref. Kerk sou hy wel van ds. Van der Lingen oorgeneem het. Nadat die liberale dr. A.N.E. Changuion in 1853 tot ouderling van die Kaapstadse gemeente verkies is, het ds. Van der Lingen verklaar: "Een lijk is de Gereformeerde Kerk naar mijne beschouwing, sedert dat het Rationalisme gewettigd is door den Kaapstadsechen Kerkeraad, zonder dat eenig kerkbestuur of kerkelijke invloed iets daartegen gedaan heeft."⁸ Oor die wyse waarop die Sinodes van 1862 - 63 en 1867 die sake van die liberale leraars Burger en Kotzé behartig het, was hy baie ontevrede.⁹

→ ✓ Ds. Du Toit was ewensins van opinie dat die kerk nie ferm genoeg opgetree het teen hierdie liberale predikante nie. ✓ Hy het die hele geskiedenis gesien as 'n oorwinning vir die liberals, ¹⁰ 'n versaking van Christus deur die kerk en 'n prysgawe van die sleutelmag van die kerk. ¹¹ ✓ Deurdat die kerk die hoof voor die wêreld gebuig het, ¹² is gelowiges gedwing om die sakramente te ontvang uit die hande van "veroordeelde wederstrevens"¹³ en so het die wantoestand ontstaan dat ds. J.J. Kotzé van Darling by sy aftrede selfs "eervol ontslag" kon kry. ¹⁴ Alhoewel die meeste predikante van die kerk nulle aan die ortokse kant geskaars het, betwyfel hy hulle regsinnigheid en noem hy hulle Fariseërs. ¹⁵ → Dieselfde besware wat ds. Du Toit in hierdie opsig teen die Ned. Geref. Kerk gehad het, het ook vir versaeie leraars van die Gereformeerde Kerk gegeld. ¹⁶

Nog iets wat daartoe bygedra het om hom krities teen die kerk en veral teenoor ds. A. Murray in te stel, was die slegte behandeling, soos hy dit gesien het, wat die memorial ste in die Paarlse gemeente in 1875 ontvang het t-s hulle in 'n onverkwiklike stryd ter wille van hulle beginsels gewikkel was. ¹⁷

→ ✓ Telkens het hy die predikante van die Ned. Geref. Kerk daarvan beskuldig dat hulle kennis van die Belydenisskrifte veel te wense oorlaat en dat hulle die gemeentes in onkunde daaroor hou. ¹⁸ ✓ Hy het hoofsaaklik prof. N.J. Hofmeyr en ds. A. Murray in hierdie verband gekritiseer. In Oude of Nieuwe Paden? het hy prof. Hofmeyr beskuldig van 'n gebrek aan kennis van die predestinasieleer, die leer van die onweêrstaanbare werking van die Heilige Gees en die dogma van die "algeheele verdorvenheid der zonen en dochteren van Adam" en die volledigheid van Christus se versoening ten opsigte van daardie verdorvenheid. ¹⁹ In 1893 het hy

uittreksels uit prof. Hofmeyr se werk Tegenstellingen gepubliseer, saam met aanhalinge uit die Belydenisskrifte, om aan te toon waar daar verskille sou wees.²⁰

21 Ds. Murray sou in 'n boek "Geld" - Gedachten voor Gods Rentmeester stellinge kwytgeraak het wat ds. Du Toit laat beweer dat hy "niet alleen onbijbels en ongereformeerd, maar zelfs Rooms" is.²¹ In Di Patriot het een van ds. Du Toit se geesgenote wat homself "Streng Gereformeerde Patriot" noem, gesê dat ds. Murray "di grootste ondermyner van onse Gereformeerde leer" is,²² iets waarmee ds. Du Toit sou saamgestem het.²³

24 Ongelukkig is dit waar dat die Ned. Geref. Kerk by meer as een geleentheid die indruk geëkep het asof hy weinig omgee vir die Belydenisskrifte. Tydens die stryd teen die liberale rigting in die kerk, het die Sinode besluit om die Belydenisskrifte in Nederlands en in Engels te laat druk, en daaraan is gedeeltelik gevolg gegee,²⁴ maar verdere pogings in hierdie opsig het op niks uitgeloop nie. Nadat die Sinode van 1880 besluit het dat 'n nuwe Nederlandse uitgawe daarvan weer nodig is, het die kommissie wat dit moes uitvoer in 1883 nog niks gedoen nie en in 1886 gerapporteer dat hulle dit nie meer nodig ag nie, aangesien dr. Kuyper intussen 'n uitgawe daarvan besorg het.²⁵ In 1890 is weer besluit dat die Belydenisskrifte gedruk moes word.²⁶ 27 maar daaraan is klaarblyklik nie uitvoering gegee nie, aangesien geen verslag van die kommissie wat daarvoor moes sorg, onder die sinodale stukke van 1894 of 1897 te vinde is nie en dit ook nie weer voor die Sinode ter sprake gebring is nie. Ds. Du Toit het dit 'n treurige toedrag van sake gevind en dit betreur dat sommige predikante sy uitgawe van die Belydenisskrifte onder verdenking probeer bring.²⁷

Skynbaar was sommige behoudende predikante daarbenewens onseker oor wat die drie Formuliere van Eenigheid alles behels, want op die Sinode van 1862 het dr. William Robertson gereken dat die Doopsformulier daarby gereken moet word.²⁸ In die ondertekeningformulier vir predikante wat voorkom in die Wetten en Bepalingen van 1871 is die Belydenisskrifte ook aangedui as "de Belijdenis en Catechismus, zijnde Formulieren van Eenigheid."²⁹

Ds. A. Murray het soms in sy geskrifte dinge gesê wat mens laat twyfel aan sy gehegtheid en trou teenoor die gereformeerde leer. Volgens ds. B.J.K. Anderssen was hy soms geneig om die twee nature van Christus te vermeng en so die Geloofsbelydenis van Chalcedon geweld aan te doen.³⁰ In sy boek Holy in Christ het hy die volgende oor die Drie-eenheid geskryf: "The Trinity teaches us that God [Blykens die verband bedoel hy hiermee God die Vader] has revealed Himself in two ways. The Son is the Form of God, His manifestation as He shows Himself to man....

The Spirit is the Power of God, working in man, and leading him up to that Image. In Jesus, He who had been in the form of God took the form of man; and the Divine Holiness was literally manifested (kursivering van ons) in the form of a human life and the members of a human body. A new holy human nature was formed in Christ, to be communicated to us."³¹ Daarenteen leer die Nederlandse Geloofsbelydenis in art VIII dat God die Vader, God die Seun en die Heilige Gees nie manifestasies van een Persoon nie, maar drie onderskeie Persone is, en in art. XVIII dat Christus die gewone menslike natuur aangeneem het, wat iets anders is as dat "a new holy human nature" in Hom gevorm is.

In De Kracht van Jezus' Bloed het hy die gedagte verkondig dat die mens deur die bloed van Christus sodanig verander kan word dat hy "innerlijke overeenstemming in zin en wil" met Christus verkry wat hom "geschiktheid voor den hemel" berorg.³² Daarenteen leer die Nederlandse Geloofsbelydenis in artt. XXII - XXIV en die Heidelbergse Kategismus in Sondagsafdeling XXIII en XXIV dat die Christen die saligheid slegs deur die geloof in Christus se voldoening kan verwerf en nie deurdadig hy so goed word dat hy daardeur hemel toe kan gaan nie. Nog meer sulke voorbeelde kan seker aangehaal word, maar bogenoemde bewys dat ook ds. A. Murray nie te presies was in die formulering van sy gedagtes nie en so ongereformeerde idees verkondig het. Ds. Du Toit se aanklag was dus sekerlik nie misplaas nie, want indien ds. Murray, wat destyds die invloedrykste predikant in die Ned. Geref. Kerk was, op hierdie wyse gedwaal het, sou daar sekerlik andere ook moes wees.

Daar kan genoem word dat daar van liberale kant ook dikwels die verwyt na die kamp van die regsinniges geslinger is dat hulle wel die suiwerheid in die leer wil bevorder, maar dat hulle in die praktyk meermale self afwyk van daardie leer. In Nederland moes J.J. van Oosterzee hierdie klag van die liberale J.H. Scholten hoor en in Suid-Afrika het die voormanne van die liberale groep dieselfde aanklag aan die adres van ds. A. Murray en sy geesgenote gerig.³³ Met sy kritiek het ds. Du Toit dus nie alleen gestaan nie.

Vir hom was dit ook 'n ernstige beswaar dat Ordonnansie 7 van 1843, waardeur die Ned. Geref. Kerk vryheid van die staat ontvang het, die Belydenisskrifte verkeerd aangegee het. Volgens art. 6 van die Ordonnansie sou die leer van die kerk vervat wees "in de Geloofsbelijdenis van de Synode van Dordrecht, en in den Heidelbergischen Katechismus,"³⁴ waar dit inderdaad die Nederlandse Geloofsbelydenis, Heidelbergse Kategismus en Dordtse Leerreëls is. Volgens ds. Du Toit was die gevolg van die foutiewe opgawe dat die Ned. Geref. Kerk geen belydenis meer gehad het nie en dat die predikante dus met hulle dwaalleringe kon voortgaan.³⁵ Ook van die kant van die Gereformeerde Kerk is dieselfde kritiek teen die Ned. Geref. Kerk uitgespreek.³⁶

Die posisie van die Ned. Geref. Kerk kon inderdaad ernstig ondermyn word deur die foutiewe opgawe in die Ordonnansie, want art. 4 daarvan het neergelê "dat iedere Wet of Reglement van de gez. Algemeene Kerkvergadering of Synode, strydig of onbestaanbaar met eenige van de voorzieningen dezer Ordonnantie, nul en van geen kracht zal zijn."³⁷ Al sou die Belydenisskrifte dus korrek in die Wetten en Bepalingen van die kerk en in die ondertekeningsformulier vir predikante aangehaal word, kon daar aangevoer word dat dit in stryd met die Ordonnansie is. Daarvolgens sou die Ned. Geref. Kerk sedert 1843 dus slegs die Heidelbergse Kategismus as belydenisskrif besit het. Dit was in elk geval die sienswyse van meer as een liberale predikant.³⁸ Dr. J.A.S. Oberholster het egter oortuigend aangetoon dat dit nie deur die toedoen van die Kerk was dat die Ordonnansie so onnoukeurig was nie. Aanvanklik is ook niks gedoen om dit reg te stel nie, aangesien die kerk nie onder 'n bedreiging op leerstellige gebied gestaan het nie.³⁹

Nadat die stryd teen die liberalisme uitgebreek het, is daar verskeie pogings aangewend om die saak reg te stel. Mettertyd het die kwessie gekoppel geraak aan die vraag of die Ordonnansie nie in sy geheel herroep moes word nie, en aangesien die Sinode nie tot 'n bevredigende slotsom kon kom nie, is daar in 1886 besluit om die Ordonnansie net so te laat bly.⁴⁰ Die weifelende houding van die Sinode moet waarskynlik daarin gesoek word dat daar nie duidelikheid oor die vraag was of die herroeping van die Ordonnansie meer nadele as voordele vir die kerk sou inhou nie.⁴¹ Ds. Du Toit hier dus op 'n wesenlike gevaar vir die kerk gewys en die houding van die kerk aan onverskilligheid gewyt.⁴² Hierdie fout is wel in 1898 reggestel naat die eerste Gereformeerde Gemeente onder die Kruis die vorige jaar in Strydenburg gestig is, maar ook omdat daar mettertyd ander besware teen die Ordonnansie gekom het, onder andere dat dit die kerk se reg tot uitbreiding buite die Kaapkolonie se grense in gedrang gebring het.⁴³

Die vernaamste en mees direkte aanklag wat ds. Du Toit met betrekking tot die dogmatiese ingesteldheid van die Ned. Geref. Kerk genad het, was dat die kerk Remonstrants of Arminiaans sou geword het en die inhoud van die Dordtse Leerreëls opsy geskuif het. Alreeds in 1876 het hy prof. Hofmeyr daarvan beskuldig.⁴⁴ In 1880 het hy in Een Sprekend Portret van de Latste Dagen beweer dat hy dit "smartelijk" vind om "het Arminianisme openlijk te horen verkondigen" terwyl die wedergeboorte en bekering as "bloot menschelijk werk" beskou word.⁴⁵

Hy was nie die eerste om hiermee te kom nie. In 1869 het die Sinode van die Gereformeerde Kerk in 'n openbare verklaring van die redes waarom hulle in 1859 van die Ned. Geref. Kerk afgeskei het, onder andere die volgende gesê: "Onze onkunde liet ons veel in het donker,

maar ons hart voelde, en bij inzage van de Dord.che leerregels en dergelijke geschriften verstonden wij, dat ook hunne leerwijze l.d.i. van die 'meest geachte rechtzinnigen' in die Ned. Geref. Kerk meer smaakte naar het Remonstrantsche, dan naar het Gereformeerde."⁴⁶

As gevolg van hierdie beskuldigings het daar 'n lang bespreking in die Kaapse Sinode van 1880 plaasgevind. Dit was op dieselfde Sinode waar die inhoud en strekking van Die Patriot ook veroordeel is. Die bespreking vloei voort uit 'n lang besprekingspunt van die Kerkraad van Steynsburg, wat na alle waarskynlikheid opgestel is deur die leraar, ds. P.D. Rossouw. Daarin word gewys op die beskuldigings van ds. Du Toit en van die kant van die Gereformeerde Kerk sodat gevra word dat die Sinode opnuut sy gehegtheid aan die suiwere gereformeerde leer, soos uitgedruk in die Belydenisskrifte, moet verklaar. In sy toeligtig van hierdie besprekingspunt het ds. Rossouw voorgelees uit Die Patriot en gesê dat die beskuldigings daarin sy gemeente in beroering gebring het.⁴⁷ Ten slotte is 'n voorstel van ds. P.J.G. de Vos aanvaar wat soos volg lui: "In antwoord op Beschrijvingspunt No. 36 besluit de Synode, ter wille dergenen die door valsche voorstellingen verontrust zijn geworden in den Herderlijken Brief haar leedwezen uit te spreken over den geest van verachtmaking, waar door wantrouwen wordt gewekt tegen de Kweekschool en de Leeraren onzer Kerk, alsmede hare diepe overtuiging van de eenwige waarheid en waarde van de groote leerstukken der Nederduitsehe Gereformeerde Kerk, die haar van God ter bewaring zijn toevertrouwd."⁴⁸

In die herderlike brief is 'n paragraaf met dieselfde strekking opgeneem. Daarop het ds. Du Toit in Die Patriot geantwoord dat die leerstukke van die kerk nie deur die meeste predikante ontken word nie, maar wel misken word.⁴⁹

Die ondubbelsinnige verklaring van die Sinode was vir hom ewenwel nie 'n rede om op te hou met sy kritiek nie. In 1883 het hy fout gevind met ds. G. Morgan van Bloemfontein wat op sy kansel 'n predikant van die Metodiste Kerk toegelaat het en daarmee instemming met dié kerk se Arminianisme sou betuig het.⁵⁰ Dit het 41 lidmate van die Ned. Geref. Kerk in die Vrystaat genoop om 'n memorie daarteen by die Sinode in te dien. Die Sinode het dit egter van die hand gewys omdat dit sonder opgawe van plek of datum was.⁵¹

In De Predestinatie het ds. Du Toit openlik met die volgende verwyt gekom: "Groot is in deze de schuld der Kerk van onze dagen; de schuld van alle kerkgenootschappen; want door de verzwijging of achteruitstelling der predestinatieleer wordt God in zijne eere verkort. Maar vooral groot is de schuld onzer Nederd. Geref. Kerk. Zij versteekt daardoor het kleinood, haar gegeven, in plaats van die te dragen...."⁵²

Die skuld vir die feit dat die algemene genade geleer word, waarvolgens almal ewe veel kans het om salig te word, dat Christus vir alle mense, hoof vir hoof gesterf het om salig te word en waar daar dus nie van 'n uitverkiesing sprake kan wees nie, wyt hy aan die "Schots Methodisme" in die kerk.⁵³ Daarmee sou hy veral die rigting van ds. A. Murray bedoel het.

Op die "Samenkomst van Geloovigen" wat in 1897 direk na die Tweede Taalkongres gehou is, het ds. Du Toit op grond van die uitslag van vraelyste probeer aantoon dat die predestinasie feitlik nooit van die kansels van die Ned. Geref. Kerk af gehoor word nie.⁵⁴

Ook die sendingwyer van die Ned. Geref. Kerk het hy Arminiaans gevind, aangesien dit die mens se pogings in die plek van die werk van God stel. Twee werke op hierdie gebied het hom veral teen die lars gestuit: "In zijn boekje 'De Sleutel tot 't Vraagstuk der Heidenzending' verklaart ds. A. Murray o.a. dat wij de ganse heidenwereld binnen 10 jaren bekeren kunnen zo wij slechts ijver genoeg hebben! Waar is nu de Verkiezing en de Raad Gods? Waar de werking en leiding van de H. Geest? (....) Ds. J. Addey halherbe schreef 'n boekje van 80 bladzijden over 'De Zending, het gewichtvolste en meest praktische Vraagstuk van den huidige dag.' Heel het boekje is zo doorzuurd van onbijbelsche en ongereformeerde machtspreuken en ziekelijke gevoelvroomheid, dat 't schier onmogelijk is daaruit aanhalingen te geven, want dan zouden wij heel het boekje moeten overschrijven."⁵⁵ Daarenteen moet die sendingwerk op die volgende grondslae berus: "(1) Er zijn onder alle geslachten uitverkorenen, die moeten toegebracht worden, en daartoe moeten heilboden uitgaan om hen met Jezus, die enige naam, bekend te maken, en de zodanigen zal God zelf dan toebrengen door zijn Geest; maar (2) voor de volken als volken zal de prediking slechts tot een getuigenis zijn."⁵⁶

Ten ander individuele leraars het hy ook klagtes van Arminianisme gehad. Met die volgende uitlating van prof. Hofmeyr in sy boek Uit de Duisternis tot het Licht was hy nie gediend nie: "Uwe wedergeboorte is Godmenschelijk, en uwe bekeering is Godmenschelijk, terwyl bij de eerste het goddelijke, en bij de tweede het menselijke op den voorgrond treedt."⁵⁷ Dit was vir ds. Du Toit 'n bewys dat "onze Ned. Gereformeerde predikanten de zuivere Dordtsche Leerregelen ondermijnen in woord en geschrift...."⁵⁸ Ook dr. A. Kuyper was in 'n resensie van dié werk ontevrede met die aangehaalde gedagte.⁽⁵⁹⁾ 'n Noukeurige ondersoek van prof. Hofmeyr se boek bring egter aan die lig dat die vermeende Arminianisme daarin nie so erg is nie. Hy beweer inderdaad op dieselfde bladsy: "Daar uwe bekeering, zonder wedergeboorte, niet denkbaar is, is zij even zoozeer aan God te danken als uwe wedergeboorte."

Die volgende aanvegbare stelling kom netter ook daar voor. "Daar nu uwe wedergeboorte ontstaat door deze nieuwe betrekking, waarin de Heilige Geest u met God verbindt; zoo begriipt gij, bij een weinig nadenken, dat uwe wedergeboorte samenvalt met uwe bekeering."⁶⁰ In die Dordtse Leerreëls word gekonstateer in III en IV: 10, 12 dat die wedergeboorte en die bekering albei deur God alleen bewerk word en dat dit twee onderskeie aksies is. Ds. Du Toit se kritiek was hier dus nie heeltemaal onvanpas nie.

Ds. I.F.A. de Villiers het volgens ds. Du Toit in Bijbellessen voor de Binnokamer en den Bijbelkring, 'n uitgawe van die Bijbel- en Bidvereeniging in 1906, die Arminianisme gehuldig in sy behandeling van Rom. 8: 28 - 30 waar hy die algemene genade en die verkiesing op grond van 'n vooruitgesiene geloof geleer het.⁶¹

Ds. Du Toit kon inderdaad nog vele ander voorbeelde van Arminianisme by predikante van die Ned. Geref. Kerk gevind het. Dat is. A. Murray wel in 'n mate skuldig was aan Metodisme en Arminianisme in sy prediking, word toegegee deur Die Kerkhode, offisiële blad van die Ned. Geref. Kerk.⁶² Dit was die liberale ds. J.J. Kotze van Darling wat vir die eerste keer ds. Murray beskuldig het dat sy leringe in stryd met die Dordtse Leerreëls is, waaron hy geantwoord het: "De Dordtse vaders echter hebben zich wel gewacht om ergens te zeggen dat Hy alleen voor de uitverkorenen is gestorven, veel minder dat Hy niet voor allen is gestorven." Verder beweer hy dat die Leerreëls opsetlik so opgestel is "om ruimte te laten voor het gevoelen dergenen, die uitdrukkelijk predikten dat Christus voor allen gestorven was...."⁶³ Die teendeel word egter in die Dordtse Leerreëls II: 8 en 6 op II geleer, naamlik "dat die lewendmakende en saligmakende krag van die kosbare dood van Sy Seun hom toe uitstrek tot al die uitverkorenes om hulle alleen met die regverdigmakende geloof te begiftig..." en dat dit 'n dwaling is om te aanvaar dat God "aan alle mens die weldade wat deur die dood van Christus verkry word, in gelyke mate wou meedeel."⁶⁴

Elders, in Het Moderne Ongeloof, het ds. Murray gesê dat die sondear se "enige redding is in de vrijwillige onderwerping aan de reddende liefde Gods...."⁶⁵ Ds. J. Addey Walherbe, 'n kleinneef van ds. Du Toit,⁶⁶ wie se gedagtes oor die sending hom nie aangestaan het nie, het ook dergelyke Remonstrantse geluide laat hoor. In sy boek Onze Zonen en Dochteren beweer hy: "God verlangt sterker naar uwe bekeering dan gij, doch tegen uwen wil of zonder uwe toestemming kan Hy u niet bekeeren."⁶⁷ Die Dordtse Leerreëls weerspreek hierdie gedagtes in III en IV: 12, 14 waar gesê word dat die saligheid nie afhanklik is van die vrye wilsbeskikking van die mens nie, maar te wyte is aan die onweerstaanbare werking van God.

Die duidelikste uiting van Arminianisme het in 1911 van die redakteur

van De Kerkbode, ds. J. du Plessis, gekom. In die laaste uitgawe van De Kerkboue van 1910 het hy die boek van F. Kramer, De Vergeving der Zonden, bespreek en onder andere gesê: "Evenmin kunnen wij ons verenigen met titel en inhoud van het hoofdstuk over: 'Veler, niet aller vergeving.' 't Is alweer het 'geen Christus pro omnibus' van dr. Kuyper. Dit mag de euge 'Gereformeerde' leer wezen, maar is gewis niet het ruime evangelie."⁶⁸ Hierop het "Nederd. Gereformeed" geantwoord deur te sê dat ds. Du Plessis die Dordtse Leerreëls II: 8 woerspreek. Ds. Du Plessis se verweer was onder andere: "Laat ons liever erkennen dat de doorgaande leer van het Nieuwe Testament, zoals uit tal van Schriftuurplaatsen blijkt, duidelijk is, dat Christus voor alle menschen stierf; en laat ons tegelijkertijd erkennen dat de Schrift ons even duidelijk leert dat Hij in bezonderen zin voor de geloovigen, voor zijn schapen, voor de Kerk, zijn leven liet."⁶⁹ Toe daar steeds nog besware teen sy standpunt ingekom het, het hy dit aldus nader omskryf: "Men duide 't ons toch niet ten kwade als wij hier eerlijk erkennen dat het ons meer te doen is een zuiver schriftuurlijke, dan een zuiver Gereformeerde voorstelling van dit punt in de verzoeningsleer te geven. (....) Indien wij dus vragen: Voor wie is Christus gestorven? dan moet ons antwoord.... zijn: Voor alle menschen. Maar indien wij vragen: Wie zijn het nu eigenlijk die de vrucht plukken van den zoendood van Christus? dan zal ons antwoord moeten zijn: de geloovigen, de Kerk, de uitverkorenen."⁷⁰ Twee dekades later het ds. Du Plessis, intussen professor aan die Kweekskool, nog dergelyke gedagtes gehad toe hy beweer het dat die uitverkiesingsleer nie 'n fundamentele leerstuk van die kerk is nie.⁷¹

Indien mens ds. Du Toit sou glo en slegs let op die aanhalings wat hier gedoen is, dan sou mens inderdaad kon sê dat die Ned. Geref. Kerk Remonstrants geword het en weinig omgee het vir die gereformeerde belydenis. Dit is egter nie die volle waarheid nie.

By verskeie geleenthede het die kerk, by monde van die Sinodes of van individuele predikante, laat blyk dat hy sy gereformeerde belydenis op prys stel en wil bewaar. Daar is alreeds gewys op die Kaapse Sinode van 1880 se verklaring van sy gehegheid aan die leer van die kerk. In 1886 het ds. W.P. de Villiers die volgende besprekingspunt na die Sinode opgestuur: "De Hoog-Verwaarde Vergadering, ziende hoe noodig het is in onze dagen de Gereformeerde Leer en Beginselen zuiver te bewaren, spreekt het vertrouwen uit dat aan het Theologisch Seminarie de Leer der Gereformeerde Kerk en de Werken der Nederlandsche Gereformeerde Kerk, op zoodanig wijze behandeld worden, dat daardoor liefde tot die Gereformeerde waarheid, als gegrond op Gods Woord, aangekweekt worde bij onze aankomende Predikanten."⁷² Die Sinode het die gees van

van die besprekingspunt aanvaar deur 'n gepaste wysiging in die Wetten en Bepalingen aan te bring by die artikel waarin die vakke vir die Kweekskoolstudie voorgeskryf word.⁷³

In sy sluitingsrede voor die Sinode van 1894 het ds. W.A. Joubert gesê: "Er is reptzinnigheid in de leer staande gehouden in onze Kerk. Haar eenvoud in dit en andere opzichten maakt haar.... gewild. Haar streven is nog, onder Gods genade, om, naar des Apostels woord, 'onvervalscht-hed, deftigheid, opregtheid in de leer te vertoonen'."⁷⁴

Voor die Sinode van die Ned. Herv. of Geref. Kerk in Transvaal in 1906 het ds. H.S. Bosman in sy openingsrede heelwat gesê om die soort besware wat ds. Du Toit teen die leersuiwerheid in die kerk gehad het, te weerlê en bygevoeg: "Vergeten wij bij dit alles nooit, dat wij Kalvinisten en niet Arminianen, Gereformeerden en niet Wesleyanen zijn...."⁷⁵

Oor die uitverkiesingsleer is daar ook meermale deur predikante van die Ned. Geref. Kerk geskryf. Nadat dr. J.J. Kotzé in 1865 De Belijdenisschriften der Nederduitsech-Gereformeerde Kerk en derzelver Geschiedkundige Toelichting die lig laat sien het, het hy in 1871 De Predestinatieleer door de Synode van Dordrecht Vastgesteld, eene Toelichting uitgegee en in De Christen van 1883 het hy weer oor die saak geskryf.⁷⁶ Van prof. Murray was daar in 1880 iets soortgelyke in De Christen.⁷⁷

Prof. P.J.G. de Vos het kort na die Tweede Vryheidsoorlog in twee preke oor Luk. 18: 7 en Joh. 15: 16 in sy bundel Preken naar de Behoefte des Tijds die uitverkiesingsgedagte suiwer weergegee.⁷⁸ Waarskynlik het ds. J. Addey Malherbe ds. Du Toit se kritiek oor sy Arminiaanse gedagtes oor die sending ter harte geneem, want in 1914 het hy in Een Korte Catechismus der Goddelijke Waarheden heelwat ruimte aan die uitverkiesing afgestaan en 'n suiwere weergawe daarvan gegee.⁷⁹

Alhoewel ds. A. Murray heelwat uitprake gedoen het waarmee die predikante van die Gereformeerde Kerk sekerlik nie kon saamstem nie, het ds. W.J. Snyman van dié kerk hom nogtans in 1909 'n "waardige stryder voor het ware Christendom" genoem.⁸⁰

Op die Kaapse Sinode van 1886 het daar wel iets gebeur wat geïnterpreteer kan word as onverskilligheid teenoor die gereformeerde gedagterigting. Nadat dr. Kuyper in 1886 in botsing gekom het met die Sinode van die Hervormde Kerk in Nederland en dié kerk verlaat het om 'n eie kerk te stig waarin die Belydenisskrifte weer met volle krag gegeld het, het ds. W.P. de Villiers 'n beskrywingspunt na die Sinode opgestuur om simpatie met hom uit te spreek. Hy kon egter geen sekondant vir sy voorstel kry nie sodat hy dit teruggetrek het.⁸¹ Die onwilligheid van die Sinode om hom met Kuyper te vereenselwig, moet eerder

aan gebrek aan kennis oor Kuyper as aan onverskilligheid toegeskryf word. Daarbenewens was die naam van Kuyper destyds moontlik ook te nou gekoppel aan dié van ds. S.J. du Toit wat hom in die oë van die kerk, ten onregte, verdag gemaak het. Ook die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika het nouliks kennis geneem van Kuyper se lotgevalle. In De Maandbode is die naam van Kuyper vir die eerste keer in 1886 genoem toe daar iets van hom uit Di Patriot van die vorige jaar oorgeneem is.⁸² Nog lank voordat die Gereformeerde Kerk iets van Kuyper verneem het, het De Kerkbode in 1871 al twee artikels van hom oor die uitverkiesing geplaas.⁸³

Die gevolgtrekking waartoe gekom kan word, is dat die Ned. Geref. Kerk tydens ds. Du Toit se lewe nie totaal ongereformeerd geword het nie. Doelbewuste pogings om die gereformeerde leer te verwerp het, sover vasgestel kan word, by die ortodokse groep predikante nie voorgekom nie, behalwe moontlik in die geval van ds. J. du Plessis in De Kerkbode van 1911.⁸⁴ Ds. Du Plessis se teologiese opvattinge is in elk geval twee dekades later in die bekende Du Plessis-sake deur die Kaapse Sinode gerepudieer.⁸⁵ Ongelukkig is dit so dat verskeie predikante, waaronder ds. A. Murray, ook dinge geskryf het wat nie steeds in ooreenstemming met die belydenis is nie. Daar het só 'n mate van waarheid in ds. Du Toit se beskuldiginge gesit. Sy voorstelling van die toedrag van sake is egter oordrewe.

Daarby moet in gedagte gehou word dat hy in sy kritiek belangrike feite oor die hoof gesien het. Hy verswyg byvoorbeeld die titaniëse stryd wat vele regsinnige leraars tydens die sestigerjare teen hulle liberale kollegas gevoer het in die sinodesaal en die geregshoue, selfs tot in die Geheime Raad in Engeland en die wyse waarop De Volksvriend die gedogtes van die liberalisme beveg het.⁸⁶ Van ds. F. Lion Cachet se verdienstelike pogings in dieselfde tyd om die Hervormde Kerk in Transvaal te beweeg om die Formuliere van Eenheden as belydenisgrondslag te aanvaar, verneem mens ook niks by hom nie.⁸⁷

Sy besware verloor verder heelwat van hulle gewig indien bedink word dat hy self meer as een keer gedagtes verkondig het wat nie met die belydenis gerym kan word nie.

In antwoord op 'n vraag van 'n leser van De Getuige het hy in 1892 die volgende stelling gemaak: "Onze overtuiging.... is, dat alles: zon, maan en sterren, samen met de aarde, zich beweegt rondom den Troon van God, die het middelpunt van het heelal uitmaakt en die alleen onbewegelijk vast staat."⁸⁸ Twee jaar later het hy gesê: "De Hel is beneden, volgens den Bijbel, mogelijk overeenkomende met wat de wetenschap ons leert dat de ingewanden der aarde uit vuur bestaan."⁸⁹ Hy het die hemel en die hel dus gesien as plekke wat in die ruimte van

die heeal gelokaliseer is. Dit hou die moontlikheid in dat aan God ook as 'n ruimtelike wese gedink kan word - wat 'n panteïstiese gedagte is. Andere in sy tyd sou in elk geval ook so gedink het.

In sy kommentaar op Openbaring het hy geskryf: "Lezer, zigt gij reeds verzegeld door den H. Geest? Zoo ja, dan zij het uw ernstig streven anderen te redden, terwijl de lankmoedigheid Gods nog het oordeel vertraagt."⁹⁰ Dit druis in teen die strekking van al drie die gereformeerde belydenisskrifte, waarvolgens geen mens in staat is om 'n ander te red of te bekeer nie - dit kan slegs God doen.

Tydens die tweede helfte van 1895 het hy 'n reeks van 9 artikels, Neder-gedaald ter Helle, in De Getuige gepubliseer waarin die betrokke artikel van die Apostoliese Geloofsbelydenis bespreek word. Veral op grond van sy eksegeese van I Petr. 3: 18 - 20 en 4: 6 het hy die standpunt gehuldig dat Christus tussen sy dood en opstanding die evangelie "aan de geesten der lange reeds verstorvenen" in die doderyk verkondig het.⁹¹ Nêrens verwys hy na die Heidelbergse Kategismus se verklaring van die betrokke artikel nie. Al wat hy in hierdie verband sê, is: "Gelijk met vele ander leerstukken, zoo heeft de Roomsche Kerk in de Middeleeuwen ook dit leerstuk verdonkerd met menschelijke bijvoegselen. (....) Bij de Hervorming kwam hiertegen een reaktie. En gelijk met eenige ander leerstukken, ging men ook hierin tot een ander uiterste over, en schrikte zoozeer terug voor de dwaling, dat men samen met haar ook een groot deel der waarheid liet varen."⁹²

Dat sy gedagte van 'n letterlike hellenvaart van Christus met die Heidelbergse Kategismus in stryd is, sien ons in traag 44 waar die betrokke artikel in die Apostoliese Geloofsbelydenis van toepassing gemaak word op Christus se "helse kwelling" aan die kruis. Volgens dr. Kuyper se eksegeese van die betrokke tekste in I Petrus het dit geen verband met die woorde van die Apostolicum nie.⁹³

Die chiliasme wat ds. Du Toit verkondig, kan ook nie as gereformeerde beskou word nie. Dr. H. Savinck het afdoende aangetoon dat "het Nieuwe Testament antichiliastisch is".⁹⁴ In 1962 nog het die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk op voetspoor van verskeie ander Gereformeerde Kerke die chiliasme amptelik verwerp as 'n rigting wat met die Belydenisskrifte in stryd is.⁹⁵

Dit blyk dus duidelik dat ds. Du Toit self op sekere punte beslis ongereformeerde was. Sy verwyte wat hy na die Ned. Geref. Kerk geslinger het, verloor gevolglik baie van hulle krag. Desnieteenstaande kan hy as 'n yweraar vir die gereformeerde leer beskou word, die bo-vermelde sake daargelaat. Wat ook waar is, is dat hy veel meer klem op die Belydenisskrifte van die kerk laat val het as wat algemeen in sy tyd in die Ned. Geref. Kerk die geval was.

1. M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 213 - 17.
2. Vgl. Hoofstuk 2.
3. Het Kerkblad: 1.8.1895.
4. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, p. 366.
5. A.w., pp. 9, 10.
6. Preek oor Rom. 13: 12, GKA, SJT 6, p. 210.
7. Ds. S.J. du Toit: De Huidmerk, p. 266.
8. N. de Villiers: Herinnering aan het Leven en de Werkzaamheden van den Wel-eerw. Zeer Gel. Heer Goth. Wilh. Ant. van der Lingen, p. 132 (aangehaal deur M.C. Kitshoff: A.w., p. 215).
9. M.C. Kitshoff: A.w., pp. 220 - 27.
10. DAP 28.11.1879.
11. DG 15.2.1886, p. 25.
12. DG 1.2.1897, p. 65.
13. DG 15.2.1881, p. 24.
14. DG 1.2.1897, p. 65.
15. Ds. S.J. du Toit - C.P. Hoozenhout, ongedat., GKA, SJT 9/1, p. 192.
16. Ds. J. Beyer: Joernaal Gehouden vanaf Reddersburg naar Rustenburg, pp. 209 - 233; De Redaktie van het Kerkblad: Wijlen Prof. Postma's optreden teenover 'De Kerkbode' gehandhaafd, pp. 19, 20.
17. Vgl. Hoofstuk 2.
18. S.J. du Toit: De Drie Formulieren van Eenigheid, p. i; (S.J. du Toit:) De Nederlandsche Geloofsbelijdenis, p. 2; Ds. S.J. du Toit: Aan de Leden der Vrijstaatste Synode, p. 139; St 15.10.1887, p. 153, 54; 1.7.1897, p. 207.
19. (Ds. S.J. du Toit:) Oude of Nieuwe Paden? p. 9.
20. DG 15.4.1893, pp. 119 - 125; 15.5.1893, pp. 155 - 57.
21. SdT April 1909, p. 8.
22. DAP 23.2.1893.
23. Dr. F.C.L. Boeman van Pretoria het uit betroubare bron verneem dat "Streng Gereformeerde Patriot" D.E. Hauptfleisch van Wellington was. Hy was lid van die Genootskap van Regte Afrikaners en steeds 'n troue volgeling van ds. Du Toit op godsdienstige gebiede.
24. Acta Synodi 1863, KKA, S 1/11, p. 545; Acta Synodi 1870, KKA, S 1/12, pp. 177, 178, 183; Acta Synodi 1873, KKA, S 1/13, p. 40.
25. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 55, 56, 890; Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, p. 58; Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 61, 295, 296.
26. Acta Synodi 1890, KKA, S 1/18, p. 215.
27. DG 1.7.1897, p. 207.
28. S.P. Engelbrecht: Thomas Francois Burgers, p. 51.
29. Wetten en Bepalingen voor het Bestuur der Ned. Geref. Kerk in Z.A., 1847, art. 63.
30. Ds. B.J.K. Anderssen: Aspekte van die Teologie van Andrew Murray (KB 4.10.1967, p. 473).
31. Andrew Murray: Holy in Christ, pp. 109, 110.
32. Andrew Murray: De Kruis van Jezus' Bloed, pp. 99, 100.
33. M. van Rhin: Gemeenschap en Vereenzaming, een Studie over J.J. van Oosterzee, pp. 183 - 85; "X.Y.Z." (ds. J.J. Kotzé) en "Herder" (ds. T.F. Burgers): Wederlegging van ds. A. Murray's Boek "Het Moderne Ongeloof", passim.
34. Wetten en Bepalingen voor het Bestuur der Ned. Geref. Kerk in Z.A., 1847, p. 5.
35. DG 1.2.1897, pp. 63, 64.
36. Jan Lion Cachet: Benige Opmerkingen over het Boekje "Mijne Overkomst tot de Nederd. Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, verklaard door M.P.A. Coetzee, jr.", pp. 19, 20; De Redaktie van Het Kerkblad: A.w., pp. 25, 26.
37. Wetten en Bepalingen voor het Bestuur der Ned. Geref. Kerk in Z.A., 1847, p. 5.
38. S.P. Engelbrecht: A.w., p. 51.
39. Dr. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis, pp. 51 - 57.
40. Acta Synodi 1870, KKA, S 1/12, pp. 204 - 06; Acta Synodi 1873, KKA, S 1/13, pp. 25 - 30; Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 143; Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, pp. 20, 73 - 76.

41. P.B. van der Watt: Die Loedolff-saak en die Ned. Geref. Kerk, p. 146.
42. DG 1.2.1897, p. 64.
43. P.B. van der Watt: A.w., pp. 143 - 45.
44. (Ds. S.J. du Toit:) Oude of Nieuwe Pad? p. 9.
45. Ds. S.J. du Toit: Een Sprekend Portret der Laatste Dagen, pp. 24, 25.
46. Acta Synodi Geref. Kerk 1869, p. 39.
47. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 890; De Christen 29.10.1880, p. 413.
48. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 55.
49. De Christen 26.11.1880, pp. 439, 440; DAP 10.12.1880.
50. DG 15.2.1883, p. 20.
51. Acta Synodi OV 1883, pp. 614, 630.
52. Ds. S.J. du Toit: De Predestinatie, p. 5.
53. A.w., pp. 6, 7.
54. DG 1.2.1897, p. 50.
55. (Ds. S.J. du Toit:) Open Brief aan allen die nog de Gereformeerde Belijdenis en Beginselen zijn Trouw Gebleven in Zuid Afrika, pp. 18, 19.
56. A.w., pp. 31, 32.
57. N.J. Hofmeyr: Uit de Duisternis tot het Licht, p. 90 (die kursivering is van ons).
58. DG 15.2.1893, p. 42.
59. DG 15.2.1893, p. 42; 1.7.1893, p. 213.
60. N.J. Hofmeyr: T.a.p.
61. SdM Junie 1906, pp. 10 - 12.
62. KB 10.3.1954, p. 310.
63. De Volksvriend 1.3.1871 (aangehaal deur J.A.S. Oberholster: A.w., p. 74).
64. Vgl. hieroor dr. A. Kuyper: Uit het Woord, Tweede Serie, Eerste bundel, Dat de Genade Particulier is, pp. 3 - 130.
65. Andrew Murray: Het Moderne Ongeloof, p. 291.
66. In Kort Lewensskets van ds. en Mevr. J.A. Malherbe, p. 1.
67. Ds. J. Addey Malherbe: Onze Zonen en Dochteren, p. 19.
68. KB 29.12.1910, p. 429.
69. KB 19.1.1911, p. 46, 26.1.1911, p. 62.
70. KB 13.4.1911, pp. 242, 43.
71. Het Zoeklicht, April 1930, p. 127.
72. Acta Synodi, 1886, KKA, S 1/17, p. 153(a)(9).
73. Acta Synodi, 1886, KKA, S 1/17, p. 107.
74. KB 14.12.1894, p. 846.
75. Notulen van de Achtste Synode der Ned. Herv. of Geref. Kerk in Zuid-Afrika, 1906, p. 95.
76. De Christen 27.4.1883, p. 155.
77. De Christen 21.5.1880, p. 192.
78. P.J.G. de Vos: Preken naar de Behoeftes des Tijds, pp. 113 - 127, 188 - 205.
79. Ds. J. Addey Malherbe: Een Korte Catechismus der Goddelijke Waarheden, pp. 4 - 6.
80. Ons Land 21.1.1909.
81. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 128, 153(a)(11).
82. De Maandbode 1.8.1886.
83. KB 15.7.1871, p. 209; 29.7.1871, p. 225.
84. Die liberale predikante in die Ned. Geref. Kerk word hier buite rekening gelaat omdat hulle na 1870 feitlik geen invloed meer in die kerk uitgeoefen het nie.
85. Vgl. hieroor Sen. F.S. Malan: Ons Kerk en Prof. Du Plessis.
86. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 208 - 236; J.D. Kestell: Het Leven van Prof. N.J. Hofmeyr, pp. 96 - 107; A. Dreyer: De Strijd onzer Vadersen tegen het Liberalisme, passim; M.C. Kitchhoff: A.w., pp. 208 - 227.
87. Vgl. hieroor F. Lion Cachet: Aan de Leden der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek.
88. DG 1.3.1892, p. 78.
89. DG DG 15.2.1894, p. 63.
90. Ds. S.J. du Toit: De Openbaring van Jezus Christus, p. 81.

91. DG 1 8.1895, p. 230.
92. DG 1-7.1895, p. 198.
93. Dr. A. Kuyper: *E Voto Dordraceno* 1, pp. 455, 56.
94. Dr. H. Bavinck: *Gereformeerde Dogmatiek* IV, pp. 639 - 652.
95. *Handelings van die Eerste Vergadering van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk*, 1962, pp. 53 - 94, 248.

Prediking van die Woord

As prediker en kanselredenaar het ds. Du Toit groot talente gehad. In sy studentedae het hy al blyke gegee van die moontlikhede wat in hom skuil¹ en in sy latere lewe was hy 'n Woordverkondiger van formaat. Van weinig predikante is daar soveel preke gepubliseer as van hom en in haas elke nommer van De Getuige en Stemmen des Tijds het een of meer verskyn. 'n Hele paar is daarbenewens apart uitgegee.²

Dit is duidelik dat nie al sy preke gedruk is nie. Afgesien van die reekse Nehemia als Volkshervormer en De Man Gods uit Jude, wat in 'n sekere sin ook as versamelings preke beskou kan word, het daar meer as 200 van sy leerredes hul weg gering na De Getuige en Stemmen des Tijds. Alleen in Noorder-Paarl, waar hy met 'n langerige onderbreking meer as ses jaar gearbei het, moes hy digby 500 preke geproduseer het, afgesien van die boodskappe wat hy by bidure gelewer het. Nadat hy Transvaal toe vertrek het, het hy sekerlik nie opgehou om preke te maak nie. Aangesien die manuskripte van sy preke nie bewaar gebly het nie, is dit egter nie moontlik om te bepaal hoeveel hy werklik geskryf het nie. Daar kan wel aangeneem word dat dié wat gedruk is, volgens sy siening die bestes moes wees.

Wanneer nagegaan word welke tekste hy vir sy gepubliseerde preke gebruik het, aan val dit op dat hy bykans twee maal soveel uit die Nuwe Testament as uit die Ou Testament gepreek het. Van die briewe van Paulus maak hy betreklik weinig gebruik, terwyl amper die helfte van sy nuwe Testamentiese preke uit die Evangelies van Matteüs, Lukas en Johannes kom. Oor Openbaring is daar ook betreklik weinig. Uit die Ou Testament het hy by voorkeur uit die Psalms en Jesaja gepreek, terwyl Genesis ook 'n paar keer aan die beurt gekom het. Oor die kleinere profete besit ons feitlik geen preke van hom nie. Die feit dat hy soveel uit die Evangelies gepreek het, is toe te skryf aan die feit dat hy 'n groot hoeveelheid lydenspreke en paaspreke gepubliseer het. Sy voorliefde vir Psalms en Jesaja blyk ook uit die feit dat hy op albei kommentare geskryf het. Alhoewel hy min uit Openbaring gepreek het, beteken dit nie dat die eindgebeure selde ter sprake gebring word nie - dié het hy ook baie aan die hand van ander Skrifgedeeltes behandel.

Heelwat van sy preke en meditasies het hy in twee preekbundels, De Huiskerk en Het Kerkjaar uitgegee nadat hulle eers in De Getuige verskyn het. Eersgenoemde bundel het 'n preek vir elke Sondag van die jaar en die kerklike feesdae bevat, terwyl laasgenoemde preke en dagstukkes vir die sewe Lydensweke, die sewe Paasweke, die tyd tussen Hemelvaart en Pinkster en die Kerstyd aanbied.

In die keuse van sy preekstowwe het hy hom streng deur die kerklike

jaar laat lei. Dit was sy oorwoë mening dat die prediker nie slegs die lye en sterwe van Christus tydens die sewe weke voor Paasfees moet behandel nie, maar dat hy ook die opstanding van Christus in die sewe weke na Pasen na vore moet bring ten einde 'n gesonde ewewig te bewaar.³ Daarbenewens het hy in sy gepubliseerde preke steeds rekening gehou met die wisseling van die jaar, die intog van die Lente en Hervormingsdag.

Van sy groot kennis van die Bybel gee hy weldeeglik blyke in sy preke. Gedurig word Skrifgedeeltes aangehaal om sy uitleg van die teks onder bespreking te steun. Tussen dinge wat ver verwyderd van mekaar lê in die Skrif, sien hy baie keer 'n verrassende verband. In 'n lydensprek oor "De Vrijwillige Zelfovergave van den Middelaar" sê hy byvoorbeeld: "De eerste Adam werd gevonden, zich verschuilende in het digst van het geboomte, en moest uitgeroepen worden met een: 'Adam, waar zijt gij?' Maar de tweede Adam staat aan de poort van den hof zijne vijanden op te wachten met de vraag: 'Wien zoekt gij?'"⁴

Met sy eerbied en liefde vir die Woord van God, is dit verstaanbaar dat hy afwysend staan teenoor enige vorm van Skrifkritiek.⁵ Hy verklaar sy teks gewoonlik baie letterlik, selfs fundamentalisties.⁶ Meermale tref mens ook by hom 'n allegoriese verklaringswyse aan, wat hy soos volg motiveer: "In al de bijbelgeschiedenissen is er een geestelijke achtergrond. De schrijvers van 't N.T. voorgelicht door den H. Geest, wijzen ons hierin het spoor door hunne opvattingen en toepassingen van de gebeurtenissen, 'dingen die ander beduiding hebben,' letterlijk allegoriën, of zinnebeelden. (...) Maar geldt deze verklaringwijze van den geestelijken achtergrond aller bijbelgeschiedenissen, zij is inzonderheid van toepassing op het leven van Jezus."⁷ In warseke van sy preke kan mens die toepassing van hierdie opvatting sien. Hy sien byvoorbeeld Elia se hemelvaart as 'n allegorie van die hemelvaart van Christus, die hemelvaart van die verlore afgestorwenes en die hemelvaart van die verheerlikte Bruid van Christus by sy wederkoms. In die lig hiervan bespreek hy dan die roete wat Elia gevolg het om die plek van sy hemelvaart te bereik as 'n sinnebeeld van die weg wat Christus, die gelowige en die kerk moet aflê voor die verheerliking.⁸

Dit gebeur ook dat hy soms inlegkunde pleeg en gedagtes uit 'n teks haal wat nie daar staan nie. In 'n preek vir Hervormingsdag neem hy Jes. 21: 12 tot teks: "De wachter zeide: De morgenstond is gekomen, en het is nog nacht." Vir hom bestaan dié nagtelike toestand nog steeds in sy tyd en sonder dat die teks vir hom daartoe aanleiding bied, vertel hy ons dat dit tot openbaring kom in sekere toestande in die Ned. Geref. Kerk waaroor hy beswaard voel.⁹ Kort na die sluiting van

die vrede in 1902 publiseer hy 'n preek met die opskrif "Een Tijd van Vrede" na aanleiding van Pred. 3: 8. In plaas daarvan om die inhoud van die teks uit te lê, gee hy 'n uiteensetting van die vermeende simboliek van die Britse vlag met sy kruise, waarin hy meen om 'n aanduiding te vind van die Christelike gesindheid van Engeland.¹⁰

Teen die prediking van sy tydgenote het hy heelwat kritiek. So kla hy dat meer as een predikant "wel over een of ander schriftwoord zijne eigene gedachten en meeningen uitspreekt, maar niet de schriften zelven opent...."¹¹ Van die "autoriteitsgezag" van sommige predikante hou hy ook nie veel nie, want dit veroorsaak dat baie mense eerder glo wat hulle leraar sê as wat in die Heilige Skrif staan.¹² Hy vind verder dat die profesieë verwaarloos word, sodat die gemeentes geen voorligting ontvang ten opsigte van "de ernstige verschijnselen der tijden" en "de gewichtige vragen van den dag" nie.¹³ Hy beskou dit ook as 'n leemte dat die gemeente se aandag te veel bepaal word by Christus se dood en dat sy opstanding verwaarloos sou word.¹⁴ Baie predikers sou ook te veel klem laat val op "een oppervlakkige bekering", terwyl die wedergeboorte selde aan die orde gestel word.¹⁵ Dit is dan ook opmerklik dat dit juis dié sake is wat hy by voorkeur in sy leerredes behandel.

Die trant van sy preeke is gewoonlik nugter en saaklik sonder dat hy uiting gee aan emosionele opwellinge. Nogtans is daar af en toe 'n mistieke trek by hom te bespeur. Die volgende voorbeelde behoort dit te illustreer: "De oude mensch moet dood hier bij de poort. Het zwaard in de hand: dat zwaard trekken tegen u zelve; dat zwaard in uw eigen hart scooten! Dat is geen gemakkelijk zaak. En toch hier toe moet het komen. Hier is eene noodzakelijke zelfmoord, de zelfmoord van den ouden mensch! (....) Zeg nu niet: ik kan niet! Gij moet. Het woord komt tot u als een gebod, in de gebiedende wijze. Werp u in Christus armen!"¹⁶ Elders skryf hy: "Mijn Heiland! ik versta nu deze uitroeping. Ik wensch het Lam te volgen. waar het ook henen gaat. Ja, Gij gaat voor, hoe zou ik dan huiveren, of achter blij-en?"¹⁷

Af en toe wend hy 'n ietwat oordrewe retoriek aan, waar hy byvoorbeeld sekere Bybelfigure aanspreek: "Juicht dus niet te spoedig, ontaarde grootmoeder, met heel uw helsch gespuis! Beangstigt u dus niet langer om dat knaapje, gij hopen den te Jeruzalem! In Joas zal door de bewakende hand des Heeren de familie van Ahazia en de stam Davids voortbestaan. (....) Sluimer daarom maar rustig voort, lief kind! Hoe het nachtedierte ook rondom u brult, hoe verraderlijk de dolken om u heen glinsteren, gij hebt niets te vreezen."¹⁸ Dit is egter nie die normale trant waarin hy skrywe nie.

Omtrent ds. Du Toit se persoonlike godsdienstige lewe deel hy ons

baie mir mee in sy preke. Ons hoor baie meer van die objektiewe dade van God as van sy subjektiewe ervarings. Al wat ons in hierdie verband het, is 'n relaas van sy bekering as kind.¹⁹ Nogtans getuig sy preke duidelik van sy toegewydheid as christen. Die soenverdiens van Christus is die spil waaromheen die christelike lewe vir hom wentel. Eensydig Christosentries is hy egter nie, want aan die Vader en die Heilige Gees wil hy ook reg laat wedervaar. Een van sy preke het juis tot onderwerp: "Bidden tot den Vader door den Zoon, in den Geest."²⁰ Van sy eie verkiesing deur God was hy baie seker en by sy lesers dring hy ook aan om daardie sekerheid te bekom.²¹

Die doel wat hy met sy prediking wou nastreef, was om sy hoorders en lesers terug te roep "tot de wet en tot de getuigenis"²² en om hulle te lei "naar de oude pader".²³ Hy wou hulle dus nie souter opwek tot bekerings of aanspoor tot allerlei aksies nie, maar hulle kennis van die Heilige Skrif laat toeneem en hulle help in die versterking van hul geloof. Dit is stellig die rede waarom hy sake soos naasteliefde, sosiale verhoudings, maatskaplike ewels, die diens van barmhartigheid, die huwelik en die sending feitlik nooit aanroer nie. Sy ingesteldheid is baie meer vertikaal as horisontaal.

Dit is opvallend dat hy geen Kategismuspreke laat druk het nie. Daaruit moet egter nie afgelei word dat hy die Kategismus laat links lê het nie, want tydens sy bediening te Noorder-Paarl sou hy wel daaruit gepreek het. Daar is wel 'n paasprek wat aansluit by die gedagtes van die sewentiende Sondagsafdeling van die Kategismus, maar 'n Kategismusprek kan dit nie genoem word nie, want die betrokke gedeelte in dié leerboek word maar terloops bygehaal.²⁴ Al staan sy prediking nie juis in direkte verband tot die belydenisskrifte nie, het hy steeds getrag om die leer van die kerk aan sy hoorders en lesers oor te dra.

Die opbou van sy preke vertoon baie variasies. Sommige is sinteties van aard, m.a.w. daar is 'n deurlopende gedagtegang wat wentel rondom een sentrale gedagte. 'n Goeie voorbeeld hiervan is "De Stamboom van Jezus" wat handel oor Matt. 1: 1 - "Het boek des geslachts van Jezus Christus, den zoon van David, den zoon van Abraham." Hier bespreek hy chronologies die lotgevalle van Christus se voorouers om aan te toon dat God se belofte van 'n Verlosser in Christus vervul is, ten spyte van die aanslae van Satan om dit te verhinder.²⁵ Analitiese preke, waarin die stof opgedeel word in klein onderafdelings, het hy ook geskryf. Oor die woorde "Volg gij Mij" van Joh. 21: 22 het hy 'n preek gelewer wat 'n afdeling wy aan elkeen van die drie woorde van die teks en dié het hy weer onderverdeel in drie dele. So wys hy dat die woord "volgen" dié gedagtes inhou: "1. Loop Mij niet vooruit." "2. Blijf niet achter." "3. Wijk niet af."²⁶ Baie preke volg egter die

tradisionele drieledige indeling.

In 'n groot mate is sy preke slegs Skrifverklarings. Toepassings op konkrete situasies kom selde voor en sy standpunt ten opsigte hiervan is: "Gods woord, wel gelezen, juist verklaard, vereischt geene toepassing. Dat woord draagt zijn eigen toepassing op het geweten in zich zelf."²⁷ Daarbenewens het hy met die probleem gesit dat sy gepubliseerde preke nie slegs vir 'n enkele gemeente bedoel is nie, maar vir sy lesers oor die hele land en daarom kon sy toepassings nie anders as om vaag en algemeen te wees nie.

Sy leerredes rig hy hoofsaaklik op gelowiges en hulle spreek hy soos volg aan: "Geliefde broeders en zusters in den Heere," "getrouwe navolger van Christus," "belijder van Christus" of "gij wedergeborene."²⁸ Hy vergeet egter nie dat andere ook sy boodskap kan verneem nie, en daarom kom hy met oproepe soos dié: "Onwedergeborene, Pinksterdag heeft heden een roepstem tot u. (....) Haast u om uws leven wil! Heden zoo gij zijn stem hoort verhardt uwe harten niet!" "Wij roepen u nu in Jezus naam tot di cilien. Welke boodschap zal Hij van u terugontvangen? Wilt gij volgen, of niet? Wie weet of Hij u ooit weer zoo roepen zal, als heden. Hij roept u nu! Hij wil u zalig maken!"²⁹ Die preke waarin sulke oproepe verskyn, is egter in die minderheid, gesien sy afkeer aan sg. oppervlakkige bekerings.

Met die omstandighede waarin sy toehoorders en lesers verkeer, hou hy gewoonlik rekening. Toe 'n aantal Paarliete in 1880 opgeroep is vir kommandodiens teen die Basutos, het sy leerrede oor Jes. 26: 8 tot onderwerp gehad: "Gode verwachten, ook in den weg zijner gerichten."³⁰ Na die Eerste Vryheidsoorlog het hy aandag geskenk aan sake soos die vaderlandsliefde en die ingrype van God in die lotgevalle van volkre.³¹ Die gebeure tydens die Tweede Vryheidsoorlog het ook weerklank gevind in sy preke. Sy preek vir Kersfees 1900 handel dan oor vrede.³² Sy eie politieke gedagtes ten opsigte van die oorlog kom goed na vore in 'n leerrede na aanleiding van Rom. 13: 1 - 3 waarin hy die Kaapse rebelle veroordeel.³³

Die meeste van ds. Du Toit se preke is vandag nie meer bruikbaar in 'n onveranderde vorm nie, veral waar hy chiliastiese gedagtes verkondig of die Ned. Geref. Kerk kritiseer. Baie probleme wat hy aanraak, is nie meer aktueel nie. Die prediker van vandag kan egter met vrug gebruik maak van sy eksegese en die indeling van die stof wat hy aanbied.

By die lesers van De Getuige en Stemmen des Tijds het sy preke baie aanklank gevind en hulle het daarvan blyke gegee in briewe aan dié blaai. G.H. van Niekerk van Suffolk skryf in De Getuige: "Wat is ons voorrecht toch ook niet groot om in bezit te komen van dit heerlijke

boek, genaamd de Huiskerk. Mocht dit boek toch spoedig in elk huisgezin in Zuid Afrika gevonden worden!"³⁴ Van N.C. van Zyl van Amersfoort verneem ons: "Ik kan niet nalaten te zeggen, dat ik mij grootelijks verblijd in den Heer, dat al uwe verklaringen alleen op Gods Woord gegrond zijn, en dat gij de zaligheid alleen toeschrijft aan den eenigen naam, Jezus Christus."³⁵ Ontrent De Huiskerk het "een jonge onderwijzer in Transvaal" in 1907 getuig "dat ik nooit te voren zulke preken las of hoorde."³⁶

Ds. Du Toit was nie alleen vaardig met die pen nie. Ook die wyse waarop hy sy preke voorgedra het, het daarvan iets besonders gemaak. G.R. von Wielligh, wat hom van naby geken het, deel ons mee dat hy so boeiend gepreek het "dat sy toehoorders betowerd hom moes volg."³⁷ Dr. J.D. du Toit getuig van sy vader dat elkeen van sy preke "n ware opwekking" was. Iemand anders het na sy dood beweer: "Hij wist zijn hoorders, niet door de donder van Sinai, maar door het zoetste suizen der stilte, als op Moreb, aan zijn lippen te doen hangen."³⁸ Selfs aan die einde van sy lewe kon hy nog so meesleurend preek dat van sy haraste teenstanders van houding verander het.³⁹ Dit is ongetwyfeld mede te danke aan sy talente as redenaar dat hy tydens sy bediening te Noorloer-Paarl so 'n sterk aanhang kon geniet⁴⁰ en dat hy later 'n paar honderd lidmate van die Ned. Geref. Kerk kon beweeg om dié kerk te verlaat en die Gereformeerde Kerke onder die Kruis te stig.⁴¹ Van hom moes daar 'n eienaardige fassinatie op sy gehoor uitgegaan het. Dit hang waarskynlik saam met sy uiterlike, want die fotos wat van hom geneem is, toon dat hy 'n paar skerp, deurdringende oë gehad het. Dit is duidelik dat hy 'n prediker van formaat was. Oor die algemeen het hy die Woord suiwer verkondig en kon hy daarin slaag om sy boodskap op effektiewe wyse oor te dra.

1. Vgl. Hoofstuk 1.
2. S.J. du Toit: Het Beuwig Evangelie; Cefas (ds. P.D. Rossouw) en ds. (S.J.) du Toit: Godsdienstige stukke; Ds. S.J. du Toit: De Verdorde Vijgeboom; Ds. S.J. du Toit: Herdenking der Avondmaalsviering te Aberdeen; Ds. S.J. du Toit: Nachtmaalsviering te Klein Boetsap; Notulen van den Afrikaner Bond, gehouden te Burgersdorp, op 12 Maart 1896, en volgende Dagen, met Preeken van Di. Vorster, S.J. du Toit en D.H. Cilliers; Ds. S.J. du Toit: De Groote Tegenstelling.
3. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, p. i.
4. DG 15.2.1891, p. 34.
5. Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, p. 19; S.J. du Toit: Het Kerkjaar, p. 296.
6. DG 15.11.1834, p. 170.
7. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, p. 59.
8. A.w., pp. 332 - 36.
9. A.w., pp. 369 - 72.
10. DG Junie 1902, pp. 121 - 23.
11. Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, p. 19.
12. A.w., pp. 15, 16.

13. A.w., p. 15.
14. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, pp. 331, 32.
15. Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, pp. 44, 352.
16. A.w., pp. 45, 46.
17. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, p. 3.
18. A.w., p. 34.
19. Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, pp. 232 - 34.
20. A.w., pp. 196 - 203.
21. A.w., p. 219.
22. DG 15.1.1881, p. 4.
23. DG 15.9.1881, p. 130.
24. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, pp. 318 - 22.
25. A.w., pp. 29 - 40.
26. Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, pp. 47 - 53.
27. A.w., p. 12.
28. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, pp. 36, 88; Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, pp. 3, 5.
29. S.J. du Toit: Het Kerkjaar, p. 365; Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, p. 53.
30. DAP 19.11.1880.
31. DG 15.3.1881, pp. 33 - 40; 15.4.1881, pp. 49 - 53; 15.11.1881, pp. 161 - 65.
32. DG 15.12.1900, p. 369.
33. DG 1.10.1900, pp. 289 - 294.
34. DG 15.9.1893, p. 288.
35. DG 15.11.1893, p. 252.
36. SdT Maart 1907, p. 7.
37. G.R. von Wielligh: Persoonlike Herinneringe aan die Patriotmanne (A.S.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 61).
38. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Weg en Werk, pp. 404, 437.
39. SdT Junie-Julie 1910, p. 19.
40. Vgl. Hoofstuk 2.
41. Vgl. Hoofstuk 7.

Besinning oor die Erediens

Omtrent verskeie aspekte van die erediens het ds. Du Toit hom uitgespreek, alhoewel hy nêrens 'n sistematiese uiteensetting gee van sy sienswyses oor die liturgiek nie. Die saak waaroor hy hom in hierdie verband die meeste uitgelaat het en wat hier eerste aan die orde gestel word, is die gemeentesang. In hierdie verband het hy dit veral gehad teen allerlei "niewigheden", soos die invoer van nuwe wysies vir die Psalms en Gesange en die liederbundels van Sankey en De Kinderharp in die kerk.¹ Om hieroor te swyg, so het hy gereken, sou pligsversuim en sulfs sonde wees: "Dan is getuigen noodzaak, hoe pijnlijk ook; dan is het tijd de gemeente tot de oude paden terug te roepen."² Die inroeders van sulke nuwighede staan vir hom gelyk aan die diewe en rowers wat op 'n slinkse manier die kerk binnesluip, van wie Jesus in Joh. 10: 1, 2 spreek.³

Sy afkeer aan nuwe wysies vir die Psalms en Gesange is ietwat onbegryplik, aangesien sy geestelike vader, ds. G.W.A. van der Lingen, in die Sinode van 1852 daarop gewys het dat "er vele zangwijzen zijn welke thans schier geheel onbruikbaar zijn, en vele Psalmen dus niet gezongen worden", solat beter melodië daarvoor gesoek moet word. Die Sinode het ook so gevoel en 'n kommissie met die taak belas.⁴ J.S. de Villiers van die Paarl is genader om 'n aantal komposisies te lewer, maar die kommissie het bevind dat so iets groot teenstand sou uitlok, met die gevolg dat die Sinode in 1857 besluit het om die saak te laat vaar.⁵

In 1876 het die Sinode weer met die saak voortgegaan⁶ en in 1880 het J.S. de Villiers met sy koor uit Noorder-Paarl enkele nuwe melodië aan die vergadering in die sinodesaal voorgesing, waarop ds. Du Toit voorgestel het dat die nuwe wysies op rekening van die Sinode uitgegee word sodat die gevoelens van die gemeentes daarvoor eers getoets kon word en die Sinode daarna daarvoor kon besluit. Waarskynlik het hy gehoop dat die gemeentes die wysies sou afkeur. Op voorstel van ds. D. Ross is egter besluit om slegs 'n proefbundel uit te gee.⁷ Sodanige bundel is in 1883 voor die Sinode gelê.⁸

Presies wat ds. Du Toit se beswaar teen die invoering van nuwe wysies was, is nie heeltemaal duidelik nie. Skynbaar was dit gemik teen die wyse waarop dit geskied het, naamlik met verontagsaming van die gevoelens van die gemeentes.

Sy besware teen die bundel van Sankey en De Kinderharp het hy helderder geformuleer. Ira D. Sankey het sy liedere gekomponeer met die oog op die veldtogte van die Amerikaanse opwekkingsprediker, Dwight L. Moody. Omstreeks 1863 het ds. C. Murray van Graaff-Reinet De Kinderharp

saamgestel uit liedere wat hy uit verskeie bundels, onder andere dié van Sankey, vertaal het met die oog op gebruik in Sondagskole en Kinderdienste.⁹ 'n Verbeterde uitgawe daarvan het in 1877 die lig gesien en daarvoor het ds. W.P. de Villiers van Carnarvon die musikale versorging waargeneem.¹⁰

Ds. Du Toit was nie die enigste wat beswaard gevoel het oor die inhoud van De Kinderharp nie. In die gemeente Burgersdorp het daar in 1880 'n beroering oor die saak gekom.¹¹ Ook in ander gemeentes, soos Noorder-Paarl¹² en Lindley,¹³ was daar teenstand. In 1883 het ds. Du Toit in Die Patriot en De Getuige voorgestel dat memories teen De Kinderharp, Sankey se Liederebundel en die nuwe sangwysies aan die Kaapse Sinode, wat later in die jaar sou vergader, gestuur word.¹⁴ Verskeie memories het inderdaad voor die Sinode gekom, onder andere uit Burgersdorp, Wellington, Phillipstown, Steynsburg, Carnarvon en Sterkstroom.¹⁵

Tydens die sinodesitting is 'n hele dag aan die saak gewy en verskeie voorstelle is ingedien. Ds. W.P. de Villiers het voorgestel dat 'n kommissie aangestel word "om de thans gebruikte Kindergezangen aan Gods Woord te toetsen, om te zien of er iets in is, strijdig met de leer der Kerk", en dat die Sinode die gebruik van hierdie liedere afkeur "want het reeds tot oneenigheid en beroering geleid heeft of leiden kan." Dié voorstel is nie aanvaar nie, maar wel dié van ds. J.R. Albertyn van Riversdal dat die Sinode nie sal toelaat dat die Psalms en Gesange verdring word nie, maar tog met blydschap kennis neem dat Kinderliederen by die Sondagskool en Kinderdienste gebruik word en dat De Kinderharp deur 'n kommissie aan Gods Woord getoets moet word.¹⁶

Hierdie besluit het nie orals tevredenheid gebring nie. Ouerling J.C.M.D. du Plessis van Steynsburg, wat die voorstel van ds. W.P. de Villiers geseondeer het,¹⁷ het in De Zuid-Afrikaan geskryf: "De behandeling der nieuwigheden heeft op mij den indruk gemaakt dat de groote meerderheid der Synode geen bezwaar er in vond allerlei nieuwigheden en liederen in de Kerk in te voeren.... Ja, sommige sprekers maakten op mij den indruk dat zij het bijna onmogelijk vonden dat kinderen zonder gulke liederen in den Hemel kunnen komen."¹⁸

Die Vrystaatse Sinode het anderhalf jaar later ook oor die saak gepraat na aanleiding van 'n besprekingspunt van die predikant van Lindley waarin hy gevra het dat De Kinderharp kerklik goedgekeur moet word.¹⁹ Skynbaar was die teenstand in sy gemeente teen dié bundel die oorsaak van hierdie besprekingspunt. Die Sinode het dan ook besluit om 'n kommissie te benoem om in oorleg met die kommissie van die Kaapse Sinode die liedere van De Kinderharp te ondersoek "en - indien

zij overeenkomstig Gods Woord bevonden worden - dezelve aan de Synodale Vergadering van 1887, ter goedkeuring voor te leggen."²⁰

Die Kaapse kommissie het bevind dat alleen in drie van die liedere "uitdrukkingen voorkom, waartegen op grond van Gods Woord bedenkingen kunnen ingebracht worden...." waarop die Sinode die bundel, behoudens die drie gemelde plekke, goedgekeur het.²¹ Die Vrystaatse kommissie het egter slegs twee onaanvaarbare liedere gevind en die sinode het aanbeveel dat dit reggestel moet word, sodat die liedere in die Sondagse skole en kinderdienste gebruik kon word.²²

Die ondersoek waaraan De Kinderharp onderwerp is, het ds. Du Toit geensins bevredig nie, sodat hy in De Getuige 'n reeks artikels geskryf het: De Kinderharp aan Gods Woord Getoetst. In 1896 is die reeks weer herdruk in De Getuige in antwoord op 'n besluit van die Ring van Graaff-Reinet, waarin sy optrede in die gemeente Aberdeen afgekeur is na aanleiding van 'n beskrywingspunt wat ingedien is deur die Kerkraad van Graaff-Reinet, waar ds. C. Murray, opsteller van De Kinderharp, die leraar was.²³ Volgens ds. Du Toit was ds. Murray verantwoordelik vir gemelde beskrywingspunt vanweë sy toorn oor die feit dat ds. Du Toit "eene lange reeks van beschuldigingen.... van de grofste ketterijen" aan sy adres gerig het met sy ontleding van De Kinderharp.²⁴ Agterna is die artikels ook in brosjurevorm herdruk.

Ds. Du Toit se kritiek teen De Kinderharp is van ag nog van belang want vele van die liedere uit dié bundel is opgeneem in Die Halleluja, wat vandag nog by die Ned. Geref. Kerk gebruik word. Baie van sy besware was teen De Kinderharp as geheel, maar hy het ook talle liedere afsonderlik ondersoek. Hy vind talle leemtes in die bundel: "Maar waar word in de Kinderharp de volmaaktheden van den Schepper, de leer der goddelijke rechtvaardigheid en heiligheid; waar de leer van 't algemeen menschelijk verderf en de wedergeboorte door de vrijmachtige werking des Heiligen Geestes; waar de leer van de menselijke onmacht ten goede en van de goddelike verkiesing; waar de leer van de ewige straf, en zoveel meer ontwikkeld? Van al deze hoofdleerstukken word/t hier gezwegen."²⁵ Elders sê hy: "Een Remonstrantsche gemeente zal deze Kinderliederen met meer gepastheid kunnen gebruiken dan wij."²⁶ Ander besware is dat die liedere sonder orde gerangskik is, dat daar "eene vreeselijke begripsverwarring" heers en dat hulle soms profaan is en van 'n valse sentimentaliteit getuig.²⁷ Aangesien hy leier van die Afrikaanse Taalbeweging was wat ook die digkuns onder die Afrikaners aangemoedig het, is dit baie begryplik dat hy die volgende versugting sou slaak: "Maar lieve hemel, welk een dichtmaat! 't Is om van te gruwen!"²⁸

Ook die leer van die Drie-eenheid word geweld aangedoen. Die werk van die drie Persone in die Goddelike Drie-eenheid word verwissel en verwar.

Te veel klem word gelê op die aanbiddelikeheid van die Seun, terwyl die Vader en die Heilige Gees nie die nodige aandag ontvang nie. Soms word die Seun voorgestel as die Saakwaarnemer op aarde in plaas van die Heilige Gees, en die verlossingswerk word meermale slegs aan die Seun toegeskryf in plaas van aan al drie Persone. "Maar deze valsche verhouding komt het sterkst daarin uit wanneer het kind geleerd wordt, en dat zoo herhaaldelijk, zich een kind van Jezus te noemen."²⁹

'n Paar punte van kritiek teen sekere afsonderlike liedere sal hier seker nie misplaas wees nie. Lied 134 (Halleluja-lied 177) praat byvoorbeeld van "De Open Poort". Dit is nie duidelik of die poort van genade of die poort van heerlikheid bedoel word nie. Lied 118 (Halleluja-lied 40) handel oor die Ster van Betlehem. Hierdie ster "wordt hier aangebeden, en wel zoodanig dat de natuurlijke ster, die de wijzen uit het oosten volgden, verwardt wordt met Christus zelf als het licht der wereld."³⁰ Vir hom is onder andere lied 5 (Halleluja-lied 294) deurdronge van 'n "valsche volmaaktheidsleer". Waar gesing word: "Mijn geest, mijn ziel, mijn lichaam, Jezus geef ik aan U...." merk hy op: "Niet Jezus is hier de Hogepriester, door wien Gode offerhanden geschieden; maar de offers worden door den zondigen mensch tot Jezus gebracht." In lied 32 (Halleluja-lied 212) word "met vervelend herhalingen, het kind ingeprent - 'Slechts vertrouwen - dat is al,' alsof I Cor. 13: 2 en Jak. 2: 18 niet in den Bijbel stond."³¹

In die lig hiervan is dit vreemd dat daar verskeie male advertensies in Di Patriot verskyn het waarin "De Kinderharp met note" teen 2/6 deur die firma D.F. du Toit & Co. te koop aangebied is.³²

Ten opsigte van die sing van die Evangeliese Gesange al dan nie, was daar tydens die negentiende eeu en die twintigste eeu in Suid-Afrika heftige diskussies en dit is 'n bekende feit dat die afskeiding van die Gereformeerde Kerk in 1859 in 'n groot mate te danke is aan dié ontevredenheid met die sing van Gesange. Die vernaamste besware teen die Gesange was dat die tekste van dié liedere nie in Gods Woord te vinde is nie en dat hulle ongereformeerde gedagtes bevat. Om dié rede word daar slegs Psalms in die Gereformeerde Kerk gesing.³³ Met die Gesange het ds. Du Toit ook nie vrede gehad nie, maar sy besware was van 'n ander aard. In 1891, 1894 en 1895 het hy in De Getuige 'n reeks artikels laat verskyn, De Evangelische Gezangen aan Gods Woord Getoetst, wat in 1896 apart herdruk is. Sy vernaamste beswaar teen die Gesangebundel is die feit dat dit "op onwettige wijze in de Gereformeerde Kerken is ingevoerd", en om hierdie stelling te staaf, haal hy 'n lang stuk van Kuyper aan te dien effekte dat die bundel nie deur 'n bevoegde kerklike veradering, nl. 'n nasionale Sinode, by die kerk ingevoer is nie.³⁴ Saam met die Gereformeerde Kerk is hy van mening dat verskeie Gesange 'n liberale gees adem en dat daar meermale on-

bybelse denkkeelde in voorkom.³⁵ Teen die Gesange as sodanig is hy egter nie, want hy het verskeie Gesange ontleed om aan te toon dat hulle wel met die Bybel ooreenstem.³⁶ Teenoor die Gereformeerde Kerk wat niks anders as Psalms sing nie, toon hy aan dat die vroegste Christene ook Gesange moes sing het en dat daar ook heelwat gebreke sit aan die Psalmberymings.³⁷

Oor die wyse waarop die Nagmaal gevier behoort te word, het hy ook heelwat te sê gehad. Hy was byvoorbeeld van opinie dat die nagmaalswyn ten aanskoue van die gemeente in die beker gegiet moet word,³⁸ dat die gee van dankoffers aan die nagmaalstafel vir die armeversorging "een heerlijk overblijfsel uit de oude kerk" is³⁹ en dat dit baie gepas is om die dood van die Here op Kersdag te gedenk.⁴⁰ Laasgenoemde gedagte het hy ook te Noorder-Paarl in praktyk gebring.⁴¹

Dit was ook sy mening dat nie slegs geordende predikante die Nagmaal mag bedien nie, maar ook alle "geroepenen door den H. Geest" en dat dit nie noodwendig in 'n erediens moet plaasvind nie, maar daagliks in die huise van gelowiges kan geskied.⁴² Alhoewel hy in sy kommentaar op die Nederlandse Geloofsbelydenis niks oor die saak rep waar dit ter sprake kom nie,⁴³ is sy siening op hierdie punt in stryd met art. XXX van hierdie belydenisskrif en met art. VII van die Dordtse Kerkorde waar bepaal word dat die sakramente alleen deur bedienaars van die Woord bedien mag word.

Oor die wyse waarop die Nagmaal soms in die Ned. Geref. Kerk gevier is, het hy heelwat kritiek. Die gebruik om Nagmaal in die kerkbanke aan die gemeente te bedien, wat vandag algemeen is, het in 1888 te Riversdal by wyse van proefneming ontstaan, aangesien die ruimte voor die preekstoel te klein was om 'n groot tafel te huisves waar genoeg nagmaalsgangers kon aansit, soos die gewoonte destyds was. As noodmaatreël is die tafel in die konsistorie gedek, maar dit het so 'n onstigtelike gedrang veroorsaak dat ds. J.R. Albertyn, die leraar, op die plan gekom het om die nagmaalsgangers in die banke te laat bly sit. Die proefneming het so goed geslaag dat dit 'n vaste gebruik geword het.⁴⁴ Teen hierdie nuwigheid het dr. J.J. Kotzé en ds. W.P. de Villiers besprekingspunte na die Sinode van 1890 opgestuur, maar daar is besluit: "Een iedere gemeente zal zulke manier van bediening des Avondmaals houden, als zij oordeelt tot de meeste stichting te dienen, mits de uitwendige ceremoniën, voorgeschreven in Gods Woord niet veranderd en alle bijgeloof vermeden worden."⁴⁵ Daarmee is die Riversdalse gebruik per implikasie goedgekeur. Hierdie besluit is ook byna woordeliks oorgeneem uit art. LXII van die Dordtse Kerkorde. Nog voordat Riversdal met sy proefneming begin het, het ds. Du Toit al verklaar dat so iets die gronddenkkeeld van die Nagmaal, naamlik

die geestelike spysiging van die gelowiges om 'n tafel, verlore sou laat gaan.⁴⁶ Later het hy beweer dat dit 'n Roomse gebruik sou wees, aangesien slegs die predikant by die tafel sou aansit net soos die Roomse priester alleen by die altaar toegelaat word.⁴⁷ In Di Patriot het Oom Lokomotief omtrent die proefneming in Riversdal geskryf dat "deur 'n heele party leraars alles angewend word om ou'e gebruike, ou'e instellings en gewoontes te verander en alles op 'n nuwe en veral Engelse manier te skik. Party spreek dit reg uit dat di N.G. Kerk net nou 'n Engelse kerk sal wees...."⁴⁸ Deur dr. J.A.S. Oberholster is agter genoegsaam aangetoon dat die bediening van die brood en die wyn in die banke geen afbreuk aan die betekenis van die Nagmaal doen nie.⁴⁹

As voortvloeiende uit die Afskaffingsbewegings wat in die vorige eeu die gemeedere in Suid-Afrika gaande gehad het, waarvoor weldra meer, was daar diegene wat die Nagmaal met ongegistse wyn wou laat bedien, aangesien hulle die gebruik van enige alkoholiese drank as 'n onding beskou het. So het ds. G.A. Maeder van Ladybrand in 1882 by die Vrystaatse Sinode die gebruik van ongefermenteerde wyn by die Nagmaal voorgestaan.⁵⁰ Prof. Hofmeyr het dieselfde standpunt gehuldig en met die Stellenbosse Kerkraad het hy hierop in botsing gekom.⁵¹ Volgens ds. Du Toit het so iets inderdaad in die gemeente Lydenburg voorgekom.⁵² Om die gebruik van gegiste wyn in die Nagmaal te verdedig, het in Stemmen des Tijds 'n reeks artikels, Wat is de Ware Nachtmalswijn? gepubliseer. Daarin het hy getrag om aan te toon dat die Bybel slegs van gegiste wyn met 'n bedwelmende uitwerking gewag maak, dat ongegistse wyn destyds onbekend was en dat Jesus dus die eerste Nagmaal met gewone wyn moes ingestel het. Dit het hy gedoen deur 'n stelselmatige ondersoek van die Ou Testament, sekere ou heidense skrywers en die kerkvaders.⁵³

Toe ds. J.P. Liebenberg van Bethal in 1907 die Nagmaal aan 'n sterwende met koffie bedien het toe wyn nie beskikbaar was nie, het dit ds. Du Toit se verontwaardiging grootliks verwek. Vir hom was dit 'n teken van die verval waaraan die Ned. Geref. Kerk onderhewig sou wees.⁵⁴

Van bidure het hy ook nie gehou nie, alhoewel hy tydens sy bediening te Noorder-Paarl gereeld bidure gelei het.⁵⁵ In 1886 het hy hom vir die eerste keer teen so iets uitgespreek. Volgens hom meld die Bybel niks van bidure nie "en voor zoover die naam de zuivere uitdrukking is eener geregelde zamenkomst enkel en alleen met het doel om een uur lang te bidden, is de zaak evenmin bijbelsch, en evenmin gereformeed...."⁵⁶ Vir 'n onvolmaakte mens is dit onmoontlik om "een gans uur lang op waardige wijze in 't openbaar gebed door te brengen...." en daarom word dit nie in die Skrif geëis nie.⁵⁷ Wat die Bybel wel

ken, is verootmoedigingsdae, besondere geleentheid waar om 'n enkele saak gebied word.⁵⁸

Ook prof. N.J. Hofmeyr het destyds ingesien dat daar gevare kleef aan openbare bidure sodat hy 'n handleiding uitgegee het vir voorgangers in bidure. Volgens hom moet daar gewaak word teen die volgende misbruik: gebede wat nie met die Woord van God ooreenstem nie, gebede waarin ander biduurgangers in plaas van God aangespreek word, die gebruik van die Naam van God as 'n stopwoord en gebede wat so lank is dat dit ander biduurgangers vermoei.⁵⁹

Ds. Du Toit doen aan die hand dat daar in die plek van bidure sogenaamde onderlinge byeenkomste gehou word.⁶⁰ Met onderlinge byeenkomste bedoel hy nie die openbare eredienste nie, maar 'n geleentheid waar gelowiges saamkom om die Bybel te bespreek en veral aandag te skenk aan die naderende wederkoms van Christus. Die term "onderlinge byeenkomst" ontleen hy aan Hebr. 10: 25 waar die oorspronklike Griekse uitdrukking episynagagē is. Sy uitleg daarvan kom daarop neer dat so 'n onderlinge byeenkoms 'n nuwe-sinagoge is - net soos die Jode hulle eredienste in die tempel gehad het en daarnaas die minder formele byeenkomste in die sinagoges, so moet die Christene ook hulle amptelike eredienste in die kerk hê en daarnaas samekomste in gelowiges se huise. In Hand. 2: 42 - 45 en I Kor. 14: 26 - 40 vind hy ook beskrywings van sulke onderlinge byeenkomste.⁶¹ Op grond van hierdie tekste reken hy ook dat die sakramente by sulke byeenkomste tuishoort.⁶²

Soos nog aangetoon sal word, het die hou van onderlinge byeenkomste 'n vernieuende plek ingeneem in die gemeentelike lewe van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis.⁶³ Die hou van sulke samekomste wat vandag bekend staan as Bybelstudiekring, is allesins 'n lofwaaardige saak, maar volgens 'n Skrifverklaarder van naam is die term "onderlinge byeenkoms" vir so iets onvanpas, aangesien hierdie uitdrukking in Hebr. 10: 25 allie op die openbare eredienste van toepassing is.⁶⁴

Aan die einde van sy lewe het ds. Du Toit tot die insig gekom dat "lijkredenen" lievers nie gehou moet word nie. Hy vind dat daar in die Bybel geen voorbeelde van so iets te vinde is nie, dat dit gepas is dat die mens swyg waar God spreek deur middel van die dood en dat die gevaar bestaan om lofredes oor die afgestorwene te hou en die aandag van God af te lei.⁶⁵ In sy vroeëre lewe het hy nog nie dié beswaar gehad nie, want hy het byvoorbeeld in 1880 die begrafnisdiens van ds. G.W.A. van der Lingen se weduwee gehou.⁶⁶

1. DG 15.8.1883, p. 131.

2. DG 15.2.1883, pp. 20, 21.

3. DG 15.5.1885, p. 69.

4. Acta Synodi 1852, KKA, S 1/9, p. 127.

5. Acta Synodi 1857, KKA, S 1/10, pp. 219, 991, 992.
6. Acta Synodi 1876, KKA, S 1/14, p. 169.
7. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 78, 91, 92.
8. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, p. 168.
9. Dr. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis, pp. 143, 49.
10. KB 28.4.1977, p. 138.
11. Dr. J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 149, 50.
12. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 92.
13. N.G. Kerk Lindley 1876 - 1951, p. 32.
14. DG 15.8.1883, p. 135; DAP 7.9.1883.
15. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, pp. 893 - 923.
16. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, pp. 95 - 100.
17. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, p. 99.
18. ZA 2.2.1884.
19. Notulen van de Veertiende Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van den Oranjevrijstaat. 1886, p. 781.
20. A.w., p. 771.
21. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 53, 54, 244.
22. Notulen van de Vijftiende Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van den Oranje Vrijstaat, 1888, p. 860.
23. Vgl. Hoofstuk 7.
24. DG 1.5.1896, p. 118.
25. DG 15.7.1887, p. 105.
26. DG 15.9.1887, p. 130.
27. DG 15.7.1887, pp. 105 - 07.
28. DG 15.7.1887, p. 108.
29. DG 15.8.1887, pp. 121 - 23.
30. DG 15.7.1887, p. 106.
31. DG 15.9.1887, pp. 131, 32.
32. Vgl. DAP 7.7.1892.
33. Prof. J. Lion Cachet en dr. J.D. du Toit. Waarom Zingt de Gereformeerde Kerk alleen de Psalmen? passim.
34. Ds. S.J. du Toit: De Evangelische Gezangen aan Gods Woord Getoets, p. 5.
35. A.w., pp. 10, 20, 26.
36. A.w., pp. 21 - 32.
37. A.w., pp. 14, 15.
38. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 43.
39. DG 15.10.1887, p. 155.
40. DG 15.2.1882, p. 31.
41. DG 15.12.1884, p. 377.
42. DG 15.12.1888, pp. 177 - 79; 15.3.1893, p. 93.
43. (Ds. S.J. du Toit:) De Nederlandsche Geloofsbelijdenis, pp. 73 - 75.
44. KB 27.1.1888, p. 27; Het Gereformeerde Maandblad, Julie 1918, pp. 83, 84.
45. Acta Synodi 1890, KKA, S 1/18, pp. 55 - 56.
46. DG 15.6.1882, p. 94.
47. SdT Des. 1908, p. 13.
48. DAP 16.3.1888.
49. Dr. J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 127, 28.
50. Notulen van de Elfde Vergadering der Synode van de Ned. Geref. Kerk van den Oranje Vrijstaat, 1883, pp. 524, 546.
51. J.D. Kestell: Het Leven van Prof. N.J. Hofmeyr, pp. 159 - 176.
52. (Ds. S.J. du Toit:) Open Brief, p. 12.
53. SdT Des. 1906 - Jan. 1908.
54. SdT Jan. 1908, pp. 2, 3; (Ds. S.J. du Toit:) Open Brief, pp. 11, 12.
55. Vgl. Hfst. 2.
56. DG 15.11.1886, p. 167.
57. SdT Nov. 1908, p. 4. Dit is te betwyfel of hierdie voorstelling van bidure in ds. Du Toit se tyd heeltemaal juis is.
58. DG 15.11.1886, p. 167.
59. N.J. Hofmeyr: Gedachten en Wenken ten Behoeve van hen, die in de Bedestonden Voorgaan, passim.
60. DG 15.11. 1886, p. 168.

61. DG 15.11.1888, pp. 161 - 65: Ds. S.J. du Toit: De Huiskerk, pp. 26 - 30.
62. DG 1.7.1893, p. 207.
63. Vgl. Hoofstuk 7.
64. Vgl. prof. E.P. Groenewald in KB 2.9.1970, pp. 347, 48.
65. SdT Feb. 1908, pp. 17, 18.
66. Vgl. Hoofstuk 2.

Die Kerkregering

Die sienswyse wat ds. Du Toit daarop nagehou het oor die wyse waarop die kerk georganiseer en geregeer behoort te word, is veral van belang omdat hy daarmee taamlik afgewyk het van die beskouinge wat destyds in die Afrikaanse kerke gangbaar was en omdat die Gereformeerde Kerke onder die Kruis grotendeels daarvolgens georganiseer is.¹ Sy beskouinge op hierdie gebied het hy veral in twee brosjures, Gemeente of Kerkgenootschap? en Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, maar ook in verskeie artikels uiteengesit.

Gemeente of Kerkgenootschap? het in die loop van 1886 eers as 'n reeks artikels in De Getuige verskyn en daarin het hy die vraag behandel welke waarde aan 'n kerkverband tussen gemeentes geheg moet word. Aan de Leden der Vrijstaatse Synode was eintlik 'n antwoord op 'n besluit wat die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in die Vrystaat in 1909 oor sy doen en late geneem het² en waarin hy toe die Wetten en Bepalingen van dié kerk aan 'n ondersoek onderwerp en gekritiseer het. Dit het eers stuksgewys in Stemmen des Tijds verskyn en na sy dood is dit as brosjure beskikbaar gestel.

Die opvallendste kenmerk van sy kerkbeskouing is sy afwysing van 'n georganiseerde kerkverband waarin die meerdere kerklike vergaderinge, naamlik Ring en Sinode, seggenskap oor die plaaslike gemeentes sou hê. Dit het ingehou dat hy nie gediend was met die wyse waarop die Ned. Geref. Kerke, die Ned. Herv. Kerk en die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika saamgestel was nie. "Ons hoofdbewaar.... is daarin gelegen dat men door het stichten van zoodanig uiterlijk kerkgenootschappelijk verband tusschen verschillende gemeenten eene organisatie daargestelt of een lichaam vormt, dat door den Heiligen Geest nooit is bedoeld en dus ook door Gods Woord nergens wordt aanbevolen of voorgeschreven.

"En wat hieruit duidelik volgt.... is, dat men dan aan het hoofd van zoodanig kerkgenootschap een Synode of Algemeene Kerkvergadering plaatst, welke zich stelt tusschen Christus ons eeuwig Hoofd en de gemeente, en zich eene macht aanmatigt, welke slechts aan dat eenig Hoofd toekomt en welke Hij uitoefent door zijn Woord en Geest."³

Om hierdie siening te steun, voer hy aan dat die Nuwe Testament niks van 'n organisatoriese kerkverband weet nie - slegs van 'n geestelike band tussen onafhanklike gemeentes. Die Griekse woord ekklesia, wat hy slegs met "gemeente" vertaal, dui volgens hom slegs op "de geheele gemeente des Heeren over de gansche aarde" of op die plaaslike gemeente. "Het woord Kerk of Kerkgenootschap vinden wij in het N.T. niet."⁴ Syns insiens kan daar ook nie in Hand. 15, waar die Apostel-

vergadering in Jerusalem beskryf word, enige regverdiging vir die instelling van Sinodes e.d.m. gevind word nie. Volgens hom was dit slegs 'n geval van die gemeente Antiochië wat afgevaardigdes na die moedergemeente in Jerusalem gestuur het om raad in te win.⁵ Waar 'n kerk soos die Ned. Geref. Kerk wel Sinodes het, loop dit uit op "Protestantse Predikantenheerschappij" waarin die Kerkrade van die verskillende gemeentes te weinig seggenskap het.⁶

Ds. Du Toit het gereken dat hy met hierdie sienswyse op Gereformeerde grondslag gestaan het en om dit te staaf, haal uit vryelik aan uit die werke van Calvyn en dr. A. Kuyper en die handeling van die Nederlandse Sinodes van die eestiende en sewentiende eeu.⁷ Daarbenewens was hy van mening dat die woorde in die Apostoliese Geloofsbelydenis, "n heilige algemene Christelike kerk", versigtig benader moet word, aangesien dit "onder de heerschappij der R[oomsch] C[atholieke] Kerk" ontstaan het wat daarmee die organisatoriese eenheid van die kerk onder heerskappy van die pous wou uitdruk.⁸

Dat hy hierdie sienswyse, wat algemeen bekend staan as die independentisme, toegedaan was, is goed te verklare vanuit sy agtergrond. Sy vader het byvoorbeeld 'n teleurstellende ondervinding gehad in verband met sy verkiesing as diaken te Wellington toe dit deur die Algemene Sinodale Kommissie onwettig verklar is⁹, en dit het bes moontlik sy vertroue in die meerdere vergaderings van die kerk ondermyn. Die onbillike besluit wat in 1880 deur die Kaapse Sinode oor Die Patriot geneem is,¹⁰ sou ds. Du Toit geensins gunstig gestem het teenoor dié vergadering nie. Hy was ook in noue aanraking met persone wat geneig was tot die independentisme. Sy ouer broer, Charl, was eers predikant in twee independente gemeentes, t.w. Hanover en Kruisvallei. Later het hy predikant van die Ned. Herv. Kerk te Potchefstroom geword en na die kerkvereniging van 1880 met die Ned. Geref. Kerk het hy weer teruggekeer na die voortsetting van die Ned. Herv. Kerk, aangesien hy nie kans gesien het om in een gemeente met 'n medeleraar saam te werk nie - wat uit sy independentiese neigings voorspruit.¹¹ Eerw. J.W. van der Rijst, eer. van die voormanne in die Genootskap van Regte Afrikaners, het skynbaar ook min omgee vir 'n kerkverband, want hy het die Ned. Geref. Kerk verlaat en tydens die sewentigerjare op eie houtjie dienste gehou in die omgewing van die Paarl.¹² Van Kruisvallei was ds. Du Toit self ook tydelike predikant en van die Zionskerk was hy konsulent - albei independente gemeentes. Voor die amptelike stigting van Noorder-Paarl was dié gemeente, wat die praktyk betref, ook 'n independente gemeente. Daarbenewens het hy aan die moontlikheid gedink om desnoods van die Ned. Geref. Kerk af te skei toe hy gereken het dat sy geesgenote in die Paarlse gemeente nie goed behandel sou word nie. Dit is dus ook verstaanbaar dat hy haas geen deel geneem het aan die beraadslaginge

van Ring en Sinode nie, liggame wat in sy oë weinig bestaansreg gehad het.¹³

Die gedagtes wat in Gemeente of Kerkgenootschap? uitgespreek is, is deur prof. D. Postma van die Geref. Kerk sterk teengespreek. In 'n bespreking van dié werkie in De Maandbode het hy ds. Du Toit se independentisme afgewys¹⁴ en in twee verdere artikels die Gereformeerde standpunt gestel. Albei artikels het die noodsaak van 'n kerkverband tussen gemeentes beklemtoon¹⁵ en ten slotte het hy gesê: "Dit schrijven over de noodzakelijkheid en het nut van het Kerkverband zoo als ait volgens de van ouds bekende en beproefde Kerkregering der Gereformeerde Kerk plaats vindt, hebben wij ook al weer gedaan om voor dwaling te behoeden en tegen misleiding te beveiligen."¹⁶ Hy het ds. Du Toit dus uitdruklik van dwalinge beskuldig. Min kon hy dink dat 'n seun van ds. Du Toit later professor aan die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk sou word!¹⁷ Wat ds. Du Toit van hierdie aantyging gedink het, is onbekend.

Suiwer gereformeerd was hy beslis nie met sy independentisme nie. Dat hy 'n skewe voorstelling van Calvyn se gedagtes gee, is duidelik uit dié se kommentaar op Hand. 15: 6: "Overigens moeten wij bedenken, dat ons hier van Godswegen voorgeschreven wordt de wijze en orde van het saamroepen van Synoden...."¹⁸ Bekend is die woorde van art. 36 van die Dordtse Kerkorde: "'t Selfde seggen heeft de Classis, over den Kercken-Raedt, t'welk de particuliere Synode heeft over de Classe, ende de Generale Synode over de particuliere." By Kuyper is daar sekerlik ook geen regverdiging te vinde vir die independentisme nie.¹⁹ Dat ds. Du Toit enigsins aan die dwaal was op die gebied van die Kerkreg, is verder ook verstaanbaar indien bedink word dat hierdie vak in sy tyd nog nie aan die Kweekskool gedoseer is nie en dat hy dus self sy weg moes vind.²⁰

As voortvloeiisel uit sy beswaar teen die gesag van Sinodes, het hy gereken dat die Wetten en Bepalingen van die verskeie Sinodes onbybels is: "[Wij] betuigen dat alle misbruiken en dwalingen in de gemeenten van Christus zijn heerschend geworden door zoodanige onbijbelsche, opgelegde machten en verordeningen,"²¹ en dat dit alles 'n juk "op den hals der discipelen leggen, waarvan eene nieuwe bevrijding steeds dringender noodzakelijk wordt."²² Baie van die kerklike bepalinge is teweens in direkte stryd met die Woord van God,²³ en voer die Roomse hierargie weer in: "Geen Paus in de Kerk van Rome heeft dus 'n meer absolute vrijmacht dan deze Synodale Paus! Christus niets, de Synode alles."²⁴ Hy was nie teen die vasstelling van 'n aantal breë riglyne vir die kerkregering in 'n kerkorde nie, waarvan sy uitgawe van die Dordtse Kerkorde saam met die drie Formuliere van Enigheid in 1896 getuig, maar hy het dit gehad teen die reglementering

van die kerklike lewe op alle terreine. Teen verskeie gebruike in die Ned. Geref. Kerk het hy dan ook ernstige bedenkinge gehad, soos hieronder aangeleen word.

Dit is bekend dat ook ds. G.W.A. van der Lingen nie vrede gehad het met die hersiene Wetten en Bepalingen wat in 1842 deur die Sinode aanvaar is nie. Vir hom het daarin te min van Christus se gesag oor die kerk na vore gekom, terwyl die oorheersing van die kerk deur die staat daardeur herbevestig sou gewees het.²⁵ In samehang met ds. Van der Lingen en ds. Du Toit se besware teen die kerklike bepalinge het ds. W.P. de Villiers by die Sinodes van 1890 en 1894 beskrywingspunte ingedien waarin hy gevra het dat die kerklike wetboek gesuiwer moet word van ongereformeerde beginsels en bepalinge. Op die Sinode van 1894 is hy ondersteun deur sy broer J.S. de Villiers wat die afgevaardigde ouderling van Noorder-Paarl was. By albei geleenthede het die Sinode egter besluit "dat het bestuur onzer Kerk niet in strijd is met het Woord Gods...."²⁶

Met die vasstelling van grense vir gemeentes was ds. Du Toit nie geënd nie. "Christus Gemeente heeft geen grenslijnen dan 'de einde der aarde' (Hand. 1: 8)."²⁷ Die implikasie was dus dat mense kon behoort aan die gemeente van hulle keuse, ongeag waar hulle woon. Dit is opmerklik dat die independente gemeentes deur ds. Du Toit bedien, asook Noorder-Paarl, sonder bepaalde grense was.²⁸

Oor die ampte in die kerk het hy ook heelwat te sê gehad. Hy was van opinie dat vrouens as diakonesse in die kerk mag dien,²⁹ dat kerkraadslede deur die gemeente gekies moet word en nie deur 'n gekombineerde kerkraadsvergadering nie,³⁰ en dat hulle lewenslank moet aanbly in hul ampte soos die predikante, en nie slegs vier jaar lank nie, soos dit byvoorbeeld in die Vrystaat die geval was. Laasgenoemde gedagte grond hy op Rom. 11: 29 - "Want de genadegiften en de roeping Gods zijn onberouwelijk."³¹ Volgens hom verwar die Ned. Geref. Kerk ook die ampte van ouderling en diaken deur diakens in die Kerkraad sitting te verleen. Die Kerkraad behoort slegs uit die ouderlinge te bestaan, terwyl die diakens 'n aparte liggaam moet vorm.³² Daarby is daar nog 'n reeks onbybelse ampte by die kerk ingevoer, soos dié van koster, godsdiensonderwyser, sendeling, actuatorius, moderator, assessor, scriba synodi, ringsvoorsitter, ens.³³

Die wyse waarop veral die Ned. Geref. Kerk sy geld ingesamel en bestee het, het hom teen die bors gestuit. "Het is geld, geld en wederom geld, waardoor uw genootschap haast gaat gelijken op een huis van koophandel, op het beeld van de hoere-vrouw in de Openbaring!" - so kras het hy die Vrystaatse kerk verwytd.³⁴ Elders sê hy: "De Ned. Ger. K. munt sedert lang uit in geldmakerij en koophandeldrijverij. Elke dag nieuwe vonden, plannen en kunstgrepen daartoe: Betaling op haast

alle genademiddels, Pazaars, Zending Kruistochten (of Rooftochten), Dankfeesten, Postgeld op gebede, Opveiling van Kerkbanken, enz., zonder eind of paal."³⁵ Die betaling van heffinge op die registrasie van 'n doop, die sluiting van huwelike en die belydenisaflegging vind hy Rooms.³⁶ Dat daar in sommige gemeentes 'n kerklike belasting gehef sou word, was vir hom onaanvaarbaar,³⁷ ten spyte daarvan dat hy in De Christelike School in 1876 so iets bepleit het ter ondersteuning van die skole wat onder toesig van die kerk behoort te staan.³⁸ In Noorder-Paarl was hy meermale betrokke by gemeentelike basaars,³⁹ maar later het hy gereken dat basaars nie in die kerk tuis behoort nie omdat dit onvanpas is dat iets wat niks meer as 'n vendusie is nie deur gebed en skriflesing geopen word⁴⁰ en omdat loterye, waarseery en woeker 'n deel daarvan sou uitmaak.⁴¹ Dit is interessant om daarop te let dat prof. D. Postma eweneens teen basaars gekant was.⁴²

Die feit dat predikante "vette salarissen" ontvang, gedek word deur pensioenfondse, in "prachtige pastorieën" woon en dat gemeentes "pronkende sommen voor Zending, Bijbelverspreiding, enz." uitgee, het hom nie aangestaan nie. Dit is vir hom 'n bewys dat die Ned. Geref. Kerk net op geld ingestel is.⁴³

-
1. Vgl. Hoofstuk 7.
  2. Vgl. Hoofstuk 7.
  3. Ds. S.J. du Toit: *Gemeente of Kerkgenootschap?* pp. 20, 21.
  4. A.w., p. 4.
  5. A.w., p. 5.
  6. Ds. S.J. du Toit: *Aan de Leden der Vrijstaatse Synode*, p. 86.
  7. Ds. S.J. du Toit: *Gemeente of Kerkgenootschap?* pp. 14, 18, 19.
  8. A.w., p. 10.
  9. Vgl. Hoofstuk 1.
  10. Vgl. Hoofstuk 3.
  11. G.D. Scholte: *Die Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika II*, p. 43.
  12. Vgl. Hoofstuk 3.
  13. Vgl. Hoofstuk 2.
  14. *De Maandbode*, Des. 1886.
  15. *De Maandbode*, Jan. 1887 en Maart 1887.
  16. *De Maandbode*, Maart 1887.
  17. Vgl. Hoofstuk 7.
  18. Johannes Calvyn: *De Handelingen der Apostelen* (vert. G. Wielenga), p. 116.
  19. Dr. A. Kuyper: *Tractaat van de Reformatie der Kerken*, pp. 47 - 49, 77 - 80; dr. A. Kuyper: *Pro Rege II*, pp. 170 - 180.
  20. E.P.J. Kleynhans: *Die Kerkregtelike Ontwikkeling van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika, 1795 - 1962*, p. 145.
  21. Ds. S.J. du Toit: *Gemeente of Kerkgenootschap?* p. 22.
  22. A.w. p. 23.
  23. Ds. S.J. du Toit: *Aan de Leden der Vrijstaatse Synode*, p. 19.
  24. A.w., p. 32.
  25. M.C. Kitshoff: *Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen*, p. 222.
  26. *Acta Synodi 1890*, KKA, S 1/18, pp. 30, 31; *Acta Synodi 1894*, KKA, S 1/19, pp. 26, 27.
  27. *SdT April 1908*, p. 4.
  28. Vgl. Hoofstuk 2.

29. DG 15.6.1893, p. 191.
30. Ds. S.J. du Toit: Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, p. 64.
31. A.w., p. 66.
32. A.w., p. 71. Hy verswyg egter die feit dat art. 30 van die Nederlandse Geboortsbelydenis bepaal dat diakens wel in die Kerkraad tuis hoort.
33. A.w., pp. 27, 28.
34. A.w., p. 146.
35. SdT Junie-Julie 1910, p. 16.
36. DG 15.7.1886, p. 112; Ds. S.J. du Toit: Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, p. 148.
37. SdT Junie-Julie 1910, p. 16.
38. Ds. S.J. du Toit: De Christelijke School, p. 128.
39. Vgl. Hoofstuk 2.
40. DG 15.1.1888, p. 16.
41. Ds. S.J. du Toit: Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, p. 149.
42. De Maandbode, Julie 1885.
43. SdT Apr. 1908, p. 5; DG 15.3.1887, p. 35; DG 15.1.1888, p. 16.

Herlewings en Spesiale Evangelieprediking

Waar ds. Du Toit aanvanklik sterk anti-Engels was, het hy niks gehou van die Engelse en Amerikaanse invloede wat op die Ned. Geref. Kerk ingewerk het nie. So was hy sterk gekant teen die gewoonte van sommige predikante om ook in Engels te preek en die gebruik om Engels-sprekende onderwysers vir Engelse skole te vind.¹ Nog iets wat hom teen die bors gestuit het en wat hy aan Anglo-Saksiese invloede toegeskryf het, was die herlewings, opwekkingsdienste en spesiale evangelieprediking wat in die tweede helfte van die negentiende eeu by die Ned. Geref. Kerk ingang gevind het.

Daar is al gewys op die uitwerking wat die groot herlewing aan die begin van die sestigerjare op die kerk gehad het.² Dertjies al was daar diegene wat daarin metodistiese trekke na Amerikaanse model gesien het. Iemand het byvoorbeeld in De Zuid-Afrikaan uitgevoer teen die "flaauw geteem, of hartstochtelijke uitroepingen, waarbij menigmaal het derde gebod jammerlijk overtreden wordt."³ In Amerika was die herlewings veelal onder metodistiese invloed en word daar op 'n emosionele wyse aangedring op onmiddellike bekerings.⁴

Van hierdie metodistiese praktyke het ook na Suid-Afrika oorgewaa en burgerroeg in die Ned. Geref. Kerk verkry. Dit het veral tot uiting gekom in 'n beklemtoning van die emosionele aspekte van die gousdiens, terwyl die verstandelike aspekte daarvan op die agtergrond geraak het. Dit het veelal tot openbaring gekom by die hou van opwekkingsdienste, die gebruik om talentvolle redenaars uit te nooi om spesiale diensreeksse te lei en ook by die Pinksterbidure wat jaarliks gehou is. Veral ds. A. Murray was baie uit sy gemeente afwesig met die oog op hierdie spesiale evangelieprediking.⁵ Ds. P.D. Rossouw het aanvanklik veel heil vir die kerk in die spesiale evangelieprediking gesien: "De herleving, die door de speciale diensten ontstaat, deelt nieuw leven aan de Kerk of gemeente mede, verlevendigt en verfrischt haar; terwyl het formalisme hare levenssappen opdroogt, bezoedelt en verderft."⁶ Later het hy skynbaar van gevoel verander, want in 1890 stuur hy die volgende besprekingspunt na die Sinode: "Wat zou de reden zijn, dat er door de geregelde prediking des Evangelie, niet meerder kracht wordt uitgeoefend? En wat moet er gedaan worden om dit te verhelpen?"⁷

Aan die begin van sy bediening het ook ds. Du Toit die opwekkingsdienste en pogings tot herlewing skynbaar as gewens beskou, al het hy agter na die teendeel beweert. In Wellington het hy as hulpprediker oor die onderwerp van herlewings gepreek en te Noorder-Paarl was hy verheug oor die gees van herlewing wat na die stigting van die gemeente merkbaar geword het.⁸ Hy het egter spoedig bedenkinge daarteen gekry. Aan die einde van 1876 skryf hy in Die Patriot: "Mär wat is so'n speciale evangelieprediking beter as die gewone wat in al die eeuwe was?"⁹

n Paar jaar later klassifiseer hy dit onder die "niewigheden" in die kerk waarteen gewaak moet word.¹⁰ Die onheile wat daaruit sou voort-spruit, wyt hy aan die "Schotsch Methodisme".¹¹ Hierdie Skotse meto-disme - wat hy veral in ds. A. Murray sou gesien het¹² - was volgens hom tewens die rede waarom die Arminiasme by die kerk ingedring het "als de kanker aan de levenssappen der Ned. Geref. Kerk."¹³

Die spesiale evangelieprediking vergelyk hy met die saad wat op die rotsagtige bodem geval het en spoedig opskiet om dan weer in die hitte te verdroog, waarvan Jesus in Matt. 13 praat. Daar word die "dieërge, aldoordringend, bovenmenschelyk werk des Heiligen Geestes bij de wedergeboorte feitelyk miskend en een oppervlakkige bakeering daar-voor in de plaats [ge]stelt."¹⁴ Die opwekkingsdienste veroordeel hy egter nie onbepaald nie. "Zoolang men nog Christus verzoeningsrood als grondslag blijft verkondigen, zeggen we veeleer met Paulus: 'Noc tunc' wordt Christus verkondigd, en daarin verblijven wij ons.' Of wij dan daarin meegaan? Neen, dat kunnen we evenmin zoolang de beweging ge-paard gaat met zulke onschryftuurlijke dwalingen als we herhaaldelyk hebben aangetoond."¹⁵

Onder ds. Du Toit se invloed het T.C. Human van Vrede in 1895 'n bro-sjyre geskryf: Een Getuigenis tegen de Speciale Evangelie-Prediking. Sy grootste beswaar is "dat daarin te veel de menschelyke zijde van het verlossingswerk op den voorgrond geplaatst; en de Goddelijke zijde er van verzwegen wordt."¹⁶ Dit is 'n beswaar wat ds. Du Toit met hom gedeel het.

Ook dr. A. Kuyper se houding teenoor opwekkingsdienste het 'n ont-wikkelingsgang deurgemaak. In 1875 het hy saam met di. F. Lion Cachet, H.E. Faure, P.D.M. Huet en ander na Brighton in Engeland gegaan om die Amerikaanse opwekkingspredikers, D.L. Moody en Pearsall Smith, te hoor. Agterna het hy getuig "dat Brighton een Bethel voor hem was." Daar het hy aktief deelgeneem aan 'n nagmaalsviering en aan die einde van die tien-daagse konvensie het hy sy gevoelens aldus opgesom: "My cup is overflowing." Drie jaar later het hy hom egter gedistansieer van die Brightonbeweging en te kenne gegee dat die uitwerking daarvan op hom tot sy nadeel gestrek het en dat hy hom misgis het met die be-oordeling daarvan.¹⁷

Veral een aspek van die opwekkingsdienste waarteen ds. Du Toit baie gekant was, was 'n uitdrukking wat baie in verband daarmee gebruik is, naamlik dat daar gebid moet word om 'n hernieuide "uitstorting" van die Heilige Gees ten einde so 'n herlewing tot stand te laat kom. Voor die herlewing van die vroeë sestigigerjare van die vorige eeu het 14 predi-kante, onder wie ds. G.W.A. van der Lingen, in 'n brief in De Kerkbode hierdie uitdrukking gebesig¹⁸ en daarna het dit telkemale weer voor-gekom sodat dit 'n segswyse in die kerk geword het.¹⁹ Alreeds in 1882

het ds. Du Toit beswaar gemaak teen hierdie uitdrukking en gesê: "De bede om eene 'uitstorting des Heiligen Geestes' op de lippen van Christenen of de Christelike Kerk is eene treurige belijdenis, dat die Geest van de zoodanigen geweken is, en toont tevens een gebrek aan inzicht in de bedelingen Gods."²⁰

Sy gedagtes oor hierdie saak het hy breedvoerig uiteengesit in 'n reeks artikels in 1891 en 1892 in De Getuige. Na die verskyning van die laaste stuk is dit herdruk in 'n brochure, De Bedeeling des H. Geestes. Hy bou sy argumente daarin op die feit dat die Belydenisskrifte en die formuliere van die Gereformeerde Kerke saam met die Bybel bely dat die Heilige Gees in die gelowiges en in die gemeente sedert Pinksterdag woon en dat Hy dus nie weer uitgestort hoef te word nie.²¹ Daarom is 'n gebed in hierdie voege "een verwerpen van den Geest die ons gegeven is, evenzeer als de Jood met zijn Messias nog te verwachten den gekomen Messias verwerpt." Dit is dus die sonde teen die Heilige Gees waarteen Christus in Matt. 12, Mark. 3 en Luk. 12 waarsku.²² Daarenteen mag en moet die wedergeborene deur die Heilige Gees bid om met die Gees vervul te word en die vrugte van die Gees te besit.²³

Deur prof. J. Lion Cachet van die Gereformeerde Kerk is De Bedeeling des H. Geestes goed ontvang. In Het Ker'blad het hy geskryf dat die boekie "een kort doch nog al volledig overzicht over den Persoon en het werk des H. Geestes [bevat]; en hoewel wij niet juist iedere uitdrukking van den schrijver voor onze rekening zouden willen nemen, kunnen wij in 't algemeen er ons goed mede vereenigen."²⁴ Ds. Du Toit se besware in hierdie verband is ook deur die Gereformeerde Kerk gevoel. Later is ds. A. Murray as ongereformeerde veroordeel deurdat hy onder andere die metodistiese opwekkingsbewegings goedgekeur het "die bad om een nieuwe uitstorting des Heiligen Geestes: alweer tegen de Schrift en de Gereformeerde leer (zie Heidelb. Catechismus, Zondag 20)."²⁵

Ds. W.P. de Villiers was aan die ander kant weer nie baie gelukkig met ds. Du Toit se bewering dat 'n gebed om die uitstorting van die Heilige Gees sonde teen die Heilige Gees is nie en hy het daarop gewys dat ds. Van der Lingen hierdie uitdrukking meermale gebesig het.²⁶

Ds. Du Toit se verweer was dat ds. Van der Lingen daardeur "een dwaling des verstands" begaan het, sodat dit nie as 'n opsetlike sonde beskou kan word nie.²⁷

Op indirekte wyse het die Ned. Geref. Kerk ds. Du Toit gelyk gegee wat betref opwekkingsdienste en die spesiale evangelieprediking deurdat so iets nie meer voorkom nie. Deur 'n gesiene teoloog word daar ook toegegee dat daar ernstige nadele kleef aan die hou van Pinksterbidure, aangesien die versoeking bestaan dat die predikant in hierdie tyd

enders wil preek as deur die res van die jaar en deurdat baie lidmate dit as 'n buitengewone geleentheid beskou, wat dit nie veronderstel is om te wees nie. Deur sommige word dit op dieselfde vlak geplaas as soortgelyke dienste by die sektes. Aangesien daar maklik te veel klem op die gevoel gelê word, kan daar na die afsluiting van die Pinksterbidure die gevoel van 'n antiklimaks ontstaan. Desondanks kan die kerk hierdie bidure tot sy voordeel gebruik wanneer die gevare daaraan verbonde vermy word, aldus ons segsman.²⁸

1. Vgl. Hoofstuk 3.
2. Vgl. Hoofstuk 1.
3. ZA 26.11.1860.
4. Alec. R. Vidler: *The Church in an Age of Revolution*, pp. 237, 38.
5. G.D. Scholtz: *Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner III*, pp. 115, 16, 120; J.A.S. Oberholster: *Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis*, pp. 166 - 68, 171, 72.
6. Elpis, Julie 1879, p. 156.
7. Acta Synodi 1890, KKA, S 1/18, Besprekingspunt 59.
8. Vgl. Hoofstuk 2.
9. DAP 15.12.1876.
10. DG 15.9.1881, p. 129.
11. DG Okt. 1903, p. 304.
12. Dr. T.N. Hanekom het duidelik aangetoon dat die term "Skotse Metodisme" nie in alle opsigte op ds. A. Murray van toepassing is nie aangesien hy baie van sy godsdienstige invloede in die Reveilkringe in Nederland ondergaan het. (KB 10.3.1954, p. 310.)
13. Ds. S.J. du Toit: *Open Brief*, p. 8.
14. DG 15.2.1882, p. 19.
15. SdT Mei 1905, p. 6.
16. T.C. Human: *Een Getuigenis tegen de Speciale Evangelie-Prediking*, p. II.
17. J.C. Rullmann: *Abraham Kuyper*, pp. 80, 81, 104; F. Lion Cachet: *Tien Dagen te Brighton*, p. 126.
18. KB 8.10.1859, p. 354.
19. Vgl. KB 5.5.1877, p. 150; Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 131, 32; Notulen van de Achtste Synode der Ned. Herv. of Geref. Kerk in Zuid-Afrika, 1906, p. 293.
20. DG 15.2.1882, p. 29.
21. S.J. du Toit: *De Bedeeling des H. Geestes*, pp. 1 - 7.
22. A.W., pp. 8 - 10.
23. A.W., pp. 20 - 23, 31 - 33.
24. *Het Kerkblad*, 1.8.1895.
25. De Redactie van het Kerkblad der Geref. Kerk in Zuid-Afrika: *Wijlen Prof. Postma's Optreden Tegenover "De Kerkode" Gehandhaafd*, p. 25.
26. DG 15.2.1892, p. 57.
27. DG 15.2.1892, p. 60. Waarskynlik het hierdie meningsverskil ook daartoe bygedra dat ds. Du Toit en ds. De Villiers se wêë uitmekaar gegaan het.
28. A.C. Barnard: *Die Pinksterfees en die Kerklike Jaar*, pp. 148 - 150.

Teenstander van die Afskaffingsbewegings

Die voorouers van ds. Du Toit was almal wynboere en dit is dus te begrype dat hy geen kwaad sou sien in die maak en die drink van wyn nie. Daar was egter diegene wat anders gedink het en die gebruik van enige alkoholiese drank verdoem het. Met hierdie mense, wat bekend staan as afskaffers, het hy vanselfsprekend verskil. Tydens sy lewe was die kerklike toneel verskeie male in beroering oor hulle ontrede, maar mens verneem al lank voor sy tyd van hulle. Alreeds in 1832 het C.E. Boniface 'n "kluchtig blijspel in vier bedrijven" geskryf, De Nieuwe Ridderorde of de Temperatisten, waarin hy met hulle die spot dryf.¹

Allerlei organisasies en verenigings is gestig met die doel om die gebruik van alkohol teen te gaan. Tydens ds. Du Toit se lewe was De Orde der Goede Tempeliers stellig die bekendste en meer aan een predikant van die Ned. Geref. Kerk het daaraan behoort,² onder wie ds. W.P. Rousseau van Mopetown. Sy sienswyses en optrede het soveel teenstand veroorsaak dat hy die gemeente in 1880 moes verlaat.³ Ds. A. Murray van Wellington was eweneens 'n voorstander van geheelonthouding,⁴ en dit het soveel moeilikhede tot gevolg gehad dat Oom Lokomotief in 1886 in Di Patriot kla dat "onvrede, verdeeldheid, haat en twis" in die mens rustige gemeente heers.⁵ Prof. Hofmeyr van die Kweekskool het in 1882 onder die studente 'n "Christelike Onthoudersvereniging" gestig wat gemaak het dat die Stellenbosse wynboere uit die kerk bly wanner hy gepreek het. Hy kon nie daarin slaag om die Kerkraad tot sy sienswyses oor te haal nie, sodat hy gevoel het dat dit beter is om nie weer in die kerk te preek nie.⁶ Ook buite Stellenbosch het sy optrede werkklank gevind. Op voorstel van Gideon Malherbe het die Noorder-Paarlse Kerkraad in 1886 besluit om die Sinode te vra om sy standpunt te veroordeel.⁷

Die doel van die afskaffers was ewenwel nie om die wynboere te laat bankrot speel nie, maar om die dronkenskap en die daarmee gepaardgaande sosiale ewels te bekamp. De Orde Der Goede Tempeliers is in 1851 in die V.S.A. gestig en in die tagtigerjare was daar om en by 640 000 lede in verskeie lande. Van al die lede is verwag om 'n gelofte af te lê om nooit sterk drank aan te raak nie. Die "Hoog Waardige Hoofd Tempelier van de Hooge Loge van Midden Zuid Afrika" van hierdie orde, Theo Schreiner, het in 1883 'n pamflet uitgegee om geheelonthouding te bepleit. Volgens hom is alkohol die "sterkste middel van verleiding en kwaad dat die Duivel ooit heeft gehad...." en moes die Nagmaal met druïwesap gevier word.⁸

Ook predikante van die Ned. Geref. Kerk het deur middel van die geskrewe woord die doelstellings van die afskaffing probeer bevorder. Van 'n sekere W.P.R. - heel waarskynlik ds. W.P. Rousseau - het daar

alreeds in 1877 'n lang stuk in De Gereformeerde Kerkbode verskyn waarin hy voorbrand maak vir 'n matigheidsgehootskap in die Ned. Geref. Kerk.⁹ Ds. C.F.J. Muller van George, die latere teologiese professor, het in 1885 'n toespraak van die oorlede dr. A.J. Avis oor die nadelige gevolge van dronkenskap uitgegee waarin alle verbruikers van alkohol met dronkaards gelykgestel word.¹⁰

Verskeie Sinodes het lang debatte oor die saak gevoer. Op voorstel van ds. Rousseau het die Kaapse Sinode in 1876 besluit dat elke Ring 'n kommissie moet aanstel om dronkenskap teen te gaan.¹¹ Die Sinode van 1880 het 'n hele paar besprekingspunte voor hom gehad waarin gevra word wat die kerk se houding ten opsigte van De Orde der Goede Tempeliers moet wees.¹² Die Sinode het besluit om hom nie daaroor uit te spreek nie, maar op voorstel van ds. Rousseau is 'n algemene matigheidskommissie benoem om behulpzaam te wees met die stigting van matigheidsverenigings in die gemeentes.¹³

Daarenteen het die Vrystaatse Sinode in 1882 besluit om geen steun te verleen aan afskaffingsbewegings nie.¹⁴ Die Algemene Vergadering van die Ned. Geref. Kerk in Transvaal het dit egter weer in 1883 wenslik geag dat elke kerkraadslid 'n geheelonthouer moet word.¹⁵

Die algemene matigheidskommissie van die Kaapse Sinode het in 1883 in sy verslag vermeld dat weinig sukses behaal is met die stigting van matigheidsverenigings in die gemeentes, aangesien die teenstand daarteen te groot was. Om die teenstanders van die afskaffing tegemoet te kom, is besluit dat wyn wel beskon mag word as "een goede gave Gods", maar dat geheelonthouding ook ter wille van die swakkes veroorloof is.¹⁶ Die gemoedere in die kerk is nie deur hierdie besluit gekalmeer nie en in 1886 het die Sinode byna 'n week lank oor die kwessie gepraat. Voor die vergadering was daar onder andere petisies uit 12 gemeentes met 906 handtekeninge waarin gevra is om die Orde der Goede Tempeliers te repudieer. Die Sinode het hom andermaal daarvoor weerhou om 'n oordeel oor hierdie orde uit te spreek en daar is besluit dat 'n Christen wel van die drankhandel mag lewe, maar dat hy daarmee "de Christelijke voorzichtigheid" in ag moet neem en dat afskaffers en hul teenstanders mekaar nie moet veroordeel nie.¹⁷

Te midde van al hierdie verwikkelinge het ds. Du Toit ook sy stem laat hoor en duidelik kant gekies teen die afskaffers. Aanvanklik het hy hom nie veel daaraan gesteur nie en aan die einde van 1879 het Oom Lokomotief nog goedig gespot met De Goede Tempeliers in Die Patriot: "Politieke nuws is zoo schaars als brandewijn in een Good Templars Hall."¹⁸ In 1882 het ds. Du Toit vir die eerste keer daarteen geskryf en dit as 'n "onschriftuurlijke beweging" veroordeel.¹⁹ Drie jaar later skryf hy 'n brosjure oor die saak, De Vrucht des Wijnstoks.²⁰ Volgens hom

het Christus by die instelling van die Nagmaal opsetlik wyn en brood gebruik, en die iets anders nie. Wyn en brood is naamlik albei produkte wat die gedagte van die wedergeboorte duidelik demonstreer in die wyse waarop hulle berei word, 'n proses waarin gisting 'n belangrike rol speel. Ongegiste wyn is daarenteen "onwedergeborene wijn", en wel goed voor onwedergeborenen, maar niet voor de geheiligde voeding der wedergeborenen kinderen Gods."²¹ Waar die afskaffers weier om wyn te drink of dit vir iemand anders aan te bied, daar probeer hulle óf om Jesus tot 'n sondaar te verklaar, omdat hy albei gedoen het by die eerste Nagmaal, óf "de heeren afschaffers zijn heiliger en onberispeliker in wandel dan de Overste Leidsman en Voleinder des Geloofs, want zij onthouden zich van het ongeoorloofde en schadelijke hetgeen Hij niet deed."²²

Hoe die afskaffers kan beweer dat daar in die Bybel sprake kan wees van ongegiste wyn, vind hy onbegryplik, aangesien die woorde vir wyn in die Bybel afgelei is van woorde wat basies beteken "dat wat gegist is." Daaraan voeg hy toe: "Aer onkunde valt hier natuurlijk niet te denken, maar wat blijft er dan nog over den moedwillige misleiding der onkundigen?"²³ Die menslike beloftes en verbintenisse waarop die onthouers staatmaak, maak dat hulle die krag van God verloën en 'n "eigenwillige godsdienst" beoefen. "Eigenwillig is de dienst der afschaffers terens in de wijze waarop zij te werk gaan. Ook hier keeren zij den regel van Gods Woord om. De regel door Christus gesteld is deze: 'Maakt den boom goed en zijne vruchten goed: of maakt den boom kwaad en zijne vrucht kwaad: want uit de vrucht wordt de boom bekend' (Matt. 12: 33). (....) Maar de afschaffers beginnen bij de vruchten. Hunne redenering is: Plukt van den zuurlimoenboom al de zuurlimoenen af, dan kant gij den boom wel voor een zoetlimoenboom laten doorgaan."²⁴

Met hierdie sienswyse kon ds. A. Murray nie saamstem nie.²⁵ In De Kerkboue het hy in 'n bespreking van De Vrucht des Wijnstoks geskryf dat mens die sonde in alle mense se lewe moet beveg, of hulle bekeerd is al dan nie, vanweë die bese uitwerking daarvan ook op andere. Dit is trouens onmoontlik om die Evangelie aan 'n besopene te verkondig - hy moet eers nugter word. Sy oordeel oor die boekie was soos volg: "Wij vreezen dat bovengenoemd boekje, noch den matigen drinker, noch den afschaffer helpen zal om den strijd tot een gewenschten uitslag te voeren. (....) Wij denken dat degenen aan beide zijden, die in alle bedaardheid zoeken Gods wil te weten, hier niet veel hulp zullen vinden."²⁶ Ander afskaffers het nog heftiger gereageer en selfs naamlose briewe aan ds. Du Toit gestuur.²⁷

Sy eie gemeente kon ds. Murray ewenwel nie van sy standpunt oortuig nie en die ontevredenheid het voortgeduur. Aan een van die ontevrede-

het ds. Du Toit in 1889 die raad gegee om 'n gemeentevergadering te laat belê, waar ds. Murray se sienswyses verwerp moes word en waarna hy by die Ring weens dwaalleringe aangekla kon word. Indien dit op niks uitloop nie, moet hulle hulle wend tot ds. J.A. Büchner van Tulbagh of die leraar van Kruisvallei om aan hulle die genademiddele te bedien.²⁸

Theo Schreiner, een van die leidende figure in De Orde Der Goede Tempeliers, het in 1886 deur Transvaal gereis om toesprake te hou. In Pretoria het hy by ds. Du Toit besoek afgelê en hom uitgenooi om sy voorlesings by te woon. Ds. Du Toit het egter voorgestel dat hulle 'n openbare disputasie oor die saak voer, maar daarvoor het Schreiner nie kans gesien nie, omdat sy Nederlands nie goed genoeg sou wees nie. Later het die gerug die ronde gedoen as sou ds. Du Toit 'n uitdaging van Schreiner van die hand gewys het. Daar was gelukkig getuies aanwesig by die gesprek en die teendeel kon bewys word. Daarna het Schreiner hom bereid verklaar om aan 'n disputasie deel te neem.²⁹ Dit het op 27 en 29 Julie plaasgevind en ds. H.S. Bosman van Pretoria het as voorsitter opgetree. Die onderwerp van die debat is soos volg geformuleer: "Is Algeheele onthouding van bedwelende Dranken verkieselijk voor het menschelijk geslacht? Is de leer der Algeheele Afschaffing in overeenstemming met Gods wil en de leer des Bijbels? Zijn de beginselen, het doel en de resultaten der Goede Tempelierschap in overeenstemming met Gods wil en de Bijbel?"³⁰

Die twee sprekers het beurtelings gepraat en oor en weer vrae aan mekaar gestel. Hier het ds. Du Toit duidelik getoon dat hy sy Bybel beter as sy opponent ken deur uit talle Skriftuurplase aan te toon dat die wyn waarvan die Bybel spreek en waarvan die gebruik nie verbied word nie, gegiste wyn was, alhoewel onmatigheid en dronkenskap veroordeel word. Schreiner het dit onmoontlik gevind om 'n paar van sy opponent se vrae te beantwoord.³¹

Na dese het ds. Du Toit voortgegaan om die afskaffingsbewegings te bestry.³² Alhoewel die Ned. Geref. kerk hom by monde van sy Sinodes nie duidelik vir of teen afskaffing uitgespreek het nie, is die ekstreme standpunte van mense soos prof. Hofmeyr en van De Orde der Goede Tempeliers wel indirek verwerp. Teen die begin van die twintigste eeu het die kontroverse feitlik opgehou, om egter weer in die twintigerjare op te vlam. Van die teenstanders van afskaffing, of soos dit toe genoem is, prohibisie, kon toe dankbaar gebruik maak van ds. Du Toit se argumente.³³

1. F.C.L. Bosman: Drama en Toheel in Suid-Afrika I, pp. 299 - 320.

2. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika, p. 214.

3. Vgl. Hoofstuk 7.

4. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, pp. 361, 62.
5. DAP 8.10.1886.
6. J.D. Kestell: Het Leven van prof. N.J. Hofmeyr, pp. 159 - 176.
7. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 159.
8. Theo Schreiner: De Orde der Goede Tempeliers, pp. 5, 29, 31, 35.
9. KB 17.2.1877, pp. 49 - 55.
10. Dr. J.A. Avis: De Dronkenschap, p. 15.
11. Acta Synodi 1876, KKA, S 1/14, pp. 198, 199.
12. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, p. 890.
13. Acta Synodi 1880, KKA, S 1/15, pp. 106, 07.
14. Notulen van de Elfde Vergadering der Synode van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat, 1882, pp. 524, 525, 537, 538, 546.
15. Twaalfde Algemeene Vergadering der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek, 1883, pp. 30 - 32. 41 - 44.
16. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, pp. 169, 572 - 75.
17. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 68 - 86, 687 - 90.
18. DAP 28.11.1879.
19. DG 15.2.1882, p. 29.
20. Dit is later herdruk in Matigheid tegenover Afschaffing waarin ook 'n disputasie met Theo Schreiner opgeneem is.
21. Ds. S.J. du Toit: Matigheid tegenover Afschaffing, p. 5.
22. A.w., p. 7.
23. A.w., p. 8.
24. A.w., pp. 13, 15.
25. J. du Plessis: The Life of Andrew Murray, p. 376.
26. KB 19.3.1886, pp. 93, 94.
27. Ds. S.J. du Toit: Matigheid tegenover Afschaffing, p. 25.
28. Ds. S.J. du Toit - P.B. Malherbe, 4.3.1889, GKA, SJT 4, pp. 108 - 110.
29. Ds. S.J. du Toit: Matigheid tegenover Afschaffing, pp. 25, 26.
30. A.w., p. 30.
31. A.w., pp. 31 - 71.
32. DG 1.3.1899, p. 236.
33. Het Zoeklicht, Maart 1924, pp. 74 - 78. Vgl. ook Het Zoeklicht, Julie 1923, pp. 222, 23; Jan. 1924, pp. 8 - 14; April 1924, pp. 104 - 09.

Bestryder van die Geloofsgenesing

Ook met die voorstanders van geloofsgenesing, het ds. Du Toit swaarde gekruis. In die tagtigerjare van die vorige eeu het hierdie saak heelwat beroeringe veroorsaak, hoofsaaklik as gevolg van die bemoeiinge van twee persone, te wete ds. A. Murray en die heer Willem Hazenberg.

Ds. Murray het aan die einde van 1879 'n keelaandoening opgedoen wat nie wou beter word nie, sodat hy sy pastorale pligte nie na behore kon uitvoer nie. Met die oog op behandeling het hy in 1882 'n reis na Europa onderneem waar hy geloofsgenesers ontmoet het wat 'n groot indruk op hom gemaak het. Die gevolg was dat hy drie weke lank in die Bethsantehuis in Londen gaan bly het wat onder beheer was van ene dr. Boardman, 'n geloofsgeneser. Later het hy ook met geloofsgenesers in Switserland in aanraking gekom.¹ Die insigte wat hy so verwerf het, het hy meege-deel in Jezus de Geneesheer der Kranken.

Na sy terugkeer na Suid-Afrika het hy kennis gemaak met Willem Hazenberg. Dié was lid van die Christelike Afgescheiden Gereformeerde Kerk in Nederland en het Teologie te Kampen gestudeer. Daarna is hy na Amerika vanwaar hy na Suid-Afrika gekom het. In Kaapstad het hy aanvanklik onder die Moslems gewerk, maar toe hy daarmee geen sukses behaal het nie, het hy hom tot geloofsgenesing gewend. Daaroor het hy uitgesproke sienswyse gehad wat aldus saamgevat kan word: Siekte is 'n besoeking van God, alhoewel God begerig is om gelowiges dadelik te genees, maar dan slegs wanneer die pasiënt of iemand anders daarom bid. Met hul ontmoeting het ds. Murray skynbaar nog nie beseef dat Hazenberg se idees nie heeltemaal met syne ooreenstem nie, met die gevolg dat hy hom uitgenooi het om vir die Wellingtonse gemeente te predk. Later het dit duidelik geword welke dweperye hy verkondig sodat ds. Murray geweier het dat hy vir hom bid toe hy weer siek geword het.²

In teenstelling met Hazenberg het ds. Murray nie geglo dat die gebruik van medisyne verkeerd is nie.³ Tussen siekte en sonde het hy wel 'n verband gesien: "God gebruik die siekte als 'n tuchtroede, om die zonde te ontdekken, en ons tot Hem te trekken.... In siekte moeten wij ons hart van Gods Geest laten doorzoeken, de zonde uitvinden, belijden, en afleggen. Als de zonde beleden en afgelegd is, dan kan de Heer de tuchting wegnemen. Hij kastijdt niet langer dan totdat zijn oogmerk bereikt is."⁴

Skynbaar het sommige mense ds. Murray se gedagtes sodanig ter harte geneem dat allerlei ongerymdhede voorgekom het. Iemand uit Betlehem het byvoorbeeld in De Christen gekla dat daar diegene was wat geweier het om 'n kranksinnige man te laat versorg, aangesien die Here sy vrou op hierdie wyse tot bekering wou laat kom. Andere het weer afgesien van die gebruik van vroedvroue by geboortes, terwyl 'n sekere ouerpaar

verseg het om medikamente aan te wend by 'n kindjie wat geteister was met swere. Hierdie mense sou onder ds. Murray se invloed verkeer het.⁵

Teen al hierdie dinge het ds. Du Toit te velde getrek. In 1883 het hy die werkwyse van die Bethsan-tehuis gekritiseer⁶ en drie jaar later gereageer op sekere stellinge van ds. Murray wat deur iemand uit Ladybrand onder sy aandag gebring is. Hy wou nie 'n direkte oordeel oor ds. Murray se sienswyses uitspreek nie, maar het tog duidelik laat blyk dat hy van hom verskil en tot die gevolgtrekking gekom dat siektes wel die gevolg van die sondeval is, maar nie noodwendig aan besondere sondes toegeskryf kan word nie. "Kastijding is niet juist een gevolg van zonde, maar een goddelijk opvoedingsmiddel tot hogere kennis en meerdere heilichheid."⁷

Gedurende 1884 en 1885 het hy in De Getuige ook 'n reeks artikels, De Gawe der Gezondmaking, geskryf waarin hy sy sieninge breedvoerig uiteensit. Dit het daarna as brosjure die lig gesien en in 1899 'n tweede druk belewe. Dit was veral teen die sienswyses van Hazenberg gemik, alhoewel hy ds. Murray ook daarin noem en hom dit verkwalik dat hy sy kansel vir Hazenberg afgestaan het.⁸ Hy verkies ook nie om van geloofs-genesing te praat nie, maar van die gawe van gesondmaking, 'n uitdrukking wat in I Kor. 12 voorkom. Volgens hom dui die term geloofs-genesing daarop dat die genesings op grond van die geloof van die geneser sou plaasvind, terwyl die werk van God misken word. Die grootste deel van die brosjure word daaraan gewy om aan te toon dat die buitengewone gawes van die Gees, waaronder dié van gesondmaking, slegs in baie buitengewone omstandighede meegedeel word, naamlik wanneer die voortbestaan van die kerk op die spel is en dat die gebruik van medisyne hoegenaamd nie teen die Skrif indruis nie, in teenstelling met Hazenberg wat niks daarvan wou weet nie.⁹ Hazenberg en sy geesgenote beskuldig hy verder van die dwaling "van alle kettersche sekten van alle tijden: schriftverzaking" - en dat hulle slegs eie eer en voordeel seek.¹⁰

1. J. du Plessis: *The Life of Andrew Murray*, pp. 330 - 344.

2. Andrew Murray: *Jesus, de Geneesheer der Kranken, of de Geloofs-genezing naar Gods Woord*, passim; J. du Plessis: *W.a.*, p. 338; Ds. J.A. Albertijn: *Na Vijftig Jaren (Het Gereformeerd Maandblad, Feb. 1919, p. 31)*.

3. J. Du Plessis: *A.w.*, p. 345.

4. Andrew Murray: *A.w.*, p. 6.

5. *De Christen* 31.8.1883, p. 409.

6. *DG* 15.5.1883, p. 83.

7. *DG* 15.3.1886, pp. 43 - 45.

8. Ds. S.J. du Toit: *De Gawe der Gezondmaking*, p. 24.

9. *A.w.*, pp. 4, 5, 8 - 16.

10. *A.w.*, pp. 11, 20.

Disputasies met die Sektes

Daar is waarskynlik min predikante in Suid-Afrika wat soveel as ds. Du Toit gedoen het om die dwalinge van verskeie sektes te bestry. Hy was in 'n gunstige posisie om die toename van hierdie rigtings teen te werk, aangesien hy deur sy veelvuldige reise deur die land¹ hulle van naderby kon leer ken. Die sekteverskynsel was nie iets nuuts in sy dag nie, want in die dertigerjare van die vorige eeu word daar al gekla van "niewerwetse en miltzieke Godsdienststichters" wat "eene bende dweepzuchtige narren in onze straten en op onze wandelplaatsen afzenden, om, ten schandale van den Godsdienst zelven, aan het neger geslacht en alle de straatslypers waarheden te verkondigen, welke zy zelven niet verstonden!"² Skynbaar was die meeste sektes destyds beperk tot die Kaap,³ maar sedert die tagtigerjare kom daar verskeie nuwe groepe elders in die land ook tevoorskyn.

By vyf geleenthede het ds. Du Toit openbare disputasies gevoer met woordvoerders van groepe wat nog nie lank in Suid-Afrika gevestig was nie. Telkens het hy die beste daarvan afgekom, danksy sy grondige kennis van die Heilige Skrif en groot welsprekendheid. Dit is uiteraard onmoontlik om te bepaal in welke mate hy die vooruitgang van hierdie bewegings afgerem het, maar sonder uitwerking was sy arbeid sekerlik nie.

Die eerste sekte waarmee hy in gesprek gekom het, was die Sewendedag-Adventiste oftewel Sabbatariërs. Hierdie groep het in 1885 in Suid-Afrika ontstaan in die omgewing van Kimberley nadat 'n jong boer, Pieter Wessels, tot die oortuiging gekom het dat die gebruikelike heiliging van die eerste dag van die week in plaas van die sewende dag onbybels sou wees. Onder sy eerste volgelingen was G.D.J. Scholtz.⁴ Spoedig het hulle ontdek dat daar elders in die wêreld 'n kerk bestaan met dieselfde gedagtes as hulle en betrekkinge daarmee is aangeknoop.⁵

Belangstelling in die leerstelling van hierdie sekte het skynbaar snel toegeneem, want alreeds in 1887 moes ds. Du Toit in De Getuige sekere vrae oor hulle beantwoord.⁶ Twee jaar later moes hy weer oor hulle skryf,⁷ en in 1890 het 'n sekere dr. Hammond in die Paarlse stadsaal, waar D.F. du Toit (Dokter) opgetree het as voorsitter, 'n voorlesing gehou oor die dwalinge van die Sabbatariërs.⁸ Selfs pres. Kruger het dit nodig gevind om twee brosjures teen die leringe van G.D.J. Scholtz in 1890 en 1891 te publiseer.⁹

Die eerste direkte kontak tussen ds. Du Toit en die Sabbatariërs het in 1892 plaasgevind toe G.D.J. Scholtz in De Getuige gereageer het op sekere stellinge wat ds. Du Toit oor die Sondag gemaak het. Ds. Du Toit het hom uitgenooi tot 'n openbare debat en dié uitnodiging het hy aangeneem.¹⁰ Die debat het in Augustus 1892 in die gebou van die

Zionskerk, Paarl, plaasgevind en het oor drie dae gestrek. As voorsitter het eerw. Dampers opgetree en die skeidsregters ds. F.S. du Toit en mnr. P. Wessels. Dit het groot belangstelling uitgelok en onder die aanwesiges was ds. S.P. Malherbe van Kruisvallei en eerw. Da Costa De Villiers van Kaapstad. 'n Volledige verslag van die verrigtinge is in Di Patriot gedruk¹¹ en agterna is dit in brosjurevorm gepubliseer.¹²

Die disputasie het gehandel oor die Sabbatskwessie, die vraag of kinders of slegs volwassenes gedoop mag word, die sieleslaap en die vernietiging van die goddeloses. Met die deurlees van die verslag tref dit mens dat ds. Du Toit veel beter argumente as sy opponent gehad het en dat baie van sy vrae nie deur Scholtz beantwoord kon word nie. Prof. Cachet se kommentaar in De Maandbode hierop was: "Als menschen ooit door redeneringen konden overtuigd worden, dan zouden wij zeggen dat ds. S.J. du Toit de Sabbatariers verslagen heeft, doch het is God alleen die van dwalingen afhelpen kan."¹³

Eers aan die einde van 1905 het ds. Du Toit weer met 'n sekteleier 'n disputasie gevoer toe hy saam met Gert Beukes van Standerton, stigter van die sogenaamde Beukes-sekte, voor 'n groot gehoor bestaande uit Beukes se volgelingen en lede van die Ned. Herv. of Geref. Kerk en die Scoutkerk¹⁴ opgetree het. Uit die besprekings het dit duidelik geword dat Beukes en sy groep allerlei sake verwerp, waaronder die Bybel waar dit nie met Beukes se geestesopenbaringe ooreenstem nie, enige vorm van kerklike organisasie, die sakramente, die openbare erediens en die gebed.¹⁵

Met sekere aanvoerders van die Apostoliese Geloofsending - deur ds. Du Toit "De Apostoliese Broeders" genoem - het hy drie disputasies gevoer. Hierdie sekte het in 1908 uit die V.S.A. na Suid-Afrika oorgewaa. Pastoor J.G. Lake en ds. R.H. van de Wall, wat in 1896 sy bediening as presikant in die Ned. Geref. Kerk neergelê het, was van die leiers.¹⁶ In April 1909 het ds. Du Toit alreeds sy eerste ontmoeting met lede van die A.G.S. gehad toe hy te Middelburg (Tvl.) met eerw. P.L. le Roux, vrouer sendeling van die Ned. Geref. Kerk te Bakkersstroom,¹⁷ gedebatteer het oor allerlei leerstellinge van hierdie groep.¹⁸ Met die aanvoerders van die sekte wou ds. Du Toit ook disputeer en 'n byeenkoms is in Februarie 1910 te Somerset-Oos belê. Die leiers kon nie opdaag nie, sodat plaaslike aanhangers van die sekte hulle kragte teen hom moes meet. Agterna het hy voorgestel dat die disputasie op 'n latere datum voortgesit word wanneer dit vir bekwaamere sprekers moontlik sou wees om te kom.¹⁹

In Junie het Pastoor Lake saam met ds. Du Toit in die stadsaal van Somerset-Oos opgetree. Aan sy sy was ds. R.H. van de Wall. Hoe ds.

Du Toit gevoel het oor die feit dat 'n tydgenoot van hom aan die Kweekskool en 'n getuie by sy huwelik in 1874²⁰ by die A.G.S. aangesluit het, is onbekend. Uit die verslag van die besprekings, wat ook in brosjure-vorm beskikbaar gestel is, wil dit voorkom asof Pastoor Lake maar 'n swak figuur langs ds. Du Toit geslaan het en nie in staat was om te antwoord op verskeie vrae wat aan hom gestel is nie. Die punte waaroor gepraat is, soos by die vorige geleenthede, was die kinderdoop, die vraag of daar nog nuwe uitstortings van die Heilige Gees verwag moet word en of die buitengewone gawes van die Gees vandag nog meegedeel word.²¹

Nog 'n groep teen wie ds. Du Toit sy stem verhef het, alhoewel dit nie op 'n disputasie uitgeloop het nie, is die Heilsleër. Tydens die tagtigerjare van die vorige eeu het dié beweging groot opgang in Suid-Afrika begin maak, egter nie sonder teenstand uit verskillende oorde nie. Baie predikante van die Ned. Geref. Kerk, onder wie ds. J.R. Albertyn, het nie die vrymoedigheid gehad om die Heilsleër teen te werk nie, alhoewel hulle ook nie daarmee kon saamwerk nie vanweë die onbybelse gedagtes en metodes wat hulle voorgestaan het. Vir dié positiwewerk wat hulle verrig het, was daar wel waardering.²² Ook ds. A. Murray was gunstig gestemd teenoor hierdie beweging²³ en dit het sommige mense teen die bors gestuit dat sy dogter offisier daarin was.²⁴ Ander leraars, soos prof. Hofmeyr, ds. W.A. Joubert en eerw. J. Kretzen het weer waarskuwendestemme daarteen laat opgaan. Laasgenoemde het dit "een onheilslege" genoem.²⁵

Ds. Du Toit het spoedig na die verskyning van die Heilsleër sy beware daarteen gelug. Hy was teen die luiddrustige metodes, die militêre organisasie en die gebruik van vroue in die beweging. 'n Jaar later het hy 'n stuk van dr. Kuyper oor die Heilsleër in De Getuige herdruk.²⁶

In diememories teen nuwighede in die kerk wat in 1883 voor die Kaapse Sinode gelê is en waartoe ds. Du Toit die lesers van De Getuige aangespoor het, is ook beswaar gemaak teen die Heilsleër.²⁷ Die aanbeveling van die kommissie wat die memories deurgegaan het, lui soos volg: "Het is uwe Commissie niet bekend dat er eenige gebruiken of eigenaardigheden van het Leger des Heils in de Kerk zijn ingevoerd. De Synode vertrouwe het aan Leeraar en Kerkeraad toe, te zorgen dat steeds alles ordelijk en stichtelijk in het Huis des Heeren toega."

"Wij laten dit verschijnsel in de godsdienstige wereld daar, ons herinnerende de woorden van den waardigen Rabbi: 'Houdt af van deze menschen, want indien deze raad of dit werk uit menschen is, zoo zal het gebroken worden. Maar indien het uit God is, zoo kunt gij het niet breken, opdat gij niet misschien bevonden wordt ook tegen God te strijden' (Hand. V: 38, 39)." So het die Sinode dit ook aanvaar.²⁸

Hierdie aarselende houding van die Sinode het in 1886 weer na vore gekom toe die Kerkraad van Graaff-Reinet gevra het hoe gehandel moet word met lidmate van die kerk wat by die Heilsleër aansluit. Die Sinode se antwoord kom daarop neer dat geen algemene gedragslyn neergelê kan word nie en dat elke Kerkraad "in den geest van liefde en zachtheid, van getrouwheid aan 't belang der Kerk en van zielen" moet doen wat hy die beste vind.²⁹

Ds. Du Toit het voortgegaan om teen dié groep te waarsku en in 1895 'n reeks artikels geskryf waarin die metodes, organisasie en leerstellinge daarvan gekritiseer word. Volgens hom sou die Heilsleër die gesag van die Bybel geringskat, die leer van die genoegdoening van Christus en die uitverkiesing loën, geen vasgestelde belydenis hê nie, die sakramente minag en op dieselfde wyse as die Jesuïete te werk gaan³⁰ - 'n juiste beoordeling. Sy insig in die Heilsleër was egter nie so fundamenteel as dié van dr. Kuyper nie. Hy vind dat die kernfout van dié beweging daarin geleë is dat hulle 'n strydmg met 'n menslike generaal langs die kerk wil stel in plaas van om in te sien dat die kerk self 'n strydmg is met Christus as aanvoerder.³¹

Ds. Du Toit se profetiese getuienis teen die sektes is verstaanbaar, want hy het steeds baie klem laat val op 'n suiwere belydenis. En waar by die Ned. Geref. Kerk meermale van onregsinneheid betig het, is dit ook nie verbasend dat hy dié kerk die skuld sou gee vir die opgang wat die sektes gemaak het nie. Hy was van opinie dat die afwykings in die leer wat in die Ned. Geref. Kerk gedoog is, soos die Arminianisme, die Jode van die kerk ontvanklik gemaak het vir die dwalinge van die sektes sodat "de toongevende geestelike leidslieden" die oorsaak is dat hierdie groepe veld wen.³² Of dit werklik so is, is vanselfsprekend moeilik om te bepaal.

Die kerk kan nietemin dankbaar wees dat ds. Du Toit teen die dwalinge van die sektes te velde getrek het. Indien hy meer ondersteuning in hierdie opsig ontvang het, sou dit slegs tot heil van die kerk gestrek het. In De Express het "Ook een Ou Vrijstater" in 1897 getuig dat die Sabbatariërs hom amper omgehaal het om by hulle aan te sluit, maar hy het ds. Du Toit se disputasie met G.D.J. Scholtz te lese gekry en dit het hom laat besluit om by die Ned. Geref. Kerk te bly.³³ Daar sou seker meer sulke gevalle gewees het.

1. Vgl. Hoofstuk 7.

2. De Mediator, 15.8.1837.

3. T.N. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, pp. 146 - 48.

4. G.D.J. Scholtz was familie van die Scholtze van Griekwaland-Wes wat die eerste Afrikaanse Taalkongres in 1896 in die Paarl bygewoon het (mededeling van die vader van die skrywer). Die Sinode van 1883 het hy as afgevaardigde ouderling van 'utoitspan bygewoon. (Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, p. 4).

5. J.J. Oberholster: Die historiese Monumente van Suid-Afrika, p. 193.
6. DG 15.5.1887, p. 75.
7. DG 15.7.1889, pp. 97, 98.
8. DAP 19.6.1890.
9. Open Brief van S.J.P. Kruger aan G.D.J. Scholtz, naar Aanleiding van eeren Vraag over den Sabbatdag, zijnde in vervolging op den Open Brief van S.J.P. Kruger van 1 December 1890.
10. DG 1.6.1892, p. 1/2; 15.6.1892, p. 190.
11. DAP 8.9.1892; 15.9.1892; 22.9.1892; 29.9.1892.
12. De Leerstukken der Sabbatariers, Disputatie tussen Ds. S.J. du Toit en de Heer G.D.J. Scholtz. Hierdie brochure is so goed ontvang dat dit twee keer herdruk is.
13. De Maandbode, Julie 1893.
14. Vgl. Hoofstuk 7.
15. SdT Des. 1905, pp. 6, 12.
16. Het Gereformeerde Maandblad, Nov. 1920, pp. 261, 62.
17. A. Dreyer: Historisch Album van de Nederduitse Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, pp. 86, 87.
18. SdT Mei - Junie 1909, p. 23.
19. SdT Apr. - Mei 1910, pp. 16 - 24.
20. Vgl. Hoofstuk 1 en 2.
21. Disputatie over de Verschilpunten tussen de Apostoliese Broeders en de Leer der Ned. Ger. Kerk, pp. 1, 2; SdT Julie 1911, p. 6.
22. Ds. J.R. Albertyn: Na Vijftig Jaren (Het Gereformeerde Maandblad, Nov. 1918, pp. 150, 51).
23. De Christen 10.6.1881, pp. 267 - 69.
24. DAP 23.2.1893.
25. DB 5.8.1887, pp. 243, 44; 8.10.1886, p. 158; 15.7.1877, p. 219.
26. DG 15.9.1882, p. 138; 15.9.1883, p. 156.
27. DG 15.8.1883, p. 135.
28. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/16, pp. 102, 109.
29. Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, pp. 145, 46.
30. DG 15.6.1895, p. 192; 15.8.1895, p. 248; 15.9.1895, p. 266; 1.8.1896, p. 232.
31. Dr. A. Kuyper: E Voto Dordraceno II, pp. 122, 23.
32. SdT Mei - Junie 1909, p. 20.
33. De Express 26.11.1897.

Hoofstuk 7   KONSULENT VAN DIE GEREFORMEERDE KERKE ONDER DIE KRUIS

Ds. S.J. du Toit se Verhouding tot die Ned. Geref. Kerk

In 'n vorige hoofstuk is gewys op ds. Du Toit se politieke aktiwiteite nadat hy aan die einde van 1890 na die Paarl teruggekeer het. Hy het hom egter nie net met die politiek bemoei nie, maar ook met kerklike aangeleenthede. Sy latere lewe staan dan ook baie nou in verband met die ontstaan en ontwikkeling van "De Gereformeerde Kerken onder 't Kruis".¹

Te Strydenburg, waar hy 'n aansienlike aantal volgelingen gehad het, het daar in 1897 'n kerkskeuring plaasgevind tot 'n aantal lidmate van die Ned. Geref. Kerk die kerk verlaat het om 'n eie kerk, die Gereformeerde Kerk onder die kruis, te stig. Na die Tweede Vryheidsoorlog is dié voorbeeld op verskeie ander plekke nagevolg en as konsulent het ds. Du Toit die bediening van al hierdie gemeentes behartig. Daar was veral vier sake wat meegewerk het tot hierdie afskeidings, t.w. ds. Du Toit se verhouding tot die Ned. Geref. Kerk, die bedekte propaganda wat hy vir afskeiding gemaak het, die voorbeeld van vorige kerkskeurings in Europa en Suid-Afrika en die feit dat ds. Du Toit 'n groep lojale volgelingen om hom versamel het wat sy sienswyses op godsdienstige en politieke gebied toegedaan was. Aan die eerste, naamlik die verhouding van ds. Du Toit tot die Ned. Geref. Kerk, sal eerste aandag gegee word.

Daar is alreeds aangetoon dat ds. Du Toit die Ned. Geref. Kerk op vele terreine aangeval en gekritiseer het. In dié kerk sou hy vanselfsprekend nie juis tuis gevoel het nie. Alreeds in 1887 skryf hy aan C.P. Hoogenhout: "En toen zie ik dagelijks meer dat wij ongezocht almeer van het uiterlijk kerkverband vervreemd worden."² Dit is dan ook stellig die rede waarom hy met sy terugkeer na die Paarl nie bereid was om beroepe te aanvaar nie. Van meer as een gemeente het hy versoeke ontvang om hom beroepbaar te stel, maar hy het geantwoord dat hy hom eerder aan die joernalistiek wil wy om sy invloed op 'n breër terrein te laat geld en dat hy "onoverkomelijke bezwaren zien in de bediening onder bestaande kerkwetten."³ Van welke gemeentes hierdie versoeke gekom het, is nie bekend nie.

Wat die praktyk betref, het ds. Du Toit sy amp as predikant in die Ned. Geref. Kerk neergelê. So het die meeste mense dit altans gesien. Dit blyk onder andere uit die volgende:

Aan die einde van 1891 het hy 'n kindjie van ds. F.S. du Toit tydens 'n plegtigheid in die Gedenkskool gedoop. By die Wellingtonse Kerkraad het ds. F.S. du Toit aansoek gedoen dat die doop by hulle geregistreer kon word, maar nadat ds. Murray die saak ondersoek het, het die Kerkraad besluit dat "de Voorzitter met verwijzing naar Art. 538 antwoorden

zal, dat daar de kerkeraad bericht heeft dat Ds. S.J. du Toit zich onder het opzicht van geen kerkeraad onzer kerk gesteld heeft, de Kerkeraad zijne toestemming tot een doop door hem niet kan geven, en tot de gevraagde opname in het doop boek van den doop die geschied is, geen toestemming kan verleen. "⁴ Die artikel in die Wetten en Bepalingen waarna verwys word, skryf voor dat 'n predikant "die zijne betrekking heeft neergelegd" om 'n sekulêre betrekking te aanvaar, alleen na voorlegging van die nodige getuigskrifte en die aflê van colloquium doctum weer as predikant in 'n gemeente bevestig mag word.⁵ Die feit dat hierdie artikel aangehaal word, toon aan dat die Wellingtons Kerkraad ds. Du Toit beskou het as 'n predikant "die zijne betrekking heeft neergelegd" en dat hy dus nie geregtig was om die sakramente te bedien nie.

Min of meer so het die Kerkraad van Noorder-Paarl ook gevoel. Aan die begin van 1893 het 'n versoekskrif in die gemeente rondgegaan waarin gevra is dat ds. Du Toit op die kansel van Noorder-Paarl toegelaat moet word. Skynbaar het min mense kans gesien om dit te onderteken, want dit is nooit aan die Kerkraad voorgelê nie. Die Kerkraad was nietemin bewus daarvan en het besluit: "De Kerkeraad acht het onnoodig om van de zaak verder notitie te nemen, anders dan, dat de Kerkeraad voor zichzelf en ook als in den naam der Gemeente de verzekering geeft van hun aller leedwezen over deze ongelukkige beweging onder de weinige aanhangers van den Heer du Toit...."⁶ Dit is opvallend dat daar in die notule drie keer sprake is van "de Heer du Toit" en nie "de Weleerw. Heer Du Toit" of "ds. Du Toit" nie. Dit wil dus voorkom asof hy nie as predikant beskou word nie en van sy toelating op die kansel was daar ook geen sprake nie.

Verskeie ander persone het ook blyke daarvan gegee dat hulle hom nie meer as predikant beskou nie. In 1893 het ene G.J.W.⁷ in 'n artikel oor die uitstorting van die Heilige Gees in De Fakkel, die blad van die Ned. Geref. Kerk in die Vrystaat, na ds. Du Toit verwys as "een gewezen dwalend leeraar onzer kerk."⁸ Ds. A.P. Burger van Middelburg (Transvaal) het selfs in 1906 aan twee van ds. Du Toit se volgelinge verklaar dat hy weens wangedrag as predikant geskors sou gewees het. In 1907 kla ds. Du Toit weer: "Een van de onwaarheden het meest verspreid om ons persoon en werk te benadeelen, is dat wij geen predikant der Ned. Ger. Kerk meer zijn."⁹ Dit is ewenwel vermeldenswaardig dat die Almanak van die Ned. Geref. Kerk sedert 1885 agter sy naam dié opmerking plaas: "Bediening neêrgelegd 1881."¹⁰

Daarenteen het hy steeds volgehou dat hy predikant is - ten spyte daarvan dat hy 'n sekulêre betrekking, nl. dié van joernalis, beklee het. Teenoor G.J.W. se bewering het hy byvoorbeeld geantwoord dat hy sy status behou het toe hy Superintendent van Onderwys in Transvaal

geword het, en bygevoeg: "En zulks ben ik heden nog, en hoop ik te blijven tot mijn dood, hoezeer meer dan een ook mogelijk anders moge wenschen."¹¹ Dit is waar dat ds. Du Toit se status hom nooit amptelik ontnem is nie, maar na alle waarskynlikheid is daar gereken dat so 'n stap onnodig is, aangesien hy dit self sou neergelê het.

Die gevolg daarvan was dat ds. Du Toit na 1890, behoudens drie uitsonderings wat bekend is, ook nie weer op 'n kansel van die Ned. Geref. Kerk toegelaat is nie. Daar was blykbaar diegene wat gedink het dat hy nog steeds predikant was en daarom het hy uitnodigings ontvang om in 1895 te Aberdeen en Klein Boetsap en in 1896 te Strydenburg te gaan help met nagmaalsgeleenthede.¹² Na 1896, toe hy vanweë die Jameson-inval met algemene wantroue bejeën is, maar veral na 1897, toe die Gereformeerde Kerk onder die Kruis te Strydenburg gestig is, waarmee hy 'n noue verbintenis gehad het, het niemand meer daaraan gedink om hom vir nagmaalsgeleenthede te nooi nie.

Waar die kansels van die Ned. Geref. Kerk vir hom geslote was en hy sy roeping as predikant nie wou versak nie, het hy voortgegaan om op ander plekke dienste te hou. Terwyl eerw. Dampers nog leraar van die Zionskerk in die Paarl was, het ds. Du Toit meermale daar opgetree,¹³ maar na sy vertrek in 1897 het daar 'n einde aan hierdie gebruik gekom. So iets kon sonder probleme geskied omdat die Zionskerk destyds 'n independente gemeente was. Ook in die Gedenkskool¹⁴ en in die huise van sy vriende en ondersteuners in die Paarl het hy baie keer gepreek.¹⁵ Hiermee het hy die gewoonte van eerw. J.W. van der Rijst, wat ook in die omgewing van die Paarl in mense se huise dienste gehou het, nagevolg. Dit het tot aan sy dood toe die patroon van sy verdere evangeliebediening gevorm. Waar baie van sy volgelinge mettertyd nie meer kans gesien het om die prediking in die Ned. Geref. Kerk aan te hoor nie, het hy hulle gaan besoek, waar hulle ook gewoon het, en in hul huise die genademiddele bedien. So het meer as een gemeente van die Kruiskerke ontstaan. Die weiering van die Kerkrade van die gemeentes van die Ned. Geref. Kerk om hom op die kansel toe te laat, het só onvermydelik daartoe gelei dat hy buite die kerk om met sy prediking voortgegaan het en so die afskeidings op verskeie plekke aangehelp het.

Alhoewel ds. Du Toit steeds volgehou het dat hy predikant en mitsdien lidmaat van die kerk is, het sy dade tog getuig dat hy nie werklik met die kerk in verband wou staan nie. In Transvaal was hy en sy gesin nog lede van die gemeente Pretoria van die Ned. Herv. of Geref. Kerk,¹⁶ maar toe hy hom weer in die Paarl gaan vestig het, het hy by geen gemeente van die Ned. Geref. Kerk aangesluit nie. 'n Onderzoek van die lidmaatsregisters van die gemeentes Paarl, Noorder-Paarl en

Wellington bring aan die lig dat hy nie by een van hierdie gemeentes 'n attestaat of lidmaatsbewys ingelewer het nie.¹⁷ In Julie 1891 het hy intendeel nog die sertifikaat van lidmaatskap van sy eggenote by ds. A.A. Louw van Noorder-Paarl aangevra sonder om dit elders in te lewer.¹⁸ Dit was trouens die bevinding van die Kerkraad van Wellington dat hy hom "onder het opzicht van geen Kerkraad onzer Kerk gesteld heeft...."¹⁹ Sover vasgestel kan word, is hy en sy gesin by geen gemeente se herderlike sorg betrek nie en het hulle nooit wêr van hulle lidmaatsregte gebruik gemaak nie. Al het ds. Du Toit dus nooit sy lidmaatskap van die kerk formeel opgesê nie, het hy, wat die praktyk betref, buite die kerkverband gelewe. Volgens die kerklike bepalinge kon hy ook nie meer as lidmaat van die Ned. Geref. Kerk beskou word nie, want daarvolgens bestaan die kerk "uit alle Gereformeerde Gemeenten in Zuid-Afrika"²⁰ en dit hou in dat mens nie "lid van het genootschap in 't algemeen" kan wees nie, maar "men is lid van de gemeente, die staat in het verband van die Ned.-Geref. Kerk in Z.-Afrika."²¹ Waar ds. Du Toit lid van geen gemeente was nie, kon hy ook nie meer aan die Ned. Geref. Kerk behoort het nie. In die Wetten en Bepalingen is verder ook neergelê dat persone ophou om lid van die kerk te wees indien hulle "door woord of daad ten duidlijkste toonen zich van haar af te scheiden."²² Hiervolgens sou ds. Du Toit ook nie meer tot die Ned. Geref. Kerk behoort het nie, want sy dade het duidelik aangetoon dat hy geen waarde gegee het aan 'n amptelike verbintenis met die kerk nie. Om dié rede is dit verder verstaanbaar waarom hy deur vele nie meer as predikant van die Ned. Geref. Kerk beskou is nie.

Teenoor M.J. Pretorius van Middelburg (Kaap), 'n getroue leser van Di Patriot,²³ het hy in 1895 erken dat hy dit oorweeg om die Ned. Geref. Kerk formeel te verlaat. Hy het geskryf: "En ik wil ook niet zeggen dat ik altijd lid en leeraar dier Kerk blijven zal. (....) In vertrouwen kan ik u echter mededeelen, dat wij er ernstig aan denken hier aan de Paarl een Geref. Gemeente te stichten, want ja, als ik overga hoop ik met allen over te gaan."²⁴ Dat dit nie geskied het nie, is moontlik daaraan te wyte dat sy groepie ondersteuners in die Paarl nie daarvoor kans gesien het nie. Indien dit wel gebeur het, sou daar moontlik ook nie 'n Kruiskerk ontstaan het nie, want van ds. Du Toit se volgelinge elders sou dan seker hierdie voorbeeld nagevolg het.

Slegs een van hulle, sy kleinneef D.F. du Toit (Dokter), het wel so ver gekom om uit die Ned. Geref. Kerk te bedank. Nadat die Kerkraad van Noorder-Paarl geweier het om aan hom en sy eggenote toestemming te gee dat ds. Du Toit 'n kindjie van hulle in die Gedenkskool doop, het hulle nogtans daarmee voortgegaan. Na 'n besoek van ds. A.A. Louw aan sy woning om hom te verwittig dat hy voor die Kerkraad moet verskyn,

het hy in 'n brief van 9 Julie 1895 sy attestaat aangevra omdat dit "voor hem onmogelyk is in een Kerkverband te blywen waar hun geweten aan banden gelegd word." Sy attestaat het hy nie ontvang nie, maar wel 'n sertifikaat van lidmaatskap.²⁵

Dit is begryplik dat ds. Du Toit daaraan gedink het om by die Gereformeerde Kerk aan te sluit, aangesien dié kerk baie van sy besware teen die Ned. Geref. Kerk gedeel het.²⁶ Daarbenewens was hy ook goed bevriend met ds. Jan Lion Cachet²⁷ wat na die dood van prof. D. Postma in 1890 professor geword het aan die Teologiese Skool te Burgersdorp.²⁸ Nadat die eerste Kruisgemeente in 1897 te Strydenburg gestig is en hy die bediening van dié gemeente op hom geneem het, het hy seker nie langer sy weg oopgesien om by die Gereformeerde Kerk aan te sluit nie. Teen die Gereformeerdes het hy in elk geval die beswaar gehad dat hulle - net soos die Ned. Geref. Kerk - te veel waarde heg aan die kerkverband en dat hulle nie genoegsaam insien dat taal, nasionaliteit en godsdienst onafskeidelik aan mekaar verbonde is nie.²⁹

In die lig hiervan is dit ewenwel duidelik waarom sy tweede seun, Jacob Daniel, predikant in die Gereformeerde Kerk geword het. Toe Japie in 1895 die begeerte uitspreek om evangeliedienaar te word, het sy vader hom "beslis afgeraai om onder die gegewe omstandighede na Stellenbosch te gaan," en aan sy vriend, prof. Cachet, geskrywe om te verneem of daar vir hom in Burgersdorp plek was. Daarop is 'n gunstige antwoord ontvang en voordat Japie in Februarie 1896 daarheen vertrek het, het ds. Du Toit hom gehelp met sy voorbereidende studie.³⁰

Nadat die Kruisgemeente van Strydenburg gestig is, het ds. Du Toit gehoop dat sy seun gewillig sou wees om daar sy bediening te begin in plaas van om sy studies in Duitsland voort te sit ten einde 'n doktorsgraad te verwerf.³¹ Hy het daarvoor nie kans gesien nie, waarskynlik omdat hy anders oor politieke sake as sy vader en dié se aanhangers gevoel het, soos blyk uit sy optrede tydens die Tweede Vryheidsoorlog.³²

In 1900 het hy in elk geval na Amsterdam vertrek om aan die Vrije Universiteit te studeer en in 1903 het hy gepromoveer met 'n dissertasie oor "Het Methodisme".³³ 'n Paar maande later is hy as herder en leraar van die Gereformeerde Gemeente Potchefstroom bevestig.³⁴

Die feit dat ds. Du Toit buite die gemeenskap van die Ned. Geref. Kerk gelewe het en sy seun beïnvloed het om nie predikant in dié kerk te word nie, sou nie sonder invloed op sy volgelinge gewees het nie. Indien ds. Du Toit na 1890 aan die Ned. Geref. Kerk getrou gebly het, sou daar na alle waarskynlikheid nie 'n afskeiding plaasgevind het nie.

Na sy terugkeer Paarl toe het die Ned. Geref. Kerk ds. Du Toit oor die algemeen nie alleen nie meer as predikant beskou nie, maar sy handelwyse meer as een maal skerp veroordeel. Die Kerkraad van Noorder-

Paarl het byvoorbeeld in 1894 dit nodig gevind om 'n kommissie af te vaardig na diegene wat hulle huise beskikbaar gestel het vir hom om in dienste te hou. Die kommissie het egter na enige nadenke besluit om nie met diesulkes te gaan praat nie, aangesien hulle "uit eene bestraffing veeleer aanleiding zullen nemen om van kwaad tot erger voort te gaan," en daarmee het die Kerkraad genoeë geneem.³⁵

Nadat hy in 1895 op ds. D.H. Cilliers se uitnodiging te Aberdeen gaan preek het,³⁶ het die Ring van Graaff-Reinet na aanleiding van 'n besprekingspunt van ds. Charles Murray en die Kerkraad van die gemeente Graaff-Reinet besluit dat die toelating van ds. Du Toit "tot onze kansels en tot deelname aan de bediening der Heilige Sacramenten af te keuren is", omdat hy 'n vyandige houding teenoor die kerk inslaan.³⁷ Oor hierdie besluit het ds. Du Toit nie geswyg nie en in 'n ope brief aan ds. C. Murray gesê: "Ontvang hierbij mijn welgemeende dank dat gij op de jongste Ringsvergadering - ondanks uw eigen bedoeling - duidelijk hebt doen uitkomen.... dat ik enkel om de getuigenis der waarheid door u en anderen word gehaat."³⁸

Die Sinode van die Vrystaatse kerk het in 1909 hom ook van ds. Du Toit gedistansieer. Ds. T.C. Dönges van Hoopstad, waar enkele maande later 'n Kruisgemeente gestig is, het in 'n brief aan die Algemene Sinodale kommissie gekla dat ds. Du Toit sonder toestemming in sy gemeente dienste hou en die sakramente bedien.³⁹ In die Sinode is dit bespreek en verskeie sprekers het ds. Du Toit heftig aangeval.⁴⁰

Met algemene stemme is onder andere die volgende besluit: "De Synode veroordeele deze handelwijze van gezegden S.J. du Toit ten sterkste, waarschuwe den gemeenter tegen hem en betuige den leden der Kerk ten zeerste dat zij zich door gemelden Predikant niet moeten laten bewegen om aan hun Kerk ontrouw te worden. Voorts worde het gedrag van dezen S.J. du Toit in genoemde gemeenten ter kennis van de Algemeene Synodale Commissie der Kerk in de Kaapkolonie gebracht."⁴¹

Oom Lokomotief se lakonieke kommentaar hierop was: "Dis pure dwaasheid. Hulle adverteer hom net en wek nuwsgierigheid op. Hulle kan hom tog niks maak nie."⁴²

Die Algemene Sinodale Kommissie in die Kaap het nie tyd gehad om die saak te behandel nie en deur die Sinode is dit na die tydelike Regskommissie verwys. Dié het aanbeveel dat dit nie in behandeling geneem word nie, aangesien die Sinode nie in eerste instansie 'n klagte kan ontvang nie en daarmee het die Sinode akkoord gegaan.⁴³ Dit is egter nie duidelik of die Vrystaatse Sinode bedoel het om 'n klagte in te dien nie en waarskynlik is gehoop dat die Kaapse Sinode eweneens 'n afkeurende stem oor ds. Du Toit se doen en late sou laat hoor, want in die Kaapkolonie het hy ook baie opgetree.

Ds. Du Toit het besonder fel en bitter op hierdie gebeure gereageer.

Sedert Oktober 1909 het hy in Stemmen des Tijds 'n reeks artikels gepubliseer, Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, waarin hy die kerk genadeloos kritiseer. Na sy dood is dit in brosjurevorm gepubliseer. Daarin noem hy die veroordeling van sy aktiwiteite deur die Vrystaatse Sinode "ongegronde en wederaghttelijk" en voeg daaraan toe: "Daar ge mij nu veroordeeld hebt, onverhoord, ongegrond en in strijd met uw eigen kerkwetten, kon ik u voor de aardse rechter dagen. Daar ge zulks gedaan hebt in strijd met Gods Woord en de beginselen van Gereformeerde Kerkrecht, kon ik uwe Hoog Eerw. Vergadering karakteriseren als 'n 'Synagoge des Satans'. En daar ge mij om de getuigenis der waarheid vervolgt, kon ik u beschuldigen als bezielde met de geest van de Antichrist."⁴⁴ Verderaan sê hy: "De Vrijstaatse Synode wilde ons ambtelik doodslaan, onvernood, met één slag. Zij liet echter aan de Kaapsche Synodale Kommissie de eer om de genadeslag te geven." Die Kaapse Kerk het egter besluit om hom dood te swyg. "Is dat nu recht? Waarom ons niet tot verantwoording geroepen, gelijk wij verwacht en gewent hebben?"⁴⁵

Die doel met hierdie geskrif was om die kerklike bepalinge van die Vrystaatse Kerk te ondersoek.⁴⁶ Die toon waarin dit gedoen is, sou egter by geen predikant simpatie met sy sienswyse gewek het nie.

Ds. Du Toit meld dat hy dit sou verwelkom het indien hy deur die kerk tot verantwoording geroep is. Daardeur sou hy natuurlik 'n baie goeie geleentheid gehad het om sy saak te stel aan kringe wat normaalweg nie van sy gedantes kennis neem nie. Dit is stellig een van die redes waarom hy juis nie tot verantwoording geroep is nie, want dié kans wou die Ned. Geref. Kerk hom sekerlik nie gun nie. Daar was bes moontlik diegene wat dit sou verwelkom het dat die kerk op hom tug toepas, maar waar hy beskou is as 'n predikant wat sy amp neergelê het en die kerk verlaat het, is dit seker sinloos geag om iets teen hom te onderneem.

Die Ned. Geref. Kerk en ds. Du Toit het in openlike vyandskap gelewe. Selfs tussen hom en Noorder-Paarl, die gemeente waaraan hy voorheen so nou verbonde was, was betrekkinge op 'n laagtepunt. Dit was nie slegs genoemde veroordelings van ds. Du Toit se optrede wat hierdie toestand teweeggebring het nie, maar ook die Sinode van 1880 se besluit oor Die Patriot, die Sinode van 1886 se onwilligheid om die Afrikaanse Bybelvertaling te steun en die Ned. Herv. of Geref. Kerk se besluit om ds. Du Toit nie op die kansel toe te laat nie.⁴⁷ Aan hierdie toedrag van sake het die kerk en ds. Du Toit albei skuld gehad en waar daar so 'n gespanne verhouding geheers het, is dit lig te begrype dat sy geesgenote dit makliker sou vind om die kerk te verlaat en gemeentes van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis te stig.

1. Dr. J.A.S. Oberholster het in sy dissertasie, Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika die geskiedenis van die kerk breedvoerig behandel. Ons benadering van die suk verskil aanmerklik van syne, onder andere omdat ons meer aandag aan ds. Du Toit self wil gee en ook omdat meer bronne tot ons beskikking was, waaronder ds. Du Toit se korrespondensie, die autobiografie van A.E. v. W. Keet, die korrespondensie van C.F. du Toit (Oom Lokomotief) en die notule van die Kerkraad van die Ned. Geref. gemeentes te "pington, Prieska, Griekwastad, Predasdoep, Ceres en Heilbron.
2. Ds. S.J. du Toit - C.F. Hoogenhout, 24.9.1887, S.A. Bibl., Hoogenhout/Pannevis-vers. A.
3. SdT Okt./Nov. 1907, p. 11.
4. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, pp. 322, 323.
5. Wetten en Bepalingen der Ned. Geref. Kerk in Zuid-Afrika, 1890, art. 338.
6. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 241, 42.
7. Waarskynlik was dit eersw. G.J. Willemsen, sendeling te Kroonstad en vroeër van die Paarl (Alfabetiese lys van afgestorwe Predikante en Sendelinge, Jaarboek van die Ned. Geref. Kerke, 1967, p. 561.
8. De Fackel, 11.5.1893, p. 290.
9. SdT Okt. 1906, p. 5; Okt./Nov. 1907, p. 11.
10. Almanak voor de Ned. Geref. Kerk in Z.A., 1885, p. 70.
11. DG 1.7.1893, p. 201. Vgl. ook DG 15.6.1893, p. 189; 1.2.1899, p. 41; SdT Okt. 1910, p. 20.
12. Ds. S.J. du Toit: Herdenking der Avondmaalsviering te Aberdeen op den 31 sten Maart 1895, p. 15; Ds. S.J. du Toit: Nachmaalsviering te Klein Boetsap, p. 1; DG 15.1.1896, pp. 69, 70.
13. DG 1.12.1892, p. 357; 1.1.1895, p. 1; 15.1.1895, p. 21; 1.5.1895, p. 140 ens.
14. DG 15.1.1895, p. 21; 15.6.1895, p. 177; 15.1.1896, p. 1 ens.
15. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, p. 250.
16. Vgl. Hoofstuk 4.
17. Lidmaatsregisters van al die Ringe, 1889 - 1892, KKA, RA-5/5.
18. Ds. A.A. Louw - ds. S.J. du Toit, 3.7.1891, GKA, SdT 2/3, p. 406, Lidmaatsregister Noorder-Paarl, Gemeentelike Argief, Noorder-Paarl.
19. Notule, Kerkraad van Wellington, 1840 - 1907, KKA, G 25-1/1, p. 323.
20. Wetten en Bepalingen der Ned. Geref. Kerk in Zuid-Afrika, 1890, art. 2.
21. B.b. Keet: Na Honderd Jaar, p. 21. Vgl. ook E.P.J. Kleynhans: Die Kerkregtelike Ontwikkeling van die Ned. Geref. Kerk in S.A., 1795 - 1962, p. 141.
22. Wetten en Bepalingen der Ned. Geref. Kerk in Zuid-Afrika, 1890, art. 4.
23. DAP 10.5.1894.
24. Ds. S.J. du Toit - M.J. Pretorius, 13.6.1895, GKA, SdT 4, p. 54.
25. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 262, 266, 267.
26. Vgl. Hoofstuk 6.
28. Prof. J. Lion Cachet: Gedenkboek van het 50-Jarig Bestaan der Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika, A.D. 1859 - 1909, p. 130.
27. Vgl. Hoofstuk 2 en 5.
29. DG 1.2.1897, p. 34.
30. Dr. J.D. du Toit: Die Onberoulike Keuse (Die Kerkblad, 21.2.1947).
31. V.E. d'Assonville: Dr. J.D. du Toit (Totius se Opleiding en Vorming as Predikant, pp. 39, 40.
32. Vgl. Hoofstuk 5.
33. V.E. d'Assonville: A.w., pp. 57 - 65; DG Maart 1903, p. 87.
34. De Kerkblad, 15.10.1903.
35. Notule, Kerkraad van Noorder-Paarl, 1875 - 1912, KKA, G 42-1/1, pp. 250, 51.
36. Ds. S.J. du Toit: Herdenking der Avondmaalsviering te Aberdeen, p. 12.

37. Notule, Ring van Graaff-Reinet, 1895, KKA, R 9/15, pp. 392 - 94.
38. DG 15.11.1895, n. 350.
39. Notulen van de Drie-en-twintigste Vergadering der Synode van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk in de Oranje Rivier Kolonie, 1909, p. 78.
40. Ongedat. Koerantknipsel, GKA, SJT 8, p. 25.
41. Notulen van de Drie-en-twintigste Vergadering der Synode van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk in de Oranje Rivier Kolonie, 1909, pp. 14, 15.
42. D.F. du Toit D.P.-sn. - Sy seuns, 13.5.1909, JOVS, D.F. du Toit-
vers., 2/776, 777.
43. Acta Synodi 1909, KKA, S 1/25, pp. 18, 80, 83, 316.
44. (Ds. S.J. du Toit:) Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, pp. 9, 10.
45. A.w., p. 33.
46. A.w., p. 12.
47. vgl. Hoofstuk 3, 4 en 6.

Vorige Kerkskeurings: Die Mag van die Voorbeeld

Talle groter en kleinere kerkskeurings het gedurende die negentiende eeu plaasgevind - in Europa asook in Suid-Afrika. Op diegene wat mettertyd in die Gereformeerde Kerke onder die Kruis te lande gekom het, sou dié kerkskeurings sekerlik nie sonder invloed gewees het nie en veral in die geval van Strydenburg, waar die eerste Kruisgemeente gestig is, is die uitwerking van vorige afskeidings of dreigende afskeidings duidelik aanwysbaar.

Hier kan nie 'n volledige uiteensetting van alle kerkskeurings geggee word nie, maar slegs van dié gevalle waarvan die Kruisgesindes na waarskynlikheid iets geweet het. In Nederland het daar in 1834 'n skeuring in die Nederlandse Hervormde Kerk ontstaan as gevolg van ontevredenheid onder baie lidmate oor die toenemende invloed wat wysinnige dwalinge en ander denkrigtings in dié kerk verwerf het. Uit hierdie afskeiding is onder andere die Christelike Gereformeerde Kerk en die Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis gebore.¹ In Skotland het daar in 1843 'n "Disruption" plaasgevind toe meer as 'n derde van die predikante van die Skotse Presbiteriaanse Kerk die Vrye Kerk van Skotland gestig het omdat hulle nie gediend was met die mag wat die staat oor die kerk gehad het nie.² Dr. A. Kuyper en sy volgelinge het vanweë verskeie konflikte met die Nederlandse Hervormde Sinode in die jare rondom 1886 daartoe oorgegaan om die Nederduitse Gereformeerde Kerken te stig - die onvermydelike neerslag van die Doleansie.³

Veral die Doleansie het groot invloed op ds. Du Toit se volgelinge uitgeoefen. Daar is vantevore al gewys op die verhouding tussen Kuyper en Du Toit.⁴ In De Getuige is meermale artikels en preke van Kuyper oorgedruk waarin hy onder andere die kwessie van 'n breuk met die Nederlandse Hervormde Kerk bespreek het.⁵ Oor die lotgevalle van die dolerendes (treurendes) is ook meermale sedert 1887 berigte in De Getuige en Di Patriot opgeneem.⁶ Dit is geskryf deur "Een Evangeliedienaar" en waarskynlik was dit ds. F. Lion Cachet wat Kuyper in die Doleansie gevolg het.⁷

In Suid-Afrika het daar ook skeurings en afskeidings plaasgevind, waarvan ds. Du Toit se volgelinge uiteraard meer kennis sou dra. Dit is welbekend dat die Ned. Herv. Kerk in Transvaal onder leiding van ds. Dirk van der Hoff, wat in 1853 aldaar predikant geword het, sy bande met die Ned. Geref. Kerk in 1858 finaal verbreek het. In 1859 het ds. D. Postma, wat van die Christelike Gereformeerde Kerk in Nederland was, met 'n aantal lidmate van die Ned. Herv. Kerk in Transvaal en die Ned. Geref. Kerk in die Kaapkolonie en die Vrystaat die Gereformeerde Kerk gestig. Die gemeentes van dié kerk in die Kaapkolonie

was bestyds almal in die noordelike dele van die kolonie gekonsentreer, nie ver van Strydenburg af nie. Uit die gemeente Hopedown het daar juis 'n aantal lidmate met die afskeiding meegegaan.⁸

In verskeie gemeentes van die Ned. Geref. Kerk het daar tydens die vorige eeu eweneens skeurings plaasgevind. Daar is al gewys op die wyse waarop Kruisvallei in 1843 in Talbagh tot stand gekom het - 'n gemeente waarvan ds. Du Toit enige maande lank predikant was.⁹ Te Calvinia het daar in 1877 'n tweede gemeente van die Ned. Geref. Kerk ontstaan, grotendeels vanweë die onvermoë van ds. Thomas McCarter, 'n gebore Skot, om Nederlands baas te raak en die gevolglike verwydering tussen hom en 'n deel van die gemeente. Na sy terugkeer na Skotland in 1882 is die twee gemeentes weer verenig.¹⁰ Hierdie twee skeurings het ontstaan vanweë predikante wat nie met 'n deel van hulle gemeentes tot 'n goeie verstandhouding kon kom nie. In drie gemeentes, te wete Bredasdorp, Aliwal-Noord en Hanover, was daar skeurings wat ontstaan het as gevolg van die teologiese beskouings van die plaaslike leraars. Te Aliwal-Noord en Hanover was die liberale di. D.B. Naudé en T.F. Burgers die predikante, en lidmate wat nie genoeg kon neem met hulle prediking nie, het vrye gemeentes gestig. Dié te Hanover is tussen 1869 en 1874 deur ds. C.W. du Toit, die ouer broer van ds. S.J. du Toit, bedien.¹¹

Die skeuring te Bredasdorp is veral van belang, aangesien P.J. Badenhorst, wat daar die Ned. Geref. Kerk verlaat het, later te Strydenburg ook oorgegaan het tot die eerste Kruisgemeente. Te Bredasdorp was daar ontevredenheid met die liberale beskouinge van die plaaslike leraar, ds. C. Marais,¹² maar die invloed van eerw. J.R. Keet van Swellendam is ook aanwysbaar. Met soos sy ouer broer, A.E. v.W. Keet, was hy deurdronge van piëtistiese en independentistiese gedagtes en samewerking met die Ned. Geref. was vir albei moeilik. In die streek Riversdal-Swellendam-Bredasdorp asook te Wynberg het hulle groot invloed gehad.¹³ Die eerste beroeringe het in Januarie 1863 begin toe 'n versoekersrif van enige kleurlinglidmate, waarin hulle vra om 'n eie sendeling te hê, deur die Kerkraad van die hand gewys is. Spoedig het dit duidelik geword dat blankes ook met die saak gemoeid was. 'n Paar maande later bedank P.J. Badenhorst as diaken "omdat hij reeds zedert eenige tijd zich bezwaard voelde...." Presies wat sy besware was, is nie aangeteken nie.¹⁴ In September van dieselfde jaar is 'n vergadering onder voorsitterskap van eerw. J.R. Keet gehou wat bygewoon is deur 24 lidmate van die Bredasdorpse gemeente. Hulle was nie langer bereid om die sakramente van ds. Marais te ontvang nie. Ds. A. Murray was as lid van die Sinodale Sendingkommissie ook teenwoordig om te probeer verhoed dat die ontevredenes die kerk verlaat.¹⁵ Aangesien hy nie voldoening aan die eise van die beswaardes kon gee nie, is daar in Desember besluit om 'n "Independente Gemeente" te stig.¹⁶ Sodanige

gemeente is op 4 Februarie 1864 gestig met eerw. Keet as leraar.¹⁷ Agterna is verklaar dat die oprigting van die gemeente plaasgevind het "om de zuivere leer van de aloude Gereformeerde Kerk in dit land te behouden.... in het geloof van dewelke onze voorvaderen geleefd hebben en gestorven zijn...."¹⁸ Dit is bedoel as reaksie teen ds. Marais se liberalisme. Die Kerkraad het slegs uit twee diakens bestaan saam met eerw. Keet, t.w. P.J. Badenhorst en P.J. Swart.¹⁹ Daar moes 'n besondere ywer in die gemeentetjie geheers het, want benewens die lewensonderhoud van eerw. Keet het hulle ook gesorg vir 'n eie kerkgebou waarvan die hoeksteen in Oktober 1865 gelê is.²⁰ Die gebou staan nog in Bredasdorp, digby die Ned. Geref. Kerk.

Die Independentente Gemeente van Bredasdorp het in 1875 ontbind,²¹ waarskynlik omdat die lidmate na elders vernuis het. P.J. Badenhorst het ewenwel in Britstown te lande gekom waar hy weer by die Ned. Geref. Kerk aangesluit het. In 1886 was hy die afgevaardigde ouderling van dié gemeente na die Sinode.²² Kort voordat die eerste gemeente van die Kruiskerk te Strydenburg gestig is, het hy by die tweede Samekoms van Gelowiges wat in samehang met die tweede Afrikaanse Taalaongres in die Paarl gehou is,²³ vertel van sy ondervindinge te Bredasdorp. "Die dagen behooren tot de aangenaamste van zijn leven; daar werd de zuivere leer verkondigd," het h. verklaar.²⁴ Dit lê voor die hand dat sy uittrede uit die Ned. Geref. Kerk in 1864 en die feit dat die vrye gemeente waaraan hy 11 jaar lank behoort het, die mas kon opkom, sy geesgenote te Strydenburg en omstreke aangemoedig het om iets dergliks te doen.

Nog iets wat veral die Strydenburgers tot afskeiding aangespoor het, is 'n onaangename episode wat in 1880 te Hopetown, die gemeente waarvan Strydenburg later afgestig is, afgespeel het en wat amper op 'n skeuring uitgeloop het. Die leraar, ds. W.P. Rousseau, was naamlik lid van De Orde der Goede Tempeliers²⁵ en as sodanig het hy hom op 'n kerkraadsverradering in Mei 1880 ten gunste van die gebruik van ongegist wyn by die Nagmaal uitgespreek.²⁶ Die gevolg was dat agt kerkraadslede bedank het en 'n klagte teen hom by die Ringskommissie van die Ring van Graaff-Reinet ingedien het.²⁷ Die Ringskommissie het in Augustus te Hopetown vergader om die klagte te ondersoek en tot die bevinding gekom dat dit beter sou gewees het indien ds. Rousseau ter wille van die vrede nie aan De Orde der Goede Tempeliers behoort het nie en dat hy liever nie moes gesê het dat sommige mense hulle te buite gaan met die nagmaalswyn nie. Die bedanking van die agt kerkraadslede is aanvaar, hoewel dit betreur is dat hulle sedert hulle bedanking propaganda vir afskeiding uit die kerk begin maak het.²⁸ Die propagering van 'n afskeiding het skynbaar vrugte afgewerp, want 'n petisie, onderteken deur 360 lidmate van die gemeente, is aan die

Ringskommissie oorhanlig en daarin is genoem dat hulle van plan is om uit die kerk te bedank vanweë ds. Rousseau se sienswyses en aktiwiteite.²⁹

Ds. Rousseau was nie tevrede met die teragwysing wat hy van die Ringskommissie ontvang het nie en hy het hom om die Ring beroep. Tydens die sinodesitting van 1880 het die Ring van Graaff-Reinet 'n buitengewone vergadering gehou en die uitspraak van die Ringskommissie bekragtig.³⁰ Dit het ds. Rousseau genoop om te bedank as leraar van Hopetown, aangesien sy posisie daar onuithoudbaar geword het. Om hom te help totdat hy weer 'n beroep ontvang, moes die Kerkraad aan hom agtien maande se salaris vooruit gee.³¹ Vanweë sy bedanking het dit nie tot 'n afskeiding gekom nie.

Waarskynlik wou die Hopetowners gehêd het dat die Ring ds. Rousseau moes skors, want later het twee verteenwoordigers van die Kruisgemeente van Strydenburg aan die Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerk in die Kaapkolonie verklaar dat hulle hul vertroue in die Sinode verloor het toe hulle die probleem slegs kon oplos met die "uitkoop van den predikant voor £600."³²

Of ds. Du Toit enige rol in die aangeleentheid gespeel het, kan nie meer uitgemaak word nie. Dit is wel bekend dat hy tydens sy siekteverlof in 1879 'n besoek aan Hopetown gebring het³³ en bes moontlik het die kwessie van ds. Rousseau se sienswyses oor afskaffing ter sprake gekom in gesprekke wat hy met sekere Hopetowners gevoer het.

By die sinode van 1894 het die Kerkraad van Hopetown 'n besprekingspunt ingedien waarin hulle vra dat in gevalle waar daar ontevredeheid met die predikant heers, 'n meerderheid van twee-derdes van die gemeente die reg moet hê "om den Predikant te bedanken." Ds. J.D. Louw, wat toe leraar van Hopetown was, het voorgestel dat dit nie aangeneem word nie en so het die Sinode ook besluit.³⁴

Die feit dat 360 lidmate van die gemeente Hopetown in 1880 gedreig het om die kerk te verlaat, sou seker nie sonder uitwerking gewees het op die Strydenburgers in 1897 nie. Baie van die name wat op bogenoemde petisie voorkom, is in elk geval dié van mense wat later tog afgekeer het.

Sommige van ds. Du Toit se volgelingen sou seker op hoogte gewees het met sy bediening te Noorder-Paarl. Die feit dat Noorder-Paarl etlike maande lank as vrye gemeente bestaan het voordat dit amptelik in verband met die Ned. Geref. Kerk gestig is,³⁵ sou seker ook gewig gedra het.

Uit die voorgaande blyk dit dat ds. Du Toit sowel as sy aanhangers op verskeie maniere beïnvloed is deur afskeiding elders in Suid-Afrika en in ander lande. Die mag van die voorbeeld het dus ook hier meegewerk.

1. Vgl. o.a. H. Algra: *het Wonder van de 12e Eeu*; J.C. van der Does: *Afgescheidenen en Separatisten*.
2. H. Algra: A.w., pp. 174 - 77; Alec R. Vidler: *The Church in an Age of Revolution*, pp. 56 - 62.
3. Dr. A. Kuyper en dr. F.L. Rutgers: *Contra-Memorie in Zake het Amsterdamsch Conflict*, volgens opdracht van de Geschorste Leden van den Kerkeraad in Gereedheid Gebracht; Dr. A. Kuyper: *Lt. Kuyper voor de Synode*; Dr. A. Kuyper: *Laatste Woord tot de Conscientie van de Leden der Synode*; J.C. Rullmann: *Abraham Kuyper*, pp. 125 - 132.
4. Vgl. Hoofstuk 2 en 4.
5. DG 15.11.1885, p. 172.
6. DG 15.11.1887, p. 166 e.v.; DAP 6.2.1890 e.v.
7. DG 15.1.1888, p. 9.
8. Notule, Kerkraad van Hopetown 1854 - 1891, KKA, G 35-1/1, 10.3.1866.
9. Vgl. Hoofstuk 2.
10. A.P. Smit: *Na Honderd Jaar, Leufees N.G. Gemeente Calvinia*, pp. 59 - 76; G.A. Scholtz: *De Tweede Gemeente van Calvinia (Het Gereformeerde Maandblad Aug. 1918, pp. 100, 01)*.
11. G.A. Maeder (Red.): *Ons Kerk Album*, pp. 86, 103.
12. T.N. Hanekom: *Die Liberale Rigting in Suid-Afrika*, pp. 282, 306.
13. *Beknopte Levens Schets van A.E. van W. Keet* (ongepubliseerde ms. in besit van prof. T.N. Hanekom); P.E. Faure: *De waarheid*, pp. 7 - 38.
14. Notule, Kerkraad van Bredasdorp 1839 - 1887, KKA, G 24-1/1, pp. 244, 245, 247.
15. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 10.9.1863.
16. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 17.10.1863, 26.12.1863.
17. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 4.2.1864.
18. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp, 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 31.7.1875.
19. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 6.8.1864.
20. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 2.9.1863.
21. Notule, Independentente Gemeente van Bredasdorp 1863 - 1875, KKA, SK-G 15-1/1, 31.7.1875.
22. *Acta Synodi 1886*, KKA, S 1/17, p. 3.
23. Vgl. hieronder.
24. DG 1.2.1897, p. 51.
25. *De Christen* 10.9.1880, p. 350.
26. Notule, Kerkraad van Hopetown 1854 - 1891, KKA, G 35-1/1, 3.5.1880.
27. G.J.L. Swiegers, L. de Jager, C.J. Pretorius, H.J. Duraan, N.J.J. Badenhorst, J.A. Wiid, B.J. van Niekerk en E.J. Badenhorst - Voors. Ringskommissie, Ring van Graaff-Reinet, 9.7.1880 en 12.7.1880, KKA, Ink. Briewe, Ring van Graaff-Reinet, 1849 - 1941, R 3/8(a).
28. Notule, Ringskommissie, Ring van Graaff-Reinet. 18.8.1880, KKA, Ink. Briewe, Ring van Graaff-Reinet, 1849 - 1941, R 3/8(a).
29. Petisie uit Hopetown, 19.8.1880, KKA, Ink. Briewe, Ring van Graaff-Reinet, 1849 - 1941, R 3/8(a).
30. Notule, Ring van Graaff-Reinet, 1880, KKA, R 9/1, pp. 1 - 6.
31. *De Christen* 29.10.1880, p. 414.
32. DG 1.2.1898, p. 38.
33. Ds. S.J. du Toit - Kerkraad van Noorder-Paarl, 23.8.1879, KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl 1875 - 1936, G 42-2/1.
34. *Acta Synodi 1894*, KKA, S 1/19, pp. 149, 150, 252(a)(4).
35. Vgl. Hoofstuk 2.

Die Volgelinge van ds. J.J. du Toit

In 'n vorige hoofstuk is aangetoon dat ds. J.J. du Toit in die negentigerjare mettertyd 'n groep volgelingen om hom versamel het wat hom op politieke gebied gevolg het nadat hy met die Afrikanerbond in botsing gekom het. Min of meer dieselfde mense het hom ook op godsdienstige gebied gevolg en baie van hulle het op die ou end lidmate van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis geword.

Met die deurgaan van die nommers van De Getuige van die negentigerjare kry mens enigsins 'n beeld van die omvang van die groep volgelingen van ds. Du Toit voordat hy in die politieke wildernis beland het. In 1895 skryf hy: "Door de Getuige is gedurende de laatste 14 jaren onder de leiding des Geestes, reeds een band gelegd, welke Gods uitverkorenen die verspreid zijn door geheel Zuid Afrika, verbindt."¹ Ongelukkig is geen lys van intekenaars van De Getuige en Di Patriot meer beskikbaar, want daaruit sou mens presies kon sê waar en deur wie dié blaai gelees is. Sedert die begin van die negentigerjare, toe De Getuige twee maal per maand begin verskyn het, het daar al hoe meer korrespondensie in dié blad verskyn en daaruit kan mens enigermate aflei wat die omvang van die leserskring was. Dit blyk dat De Getuige hoofsaaklik op die platteland gelees is. Daar is haas nie 'n dorp in die Kaap, Vrystaat of Transvaal waar daar nie lesers daarvan was nie, en selfs op 'n paar plekke in Natal en Suidwes-Afrika is dit gelees. Dit val egter op dat daar 'n paar plekke is waar De Getuige skynbaar geen lesers gehad het nie, naamlik die Kaapse Skiereiland, Stellenbosch, Worcester, Graaff-Reinet, Bloemfontein en Pretoria. Dit is te begrype dat centra soos Kaapstad en Bloemfontein min mense gehad het wat ds. Du Toit se politieke en godsdienstige denkbeelde aantreklik sou vind. Sy herhaalde aanvalle op die Ned. Geref. Kerk en sekere leraars soos di. A. Murray en J. Murray, sou sy geskrifte minder welkom laat wees het op Stellenbosch met die Teologiese Kweekskool en Worcester en Graaff-Reinet waar di. W. Murray² en J. Murray - broers van ds. A. Murray - die predikante was. Dit is ook verstaanbaar dat weinig Pretorianers, waar ds. Du Toit goed bekend was sedert hy Superintendent van Onderwys geword het, in De Getuige sou belangstel. Uit die volgende streke het daar egter opmerklik veel briewe na De Getuige gestroom: Die gebied Hopetown-Strydenburg-Britstown, Griekwaland-Wes, Calvinia-Sutherland, Clanwilliam, Ermelo-Amersfoort-Wakkerstroom en die streek tussen Betlehem en Frankfort in die Noordoos-Vrystaat. In 'n paar van hierdie dele het daar dan ook Kruisgemeentes ontstaan. Die name van sekere persone kom ook herhaaldelik voor in die korrespondensiekolomme van De Getuige en indien hulle ywer met die pen 'n maatstaf vir hulle aangetrokkenheid tot ds. Du Toit is, dan was hulle sy getrouste aanhangers. Daar was J.P. Koen van Griekwastad,

C.M. de Beer van Aasvogelkrans, Frankfort, W.L. du Plessis van Bovenolipnantsrivier, Clanwilliam, P.D.C. Gräbe van Harrismith, W.C.A. Scholtz van Beaconsfield en G.J.R. Nel van Ermelo. Sekere familie-groep was ook ywerige korrespondente, naamlik die Badenhorste van Hopetown-Strydenburg-Britstown, die Badenhorste van Harrismith en Walkerstroom³ en die Lootse en die Gräbes van Harrismith. Sommige van hulle het later 'n prominente rol in die Kruiskerk gespeel.

Op 'n hele paar plekke het lesers van De Getuige daartoe oorgegaan om onderlinge byeenkomste op die patroon van ds. Du Toit aanbeveel het,⁴ in te stel. Sulke byeenkomste is gereeld gehou in die omgewing van Clanwilliam,⁵ Wellington,⁶ Harrismith,⁷ Leeuwkuil (Vereeniging?),⁸ Vrede⁹ en Utricht.¹⁰ Daar kan aangeneem word dat dit nie die enigste plekke was nie; meer as een gemeente van die Kruiskerk het in elk geval op hierdie wyse sy ontstaan gehad. Hulle het min of meer dieselfde gestalte aangeneem as die konventikels oftewel "gezelschappen" waaruit baie gemeentes van die Christelik Gereformeerde Kerk met die Afskeiding van 1854 in Nederland gegroei het.¹¹

Iets wat baie daartoe bygedra het om 'n min of meer omlynde en herkenbare groep aanhangers van ds. Du Toit op politieke gebied te vorm, was die twee Afrikaanse Taalkongresse wat in 1896 en 1897 in die Paarl gehou is.¹² Dieselfde verskynsel is ook op godsdienstige gebied merkbaar en dit het stukrag verleen aan die beweging tot afskeiding.

Van T.C. Human, die skrywer van En Getuigenis teen die Speciale Evangelie-Prediking, en P.C. de Jager, albei van Vrede in die Noordoos-Vrystaat, het die voorstel uitgegaan dat daar elke jaar "eene algemeene saamenkomst der geloovigen" gehou moet word ten einde "door gemeenschapsoefening met elkander vertroost en gesterkt te worden in het lijden, dat diegenen te verduren hebben, die in de waarheid vast staan en voor de waarheid getuigen."¹³ Met hierdie mense het hulle kernelik die lesers van De Getuige in gedagte gehad. Ds. Du Toit was baie ingenome met die plan¹⁴ en later het hy voorgestel dat so 'n "Saamenkomst van Geloovigen" in die Paarl gehou word in samehang met die Afrikaanse Taalkongres wat vir Januarie 1896 beplan is.¹⁵ Verskeie lesers van De Getuige het hulle instemming met die plan betuig¹⁶ en ds. Du Toit het voorgestel dat die volgende sake bespreek moes word: Die verwaarlosing van die suiwere leer in die kerk, die indringing van nuwighede soos die spesiale evangelieprediking, die heilsleër, die afskaffingsbewegings en nuwe liederere, die noodsaak vir die hou van onderlinge byeenkomste, die onvoldoendeheid van die gewone eredienste en bidure, die gebrek aan belangstelling in die wederkoms van Christus en "wanneer en hoe uittegaan uit die Kerkgenootschappen."¹⁷

Na afloop van die Taalkongres het die Saamekoms van Gelowiges toe plaas-

gevind en daar kan aangeneem word dat min of meer dieselfde mense wat die Taalkongres bygewoon het, vir die Samekoms agtergebly het. Ds. Du Toit is tot voorsitter gekies.¹⁸ Uit die verslag van die besprekings blyk duidelik dat die deelnemers ds. Du Toit se sienswyses toegedaan was. 'n Hele paar was baie krities teenoor die predikante van die Ned. Geref. Kerk en meer as een het ds. A. Murray van Wellington aangeval. 'n Aantal besluite is geneem waarin dit onder andere betreur is dat die uitverkiesingsleer in die Ned. Geref. Kerk verwaarloos word, dat allerlei nuwignede toegelaat word, dat die kerklike tug nie tot sy reg kom nie en dat daar so min belangstelling in die onvervulde profesieë bestaan.¹⁹ Die kwessie van uittrede uit die Ned. Geref. Kerk het ook ter sprake gekom, maar oor die algemeen was die sprekers van gevoele dat die tyd nog nie daarvoor ryp was nie.²⁰

'n Derglike byeenkoms het in September 1896 in Ventersburg in die Vrystaat plaasgevind. Die aanleiding daartoe was 'n preek oor die uitverkiesing wat ds. M. Postma, tydelike konsulent van die Gereformeerde gemeente van Ventersburg, aldaar gehou het. 'n Paar lidmate van die Ned. Geref. Kerk het die preek gehoor en hulle het die uitverkiesingsgedagte 'n vreemde leer gevind. Terselfdertyd het daar opwekkingsdienste in die Ned. Geref. gemeente van Ventersburg plaasgevind en verskeie lidmate kon nie saamstem met wat daar gebeur het nie. Daar is toe deur L.J. Erasmus en P.J. Coetzee van die Gereformeerde Kerk en J. van den Berg van die Ned. Geref. Kerk ooreengekom om 'n konferensie te belê waar daar oor hierdie sake gepraat kon word.²¹ In Het Kerkblad en De Getuige het hulle 'n opvoep te dien effekte laat plaas.²²

Alhoewel die leraar van die Ned. Geref. gemeente van Ventersburg sy gemeentelede van die kansel af gewaarsku het om nie die konferensie by te woon nie, het verskeie tog gegaan. Daar was ook lidmate van albei kerke uit Middelburg (Kaap), Bethulie, Reddersburg, Heilbron, Vredefort, Kroonstad en Lindley. As voorsitter het opgetree ds. A. Coetzee van die Gereformeerde Kerk, Reddersburg. Ook was ds. M. Postma van Middelburg, wat in Januarie die Taalkongres en die Samekoms van Gelowiges in die Paarl bygewoon het,²³ ds. S.J. du Toit en die teologiese studente D. Postma, F. Postma en J.D. du Toit, die seun van ds. Du Toit, daar aanwesig.²⁴ Met sy welsprekendheid het ds. Du Toit die besprekings oorheers. Oor die kwessie van die predestinasie het hy en ds. Postma met mekaar saangestem, maar oor die Evangeliese Gesange het hulle in liefde verskil. Almal op die konferensie was dit eens dat Sankey se liedere en De Kinderharp verwerplik is en oor die onwenslikheid van bidure en opwekkingsdienste was daar 'n groot mate van eenstemmigheid. Uit die name van die sprekers wat opgetree het, wil dit lyk asof die meeste konferensiegangers lade van die Gereformeerde Kerk was. 'n Paar lesers van De Getuige was egter ook daar en die per-

soonlike ontmoeting met ds. Du Toit sou vir hulle seker veel beteken het.

'n Tweede Samekoms van Gelowiges is na die tweede Afrikaanse Taalkongres in Januarie 1897 in die Paarl gehou en min of meer dieselfde persone het albei byeenkomste bygewoon.²⁵ Die belangwekkendste bespreking is gehou oor die vraag "in hoever gaan de Geref. Beginselen in ons Land vooruit of achteruit en in hoever hangt dit samen met onze nationale ontwikkeling of ontaarding."²⁶ Ds. Du Toit het 'n lang toespraak gehou oor die houding van die Ned. Geref. Kerk teenoor die Belydenisskrifte en beweer dat die uitverwiesingsleer verwaarloos word.²⁷ Daar is ten slotte byne eenparig besluit dat die Gereformeerde beginsels in die Ned. Geref. Kerk nie tot hulle reg kom nie en dat daar twee wêë oop is om 'n verbetering tot stand te bring, naamlik "of 'krachtige getuigenis en werkzaamheid in de kerken waartoe men thans behoort, of herstel van Gereformeerde Kerken (onder 't Kruis) in Zuid Afrika, gegrond op gemelde Gereformeerde beginselen...."²⁸ Enkele maande nadat hierdie besluit geneem is, is die eerste Kruisgemeente te Strydenburg gestig. Dat dit sover sou kom, is deur buitestaanders raakgesien. Tydens die tweede Samekoms van Gelowiges skryf De Express: "In 1896 is een aanval gewaagd op de Transvaalsche regeering, door een partij Engelschen en Afrikaners door een gemengd, met dr. Jameson aan het hoofd. Nu schijnt het of in 1897 een aanval zal gewaagd worden op de vrijheid van de N.G. Kerk, door een partij geloovigen en ongeloovigen door een gemengd, met Ds. S.J. du Toit aan het hoofd. (....) Ik kan geen ander gedachte vormen dan dat Ds. d.T. van plan is een nieuwe kerkgenootschap te stichten."²⁹

In 1898 is daar geen Taalkongres of Samekoms van Gelowiges gehou nie, maar aan die begin van 1899 het dit weer plaasgevind. In 'n vorige hoofstuk is aangetoon dat baie min mense dit bygewoon het, alhoewel dit 'n "Volkskongres" genoem is.³⁰ Nadat die politieke sake afgehandel is, is gepraat oor die verdeeldheid op kerklike gebied. Veël konkreete is in hierdie opsig nie bereik nie. Wel het verskeie lidmate van die Kruisgemeente van Strydenburg vertel hoe dit met hulle gesteld is en andere aangespoor om hulle voorbeeld te volg.³¹

Na die Tweede Vryheidsoorlog het ds. Du Toit baie minder volgelinge gehad as voorheen. Op politieke gebied was dit die geval³² en op godsdienstige terrein was dit eweneens so. Indien die hoeveelheid briewe van lesers van De Getuige en Stemmen des Tijds 'n aanduiding is van die invloed wat hy in daardie tyd uitgeoefen het, dan was ny toe iemand wat haas geïgnoreer kon word. Diegene wat na die oorlog aan hom getrou gebly het, was egter merendeels mense wat hom deur dik en dun sou volg. By die nagaan van die name van die briefskrywers in ds. Du Toit se tydskrifte, tref dit mens dat die meeste van hulle woon-

agtig was in streke waar daar Kruisgemeentes gestig is.

Uit die briewe van die lesers van De Getuige en Stemmen des Tijds blyk dat hulle dieselfde teologiese beskouinge as hy gekoester het en dieselfde besware teen die Ned. Geref. Kerk gehad het. In baie gevalle sou hulle hierdie sienswyses onder ds. Du Toit se invloed aanvaar het, maar andere het reeds vantevore soos hy gedink en daarom sy aanhangers geword. Hoe hulle oor sy gedagtes gevoel het, is duidelik te sien uit dié "Getuigenissen aangaande De Getuige". W.L. du Plessis van Clanwilliam het bv. geskryf: "Ds. S.J. du Toit was met syn geskrifte vir my en andere meer as eens gelyk 'n dronk koud water op 'n vermoeide siel."³³ Iemand uit Frankfort se getuigenis was: "Met blijdschap en in verlangen ontvang ik nog altijd de Getuige, en tot nogtoe is de getuigenis van de Getuige dezelfde waarheid, waarmee de Heer zich zelf aan mij geopenbaart heeft door zijne genade en geest...."³⁴ G.J.R. Nel van Ermelo se gevoele was: "Broeder, indien onze lieve Heer u niet geroepen had, dan waren velen onzer nog bedekt met den sluier van onwetendheid; dan zaten nog velen in de dikke duisternis.... Wij zien door dien donkeren muur nu heerlijke lichtstralen schieten, en dat door uwe geschriften."³⁵ Dosyne sulke getuigenisse kan nog aangehaal word. Uiteraard sou ds. Du Toit se aanhangers al hoe minder tuis voel in die geledere van die Ned. Geref. Kerk.

Hy het daarin geslaag om aansluiting te vind by 'n groot groep behoudende lidmate van die kerk. Tydens die vyftigerjare en sestigjare het 'n deel van die behoudendes in die kerk 'n tuiste gevind in die afgeskeie Gereformeerde Kerk, maar baie het in die Ned. Geref. Kerk agtergebly. Dit blyk uit 14 memories uit die noordelike dele van die Kolonie en die omgewing van die Paarl aan die Sinode van 1862/3 waarin gevra word dat die Sinode sal toesien dat die leer van die kerk suiwer bewaar word in die lig van die aanslae van die liberale party in die kerk.³⁶ Vir hierdie soort mense het ds. Du Toit met sy geskrifte in 'n groot behoefte voorsien.

1. DG 1.10.1895, n. 303.

2. J.A. Heese: Gedenkboek, Worcester, pp. 42 - 54.

3. Volgens mededeling van maj. M.J. Badenhorst, tans van die Paarl en vroeër van Strydenburg, was al hierdie Badenhorste familie van mekaar.

4. Vgl. Hoofstuk 6.

5. DG 15.11.1886, pp. 166 - 68.

6. DG 15.11.1888, p. 175.

7. DG 15.11.1892, p. 347.

8. DG 1.5.1894, p. 143.

9. DG 15.9.1895, p. 284.

10. DG 15.4.1896, p. 111.

11. H. Algra: Het Wonder van de 19e Eeuw, p. 100.

12. Vgl. Hoofstuk 5.

13. DG 1.10.1895, p. 302.

14. DG 1.10.1895, p. 302.
15. DG 15.10.1895, p. 317.
16. DG 15.11.1895, pp. 345 - 47; 1.12.1895, pp. 364, 65.
17. DG 1.12.1895, pp. 365, 66.
18. DG 15.2.1896, p. 21.
19. DG 15.2.1896, pp. 26 - 47.
20. DG 15.2.1896, pp. 41, 42.
21. Volledig Verslag der Conferentie te Ventersburg, gehouden 11 en 12 September 1896, pp. 1, 2.
22. Het Kerkblad 1 Augustus 1896; DG 15.3.1896, p. 236.
23. DG 15.2.1896, p. 28.
24. Volledig Verslag der Conferentie te Ventersburg, gehouden 11 en 12 September 1896, p. 2.
25. DG 1.2.1897, p. 35.
26. DG 1.2.1897, p. 49.
27. DG 1.2.1897, pp. 61, 62.
28. DG 1.2.1897, p. 75.
29. De Express 12.1.1897.
30. Vgl. Hoofstuk 5.
31. DG 1.2.1899, pp. 37 - 44.
32. Vgl. Hoofstuk 5.
33. DG 1.1.1892, p. 14.
34. DG 1.1.1892, p. 15.
35. DG 15.11.1893, p. 252.
36. Acta Synodi 1862/3, KKA, S 1/11, pp. 1197 - 1247, 1574 - 1577.

Propaganda vir Afskeiding

Vir diegene wat uit die Ned. Geref. Kerk getree het en gemeentes van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis gestig het, sou ds. Du Toit se sienswyses oor afskeiding al dan nie baie gewig gedra het. Hy het nooit openlik mense aangeraai om uit die kerk te bedank nie, maar hy het nogtans meermale oor die saak geskryf en op bedenklike wyse laat blyk hoe hy voel.

Alreeds in 1881 het prof. D. Postma van die Gereformeerde Kerk met 'n sienersoog bemerk in welke rigting ds. Du Toit beweeg. In sy bespreking van Den Sprekend Portret van de Laatste Dagen het hy geskryf: "Voor ons oog straalt nu en dan in het boekje ook door een toeleeg tot het vormen van een partij in de Nederd. Gereform. Kerk van Kaapkolonie, Vrijstaat en Transvaal, om die rijp te maken tot eene afscheiding van dezelve.

"Wij treden hierover niet in discussie, maar zeggen slechts wat ons nu en dan bij het lezen van het boekje in het oog straalt."¹

In 1885, die jaar voordat die Doleansie onder leiding van dr. A. Kuyper in Nederland plaasgevind het, het ds. Du Toit vir die eerste keer in sy geskifte die vraag geopper of dit nie beter sou wees om die kerk te verlaat nie. Na aanleiding van 'n stuk van Kuyper oor 'n moontlike breuk met die Nederlandse Hervormde Kerk, wat hy in De Getuige geplaas het, skryf hy: "En is de tijd niet nabij of reeds gekomen waarop ook de Protestantsche kerken, ook de Ned. Geref. Kerk niet meer te redden is dan over /Door?/ breuke met de bestaande kerkverband?"² In Gemeente of Kerkenootschap? het hy hom in 1886 aldus uitgelaat: "Menigmaal kwam de vraag tot ons: uitgaan of blijven? Nog steeds was ons woord: 'Blijf, zolang men slechts uw geweten niet bindt om deel te hebben aan de zonden en afdwalingen der kerkenootschappen. Doch het laat zich nu allerduidelijkst aanzien, dat die dag niet lang meer op zich laten wachten.'" Dit is duidelik dat hier 'n bedekte aansporing tot "uitgaan" gegee word, en nogtans ontken hy dit enkele reëls verder en voeg daaraan toe: "Wij waarschuwen steeds tegen overhaasting en waarschuwen nog. Maar wij wekken de zoodanigen op tot ernstig Schriftonderzoek, tot nauwlettende waarneming van de teekenen der tijden, en tot tijdige voorbereiding voor het hetgeen te komen staat en zeker komen zal."³

'n Jaar later skryf hy: "Eene zaak is ons in den laatsten tijd duidelik geworden: dat de toestand der getrouwen steeds moeilijker en onhoudbaarder wordt binnen de Kerk, zoodat de tijd, dat het geweten dringen zal tot uitgaan, alligt zoo heel ver niet meer is."⁴ In 1894 het hy aangetoon wat die Nederlandse Geloofsbelydenis in art. XXIX sê oor die merktekens van die ware en die valse kerk en bygevoeg: "Let nu wel, lezer, waar de ware Kerk is en waar niet, en oordeel dan wat uw plicht en roeping zij."⁵ Later in dieselfde jaar sê hy dat hy dit oorlaat aan die gewete van diegene wat besware teen die kerk het om self te besluit

of hulle wil uittree of nie, maar dat hulle nogtans die gemeenskap van die heiliges moet opsoek en daarom verkieslik onderlinge byeenkomste met gelykdenkendes moet hou. "Komt men echter tot het uittreden uit de genootschapskerken, dan wordt de vorming tot 'gemeente' onmisbaar, en dus ook de aanstelling van ouderlingen en diakenen."⁶

Een van die agendapunte vir die eerste Samekoms van Gelowiges, soos deur ds. Du Toit voorgestel, was dan ook: "Wanneer en hoe uittegaan uit de Kerkgenootschappen."⁷ Dié vraag is deur die aanwesiges bespreek en die gevoel was dat die tyd nog nie daarvoor gekom het nie.⁸ In sy sluitingsrede van die kongres het hy egter gepraat oor Openb. 18: 4 - "Gaaf uit van haar, mijn volk!" - en daarop gewys dat die heer van Openb. 18 syns insiens die afvallige kerk van die laaste dae is en dat die getroue gelowiges dié kerk moet verlaat. Die Ned. Geref. Kerk het hy nie by name genoem nie, maar vir sy toehoorders sou dit duidelik gewees het dat hy tog daarop sinspeel nadat hulle pas vantevore allerlei besware teen dié kerk gelug het.⁹

Op die tweede Samekoms van Gelowiges was hy gereed met 'n naam vir die kerk wat deur diegene, wat die kerk wil verlaat, gestig moes word, naamlik "Gereformeerde Kerken onder 't Kruis."¹⁰ As gevolg daarvan het die Samekoms besluit dat die gereformeerde beginsels in Suid-Afrika weer in ere herstel kan word óf deur kragtiger getuieis in die bestaande kerke óf deur die stigting van Gereformeerde Kerke onder die Kruis.¹¹ Hierdie naam het hy in die Dordtse Kerkorde gevind waar daar in art. IV gepraat word van die "Kercken onder 't Cruyce" en in art. VII van 'n "Gemeente onder 't cruyce".¹² Hierdie naam het in die tyd van die Hervorming in Nederland ontstaan en is toegepas op gemeentes wat bloedige vervolginge moes deurmaak en ter wille van hul geloof na die buiteland uitgewyk het.¹³ In die lig hiervan was die naam Gereformeerde Kerke onder die Kruis wat ds. Du Toit aan die hand gedoen het, heeltemaal onvanpas. Sy volgelinge het nooit sulke vervolginge te verdure gehad nie en dit was vir hulle nooit nodig om huis en haard te verlaat vanweë hulle beskouinge nie. Daar was wel diegene wat gekla het oor die teenstand wat hulle ondervind het, maar op 'n vervolging het dit nooit uitgeloop nie. In 1890 skryf F.N. Vermaak van Middelburg (Transvaal) aan ds. Du Toit: "Wij hebben lang onder verdrukking geleven & U.Ewd. verwacht & uw verzoeken wij eerbiedig om ons te komen bedienen dat wil zeggen indien U.Ewd. nog er toe gerechtigd zijt." Nogtans onderteken hy sy brief as "F.N. Vermaak ouderling." Deur die kerk kon hy dus nie vervolgd gewees het nie.¹⁴ G.J.R. Nel van Ermelo skryf in 1893 aan ds. Du Toit: "Uwe vervolging is ook mijne vervolging; uw smaad ook; maar ook uwe vreugde; ook daar zullen wij in deelen. Jezus zegt: 'Die mijn discipel wil zijn, zal vervolgd worden.' Broeder!"

daarom haat u de wereld, omdat gij teen teen getuigt."¹⁵ Van 'n bloedige vervolging is hier nie sprake nie. Op die eerste Samekoms van Gelowiges het D.B. Hauptfleisch van Wellington, vroeër lid van die Genootskap van Regte Afrikaners, beweer "dat hij reeds te Wellington uit de synagoge geworpen is omdat hij de nieuwigheden tegenstond."¹⁶ Dit het egter nie sy dood gekos nie. Daar is alreeds aangetoon dat ds. Du Toit nooit populêr in die Ned. Geref. Kerk was nie, en waar sy geesgenote sy sienswyses toegedaan was, kon hulle teenstand te wagte wees. Dit was egter nog nie rede genoeg om 'n kerk met die naam Gereformeerde Kerke onder die Kruis te stig nie. Tydens en na die Tweede Vryheidsoorlog het ds. Du Toit se aanhangers vanselfsprekend op die vyandigheid van die ondersteuners van die Republieke gestuit en daaroor het hulle baie gekla.¹⁷ Dit het egter geskied nie op grond van hulle godsdienstige oortuigings nie, maar vanweë hulle politieke gesindheid.

'n Paar weke na die tweede Samekoms van Gelowiges het ds. Du Toit aan die hand gedien op welke wyse sulke Kruiskerke gestig kon word: "Als het uwe ernstige oortuiging is dat gij tot dezen stap besluiten moet [nl. om Kruiskerke in die lewe te roep], bidt dan vurig en geloovig den Heere der gemeente dat Hij u een man verwekke, een trouwen leeraar, die bereid is zich daaraan te wijden rond te gaan en zulke kleine Kerken (onder 't Kruis) te bedienen en te stichten waar hij geroepen wordt. Allen die in den Geest hierin overeenstemmen kunnen dan zamen spannen om hem een onderhoud te verschaffen. En met de spoortreinen kan hij gemakkelijk verscheidene zulke Kerken bedienen. De vraag is dan slechts: waar is de man?"¹⁸ Hierdie vraag is 'n paar maande later beantwoord met die stigting van die eerste Kruiskerk te Strydenburg. Dié man was ds. S.J. du Toit self!

Na die oorlog het ds. Du Toit voortgegaan om op dieselfde wyse voorbrand te maak vir afskeidings,¹⁹ maar beslis nie op groot skaal nie. Bes moontlik het hy ingesien dat 'n grootskaalse propagandaveldtog weinig uitwerking sou hê, aangesien De Getuige en Stemmen des Tijds maar min lesers gehad het.

Skynbaar wou hy met die wyse waarop hy 'n kerkskeuring gepropageer het, sy volgelinge grandeweg ryp maak vir afskeiding en dan op so 'n manier dat niemand kon sê dat die beweging alleen van hom uitgegaan het nie. Dit het inderdaad ook so gebeur dat diegene wat hulle by die Kruiskerke gevoeg het, in sy afwesigheid tot dié besluit gekom het, maar dan was hy altyd bereid om hulle verder te help met raad en met die bediening van die genademiddele.

By hom was daar die nitgesproke verwagting dat hy deur die kerk tot verantwoording geroep sou word oor sy houding en dade.²⁰ Hy het skynbaar gereken dat die afskeiding van sy geesgenote uit die Ned. Geref.

Kerk min of meer op dieselfde wyse sou geskied as die Doleansie van 1886 in Nederland. Daar het die Sinode van die Nederlandse Hervormde Kerk verskeie predikante en selfs die meerderheid van die lede van sekere gemeentes se Kerkrade geskors omdat hulle gewetensbesware gehad het om sekere sinodale bepalinge te gehoorsaam en hulle so feitlik gedwing het om die sinodale juk af te werp.²¹ So dramaties het sake egter nie in die geval van ds. Du Toit en sy volgelinge verloop nie.

Uit die voorgaande is dit duidelik dat die hele beweging wat op afskeiding afgestuur het, rondom ds. Du Toit gewentel het. Hy was die geestelike leier van 'n groep mense wat dieselfde sienswyses as hy gehad het, en waar sy verhouding tot die Ned. Geref. Kerk nie van die beste was nie en waar hy 'n afskeiding gepropageer het, sy dit gewoonlik op 'n bedekte wyse, is dit duidelik dat 'n skeuring in sommige gemeentes feitlik onafwendbaar sou word, veral waar vorige kerkskeurings tot voorbeeld kon dien. Dat daar nie 'n veel groter afskeiding plaasgevind het nie, is daaraan toe te skryf dat sy aansien na 1897 en veral na die Tweede Vryheidsoorlog onherstelbaar geskaad is.²² Indien die eerste afskeidings 'n dekade vroeër plaasgevind het, sou daar heel waarskynlik baie meer mense in die Gereformeerde Kerke onder die Kruis tereggekom het.

---

1. De Maandbode, Februarie 1881.

2. DG 15.11.1885, p. 172.

3. Ds. S.J. du Toit: Gemeente of Kerkgenootschap?, p. 24.

4. DG 15.10.1887, p. 151.

5. DG 1.3.1893, pp. 77, 78.

6. DG 1.7.1893, pp. 206, 07.

7. DG 1.12.1895, p. 366.

8. DG 15.2.1896, pp. 41, 42.

9. DG 1.3.1896, p. 49.

10. DG 1.2.1897, p. 67.

11. DG 1.2.1897, p. 75.

12. SdT Des. 1905, p. 5.

13. Dr. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika, pp. 13 - 15.

14. F.N. Vermaak - ds. S.J. du Toit, 5.10.1890, GKA, SJT 2/2, p. 242.

15. DG 15.11.1893, p. 252.

16. DG 15.2.1896, p. 28.

17. Vgl. Hoofstuk 5.

18. DG 15.3.1897, p. 91.

19. SdT Jan. 1907, pp. 5 - 9; Feb. 1907, pp. 1 - 4.

20. Ds. S.J. du Toit: Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, p. 33.

21. Dr. A. Kuyper (red.): Afwerping van het Juk der Synodale Hierarchie, passim; Dr. A. Kuyper: Wat ons Tegenover de Tweede Hiërarchie te Doen Staat (Gereformeerde Kerkelijk Congres, Het Juk der Tweede Hiërarchie, drie Referaten, pp. 31 - 46).

22. Vgl. Hoofstuk 5.

Die Afskeiding te Strydenburg en Omstreke.

Nadat aandag gegee is aan die faktore wat bygedra het tot die ontstaan van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis, moet die stigting en lotgevalle van die verskillende gemeentes van dié kerk en die rol wat ds. Du Toit daarin gespeel het, nou beskryf word. Die meeste aandag word aan Strydenburg gegee, omdat dit die eerste Kruisgemeente was en die belangrikste rol in die ontwikkeling van die Kruiskerke gespeel het.

In die gebied tussen Hopetown en Britstown was daar 'n groot aantal volgelinge van ds. Du Toit. Onder hulle het die familie Badenhorst 'n vername plek ingeneem. Dié familie het tydens die sewentigerjare van die vorige eeu uit die distrikte Swellendam en Bredasdorp na bo genoemde streek verhuis waar die families Oberholster en Sniegers ook talryk was.¹ Op die Sinodes van 1883, 1886, 1890 en 1894 was daar telkens een of meer Badennorste as afgevaardigde ouderlinge uit hierdie geweste.² As gevolg van die uitgestrektheid van die gebied is 'n deel van die gemeente Hopetown in 1893 afestig. Weens die verskil in gevoelens oor die plek waar die nuwe dorp aangelê moes word, is die plek Strydenburg gekoem. Daar is ten slotte besluit op die plaas Rooieman wat aan N.J.J. Badenhorst en B.J. Badenhorst behoort het. Ds. J.D. Louw van Hopetown is aangewys as konsulent van die nuwe gemeente.³

Aangesien 'n groot deel van hierdie mense aanhangers van ds. Du Toit was - hulle name kom herhaaldelik voor in die korrespondensiekolomme van Di Patriot en De Getuige - is dit nie onmoontlik dat hulle daaraan gedink het om hom te beroep nie. Hy het juis in hierdie tyd meerdere versoeke ontvang om hom beroepbaar te stel⁴ en dit is waarskynlik dat een daarvan uit Strydenburg afkomstig was. Die eerste amptelike beroep is ewenwel eers in Julie 1894 uitgebring op ds. F.S. du Toit van die Gedenkskool in Dal Josafat.⁵ Hy het daarvoor bedank en nadat ds. Louw van Hopetown sonder welslae beroep is, het die keuse geval op ds. G.J. Malherbe wat hom dit laat welgeval het.⁶ Hy was voorheen van Bloemhof, maar in 1888 is hy van sy amp onthef weens wangedrag.⁶

Tussen ds. Du Toit en die Strydenburgers was daar 'n band wat teruggaan na 1879 toe hy Hopetown besoek het tydens sy siekteverlof.⁸ Hy moes 'n besonder gunstige indruk op hulle gemaak het, want in die debat wat die Kaapse Sinode van 1880 oor Die Patriot gevoer het, het die ouderling van Maraisburg beweer dat die hele Kerkraad van Hopetown ondersteuners van dié blad is.⁹ Die eerste tak van die Afrikanerbond het dan ook in 1880 te Hopetown ontstaan en heelwat kinders van hierdie wêreld het die Gedenkskool te Dal Josafat besoek.¹⁰ Toe Oom Lokomotief in 1885 'n petisie georganiseer het waarin ds. Du Toit gevra is om terug te keer Kaap toe,¹¹ het 'n groot aantal Hopetowners, onder wie

'n paar Radenhorste, dit ook ondertekend.¹² In November 1892 het ds. Du Toit hierdie gebied weer besoek en onder andere 'n vergadering van die Afrikanerbond op die plaas Roodepan – waar Strydenburg 'n paar maande later gestig is – saam met ds. Josias Hoffman toegesprek.¹³ Nadat die gemeente Strydenburg tot stand gekom het, het 'n versoekskrif met 85 name die Kerkraad in Augustus 1895 bereik waarin gevra word dat ds. Du Toit uitgenooi word om te kom preek. Die Kerkraad het nie sy weg oopgesien om aan die versoek te voldoen nie en ds. Matherie het hom die reg voorbehou om by die Ring advies in te win, indien nodig.¹⁴ Waarskynlik was daar onsekerheid oor die vraag of hy sy status as predikant behou het. Diegene wat hom wou hoor, het voortgegaan met hulle vertoë en in Januarie 1896 het die Kerkraad toegestem,¹⁵ miskien ter wille van die vrede. In Februarie het ds. Du Toit dan ook na Strydenburg gekom en opgetree tydens 'n nagmaalsgeleentheid.¹⁶

Die Strydenburgers het ook blyke gegee dat hulle ds. Du Toit se teologiese gedagtes in die praktyk wou uitvoer. Die Kerkraad het byvoorbeeld besluit om nie De Kinderhuur te gebruik nie.¹⁷ Uit Strydenburg en Griekwastad is daar by die Sinode van 1894 petisies ingedien waarin gevra word om die "Vrije verkiesing" in te stel – die stelsel waarvolgens die ampsdraers in die gemeente deur al die lidmate gekies word in plaas van deur die gekombineerde Kerkraad – 'n gedagte waarvan ds. Du Toit 'n voorstander was. Daaraan het die Sinode ewenwel nie voldoen nie.¹⁸

Dat ds. Du Toit se gedagtes besondere aanklank sou vind by hierdie mense, is verstaanbaar, want 'n paar dekades vantevore het sommige van hulle al getoon dat die leer van die kerk hulle ter harte gaan. In 1861 is 'n memorie uit Hopetown aan die Ring van Graaff-Reinet voorgelê met die versoek dat die Belydenisskrifte van die kerk in ere gehou moet word en "dat de beschuldigingen der afgescheidenen tegen onze Kerk onderzocht en beantwoord worden."¹⁹ Twee jaar later is 'n derglike memorie aan die Sinode gestuur.²⁰

Op die twee Taalkongresse en Samekomste van Ellowiges wat in 1896 en 1897 in die Paarl gehou is, was daar baie Strydenburgers en hulle het dus ook gestem vir die besluit van die tweede Samekoms dat die stigting van Gereformeerde Kerke onder die Kruis wenslik is om die gereformeerde beginsels weer tot hul reg te laat kom. Kort daarna het hulle dan ook hierdie besluit uitgevoer. Die beweging tot 'n afskeiding is aan die gang gesit deur 'n versoekskrif van 'n aantal lidmate aan die Kerkraad dat 'n gemeentevergadering belê moet word waar hulle besware teen die Ned. Geref. Kerk bespreek kon word. Hulle besware word breedvoerig daarin genoem en dit is opvallend dat dit juis die sake was wat ds. Du Toit ook teen die kerk gehad het. Dit was die hou van bidure, veral tydens Pinkster, die onbybelse manier waarop die sending bedrewe sou

word, die koophandel in die kerk deur die betaling vir sitplekke, vir die doopsbediening, vir belydenisaflegging en huwelike, die hou van basaars, die miskennings van die Dordtse Leerreëls, die verwaarloosings van die profesieë, die bediening van die Nagmaal in die banke in plaas van om 'n tafel, die onbybelse kerkwette, die gesag van die Sinode oor die gemeentes en die verkeerde wyse waarvolgens ampsdraers gekies sou word. Aan ds. Du Toit is 'n afskrif van die versoekskrif gestuur.²¹ Die versoekskrif is aan ds. Malherbe oorhandig en volgens latere verklarings van die afgeskeidenes het hy belowe om dit aan die Kerkraad voor te lê, maar dit is nooit gedoen nie.²² Ook sou hy dit na die Ringskommissie verwys het, maar volgens verklaring van ds. G.A. Scholtz, lid van die Ringskommissie, het die Ringskommissie ook niks ampteliks in hierdie verband voor hom gehad nie.²³

In April is daar weer Nagmaal gehou en ds. Gerrit van Niekerk van Middelburg en vroeër van Hopetown is gevra om te kom help met die dienste. Moontlik is daar gehoop dat hy iets kon doen om die dreigende skeuring in die gemeente te keer. Op Vrydagaand het hy oor Jak. 1: 10 - "Dwaalt niet, mijne geliefde broeders!" - gepreek. Die opkoms te by die dienste was buitengewoon groot sodat baie mense in die konsistories moes sit of by die deure en vensters moes staan.²⁴ Ds. Van Niekerk se koms het eintlik weinig gebaat, want by die volgende vergadering van die Kerkraad het 57 lidmate uit die gemeente bedank, onder wie twee lede van die Kerkraad. As rede is aangevoer die feit dat hulle versoek om 'n gemeentevergadering op niks uitgeloop het nie. Ds. Malherbe het aan 'n afvaardiging van die ontevredenes geantwoord dat 'n gemeentevergadering niks aan die saak kon verander nie, want hulle besware sou slegs deur die Sinode bespreek kon word. Hulle bedanking is nogtans aanvaar en hulle het hulle stoele en banke uit die kerk gaan verwyder.²⁵

Later het die afgeskeidenes dit betreur dat hulle so lank gewag het voordat hulle uit die kerk bedank het, want baie van hulle geld het gegaan vir die aankoop van grond en die bou van 'n kerk vir die Ned. Geref. gemeente. "Hadden zij nu een weinig vroeger uitgegaan, dan konden zij dat alles aan hunne tegenwoordige gemeente vermaken," is beweer.²⁶

Dit het enige weke geduur voordat die uitgetredenes 'n eie gemeente gestig het, waarskynlik omdat ds. Du Toit nie vroeër kon oorkom nie. Op Vrydagaand, 14 Junie 1897, is die gemeente gestig op 'n vergadering wat in die Strydenburgse skoolgebou gehou is. Dit is bygevoeg deur diegene wat uit die Ned. Geref. gemeente Strydenburg bedank het, ander belangstellendes uit Hopetown en Britstown, J.P. Koen van Griekwastad, ds. M. Postma van die Gereformeerde gemeente van Middelburg, vier ouderlinge van die Geref. Kerk en ds. S.J. du Toit. Op

dié stigtingsvergadering is besluit om die drie Formuliere van Enigheid en die Dordtse Kerkorde as grondslag vir die nuwe gemeente te aanvaar. As eerste kerkraadslede is verkies: N.J.J. Badenhorst, J.P. Koen, C.J. Liebenberg, L.H.J. Badenhorst (ouderlinge), A.L. Badenhorst, H.J. van der Merwe, M.J.J. van Rensburg, P.J. Badenhorst B.-seun en N.J.J. Bauenhorst jr. (diakens). Ds. Du Toit is met een teenstem tot konsulent verkies. Na sy verkiesing het ds. Du Toit 'n paar woorde gespreek en te kenne gegee "dat hij niemand ooit had aangezet tot afscheiding, maar veel eer steeds tot de meeste omzichtigheid had gemaand. (...) De zaak hier was aldus niet door hem of onder zijne leiding begonnen." (Sic) Die Saterdagoggend en -middag het ds. Postma dienste gelei en die aand het ds. Du Toit 'n voorbereidingsdiens gehou waar die kerkraadslede bevestig is. "Menige traan werd geroogd van de oogen van bejaarden en mannen van kracht" by die aanhoor van ds. Du Toit se boodskap. Sondagoggend is die Nagmaal gevier en Sondagmiddag is 'n onderlinge byeenkoms gehou. Daar is 'n "Open Brief aan allen die nog de Gereformeerde Belijdenis en Beginselen trouw zijn gebleven in Zuid-Afrika" behandel, waarin die redes vir die afskeiding uiteengesit word. Die sake wat daarin genoem word, kom in hoofsaak ooreen met die dinge wat genoem is in die versoekskrif om 'n gemeentevergadering 'n paar weke vantevore. Enkele dinge is egter bygevoeg, soos die foutiewe aanhaling van die drie Formuliere van Enigheid in Ordonnansie 7 van 1843, die sing van Sankey se liedere en De Kinderhart, die wyse waarop die saak van die liberale di. Burgers en Kotzé deur die kerk behartig is en die wyse waarop van ds. W.P. Rousseau te Hopetown ontslae geraak is.²⁷ Hierdie dokument is vantevore deur ds. Du Toit opgestel in die kantoor van Het Dagblad in Kaapstad.²⁸

Die eerste kerkraadsvergadering is direk na die gemeentevergadering gehou en 'n paar belangrike besluite is geneem. Ds. Du Toit het gevra om geen vaste salaris van die gemeente te ontvang nie, maar alleen vergoeding vir sy uitgawes om die gemeente te bedien. Dit is te verstaan dat die afgeskeidenes geen vrymoedigheid sou hê om by die Ned. Geref. Kerk om erkenning te vra nie, maar met die Gereformeerde Kerk wou hulle graag bande aanknoop en ds. Du Toit is gemagtig om met ds. Postma daaroor te onderhandel. Vir die katkisasie is besluit op die Vraeboekie van Hellenbroek wat ds. Du Toit vroeër in Noorder-Paarl gebruik het. Kerkraadslede moes die Formuliere van Enigheid onderteken en by hulle belydenisaflegging sou nuwe lidmate dit ook moes onderteken.²⁹ Enkele maande is ook besluit "dat de bediening van alle genademiddelen in deze Kerk gratis zullen zijn, terwijl verwacht wordt dat alle lidmaten naar hare vermogen vrijwillig uit liefde en dankbaarheid zullen bij dragen voor de instandhouding der eeredienst."³⁰ As konsulent het ds. Du Toit die Kruisgemeente deur die jare heen

bly bedien en elke paar maande daarheen gegaan³¹ en meermale het verskeie predikante van die Gereformeerde Kerk ook daar gaan help, veral nadat ds. Du Toit in 1910 siek geword het en in 1911 oorlede is. In die kerkraadsnotule kom die name van di. M. Postma, F.C. Snyman, H.J.R. du Flessis en J.G.H. van der Walt in hierdie verband voor.³² Skyldbaar is daar selde dienste gehou in die Kruisgemeente - slegs wanneer ds. Du Toit hulle kom besoek het of 'n predikant van die Gereformeerde Kerk beskikbaar was. Die lidmate het sekerlik ook te verspreid gewoon om gereeld kerk toe te gaan, want hulle het nie slegs in en rondom Strydenburg gewoon nie. Daar was verskeie gesinne in die distrikte van Griekwastad, Hopetown en Frieska³³ en later was daar selfs lidmate wat so ver as Aliwal-Noord gewoon het.³⁴

Daar is spoedig gedink aan die oprigting van 'n eie kerkgebou. 'n Maand na die stigting van die gemeente is daar by die Kerkraad van die Ned. Geref. gemeente, aan wie die dorpsgrond behoort het, aansoek gedoen om 'n erf. Dit is nie toegestaan nie, aangesien die erf wat hulle wou hê te naby aan die Ned. Geref. gemeente se kerk was en dit "aanleiding kan geven tot ontstichting van beide gemeenten."³⁵ 'n Ander erf is tog later bekom en op Saterdag, 10 Augustus 1898, is die kerk deur ds. Du Toit in gebruik geneem sonder dat daar nog enige skuld op die gebou gerus het.³⁶ Dié bedehuis staan nog in Strydenburg, langs die gebou van die Ned. Geref. Kerk waarvan dit slegs deur 'n straat geskei word. Dit is 'n eenvoudige, dog aantreklike geboutjie - 'n langwerpige binneruim en 'n bonkige toring wat in die middel van die noordelike symmuur aangebring is. Die vensters en deure het gotiese spitsboë. Op die twee gewelente en bo-op die toring is houtkruise aangebring - klaarblyklik 'n sinspeling op die naam van die Kruiskerk. Die Strydenburgers sou ds. Du Toit nie alleen op kerklike gebied volg nie. Op politieke gebied was dit ook die geval. Nadat hy aan die begin van 1898 De Koloniale Unie gestig het, het een van die weinige takke van dié party te Strydenburg ontstaan. Die bestuurslede was ook lede van die Kerkraad.³⁷

- Die stigting van die Kruiskerk te Strydenburg het reaksies uit verskillende oorde opgeroep. Sommige mense was onkundig oor die betekenis van die naam van die kerk en het beweer dat ds. Du Toit "heelemaal Rooms" geword het.³⁸ Op die Kaapse Sinode wat in Oktober 1897 gehou is, is die afskeiding ook bespreek. Ds. W.P. de Villiers van Carnarvon het in 'n besprekingspunt gevra dat 'n kommissie aangestel moet word om die besware van die afgeskeidenes uit die weg te ruim en 'n hereniging tot stand te bring. Van die Strydenburgse Kerkraad was daar 'n besprekingspunt waarin gevra word dat die Sinode moet
- beslis of die besware van die afgeskeidenes enige grond het. Op grond

van hierdie beskrywingspunte is besluit om 'n kommissie af te vaardig na Strydenburg om die breuk te probeer heel. Die kommissie sou bestaan uit di. A. Murray, W.P. de Villiers, G.A. Scholtz en A. Moorrees.³⁹

Een van die direkte besware van die Kruisgesindes, naamlik die foutiewe opgawe van die Belydenisskrifte in Ordonnansie 7 van 1843, is wel deur die Sinode uit die weg geruim. Van die Kerkraad van Steynsburg was daar 'n beskrywingspunt dat die Ordonnansie herroep moet word vanweë die probleme wat dit kon skep. Ouderling P.G. du Flessis van Clanwilliam, wat ook later oorgegaan het tot die Kruiskerk, het gevra dat die aanwysing van die Belydenisskrifte reggestel moet word.⁴⁰ Dit was die eerste keer sedert 1886 dat die Sinode weer oor die saak gepraat het.⁴¹ Die Sinode het wel nie besluit om die Ordonnansie te laat herroep nie, maar te laat wysig met die korrekte opgawe van die drie Formullere van Enigheid.⁴² Aan die versoek van die Sinode het die Regering van die Kaapkolonie dan ook voldoen.⁴³

Tussen die afskeiding en die verbetering van die Ordonnansie bestaan daar 'n direkte verband. Die Kerkraad van Steynsburg het besluit om bogenoemde beskrywingspunt op te stuur nadat 'n paar kerkraadslede van die Kruisgemeente met hulle daarvoor gaan gesels het.⁴⁴ By ten minste twee geleenthede het ds. Du Toit dan ook verklaar dat die afskeiding tog 'n heilsame uitwerking op die Ned. Geref. Kerk gehad het deurdat die Ordonnansie hersien is.⁴⁵

Die afskeiding het ook in Nederland weerklank gevind. Die vergadering van deputate vir korrespondensie met buitelandse kerke van die Gereformeerde Kerken - waarin die Christelijk Gereformeerde Kerk en die Nederduitse Gereformeerde Kerken hulle verenig het - het die saak in April 1898 bespreek, aangesien die besware wat ds. Du Toit en sy volgelinge teen die Ned. Geref. Kerk geopper het, hulle verhouding met dié kerk kon beïnvloed. Aan ds. F. Lion Cachet en nog iemand is opdrag gegee om daarop in te gaan, en in Oktober het hulle gerapporteer dat die afskeiding nie die verhouding tussen die twee kerke behoort te beïnvloed nie.⁴⁶

Toe die afgeskeidenes verneem dat die Sinode 'n kommissie afgevaardig het na Strydenburg, het hulle besluit om aan hulle te skryf en mee te deel dat hulle bereid is om met hulle 'n ontmoeting te reël, mits ds. Du Toit teenwoordig kon wees en daar 'n disputasie oor die punte van verskil gehou kon word.⁴⁷ Namens die kommissie het ds. Murray aan ds. Du Toit en die Kerkraad van die Kruisgemeente laat weet dat hulle opdrag nie sodanig is dat hulle met die afgeskeie gemeente kan onderhandel nie en slegs met individuele ontevredenes wil gesels.⁴⁸ Moontlik spruit hierdie antwoord ook voort uit 'n antipatie teen die persoon van ds. Du Toit. Op Vrydag, 10 Desember, het die kommissie in Strydenburg aangekom en die volgende oggend is 'n byeenkoms gehou. Slegs

'n paar van die afgeskeidenes was teenwoordig weens die weiering van die kommissie om hulle as gemeente te erken. Die besware teen die kerk, soos dit in die ope brief van die Kruisgemeente uiteengesit is, is punt vir punt bespreek en na die naweek is die besprekings voortgesit. Op die Sondag het di. Murray en Scholtz in die Ned. Geref. Kerk gespreek, terwyl di. De Villiers en Moorrees vir die uitgewekenes diens gehou het. Veel uitwerking het die koms van die kommissie nie gehad nie.⁴⁹

Die Kruisgemeente het oor Kersfees Nagmaal gehou en die aktiwiteite van die kommissie is druk bespreek. "Over 't algemeen is men zeer teleurgesteld en ontevreden dat de Commissie het voorstel van den Kerkeraad der afgescheidene gemeente niet heeft aangenomen." Die gevolg was eerder dat 'n paar wifelende lede van die Ned. Geref. Kerk by die Kruiskerk aangesluit het.⁵⁰ Later het die Kerkraad hulle gegriefdheid daaroor uitgespreek dat die kommissie nie bereid was om ds. Du Toit by die besprekings toe te laat nie en dat hulle nie as gemeente erken is nie, alhoewel die vrye gemeentes van Hanover, Alwal-Noord en Kruisvallei vroeër erkenning van die Ned. Geref. Kerk ontvang het. Die verweer van die kommissie teen hulle besware het hulle ook as onvoldoende beskou.⁵¹

Te Griekwastad het daar ook al hoe meer mense uit die Ned. Geref. Kerk bedank en hulle het ook gevra om as 'n Kruisgemeente gestig te word.⁵² Sover het dit nooit gekom nie, maar dit het die Kerkraad van die Ned. Geref. Gemeente te Griekwastad genoop om dr. W.P. de Villiers, lid van die kommissie van die Sinode, uit te nooi om die beswaardes daar te ontmoet. Op Saterdagavond, 9 April 1898, is daar 'n gemeentevergadering gehou waar daar oor die besware teen die kerk gepraat is.⁵³ Die volgende Dinsdag het ds. Du Toit egter daar 'n diens kom hou nadat F. Badenhorst, een van die afgeskeidenes, gevra het of hulle die kerkgebou daarvoor mag gebruik, waarvoor die Kerkraad uiteendaar nie kans gesien het nie.⁵⁴ Ds. De Villiers het a tergebly vir dié diens,⁵⁵ maar wat tussen hom en ds. Du Toit bespreek is, is ongelukkig nie meer bekend nie. In hierdie stadium was hulle nie meer vriende nie, want na die Adendorff-Trek het hulle weë uitmekaar gegaan.

Aangesien die Kerkraad van Frieska 'n afkeurende houding teenoor die afskeiding ingeneem het, het ds. Du Toit dit goedgevind om aan hulle 'n eksemplaar van De Getuige te stuur ten einde sy standpunt aan hulle bekend te stel. Die Kerkraad het egter besluit om dit ongeopend terug te stuur.⁵⁶

Met die Gereformeerde Kerk is spoedig kontak gesoek. In September 1897, dus nog voor die besoek van die kommissie van die Sinode, is besluit om afgevaardigdes na die Algemene Vergadering van dié kerk in die

Kaapkolonie te stuur "ten einde het standpunt deser Kerk te verklaar en eene erkenning en samenwerking te verzoeken."⁵⁷ Op die Algemene Vergadering is die afgevaardigdes uitgevra oor die redes waarom hulle die Ned. Geref. Kerk verlaat het. Vir die Gereformeerdes was dit ook vreemd dat ds. Du Toit die afskeiding goedkeur sonder om by hulle aan te sluit. Daar is besluit dat die kwessie van erkenning by die Sinode tuishoort, maar dat dit tog wenslik is dat die verskillende Kerkrade hulle leraars verlof gee om die Kruiskerk te bedien.⁵⁸ Aangesien die oorlog kort daarna uitbreek het, het die saak van erkenning nie by die Sinode tereggekom nie.

Tydens en na die oorlog het die getalle van die Kruiskerk van Strydenburg aansienlik gekrimp. 'n Aantal gesinne het na die omgewing van Kuruman weggetrek waar daar later 'n aparte Kruisgemeente gestig is.⁵⁹ Een van die ouderlinge wat later verkies is, P.C. Badenhorst, het met die uitbreek van die oorlog gesien dat ds. Du Toit "een dood vijand van ons volk is" en daarom het hy weer by die Ned. Geref. Kerk aangesluit.⁶⁰ Blykens die lidmaatsregister van die Ned. Geref. Kerk van Strydenburg het verskeie mense deur die loop van die jare weer teruggekeer.⁶¹ 'n Terugslag vir die gemeentetjie was die bedanking in 1906 van ouderling N.J.J. Badenhorst wat een van die leiers van die afskeidingsbeweging was.⁶² In 1904 het die Kruisgemeente byna opgehou om te bestaan toe daar onderhandelinge met die Kerkrad van die Ned. Geref. gemeente aangeknoop is met die oog op 'n moontlike hereniging. Daarvan het egter niks gekom nie en die Kruisgemeente het bl. voortbestaan.⁶³

dierdie gemeente was nooit besonder groot nie. In 1914, toe Gereformeerde Kerke onder die Kruis by die Gereformeerde Kerk aangesluit het, het die Strydenburgse gemeente slegs 50 belydende lidmate en 52 dooplidmate gehad.⁶⁴ In sy bloeityd was die gemeente wel groter, maar veel meer as 100 belydende lidmate was daar seker nie.

1. Mededeling van maj. M.J. Badenhorst van die Paarl en vroeër van Strydenburg.
2. Acta Synodi 1883, KKA, S 1/13, p. 3; Acta Synodi 1886, KKA, S 1/17, p. 3; Acta Synodi 1890, KKA, S 1/18, p. 3; Acta Synodi 1894, KKA, S 1/19, pp. 5, 7.
3. G.A. Maeder (red.): Ons Kerk Album, p. 129.
4. SdT Okt.-Nov. 1907, p. 11.
5. Notule, Kerkrad van Strydenburg, 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, p. 17.
6. Notule, Kerkrad van Strydenburg, 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, pp. 20 - 24.
7. Notulen der Algemeene Vergadering der Ned. Herv. of Ger. Kerk in de Z.A.R. 1890, p. 42.
8. Ds. S.J. du Toit - Kerkrad van Noorder-Paarl, 23.3.1879, KKA, Ink. Briewe Noorder-Paarl, G 42-2/1.
9. Het Cordoel der Synode over de "Patriot", p. 19.
10. Vgl. Hoofstuk 3.
11. Vgl. Hoofstuk 4.
12. Petisie uit Mopetown, Feb. 1885, GKA, SJT 9/1, pp. 171, 180.

13. DAP 24.11.1892.
14. Notule, Kerkraad van Strydenburg, 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, pp. 34, 35.
15. Notule, Kerkraad van Strydenburg, 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, p. 39.
16. DG 15.3.1896, pp. 69, 70.
17. Notule, Kerkraad van Strydenburg, 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, p. 5.
18. Acta Synodi, 1894, KKA, S 1/19, pp. 29 - 34.
19. Notule, Ring van Graaff-Reinet 1861, KKA, R 3/6(a), p. 83.
20. Acta Synodi 1862/3, KKA, S 1/11, pp. 1574 - 1577.
21. Versoekskrif aan die Strydenburgse Kerkraad, ongedat, GKA, SJT 9/2, pp. 378 - 380.
22. Uit die notule van die Kerkraad van Strydenburg blyk dit dat so 'n versoekskrif nooit behandel is nie.
23. DG 1.2.1899, p. 40.
24. KB 6.5.1897, p. 273.
25. Notule, Kerkraad van Strydenburg, 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, pp. 51 - 53; KB 6.5.1897, p. 273; De Express 18.5.1897.
26. DG 1.2.1899, p. 40.
27. DG 15.6.1897, pp. 181 - 188; De Kerkblad, 1.8.1897.
28. DG Aug. 1903, p. 249.
29. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 11.6.1897.
30. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 25.9.1897.
31. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 24.12.1898.
32. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 28.8.1909, 16.6.1911, 28.8.1911, 23.12.1911, 13.7.1912.
33. Notule, Kerkraad van Griekwastad 1882 - 1909, KKA, G 74-1/1, 27.9.1897; Notule, Kerkraad van Hopetown 1891 - 1912, KKA, G 35-1/2, 10.1.1898; Notule, Kerkraad van Frieska 1893 - 1913, KKA, G 104-1/1, 27.9.1897.
34. SdT Junie 1907, p. 3.
35. Notule, Kerkraad van Strydenburg 1893 - 1915, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg, p. 55.
36. DG 1.1.1898, p. 10; 1.9.1898, p. 254.
37. DAP 19.1.1899.
38. DG 1.9.1897, p. 267.
39. Acta Synodi 1897, KKA, S 1/20, pp. 100, 173(3).
40. Acta Synodi 1897, KKA, S 1/20, p. 173(3).
41. Vgl. hoofstuk 6.
42. Acta Synodi 1897, KKA, S 1/20, pp. 124, 314.
43. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika, p. 64; P.B. van der Watt: Die Doedolff-Saak en die Ned. Geref. Kerk, pp. 144, 45.
44. DG 1.5.1898, p. 143.
45. DG 1.1.1898, p. 13; 1.2.1899, p. 38.
46. B.J. Odendaal: Die Kerklike Betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland, p. 236.
47. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 16.11.1897.
48. DG 1.11.1898, p. 12; 1.5.1898, p. 144.
49. KB 16.12.1897, p. 784. Dat die Kruisgesindes ds. W.P. de Villiers gevra het om vir hulle te preek, is begryplik, gesien sy ortodokse standpunt. Dié word op geestige wyse beskryf in 'n geuiggie wat in 1892 oor hom verskyn het:

Dort, Dort!

Door en door Dort

In houding, tooisel en geest;

De nieuwigheids zin

Doordringt hem zoo min

Als vuur een laag van asbest.

Dort, Dort

Door en door Dort

In 't Dortsche zoo sterk als een leeuw;

't Verschijsel is raar,

En toch zonneklaar:

Hij leeft in de zeventiende eeuw (De Express 9.8.1892).

- 50.. DG 1.1.1898, pp. 8, 9.
51. DG 1.5.1898, pp. 146 - 159.
52. DG 1.1.1898, p. 11.
53. KB 21.4.1898, p. 243; 28.4.1898, p. 260.
54. Notule, Kerkraad van Griekwastad, 1882 - 1909, KKA, G 74-1/1, 11.4.1898.
55. KB 21.4.1898, pp. 243, 44.
56. Notule, Kerkraad van Prieska, 1893 - 1913, KKA, G 104-1/1, 27.9.1897, 27.6.1898.
57. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 54 A, 25.9.1897.
58. DG 1.2.1898, pp. 39, 40.
59. SdT Junie-Julie 1910, p. 22.
60. SdT Jan. 1910. p. 14.
61. Lidmaatsregister, Strydenburg, Gem. entelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg.
62. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 26.8.1906.
63. Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 3.9.1904.
64. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1915, p. 53.

Die Afskeidingsbeweging Brei Uit

Cor die ontstaan van die ander gemeentes van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis val daar nie soveel te sê as oor Strydenburg nie, aangesien dit gewoonlik min reaksie uitgelok het. Nadat die gemeente van Strydenburg tot stand gekom het, het dit 'n paar jaar geslaar voordat daar weer afskeidings plaasgevind het, en eers in 1903 is daar te Clanwilliam en Ceres Kruiskerke gestig. Aangesien die ontstaansgeskiedenis van albei gemeentes ineengevleg is, word hulle saam behandel.

Die leiers van die afskeidingsbewegings op hierie twee plekke was W.L. du Plessis van Boven-Olifantsrivier, Clanwilliam, H.A. Louw van Wolfhuis, Clanwilliam, en J.W. du Plessis van Kraaifontein, Ceres. Van eersgenoemde is bekend dat hy alreeds in 1881 'n volgeling van ds. Du Toit was. In dié jaar is 'n tak van die Afrikanerbond te Clanwilliam gestig en hy was een van die stigterlede.¹ Oor godsdienslike kwessies het hy soos ds. Du Toit gevoel² en in 1893 kla hy dat sy predikant hom belet het om met hom oor die uitverliesingsleer te praat.³ Oor die Tweede Vryheidsoorlog het hy ook soos ds. Du Toit gedink. Na die oorlog, by die konferensie van loyaliste wat ds. Du Toit in die Paarl bele het, het hy te keune gegee dat die oorsake van die oorlog te soek is by die koerant Ons Land, "die prakties de huisbijbel in die meeste gezinnen was," sekere leiers van die Ned. Geref. Kerk en die Afrikanerbond.⁴ In De Getuige vertel hy dat hy op 'n slag twee jaar lank met ds. C.F. Leipoldt, die leraar van Clanwilliam, getruy het oor die feit dat die Kaapse predikante die rebellie sou steun. Die gevolg was dat hy en sy broer Philip besluit het "om die Kerk niet meer te gebruiken." Daarna het hy sy familie in die distrik Ceres, waaronder gemelde J.W. du Plessis, gaan besoek en bevind dat hulle net soos hy voel. Van H.A. Louw het hy ook 'n brief ontvang waarin dié hom vra of hy kans sien om die Ned. Geref. Kerk te verlaat, met die gevolg dat hy besluit het dat dit die beste is om 'n Kruisgemeente te stig.⁵ Ds. Du Toit het hierop aangemerkt dat hy niemand direk wil aanraai om die kerk te verlaat nie, maar indien dit tog sover sou kom en hy gevra word om diesulkes te bedien, "dan gevoelen wij geene vrijmoedigheid te weigeren...."⁶

J.W. du Plessis van Ceres het eers in 1892 op De Getuige ingeteken, maar vir hom was dit meteens "een sieutel om de Schriften te openen."⁷ Toe die oorlog uitbreek, was hy aanvanklik 'n ondersteuner van die Republiek, maar na 'n weinig nadenke en Bybelstudie het hy tot die slotsom gekom dat hy Engeland moet steun.⁸ Hy het sy dienste by die "militairen" aangebied en in November 1901 het die kommando van genl. Manie Maritz hom gevange geneem. Op die konferensie van loyaliste het hy met verontwaardiging vertel dat hy twee dae lank sonder be-

dekking in die reën moet staan en dat hy daarna te voet aangejaag is na Calvinia waar hy in Januarie 1902 ontsnap het.⁹ Dit het hom ook uit die kerk laat wegbly, aangesien daar mense aan die nagmaalstafel sou gesit het wat hom haat en boikot sodat sy wamakery verliese begin toon het.¹⁰

H.A. Louw was van die eerste uitgawe van De Getuige af intekenaar daarop.¹¹ Gedurende die oorlog het hy in aanraking gekom met C.J. Liebenberg van die Kruiskerk van Strydenburg en dié het hom aangeraai om die Ned. Geref. Kerk te verlaat.¹² Oor ds. C.F. Leipoldt se houding tydens die oorlog was hy ontevrede sodat hy meermale gesê het dat "de leeraar leugens op den kansel gezegd had." Om hierdie rede het die Kerkraad van Clanwilliam besluit om hom op te roep om voor hulle te verskyn.¹³ Weens huislike omstandighede kon hy nie kom nie, maar in 'n brief het hy sy skuld erken en om vergifnis gevra, waarna die Kerkraad die saak as afgehandel beskou het.¹⁴ 'n Paar maande later, in April 1901, het hy egter aar die Kerkraad laat weet dat hy en sy gesin uit die kerk bedank om by die Kruisgemeente van Strydenburg aan te sluit.¹⁵ In Julie het die Kerkraad van die Kruisgemeente van Strydenburg 'n brief van hom en sy vader ontvang waarin hulle vra om as lidmate aanvaar te word en dit is toegestaan. By dieselfde geleentheid is ook besluit dat die konsulent saam met ouderlinge C.J. Liebenberg en P.J. Badenhorst aan W.L. du Plessis en sy gesin hulp moet verleen, aangesien hy gevra het "om een bediening in hun nabijheid wegens den verren afstand."¹⁶ In navolging van die voorbeeld van H.A. Louw het W.L. du Plessis, sy broer P.G. du Plessis en hulle gesinne omstreeks dieselfde tyd uit die Ned. Geref. Kerk bedank om by die Kruiskerk aan te sluit. Die Kerkraad van Clanwilliam het eers in September 1902 daarvan kennis geneem, aangesien ds. Leipoldt intussen uit sy gemeente gedeporteer is, en besluit om "deze zaak bij deze kennisgeving te laten berusten, om te zien of de betrokkenen bij hun voornemen blijven."¹⁷ In Oktober 1902 het die Kerkraad van Ceres ook briewe van J.W. du Plessis en S. du Plessis ontvang waarin hulle met hulle gesinne uit die kerk bedank.¹⁸

Hiermee was die afskeiding te Clanwilliam en Ceres 'n voldonge feit. Waar hulle eers by die Kruisgemeente van Strydenburg wou inskakel, het ds. Du Toit aan hulle met bysyn van die ouderlinge Liebenberg en Badenhorst in Augustus 1902 die Nagmaal bedien. Op 6 Julie 1903 het hulle egter 'n eie Kruisgemeente gestig en 'n jaar later het dié gemeente verdeel sodat die gemeentes van Clanwilliam en Ceres afsonderlik verder bestaan het.¹⁹ Die voorbeeld van die eerste groep wat afgeskei het, is 'n jaar daarna gevolg deur nog lidmate van Clanwilliam.²⁰ In 1905 het Clanwilliam die volgende persone as kerkraadslede gehad: W.L. du Plessis, P.G. du Plessis, S.P. du Plessis (ouder-

ling-), H.A. Louw en C.F. du Plessis (diakens). Die Kerkraad van Ceres het bestaan uit J.W. du Plessis en H.W. du Plessis, onderskeidelik ouderling en diaken.²¹

Uit die gang van sake is dit duidelik dat die afskeidings te Clanwilliam en Ceres ook politieke oorsake gehad het. So is dit teweens ingesien deur die Kerkrade van die Ned. Geref. gemeentes van Clanwilliam en Ceres. Die godsdiensverslag van Clanwilliam vir 1902 meld: "Door de oorlogsomstandigheden is ook scheuring in de gemeente ontstaan; menig- een heeft aan zijn vervolg- of ook wraakzucht bot gevierd om op gemakkelijke wijze zijn naaste onder den schijn der recht kwaad aan te doen."²² Skynbaar het die kruisgesindes andersdenkendes by die owerhede aangekla van ondermynende bedrywighede, soos dit maar al te dikwels tydens die oorlog voorgekom het. Van Ceres verneem ons: "Degenen die zamen geleden hebben [as gevolg van die oorlog] zijn nauwer aan elkander verbonden en de liefdesband is sterker geworden; maar aan de andere zijde is er scheiding gekomen tusschen degenen die verschillend denken. - Een paar huisgezinnen hebben ook reeds onze Kerk verlaten."²³ Mens kan die indruk nie ontwyk nie dat daar sonder veel tranes afskeid geneem is van diegene wat na die Kruiskerk oorgegaan het.

Die Kruisgemeentes van Clanwilliam en Ceres was nog kleiner as dié van Strydenburg. In 1903 was daar onderskeidelik 29 en 16 lidmate.²⁴

In 1907 het Clanwilliam 'n aantal kleurlinglidmate bygekry. By die sendingstasie Blandskloof van die Ned. Geref. Kerk was daar enige kleurlinggesinne wat geweier het om 1/- te betaal as toegang tot die Nagmaal waarop hulle kennis gekry het dat hulle nie langer op die sendingstasie mag bly nie. Op die plaas van 'n sekere mnr. McGregor het hulle verblyfplek gekry en 'n paar gesinne het by die Kruiskerk van Clanwilliam aangesluit.²⁵ Hoeveel daar van hulle was, is nie bekend nie. Toe die Kruiskerke in 1914 by die Gereformeerde Kerk aangesluit het, het Clanwilliam 34 belydende lidmate en 40 dooplidmate gehad, terwyl Ceres 22 belydende lidmate en 25 dooplidmate getel het.²⁶

By die stigting van die volgende Kruisgemeente, dié te Ermelo in 1907, het politieke motiewe nie 'n rol gespeel nie. Hier het G.J.R. Nel van die plaas Witbank 'n leidende posisie ingeneem. Van hom het daar gedurig briewe in De Getuige en Di Patriot verskyn en in 1890 het hy byvoorbeeld die vertaling van die Bybel in Afrikaans deur ds. Du Toit toegejuig.²⁷ By die tweede Samekoms van Gelowiges was hy teenwoordig en daar het hy vertel dat die predikant van Ermelo, ds. P.W. Ennis, 'n lesers van De Getuige en Di Patriot is en die Gedenkskool by hom aanbeveel het. Daarby was hy suiwer in die leer en die uitverkiesingsleer het hy nie afgeskeep nie. "Zijn leeraar heeft ook verklaard dat hij gebukt gaat in zijne kerk omdat zijne kerk zoover afgedwaald was, en wordt de positie steeds erger dan zal hij verplicht wezen uit te

gaan uit die kerk...."²⁸ Ds. Annis, die seun van 'n Ierse immigrant, het inderdaad die Ned. Geref. Kerk verlaat toe hy in 1905 'n beroep na die Hervormde gemeente van Klerksdorp aanvaar het, nadat hy vantevore blyke gegee het dat hy dié kerk goedgesind is.²⁹

Tydens die oorlog het Nel gaan veg en as bittereinder die einde van die oorlog belewe.³⁰ Op politieke gebied was hy dus nie 'n navolger van ds. Du Toit nie. Hy het egter allerlei besware teen die kerk gehad sodat ds. Du Toit hom in Februarie 1906 gaan besoek het en daar 'n diens gehou het.³¹ In September het ds. Du Toit weer daarheen gegaan en teen dié tyd het Nel en 'n paar vriende al hul lidmaatskap by die Ned. Herv. of Geref. Kerk opgesê.³² Die stigting van 'n Kruisgemeente het in Januarie 1907 plaasgevind toe ds. Du Toit andermaal daar gaan besoek aflê het. Die volgende redes vir die afskeiding is genoem: Die koophandel in die kerk, die feit dat die herderlike brief van die Sinode van 1906 van die Ned. Herv. of Geref. Kerk die lidmate opgeroep het om te bid vir 'n hernieuwe uitstorting van die Heilige Gees, die verwarlosing van die uitverkiesingsleer en die invoer van nuwigheide in die kerk.³³ Die eerste kerkraadslede was G.J.R. Nel sr. (ouderling), G.J.R. Nel jr. en R.J. Jansen van Vuuren (diakens) en by die stigting het die gemeente 50 lidmate gehad.³⁴

Met die Gereformeerde Kerk het hierdie gemeente spoedig kontak gesoek en in 1908 het die Kerkraad van die Gereformeerde gemeente Heidelberg toestemming gegee dat die leraar, ds. P. Postma, dié Kruisgemeente ook mag bedien.³⁵

Aan die grense van die verre Kalahari te Mier is daar in 1909 ook 'n Kruiskerk gestig. Hier was T.N. Kotzé en H.W. Burger die aanvoerders. Voordat hy hom in Gordonia gevestig het, was Burger trekboer in Groot Namakwaland, die suidelike deel van Suidwes-Afrika. In 1896 skryf hy aan ds. Du Toit: "Ik ben maar een tentbewoner en ongeleerde en ook een afgedwaalde in een vreemd land. (....) Mogt de Heer het zoo beschikken, dat u ons toch ook eenmaal hier een bezoek kunt geven!"³⁶ Later het hy hom te Mier in Gordonia gevestig waar hy die buurman van Kotzé geword het, nog 'n leser van De Getuige.³⁷ Skynbaar was Burger nie baie bedrewe met die pen nie, want sy korrespondensie met ds. Du Toit het hy deur sy drie dogters laat voer van wie daar drie briewe bewaar gebly het. In 'n skrywe van Augustus 1906 vra een van die dogters 'n portret van ds. Du Toit.³⁸ Haar jonger suster skryf 'n maand later: "Ook is mijn hartelijk begeerte om tog ook een brief van u Eerwaarde in mijn bezit te hebben welk een aandinkken zal het mij toch wezen O met welk een hart vol blijdschap zal ik het lezen in herlezen."³⁹

Van Kotzé het daar in 1897 vir die eerste keer 'n brief in De Getuige

verskyn waarin hy meld dat hy nog nooit 'n preek oor die predestinasie gehoor het nie.⁴⁰ Die groot grief wat hy teen die Ned. Geref. Kerk gehad het, is die feit dat ds. A.G.T. Schoevers van Upington, in wie se gemeente hy gewoon het, die Drie Formuliere van Enigheid ongeskeur het. Kotzé het naamlik 'n voorraad van ds. Du Toit se uitgawe van die Belydenisskrifte aangehou met die doel om dit aan jongelinge te skenk by hulle belydenisaflegging. Toe twee broers dit aan ds. Schoevers voorgelê het om dit saam met hom te onderteken, het hy dit opgeskeur omdat ds. Du Toit se naam daarop voorkom en in die plek daarvan het hy hulle 'n ander boekie gegee. Die gevolg was dat Kotzé daaraan begin dink het om by die Kruisgemeente van Strydenburg aan te sluit.⁴¹

Aan die Strydenburgers het Kotzé en Burger inderdaad geskrywe, maar geen antwoord ontvang nie.⁴² Skynbaar het die brief verlore gegaan, want dit is nooit op 'n kerkraadsvergadering in Strydenburg bespreek nie. Aan ds. Du Toit het hulle ook in 1906 geskryf en hom gevra om hulle te besoek. Dit het hy ernstig oorweeg en gevra hoe lank die reis na Mier sou duur. Twee van Burger se dogters het geantwoord dat die heen- en terugreis vanaf Frieska per ossewa 'n maand sou duur.⁴³ Blykbaar was dit vir ds. Du Toit te veel sodat hy nie kon gaan nie.

Nadat ds. Schoevers uit Upington weg is, het ds. J.H. Hugo daarheen gekom en hy was wel bereid om die Formuliere van Enigheid met die katkisanter te onderteken. Teen hierdie tyd het Kotzé egter al vas besluit om die kerk te verlaat.⁴⁴ Aan die einde van April 1909 het Kotzé en Burger en hulle gesinne dan ook uit die kerk bedank en die volgende redes daarvoor aangevoer: Die verwaarloosing van die suiwer leer, die nuwigheid in die kerk, die geldmaak uit genademiddele en die afskeping van die profesieë. Nog iets wat tot hierdie afskeiding bygedra het, is die gebrek aan harderlike sorg wat die betrokkenes ondervind het vanweë hulle afgeleë woonoord. Kotzé het dit só gestel: "Wij die hier achter wonen moeten eerlijk verklaren dat wij van de kerk bijna niets hebben."⁴⁵ By die Kerkraad van Upington was daar skynbaar begrip vir die afskeiding, want in Julie 1909 word die saak in behandeling geneem en die notule maak melding van "de vrienden die onze Kerk bedankt hebben."⁴⁶

Kort hierna het ds. Du Toit tog na Mier gereis. Om daar te kom, moes hy oor ruim 200 sandduine trek en voortsukkel deur 'n pan wat 50 km lank en 20 km breed was en waarin 5 cm water gelê het. Op 20 Mei het hy die stigting van die Kruisgemeente waargeneem en by dié geleentheid is T.N. Kotzé en A.W. Burger eenpariglik tot ouderling en diaken onderskeidelik gekies. Die gemeentetjie het aanvanklik slegs uit hulle gesinne bestaan en daar was 14 belydende lidmate en 15 dooplidmate.⁴⁷

Daar het egter steeds mense bygekom en so laat as 1913 het 'n agenaar

uit die gemeente van Upington bedank om by die Kruisgemeente van Mier aan te sluit.⁴⁸ Die verhouding tussen die afgeskeidenes en die Ned. Geref. Kerk het skynbaar goed gebly, want in 1910 het Kotzé die vrymoedigheid om by die Kerkraad van Upington te kla dat J.P. Swart die lede van die Kruisgemeente en ds. Du Toit van onsedelikheid beskuldig.⁴⁹

- o Die stigting van die Kruisgemeente van Hoopstad in die Vrystaat in 1909 het met 'n bietjie meer opwinding gepaard gegaan. Enkele lede van die Kruisgemeentes van Clanwilliam en Ceres, onder wie H.A. Louw, het in 1908 na die distrik Hoopstad getrek waar hulle hul bande met die Kruiskerk behou het. Kort na hulle aankoms het ds. T.C. Dönges, die plaaslike predikant, en 'n ouderling kom huisbesoek doen, skynbaar onder die indruk dat hulle lede van die Ned. Geref. Kerk was. Toe hy egter verneem dat hulle aan die Kruiskerk behoort, sou hy hulle veroordeel het "als met een verkeerde geest beziel en op den weg des verderfs."⁵⁰ Ds. Du Toit het hulle in Augustus 1908 gaan besoek waar hy onder andere 'n onderlinge byeenkoms met hulle gehou het waar oor bidure gepraat is. Ds. Dönges het van sy koms verneem sodat hy in dieselfde buurt 'n buitediens gaan hou het waar hy, soos ds. Du Toit dit gestel het, "heftige aanvaller deed op ons persoon en werk."⁵¹ Die heftigheid van ds. Dönges is begryplik, want sy kom aan moederskant was ds. C.F. Leipoldt van Clanwilliam⁵² en van hom sou hy seker gehoor het van die afskeiding in sy gemeente. By dié geleentheid sou ds. Dönges te kenne gegee het dat ds. Du Toit niks wil weet van openbare gebede nie en slegs die binnekamergebed vir die christen nodig ag, terwyl hy sy standpunt dat mens nie moet bid om 'n hernieuwde uitstorting van die Heilige Gees nie, as "godslastering" bestempel het. Hierdie bewerings het hy waarskynlik gemaak na aanleiding van wat ds. Du Toit in bogenoemde onderlinge byeenkoms oor bidure te sê gehad het. Toe ds. Dönges 'n aanval op ds. Du Toit gemaak het, het H.A. Louw uitgestap. Sy skoonseun, H.C. Engelbrecht, het egter agtergebly en gehoor dat ds. Dönges te sê dat hy maar sal swyg oor die persoonlike lewe van ds. Du Toit.⁵³ Aan die moderator van die Vrystaatse Sinode het hy ook 'n brief gestuur oor ds. Du Toit se skeurmakery in sy gemeente. Engelbrecht het agterna aan ds. Dönges gevra of hy bereid sou wees om "ds. Du Toit in 'n openbare disputasie te ontmoet, maar daarvoor het hy nie kans gesien nie. Agterna het hy aan iemand anders gesê "hij acht het beneden zijn stand" om met ds. Du Toit te praat.⁵⁴

As gevolg van die foutiewe voorstelling wat ds. Dönges van ds. Du Toit se gedagtes oor bidure gegee het, het ds. Du Toit aan hom 'n paar eksemplare van Stemmen des Tijds gestuur waarin sy standpunt uiteengesit word, maar daarop het ds. Dönges geantwoord: "Ik zend exemplaren van een [uw?] blad terug om u de moeite te besparen ze mij in de toekomst te zenden, daar ik niet begeerig ben het te lezen,

veel minder het aan anderen te geven."⁵⁵

Die brief van ds. Dönges aan die moderator van die Vrystaatse Sinode het op die sinodesitting van 1909 te sprake gekom en die gevolg was dat ds. Du Toit se optrede veroordeel is en die gemeentes teen hom gewaarsku is.⁵⁶ Hierdie besluit is onder andere deur ds. D.J. Minnaar van Heilbron, waar ds. Du Toit 'n aantal aanhangers gehad het, aan sy Kerkraad voorgelê met die doel om die kerkraadslede tot waaksaamheid aan te spoor.⁵⁷

Die besluit van die Vrystaatse Sinode het nie die uitwerking gehad waarop gehoop is nie. Dit het ds. Du Toit se volgelingen in die Noordwes-Vrystaat hoegenaamd nie van hom vervreem nie. Hulle het intendeel in September 1909 'n dankadres aan hom gestuur waarin hy bedank word vir die suiwer leer wat hy verkondig en vir die verklaring van die profesieë waarvoor hy hom beywer. Daarby word hy aangemoedig om op sy ingeslane weg te volhard en word hy die seën van die Here op sy werk toegewens. Hierdie adres is onderteken deur meer as 200 persone uit Frankfort, Heilbron, Lindley, Fouriesburg en Hoopstad.⁵⁸ Die volgende jaar kon ds. Du Toit ook bekendmaak dat hy van al hoe meer plekke in die Vrystaat uitnodigings ontvang om daar te kom preek.⁵⁹ Daarom kon hy ook sê: "De onvernoorde en ongegronde veroordeling der Ned. Ger. Synode in de Vrijstaat heeft een machtig stoot gegeven aan ons werk vooral aldaar."⁶⁰

Die veroordeling van die Sinode het die klompie Kruisgesindes te Hoopstad en 'n paar geesverwante van hulle daartoe laat oorgaan om op 25 November 1909 'n eie gemeente van die Kruiskerk te stig, waarvan ds. Du Toit gekies is as konsulent. By hierdie gemeente het twee gesinne van Wolmaransstad, oorkant die Valrivier, aangesluit sodat daar allestesaam ongeveer 60 doop- en belydende lidmate was.⁶¹ Wie die eerste kerkraadslede was, is nie bekend nie, maar in 1914, toe ook dié gemeente by die Gereformeerde Kerk aangesluit het, was A.H. Venter, H.C. Engelbrecht en G. van Zijl die ouderlinge en N.J. van Rensburg, D.J. Wys en G. Nieuwoudt die diakens en was daar in dié stadium 39 belydende lidmate en 29 dooplidmate.⁶²

Aan die ontstaan van die ander Kruisgemeentes sal eers later aandag gegee kan word.

1. DAP 25.6.1891.

2. DG 1.1.1892, p. 14.

3. DG 1.1.1893, p. 16.

4. Conferentie van Loyalisten, p. 13.

5. DG 15.5.1901, pp. 154, 55.

6. DG 15.5.1901, p. 155.

7. DG 1.10.1902, p. 287.

8. DG 1.8.1900, pp. 236, 37.

9. Conferentie van Loyalisten, p. 15.

10. DG Julie 1902, p. 143.

11. DG 1.8.1899, p. 239.
12. DG 15.5.1901, p. 154.
13. Notule, Kerkraad van Clanwilliam 1895 - 1926, KKA, G 18-1/3, p. 105.
14. Notule, Kerkraad van Clanwilliam 1895 - 1926, KKA, G 18-1/3, p. 110.
15. Notule, Kerkraad van Clanwilliam 1895 - 1926, KKA, G 18-1/3, p. 116.
16. Notule, Kerkraad van die Kruisgeëente, Strydenburg, GKA, G 64 A, 20.7.1901.
17. Notule, Kerkraad van Clanwilliam 1895 - 1926, KKA, G 18-1/3, p. 120.
18. Notule, Kerkraad van Ceres 1879 - 1916, KKA, G 62-1/2, 4.10.1902.
19. J.A.S. Oberholster: Die gereformeerde Kerke onder die Kruis, p. 249.
20. Notule, Kerkraad van Clanwilliam 1895 - 1926, KKA, G 18-1/3, p. 140.
21. SdT Maart 1905, p. 17.
22. Godsdienstverslag van Clanwilliam, 1902, KKA, RA-1/3, p. 2015.
23. Godsdienstverslag van Ceres, 1902, KKA, RA-1/3, p. 2024.
24. DG Sept. 1903, p. 250.
25. SdT Julie 1907, p. 15.
26. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika voor het Jaar 1915, p. 53.
27. DAP 13.2.1890.
28. DG 1.2.1897, p. 57.
29. Almanak van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, 1958, pp. 47 - 52.
30. SdT Feb. 1907, p. 1.
31. SdT Maart 1906, p. 4.
32. SdT Okt. 1906, p. 6.
33. SdT Feb. 1907, pp. 1, 7.
34. J.A.S. Oberholster: A.w., p. 253.
35. Notule, Kerkraad van die Gereformeerde Gemeente Heidelberg, GKA, GH 1/2, p. 147.
36. DG 15.5.1896, p. 144.
37. T.N. Kotzé, A.W. Burger, S.J. Burger en J.S. Burger - ds. S.J. du Toit, 19.9.1906, GKA, SdT 3/1, pp. 101, 02.
38. M.C.E. Burger - ds. S.J. du Toit, 19.8.1906, GKA, SdT 3/1, p. 98.
39. G.C. Burger - ds. S.J. du Toit, 29.9.1906, GKA, SdT 3/1, p. 100.
40. DG 1.10.1897, p. 300.
41. DG Okt. 1904, p. 221; SdT Mei 1906, pp. 1 - 4.
42. M.C.E. Burger - ds. S.J. du Toit, 19.8.1906, GKA, SdT 3/1, p. 98.
43. M.M. Burger en M.C.E. Burger - ds. S.J. du Toit, 15.10.1906, GKA, SdT 3/1, p. 103.
44. SdT Feb. 1909, p. 15.
45. SdT Mei-Junie 1909, pp. 27, 28; Mei 1906, p. 2.
46. Notule, Kerkraad van Upington, 1893 - 1913, KKA, G 113-1/1, 5.7.1909.
47. SdT Aug. 1909, p. 12; Mei-Junie 1909, p. 12.
48. Notule, Kerkraad van Upington 1893 - 1913, KKA, G 113-1/1, 28.3.1910, 11.7.1910, 9.1.1913, 10.2.1913.
49. Notule, Kerkraad van Upington 1893 - 1913, KKA, G 113-1/1, 11.7.1910.
50. (Ds. S.J. du Toit:) Aan de Leden der Vrijstaalse Synode, p. 6.
51. SdT Okt. 1908, p. 3; Nov. 1908, p. 8.
52. D.F. du Toit Malherbe: Stamregister van die Zuid-Afrikaanse Volk, pp. 250, 581.
53. Klaarblyklik n verwysing na die gerugte oor ds. Du Toit se be-
weerde onsedelike lewe (vgl. Hoofstuk 2).
54. SdT Jan. 1909, pp. 6, 7.
55. SdT Apr. 1909, pp. 3, 4.
56. Notulen van de Drie-en-twintigste Vergadering der Synode van de
Nederduitsche Gereformeerde Kerk in de Oranje Rivier Kolonie, 1909,
pp. 14, 15.
57. Notule, Kerkraad van Heilbron 1909 - 1914, Bloemfonteinse Kerk-
argief, p. 28.
58. Dankadres aan ds. S.J. du Toit, 7.9.1909, GKA, SdT 3/2, pp. 211 -
225.
59. SdT Junie-Julie 1910, p. 15.
60. SdT Nov.-Des. 1909, p. 17.
61. T.a.p.
62. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika voor het Jaar
1915, pp. 53, 72.

Die Scoutskerke

Tot in 1905 het ds. Du Toit met die drie Kruisgemeentes van Strydenburg, Clanwilliam en Ceres onder sy sorg gehad. In dié jaar het 'n paar gemeentes van die Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Transvaal (die sogenaamde "Scoutskerk" - nie te verwar met die Ned. Herv. of Geref. Kerk nie) ook onder sy bediening gekom. Met die ontstaan van dié kerk was hy nie gemoeid nie en daarom kan dit slegs kortliks aangestip word.

Tydens die Tweede Vryheidsoorlog was daar Transvaalse burgers wat die vyand aktief gehelp het en hulle het bekend gestaan as "National Scouts". Uit dankbaarheid vir hulle dienste het die Britse owerheid na die oorlog hierdie mense in nedersettings gevestig waar hulle grond en kapitaal kon kry om te boer. In die Ned. Herv. of Geref. Kerk het die Scouts nie meer tuis gevoel nie vanweë die verwydering wat ontstaan het tussen hulle en die bittersinders. Om in hulle geestelike behoeftes te voorsien, het die Britse owerheid ds. H.E. du Plessis, vroeër van Lindley, en ds. C.J. Prins van Roosenekal aangestel om die nedersettings te bearbei, in weerwil daarvan dat die Ned. Herv. of Geref. Kerk geprotesteer het teen so 'n stap.

Die Sinode van dié kerk het in Mei 1903 te doene gekry met die probleem van die Scouts. Sommige lede van die Sinode wou dat swaar tugmaatreëls teen hulle ingestel moes word, terwyl andere weer ten gunste van vergewensgesindheid was. Die Sinode het ten slotte besluit dat "zoodanige persone ernstig vermaand word tot bekeering en betering, opdat zij weer met vrijmoedigheid in de voorrechten mogen deelen van een lidmaat onzer Kerk." Tug, in die vorm van sensuur of afsnyding, is nie aanbeveel nie.¹ Die Kerkraad van die Hervormde gemeente van Zeerust het egter verder gegaan en die Scouts wel onder sensuur geplaas.²

Die besluit van die Sinode het hewige reaksies onder die Scouts veroorsaak. By die Kerkraad van Ventersdorp is 'n protesbrief, onderteken deur 13 lidmate, ingelewer en die Kerkraad het besluit om die gemeente daarop te wys dat niemand onder sensuur geplaas is nie.³ In Zeerust het die Kerkraad van die Verenigde Kerk besluit dat ds. S.J. van der Spuy 'n verklaring van die kunsel moet aflees waarin die gemeente opgewek word tot eensgesindheid en waarin ondermeer gesê is: "Niemand werd in onze gemeente van wege zijne houding in den oorlog onder Censuur gezet."⁴

Die Scouts en die Britse owerheid het die besluit van die Sinode egter as sensuur beskou en een van die leiers van die Scouts, S.P. Grobler, het aan ds. H.S. Bosman laat verstaan dat dié besluit herroep moes word, anders sou daar 'n kerkskeuring plaasvind.⁵ Ds. Du Toit het ook

die kant van die Scouts gekies en daarvoor gekla dat die mense "het gebruik der Sacramenten" ontsê is, terwyl dit in die Kaapse kerk met geen enkel rebel gebeur het nie.⁶ 'n Paar jaar later het hy selfs van hierdie mense gepraat as "Dutch, who remained loyal to the British Crown during the war, for which reason they were excommunicated (sic) by their respected [respective?] church authorities."⁷

S.P. Grobler en sy volgelinge het inderdaad die kerk verlaat, soos hulle gedreig het, want daar was geen sprake daarvan dat die Sinode sy besluit sou herroep nie. Op 22 Desember 1904 is die Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Transvaal te Vlakplaats in die distrik Bethal gestig. Wat na dese van Grobler geword het, is onbekend, aangesien sy naam nie weer in verband met die Scoutskerk voorkom nie. By hierdie kerk het di. Du Plessis en Brink hulle geskaar. Van die Britse owerheid is aktiewe steun ontvang, maar met die vertrek van Sir Arthur Lawley, die Luitenant-Gouverneur, in 1905, het hierdie bystand opgehou. Ds. Du Plessis het in Augustus 1905 in 'n ope brief sy spyt daarvoor uitgespreek dat hy die kerkskeuring aangehelp het waarna hy aansoek gedoen het om weer as predikant van die Ned. Herv. of Geref. Kerk toegelaat te word. Ds. Brink het eweneens die Scoutskerk verlaat en van die toneel verdwyn. Daarmee het dié kerk in 'n baie moeilike posisie beland.⁸ 'n Groot kerk was dit ook nie. Daar was slegs sewe gemeentetjies, naamlik dié van Bethal, Ermelo, Standerton, Pretoria, Heidelberg, Zeerust⁹ en Ventersdorp.¹⁰

Waar die gemeentes van die Scoutskerk herderloos geword het, het hulle hul na ds. Du Toit gewend. Moontlik het 'n "Zendbrief aan den Verstrooiden", onderteken deur die kerkraadslede van die drie Kruisgemeentes en waarin diegene wat nie meer in die Ned. Geref. Kerk tuis gevoel het nie, aangeraai word om met ds. Du Toit in aanraking te kom,¹¹ iets daarmee te doen dat die aandag van die Scouts op hom gevestig is. Sy houding tydens die oorlog was in elk geval 'n voldoende aanbeveling.

Met die lede van die Scoutskerk het ds. Du Toit in November 1905 kennis gemaak toe hy Bethal, Ermelo en Standerton aangedien het. Op sy versoek het hulle hul bereid verklaar om die drie Formuliere van Enigheid en die Dordtse Kerkorde as grondslag te aanvaar en die ander gemeentes uit te nooi om dieselfde te doen.¹² Drie maande later het hulle 'n algemene vergadering te Bethal gehou waar verteenwoordigers van Bethal, Ermelo, Standerton en Pretoria onder voorsitterskap van ds. Du Toit byeengekom het. Daar is onder andere besluit dat alle genademiddele gratis sal wees, dat gemeentes self die kerkraadslede sal kies en dat dié vir 'n onbepaalde tyd sal dien en dat die Vraeboekie van Hellenbroek vir die kerkisasie gebruik moet word.¹³ Hulle het verder 'n ope brief opgestel waarin hulle vertel waarom hulle hul in 'n selfstandige

kerk georganiseer het:

"1) Wij hebben de kerk onzer vaderen niet verlaten, maar zijn wederrechtelijk daaruit gestoten.

2) Wij hebben onze rechten in voormelde kerk niet opgegeven, maar hebben ons slechts onder protest tot een organisatie gevormd, ten einde niet ontstoken te zijn van de genademiddelen en geen gewetensdrang op ons te laten uitoefenen.

3) Eenmaal uitgestoten zijne uit ons vroeger kerkverband en ons aldus georganiseerd hebbende, zijn wij meteen teruggegaan tot de zuivere Gereformeerde beginselen der Dordtsche vaderen in leer, dienst en kerkregering."¹⁴ Die inhoud van hierdie dokument is sonder twyfel deur ds. Du Toit geformuleer. Later het verteenwoordigers van Heidelberg en Zeerust hulle goedkeuring aan hierdie verklaring toegevoeg.¹⁵

Aangesien hierdie gemeentetjies maar klein was, het slegs twee van hulle sover gekom om kerkgeboue op te rig, sover vasgestel kan word. Hulle was Zeerust, waar 'n paar lidmate van die Ned. Herv. Kerk ook aangesluit het,¹⁶ en Breyten (Ermelo). Laasgenoemde gemeente se gebou is in September 1906 deur ds. Du Toit in gebruik geneem.¹⁷ Direk daarna is weer 'n algemene kerkvergadering gehou waar oudl. P.J. Badenhorst van Strydenburg ook teenwoordig was.¹⁸ Daar is 'n moontlike vereniging met die Ned. Herv. Kerk bespreek na aanleiding van die feit dat die Scouts gemeente van Ventersdorp met die Hervormde gemeente op dié dorp, waar ds. F.S. du Toit na die sluiting van die Gedenkskool predikant geword het, verenig het. Die vergadering het egter besluit dat die tyd daarvoor nog nie ryp was nie.¹⁹ Van so iets het op die ou enu niks gekom nie.

Wel het die Scouts gemeente van Breyten (Ermelo) en die Kruis gemeente van Ermelo in April 1909 besluit om saam te smelt.²⁰ Die nuwe gemeente sou bekend staan as die Gereformeerde Kerk onder die Kruis van Breyten en die vereniging het in April 1910 tot stand gekom.²¹

Nog twee gemeentes van die Scouts kerk het verowyn toe hulle by die Gereformeerde Kerk ingeskakel het, naamlik Heidelberg en Bethal. Twintig lidmate van Heidelberg het in 1908 oorgegaan na die Gereformeerde gemeente van Heidelberg.²² Uit Bethal was daar meer, naamlik 22 huisgesinne en hulle het in Januarie 1910 tot dié stap besluit.²³ Hierdie aansluitings het ds. Du Toit se goedkeuring weggedra.²⁴ In die gemeente Standerton het die kwessie van opname in die Gereformeerde Kerk ook ter sprake gekom, maar geen besluit is daaroor geneem nie.²⁵ Oor die algemeen was die Gereformeerde Kerk die Scouts kerk skynbaar goedgesind, want te Standerton kon ds. Du Toit byvoorbeeld in 1910 'n diens vir sy volgelinge in die kerkgebou van die Gereformeerdes hou.²⁶

Die ander gemeentes van die Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Transvaal het in Februarie 1910 die naam Gereformeerde Kerke onder die Kruis aanvaar en so het die Scoutskerk as selfstandige liggaam verdwyn.²⁷

1. G.D. Scholtz: Die Geskiedenis van die Ned. Herv. of Geref. Kerk van Suid-Afrika II, pp. 124 - 27.
2. H.M. Rex: Die Voorgeskiedenis en Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Zeerust (Parico), p. 257.
3. Notule, Kerkraad van Ventersdorp 1880 - 1905, PKA, p. 109.
4. Notule, Kerkraad van Zeerust 1888 - 1913, PKA, 11.4.1904.
5. G.D. Scholtz: A.w., pp. 129 - 131.
6. DG Junie 1903, p. 181.
7. Ps. S.J. du Toit - The Directors of Land Settlement, Salisbury, 21.2.1908, GKA, SJT 4, p. 165.
8. G.D. Scholtz: A.w., pp. 132 - 36.
9. SdT Maart 1906, p. 7.
10. SdT Okt. 1906, pp. 2, 4.
11. SdT Maart 1905, pp. 16, 17.
12. SdT Nov. 1905, p. 1; Des. 1905, pp. 4 - 6.
13. SdT Maart 1906, p. 4.
14. SdT Maart 1906, pp. 6, 7.
15. SdT Maart 1906, p. 7.
16. H.M. Rex: A.w., p. 254.
17. SdT Okt. 1906, p. 3.
18. Notule, Kerkraad van die Kruiskerk, Strydenburg, GKA, G 64 A, 26.8.1906.
19. SdT Okt. 1906, pp. 2, 4.
20. SdT Mei-Junie 1909, p. 23.
21. SdT Junie-Julie 1910, p. 15.
22. Notule, Kerkraad van die Gereformeerde Kerk, Heidelberg, GKA, HG 1/2, pp. 157, 58.
23. D. Joubert - ds. S.J. du Toit, 25.1.1910, GKA, SJT 3/2, p. 233.
24. SdT Okt. 1908, p. 4; Mei-Junie 1909, p. 22.
25. SdT Mei-Junie 1909, p. 22.
26. SdT Junie-Julie 1910, p. 17.
27. Notulen van Bijeenkomsten van de Gereformeerde Kerken onder het Kruis, pp. 3, 4.

Die Kruiskerke Tree in Verband

Aanvanklik was die enigste sigbare band tussen die verskillende gemeentes van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis en van die Scoutskerk die persoon van ds. Du Toit. Sy herderlike reise, waarvan hy allestesame dertien onderneem het, en sy tydskrif Stemmen des Tijds, waarin hy sy gedagtes uiteengesit het en heelwat nuus van die gemeentes opgeleem het, was die samebindende faktore. Mettertyd het daar behoefte ontstaan aan 'n hechter eenheid. Tydens sy twaalfde herderlike reis aan die einde van 1909 het ds. Du Toit orals gemeentevergaderings gehou en daar is besluit om in Februarie 1910 te Strydenburg 'n algemene kerkvergadering te hou "ten einde de wenselijkheid te bespreken zich tot een Kerkverband te vormen."¹

Op hierdie vergadering was daar verteenwoordigers van al die gemeentes wat ds. Du Toit as konsulent bedien het, naamlik die Kruisgemeentes van Strydenburg, Clanwilliam, Ceres, Witbank (Ermelo), Gordonia en Hoopstad en die Scoutsgemeentes van Standerton, Breyten (Ermelo), Zeerust en Pretoria.² Van Gordonia was daar niemand persoonlik aanwesig nie vanweë die verre afstand, maar hulle het P.J. Badenhorst van Strydenburg gevra om hulle te verteenwoordig.³ Van Zeerust en Pretoria was daar ook niemand nie, maar ds. Du Toit is gevra om hulle te verteenwoordig.⁴ Hiermee is 'n ietwat eienaardige toedrag van sake geskep deurdat gemeentes verteenwoordig is deur mense wat nie lede van daardie gemeentes was nie en, in die geval van ds. Du Toit, deur iemand wat nie eers amptelik lid van die Kruiskerk was nie.

Verskeie sake van belang is afgehandel. Ondermeer het die verteenwoordigers van die gemeentes van die Scoutskerk verklaar dat hulle gemagtig is om bekend te maak dat hulle gewillig is om die naam Gereformeerde Kerke onder die Kruis te aanvaar.⁵ Daardeur het die Kruiskerk vier gemeentes bygekry. 'n Kerkorde is ook aanvaar.⁶ Dit het sewe artikels bevat wat hier kortliks weergegee moet word. In die eerste artikel is gesê dat die Gereformeerde Kerke onder die Kruis die Formuliere van Eenheid asook die Dordtse Kerkorde, waar dit nog van toepassing was, as grondslag aanvaar. Die tweede artikel bevat die motivering vir die naam van die Kerk. In art. 3 word verklaar dat hulle bereid is tot broederlike samewerking met kerke van dieselfde belydenis, veral die Gereformeerde Kerk. Volgens die vierde artikel verwerp hulle alle hoëre kerkbestuur wat met Gods Woord in stryd is. Die vyfde artikel maak voorsiening vir 'n algemene kerkvergadering wat hoogstens 'n leerbepalende mag het.⁷ Artikel 6 verwerp "koophandel-drijfverij" in die kerk en in art. 7 word die noodsaaklikheid beklemtoon om die onervulde profesieë te bestudeer.⁸ Dit is duidelik dat hierdie sewe artikels veel van ds. Du Toit se gedagtegoed bevat: sy ywer vir die gereformeerde leer, sy independentisme, sy afkeer aan die rol wat geld sins insiens in die Ned. Geref. Kerk speel en sy

liefde vir die profesieë.

Die vraagstuk van 'n moontlike opvolger vir dr. Du Toit as konsulent het ook ter sprake gekom. Hy was van gevoele dat iemand moontlik vir die taak opgelei kon word, "doch voor hem was 't een kwestie om de rechte man te krijgen; want beroepen predikanten kunnen wij krijgen, maar geroepenen zijn er weinig...." Die Here sou wel vir iemand sorg, het hy gemeen.⁹

Deur die vergadering is ook 'n "Open Brief aan allen die nog de Gereformeerde Belijdenis en Beginselen zijn Trouw Gebleven in Zuid Afrika" uitgevaardig. Daar kan met stelligheid aangeneem word dat ds. Du Toit vir die inhoud daarvan verantwoordelik was. Die taak van die opstel daarvan is juis aan hom en nog drie broeders opgedra,¹⁰ en dit dra sy onmiskenbare stempel. Die doel van die Open Brief was om kortliks die geskiedenis van die afskeiding te skets, die redes aan te voer waarom hulle ontevrede was met die Ned. Geref. Kerk en om aendersdenkendes aan te moedig om by hulle aan te sluit. Dit is nie nodig om die klagtes daarin teen die Ned. Geref. Kerk te herhaal nie, aangesien dit ooreenstem met wat elders al genoem is.¹¹

Hierdie vergadering het feitlik sonder kennisname van die buitewêreld plaasgevind. Prof. J.I. Mraais van die Kweekskool op Stellenbosch het byvoorbeeld amper twee jaar later eers langs 'n omweg daarvan te hore gekom.¹² Die Sinode van die Gereformeerde Kkerk het wel daarvan verneem, aangesien daar besluit is om 'n brief aan dié liggaam te rig "ter bevordering van wederzijdse erkenning en samenwerking...."¹³

Hierdie brief is drie weke later te Reddersburg voor die Sinode gelê, waarop besluit is om 'n kommissie ter kennismaking te benoem wat op die volgende Sinode verslag moes doen. Die kommissie sou bestaan uit di. P. Postma van Heidelberg, J.A. du Plessis en T. Hamersma, drie ouderlinge en prof. J. Lion Cachet, laesgenoemde as adviserende lid.¹⁴ Tydens sy volgende herderlike reis het ds. Du Toit by Potchefstroom aangedoen waar hy die kommissie ontmoet het, en daar is besluit dat "wederzijdse erkenning als zusterkerken en broederlijke samenwerking" wenslik is.¹⁵

Nadat die Kruiskerke in 'n kerkverband saamgevoeg is, het daar nog drie gemeentes bygekom, nl. dié van Kuruman, Lindley en Frankfort. Eersgenoemde gemeente is in Mei 1910 deur ds. Du Toit gestig by Gamagara, wes van Kuruman. Dit het bestaan uit sewe Strydenburgse gesinne wat daarheen getrek het en enige gesinne wat uit die Ned. Geref. Kerk oorgekom het. Op 'n gemeentevergadering, onder voorsitterskap van ds. Du Toit, het hulle besluit "zich als 'n tak van de Strydenburgse moeder-gemeente te organiseren voor geregelde bediening en benevens de plaatselijke ouderling nog 'n plaatselijke diaken te kiezen...."¹⁶ Al is hierdie

gemeente as 'n tak van Strydenburg gestig, het dit tog 'n onafhanklike bestaan gevoer. By die derde Algemene Kerkvergadering aan die einde van 1911 was daar 'n eie verteenwoordiger van Kuruman¹⁷ en in 1913 skryf B.H. Badenhorst in Stemmen des Tijds: "Wij zijn hier maar een klein gemeente, bestaande uit 47 lidmaten...."¹⁸ Wie die kerkraadslede was, is onbekend.

Die ondersteuners van ds. Du Toit in die Noordoos-Vrystaat het in 1911 die Kruisgemeentes van Lindley en Frankfort gestig. Die steun wat hy hier geniet het, moet grotendeels toegeskryf word aan die feit dat D.F. du Toit (Dokter) aan die begin van 1878 'n paar maande lank in Heilbron gewoon het voordat hy bestuurder van die firma D.F. du Toit & Co. geword het. In dié tyd het hy skynbaar baie intekenaars op Die Patriot gewerf en onder andere vriende gemaak met die Gräbes van Harrismith.¹⁹ Van die inwoners van Lindley het daar ook al in 1880 briewe in Die Patriot verskyn.²⁰

Tydens sy herderlike reise het ds. Du Toit meermale hierdie geweste aangedoen.²¹ Twee van sy ondersteuners het ten spyte van die besluit van die Vrystaatse Sinode oor hom by die Kerkraad van Lindley aansoek gedoen dat hy uitgenooi moes word om daar te kom preek, maar dit is, soos te verwagte, deur die Kerkraad van die hand gewys.²²

Daarna is daar in Julie 1910 aansoek gedoen om 'n gemeentevergadering, alhoewel die aansoekers vooraf gevoel het dat die Kerkraad dit nie sou toestaan nie en daarom het hulle ook 'n moontlike afskeiding bespreek.²³ 'n Gemeentevergadering is nie gehou nie, maar ds. A.J. Troskie en vier ouderlinge het 'n maand later drie woordvoeders van die ontevredenes te woord gestaan waar hulle besware oor die "koopmandel drijfverij" in die kerk, die kerk se verkeerde sendingwyer en "het niet verkondiging van de Volle Raad Gods" bespreek is. Daar is egter tot geen verstandhouding gekom nie.²⁴

Die kloof tussen die ontevredenes en die Kerkraad het nog breër geword toe dr. J.D. du Toit, die seun van ds. Du Toit, op 26 Desember 1910 in Lindley 'n diens gaan hou het.²⁵ Op 3 Januarie is 'n groot vergadering gehou waarop 16 hoofde van huisgesinne te kenne gegee het dat hulle aan afskeiding dink, terwyl daar gehoop is dat nog 'n paar sou bykom. Oom Lokomotief was ook daar en hy het sy bes gedoen om die ontevredenes te beweeg om nie uit die kerk te bedank nie.²⁶ Agterna het hy gesê dat hy glo dat hy "n middel in Gods hand was om te verhinderen dat bijvoorbeeld te L- [Lindley], niet meer van onze menschen onze kerk verlaten hebben."²⁷

Twee weke later, op 18 Januarie 1911, is weer 'n vergadering gehou toe besluit is om 'n eie Kruisgemeente te stig in plaas daarvan om by Hoopstad aan te sluit. Daar het ongeveer 100 belydende lidmate en

dooplidmate tot die gemeente toegetree en daar is gehoop dat nog meer sou kom. Ds. Du Toit is in sy afwesigheid gekies as konsulent en aangesien hy in daardie stadium vanweë 'n ernstige siekbed nie in staat was om die gemeente te besoek nie, is hy gevra om die naam van 'n Gereformeerde predikant aan te beveel wat hulle kon bedien.²⁸ Op hierdie vergadering het die afgeskeidenes 'n brief aan die Kerkraad van die Ned. Geref. gemeente gerig om hulle lidmaatskap van die kerk op te sê. Later het nog 'n aantal afgeskei sodat die lidmatetal in 1915 op 123 te staan gekom het. Die Kerkraad het bestaan uit C.J.J. du Plessis, L. Marais (ouderlinge), A.C. Harsbroek en G.B. Saaiman (diakens).²⁹ Die lidmatetal het steeds toegeneem en toe die gemeente by die Gereformeerde Kerk aangesluit het, was daar 164 belydende lidmate en 176 dooplidmate.³⁰

Om die bediening van die afgeskeidenes te beaartig, het ds. Du Toit aanbeveel ds. H. Postma van Fordsburg en vroeër van Middelburg (Kaap). Hierdie keuse is verstaanbaar, aangesien ds. Postma reeds sy belangstelling in die Kruiskerke getoon het deur die stigting van die gemeente Orydenburg by te woon. Aan die einde van Maart 1911 het hy ook na Lindley gereis, maar hy het gevoel dat hy die kerkraadslede nie kon bevestig nie. Ouderling H.T. Engelbrecht van Hoofstad kon ook nie oorkom nie en daarom het een van die gemeentelede dit gedoen. Na die bevestiging van die Kerkraad het ds. Postma die voorbereidingsdiens en die Nagmaal waargeneem.³¹

Een van die getroue briëfskrywers in De Getuige en Stemmen des Tijds, P.D.C. Gräbe, vroeër van Harrismith en later van Lindley, het aanvanklik nie met die afskeiding meegegaan nie. Op die stigtingsvergadering van Lindley se Kruisgemeente was hy afwesig vanweë siekte, terwyl sommige mense hom dit verkwalik het dat hy nie die voortou met die afskeiding geneem het nie.³² In Oktober is hy egter tot ouderling in die Ned. Geref. gemeente gekies, maar "n seker persoon di een egbreker is" het beswaar teen sy verkiesing aangeteken en die Kerkraad het sy verkiesing ongedaan gemaak. Hy het daarop ook by die Kruiskerk aangesluit,³³ waar hy mettertyd ouderling geword het.³⁴

Die krag egter die afskeiding te Frankfort was C.M. de Beer van die plaas Aasvogelkranz, in die omgang bekend as "Rooi Chrisjan de Beer".³⁵ Omstreeks 1892³⁶ sou hy in 'n kerkraadsvergadering geprotesteer het teen die nuwighede in die kerk. Die leraar het nie met hom saamgestem nie en sy idees toegeskryf aan die invloed van De Getuige. Het hierdie blad was hy egter nog onbekend, maar P.D.C. Gräbe het daarna vir hom daarop ingeteken.³⁷ Sy naam kom vir die eerste keer aan die begin van 1892 in die korrespondensiekolomme van De Getuige voor en daarna het dit dikwels daarin verskyn. In sy eerste brief skryf hy aan ds. Du

Toit: "Irrig geliefde broeder in Jezus Christus, tot nog toe zijt gij de eenige broeder onder de predikanten, met wien ik in waarheid kan medestemmen...."³⁸ 'n Paar maande later getuig hy: "Met nog grooter vreugde dan ooit te voren ontvang ik nog De Getuige."³⁹

Na bogenoemde episode het De Beer en sy predikant, ds. G. Thom, nie meer op gosië voet verkeer nie. Toe sy dienstyd as kerkraadslid verstreke was, het sy naam weer op die groslys verskyn vir 'n herkiesing en volgens hom was die stemming tussen hom en 'n ander broeder gelykop, alhoewel die leraar een stem meer aan die ander broeder toegeken het. Dit het hy egter daarby gelaat. Net voor die uitbreek van die oorlog is hy ewerwel weer gekies, maar die bevestiging kon nie plaasvind nie, aangesien vyandelikhede intussen uitgebreek het.⁴⁰ Hy het nie gaan veg nie en aangebied om die dienste in die kerk te hou, welke aanbou deur die scriba van die hand gewys is.⁴¹ Die feit dat hy nie gaan veg het nie, waarskynlik omdat hy ds. Du Toit se sienswyses oor die oorlog toegedaan was, het hom ongewild gemaak. Toe die lewe weer kalm word, is die Kerkraad opnuut saamgestel. Hy is egter uitgelaat, aangesien sy dienstyd verstreke sou gewees het, al was hy nooit bevestig nie.⁴²

Daar was ook Frankforters wat tydens die oorlog openlik die kant van die Britse invallers gekies het as gevolg waarvan die Kerkraad in 'n paar gevalle sensuur toegepas het. Onder hierdie "hensoppers" was R.J. van Rensburg en G. Kullei.⁴³ Of dié mense alreeds voor die oorlog onder ds. Du Toit se invloed gekom het, is onwaarskynlik, want hulle name kom nêrens voor in die korrespondensiekolomme van De Getuige nie. Hulle het egter later oorgegaan na die Kruiskerk.

'n Ruk lank het sake skynbaar kalmweg voortbeweeg, maar in 1908 het C.M. de Beer 'n klage by die Ringskommissie van die Oostelike Ring ingedien as sou die Kerkraad hom onregverdig behandel het. Sy naam sou op die nominasielyst vir 'n kerkraadsverkieëing gekom het, maar toe sekere lede van die Kerkraad teen hom beswaar maak, is dit weer, syns insiens op onwettige wyse, verwyder.⁴⁴ Die Kerkraad het daarenteen gereken dat hy nie onregverdig behandel is nie.⁴⁵ De Beer het hom bereid verklaar om die koste verbonde aan 'n vergadering van die Ringskommissie te dra indien hy in die ongelyk gestel sou word,⁴⁶ maar van die Ringskommissie het hy niks weer gehoor nie, waaroor hy verder veronreg gevoel het.⁴⁷

Sedert 1906 het ds. Du Toit verskeie male gaan preek op die plaas Leespruit in die distrik Frankfort.⁴⁸ Sy besoeke het die beweging wat op afskeiding afgestuur het, aangehelp. De Beer het in elk geval in Maart 1910 bekend gemaak dat hy "na jarenlang inwendige zieleworsteling en uitwendige strijd" hom genoodsaak voel om hom van die kerk los te maak.⁴⁹ 'n Paar weke later het 21 lidmate by die Kerkraad

aansoek gedoen om 'n gemeentevergadering ten einde hulle besware oor "vele afwykings in leer en praktijk" in die kerk te bespreek. Die Kerkraad het egter gevoel dat die aanduiding van hulle besware te vaag is om aan die versoek te voldoen. Nadat die Kerkraad aangebied het om 'n kommissie van die ontevredenes te ontmoet en dit van die hand gewys is, het C.M. de Beer, R.J.J. van Rensburg en S. van Rensburg 'n brief aan die Kerkraad gestuur waarin 'n lang lys klagtes genoem word aangaande die kerk se organisasie, die erediens, die kerksang, die kerkwette, die verwaarlosing van die gereformeerde leer en die feit dat die Nagmaal op afwykende wyse gevier sou word.⁵⁰

Intussen het De Beer tydens ds. Du Toit se laaste besoek aan Leenspruit 'n openbare getuigenis gelewer oor die soort behandeling wat hy van die Kerkraad ontvang het en "hoe hij.... wegens zijn getuigenis voor de zuivere Gereformeerde leer uit de Synagoge werd geworpen...." Sy woord het skynbaar so 'n diepe indruk op die toehoorders gemaak "dat zelfs bejaarden de tranen over de wangen liepen."⁵¹ Kort daarna het hy ook na Strydenburg gereis om met die Kruisgemeente kennis te maak. Agterna het J.D. Pretorius van Strydenburg aan Oom Lokomotief geskryf dat De Beer by hom aan huis was, waar hy sou uitgevaar het teen die nuwigheide in die kerk "en hoe een valse leer de Predikante van het N.D.G. kerk verkondig...." In sy oë was daar "nog net een persoon die het zuivere Evangelie verkondig en dit is Ds. S.J. Du Toit." Pretorius, wat vroeër 'n volgeling van ds. Du Toit was maar later tot ander insigte gekom het, het vir hom gewys op ds. Du Toit se rol gedurende die oorlog, maar dit het hy as leuens afgemaak.⁵²

Op 13 Februarie 1911 het 'n aantal ander beswaardes uit die Ned. Geref. Kerk bedank en tien dae later is 'n Kruisgemeente gestig. Tot lede van die Kerkraad is verkies C.M. de Beer, R.J.J. van Rensburg (oud rlinge), L. van Rensburg en J. Muller(diakens), terwyl daar 68 belydenende lidmate en 77 dooplidmate was.⁵³ Op ds. Du Toit se versoek het ds. M. Postma van Fordsburg ook na Frankfort gereis en daar het hy die eerste kerkraadslede bevestig.⁵⁴

Uit die gemeente Heilbron het die gesinne Grové en Pretorius aan die einde van 1911 uit die kerk bedank. Hulle voorbeeld is 'n jaar later deur nog 9 lidmate gevolg, wat almal by die Frankfortse Kruisgemeente aangesluit het.⁵⁵ Nog iemand wat hom by dié gemeente gevoeg het, was V.E. d'Assonville, 'n Franssprekende immigrant wat vroeër Rooms Katoliek was. Hy is later tot diaken verkies.⁵⁶ Nadat die Frankforters by die Gereformeerde Kerk aangesluit het, was daar 118 belydende lidmate en 120 dooplidmate in die gemeente.⁵⁷

Voordat hierdie gedeelte afgesluit word, sal 'n paar opmerkings oor ds. Du Toit se herderlike reise nie onvanpas wees nie. Hy het allestesame

13 sulke reise onderneem wat hom gewoonlik etlike weke op pad gehou het. In sy vroeëre lewe het hy al blyke gegee van sy reislus en nou kon hy weer daaraan uiting gee. Sy laaste reis het hom 'n volle twee maande van die huis af laat bly en in dié tyd het hy 3527 myl per spoor en ongeveer 366 myl per rytuig afgelê. Op 33 plekke het hy dienste gehou, 66 preekbeurtte vervul, 31 onderlinge byeenkomste gehou, 18 kinders gedoop, 10 nuwe lidmate belydenis van geloof laat aflê, op 8 plekke die Nagmaal bedien en een nuwe gemeente gestig, dié te Gama-gara naby Kuruman.⁵⁸ Die plekke waar hy dienste gehou het, was nie net in Kruisgemeentes nie, maar ook waar sogenoemde broederkringe bestaan het. Meer as een gemeente se stigting is te danke aan so 'n broederkring wat gewoonlik op een of ander plaas vergader het. By Leeuspruit in die distrik Frankfort - en op ander plekke seker ook - was dit sy gewoonte om op die plaashuis se stoep op en af te stap om sy preek te oordink, terwyl die toehoorders op 'n eerbiedige afstand bly en regmaak vir die diens. Op die bestemde tyd is die diens dan gehou in 'n skuur of onder koeltebome.⁵⁹

Oom Lokomotief het weer gedink dat sy broer sy kragte verspil met al sy reise en eerder sy tyd moes gebruik om van Stemmen des Tijds 'n beter tydskrif te maak, waardeur hy sy volgelinge 'n groter diens sou lewys en van die blad 'n betalenede onderneming sou maak.⁶⁰

Deurdadig hy sy boerdery verwaarloos het met sy reise en aangesien daar nog heelwat skuld op sy plaas Kleinbosch gerus het, het ds. Du Toit in 1907 sy finansiële posisie aan sy volgelinge duidelik gemaak en om hulp gevra.⁶¹ Dit het ds. H.S. Bosman van Pretoria in De Vereeniging laat skryf: "Niet altijd was hij [naamlik ds. Du Toit] een verachter van geld, denkt aan zijn goudspeculaties; nu is hij het wel in preken en geschriften althans, en toch vraagt hij maar zoo eventjes £500 van zijne aanhangers.... en dan roemt hij er op dat hij het evangelie gratis verkondigt. Waarlijk de wereld wil bedrogen wezen! (....) En deze is de man die onophoudelijk fout vindt met alles wat er in en door de Vereenigde Kerk gedaan word en here gebreken.... wanstaltig voorstelt, goed wetende welk een indruk dit maken zal op de gehoederen van zijne lichtgeloovige volgelingen."⁶² Ds. Du Toit het nie minder fel gereageer nie en geantwoord dat hy die werk wel gratis doen, maar waar hy voorheen slegs vergoeding vir sy direkte onkoste aanvaar het, is hy meesertyd daartoe gedwing om ook sy indirekte uitgawes in berekening te bring.⁶³

Hierdie reise moes vir hom inderdaad groot opofferinge en ontberinge meegebring het, maar dit sou hy seker verkies het bo 'n rustige bestaan in Dal Josafat, aangesien hy te veel van 'n rustelose en aktiewe mens was. 'n Bemiddelde man was hy nie en dit was seker nie maklik om op sy ouderdom - hy het in Oktober 1907 sesig jaar oud geword - weke

lank aaneen rond te ry nie. Aan die ander kant kry mens by die deurlees van sy reisverslae in Stemmen des Tijds die indruk dat hy gelukkig in dié werk was, waar hy onder mense bewe g het wat baie nou aan hom verbonde was en bereid was om hom getrou te bly volg, al was hy iemand wat in ander kringe ongewild was. Tussen sy volgelinge kon n, hom tuis voel en hom uitleef.

1. SdT Nov.-Des. 1909, p. 17.
2. Notulen van Bijeenkomsten van de Gereformeerde Kerken onder het Kruis, p. 1.
3. T.N. Kotzé - ds. S.J. du Toit, 29.1.1910, GKA, SJT 3/2, pp. 234 - 36.
4. Notulen van Bijeenkomsten, p. 1.
5. A.w., pp. 3, 4.
6. A.w., p. 3.
7. Die Algemene Kerkvergadering van die Kruiskorke het op die ou end, soos nog sal blyk, min aandag gegee aan leerstellige kwessies en hoofsaaklik administratiewe sake behartig.
8. (Ds. S.J. du Toit:) Open Brief, p. 39.
9. Notulen van Bijeenkomsten, p. 6.
10. A.w., p. 2.
11. (Ds. S.J. du Toit:) Open Brief, passim.
12. Het Gereformeerde maandblad, Des. 1911. p. 177.
13. Notulen van Bijeenkomsten, p. 3.
14. De Handelingen van de Zestiende Algemene Synodale Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, 1910. artt. 38, 47.
15. SdT Junie-Julie 1910, p. 20.
16. SdT Junie-Julie 1910, p. 22.
17. Notulen van Bijeenkomsten, p. 54.
18. SdT Des. 1913, p. 3.
19. DAP 31.5.1878; 14.6.1878.
20. DAP 13.2.1880; 26.3.1880.
21. SdT Mei-Junie 1909, p. 26; Junie-Julie 1910, p. 17.
22. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis, p. 259.
23. Notule van n Vergadering van ds. Du Toit se ondersteuner, 18.7.1910, GKA, SJT 9/2, pp. 331 - 84; L.F. Boshoff - ds. S.J. du Toit, 22.7.1910, GKA, SJT 3/2, pp. 272, 73.
24. C.J.J. du Plessis - ds. S.J. du Toit, 24.8.1910, GKA, SJT 3/2, pp. 274, 75.
25. P.D.C. Gräbe - D.F. du Toit D.P.-sn, 26.12.1910, UKOVS, D.F. du Toit-vers. 3/21.
26. C.J.J. du Plessis - ds. S.J. du Toit, 4.1.1911, GKA, SJT 3/2, p. 286.
27. Thos. Blok: Oom Lokomotief (A.G.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 84).
28. C.J.J. du Plessis - ds. S.J. du Toit, 4.1.1911 en 19.1.1911, GKA, SJT 3/2, pp. 286, 287, 290, 291.
29. J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 259, 60; C.J.J. du Plessis - ds. S.J. du Toit, 28.3.1911, GKA, SJT 3/2, p. 310.
30. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1915, p. 53.
31. Ds. M. Postma - ds. S.J. du Toit, 23.2.1911 en 10.3.1911, GKA, SJT 3/2, pp. 298 - 304; C.J.J. du Plessis - ds. S.J. du Toit, 28.3.1911, GKA, SJT 3/2, pp. 308 -10.
32. P.D.C. Gräbe - ds. S.J. du Toit, 26.1.1911, GKA, SJT 3/2, p. 296.
33. P.D.C. Gräbe - D.F. du Toit D.P.-sn, 17.10.1911, UKOVS, D.F. du Toit-vers. 2/660.
34. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1915, p. 72.
35. Mededeling van mnr. C.H. du Plessis van Vereeniging, vroeër van Frankfort.
36. Dit moet skynbaar 1891 wees.
37. SdT Okt. 1910, pp. 3, 9.

38. DG 1.3.1892, p. 80.
39. DG 1.10.1892, p. 303.
40. SdT Okt. 1910, p. 9.
41. T.F.D. Moll - C.M. de Beer, 28.7.1901, GKA, SJT 3/2, pp. 193, 94.
42. SdT Okt. 1910, p. 9.
43. J.A.S. Oberholster, A.w., p. 261.
44. C.M. de Beer - Voorsitter van die Ringskommissie, Oostelike Ring, 24.12.1908, GKA, SJT 3/2, p. 191 (kopie).
45. T.F.D. Moll - Ds. J. Rabie, 27.5.1909, GKA, SJT 3/2, p. 201 (kopie).
46. C.M. de Beer - Voors. van die Ringskommissie, Oostelike Ring, 10.7.1909, GKA, SJT 3/2, p. 199 (kopie).
47. SdT Okt. 1910, p. 11.
48. SdT Junie 1906, p. 1.
49. SdT Okt. 1910, p. 8.
50. SdT Jan. 1911, pp. 7 - 9.
51. SdT Junie-Julie 1910, p. 17.
52. J.L. Pretorius - D.F. du Toit, D.P.-sn., 6.7.1910, UKOVS, D.F. du Toit-vers. 3/139 - 146.
53. J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 265 - 67. Mnr. C.H. du Plessis van Vereeniging en vroeër van Frankfort, wie se stiefvader een van die afgeskeidenes was, deel ons mee dat die meeste lidmate van dié gemeente se van Muller of Van Rensburg was.
54. Ds. M. Postma - ds. C.J. du Toit, 23.2.1911 en 10.3.1911, GKA, SJT 3/2, pp. 298 - 304; J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 267, 68.
55. Notule, Kerkraad van Heilbron 1909 - 1914, Bloemfonteinse Kerkargief, 25.11.1911, 23.12.1911, 22.1.1912, 9.12.1912.
56. Mee gedeel deur sy seun, dr. V.E. d'Assonville van Potchefstroom.
57. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1915, p. 53.
58. SdT Junie-Julie 1910, p. 15.
59. Meddeling van dr. V.E. d'Assonville, Potchefstroom.
60. D.F. du Toit D.P.-sn. - ds. S.J. du Toit, 20.7.1910, GKA, SJT 3/2, p. 270.
61. Vgl. Hoofstuk 5.
62. De Vereeniging, 16.5.1907, p. 11.
63. SdT Junie 1907, p. 3.

Verdere Lotgevalle van die Kruisgemeentes

Vir die Kruisgemeentes was die vooruitsigte in 1910 baie beter as voorheen. Daar was in daardie stadium nege gemeentes wat in 'n kerkverband saamgevoeg is en daar kon nog afskeidings verwag word om hulle geleedere te versterk. Daarby was die verhouding met die Gereformeerde Kerk broederlik en hartlik. Dit het gelyk of 'n tydperk van rus en bestendige groei aangebreek het. Die loop van sake was egter anders voorbeskik.

In Augustus 1910 het ds. Du Toit egter 'n ernstige besering opgedoen wat sy dood in Mei 1911 tot gevolg gehad het.¹ Enkele weke voor sy dood het die tweede Algemene Kerkvergadering in sy studeerkamer te Kleinbosch vergader om planne te maak vir die toekoms. Geen konkrete besluite is geneem nie en sake is gelaat in die hande van 'n kommissie wat moes sorg vir die "geestelike belangen" van die gemeentes. Dit het bestaan uit C.J.J. du Plessis van Lindley, P.J. Badenhorst van Strydenburg en C.J. Taljard van Standerton.²

Toe ds. Du Toit tot sterwe gekom het, is die Kruiskerke harderloos gelaat. Die verskillende gemeentes is daarna periodiek besoek deur predikante van die Gereformeerde Kerk en daaroor was hulle uiteraard baie dankbaar.³ Dit het egter 'n onbevredigende toedrag van sake gebly en verskeie gemeentes het daarom dan ook finansiële bystand verleen aan ds. Du Toit se jongste seun, Charl Wynand Markelbach (Wynie), sodat hy sy teologiese studie kon voortsit met die gedagte dat hy mettertyd sy vader se plek sou inneem.⁴ Aangesien sy opleiding nog etlike jare sou duur, moes daar intussen gesoek word na 'n ander vaste predikant. Twee beroepe is met die oog hierop uitgebring.

Die kommissie wat deur die tweede Algemene Kerkvergadering aangestel is, het op die derde Algemene Kerkvergadering in Desember 1911 gerapporteer dat hulle ds. F.S. du Toit van Ventersdorp beroep het, maar dat hy bedank het.⁵ Die vierde Algemene Kerkvergadering het in Januarie 1913 ds. M. van de Weg, hulpprediker te Noorder-Paarl, beroep.⁶ Hierdie beroep kon hy nie aanvaar nie, omdat hy intussen 'n beroep aangeneem het na die Ned. Geref. gemeente van Lindley waar hy in Februarie 1913 bevestig is.⁷

Waar daar aan die een kant pogings aangewend is om 'n opvolger vir ds. Du Toit te kry en so die voortbestaan van die Kruiskerke te verseker, was daar aan die ander kant ook die gedagte dat dit beter sou wees om maar by die Gereformeerde Kerk aan te sluit. Op die derde Algemene Kerkvergadering, wat in Desember 1911 in Strydenburg onder voorsitterskap van oudl. C.J. Liebenberg van Kuruman gehou is, is tot die slotsom gekom dat 'n vereniging met die Gereformeerde Kerk uiteindelik sou kom, maar dat die tyd nog nie daarvoor ryp was nie.⁸ In Januarie 1913

is daar weer te Strydenburg 'n Algemene Kerkvergadering gehou onder voorsitterskap van ouderling Liebenberg en daar het die verskillende afgevaardigdes gerapporteer hoe hulle gemeentes oor die saak dink. Die algemene gevoel was dat 'n vereniging nie dadelik wenslik was nie. Slegs Lindley en Frankfort was ten gunste daarvan. Ds. M. Postma van die Gereformeerde Kerk was ook aanwesig en het betoog dat waar daar alreeds eenheid in leer, diens en tug is tussen die twee kerke, "het zonde wordt gescheiden te leven."⁹ Daar was egter heelwat besware teen die Gereformeerde Kerk van die kant van die kruisgesindes af wat hulle van onmiddellike vereniging weerhou het, naamlik die feit dat die Gereformeerde Kerk nie gesange sing nie, dat daar heffinge op die doop en belydenisaflegging geplaas word, dat die profesieë nie die nodige aandag kry nie en dat die Gereformeerde Kerk nie die rebelle na die oorlog onder tug geplaas het nie. Daar is nogtans in beginsel besluit om oor te gaan, al sou dit nie dadelik gebeur nie.¹⁰

By die Sinode van die Gereformeerde Kerk wat twee maande later te Steynsburg gehou is, het ouderlinge C.J. Liebenberg en P.J. Badenhorst hulle verskyning gemaak om te verneem hoe die voorgenome aansluiting kon geskied. Die Sinode het daarop besluit dat die onderskeie gemeentes met die Algemene Vergaderings van die Gereformeerde Kerk in die verskillende provinsies in aanraking moet kom en dat tot tyd en wyl dit geskied, Gereformeerde predikante moet voortgaan om die gemeentes te bedien.¹¹

Waar die gemeentes van Lindley en Frankfort gewillig was om dadelik by die Gereformeerde Kerk in te skakel, het hulle die daad by die woord gevoeg. Die Algemene Vergadering in die Vrystaat, wat in Maart 1913 te Reddersburg gesit het, het hulle as volwaardige gemeentes van die kerk aanvaar, aangesien daar nog geen Gereformeerde gemeentes op dié dorpe was met wie hulle sou moes saamsmelt nie.¹² Lindley het kort daarna, in Desember, 'n eie kerkgeboutjie in gebruik geneem.¹³ Dit staan vandag nog daar, langs 'n nuwer gebou, en is gebou van rowwe rooi sandsteen, soos die meeste ou huise in die Oos-Vrystaat.

Die vyfde en laaste Algemene Kerkvergadering van die oorgeblewe Kruisgemeentes het in Januarie 1914 byeengekom te Breyten, waar oudl. J.W. du Flessis tot voorsitter verkies is. Daar is besluit om die gemeentes aan te raai dat aansluiting die beste is. Slegs die verteenwoordiger van Standerton het gesê dat sy gemeente niks van vereniging wil weet nie.¹⁴ By die onderskeie Algemene Vergaderings van die Gereformeerde Kerk het die gemeentes van Strydenburg, Clanwilliam, Ceres, Breyten en Hoopstad dan ook aansoek gedoen om opname. Nadat daaraan goedkeuring verleen is, is aan al die afgevaardigdes, behalwe dié van Hoopstad, onmiddellik sittingsreg verleen. Dit is hulle ook toegestaan om die sewe artikels van hul kerkorde te behou. Aan Hoopstad

kon nie dadelik sittingsreg verleen word nie, aangesien daar ook 'n paar gesinne van die Gereformeerde Kerk gewoon het wat saam met die Kruisgemeente tot een gemeente saamgevoeg moes word.¹⁵ 'n Paar weke later het die stigting van die Gereformeerde gemeente van Hoopstad sonder enige probleme plaasgevind.¹⁶

Nie al die gemeentes van die Kruiskerk het as gemeentes oorgegaan na die Gereformeerde Kerk nie. Skynbaar het sommige lidmate van Kuruman as individuele lidmate aangesluit by die Gereformeerde gemeente van Postmasburg, aangesien dié gemeente in 1914 'n groterige toename in getalle getoon het.¹⁷ Die gemeentes van die voormalige Scoutskerk het vermoedelik ontbind of tot niks gegaan, want in 1911 het C.J.J. du Plessis al verklaar dat hulle agteruitgaan.¹⁸ Gordonia het waarskynlik ook ontbind, want aan die begin van 1914 het A.W. Burger in Stemmen des Tijds geskryf dat hy teen aansluiting by die Gereformeerde Kerk is, terwyl die kinders van die gemeente met lidmate van die Ned. Geref. Kerk trou en daarheen oorgaan.¹⁹ 'n Aantal lidmate wat te Vryburg gewoon het, het daar by die plaaslike Gereformeerde Kerk aangesluit.²⁰

Van die lidmate van die Kruiskerke het sommige weer teruggekeer na die Ned. Geref. Kerk, veral te Strydenburg. Op hierdie dorp was die verhouding tussen die twee gemeentes sodanig dat die Kerkraad van die Kruisgemeente in September 1912 'n afvaardiging na die Kerkraad van die Ned. Geref. gemeente gestuur het om toenadering te soek.²¹ Dit het wel nie op hereniging uitgeloop nie, maar daar was tog heelwat lidmate wat weer by die Ned. Geref. Kerk aangesluit het.²²

Met die ontbinding van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis het die Gereformeerde Kerk twee gemeentes bygekry. Dit het egter nie 'n groot toename in getalle teweeggebring nie, want volgens die beskikbare syfers was daar minder as 700 belydende lidmate in die hele Kruiskerk. Die einde van die Kruiskerk het ook die einde van Stemmen des Tijds meegebring. Na ds. Du Toit se dood het daar nog 'n paar ongepubliseerde stukke asook herdrukke uit De Getuige verskyn, terwyl die blad die offisiële orgaan van die Kruisgemeentes was. Die laaste uitgawe daarvan verskyn aan die einde van 1914,²³ en daarna was daar geen rede om dit verder voort te sit nie. Met die uitsondering van Ceres bestaan die voormalige Kruisgemeentes vandag nog, sy dit in die meeste gevalle in kwynende toestand. Die setels van twee gemeentes het verskuif, nl. dié van Breyten na Carolina en dié van Hoopstad na Bultfontein. Tesame het hulle ongeveer 700 belydende lidmate, alhoewel dit nie wil sê dat almal direkte afstammeling van ds. Du Toit se volgelinge is nie.²⁴

Te Frankfort bestaan daar vandag 'n gemeente wat daarop aanspraak maak om 'n voortsetting te wees van die ou Kruiskerk, nl. die Vrye Christe-

like Gereformeerde Kerk. Hierdie gemeente is in 1933 gestig deur lede van die Gereformeerde gemeente van Frankfort wat ontevrede was oor "die onbybelze bylae wat deur die Sinodes by die Dordtse Kerkorde gevoeg is", die verswyging van die profesieë en die verloëning van die Duisendjarige Ryk. By die Kerkraad het hulle aansoek gadoen om 'n gemeentevergadering, maar dit is geweier. Na vrugtelose samesprekinge met die Kerkraad het hulle verklaar dat hulle hul as uitgeworpe sal beskou indien hulle besware nie voor die volgende Nagmaal uit die weg geruim word nie. Die Nagmaal is bedien sonder dat aan hulle eise voldoen is en met 96 doop- en belydende lidmate is 'n nuwe gemeente gestig.²⁵ Hulle het dit as hulle roeping beskou "om die leer en lewe van die Kruisgemeentes, soos deur wyle Ds. S.J. du Toit gestig, te handhaaf ...."²⁶ 'n Eie kerkgebou is in 1941 opgerig en lidmate en aanhangers is op verskeie plekke deur die land gewerf.²⁷

Dit het hulle in 1935 geluk om eerw. H.W. Lategan, sendeling van die Ned. Geref. Kerk, as leraar te verkry.²⁸ In 1943 is 'n Kweekskool met 4 studente geopen met eerw. J. Pels, voormalige sendeling van die Ned. Geref. Kerk, as "professor". Ander dosente was "ds." Lategan, adv. G.F. v.L. Froneman en dr. A.D. Hitchcock.²⁹

In navolging van ds. Du Toit het "prof." Pels in 1943 begin om 'n maandblad uit te gee met die titel Die Getuie en daarin is heelwat stukke van ds. Du Toit herdruk. Dit het egter nie dieselfde peil as Die Getuie kon bereik nie. In 1944 het "ds." Lategan bedank, aangesien hy "prof." Pels se optrede nie kon goedkeur nie. Na hom het ds. G.W.M. du Toit, ds. S.J. du Toit se jongste seun, die gemeente bedien.³⁰ Hy was in die jare 1920 - 1925 predikant van die Gereformeerde gemeente Frankfort³¹ en waar hy in sy geskrifte getoon het dat hy sy vader se chiliasme en ander sienswyses toegedaan is³², sou hy vir hulle baie aanvaarbaar gewees het. Van "prof." Pels se Kweekskool het niks gekom nie en tans is die gemeente herderloos, terwyl die ouderlinge sorg vir die eredienste. In die omgang word na hierdie gemeente verwys as die "Van Rensburg-kerk", aangesien die meeste lidmate tot die familie Van Rensburg behoort.³³

1. SdT Junie 1911, p. 3.

2. Notulen van Bijeenkomsten, p. 11.

3. Notule, Alg. Verg. O.V.S., 1912, GKA, AV/OVS-1/2, art. 9; Notule, Alg. Verg. Kaapprovinsie, 1912, GKA, AV/K-1/3, art. 81; Notule, Alg. Verg. Tvl., 1912, AV/TVL-1/3, art. 59.

4. SdT Okt. 1911, p. 1; Notulen van Bijeenkomsten, p. 73.

5. Notulen van Bijeenkomsten, p. 57.

6. A.w., p. 40. Die Kruiskerke se aandag is op ds. Van de Weg gevestig deurdat hy tydens die vorige jaar 'n reeks lesings in Noorder-Paarl gehou het oor die kerk se belydenisskrifte wat ook in Stemmen des Tijds gepubliseer is. (SdT Maart 1912, p. 2 e.v.)

7. N.G. Kerk Lindley 1876 - 1951, p. 44.
8. Notulen van Bijeenkomsten, pp. 53, 69.
9. A.w., pp. 15, 19 - 22.
10. A.w., pp. 27 - 33, 38.
11. De Handelingen van de Zeventiende Algemene Synodale Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, 1913, artt. 42, 89, 146, Bylae 12.
12. Notule, Alg. Verg. O.V.S. 1913, GKA, AV/OVS-1/2, artt. 12, 26.
13. SdT Des. 1913, p. 6.
14. Notulen van Bijeenkomsten, pp. 42, 48, 49.
15. Notule, Alg. Verg. Transvaal, 1914, GKA, AV/TVL-1/3, art. 9; Notule, Alg. Verg. O.V.S. 1914, GKA, AV/OVS-1/2, artt. 11, 24; Notule, Alg. Verg. Kaaprovinsie 1914, GKA, AV/K-1/3, artt. 17, 19.
16. SdT Mei-Junie 1914, p. 1.
17. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1915, p. 77.
18. Notulen van Bijeenkomsten, p. 65.
19. SdT Jan.-Feb. 1914, p. 9.
20. Notule, Kerkraad van die Geref. Gemeente Vryburg, GKA, VE-1/1, p. 249.
21. Notule, Kerkraad van Strydenburg, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Gemeente, Strydenburg, p. 231.
22. Lidmaatsregister, Strydenburg, Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Gemeente, Strydenburg; Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente Strydenburg, GKA, G 84 A, passim.
23. SdT Nov.-Des. 1914, p. 1.
24. Almanak van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, vir die Jaar 1971, pp. 81, 104, 108, 121, 128.
25. Die Getuie 15.11.1943.
26. Die Getuie 15.6.1943.
27. Die Getuie 15.7.1943.
28. J.A.S. Oberholster: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika, p. 301.
29. Die Getuie 15.3.1941.
30. J.A.S. Oberholster: T.a.p.
31. Almanak van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, vir die Jaar 1971, p. 154.
32. Ds. C.W.M. du Toit: Nuwe Kampvegters vir 'n ou Dwaling; Ds. C.W.M. du Toit: Die Nederdaling van Christus na die Doderyk.
33. Mededeling van mnr. C.H. du Flessis van Vereeniging en vroeër van Frankfort.

Hoofstuk 8DS. S.J. DU TOIT SE LEWE IN PERSPEKTIEFDood en Begrafnis

Toe ds. S.J. du Toit in Augustus 1910 'n reis na Calvinia onderneem het, het niemand seker kon dink dat dit sy laaste reis sou wees nie. Hy was weliswaar nie meer 'n jong man nie en sy hare en baard was al spierwit, soos 'n foto getuig wat van hom en 'n groep vriende in Calvinia geneem is.¹ Bejaard was hy egter nog nie en hy het kans gesien om nog steeds lang reise deur die lengte en die breedte van die land te onderneem. Menslikerwyse gesproke het daar nog 'n paar jaar van arbeid op hom gewag, maar dit was anders beskik.

In Calvinia het hy 'n aantal vriende gehad en toe die aartsvader N.S (Oupa Klaas) Louw sy honderdste verjaardagsdag gevier het, was hy een van die eregaste. Daar het hy per telegram die blye nuus verneem dat sy tweede seun, dr. J.D. du Toit, genies is tot professor aan die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk in Potchefstroom. Enige dae later het 'n tweede telegram hom bereik met die tyding van die oorlye van sy oudste seun, David. David was sy plaasbestuurder op Kleinbosch en terwyl hy op 'n soldertrap besig was om aan lyeneste te werk, het hy inmeekaargesak. In sy vader se afwesigheid is die begrafnisdiens waargeneem deur ds. P.G.J. Meiring van die Paarl. Os. Du Toit het dadelik teruggereis na Josafat toe hy in die Pakhuispas, net voordat hy Clanwilliam bereik het, het sy rytuig in die donker omgeslaan sodat hy sy regterkouer ernstig beseer het. Die nat en koue weer het die pyn vererger met die gevolg dat hy 'n paar dae later na sy tuiskoms in die bed moes bly. Die ongeluk het na die oordeel van die dokter "het bersten van 't binnen-vlies van de hals-ader" tot gevolg gehad.²

Ondanks sy swak toestand het hy probeer om sy werk voort te sit. So het hy nog gesorg vir die uitgee van Stemmen des Tijds en in November 'n nagmaalsdiens vir sy vriende in sy slaapkamer gehou.³ 'n Verdere slag het die gesin getref toe sy oudste dogter, Elizabeth, in Februarie 1911 oorlede is, twee dae na 'n ernstige operasie.⁴ Intense meelwing met sy lyding was onder sy vriende in die Kruiskerke merkbaar. Die gemeentetjie van Gordonia het byvoorbeeld 'n kollektelys geopen, waarop 27 persone bygedra het, en so is die bedrag van 24 aan hom gestuur.⁵

Dit het al hoe duideliker geword dat hy nie weer sou herstel nie en planne moes gemaak word om die Kruisgemeentes te help. Hy het ds. M. Postma van Fordsburg gevra om in sy plek al die gemeentes te besoek en te Lindley en Frankfort te help met die stigting van nuwe Kruisgemeentes. Ds. Postma het sy eie gemeente gehad en kon dus ook nie meer as een herderlike reis onderneem nie, sodat hy aan die hand gedoen het dat Strydenburg, as die oudste gemeente, 'n vaste predikant

uit Nederland bercep om al die gemeentes te versorg.⁶ Wat ds. Du Toit van hierdie plan gedink het, is nie bekend nie. Tot uitvoering het dit nooit gekom nie.

Om planne te maak vir die toekoms, is die tweede Algemene Kerkvergadering op 19 April 1911 in ds. Du Toit se studeerkamer op Kleinbosch gehou. Ds. Du Toit het gehoop dat sy seun, dr. J.D. du Toit, en sy kleinneef, ds. F.S. du Toit, aanwesig kon wees en dat laasgenoemde tot medekonsulent van die Kruiskerke verkies sou word, maar hy kon egter nie kom nie.⁷ Omdat die byeenkoms in die verre Suide gehou is, kon ook nie al die gemeentes afgevaardigdes stuur nie. T.N. Kotzé van Gordonia het gevra dat ds. Du Toit hulle verteenwoordig.⁸ Slegs van Strydenburg, Clanwilliam, Ceres, Standerton, Hoopstad, Lindley en Frankfort het daar verteenwoordigers opgedaag. D.F. du Toit (Dokter) is verkies tot voorsitter en ds. Du Toit se jongste seun, Wynie, het as scriba opgetree.⁹

Uit die verslag van die vergadering blyk dit dat daar 'n sombere stemming geheers het. Oor die toekoms van Stemmen des Tijds is heelwat gepraat en die voorsitter het gevoel dat die uitgawe van die blad moes voortgaan. Gelukkig was daar nog heelwat ongepubliseerde materiaal oor en stukke uit die beginjare van De Geluige kon ook herdruk word om die voortbestaan daaryan te verseker. Geen besluit is egter geneem nie en die saak is in die hande van dieselfde kommissie gelaat, wat ook moes omsien na die geestelike belange van die Kruisgemeentes.

Vir ds. Du Toit was die vergadering 'n geleentheid om afskeid te neem van sy vriende in die Kruiskerk. Aan hulle het hy vir oulaas die Nagmaal bedien, en nadat dr. J.D. du Toit voorgegaan het met die lees van die Woord en die formulier,¹¹ het die vriende ds. Du Toit se slaapkamer betree. "Door de bleke, zwakke handen van de geliefde doodkranke, werd het brood gebroken en rondgedeeld en de wijn insgelijks. Uit aller oogen stroomden de tranen en het bedroefde hart werd als leeggeschreid. Nooit zal zeker op aarde de indruk worden uitgewist van die Avondmaalsviering."¹²

Die dood het na dese nog 'n rukkie getalm, maar op Sondagoggend, 28 Mei 1911, het ds. Du Toit heengegaan in die ouderdom van 63 jaar, 7 maande en 19 dae. Twee dae later is hy begrawe in die familiekerkhof op Kleinbosch, waar sy voorsate ook lê. Dr. J.D. du Toit het die verrigtinge gelei en verduidelik dat dit sy vader se standpunt was dat die mens moet swyg waar God deur die dood spreek. Slegs enkele Skrifgedeeltes is daarom voorgelees en wel deur ds. W.A. Joubert van Noorder-Paarl. Onder die aanwesiges was ook ds. Meiring van die Paarlse gemeente.¹³

Vir ds. Du Toit se weduwee was sy dood 'n swaar slag. Haar lewe saam met hom was seker nie danig maklik nie, aangesien sy moes deel in al

sy vernederings en swaarkry. Veral in sy laaste paar lewensjare was hy telkens weke lank weg van huis, maar aan (om Lokomotief het sy nogtans geskryf: "Dit was mij n onuitspreekelijke voorreg, dat ik di dienskneg des Heeren, myn dierbare man en geestelike vader, kon dien nag en dag."¹⁴

Ds. Du Toit se twee seuns het albei manne van naam geword. Jacob Daniel, wat in 1904 getroud is met Maria, die jongste dogter van wyle prof. D. Postma,¹⁵ is op 15 April 1911, enkele weke voor sy vader se dood, bevestig as professor aan die Teologiese Skool van Potchefstroom, in die plek van prof. J. Lion Cachet wat afgetree het.¹⁶ Hierdie pos het hy dwarsdeur sy lewe bekleed en bekendheid as Ou Testamentikus verworf. As digter met die skuilnaam Totius het hy n belangrike bydrae gelewer tot die Afrikaanse letterkunde en sy werk as vertaler van die Bybel in Afrikaans en berymer van die Afrikaanse Psalms, laat hom voortleef. Dat juis hy een van die Bybelvertalers moes wees, is uiters gepas, aangesien sy vader n baanbreker op hierdie gebied was.

Sy jongste seun, Charl Arnand Markelbach, was ten tye van sy vader se dood student aan die Victoria-Kollege te Stellenbosch.¹⁷ Aan die begin van 1912 het hy ingeskryf as student aan die Potchefstroomse Teologiese Skool met die doel om opgelei te word as predikant van die Kruiskerk.¹⁸

Aangesien die Kruiskerke in 1914 by die Gereformeerde Kerk aangesluit het, het hy predikant in dié kerk geword en die gemeentes Aliwal-Noord, Frankfort en Bloemfontein bedien. Later het hy lid van die Volksraad geword en die kiesafdelings Edenburg, Colesberg en Marico vir die Nasionale Party verteenwoordig.¹⁹ In hierdie opsig het hy verder in die politiek gevorder as sy vader wat nooit n verkiesing kon wen nie.

Ds. S.J. du Toit se weduwee het na sy dood op Kleinbosch bly woon, maar in 1917 het sy die plaas verkoop en by haar seun in Aliwal-Noord gaan woon.²⁰ Sy is op 19 Mei 1944 te Boshoff oorlede en langs haar man in Dal Josafat begrawe.

1. A.P. Smit: Na Honderd Jaar, Seutels N.G. Gemeente Calvinia, p. 30.

2. SdT Aug. 1910, p. 20; SdT. 1910, pp. 9, 15 - 17; Okt. 1910, p. 1.

3. SdT Des. 1910, p. 8.

4. SdT Feb. 1911, p. 1.

5. Kollektelys uit Goudonia, ongedat., GKA, SJT 3/2, pp. 277, 78.

6. Ds. M. Postma - ds. S.J. du Toit, 23.2.1911 en 10.3.1911, GKA, SJT 3/2, pp. 298 - 304.

7. J.D. du Toit: Ds. S.J. du Toit in Reg en Werk, p. 417; C.W.M. du Toit - D.F. du Toit, D.P.-sn., 26.3.1911 en 2.4.1911, UKOVS, D.F. du Toit-vers., 2/837 - 200 en 1/57 - 40.

8. T.N. Kotzé - ds. S.J. du Toit, 20.4.1911, GKA, SJT 3/2, p. 293.

9. Notulen van Bijeenkomsten, pp. 3, 9.

10. A.w., p. 11.

11. J.D. du Toit: T.a.p.

12. SdT Apr. 1911, p. 7.

13. Sd2 Junie 1911, p. 3.

14. Anna du Toit - D.F. du Toit, D.P.-sn., 27.6.1911, UKOVS, D.F. du Toit-vers., 2/683 - 688.
15. Ds. Ammi Postma: 'n Vaste Burg is onse God, die Postma-Familiebyeenkoms, p- 68.
16. Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1912, pp. 34, 35.
17. Anna du Toit - D.F. du Toit, D.P.-sn., 27.6.1911, UKOVS, D.F. du Toit-vers., 2/683 - 688.
18. Notule, Kuratorium van die Teologiese Skool, 1902 - 1911, GKA, KM-1/b, pp. 252, 301.
19. Ken Donaldson (red.): South African Who's Who, 1944, p- 153.
20. Onbekend - D.F. du Toit, D.P.-sn., 11.3.1917, UKOVS, D.F. du Toit-vers., 3/135 - 138.

Op die Weerskaal

Tydens sy lewe was ds. S.J. du Toit 'n baie omstrede figuur en na sy dood het hy dit gebly. Dit word treffend geïllustreer deur die uiteenlopende menings wat enersyds in Die Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, in 1926 uitgegee deur die Afrikaanse Studentebond, en andersyds deur prof. J. du Plessis in 1925 oor hom uitgespreek is. In eersgenoemde publikasie word die negatiewe aspekte van sy lewe sover moontlik verswyg of op die agtergrond gehou. Dr. G. Dekker het daarin onder andere aangeteken: "n Leier het ek S.J. du Toit genoem - hoe meer ons die geskiedenis van sy tyd bestudeer, hoe meer hy voor ons opdoem as die Leier van sy volk. 'n Leier met 'n sterk persoonlikheid, met 'n skerp omlynde program, met 'n onwrikbare deursettingsvermoë en met 'n geniale aanleg - in een woord toegerus met al die eienskappe nodig vir sy taak."¹ Die ander skrywers in die Gedenkboek praat min of meer in dieselfde trant oor hom. Daarteenoor staan die oordeel van prof. Du Plessis wat hom as "de levenslange vijand van de Nederd. Geref. Kerk" en as 'n "snedige kritikus" van die kerk bestempel.²

Die gebrek aan eenstemmigheid het voortgeduur. In 1944 noem Charles van der Walt hom "egosentries van aard" en "roekeloos", en voeg daaraan toe dat die tyd wat hy in Transvaal deurgebring het, "n donker skaduwee oor sy nagedagtenis" werp.³ In teenstelling hiermee beweer prof. dr. J. Chr. Coetzee in 1946: "Steeds was [die] doel van sy lewe en werk die onderwys en opvoeding van sy mede-Afrikaner. Al sy werk, al sy geskrifte het 'n opvoedende doel en streeking gehad." Elders sê hy dat ds. Du Toit tot aan die einde van sy lewe 'n "groot Afrikaanse volksman en -opvoeder" gebly het.⁴

Hierdie uiteenlopende menings is te wyte aan die feit dat ds. Du Toit aan die een kant baie opbouende arbeid verrig het maar aan die ander kant beslis ook afgebreek het. Indien daar 'n juiste waardebegaaing van sy lewe en strewe gegee moet word, dan moet dié vraag beantwoord word: Het hy meer opgebou as afgebreek, of meer afgebreek as opgebou? Die beantwoording van dié vraag sal ook bepaal of sy nagedagtenis in ere gehou moet word, al dan nie.

Dat hy op kulturele en politieke gebied veel positiefs bereik het, kan nie ontken word nie. Hy was die krag agter die Genootskap van Regte Afrikaners en Die Patriot, en het die eerste stoot aan die Afrikanerbond gegee waardeur die Afrikaners tot groter nasionale bewuswording gelei is. As onvermoede stryder vir die Christelike onderwys het hy nie veel in die Kaapkolonie bereik nie, maar in Transvaal kon hy sy beginsels en ideale tot uitvoering bring met 'n gevolglike oplewing van die onderwys aldaar. Vir Transvaal het hy ook heelwat politieke voor-

dele gebring met sy aandeel aan die sluiting van die Londonse Konvensie. Na 1834 het sy konstruktiewe arbeid grotendeels doodgeloop, alhoewel hy nog 'n bydrae gelewer het tot die verstewiging van die posisie van Nederlands in die Kaapkolonie.

Na sy terugkeer Paarl toe was sy werksaamhede grotendeels tot nadeel van die Afrikaner. Sy teenkanting teen die Adendorff-trek, sy steun aan Rhodes, die stigting van De Koloniale Unie en sy partydigheid vir Engeland tydens die Tweede Vryheidsoorlog het hom al hoe meer vervreem van sy eie volk, met die gevolg dat die Eerste Afrikaanse Taalbeweging, Di Patriot en Ons Klyntji tot niet gegaan het.

Hy was egter nie in staat om die beweging wat hy aan die gang gesit het, weer af te breek nie. Die Eerste Taalbeweging het wel doodgeloop, maar die Afrikaanse taal het tog steeds veld gewen. Na die Tweede Vryheidsoorlog was daar 'n tweede taalbeweging waartoe sy seun Totius 'n belangrike bydrae gelewer het. Afrikaners het 1914 onderwystaal geword in die Kaapprovinsie, Vrystaat en Natal en in 1925 is dit verhef tot amptelike taal van die Unie van Suid-Afrika.⁵ Aan die direkte invloed van S.J. du Toit kan dit nie toegeskryf word nie, maar dit was tog die vrug van die saad wat hy en sy helpers uitgestrooi het. Ondanks sy latere vyandskap teen die Afrikanerbond, het dit as politieke party van krag tot krag gegaan. In 1907 is die Bond omgedoop tot die Suid-Afrikaanse Party. Na die Unifikasie van Suid-Afrika het dit verenig met die Orangia-Unie en Het Volk om die Suid-Afrikaanse Nasionale Party onder leierskap van genl. Louis Botha te vorm.⁶ Nadat genl. Hertzog in 1912 uit die kabinet gesit is, is die Nasionale Party in 1914 gestig. Met 'n gedeelte van die Nasionale Party het die Suid-Afrikaanse Party in 1934 saamgesmelt om die Verenigde Party te vorm.⁷ Die twee vernaamste partye in die Suid-Afrikaanse politiek van vandag is dus grotendeels direkte afstammelinge van die party waarvan S.J. du Toit die vader was. Sy ideaal van 'n Verenigde Suid-Afrika onder eie vlag het nooit onder die Afrikaners uitgeteef nie en in 1961 het Suid-Afrika 'n republiek buite die Britse Gemenebes geword, sy dit dan nie presies in dieselfde gedaante waarvan hy gedroom het nie. Die vuurtjie wat hy aan die brand help steek het, is nooit uitgedoof nie, al het hy later oorgegaan tot 'n pro-Britse kamp. Met sy afbrekende werk het hy weinig bereik, want daarvoor was sy invloed mettertyd te gering. Sonder sy bydrae sou die geskiedenis van die Afrikaner 'n baie armer gewees het en hy kan dus geëer word as een van die groot seuns van Suid-Afrika.

Op kerklike gebied is dit eweneens so dat hy enerzijds 'n konstruktiewe invloed uitgeoefen het en anderszijds destruktief te werk gegaan het. Tot sy groot verdienstes kan sy getuigenis vir die Gereformeerde belydenis, sy stryd teen die sektes en sy werk aan die Bybelvertaling ge-

reken word. Alhoewel daar tussen hom en die Ned. Geref. Kerk geen goeie verhouding bestaan het nie, het sy invloed tog op indirekte wyse na dié kerk deurgewerk. Dit is byvoorbeeld merkbaar in die geval van Noorder-Paarl, die enigste gemeente wat hy bedien het. Ten spyte daarvan dat betrekkinge tussen hom en dié gemeente mettertyd afgekoel het, het die gees van ds. G.W.A. van der Lingen, waarvan hy die vernaamste eksponent was, daar bly voortleef. Dit blyk byvoorbeeld uit die tipe predikante wat daarheen beroep is. Ds. W.A. Joubert, wat tussen 1897 en 1917 daar gearbei het, was "n oortuigde Calvinis" met "n baie helder en gesonde begrip van ons kerkleer," om die woorde van dr. J.A.S. Oberholster te gebruik.⁸ Sy opvolger was dr. M.J. van der Westhuizen wat in 1916 aan die Vrije Universiteit gepromoveer het met 'n dissertasie oor De antichrist in het Nieuwe Testament, 'n tema wat nou aansluit by die eskatologiese belangstelling van di. Van der Lingen en Du Toit. Dit is vermeldenswaardig dat hy by sy promosie teweens die volgende stelling verdedig het: "Het is beslist noodzakelijk, dat althans bij de kinderdiensten, zoals die in de Ned.-Ger. Kerken in Zuid-Afrika bestaan, de prediking in het Afrikaans geschiede."⁹ Na hom het in 1939 ds. P.J. Loots gekom. Sy ouers het aan die Strydenburgse Kruisgemeente behoort en hy is deur ds. Du Toit gedoopt.¹⁰

'n Paar gemeenteslede van Noorder-Paarl het in 1911 getoon dat die leer van die kerk vir hulle 'n saak van erns is. Nadat die redakteur van De Kerkbode, ds. J. du Plessis, Remonstrantse geluide laat hoor het,¹¹ het 37 lidmate van Noorder-Paarl, Paarl en Wellington 'n versoekskrif aan die Paarlse Ring gerig waarin hulle hul leedwese uitspreek oor "de gevaarlijke houding door het Officieele Organ onzer Kerk in den laatsten tijd in meer dan een opzicht aangenomen", wat hulle in stryd ag met sekere artikels in die Dordtse Leerreëls. Op die versoekskrif vind mens die name van voormalige lede van die Genootskap van Regte Afrikanners soos Gideon Malherbe, E.C. du Toit, D.F. du Toit en P.J. Cillié en oud-kerkraadslede van Noorder-Paarl soos A.A. Sparenburg en P.J. van Nierop.¹²

Uit ander oorde het daar ook proteste teen ds. Du Plessis se sienswyses ingekom wat na ds. Du Toit se invloed teruggevoer kan word. Die Vrystaatse Sinode het in 1912 'n versoekskrif in hierdie verband voor hom gehad wat deur P.D.C. Gräbe - in hierdie stadium het hy hom nog nie by die Kruiskerk gevoeg nie - in die omstreke van Lindley rondgeneem is en aan die Algemene Sinodale Kommissie gestuur is.¹³ Teen ds. Du Plessis kon hierdie kerklike vergaderinge vanselfsprekend niks doen nie, want hy het nie onder hulle toesig geval nie.

Nog tydens ds. Du Toit se lewe het ds. J. du Plessis en 'n paar ander predikante in 'n rigting beweeg wat vir vele in die kerk gevaarlik gelyk

het. Hierdie predikante, onder wie ds. A.M. McGregor van Oudtshoorn, ds. (later prof.) N.J. Brümmer van Drieankerbaai, ds. (later dr.) H.P. van der Merwe van Robertson en dr. D.F. Malan van Montagu het in 1909 en 1910 simposiums te Oos-Londen en Montagu gehou, waar die Hoër Kritiek, die Evolusie-teorie en allerlei ander nuwigheide op die teologiese werf bespreek is.¹⁴ Teen hierdie rigting het ds. Du Toit sy waarskuwende stem vernef en verskeie lesers van De Kerkbode was ook nie gerus daaroor nie.¹⁵

Ds. Du Plessis is ewenwel in 1915 verkies tot professor aan die Teologiese Kweekskool en daar was diegene wat onthou het dat sy sienswyses beroeringe veroorsaak het. In 'n vergadering van die Kuratorium van die Kweekskool in 1916 het die voorsitter, ds. W.A. Joubert van Noorder-Parl, sy kommer uitgespreek oor die teologiese rigting van die nuwe hoogleraar. Daar is egter besluit dat daar niks aan die saak gedoen kan word nie, aangesien daar geen besware teen sy verkiesing ingekom het nie en hy die gewraakte stukke geskryf het lank voordat hy onder die toesig van die Kuratorium gekom het.¹⁶ Ook van prof. P.J.G. de Vos was daar waarskuwinge.¹⁷ Prof. Du Plessis het nogtans in 1923 begin met die uitgee van 'n maandblad, Het Zoeklicht, waarin hy en sy geesgenote hulle beskouinge uiteengesit het. In 1926 het die Ringe van Colesberg en Britstown afkeurende besluite oor die rigting van Het Zoeklicht geneem sodat die Kuratorium besluit het om hom weens dwaalleringe by die Stellenbosse Ring aan te klagen en in 1930 is hy deur die Sinode as professor geskors.¹⁸ Van ouderling D.G. Cillié van Stellenbosch, 'nusterskind van ds. Du Toit, het daar ook 'n klagte teen prof. Du Plessis se beskouinge voor die Algemene Sinodale Kommissie in 1927 gedien.¹⁹ Tydens die Sinode van 1928 het oudl. N.J.J. Badenhorst van Keimoes 'n belangrike aandeel geneem aan die behandeling van die Du Plessis-saak as lid van die kommissie vir die kerkleer. Hy was 'n seun van Strydenburg en voorheen lid van die Kruisgemeente.²⁰ Om Het Zoeklicht teen te werk, het dr. D.R. Snyman met behulp van 'n paar predikante met behoudende sienswyses in 1926 Die Ou Paaie begin uitgee. Een van die bekendste medewerkers was ds. G.D. du Toit²¹ wat van Lindley afkomstig was en wat daar deur die prediking van ds. Du Toit beïnvloed is. Van Com Lokomotief was hy ook 'n goeie vriend.²² In Die Ou Paaie het die inhoud van die drie Formuliere van Enigheid baie aandag geniet en dit het ongetwyfeld baie daartoe bygedra dat die Ned. Geref. Kerk meer waarde aan sy belydenis begin heg het. Prof. Du Plessis het hom na sy skorsing op die Hoogeregshof beroep. Die "vernaamste getuie" van die kerk om die gereformeerde leer aan die regters te verduidelik, was prof. J.D. du Toit, die seun van ds. Du Toit.²³ Daar kan dus sekere lyne deurgetrek word van ds. Du Toit en sy volgelinge se arbeid en sienswyses na die Du Plessis-saak en die daarmee gepaardgaande verhoogde belangstelling in die gereformeerde erfenis van die kerk.

→ 1
2
Ds. Du Toit se invloed sou ook deurgewerk het deur middel van die honderde lesers wat De Getuige voor die Tweede Vryheidsoorlog gehad het en wat in die Ned. Geref. Kerk gebly het. Ongelukkig is die name van diene wat briewe aan Die Ou Paaie gerig het, selde gepubliseer, maar dit wil tog voorkom asof heelwat voormalige lesers van De Getuige in Die Ou Paaie 'n voortsetting van die rigting van ds. Du Toit gesien het, en daarom daarop ingeteken het. Voormalige volgelinge van ds. Du Toit, M.A. Oberholzer van Schietmekaar, Fauresmith,²⁴ en W.C.A. Scholtz van Potchefstroom, vroeër van Beaconsfield, asook ds. C.W. du Toit, die broer van ds. S.J. du Toit, het stukke in Die Ou Paaie geskryf.²⁵ Dat die Ned. Geref. Kerk vandag trots is op sy Gereformeerde belydenis, is dus ook te danke aan die geskrifte en getuigenis van ds. Du Toit.

Met betrekking tot die vertaling van die Bybel in Afrikaans het hy pionierswerk verrig. Sy eie vertalings het wel nie inslag gevind nie, maar daar kan tog aanvaar word dat dit die weg daartoe voorterei het dat Afrikaans as kerktal ingang gevind het. Sover vasgestel kan word, was die Kerkraad van die Ned. Herv. of Geref. gemeente Zeerust die eerste Kerkraad wat besluit het dat Afrikaans op die kansel gebruik mag word. Hierdie besluit is alreeds in November 1914 geneem.²⁶ Die beweging vir 'n Afrikaanse Bybel kan grotendeels teruggevoer word na dr. B.B. Keet wat in 1913 by sy promosie aan die Vrije Universiteit dié stelling verdedig het: "Het is wenschelijk, dat de Synoden van de Hollandsche kerken in Zuid-Afrika gezamenlijk zene bevoegde commissie benoemen, om de overzetting van den Bijbel in het Afrikaansch te bewerken."²⁷ Die Vrystaatse Sinode van die Ned. Geref. Kerk het in 1916 besluit dat die Bybel in Afrikaans vertaal moet word en spoedig het die Sinodes in die ander provinsies en van die twee ander Afrikaanse kerke derglike besluite geneem.²⁸ Dit is welbekend dat die Afrikaanse Bybel in 1933 sy verskyning gemaak het. Dat ds. Du Toit die durf en die moed gehad het om lank voor hierdie tyd, ten spyte van sterk teenstand, die Bybel te begin vertaal, kan slegs tot sy eer strek. Sy vertalings het egter formeel geen invloed op die huidige Afrikaanse vertaling uitgeoefen nie en daar is geen aanduidinge dat die vertalers van sy arbeid gebruik gemaak het nie. Dit staan wel bo alle twyfel vas dat sy optrede en voorbeeld 'n stuwende krag daarvoor was.

Daar kan bygevoeg word dat die Ned. Geref. Kerk op indirekte wyse ds. Du Toit op drie punte van sy kritiek gelyk gegee het deurdat vele onsuiverhede gaandeweg verwyder is. Vandag vind die kerk nie meer 'n deel van sy inkomste uit heffinge op sitplekke, die doop, belydenisafleggings en huwelike nie. Samewerking met die Heilsleër, afskaffingsbewegings en geloofsgenesers kom nie voor nie. Sankes se liedere en De Kinderharp word lankal nie meer gesing nie en daar word

pogings aangewend om die kerksang op 'n Skriftuurlike basis uit te bou. Opwekkingssdienste met metodistiese praktyke het veelal uitgesterf. Spesiale Evangelieprediking word nie meer gehoor nie. Die outonomie van die plaaslike gemeente kom meer tot sy reg, egter sonder om in independentisme te verval. Die Kerkorde wat sedert 1962 in gebruik is, berus grotendeels op die beginsels wat ook in die Dordtse Kerkorde te vinde is, met weglating van twyfelagtige formuleringe en sieninge wat vroeëre bepalinge en reëlemente aangekleef het as ongelukkige oorblyfsels uit die negentiende eeu.

Op kerklike gebied was heelwat van ds. Du Toit se werksaamhede negatief van aard. Soos aangetoon, was sy kritiek teen die Ned. Geref. Kerk somtyds wel oordrewe en misplaas. Die feit dat honderde ernstige lidmate uit die Ned. Geref. Kerk bedank het, is alle-reers aan hom toe te skrywe. Sy volgehoue kritiek teen die kerk het seker nie die kerk se getallesterkte soseer verswak nie, maar het tog by baie getroue en lojale lidmate hartseer en soms twyfel gewek oor die kerk waaraan hulle verbonde was. Ook het sy oormatige kritiek beslis sy eie persoon benadeel en sy volgelinge ongewild gemaak. Vandag kan die kerk egter dankbaar wees dat daar iemand soos S.J. du Toit was wat gewys het op tekortkominge in die kerk, wat vele dwalinge bestry, het, wat die invloed van die sektes teengewerk het en die kerk wou help met sy profetiese roeping deur die Heilige Skrif in die volkstaal beskikbaar te stel. Vir die Ned. Geref. Kerk van vandag het hy ook nog veel te sê. Daar kan inderdaad gevra word of die Belydenisskrifte met die nodige erns benader word, of daar genoegsaam ag geslaan word op die profesieë oor die eindgebeure, of die gehate van die prediking hoog genoeg is en of die kerk werklik 'n geestelike tuiste bied aan al sy lidmate. Vandag kan daar meer begrip wees vir sy ideale en kritiek - sake wat nie sondermeer deur die kerk geïgnoreer kan word nie.

Die vraag moet ook beantwoord word of ds. Du Toit op waardige wyse sy amp as bedienaar van die Woord vervul het. Volgens die liturgiese formulier waarvolgens hy bevestig is, word van predikante verwag om die Woord van God suiwer te verkondig, dwalings te bestry, te volhard in die diens van die gebede, die sakramente uit te deel en mee te werk aan die regering van en tug oor die gemeente.²⁹ Hiervolgens kan nie gesê word dat hy sy amp oneer aangedoen het nie. Dit was steeds sy uitgesproke strewe om die Heilige Skrif suiwer uit te lê ooreenkomstig die leer van die kerk en om dwalinge aan die kaak te stel. Oor die heilighheid van die sakramente het hy steeds gewaak en as besielde pastor het hy sy gemeente te Noorder-Paarl op waardige wyse gelei om in baie opsigte 'n modelgemeente te wees. Die wyse waarop hy gewaak het oor die geestelike belange van die Kruisgemeentes is navolgenswaardig. Ongelukkig het sy ontaktvolle optrede daartoe gelei dat die kerk in die

algemeen nie baie positief teenoor hom ingestel was nie.

Die blad waardeur hy die meeste invloed uitgeoefen het, se naam was De Getuige. Dr. Du Toit was deur sy lewe heer self 'n getuie, soms 'n martelaar vir die beginsels waarin hy geglo het. Hy is een van die groot en tragiese figure in die geskiedenis van Suid-Afrika - tragies in die sin dat hy eensaam, deur vele gewantou en vervreem van sy volk gesterf het waar hy voorheen 'n volkseier was. Die tragiese in sy lewe is te wyte deels aan sy eie karaktersamestelling, deels aan die omstandighede waarin hy gelewe het. Hy was 'n geniale mens met briljante toekomsvisies, maar sy tydgenote het hom nie altyd verstaan nie en veelal teengestaan. Daarby het hy nie altyd 'n gesonde oordeelsvermoë aan die dag gelê nie en sy eie vermoëns somtyds oorskakel met die gevolg dat hy foute gemaak het wat die vertroue in hom ondermyn het. 'n Gematigde koers kon hy ook nooit volhou nie - steeds was hy sterk Calvinisties, eers fel anti-Engels en later vuriglik teen die Boere-republieke. Vir die besadigde en konserwatiewe Afrikaners was dit te erg. Selfs sy bure in Dal Josafat, waar hy die laaste paar jaar van sy lewe gewoon het, het hom 'n onbegryplike mens gevind.³⁰ Vir hom was dit ook moeilik om order aanvoering van andere te werk of die kalklig met andere te deel. So het hy baie potensiële vriende en medestryders van hom vervreem.

Ten slotte moet daar aandag geskenk word aan die vraag of men 'n eenheidsvisie op S.J. du Toit kan verkry en sy daed en gedantes kan reïuseer tot een algemene kenmerk. So iets skyn nie ter volle moontlik te wees nie, gesien die vele skakeringe en selfs teenstrydighede wat sy persoonlikheid openbaar. Die naaste wat mens daaraan kan kom, is om hom as romantikus te tipeer.

Die Romantiek was 'n stroming van die vroeë negentiende eeu wat betreklik laat eers in Suid-Afrika posgevat het. Mens kan hoofsaaklik drie tendense daarin bemerk, nl. verlange na en ophemeling van die verlede of 'n utopiese toekoms met 'n gepaardgaande onvergenoegdheid met die hede, 'n beklemtoning van die gevoel en 'n belangstelling in die volkseie kultuur en tradisies.³¹ Van die vroegste eksponente van die Romantiek onder die Afrikaners was dr. G.W.A. van der Lingen en dr. Arnoldus Pannevis. By eersgenoemde vind mens 'n belangstelling in die eksotiese Egiptiese boukuns met sy ontwerp vir die Gimnasiumgebou³² en die voorspellings in verband met die "Noordsche Volke" wat vir hom in 'n romantiese waas gehul was.³³ Pannevis was deurdronge van die Europese kultuur. Op dr. Du Toit het albei groot invloed uitgeoefen.

Met heersende omstandighede was S.J. du Toit gedurig ontvreemde: die verengelsingproses onder die Afrikaners, die rigting van die leids-

liede in die Ned. Geref. Kerk, die beleid van pres. Kruger en die politiek van die Afrikanerbond. Daar was feitlik niks wat hy nie gekritiseer het nie. Sy werk Een Sprekend Portret van de Laatste Dagen toon duidelik sy onvergenoegdheid met sy eie tydsgewrig. 'n Ver-lange na en verheerliking van die verlede word gesien in sy behandeling van die Hugenote en die Voortrekkers in Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk en Magrita Prinsloo. In Di Koningin fan Skeba trag hy om die romantiek van 'n vergange beskawing te laat herleef. Sy vele reise na Europa, die Nabye Ooste en Rhodesië staan in die teken van 'n nunkering na die vreemde en die eksotiese.

Aan die metodisme met sy oorbeklemtoning van die gevoelsaspekte van die godsdiens het hy 'n hekel gehad, maar hy kan desondanks as 'n gevoelsmens beskou word. Daarvan getuig sy intense rou by die oorlye van sy eerste vrou. Die dramatiese het in sy smaak geval. Die helde-ontvangs van die Transvaalse deputasie en die wyse waarop hy die vlag by Rooigrond gehys het, pas by sy karakter. Dit het hom skynbaar ook nie gepla as mense by die aanhoor van sy preke tranes van vandoening stort nie.

Belangstelling in die volkskultuur was in 'n baie groot mate by hom aanwesig, veral met betrekking tot die volkstaal en die geskiedenis van sy eie mense. Onder die eenvoudige en ongedorwe leere van die platteland het hy hom tuis gevoel, alhoewel hy die verfyndheid gehad het om met gemak in die geselskap van keisers, konings, presi-dente en eerste ministers te beweeg. Al het hy mettertyd aan die kant van Rhodes gaan staan, het hy steeds volkswens gebly.

Om S.J. du Toit volledig te verstaan, sal seker altyd onmoontlik bly. Daarvoor was sy persoonlikheid te kompleks. Dit is ewenwel seker dat hy een van die talentvolste en veelsydigste mense was wat nog in Suid-Afrika gelewe het.

1. Dr. G. Dekker: Ds. S.J. du Toit as Leier van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging (A.J.B.: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaners, p. 74).
2. Het Zoeklicht, Des. 1925, p. 355; J. du Plessis: De Gereformeerde Kerk in wording en werking, p. 190.
3. Charles van der Walt: S.J. du Toit in Diens van die Suid-Afrikaanse Republiek, pp. 59, 78, 110.
4. Prof. dr. J. Chr. Gootzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys, pp. 5, 25.
5. A.J.H. van der Walt e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika, p. 512.
6. A.w., pp. 461, 479, 480.
7. A.w., pp. 437, 532.
8. J.A.S. Oberholster: 'n Driekwart-Eeu van Gods Liefde, p. 89.
9. H.J. van der Westhuizen: De Antichrist in het Nieuwe Testament, stelling XVI.
10. J.A.S. Oberholster: A.w., pp. 90, 93.
11. Vgl. Hoofstuk 6.
12. Notule, Ring van die Pearle, 1911, NKA, R 9/23, pp. 1241, 42.
13. Notulen van de Vier-en-Twintigste Vergadering van de Synode der Ned. Geref. Kerk in de Oranje Vrijstaat, 1912, pp. 26, 27, 107; F.D.C. Gräbe - D.F. du Toit, D.F.-sn., 25.11.1911, UOVS, D.F.

- du Toit-vers., 2/663.
14. KB 25.3.1909, p. 133; 6.5.1909, p. 208; 3.2.1910, p. 49; 5.5.1910, pp. 212 - 14.
  15. SdT Des. 1910, p. 12; Feb. 1911, p. 10; KB 24.2.1910, p. 94; 3.3.1910, p. 107; 17.3.1910, p. 129.
  16. Notule, Kuratorium van die Kweekskool, KKA, S 20-1/2, pp. 147 - 151.
  17. Dr. D.R. Snyman: Pas op dat Niemand jul Mislei nie, pp. 13 - 21.
  18. F.S. Malan: Ons Kerk en Prof. Du Plessis, pp. 53 - 180.
  19. Doopregister, Wellington, 1877, KKA, RA-4/51 (duplikaat); Notule, Algemene Sinodale Kommissie, 1917 - 1927, KKA, S 2/5, pp. 203, 04.
  20. Acta Synodi 1928, KKA, S 1/33, pp. 90, 26, 171; Lidmaatsregister, Keimoes, 1924, KKA, RA-5/22 (duplikaat).
  21. Die Ou Paaie, Apr. 1917, p. 267 ens.
  22. Lidmaatsregister, Stellenbosch, 1913, KKA, RA-5/13 (duplikaat); G.D. du Toit - D.F. du Toit, D.P.-sn., 8.6.1910, UKOVS, D.F. du Toit-vers., 2/166.
  23. F.S. Malan: A.w., p. 212.
  24. SdT Sept-Okt. 1909, p. 20.
  25. Die Ou Paaie, Okt. 1926, p. 106, 111; Jan 1927, pp. 185, 86; Maart 1927, pp. 245, 44.
  26. B.B. Keet: De Theologie van Ernst Troeltsch, p. 406, stelling XII.
  27. Notule, Kerkraad van Zeerust 1913 - 1923, KKA, 7.11.1914.
  28. P.J. Nienaber: Die Geskiedenis van die Afrikaanse Bybelvertaling, pp. 63 - 68.
  29. Catechismus, Geloofs-belijdenis. Kort Begrip der Christelike Leer, Leerregelen van de Synode van Dordrecht en Liturgie van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, pp. 111 - 13.
  30. Mededeling van mnr. J.H. Euvrard van Vereeniging wie se ouers in Dal Josafat gewoon het.
  31. Trewin Copplestone (red.): World Architecture, an Illustrated History, pp. 298, 99; Casper Höweler; Inleiding tot de Muziekgeschiedenis, pp. 223, 24; Leo Krell en Leonhard Fiedler: Deutsche Literaturgeschichte, p. 212; Nikolaus Pevsner: An Outline of European Architecture, pp. 350, 51.
  32. M.C. Kitshoff: Gottlieb Wilhelm Antony van der Lingen, pp. 136, 37.
  33. G.W.A. van der Lingen: Aanwijzingen Betreffende de Afsomst en Bestemming van Sommige Noordsche Volken, passim.

ERONNELYS EN BIBLIOGRAFIEI ONGEPUBLISEERDE ARGIVALE ERONNEArgief van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika, Kaapstad (KKA)Sinode

- Acta Synodi 1834, 1852 - 1909, 1928, S 1/4, S 1/9 - S 1/25, S1/33.
 Notule, Algemene Sinodale Kommissie 1917 - 1927, S 2/5.
 Notule, Kommissie vir die Proponentseksamen 1860 - 1897, S 9-1/1.
 Legitimasieboek 1824 - 1966, S 9-2/1.
 Notule, Kommissie vir die Admissie-eksamen 1864 - 1883, S 10-1/1.
 Notule, Kuratorium van die Kweekskool, S 20-1/2.

Ringe

- Notule, Ring van Kaapstad 1874 - 1880, R 1/12 en R 1/13.
 Notule, Ring van Graaff-Reinet 1880, R 9/1.
 Inkomende Briewe, Ring van Graaff-Reinet 1849 - 1941, R 3/3(a).
 Notule, Ring van die Paarl 1881, R 9/4.
 Notule, Ring van die Paarl 1887, R 9/8.
 Notule, Ring van Graaff-Reinet 1895, R 9/15.
 Notule, Ring van die Paarl 1911, R 9/23.
 Godsdienverslae. Ringe 1891 - 1902, RA-1/3.
 Lidmaatsregisters, Ringe 1889 - 1892, PA-5/5.

Gemeentes

- Kaapstad:** Notule, Kerkraad 1871 - 1874, G 1-1/31.
 Notule, Kerkraad 1874 - 1876, G 1-1/32.
- Stellenbosch:** Doopregister 1835 - 1861, G 2-4/8.
 Doopregister 1872 - 1875 (duplikaat), RA-4/38.
 Huweliksregister 1865 - 1886, G 2-7/1.
 Lidmaatsregister 1913 (duplikaat), RA-5/13.
- Paarl:** Notule, Kerkraad 1870 - 1894, G 3-1/6.
 Doopregister 1856 - 1868, G3-3/4.
- Graaff-Reinet:** Notule, Kerkraad 1842 - 1873, G 6-1/3.
- Clanwilliam:** Notule, Kerkraad 1895 - 1926, G 18-1/3.
- Bredasdorp:** Notule, Kerkraad 1839 - 1887, G 24 1/1.
- Wellington:** Notule, Kerkraad 1840 - 1907, G 25-1/1.
 Doopregister 1840 - 1868, G 25-3/2.
 Doopregister 1877 (duplikaat), RA-4/51.
 Lidmaatsregister, G 25-4/1.
- Hopetown:** Notule, Kerkraad 1854 - 1891, G 35-1/1.
 Notule, Kerkraad 1891 - 1912, G 35-1/2.
- Noorder-Paarl:** Notule, Kerkraad 1875 - 1912, G 42-1/1.
 Inkomende Briewe 1875 - 1939, G 42-2/1.
 Huweliksregister 1875 - 1891, G 42-6/1.
 Lidmaatsregister 1876 (duplikaat), RA-4/51.
 Afkondigingsboek 1875 - 1880, G 42-10/1.

Kruisvallei: Notule, Kerkraad 1870 - 1893, G 43-1/2.
 Huweliksregister 1843 - 1923, G 43-5/1.
 Kimberley: Notule, Kerkraad 1872 - 1874, G 44-1/1.
 Simonstad: Notule, Kerkraad 1855 - 1879, G 62-1/1.
 Ceres: Notule, Kerkraad 1855 - 1879, G 62-1/1.
 Notule, Kerkraad 1879 - 1916, G 62-1/2.
 Griekwastad: Notule, Kerkraad 1882 - 1909, G 74-1/1.
 Upington: Notule, Kerkraad 1893 - 1917, G 113-1/1.
 Keimoes: Lidmaatsregister 1924 (Duplikaat), RA-5/22.
 Zionskerk: Notule, Kerkraad 1877 - 1891, SK-G 5-1/1.
 Bredasdorp, Independent Gemeente: Notule 1863 - 1875, SK-G 15-1/1.

Argief van die Ned. Geref. Kerk van Transvaal, Pretoria (PKA)

Sinode

Ingekome Stukke, Ned. Herv. Kerk 1859 - 1882, NHK I.
 Algemene Kerkvergadering, Ned. Herv. of Geref. Kerk, Bylaes 1885 - 1889, S-1/2.

Gemeentes

Zeerust (Marico): Notule, Kerkraad 1869 - 1888.
 Notule, Kerkraad 1913 - 1923.
 Ventersdorp: Notule, Kerkraad 1889 - 1905.

Argief van die Ned. Geref. Kerk in die Oranje Vrystaat, Bloemfontein.

Gemeentes

Heilbron: Notule, Kerkraad 1909 - 1914.

Argief van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, Potchefstroom (GKA)

Algemene Kerkvergaderings

Notule, Algemene Kerkvergadering van Transvaal 1886, AV/TVL-1/1.
 Notule, Algemene Kerkvergadering van Transvaal 1912, 1914, AV/TVL-1/3.
 Notule, Algemene Kerkvergadering van Kaapprovinsie 1912, 1914, AV/K-1/3.
 Notule, Algemene Kerkvergadering van Oranje Vrystaat 1912, 1913, 1914, AV/OVS-1/2.

Gemeentes

Clanwilliam: Notule, Kerkraad 1914 - 1936, CW-1/1.
 Strydenburg: Notule, Kerkraad van die Kruisgemeente 1897 - 1957, G 67 A.
 Heidelberg: Notule, Kerkraad 1890 - 1925, HG-1/2.
 Pretoria: Notule, Kerkraad 1865 - 1887, PTA-1/1.
 Vryburg: Notule, Kerkraad 1886 - 1936, VB-1/1.

Diverse

Notule, Kuratorium van die Teologiese Skool 1902 - 1911, KM-1/B.
 J.D. du Toit-versameling, Inkomende Stukke 1902 - 1948, JTV-1/A.
 S.J. du Toit-versameling, SJT 1 - SJT 9.

Staatsargief, Pretoria (PSA)

Afdeling Staatssekretaris, 1882 - 1900 (aangedui met R. en B.B.)

Biblioteek van die Vrije Universiteit, Amsterdam (VU)

Kuyper-versameling.

Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad (S.A. Bibl.)

Holmeyr-versameling A-1/B, 1/H, 4/A, B-14/E.

Hoogenhout/Pannevis-versameling, A, 64, 69, 74.

Biblioteek van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat (UOVS)

D.F. du Toit-versameling.

Carnegie-Biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch (US)

Briewe van ds. S.J. du Toit, E Pam 9 Kas b.

Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Noorder-Paarl

Lidmaatsregister, 1875 - hede.

Doopregister, 1875 - hede.

Gemeentelike Argief, Ned. Geref. Kerk, Strydenburg

Notule, Kerkraad 1893 - 1915.

Notule, Kerkraad 1915 - 1936.

Lidmaatsregister, 1893 - hede.

Private Versamelings

Skuldbewys onderteken deur S.J. du Toit, in besit van dr. F.C.L. Bosman, Pretoria.

Brief van ds. S.J. du Toit aan sy ondersteuners, 25.1.1909, in besit van die skrywer.

D.F. du Toit, D.P.en.: Ook een Afgeperste Getuigenis, 7.10.1899, fotokopie van dié biljet in besit van die skrywer.

Presensielys 7.6.1894 - 9.3.1895 van Bybelvertalers, in besit van ds. H.C. Hopkins, Kaapstad.

Manuskripte

Beknopte Levens Schets van A.E. v. W. Keet, Volgens korte Aanteekeningen, van tijd tot tijd - en thans onder mijn papieren gevonden - alsmede van hetgeen ik mij nog goed kan herinneren, geschreven te Bredasdorp gedurende de maand Oct. & November 1875 (In besit van prof. dr. T.N. Hanekom, Stellenbosch).

Onderhoude

Met die volgende persone is onderhoude gevoer: Maj. M.J. Badenhorst van die Paarl en vroeër van Strydenburg, dr. V.E. d'Assonville van Potchefstroom, mnr. J.H. Euvrard van Vereeniging en vroeër van Wellington, mnr. C.H. du Plessis van Vereeniging en vroeër van Frankfort, dr. F.C.L. Bosman van Pretoria en dr. G.D. Scholtz van Johannesburg.

II GEPUBLISEERDE ARGIVALE BRONNENotulesNed. Geref. Kerk van die Oranje Vrystaat

Notulen van de Elfde Vergadering der Synode van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranjevrijstaat. Bloemfontein, 1881.

Notulen van de Twaalfde en Dertiende Vergadering der Synode van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranjevrijstaat. Bloemfontein, 1884.

Notulen van de Veertiende Vergadering der Synode van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk van den Oranjevrijstaat. Bloemfontein, 1886.

Notulen van de Vijftiende Vergadering der Synode van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat. Kaapstad 1888.

Notulen van de Drie-en-Twintigste Vergadering van de Synode der Nederduitsche Gereformeerde Kerk in de Oranje Rivier Kolonie, 1909. Bloemfontein, s.j.

Ned. Geref. Kerk in die Zuid-Afrikaanse Republiek

Twaalfde Algemeene Kerkvergadering der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek, gehouden te Middelburg, op den 4 den Junij en volgende Dagen. Kaapstad, 1883.

Ned. Herv. of Geref. Kerk

Notulen van de Zitting der Vereenigde Commissien van de Ned. Herv. en Ned. Geref. Kerken in de Z.A. Republiek in zake Kerkvereeniging, gehouden te Pretoria, op Dinsdag, 31 Oktober 1882, des namiddags ten 4 ure, en volgende Dagen, in het Kerkgebouw der Hervormden te Pretoria. Pretoria, 1882.

Notulen der Algemeene Kerkvergadering van de Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk in de Zuid-Afrikaanse Republiek, gehouden te Pretoria, 10 Mei 1886 en volgende Dagen. Pretoria, 1886.

Notulen van de Algemeene Vergadering der Ned. Herv. of Ger. Kerk in de Z.A.R., 1892. Pretoria, 1892.

Notulen van de Achtste Synode der Ned. Herv. of Geref. Kerk in Zuid-Afrika, Zitting Houdende te Pretoria op 6 Junij 1906 en volgende Dagen. Pretoria, 1906.

Ned. Geref. Kerk

Handelinge van die Eerste Vergadering van die Algemene Sinod van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1962. S.p., s.j.

Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika

Handelingen van de Vierde Algemeene Synodale Kerkvergadering Zamengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, Vergaderd te Potchefstroom (Zuid-Afrikaansche Republiek), den 17den Mei 1869, en volgende Dagen. Kaapstad, 1869.

Handelingen van de Zevende Algemeene Synodale Kerkvergadering Samengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, Vergaderd te Burgersdorp (Kaapkolonie) van den 5den Mei tot den 21sten Mei 1879. Kaapstad, 1879.

Handelingen van de Vijftiende Algemene Synodale Kerkvergadering Samengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, Vergaderd te Pretoria, Transvaal, van den 4den Maart tot den 14den Maart 1907. Pretoria, s.j.

De Handelingen van de Zestiende Algemeene Synodale Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, Vergaderd te Reddersburg van de 7de tot de 17e Maart 1910. Pretoria, s.j.

De Handelingen van de Zeventiende Algemene Synodale Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, Vergaderd te Steynsburg op de 6de Maart 1913 en volgende Dagen. Pretoria, 1913.

Ned. Herv. Kerk van Afrika

Notulen der Algemeene Kerkvergadering van de Nederduitsch Hervormde Kerk in de Transvaal, Zuid-Afrikaansche Republiek, Gehouden op den 28sten November 1881, en volgende Dagen, in het Kerkgebouw der Hervormden te Heidelberg. Potchefstroom, 1882.

Gereformeerde Kerke onder die Kruis

Notulen van Bijeenkomsten van de Gereformeerde Kerken onder het Kruis. Paarl, 1914.

Genootskap van Regte Afrikaners

Notules van die Genootskap van Regte Afrikaners 1875 - 1878. Kaapstad, 1974. (red. P.J. Nienaber.)

Afrikanerbond

Elfde Prov. Bestuursvergadering van den Afr. Bond en B. Vereeniging, Gehouden te Queenstown, en Geopend op Donderdag, den 2den Maart 1893. Kaapstad, 1893.

Notulen van den Afrikaner Bond, Gehouden te Burgersdorp, op 12 Maart 1896, en volgende Dagen, met Preeken van Di. Vorster, S.J. du Toit en D.R. Gilliers, op Zondag 15 Maart. Paarl, 1896.

Vijftiende Provinciale Vergadering van den Afrikaander Bond en Boeren Vereeniging, Gehouwen te Malmesbury, en Geopend op Donderdag, den 11den Maart, 1897. Kaapstad, 1897.

Wette en Bepalinge

Wetten en Bepalingen voor het Bestuur der Nederduitsche Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, 1847, 1871, 1890.

Betten en Bepalingen voor de Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek. Pretoria, 1886.

Diverse

Eybers, G.W.: Select Constitutional Documents Illustrating South African History, 1795 - 1910. London, 1918.

Gerlener, G.B.A.: Boustowwe vir die Geskiedenis van die Nederduits-Gereformeerde Kerk in die Transgariep. Kaapstad, 1950.

Jeppe, F. en Kotzé, J.G.: De Locale Wetten der Zuid-Afrikaansche Republiek, 1849 - 1885. Pretoria, 1887.

III PERIODIEKE PUBLIKASIES

Die Afrikaanse Almanak, 1877 - 1918.

Di(e) Afrikaanse Patriot, 1876 - 1904.

Almanak van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, 1958.

Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, voor het Jaar 1912, 1915.

Almanak voor de Ned. Geref. Kerk in Z.A. voor het Jaar 1885.

Almanak van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, vir die Jaar 1971.

The Beaufort Courier, 1870 - 1873.

Die Burger, 1940.

The Cape Argus 1884.

The Cape Monthly Magazine, 1877.

The Cape Times, 1900 - 1903.

De Christen (De Kerkbode), 1880 - 1883.

Het Dagblad, 1896 - 1898.

Elpis, 1874 - 1879.

De Express, 1882 - 1899.

De Fakkel, 1893.

Het Gereformeerde Maandblad, 1911 - 1920.

Die Getuie, 1943, 1944.

De Getuige, 1881 - 1904.

Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1967.

Het Kerkblad / Die Kerkblad, 1895 - 1914, 1947.

De Gereformeerde Kerkbode / De Kerkbode / Die Kerkbode, 1850 - 1911, 1949, 1950, 1954, 1967, 1970.

De Maandbode, 1877 - 1893.

De Meditator 1837 - 1838.

Ons Land, 1893 - 1899, 1909.

Ons Taal, 1907 - 1907.

Die Ou Laaie, 1926 - 1932.
 Paarl District Advertentieblad, 1884.
 The Star, 1903.
 Stemmen des Tijds, 1905 - 1914.
 Suid-Afrikaanse Panorama, 1973.
 De Vereeniging, 1907.
 Het Volksblad, 1856 - 1880.
 De Volksstem, 1881 - 1889.
 Die Voorlichter, 1952.
 Het Zoeklicht, 1923 - 1936.
 De Zuid-Afrikaan, 1856 - 1890.

IV WERKE VAN DS. S.J. DU TOIT

(⁺ Na werke of sekere uitgawes van werke wat só gemeek is, word nie verwys nie.)

Godsdienstige Werke

Het Eeuwig Evangelie, Rede bij Gelegenheid van de Jaarlijksche Vergadering der Z.A. Bijbelvereeniging, den 7den December 1875. Kaapstad, 1876.

De Teekenen der Tijden en Onze Roeping, uit het Hoogduitsch van den Zendeling Lieb, naar Taal- en Tijdsbehoefte voor Zuid-Afrika Bewerkt. Kaapstad, 1876.

Oude of Nieuwe Padens of Kritische Aanmerkingen op zeker Geschrift, Getiteld 'Moody en Smith, hun Arbeid, en wat wij van hen Leeren Kunnen'. Kaapstad, 1876. (Verskyn anoniem).

De Onvervulde Profetiën, Stelselmatig Behandeld. Paarl, s.j. (Voorwoord: 1878).⁺ Tweede Uitgawe: Paarl, s.j. (Voorwoord: 1879).

Een Sprekend Portret van de Laatste Dagen in Duidelijke Trekken Getekend door den Apostel Paulus in 2 Tim. III: 1 - 9, Verklaard en op onzen Tijd Toegepast (Overgedrukt uit de "Patriot"). Paarl, 1880.

Bijbelsch Dagboek, Nieuwe Testament. Paarl, 1880 (In samewerking met ds. C.W. du Toit e.a.).

Van der Lingen, G.W.A.: Tijdpreken. Paarl, 1880 (Met 'n voorrede van ds. S.J. du Toit).

Op Reis door Duitschland, Zwitserland, Italië, Egypte, Palestina, Turkije, Hongarije, Oostenrijk, Frankrijk, België, Holland en Engeland. Paarl, 1881.

Godsdienstige Stukke, Oergedruk uit "Die Patriot". Paarl, 1881 (In samewerking met Cefas - pseud. vir ds. P.D. Rossouw).

Lijden en vertroosting bij het Afsterven mijner Geliefde Echtgenoot, Elizabeth Jacoba du Toit-Joubert, aan onze Vrienden en Betrekkingen (Niet in den Handel). Paarl, s.j. (Voorwoord, 1882).

Bijbellanden Doorreis. Paarl, 1883. (Van die tweede deel hiervan het dr. J.D. du Toit 'n Afrikaanse vertaling gemaak: Bybellande Deurreis (Palestina en Sirië). Kaapstad, 1945).⁺

Nehemia als Volkshervormer ook ons ten Voorbeeld. Paarl, 1885.

De Verdorde Vijgeboom en Godsdienstige Beginselvastheid, Twee Preeken Gehouden in de Noorder Paarl Kerk. Paarl, 1885.

De Gawe der Gezondmaking, Paarl 1885.⁺ Tweede Uitgawe: Paarl, 1899.

De Vrucht des Wijnstoks en Haar Gebruik Volgens de Schriften. Paarl, s.j. (Voorwoord, 1885).

Matigheid Tegenover Afschaffing, Openbare Disputatie tussen de Heer Theo Schreiner, "Hoogwaardige Hoofdtempelier van de Hoge Loge van Midden Zuid Afrika", en de Wel-Eerw. Heer S.J. du Toit, Superintendent van Onderwijs in de Z.A.R., gehouden in de Stadzaal te Pretoria, op de Avonden van 27 en 29 Julie, 1886. Paarl, s.j.⁺

Gemeente of Kerkgenootschap? (Overgedrukt uit de "Getuige"). Paarl, 1886.

Di Bybel in Afrikaans, Dri Proewe, Met Historise Inleiding. Paarl, 1889.

De Bedeeling des H. Gastes (Overgedrukt uit de "Getuige"). Paarl, s.j.

Handboek ver Godsdiens-Onaerwijs, Op di Skool, in di Katesasi, bij di Huis. Paarl, 1892. 'n Tweede uitgawe het onder die volgende titel verskyn: Handboek voor Godsdienst Onderwijs, Op de School, in de Katechisatie, bij het Huis. Paarl, 1913.

De Leerstukken der Sabbatariers, Disputacie tussen ds. T.J. du Toit en de Heer G.D.J. Scholtz. Paarl, s.j. (Voorwoord, 1892).⁺ Derde uitgawe: Paarl, 1923.

De Huiskerk, Bevattende 57 Preeken voor alle Zon- en Feestdagen, Benevens Zaadkorrels uit het Levend Woord, Voor Onderlinge Bijeenkomsten, Huisgezin en Binnekamer en Huisaltaar, Wenken, Bijbelgids en Gebeden voor 't Huisgezin. Paarl, 1893.

Di Eerste Boek van Moses, Genoem Geneses (in Afrikaans Vertaald met Aantekeninge). Paarl, 1893.

Matigheid tegenover Afschaffing, een Heroruk van 1. De Vrucht des Wijnstoks, door ds. S.J. du Toit, 2. De Disputatie tusschen Ds. S.J. du Toit en den Hoofdtempelier Theo. Schreiner, 3. Matig Drinken Aanbevolen, door Sir Duce Duckworth. Paarl, 1894.

De Predestinatie volgens Bijbelleer en Kerkleer, op nieuw in 't Licht Gesteld, Overgedrukt uit de "Getuige". Paarl, 1895.⁺ Tweede druk: Paarl, 1912.

Herdenking der Avondmaalsviering te Aberdeen op den 31sten Maart 1895, der Gemeente Aangeboden bij hare volgende Feestviering op 30 Juni 1895. Paarl, 1895.

De Peinzende Kristen, Vrij Bewerkt naar Petrus Broes. Paarl, 1895.

Di Evangelii Vollens Matteus, In Afrikaans Vertaald, met Aantekeninge. Paarl, 1895.

Nachtmaalsviering te Klein Boetsap, 22 Desember 1895, Bezoek van ds. S.J. du Toit. Paarl, s.j.

De Openbaring van Jezus Christus, welke God Hem Gegeven Heeft, aan de Gemeente der Laatste Dagen Verklaard, Overgedrukt uit "De Getuige". Paarl, 1896.

Notulen van den Afrikaner Bond, Gehouden te Burgersdorp, op 12 Maart 1896, en volgende Dagen, met Preken van Di. Vorster, S.J. du Toit en D.H. Cilliers, op Zondag, 15 Maart. Paarl, 1896.

De Drie Formulieren Van Eenigheid, met de Kerkorde, Gelijk die voor de Gereformeerde Kerken zijn Vastgesteld in haar Laatstgehouden Nationale Synode, voor Kerkelijk en Huiselijk Gebruik Uitgegeven. Paarl, 1896. Tweede Uitgawe: Paarl, 1899.

De Evangelische Gezangen aan Gods Woord Getoetst, Overgedrukt uit de "Getuige". Paarl, s.j. (Voorwoord: 1896).

De Groote Tegenstelling, Preek Geleverd te Somerset-Cast, op Zondag, 8 November 1896, over Mat. 25: 34, 41, Overgedrukt uit "De Getuige". Paarl, 1896.

De Kinderharp aan Gods Woord Getoetst, Overgedrukt uit de "Getuige". Paarl, 1896. (Verskyn Anoniem).

Het Kerkjaar. Paarl, 1897.

Bijbelse Vrage en Antwoorde in Afrikaans. S.p., s.j. (Voorwoord: Paarl, 1897) (Verskyn Anoniem). n Tweede Uitgawe het verskyn onder die titel: Bijbelsche Vragen en Antwoorden, een Handleiding voor de Catechisatie, door een Leeraar. Paarl, s.j.

Di Openbaring van Jesus Christus, wat God an Hom Gege het. Paarl, 1898.

De Onvervulde Profetien, naar Tijdsorde Gerangschikt voor onzen Tijd, korteliks Verklaard. Paarl, 1899.

De Brief van Judas als Profetische Waarschuwing voor onzen Tijd, Korteliks Verklaard. Paarl, 1899.

Broederlijk Onderhoud, Zaterdag Morgen, 14 Januari 1899. Paarl, 1899. (Hierin verskyn ook 'n preek van ds. S.J. du Toit: Davids Vlucht voor Absalom).⁺

De Godspraken van Jezaja, op nieuw Vertaald en Toegelicht (Overgedrukt uit de "Getuige"). Paarl, 1901. (Verskyn Anoniem).

De Nederlandsche Geloofsbelijdenis, Korteliks Toegelicht (Overgedrukt uit de Getuige). Paarl, 1901 (Verskyn Anoniem).

Van den Profetieschen wachttoren. De "Sporting" Geest van onzen Tijd. Paarl, s.j. (1906)(Verskyn anoniem).

Di Poalme (in Afrikaans Vertaald). Paarl, 1907.

De Schriftverklaarder of Bijbelsch Dagboek, Oude Testament, Eerste Deel, uit Verskillende Bronnen Bewerkt. Paarl, 1907.

Open Brief aan allen die nog de Gereformeerde Belijdenis en Beginselen zijn Trouw Gebleven in Zuid-Afrika, met de Kerken Ordening der Gereformeerde Kerken onder het Kruis in Zuid-Afrika, zoals Vastgesteld in ene Algemene Kerkvergadering te Strydenburg, 22 Feb. 1910. Paarl, 1910.⁺ (Verskyn anoniem). In Tweede uitgawe het verskyn onder die titel: Open Brief aan allen die nog de Gereformeerde Belijdenis en Beginselen zijn Trouw Gebleven in Zuid Afrika (Overgedrukt uit de "Stemmen des Tijds"). Paarl, s.j. (Verskyn anoniem).

Disputatie over de Verschilpunten tussen de Apostolise Broeders en de Leer der Ned. Geref. Kerk, Gehouden in de Zaal te Somerset-Oost op 16 Juni, 1910. Paarl, 1912. Tweede Uitgawe: Paarl, 1917.⁺

De Drie Onreine Geesten, Overgedrukt uit de "Stemmen des Tijds". Paarl, s.j.

Aan de Leden der Vrijstaatse Synode, Antwoord op een Besluit van Gemelde Synode, Overgedrukt uit de "Stemmen des Tijds". Paarl, s.j.

"Godachten des Vredes te Midden van Oorlog", Preken Gelavard door ds. S.J. du Toit tijdens den Transvaal'schen Oorlog van 1899 - 1902 (Overgenomen uit De Getuige). S.p., s.j. (Voorwoord: 1915. Red. H.W. Fourie).

Geskrifte oor die Onderwys

De Christelike School, in haar Verhouding tot Kerk en Staat. Paarl, 1876 (Verskyn Anoniem)⁺ (Dit is herdruk in Prof. dr. J. Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys. Johannesburg, 1946).

Replik op alle Recensien van het Werkje "De Christelike School in hare Verhouding tot Kerk en Staat". Kaapstad, 1877.

De Vrije School voor 't Kaapsche Parlement Onrechtvaardig Veroordeeld. Paarl, s.j. (Voorwoord: 1886). (Dit is ook herdruk in prof. dr. J. Chr. Coetzee: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys).⁺

Taalkundige en Letterkundige Werke

Eerste Beginzels van die Afrikaanse Taal, uitgegee deur die Genootskap van Regte Afrikaanders. Kaapstad, 1876.⁺ In Tweede uitgawe het met die volgende titel verskyn: Eerste Beginzels van di Afrikaanse Taal, uitgegee deur di Genootskap van Regte Afrikaners. Paarl, 1882. (Verskyn anoniem).

Geskiedenis van die Afrikaanse Taalbeweging ver Vrind en Vyand, Uit Publieke en Private Bronne, Bewerk deur 'n Lid van die Genootskap van Regte Afrikaners (O'ergedrukt uit die Patriot). Paarl, 1880. In Tweede uitgawe het verskyn onder die titel: Geskiedenis van di Afrikaanse

Taalbeweging, uit Publieke en Prifate Bronne, Bewerk deur 'n Lid van di Genootskap van Regte Afrikaners. Paarl, 1909.⁺

Afrikaans ons Volkstaal, 71 These of Stellinge, Neergeleg en Verklar. Paarl, s.j. (Voorwoord: 1891).

Werkelike Geskiedskryfings, Europese en Afrikaanse, Oorgedruk uit "Di Patriot". Paarl, 1892.⁺

Magrita Prinsloo, of Liefde Getrou tot in di Dood, 'n historise Toneelstuk uit di Tyd van di Grote Trek. Paarl, 1897.

Di Koningin van Akaba of Salomo syn oue Goudvelde in Sarnbesia, O'ergedruk uit "Ons Klyntji". Paarl, 1898. Hiervan was daar verskeie herdrukke.

Fabiola, of di Kerk in di Katekombe, in Afrikaans Bowerk en O'ergedruk uit di "Patriot". Paarl, 1899.⁺

Patriot Woordeboek, Afrikaans-Engels / Dictionary, Cape Dutch-English. Paarl, 1902 (Verskyn anoniem).⁺

De Geze'llige, het Boek voor Iedereen vooral Jongelieden. Paarl, 1902. (Verskyn anoniem).⁺

Politieke en Geskiedkundige Werke

Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk. Paarl, 1877.
'n Tweede uitgawe het verskyn onder die titel: Di Geskiedenis van ons Land in di Taal van ons Volk. Paarl, 1895. (Verskyn anoniem).

Die Afrikaner Bond, O'ergedruk uit "Di Patriot" en "Afrikaanse Almanak" ver 1882. Paarl, 1882 (Verskyn anoniem).

Transvaalse Volkssliedere in Afrikaans en Hollans. O'ergedruk uit die Patriot. Paarl, 1881. (Verskyn anoniem).⁺

Di Ontslag van dr. Jorissen, enige Artikels, ter Verdediging van di Transvaalse Volksraad in Bowegenoemde saak, O'ergedruk uit Di Patriot. Paarl, s.j. (1883) (Verskyn anoniem).

Program van Beginselen van de Nationale Partij, Opgesteld, Verklaard en Toegelicht. Paarl, s.j. (Voorwoord: 1884).

Loverkransen voor Transvaal Gevlochten en der Transvaalsche Deputatie Aangeboden tijdens haar Bezoek in Europa ten Jare 1883 en 1884. Paarl, 1884.

De Bechuanalandsche Kwestie, Historisch Toegelicht. Paarl, 1885.

Alweer op Reis, di Slag as Lid van di Transvaalse Deputasi, in 1883 - 1884. Paarl, 1886.

Van die Blokhuis na di witte Huis, di Lewe van James Abraham Garfield, Oerlede President van di Verenigde State van Noord Amerika, O'ergedruk uit di "Patriot". Paarl, 1885 (Verskyn anoniem).⁺

Afrika: Het Land der Toekomst en De Transvaal en zijne Goudvelden. Amsterdam, 1890.

Jong Afrika bij Oud Europa ter School (Overgedrukt uit "Di Afrik. Patriot"). Paarl, 1890.

Trekkers Gids. Paarl, 1894. (Verskyn anoniem).

Sambesia, of Salomo's Goudrijnen Bezocht in 1894. Paarl, 1895.

Onze Politieke Aardbeving, Beschouwingen over den Jameson Inval. Paarl, 1897.

Rhodesia, Past and Present. London, 1897.⁺

Antwoord op het Manifest Getiteld "De Ned. Ger. Kerk en de boeren", door eer Tiental Afrikaners. Paarl, 1900. (Verskyn anoniem).

De Rebellie en hare Gevolgen, voor het Nageslacht Bewaard, Verslagen van Ooggetuigen (Overgedrukt uit de "Patriot"). Paarl, s.j. (Anoniem)

History of the Bond, Rev. S.J. du Toit Replies. Kaapstad, 1907.

V LETTERKUNDIGE BRONNE

Avis, dr. J.A.: De Dronkenschap, Eene Voorlezing Gehouden te Uniondale en George bij Gelegenheid van een Vergadering van het Afschaffings Genootschap. Kaapstad, 1885.

Beijer, J.: Joernaal Gehouden van af Reddersburg (Oranje Vrijstaat) naar Rustenburg (Zuid-Afrikaansche Republiek), in het Jaar 1863, Benevens een Overzicht van de Gereformeerde en de Nederd.-Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, Tweede Vermeerderde Druk. Kaapstad, 1865.

Cachet, F. Lion: Aan de Leden der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek, en voorts aan allen die de Gereformeerde Kerk Liefhebben. Pietermaritzburg, 1866.

Cachet, F. Lion: Tien Dagen te Brighton, Brieven aan een Vriend. Utrecht, 1875.

Cachet, Jan Lion: Eenige Opmerkingen over het Boekje: "Mijne Overkomst tot de Nederd. Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, verklaard door H.F.A. Goetzee, Jr." Paarl, 1894.

Cachet, J. Lion en Du Toit, J.D.: Waarom Zingt de Gereformeerde Kerk alleen de Psalmen? Pretoria, 1909.

Catechismus, Geloofs-belijdenis, Kort Begrip der Christelijke Leer, Leerregelen van de Synode van Dordrecht, en Liturgie van die Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika. Kaapstad, 1907.

Conferentie van Loyalisten Gehouden aan de Paarl, op 29 en 30 Augustus, 1902. Paarl, 1902.

De Vos, P.J.G.: Preken naar de Behoeftte des Tijds. Amsterdam, 1906.

Du Toit, ds. Andries François: Zeventien Leerreden van wijlen - , in Leven Leeraar der Nederduitsche Gereformeerde Gemeente, Wellington, Kaap de Goede Hoop. Kaapstad, 1878.

Du Toit, ds. C.W.M.: Die Nederdaling van Christus na die Doderyk, Frankfort, s.j.

Du Toit, ds. C.W.M.: Nuwe Kampvegters vir 'n ou Dwaling, Herdruk uit "Die Getuie", Maart 1961. S.p., s.j.

Eerste Afrikaanse Taalkongres, Di. Gehou an di Paarl, 15 en 16 Jannewari 1896. Paarl, 1896.

Faure, D.P.: My Life and Times. Kaapstad, 1907.

Faure, Philip Édouard: De Waarheid, Openlegging van Benige Handelingen van den Kerkeraad en den Leeraar der Gereformeerde Kerk aan den Wijnberg. Kaapstad, 1847.

Gedenkschrift van de Inwijding van het Theologisch Seminarium der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, te Stellenbosch, op den 1sten November 1859, Bevattende onder anderen de Redevoeringen bij die Gelegenheid Uitgesproken. Kaapstad, 1859.

Goúdefroy: M.J.: De Kerkkwestie niet een Leer- maar en Levenskwestie. 's-Gravenhage, s.j. (Voorwoord: 1890).

Hellenbroek, A.: Voorbeeld der Goddelijke Waarheden, voor Eenvoudigen, die zich Bereiden ter Relijdenis des Geloofs, meest tot Bijzonder Gebruik Opgesteld. Kaapstad, 1858.

Hofmeyr, N.J.: Gedachten en Wenken ten Behoeve van hen, die in de Bedestonden Voorgeen, een Toespraak, gehouden te Stellenbosch den 24 Mei 1861. Kaapstad, 1861.

Hofmeyr, N.J.: Uit de Duisternis tot het Licht, een Wegwijzer voor Heilbegeerigen, Vijfde Uitgaaf. Rotterdam, s.j. (Voorwoord: 1892).

Hoogenhout, C.P.: Di Geskiedenis van Josef, ver Afrikaanse Kinders en Huissouwen, in ons eie Taal Geskrywe, Twede Verbeterde Druk. Paarl, 1883.

Human, T.C.: Een Getuigenis tegen de Speciale Evangelie-Pradiking, aan de Jongelieden van Zuid-Afrika. Paarl, 1896.

Kotzé, J.J.: De Belijdenisschriften der Nederduitsch-Gereformeerde Kerk en derzelver Geschiedkundige Toelichting. Kaapstad, 1865.

Kotzé, dr. J.J.: De Predestinatieleer door de Synode van Dordrecht Vastgesteld, een Toelichting. Kaapstad, 1871.

Kruger, S.J.P.: Open Brief van - aan G.D.J. Scholtz, naar Aanleiding van eenen Vraag over den Sabbatdag, zijnde in Vervolg op den Open Brief van S.J.P. Kruger van 1 December 1890. Pretoria, 1891.

Kuyper, dr. A. (red.): Afwerping van het Juk der Synodale Hierarchie. Amsterdam, 1886.

Kuyper, dr. A. en Rutgers, dr. F.L.: Contra-Memorie in Zake het Amsterdamsch Conflict, volgens Opdracht van de Geschorste Leden van den Kerkeraad in Gereedheid Gebracht. Amsterdam, 1886.

Kuyper, dr. A.: De Crisis in Zuid-Afrika, uit de "Revue des deux Mondes. Amsterdam. 1900 (vert. C.K. Elout).

Kuyper, dr. A.: Dr. Kuyper voor de Synode, een Bijdrage tot de Kennis van onze Synodale Organisatie. Amsterdam, 1886.

Kuyper, dr. A.: Laatste Woord tot de Conscientie van de Leden der Synode door de Vervolgde Leden van den Kerkeraad van Amsterdam. Amsterdam, 1886.

Kuyper, dr. A.: Ons Program. Amsterdam, 1879.

Kuyper, dr. A.: Tractaat van de Reformatie der Kerken, aan de Zonen der Reformatie hier te Lande, op Luthers vierde Eeuwfeest Aangeboden. Amsterdam, 1884.

Kuyper, dr. A.: Uit het Woord, Stichtelijke Bijbelstudien, Tweede Serie, Eerste Bundel, Dat de Genade Particulier is. Amsterdam, 1884.

Mackarness, Frederic: Lifting the Veil on Cape Colony being some further Facts about Martial Law. Londen, s.j.

Malherbe, dr. J. Addey: De Wederkomst van Christus, het Grote Onderwerp van den Huidigen Dag, een Boek voor Allen. Paarl, 1921.

Malherbe, ds. J. Addey: Een Korte Catechismus der Goddelijke Waarheden. Paarl, 1914.

Malherbe, ds. J. Addey: Onze Zonen en Dochters, een Boek voor Jongelieden en hunne Ouders. Paarl, s.j. (Voorwoord: 1911).

Marks, Alfred: The Churches and the South African War. Londen, 1905.

Murray, Andrew: De Kracht van Jezus' Bloed. Amsterdam, s.j. (Voorwoord: 1894).

Murray, Andrew: Het Moderne Ongeloof, Dertien Leerredenen. Kaapstad, 1868.

Murray, Rev. Andrew: Holy in Christ, Thoughts on the Calling of God's Children to be Holy as He is Holy. Londen, s.j. (Voorwoord: 1887).

Murray, Andrew: Jezus, de Geneesheer der Kranken, of de Geloofs-genesing naar Gods Woord. Amsterdam, s.j.

Murray, prof. John: De Volksprediker, Korte en Eenvoudige Preeken, vooral voor Huiselijk Gebruik. Kaapstad, 1871.

Ontstaan van de Gemeente Noorder Paarl, Uitgegeven door den Kerkeraad der Gemeente. Noorder-Paarl, 1876.

Oordeel der Synode over de "Patriot", het, Overgedrukt uit de "Zuid-Afrikaan". Kaapstad 1886 (moet wees: 1880).

Redaktie van het Kerkblad der Geref. Kerk in Zuid Afrika, de: Wijlen Prof. Postma's Optreden Tegenover "De Kerkbode" Gehandhaafd. Burgersdorp, 1911.

Rossouw, ds. P.D. en Van der Rijst, eerw. J.W.: Evangelii in di Volkstaal, Afrikaanse Preke, en So Gaat dit, 'n Verhaal. Johannesburg, 1943 (red. P.J. Nienaber).

Rutgers, dr. F.L., Lohman, Jhr. Mr. A.F. de Savornin en Kuyper, dr. A.: Gereformeerde Kerkelijk Congres, Het Juk der Tweede Hiërarchie, Drie Referaten, op den 11den Januari 1887 in "Frascati" Voorgedragen. Amsterdam, 1887.

Schreiner, Theo.: De Orde der Goede Tempeliers, waarom Bestaat zij? Wat is zij? Grahamstad, 1883.

Streng Gereformeerde Patriot (pseud. D.B. Hauptfleisch): Ds. A. Murray, di grootste Vyand van ons Nasionaliteit en Ondermyner van ons Gereformeerde Leer (Overgedrukt uit "Di Patriot"). Paarl, s.j.

Taalbond, een lid van het Hoofdbestuur van den - : Zullen wij nog voor onze Moedertaal ijveren? Kaapstad, 1891.

Van der Lingen, G.W.A.: Aanwijzingen Betreffende de Afkomst en Bestemming van sommige Noordsche Volken. Kaapstad, 1842.

Volledig Verslag der Conferentie te Ventersburg, Gehouden 11 en 12 September 1896. Paarl, 1896.

"X.Y.Z." (pseud. ds. J.J. Kotzé) en "Herder" (pseud. ds. T.F. Burger): Wederlegging van ds. A. Murray's Boek, "Het Moderne Ongeloof", Overgedrukt uit "De Onderzoeker". Kaapstad, 1871.

VI LITERATUUR

Afrikaanse Studentebond: Gedenkboek ter Eere van die Genootskap van Regte Afrikaner (1875 - 1925). Potchefstroom, 1926.

Aked, Charles F.: "Who was Right?" The Annual Sermon on our Cowardly War. S.p., s.j.

Algra, H.: Het Wonder van de 19e Eeuw, van Vrije Kerken en Kleine Luyden. Franeker, 1966.

Barnard, A.C.: Die Pinksterfees in die Kerklike Jaar. Kampen, s.j. (Theol. Dr.-proefskrif, Vrije Universiteit).

Bavinck, dr. H.: Gereformeerde Dogmatiek IV. Kampen, 1967.

Beyers, dr. Coenraad: Die Kaapse Patriotte, Pretoria, 1967.

Blok, Thos.: Die Adendorff-Trek. Bloemfontein, s.j. (Voorwoord: 1927).

- Bosman, dr. F.C.L.: Drama en Toneel in Suid-Afrika I, 1652 - 1855. Kaapstad, 1928.
- Bosman, dr. F.C.L. en Dreyer, eerw. A.: Hollandse Joernalistiek in Suid-Afrika gedurende die 19e Eeu en Lewenssketse van Hollandse Joernaliste in Kaapland. S.p., s.j.
- Cachet, prof. J. Lion: Gedenkboek van het 50-jarig Bestaan der Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika, A.D. 1859 - 1909. Potchefstroom, 1909.
- Calvijn, Johannes: De Handelingen der Apostelen II. Goudriaan, 1970 (vert. ds. G. Wielega).
- Cilliers, D.H.: Die Stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy die Skool. Kaapstad, 1953.
- Coetzee, J. Chr.: Die Gereformeerde Beginsel en die Onderwys in die Transvaal, 1859 - 1937. Potchefstroom, 1939.
- Coetzee, prof. dr. J. Chr.: Ds. S.J. du Toit en die Onderwys. Johannesburg, 1946.
- Copplestone, Trewin (red.): World Architecture, an Illustrated History. Londen, 1971.
- d'Assonville, V.E.: Dr. J.D. du Toit (Totius), se Opleiding en Vorming as Predikant. Potchefstroom, 1971. (Th.M.-verhandeling, P.U. vir C.H.O.)
- Davenport, T.R.H.: The Afrikaner Bond, the History of a South African Political Party, 1880 - 1911. Kaapstad, 1966.
- Davies, H.A.: An Outline History of the World. Londen, 1964.
- De Kock, W.J. (red.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I. Kaapstad, 1968.
- De Kock W.J. en Krüger, D.W.: (red.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II. Kaapstad, 1972.
- De Villiers, Anna Johanna Dorothea: Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika. Stellenbosch, 1936 (D.Litt.-proefskrif, U.S.).
- De Villiers, C.C. en Pama, C.: Geslagsregisters van die ou Kaapse Families, 3 Dele. Kaapstad, 1966.
- De Waal, J.H.H.: My Herinnerings van ons Taalstryd. Kaapstad, 1932.
- Donaldson, Ken (red.): South Who's Who 1944, an Illustrated Biographical Sketch Book of South Africans. Johannesburg, 1944.
- Dreyer, A.: De Strijd onzer Vadersen tegen het Liberalisme. Kaapstad, s.j. (Voorwoord: 1898).
- Dreyer, eerw. A.: Historisch Album van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika. Kaapstad, 1912.

- Du Plessis, J.: *De Gereformeerde Kerk in wording en Werking*. Paarl, s.j. (Voorwoord: 1925).
- Du Plessis, J.: *The Life of Andrew Murray of South Africa*. Londen, 1919.
- Du Toit, ds. F.G.M.: *Seufesgedenboek van die Gemeente Pretoria, 1854 - 1954*. Pretoria, s.j.
- Du Toit, J.D.: *Ds. S.J. du Toit in leeg en Werk, 'n Periode van Afrikaanse Oplewing*. Paarl, 1917.
- Du Toit, Mione: *Man op Nebo, die Verhaal van S.J. du Toit*. Kaapstad, 1973.
- Engelbrecht, dr. S.P.: *Thomas Francois Burgers, 'n Lewenskets*. Pretoria, 1933.
- Flemming, ds. H.C.J.: *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk Heilbronn, 'n Eeu van Genade en Diens, 1873 - 1973, Seufesgedenboek*. S.p., s.j.
- Fransen, Hans en Cook, dr. Mary Alexander: *The Old Houses of the Cape, a Survey of the Existing Buildings in the Traditional Style of Architecture of the Dutch-Settled Regions of the Cape of Good Hope*. Kaapstad, 1965.
- Gerdener, G.B.A.: *Die Boedskap van 'n Man, Lewenskets van Prof. J. du Plessis*. Stellenbosch, 1943.
- Greyling, dr. E.: *Jubileum-Soewenier van die Ned.-Ger. Kerkgebou, Tulbagh, 1878 - 1928*. S.p., s.j.
- Hanekom, dr. T.N.: *Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, 'n Kerkhistoriese Studie I*. Stellenbosch, 1951.
- Heese, dr. J.A.: *Nederduitse Gereformeerde Kerk, Gedenkboek, Worcester-Worcester, 1970*.
- Hofmeyr, J.H. en Reitz, F.W.: *Het Leven van Jan Hendrik Hofmeyr: (Orre Jan)*. Kaapstad, 1913.
- Jopkins, H.C.: *Die Moeder van ons Almal, Geschiedenis van die Gemeente Kaapstad, 1665 - 1965*. Kaapstad, s.j. (Voorwoord: 1965).
- Höweler, Casper: *Inleiding tot de Muziekgeschiedenis*. Amsterdam, 1961.
- Jubileum van het Vijftig-Jarig Bestaan van de Noorger Paarl Gemeente, Gevierd op 26 Julie, 1925. S.p., s.j.
- Keet, Barend Bartholomeus: *De Theologie van Ernst Troeltsch*. Amsterdam, 1913. (Tf.Dr.-proefskrif, Vrije Universiteit).
- Keet, dr. B.E.: *Na Honderd Jaar, De Regeringsvorm van de Nederduitse Gereformeerde Kerk aan de Gereformeerde Beginselen Getoetst, Toespraak Gehouden bij de Sluiting van de Theologische Kweekschool, Oktober 1924*. Stellenbosch, 1925.

Kestell, J.D.: *Het Leven van Professor N.J. Hofmeyr*. Kaapstad, s.j. (Voorwoord: 1911).

Kitschoff, Michiel C.: *Gottlieb Wilhelm Antony van der Linde*, Kaapse Predikant uit die Negentiende Eeu. Groningen, 1972. (Th.Dr.-proefskrif, Vrije Universiteit.)

Kleynhans, E.P.J.: *Die Kerkregtelike Ontwikkeling van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1795 - 1962*. S.p., 1973. (D.Th.-proefskrif, U.S.)

Kotzé, sir John Gilbert: *Memoirs and Reminiscences II*. Kaapstad, s.j.

Krell, Leo en Fiedler, Leonhard: *Deutsche Literaturgeschichte, auf Grund von Rahl-Ebner-Munger neu Bearbeitet*. Bamberg, 1965.

Krüger, D.W.: *Die Republiek Stellaland*. Potchefstroom, 1950. (M.A.-verhandeling, P.U. vir C.H.O.)

Krüger, D.W.: *Paul Kruger II, 1883 - 1904*. Johannesburg, 1965.

Kuit, Albert: 'n Kommandoprediker, Een en ander uit die Lewe van die Weleerwaarde Heer James Murray Louw, in Lewe Predikant van die N.O. Herv. of Geref. Gemeente van Boksburg, Transvaal, en Kommandoprediker by die Republikeinse Burgermagte tydens die tweede Vryheidsoorlog, 1899 - 1902. Pretoria, 1948.

Kuyper, dr. A.: *E Voto Dordraceno, Toelichting op den Heidelbergse Catechismus I en II*. Amsterdam, 1904 en 1905.

Kuyper, dr. A.: *Het Calvinisme, Oorsprong en Waarborg onder Constitutionele Vrijheden, een Nederlandsche Gewachte*. Amsterdam, 1874.

Kuyper, dr. A.: *Pro Rege, of het Koningschap van Christus II*. Kampen, 1911.

Kweekskool, Stellenbosch, *Beufeesuitgawe van die -*, 1859 - 1959. Kaapstad, s.j.

Louw, ds. Johan (red.): *Ds. A.F. Louw op st. Helena, Briewe en Belewensisse*. Kaapstad, s.j. (Voorwoord: 1963).

Lugtenburg, A.H.: *Geskiedenis van die Onderwys in die S.-A. Republiek (1836 - 1900)*, Bydrae tot die kennis van Onderwystoestande in die Transvaalse, 1836 - 1900. Pretoria, 1925. (D.Litt.-verhandeling, U.P.)

Malan, ds. F.S.: *Gedenkboek van die Ned.-Ger. Gemeente Kruisvallei*, Uitgegeë ná die Inwyding van die Vergrote Kerkgebou op 24 September 1927. S.p., s.j. (Voorwoord: 1928).

Malan, sen. F.S.: *Ons Kerk en Prof. Du Plessis*. Kaapstad, 1953.

Malherbe, 'n Kort Lewensskets van Ds. en Mev. J.A. - , Goudini, K.P. Goudini, 1940.

N.G. Kerk Lindley, 1876 - 1951. Lindley, 1951.

C.F.J. Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*. Kaapstad, 1974.

Nienaber, P.J.: Die Geskiedenis van die Afrikaanse Bybelvertaling, en 'n Hoofstuk oor die Vertaling van die Psalm- en Gesangboek en die Formuliere. Kaapstad, 1934.

Nienaber, P.J.: Dr. Arnoldus Pannevis, Vader van die Afrikaanse Taal. Kaapstad, 1968.

Nienaber, dr. P.J.: Ds. S.J. du Toit, die Betsame Ismael, 'n Beskouing oor sy Letterkundige Werk. Pretoria, 1940.

Oberholster, dr. J.A.S.: Die Gereformeerde Kerke onder die Kruis in Suid-Afrika, hul Ontstaan en Ontwikkeling. Kaapstad, 1956. (Ph.D.-proefskrif, U.K.).

Oberholster, ds. J.A.S.: 'n Driekwart-Eeu van Gods Liefde, Noorder-Paarl 1875 - 1950, 'n Oorsig oor die Geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente. Paarl, 1950.

Oberholster, J.J.: Die Historiese Monumente van Suid-Afrika. Kaapstad, 1972.

Odendaal, B.J.: Die Kerklike Betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland (1652 - 1952), veral met Betrekking tot die Ned. Geref. Kerk. Franeker, 1957. (Th.D.-proefskrif, Vrije Universiteit!).

Paarl, Kwartmillenium-Gedensboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente - , 'n Oorsig oor die Geskiedenis van die Gemeente, 1691 - 1941. Paarl, 1941.

Pevsner, Nikolaus: An Outline of European Architecture. Harmondsworth, 1966.

Piensaer, prof. dr. E.C.: Die Triomf van Afrikaans. Historiese Oorsig van die Wording, Ontwikkeling, Skriftelike Gebruik en Geleidelike Erkenning van ons Taal. Kaapstad, 1943.

Ploeger, Jan: Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds. S.J. du Toit en dr. H. Mansvelt (1881 - 1900). Argief-Jaartek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, Jaargang XV, Deel I, 1952. (D.Phil.-proefskrif, U.P.).

Pont, J.W.: Het Studiefonds voor Zuid-Afrikaansche Studenten 1885 - 1935, Overzicht van zijn Geschiedenis. Amsterdam, 1935.

Postma, ds. Ammi: 'n Vaste Burg is Onse God, die Postma-Familie-Byeenkoms. Potchefstroom, s.j. (1944).

Rex, Hermann: Die Voorgeskiedenis en Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde Gemeente Zeerust (Marico) vanaf die Predikantskap van ds. Daniel Lindley (1840 - 1844) to die van ds. Samuel Young (1947 - 1971). Pretoria, 1971.

Rullmann, J.C.: Abraham Kuyper, een Levensschets. Kampen, 1928.

Scholtz, G.D.: Die Geskiedenis van die Nederduitse Hervorme of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika (2 dele). Kaapstad, 1956.

Scholtz, G.D.: Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner, II en III, Johannesburg, 1971, 1974.

Smit, ds. A.F.: Na Honderd Jaar, Seuffees N.G. Gemeente Calvinia, 1847 - 1947. Calvinia, s.j.

Stucki, Marinus Jacobus: Die Skool op Blauwvallei en my Werk Aldaar. Stellenbosch, 1935.

Van der Does, J.C.: Kruisgezinden en Separatisten. Franeker, s.j.

Van der Walt, A.J.H. e.a.: Geskiedenis van Suid-Afrika. Kaapstad. s.j.

Van der Walt, Charles: S.J. du Toit in Diens van die Suid-Afrikaanse Republiek (1882 - 1890). (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, U.P., 1944).

Van der Walt, P.D.: S.J. du Toit, Vegter vir sy Taal. Kaapstad, 1963.

Van der Watt, P.B.: Die Loedolff-saak en die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1662 - 1962, in Kerkhistories-Kerkregtelike Studie. Kaapstad, 1973 (D.Th.-proefskrif, U.S.).

Van der Westhuizen, Michiel Johannes: De Antichrist in het Nieuwe Testament, Exegetische Studie. Amsterdam, 1916 (Th.D.-proefskrif, Vrije Universiteit).

Van Jaarsveld, F.A.: Die Afrikaner en sy Geskiedenis. Kaapstad, 1959.

Van Jaarsveld, F.A.: Die Ontwaking van die Afrikaanse Nasionale Bewussyn 1868 - 1881. Johannesburg, 1957.

Van Niekerk, dr. Lydia: De Eerste Afrikaanse Taalbeweging en Letterkundige Voortbrengselen. Kaapstad, 1920.

Van Oordt, J.F.: Paul Kruger en de Opkomst der Zuid-Afrikaansche Republiek. Amsterdam, s.j. (Voorwoord: 1898).

Van Rhijn, dr. M.: Gemeenschap en Vereenzaming, een Studie over J.J. van Oosterzee. Amsterdam, 1940.

X Van Winter, Jhr. dr. P.J.: Onder Krugers Hollanders, Geschiedenis van de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (2 dele). Amsterdam, 1937, 1938.

Vidler, Alec R.: The Church in an Age of Revolution, 1789 to the Present Day. Harmondsworth, 1971.

Vindex (pseud.): Cecil Rhodes, His Political Life and Speeches 1881 - 1900. Londen, 1900.

Von Wielligh, G.R.: Eerste Skrywers of Laaste Stem en Naklank uit die Genootskap van Regte Afrikaners. Pretoria, 1922.

Walker, Eric A.: W.P. Schreiner, a South African. Londen, 1937.

Williams, Basil: Cecil Rhodes. Londen, 1938.

---ooOoo---